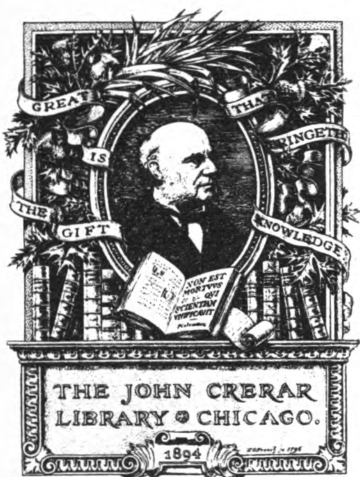

GREAT IS THE GIFT THAT BRINGETH KNOWLEDGE
NON EST MORTUUS QUI SCIENTIAM VIVIFICAVIT
THE JOHN CRERAR LIBRARY CHICAGO.
1894

Conversations-Lexicon,

eller

encyclopædisk Haandbog

over

de i selskabelig Underholdning og ved Læsning forekommende Gjenstande, Navne og Begreber, med Hensyn til Folke- og Menneske-Historie, Politik, Diplomatik, Mythologie, Archæologie, Jordbeskrivelse, Naturkundskab, Fabrik- og Manufacturvæsen, Handel, de skjønne Kunster og Videnskaber, indbefattende tillige de ældre og nyere mærkværdige Tidsbegivenheder,

oversat

efter

den tydske Originals sidste Oplag, med adskillige Forandringer og Tillæg,

af

H. A. Kofod,
Overlærer ved Metropolitanskolen.

Otte og tyvende Bind,

indeholdende Supplement fra Thé til Y

Kjøbenhavn 1828.
Forlagt af A. Soldin.
Trykt hos C. Græbe.

Indhold

af

otte og tyvende Bind.

U.

V.

W.

Y.

Z.

Æ.

Ø.

Thjalfe, Thors Ledsager, fulgte denne paa hans Reise til Jotunheim og bar hans Randsel. Hos Utgardiloke tilbød han sig at ville foretage et Væddeløb med hvem der havde Lyst. Dette Væddeløb fandt Sted med Huge (Hu), men Thjalfe blev overvunden, thi Huge betyder Tanken. I Thors Kamp med Jetten Hrugner var Thjalfe Thors Kampfælle og dræbte den af Hrugner forfærdigede Leermand.

Thiard (Auxonne Theodor, Greve af), Medlem af de Deputeredes Kammer, traadte 15 Aar gammel i Regimentet du Roi, dengang en Dannelsesskole for Ynglinger af de fornemste Familier. Han havde neppe tilbagelagt et Tjenesteaar før Revolutionen udbrød; hans Regiment var ei gunstigt stemt for samme. Thiard selv, een af dens ivrigste Modstandere, forlod Frankerig og begav sig til Worms, til Prindsen af Condés Hovedqvarteer. Da Prindsens lille Hær efter Feldttoget 1792 tog Vinterqvarteer, studerede Thiard sin Nations bedste Forfattere. Voltaire og Rousseau indgjøde ham frisindede Synsmaader; dog blev han Kongens Sag tro og kjæmpede for samme i 8 Aar. Han viste glimrende Tapperhed i Træfningen ved Bischheim og siden ved Constanz. Efter adskillige Forsøg paa at blive udstrøgen af Emigrantlisten gjensaae Thiard under Konsularregjeringen sit Hjem og traadte 1801 i Seines og Loires Departementsraad. Dette valgte i Aaret 1803, med en Stemmefleerhed af kun fire Stemmer, hans

Medbeiler, General Duhesme, til Medlem af det lovgivende Raad. En Ven af Generalen havde nemlig indtaget Valgkollegiet mod Thiard ved den Bemærkning: „Ville De vælge en Mand, paa hvis Støvler man endnu kan see Støvet fra Koblenz“! Dette gav Anledning til, at Napoleon, som kort derpaa antog Keiserkronen, værdigede Thiard sin Opmærksomhed og udnævnte ham til sin Kammerherre. I dette Embede ledsagede Grev Thiard Keiseren til Kroningen i Mailand. I lang Tid havde Prindsesse Augusta af Baierns Haand været bestemt Arvestorhertugen af Baden; men Napoleon, som ønskede at gifte Prindsessen med Eugen Beauharnois, havde givet Gesandterne i München og Carlsruhe Befaling, at anvende Alt, for at faae hiin Plan forstyrret. Da mange Vanskeligheder imidlertid indtraf sendte Napoleon Thiard til Carlsruhe og München, og denne lykkedes det at erholde et af Markgreven underskrevet, formeligt Afkald, og saaledes hæve enhver Betænkelighed hos Münchenerhoffet. Imidlertid var Napoleon fra Leiren ved Boulogne dragen i Marken imod Østerrig. Nu erholdt Thiard det Hverv at slutte Forbindelsesfordrag med Hofferne i Carlsruhe, Stuttgart og München, hvorpaa Keiseren til Beviis paa sin Tilfredshed ansatte ham i Hæren, ved Gardens ridende Jægere, hvilket ei endnu var hændet nogen Emigrant. Efter Slaget ved Austerlitz, Aftenen efter Sammenkomsten med Keiser Frantz, sagde Napoleon til Thiard: „Reis til Carlsruhe! De har hindret Arvestorhertugens Formæling; han maa have en Kone. Jeg har ikke flere Søstre; dog kan Jeg give ham Stephanie Beauharnois eller Mademoiselle Tascher og Breisgau til Udstyr: Jeg skal gjøre dem til Prindsesser“. Thiard fuldførte sit Hverv og kom tilbage til Hovedqvarteret i Schönbrunn, ledsaget af den badenske Statsminister, som anholdt om Prindsessens Haand, efterat han i 26 Dage havde tilbagelagt 400 Lieuer. Kort derpaa ledsagede han Napoleon til München, til Eugen Beauharnois's Formælingshøitid, og ilede nu til Stuttgart, hvor man ved Ministeren Normann foreslog ham Prindsesse Catharinas Haand for Hieronymus Buonaparte. Paa Ef-

terretningen derom erklærede Napoleon: „Lad dem vente indtil jeg har tilgivet min Broder; han er intet uden Hieronymus, intet uden Fregatkapitain". Da Thiard efter sin Tilbagekomst til Paris hverken vilde modtage en Post som Premier Maitre de la garderobe eller Gesandtskabsposten i Florents, sendte Napoleon ham til Ragusa, hvor han udholdt en Beleiring, indtil Molitor ilede ham til Undsætning. Tilbagekaldt af Keiseren naaede Thiard Hovedqvarteret samme Dag, Slaget ved Jena blev holdt, og førte sex Dage derpaa Bairerne og Würtembergerne til Dresden, hvor Napoleon udnævnte ham til Guvernør. Han havde Befaling at opbyde Alt, for at bringe Sachsen til at forlade Forbindelsen med Preussen; dog skulde han tillige tage alle de Forholdsregler, som pleie at anvendes mod et erobret Land. Ved Fuldbyrdelsen af denne Befaling opførte Thiard sig med saa megen Klogskab og Ædelmodighed, at han blev nævnt i Sachsen med Agtelse. Siden havde han umeldt Adgang til Keiseren; en sjelden Yndest, hvorfor han blev heiligen misundt. Hans Forhold til de øverste Forvaltningsøvrigheder gav nu Anledning til mangen Gnidning, og snart troede Thiard at have saa megen Uret at besvære sig over, at han i Febr. 1807 bad om sin Afsked. To Gange modtog Napoleon ei hans Ansøgning, tredie Gang fik han Befaling at afgaae til Hæren. Her modtog Keiseren ham med stor Naade, men faa Dage derpaa blev han, efter et levende Optrin med Keiseren, forviist til sine Godser. Thiard havde nemlig i adskillige Breve, der bleve opsnappede, yttret sig med stor Frimodighed om Keiseren. Thiard blev først tilbagekaldt ved Slutningen af 1809, paa Kongen af Sachsens Forbøn, ved dennes Ophold i Paris. Imidlertid blev han uden Ansættelse, indtil han 1814 traadte som Lieutenant i Nationalgardens Rækker. Efter Napoleons Afsættelse kom Thiards Navn igjen paa Armeelisten og han blev ansat ved Parises Guvernement; dog faldt han og i Unaade hos de nye Magthavere og blev i Jan. 1815 sat paa halv Sold. Udnævnt til Kommandant i Aisnedepartemen-

tet ved Efterretningen om Napoleons Landgang, skulde han drage mod Brødrene Lallemand, men vægrede sig standhaftigt; Begivenhedernes Gang hindrede hans Indkaldelse for en Krigsret. Kaldt til de Deputeredes Kammer af Valgkollegiet i Chalons sur Saone, lod han intet afholde sig fra her at yttre sin fri Overbeviisning. Men hans sildigere Udnævnelse til Medlem af det Kammet, som man siden kaldte Chambre introuvable, blev forkastet af det store Valgkollegium. Kort derpaa syntes hans Frihed, under det nye Ministerium, at være truet; dog kunde hans Venner ei bevæge ham til at forlade Frankerig; og, da han om Natten den 6te Mai 1816 fik at vide at man vilde fængsle ham om Morgenen, overgav han sig selv i Øvrighedens Hænder. Efter sex Ugers Fængsel i Abbediet, hvortil Grunden blev ham ubekjendt, tilbød man ham Pas til Udlandet, men han afslog det og forlangte en retlig Undersøgelse. I sex Maaneder afslog han standhaftigt alle Forslag, hvorpaa Politipræfekten Angles lod ham kalde og tilkjendegav ham den Befaling, at han skulde forlade Paris og ei mere betræde Departementet Saone og Loire. Men General Thiard erklærede, at han foretrak Fængslet og begav sig tilbage til Abbediet, hvor dog ingen viste sig for at indslutte ham. — I Aaret 1817 hindrede Ministeriet hans Valg til Deputeret i Kammeret, derimod blev han valgt 1820 med 457 Stemmer imod 98 til Medlem i det andet Kammer af Saone og Loires Valgkollegium. Her talte Thiard til Fordeel for den gjensidige Underviisning og mod den Plan at stifte 12 nye Bispedommer; 1823 talte han imod Renternes Nedsættelse. Igjen valgt 1824 talte han mod Skadesløsholdelsesloven, uagtet en Sum af 1,100,000 Franker maatte tilfalde ham ved denne Lov.

Thibaut (Anton Fred. Justus), een af Tydsklands meest anseete og geniale Forfattere, nu storhert. badensk Geh. Hofraad og Prof. i Retten i Heidelberg, er født den 4de Jan. 1774 i Hameln i det Hannoverske, studerede i Göttingen, Königsberg og Kiel, hvor han blev Doktor 1796 ved sin Disputats „De genuina

juris personarum et rerum indole", 1798 *) Adjunkt ved det juridiske Fakultet og 1799 Prof. ordinarius. I Aaret 1802 modtog han et Kald til Jena, hvorfra han 1805 gik til Heidelberg ved dette Universitets Forbedring. Samme Aar blev han udnævnt til Brevvexler ved den keiserlige Lovkommission i Petersborg. Foruden adskillige Skrifter om enkelte Retsmaterier („Versuche", 2 B. 2det Opl. 1798; „Theorie der logischen Auslegung" 2det Opl. 1806; „Ueber Besitz und Verjährung", 1802; „Kritik der Feuerbachschen Revision der Grundbegriffe des Strafrechts", 1802; „Civilistische Abhandlungen", 1814) og Recensioner i Jen. allg. Lit. Zeit. og Heidelb. Jahrb., er hans Hovedværk et System i Pandektretten, som udkom først 1803 i 2 Bind og 1823 i 3 B., 6te Oplag. En meget nøiagtig og fuldstændig Sammenstilling af den romerske Rets Bestemmelser og dens Modifikationer ved den nyere Tid (den saakaldte Praxis, kanoniske Ret, tydske Retsgrundsætninger) udmærker denne Lærebog meget fordeelagtigt, skjønt man hyppigt har dadlet Anordningen ved samme. Da det napoleonske Herredoms Fald vakte manget fromt Ønske, var Thibaut een af dem, der erklærede Eenhed i Tydsklands Retsvæsen og en til Tiderne svarende klart bestemt Ret, for een af de første Betingelser i et velordnet Statsforbund, og han var af den Mening, at et Kollegium af dygtige Retslærde vel kunde bringe et saadant Værk i Stand. (Han skrev i dette Øiemeed: „Ueber die Nothwendigkeit eines allg. bürgerlichen Rechts f. Deutschland", 1814). Derimod fremstod Savigny (i sit Værk: „Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung", 1815) og foredrog, i det han tydede Opgaven som en ny Rets Skaben eller rettere Paatrængen, samme Grunde derimod, som alerede Schlosser („Briefe über die Gesetzgebung", 1789) havde søgt at gjøre gjeldende mod den preussiske Lovgivning, hvilke dog ei have hindret den preussiske Landret, med alle dens Ufuldkommenheder, i at være bleven een af de største Velgjerninger for Folket. Thibaut er en Ven og

*) 1797 havde han skrevet en juridisk Encyklopedie.

Kiender af Musiken; han har i en fortrolig, tæt sluttet Kreds opreist den en Helligdom, hvor Kunstens gamle Mestere endnu havde deres Forrang. Han hyldede Tonekunstens Fyrste (som Gravskriften i Peterskirken kalder ham: Johannes Petrus Aloysius Palestrina, Musicæ princeps) i et genialt Skrift: „Ueber Reinheit der Tonkunst" med Palestrinas Portræt, 1825.

† Thielmann (General) er død i Aaret 1824.

Thieme (Carl Traugott), en fortjent Skolemand og en Forfatter, der maa anbefales enhver Opdrager, blev født den 28de Jan. 1745 i Kaniz ved Oschatz, hvor hans Fader var Præst, studerede i Meißen og Leipzig, hvor han ogsaa blev Magister og 1772 Kateket eller Aftensangspræst ved Peterskirken. Den Underviisning han gav i adskillige anseete Familier i denne Stad foranledigede hans „Erste Nahrung für den gesunden Menschenverstand" en fortrinlig Elementarunderviisningsbog, hvoraf det 8de Opl. (gjennemseet af Dolz) udkom 1817, og som alerede ved dens første Udgivelse i Forfatteren lod ane den selvtænkende Opdrager. Fra 1776 — 84 virkede han som Rektor ved Lyceum i Lübben i Nedrelausitz, som under ham og hans Efterfølger Suttinger var en blomstrende Læreanstalt. Fra Stiftsskolen i Merseborg, hvorhen han var kaldt som Rektor, kom han, 1790, i samme Embedsforhold til Løbau. Hans Svar paa det i Aaret 1785 i den beckerske tydske Tidende (No. 22) opgivne Priisspørgsmaal: „Hvilke ere de i den tydske Nations nærværende borgerlige, kirkelige, videnskabelige og selskabelige Tilstand stedfindende Hindringer for Selvtænken, og hvilke Vildfarelser, Svagheder og Forstandsfeil frembringer især hvert af de Mangler og Misbrug her skulle angives"? tilkjendtes Prisen af fire sagkyndige Dommere, en Eberhard, Engel, Platner og Weishaupt. Dette Skrift: „Ueber die Hindernisse des Selbstdenkens im Deutschland", som blev trykt 1788, beviser ved dets klare Fremstilling og den philosophiske Skarpsind, hvormed det er forfattet, at denne Gjenstand alerede længe havde sysselsat den selvtænkende

Forfatter. Ogsaa hans Skoleprogrammer; „Ueber den herschenden Ton der Schulen"; „Ueber die Schädlichkeit unordentlicher Lecture junger Leute" a. a. indeholde mange skarpsindige Bemærkninger. Da en Leipziger Boghandler, der ønskede at lade trykke en hensigtsmæssig Læsebog for Skoler, desangaaende henvendte sig til Plato, Bestyrer af Leipzigs Friskole, foreslog denne Thieme som den hertil meest duelige Forfatter. Thieme gjorde nu en saadan Bogs Indhold og Form til Gjenstand for sin videre Eftertanke og opstillede i Aaret 1793 Grundsætningerne for en saadan Bog i hans „Ideal eines Lesebuchs für Bürger- und Landschulen", efter hvilken ogsaa hans „Gutman oder der sächsische Kinderfreund" 2 Dele (9de Opl. gjennemseet af Dolz 1824) er udarbeidet. Deels som Fortsættelse, deels som nærmere Forklaring af dette Skrift udkom efter Forfatterens Død „Die Gutmannsche Schule", udgivet ved Grube af Thiemes efterladte Papirer. Endnu i hans Levetid udkom „Erdmann, eine Bildungsgeschichte", 3 B. 1801. Desuden besidde vi endnu af ham: „Grundlinien zu einer Geschichte aller positiven Religionen" 1803; nogle Prædikener under Titelen: „Reden vor der Gemeinde" 1782, og „Aufmunterungen zum vernünftigen Denken und Handeln", nyt Opl. 1801, som skulde gaae i Stedet for de sædvanlige Morgenbønner i Skolerne, men maaskee ere de mindst lykkede blandt Thiemes Skrifter. Iøvrigt erkjender man i alle denne Lærdes Skrifter Selvtænkeren, der tillige anvendte overordentlig stor Omhyggelighed paa Stilen, ja selv paa Haandskriften. Mod Slutningen af forrige Aarhundred arbeidede Thieme meget for Allg. (hallische) Literaturzeit. For at være sin Læge nærmere, begav Thieme sig i sit Livs sidste Dage til Görlitz, hvor han døde den 30te Mai 1802.

Thiersch (Fred. W.) blev født den 17de Juni 1784 i Kirchscheinungen ved Freiborg ved Unstrut i Thüringen, hvor hans Fader underholdt en talrig Familie i Velstand af Indtægten af en Landhuusholdning. Efterat have modtaget den første Underviisning ved en

Privatlærer, besøgte han Naumborgs Stadskole og fra 1798 til 1804 Schulpforte, hvor han, navnligt under Lange og Ilgen, med Iver og Held lagde sig efter de Gamles Studium. I Leipzig, hvor han for det meste tilbagelagde sin akademiske Løbebane som Theolog, for Størstedelen i Privatstudier, blev han ved Hermanns Foredrag og ved Schäfers Veiledning og Understøttelse saaledes lokket til den klassiske Oldtid, at han, efter 1807 at have underkastet sig den theologiske Examen i Dresden, modtog to Liflænderes Indbydelse til Göttingen og der under Heyne fortsatte sine philologiske Arbeider. Paa dennes Anbefaling blev han Hjelpelærer ved Gymnasiet i Göttingen og følte her, ved Elementarunderviisningen i det græske Sprog, Trangen til en Grammatik, hvis Methode opløste Verbalformerne af deres sildigere Sammendragelser og Forkortelser i deres oprindelige Bestanddele, og saaledes gav Sprogbygningens Hele Grund og Sammenhæng. Opfordret af Herbart og Dissen fuldførte han 1809 det første Forsøg til et saadant Paradigma. Det fandt Bifald og blev efter det 3die Oplag 1813 oversat paa Fransk og indført i det franske Riges offentlige Underviisning. Samme Grundsætninger, men med udvidet Plan og lærd Bestemmelse, fulgte hans „Griech. Gram." (1812), hvoraf et tredie omarbeidet Oplag udkom 1826. Formlære og Syntax ere udviklede efter eensformige Love fra den simpleste Dannelse til de meest forbundne Sætninger og den hele Sprogbygning grundet paa Homer. Det philosophiske Fakultet i Göttingen udnævnte ham 1809 til Doktor, og, efterat han ved en Afhandling om Platos Gjæstebud havde habiliteret sig til akademiske Forelæsninger, til Assessor i Fakultetet. Ved denne Tid kaldte Niethammer, som ved Ilgen var gjort opmærksom paa Thiersch, ham til Professor ved det nyoprettede Gymnasium i München. Midt igjennem franske Hære gik han i Foraaret 1809 til sit nye Hjem, hvor dog en saa fremmed og aldeles ikke venskabelig Verden omfattede ham, at han kun med Vanskelighed kunde sætte sig ind i den. Som Nordtydsker vant til at betragte de Franske som Undertrykkere, saae han dem her agtede som

Reddere og Hjelpere, og de stødende, fornemmeligt ved Friherre v. Aretin opflammede, Partistridigheder mellem de saakaldte Syd- og Nordtydske forbitrede ham de første Aar af hans Ophold i München. Hans Skrift om den antagne Forskjel mellem Syd- og Nordtydskland (1810) ophidsede Modstanderne endnu mere, og sandsynligt var et snigmordersk Dolkestød, som traf ham udenfor hans Huus i Fastelavnsugen ved Hjemgangen fra Jacobi, en Følge af den fanatiske Forbittrelse, som man, ved de Nordtydskes Bagtalelse, havde vakt i Ungdommens Hjerter. Jacobs, der var bleven kjed af disse Stridigheder, var alerede forhen vendt tilbage til Gotha; Thiersch, som ei feig vilde vige, fulgte ham i hans Plads ved Lyceum og Akademiet, efterat han der havde udgivet sin Afhandling om Homer og Hesiodus. Det snigmorderske Forsøg mod Thiersch's Liv havde vakt Deeltagelse for ham og Afsky mod hans Forfølgere, og en bedre Tid begyndte nu for ham, hvori hans Omgang med Jacobi, Schelling o. a., og hans Kald til de kongelige Prindsessers Underviisning i Historie og Literatur ere glimrende Punkter. Han stiftede nu det philologiske Institut til Læreres Dannelse for Baierns lærde Skoler, et Institut, som 1812 blev taget i Statens Varetægt og sat i Forbindelse med Akademiet. Sammes Tidsskrift, acta phil. Monacens., besørget af Thiersch, er voxet til 8 Bind. Til Pindars Oversættelse, der udkom 1820 i 2 B, med Originalskrift og Forklaringer, gav Jacobi den første Anledning, da han, ei kyndig nok til at læse Lyrikernes Konge i Original, fik sin Ven til dette Forsøg, der dog vistnok lader meget tilbage at ønske, for at kunne nyde Pindar tilgavns paa Tydsk. Dresdener-Antikerne havde først vakt Thierschs Følelse og Aand for den gamle Plastik, og han yttrede dengang sine Tanker og Følelser, Fostere af et øieblikkeligt Indtryk, i nogle Elegier, som Böttiger optog i den tydske Merkur. Siden 1812 sysselsatte han sig vedholdende med arkæologiske Studier, hvortil han blev dreven ved indvortes Trang, saavelsom ved Forelæsningers udvortes Anledning. Han reiste 1813 til Paris, den-

gang endnu Verdens Museum, og fandt en velvillig Veileder i Visconti. Krigens Katastropher dreve ham fra Paris, men førte ham igjen tilbage 1814, som Befuldmægtiget til Reclamation af de fra Baiern røvede Kunstskatte. Napoleons Tilbagekomst fra Elba afbrød denne Forretning, som Thiersch ved sit tredie Ophold i Frankerigs Hovedstad tilendebragte saa hurtigt, at han beholdt Tid til en Udflugt til England, hvor Museet i London og de dengang i Burlington House opstillede elginske Marmorstykker meest sysselsatte ham. En Reise igjennem Italien i Aarene 1822 og 1823 kronede hans arkæologiske Streiferier, hvis Frugter han har fremlagt i Afhandlingerne over den dannende Kunsts Epoker hos Grækerne i Akademiets Skrifter. — Under den tydske Befrielseskrig havde Thiersch været meget virksom ved den studerende Ungdoms militære Øvelser, efterat man ei havde villet modtage hans egen Deeltagelse i Kampen. Vigtigere har dog hans Indflydelse og hans Medvirkning til Grækenlands Gjenfødelse været. Han forudsagde denne alerede 1812 i en akademisk Forelæsning, som henpegte paa Grækernes Gjenfremtræden i Literaturen og havde den Følge, at Münchenerakademiet udvalgte adskillige udmærkede nygræske Lærde, Korai, Mustoxidi, Kumas, til dets Brevvexlere, og traadte i Forbindelse med Læreanstalterne i Constantinopel, Smyrna, Bukarest, o. a., ved Patriarkerne, Bisperne og andre Foresatte. Thiersch, som ledede disse Anliggender, knyttede derved et fast Kjærligheds og Taknemmeligheds Baand, som lidt efter lidt omslyngede det hele græske Folk og lod ham fremtræde som Tydsklands første Philhellener. Endnu nærmere og inderligere Forhold med Grækerne stiftede og vedligeholdt hans Athenæum, en Opdragelsesanstalt for unge Hellenere, som Forberedelse til akademiske Studier i Tydskland. Hvor stor og almindelig Grækernes Agtelse, Kjærlighed og Taknemmelighed var for ham, erfarede han tydeligt ved den Modtagelse, der 1814 under Kongressen i Wien vistes ham af Nationens betydeligste Mænd. Der dannedes ogsaa dengang Musevennernes Hetæria, især ved Grev Capo d'Istrias, og München blev siden Stedet for denne oprindeligt rene literære Forbindelses Forretningsførelse og

Kasseforvaltning. I Hetærias paafølgende politiske Planer og Foretagender havde Thiersch ingen Deel; men, da Opstanden i Moldau og Wallakiet, der vist nok for tidligt og paa en ubeleilig Tid greb ind i den langsomme, men sikkre Gang til Aandsslaveriets Afkastelse, gav Signalet til Grækenlands Befrielse, da vilde Thiersch ved Oprettelsen af en tydsk Legion være Forbundsfælle i hiin store Kamp. Men hans statsborgerlige Pligter hindrede Udførelsen af denne Plan. Thiersch har siden levet i München i lykkelige Embeds og huuslige Forhold, gift siden 1816 med en Datter af Generalsuperintendent Løfler fra Gotha, og Fader til en talrig Familie.

Thieß (Joh. Otto) Dr. i Theol, blev født den 15de August. 1762 i Hamborg, hvor han besøgte Johanneum og alerede som Discipel studerede theologisk Literatur og Kirkehistorie. I Helmstädt, hvor Henke, Carpzow, Velthusen, Wideburg og Bruns vare hans Lærere, fuldendte han sin akademiske Løbebane med en Afhandling: „De evangelii Mathæi integritate, interpolando non corrupta,“ som af Henke erholdt den Berømmelse, at den vidnede om stor Læsning. Den Fritid, som hans 1783 tiltraadte Embede som Aftensangspræst ved Paulskirken paa Hamborgerbjerg skjenkede ham, benyttede han ei alene til Patristikens Studium, men og til Forfatterarbeider. Fra 1785 var han akademisk Lærer i Kiel, erholdt 1790 den theologiske Doktorværdighed fra Giessen, og tilbragte sine sidste Aar i Hvilestand i Bordesholm ved Kiel, hvor han døde den 7de Jan. 1810. Han hørte til de frisindede Theologer, hvorfor han maatte udholde mangen Kamp. I et lidet Skrift: „Der Sturz der Ansehens Moses ziehet nicht nothwendig den Sturz des Christenthums nach sich“ (1783), forsvarede han den af den bekjendte Ivrer i Hamborg Melchior Götze angrebne Döderlein. Hans øvrige talrige Skriftet befatte sig meest med adskillige Grene af de theologiske Disciplinér, som Dogmatiken: „Fundamenta theologiæ christ. crito-dogmat.“ Leipzig 1792; Ueber die bibliche und kirchliche Lehrmeinung von der Ewigkeit der Höllenstrafen“ 1792 o. a; Moral: „Vorlesungen über Moral für gebildete Leser in allen Ständen“

2 Dele 1810. Til hans Arbeider i Exegesens Fag høre: „Das neue Test. neu übersetzt mit Erklärungen", 4 B. 1794 — 1800;" Neuer krit. Commentar über das N. T.," 2 B. 1804 — 6; Handbuch zum richtigen Verstande und fruchtbaren Gebrauche der Sonn- und Festtagsevangelien" 1796. Det homiletiske Fag blev ogsaa beriget af ham ved adskillige Prædikener, Homilier og Udkast til Prædikener, saavelsom ved hans: „Anleitung zur Amtsberedsamkeit der öffentlichen Religionslehre des 19ten Jahrhunderts," 1801; til hvis Dannelse han ligeledes udgav en „Anleitung 1802". Hans „Handbuch der neuesten theolog. Literatur", 2 B. 1792, der omfatter samme fra 1741, og hans: „Einleitung in die Geschichte der Religion, der Kirche und theol. Wissenschaften," 1797, vidne om hans Bekiendtskab med Kirkehistorien og Literaturen, om end deres nærværende Brugbarhed kan være formindsket ved nyere Skrifter af dette Slags. Som asketisk Forfatter udgav han: „Andachtsbuch für aufgeklärte Christen," 1797; „Communionbuch," 4de Opl. 1820, og „Christliche Lieder und Gesänge," først 1784 og 85, af hvilke nogle ere optagne i nyere Sangbøger. Desuden har man og af ham: „Versuch einer Gelehrtengesch. v. Hamb." 2 B. 1820; „Gelehrtengesch der Univers. zu Kiel" 2 D.; en Afhandling: „Ueber die Magier und ihren Stern," 1790; „Ueber Liebe und Ehe," 1801. Ligeledes udgav han udvalgte Steder af Luthers Skrifter til Eftertanke: „Dr. M. Luthers Lehren, Räthe und Warnungen für unsere Zeiten," 1772, og fra 1795 — 98 en „Allgemeine Predigerzeitung." Han leverede ogsaa Bidrag til „Journal f. Prediger", Scherers „Schriftforscher," og andre Tidsskrifter, blandt andre: „Ueber den Streit zwischen dem Hrn Oberhofprediger Reinhard, und dem Hrn Kirchenrath Cannabich". Hans Levnet findes i „Gesch. meines Lebens und meiner Schriften aus und mit Actenstücken; ein Fragment aus der Sitten- und Gelehrtengesch des 18ten Jahrh.," 2 Dele Hamb. 1801 — 2. Foran den 1ste Deel findes hans Portræt.

Thok kaldes en Jetteqvinde, som ei vilde udgyde nogen Taare, da hele Naturen sørgede over Balders Død, og derved hindrede hans Tilbagevenden til Livet. Man formoder det var Loke selv, som havde antaget denne Skikkelse.

Thorgerdur Haurgabrud var en Datter af Kong Holge, efter hvem Halogaland har Navn. Hun blev især tilbedet af den berømte Hagen Lade-Jarl, som tilskrev hende den herlige Seier, han vandt over Jomsborgerne, ja man fortæller endog at han ofrede hende og hendes Søster Yrpa sin Søn Erling. Hendes Billede, som fandtes i et skjønt Tempel, prægtigt klædt og prydet med Guld og Sølv, blev ødelagt og opbrændt af Oluf Trygvesen. Af Nialssaga, K. 76 og 78 seer man og, at Sifas, Thors Gemalindes, Yrpas og Thorgerdur Haurgabruds Billedstøtter stode i det Tempel, som Hagen Jarl og Dale Gudbrand havde i Fællesskab og som var det største i Norge efter det paa Lade. Thorgerdurs Billedstøtte var saa stor som en voxen Mand, med en Guldring om Armen og en Fruentimmerhue paa Hovedet. (Nyrups Wörterb. der skand. Mythologie).

Thorild (Thomas), født i Sverrig, en tidlang Mag. legens ved Universitetet i Upsala, blev 1792 forviist Landet formedelst politiske Meninger. Derpaa privatiserede han i Kjøbenhavn og var tilsidst Professor og Bibliothekar i Greifswalde, hvor han døde den 31te Okt. 1808. Han er saaledes ei alene mærkværdig af sine Skrifter, men og af sin Skjebne. Gustav den 3die havde 1772 ved en fra Revolutionsdagen udstedet Forordning gjengivet Sverrig den gamle Trykkefrihed. Men dette Edikt blev alerede indskrænket ved et andet af 26de Apr. 1774 og endnu mere ved et tredie fra 1778, da Major Lund, formedelst det kongelige Brændeviinsmonopol, i et Skrift havde kaldet Kongen den største Brændeviinsbrænder i Verden. Elleve Aar derpaa (1789) vovede Thorild at forelægge de forsamlede Landstænder Udkastet til en uindskrænket Trykkefrihed i et Skrift „Om Forstandens almindelige Frihed," og bede Kongen om

Tilladelse at lade trykke Udkast og Dedikation. Men Trykningens Forbud og Trykkefrihedens fuldkomne Ophævelse var Kongens Svar, hvorved han (som et nordisk Blad: „Efterretninger om udenlandsk Literatur, 1793. 2det B. udtrykker sig), henreven af en beklagelig Vildfarelse, stødte den Dolk i sine Undersaatters Hjerte, som Ankarstrøm siden vendte mod ham selv. Gustav kalder sig i dette Ophævelsesedikt Sverrigs første Borger, og Referenten spørger, hvad Ret vel den første Borger har over de Andres Aandsfrihed? Som bekjendt blev Kongen skudt paa en Maskerade Natten mellem den 16de og 17de Marts 1792. Gustav den 4de var endnu mindreaarig, hvorfor hans Farbroder Carl af Södermanland, efter Gustav 3dies Bestemmelse førte Formynderskabet. Denne gjengav strax under 11te Juli samme Aar Nationen Trykkefriheden, men under Indskrænkelser, der gjorde det enhver Forfalsker muligt at bringe den uskyldige Sandhedsven i Forlegenhed og Straf. Trykkefriheden, vedbliver Referenten, uden Frihed er en Chimære og at holde en Modifikation i samme for mulig, er en Regjeringsphantasie, ingen praktisk Viisdom. Nok Thorild stolede paa denne nye Trykkefrihed og udgav sit ovenanførte Udkast saavelsom Tilegnelsen i Trykken. At han misforstod en Frihed (siger samme Ref.), der ingen Frihed var, kostede ham hans egen. Den 22de Dec. blev han fængslet og Rigsfiskalen erholdt Befaling at anlægge Proces imod ham. Dagen i Forveien udgik en Forordning, i Følge hvilken Ediktet af 1774 traadte i fuld Kraft. Hofretten dømte ham til at sidde 14 Dage paa Vand og Brød. Den Dømte appellerede til Regenten, som forandrede Straffen til en Landsforviisning paa 4 Aar og lod udbetale den Forviste en Pengesum paa 400 Rbd. Thorild vendte sig først til Kjøbenhavn, hvor han lod trykke sit Skrift: „Om Qvindekjønnets naturlige Høihed". En stor Deel af Nationen dømte imidlertid hverken som Hofretten eller som Regenten. Den tog og lydelig Deel i Thorilds Fængsling og den svenske Friheds Tab. (De ved denne Leilighed forefaldne Uroligheder findes rigtigst fortalte i Hamb. neue Zeit. 1793. Jan.) Studenterne i Up-

saia begravede Trykkefriheden ved lys Dag med Fakler, og nedsænkte Trykkefrihedsforordningen i en dyb Grav midt paa Torvet under en Sørgesang, hvoraf den daværende franske Gesandt i Hamborg, Le Hoc, leverede en fri Oversættelse. („Traduction libre de l'hymne suedoise des étudians d'Upsal"). Det roligere Partie dømte imidlertid anderledes og misbilligede saavel Thorilds Skridt som de upsalske Studenters, som politiske Daarskaber. Af samme Udtryk betjente Dr. Ordmann i Upsala sig angaaende Aarsagen til Thorilds Landsforviisning i den bekjendte Skrivelse til Dr. Gräter: „Om den svenske Literatur og det svenske Sprog," i Bragur, 3die B. 1794. I Aaret 1795 gik Thorild fra Kjøbenhavn til Tydskland, først til Altona. Her saae han som ny Literaturikel dette 3die Bind og blev meget opbragt over det omtalte Udtryk. I den første Forbittrelse lod han derfor trykke en latinsk Epistel: „Ad F. D. Graeterum, clarum editorem Braguris," underskreven „Sviogothus," dateret: „Altonae, Calendis Majis 1795 in peregrinatione." Dette nu sjeldne Haandskrift sendte han til alle Bogbefordrere i Sverrig og Tydskland, kun ei til den, til hvilken Brevet var stilet, eller til den, over hvem han fornemmeligt udøste sin Galde. Jevnfør desangaaende „Odina og Teutona" 1ste B., hvoraf tillige sees, at den hele Feide, ved den Angrebnes retskafne og fredelige Karakteer vendte sig og endtes paa den meest diskrete Maade, Brevets Forfatter kunde vente, men og virkeligt fortjente. Han hørte nemlig til Sverrigs nyere kraft- og aandrige Mænd ei alene i poetisk og philosophisk Henseende. Høst (i „Udsigt over de skjønne Videnskabers Skjebne i Sverrig" særskilt aftrykt af Minerva f. 1794) tilkjender ham levende Indbildningskraft, og en Rigdom paa stærke, høie og dristige Billeder. Ossian var den Digter, i hvis Spor han vandrede. Hans Karakteer som philosophisk Forfatter har Prof. Geyer i Upsala søgt at fremstille i Skriftet: „Thorild. Tillika en philosophisk eller ophilosophisk Bekännelse", Ups. 1820. Eet af Thorilds sidste Skrifter, den philos. Afhandling: „Maximum seu Archimetria" 1799, vidner og om hans

Lærdom og Skarpsind. Thorilds Skrifter, rige paa geniale Paradoxier i Philosophie, Politik og Æstherik, af hvilke overhovedet et ærligt dybsindigt og praktisk-kraftigt Liv tiltaler os i en varm Stiil, ere samlede udkomne i Ups. 1819.

Thorkelin (Grim Jonsen), den skandinaviske Literaturs Veteran i Norden, er født paa Bæ ved Hrutafjord i Island den 8de Okt. 1750. Da hans Fader J. Thorkelin døde i hans 5te Aar kom han til sin Moster, der var gift med B. Jonsen, Forpagter over Kronens Gods i Watnsdal. Hans retskafne Pleieforældre gave ham selv Underviisning i Christendommens Lærdomme samt Læsning og Skrivning til hans 12te Aar, da han blev sat til den berømte Provst Wigfus Erlandsen, der gav ham de første Grunde i det latinske Sprog, hvorpaa han sendtes til Cathedralskolen i Skalholt. Her tilbragte han efter Landets Skik blot Vinteren til Skolegang, men Sommeren til sine Fosterforældres Tjeneste, ved hvilken Leilighed han gjorde vidtløftige Reiser i Landet, som han saaledes nøie lærte at kjende. I Aaret 1770 blev han sendt til Kjøbenhavn, sat i Slagelse Skole og derfra dimitteret til Universitetet 1773. Efterat han det følgende Aar havde taget den philosophiske Examen og Bakkalaurgraden, gjorde han en Reise til Island, hvorfra han dog snart vendte tilbage. Hans Fosterforældre havde imidlertid indsat ham til deres Universalarving og han arbeidede nu saa ivrigt paa Lovkyndigheden, at han 1776 erholdt juridisk Embedsexamen med bedste Karakteer. Imidlertid udgav han, under sin Velgjører Konferentsraad Eriksens Opsyn, den gamle islandske Kirkelov paa isl. og lat. 1775. Han erholdt Borchs Kollegium og begyndte at forbinde den nordiske Histories Studium med Lovkyndigheden, hvorved han fik nærmere Adgang til flere af Fædrenelandets berømte Videnskabsmænd og Videnskabsbefordrere, som den udødelige Suhm, der endog tilstod ham en aarlig Understøttelse af 150 Rdlr, hvilken han dog efter to Aars Forløb frasagde sig, Schønning, Guldberg, Harboe, Kofod Ancher og Luxdorph. Han blev

nu ansect dygtig til at optages som Sekreteer ved den arnæ-magnæanske Kommission 1777 og udgav samme Aar sin: „Kongaerfda ok Rikisstjörn (Successio regia et regni administratio) paa Isl. og Lat., hvorved, saavelsom ved „Analecta ad historiam &c." samt „Statuta provincialia" 1778, han godtgjorde sin Ret til Navn af en grundig Oldtidsforsker, ligesom han ved Bearbeidelsen af „Vafthrudnismal s. Odarum Eddæ Sæmundinæ una, isl. et lat." 1779 4. ogsaa viste sig som smagfuld Forsker og Kommentator, der ved denne sin Bearbeidelse gav et Mønster for Behandlingen af Eddasangene i de arnæ-magnæanske Udgaver. I Aaret 1780 indtraadte Thorkelin i Geheimearkivet, erholdt 1783 Prædikat af Professor og gjorde 1786 til Oldtidsstudiernes Fremme en Reise til England, Irland og Skotland, hvor han 1788 blev Doctor juris ved Universitetet i St. Andrews. Han naaede tillige en saadan Færdighed i det engelske Sprog, at han deri forfattede adskillige Værker f. E. „Fragments of english and irish history in the 9th and 10th Century, translated from the original icelandic", Lond. 1788. 4.; „Essay on the slavetrade" Lond. 1788; „Sketch of the character of his royal highness, the Prince of Denmark" &c. Lond. 1791 (oversat paa Dansk og Tydsk). Efter sin Tilbagekomst 1791 blev han Arkivarius i Geheimearkivet, Etatsraad og Ridder af Dannebrog. Til Medhjelper i det kongelige Geheimearkiv erholdt han 1823 sin lærde Landsmand Prof. F. Magnusen. Foruden Thorkelins ovenfor anførte Værker nævnes her endnu: „Diplomatorium Arnæ-Magnæanum &c." 2 T. Hafn. 1786. 4; Magnus Lagabæters Gulathings-Laug (udgivet af den arnæ-magnæanske Kommission, for Størstedelen af Thorkelin) Khavn 1817; og Udgaven af det angelsachsiske Digt: „De Danorum rebus gestis sec. III. et IV. ex Bibliotheca Cottonjana", Hafn. 1815. 4., hvorover Udgiveren havde nogle Stridigheder med Grundtvig; m. m. — (Thorkelins Selvbiographie findes i Worms Lex. 3die Deel).

Thorlacius (Skule Thordsen), født 1741 i Rangervalle-Syssel, i en Egn, der er bleven klassisk ved Nials Saga, nedstammede fra een af Islands ældgamle Slægter, da hans Oldefader, Theodor Thorlacius Biskop i Skalholt, kunde opregne sine Ætled indtil Snorre Sturlesen. Efterat have i nogle Aar nydt Underviisning hos sin Fader, Thord Brynjolfssen, kongelig Forpagter, blev han sat i Skalholts latinske Skole, hvor han nød Underviisning i tre Vintre og derpaa dimitteredes til Kjøbenhavn og tog der første Examen 1758, anden Examen 1760 og Attestats 1765, alle med bedste Karakteer. Sidstnævnte Aar blev han Dekanus ved Kommunitetet og tog Magistergraden 1768, efter i Forveien at have skrevet adskillige Disputatser, som Alumnus paa Borchs Kollegium. Ved et latinsk Digt, forfattet til Caroline Mathildes Indtog, blev han bekjendt med Luxdorph, der ved fælleds Lyst til den latinske Poesie traadte i et varigt Venskabsforhold til ham. 1769 kaldtes han til Rektor i Kolding, hvor han blev i otte Aar og blandt andet syssels atte sig med at skrive latinske Vers, af hvilke han efterlod sig en utrykt Samling; nogle til Luxdorph ere i sand horatsisk Maneer. Hans Eusebia triumphans, i Anledning af Arveprinds Frederiks Formæling, forskaffede ham en smigrende Skrivelse fra Geheimeraad Guldberg og Kunstakademiets Priismedaille i Sølv. 1777 blev han Rektor ved Kjøbenhavns Kathedralskole og 1780 Justitsraad. Da han frabad sig Geheimearkivarembedet, hvortil man kaldte ham uden hans Ansøgning, blev det ham paalagt, med 500 Rdr. aarlig Løn, i Schønnings Sted at fortsætte Udgaven af Snorros norske Kongers Historie, hvoraf 3die Deel udkom 1783. Sverres Saga, som skulde følge derpaa, var færdig, paa Fortale og Anmærkninger nær, da Kjøbenhavns Ildebrand, der ødelagde hans Bibliothek og en Deel af hans Samlinger, svækkede hans Iver for dette Arbeide, hvorfra han desuden blev afdragen ved at optages til Medlem af Kommissionen for de lærde Skolers Forbedring. Værket er siden fortsat og fuldført af hans Søn B. Thorlacius og E. Werlauff. Dog vedblev Sk. Thorlacius at virke for Nordens gamle

Literatur. Som Medlem af Videnskabernes Selskab havde han, ved sin Optagelse i samme, skrevet den vigtige Afhandling om det gamle nordiske Lovsprog; og fra 1778 til 1801 udgav han en Række Skoleprogrammer under Titelen: Antiquitatum borealium observationes miscellaneæ, der indeholde de dybeste Forskninger over det gamle Nordens Folk, Sæder og Skikke. Da han 1803 blev entlediget fra sit Rektorat, ophørte denne Anledning for ham til at meddele den lærde Verden sine Grandskninger, men en ny aabnedes for ham, da han som Medlem af det skandinaviske Literaturselskab var forpligtet til at skrive, naar Ordenen kom til ham; herved fremkom hans grundlærde Afhandling: „Om Thor og hans Hammer". Som Medlem af den arnæmagnæanske Kommission havde han 1787 skrevet Fortalen til Sæmunds Edda 1ste Deel og 1809 den til Nials Saga. Endnu i sin høie Alder sysselsatte han sig med Runeindskrifters Forklaring, og, paa sin Søns (B. Th.) Anmodning, udarbeidede han to Fortolkninger af den snoldelevske og de slesvigske Runestene, som findes i antiquariske Annaler. Han døde den 30te Marts 1815 og vil stedse med fortjent Hæder mindes af Nordens Oldgrandskere, der skylde ham saa vigtige Oplysninger. (Af Literaturtidenden for 1815, S. 201 — 206.)

Thorlacius (Børge), en Søn af den sidstnævnte, Prof., Etatsraad og Ridder af Dannebrog, er født den 1ste Mai 1775 i Colding, hvor hans Fader dengang var Rektor, blev Student 1791, tog anden Examen og Attestats med Udmærkelse, blev Doct. philosophiæ 1797, ved hvilken Leilighed han forsvarede sin Dissertats: Disquisitio historico-critica, in qua Dio Cassius, Josephus et Philo in imperio Caji Caligulæ invicem et cum aliis comparantur, Hafn. 1797, gjorde derpaa en Udenlandsreise til Tydskland Holland og Frankerig og udgav ved sin Tilbagekomst „Efterretning om Underviisningens, Literaturens og Religionsvæsenets Tilstand i Frankerig udenfor Paris" Kh.

1801. Samme Aar blev han Lektor ved det pædagogiske Seminarium til Læreres Dannelse ved de lærde Skoler og ei længe efter ved Universitetet. Næste Aar blev han ansat som overordentlig Professor i den romerske og græske Philologie og 1803 til ordenlig Prof. i det latinske Sprog. Efterat han i Aaret 1807 havde foretaget en lærd Reise til Sverrig blev det ham følgende Aar paalagt at holde theologiske Forelæsninger over den bibelske Exegetik og deeltage i theologisk Embedsexamen, ved hvilken Anledning han erholdt den theologiske Doktorværdighed ved at forsvare sin Disputats: „Libri Sibyllistarum veteris ecclesiæ crisi, quatenus monumenta christiana sunt subjecti, Hafn. 1815. Regjeringen belønnede hans Embedsvirksomhed og grundige Kundskaber, ved i Anledning af Kroningen 1815 at beære ham med Dannebrogsordenen og 1818 udnævne ham til Etatsraad. Efter sin Moders Død i Slutningen af 1825 foretog han sig, næste Foraar i Selskab med sin Kone, en Datter af den berømte Abr. Kall, en Reise igennem Tydskland til Italien, for i dette Klassikernes Land, at erholde et endnu større Lys i sine Yndlingsstudier end det døde Bogstav kunde skjenke. En betydelig Privatformue sætter ham istand til at gjøre denne Reise paa den behageligste Maade. Thorlacius staaer som Philolog i Forbindelse med Europas første Lærde i denne Videnskab. Han har til Brug ved sine Forelæsninger udgivet „Hesiodi opera et dies, græce 1802, Demosthenis oratio in Leptinem, gr. 1802, „Lycurgi oratio in Leocratem“, gr. 1803 „Lucretius“ 1813, samt adskillige lat. Forfattere til Skolebrug; hans ved adskillige Leiligheder paa Latin udgivne Afhandlinger, Programmer og Taler ere for en Deel udkomne samlede under Titelen: „Prolusiones et opuscula academica argumenti maxime philologici T. I. — IV. Hafn. 1806 — 19; tildeels oversatte paa Dansk i Tidsskrifter. Hans „Populaire Aufsätze, das griechische, römische und nordische Alterthum, betreffend,“ skrevne paa Dansk, bleve oversatte paa Tydsk af L. C. Sander 1812. Islandsk af Herkomst var B. Thorlacius vel bekjendt med dette sit Stammelands Sprog og Literatur, som han har viist,

ved i Forening med Justitsraad Werlauff at besørge Udgaven af norske Kongers Krønnike 4de B. 1813, 5te 1818 og 6te 1826, saavelsom ved adskillige Sagaers Behandling i sine Programmer. B. Thorlacius har desuden leveret Bidrag til skand. Lit. Selskabs Skrifter, Videnskabernes Selskabs Skrifter, antiquariske Annaler, Badens Universitetsjournal m. m. Han er Medlem af flere indenlandske og udenlandske lærde Selskaber.

Thott er en ældgammel dansk adelig Familie; dog er det vel ei paalideligt, at den alerede blomstrede omtrent 300 Aar efter Christi Fødsel. I det 12te Aarhundred derimod forekommer en Peder Thott, der gjorde Valdemar den 1ste stor Tjeneste i den vendiske Krig (1171), og Thor Thott med Tilnavnet den skjeggede, der lod sig døbe 1145, men dog paa hedensk Viis begrave i sine Forfædres Gravhøi. Han var Befalingsmand i Skaane, forfattede tilligemed Biskop Eskild den skaanske Kirkelov og testamenterede endeel af sin meget betydelige Formue til Klostere. Blandt de følgende af denne Familie var Marsken Axel Thott, til Herlufgaard, Fader til de 9 berømte Axelsønner, der spillede en vigtig Rolle i det 15de Aarhundred. Erik Axelsen Thott var født i Danmark, men gift i Sverrig med Ellen Sture, Halvsøster til Kong Carl Knudsen, der til Belønning for de Tjenester, han havde viist ham, udnævnte ham til Rigsraad og forlenede ham med Abo 1450. De Svenske udvalgte ham 1465 i Vadstena til Sverrigs Høvding, men, da han holdt med det sturiske Partie og hans Brødre med Christian den 1ste, mistede han to af sine Slotte, nemlig Lilløe og Søllesborg efter et Aars Beleiring. I Aaret 1469 indkaldte Thott sin Svoger Carl Knudsen igjen til Sverrig, men beholdt selv meget betydelige Lehn, som dog efter hans Død skulde falde tilbage til Kronen. I de Urolighedeer, som opkom efter Carl Knudsens Død tog Erik Thott Niels Stures Partie. Paa den danske Konges Befaling rykkede nu Eriks Broder, Iver Axelsen, ind i Sverrig, erobrede Stockholm og førte sin Broder fangen til Danmark, hvor denne forpligtede sig til at forlade Stures Partie. Erik gjorde nu Kongen af

Danmark vigtige Tjenester og hevnede Russernes Plyndringer ved igjen at falde ind i deres Land med en talrig Hær og tilføie dem stor Skade. I Finland opførte han mange Kasteller og Mure om Staden Viborg. Før sin Død overdrog han sine Forleninger til sin Broder Iver Thott, som da eiede Finland, Gulland og Lilløe i Skaane. Da Carl den 8de om Vinteren 1452 gjorde et Indfald i Skaane forenede Iver Thott sig med Erkebispen i Lund, sin forrige Uven, samlede Trapper og gjorde Carl tapper Modstand. Da det danske Rigsraad næste Aar besluttede, at alle Kronens Godser skulde tilbagegives, naar det kunde bevises, at den laante Sum alt var betalt af Indkomsterne, maatte, i Følge denne Anordning, Philip Thotts Børn tilbagegive betydelige Besiddelser, hvorover deres Farbroder og Formynder Iver Thott blev saa opbragt, at han i et Brev opsagde Kong Christian den 1ste Huldskab 1467 og begav sig til Sverrig, hvorhen hans Broder Axel, der ligeledes havde maattet tilbagegive adskillige pantsatte Godser, saavelsom flere af denne mægtige Familie tyede. Kong Carl gav nu Iver Axelsen sin Datter til Ægte, mod at han skulde overlade Kongen Gulland, som han havde faaet efter sin Broder Oluf Axelsen, der havde erholdt Øen som Pant af Kong Christian den 1ste. Om denne Øe var der stedse Strid mellem de Danske og Svenske, som begge gjorde Fordring paa den. Iver Axelsen regjerede nu en tidlang Gulland uden at erkjende enten Sverrig eller Danmark. Han lod anholde mange Skibe og tvang Hollænderne til hvert Aar et bringe to Ladninger Salt til Visby, mod Tilstaaelse af Frihed til at seile over et vist Sted ved Øen. Steen Sture saae med Misfornøielse Iver Axelsens store Magt og arbeidede paa at skille ham ved Finland og Gulland. Han bevirkede ogsaa, at Iver overlod Finland mod Øland og adskillige andre Godser, hans Broder Erik havde havt i Lehn. Siden arbeidede Sture paa at faae ham fordreven fra Gulland, hvorfor Iver Axelsen, som rimeligviis frygtede for at blive overvældet af Overmagten, overgav Gulland til Kong Hans, som ligeledes tvang ham til at afstaae Øland til Sture. Uden at erholde de Fordele, han for disse Afstaaelser

havde ventet, levede Iver Axelsen siden uden Anseelse i Danmark, hvor han døde 1495. — Aage Thott, Sverrigs Rigsraad og Feldtmarschal, født den 4de Juni 1598, følte tidligt Lyst til Krigsstanden og fulgte 1613 med den svenske Hær mod Rusland, hvor han bivaanede et Feldttog. Efter sin Hjemkomst begav han sig paa en Udenlandsreise og besøgte Italien, Spanien, Frankerig, England og Holland indtil 1622. Aaret derpaa gjorde Gustav Adolf ham til sin Kammerherre og 1625 til Oberstlieut. over det finlandske Rytterie i Krigen i Lifland. I Aaret 1627 blev han Oberst og viste ved flere Leiligheder en saa udmærket Tapperhed, at Kongen den 19de Mai slog ham til Ridder, udnævnte ham til Sverrigs Rigsraad og General for det hele Rytterie. Han udmærkede sig ved lige Tapperhed i Trediveaarskrigen mod de Keiserlige, gik efter Greifswaldes Indtagelse som Generalfeldtmarschal til Meklenborg, hvor han indtog Rostock, Wismar m. m., bemægtigede sig det keiserlige Krigskommissariat og gjenindsatte de fordrevne Hertuger i deres Lande. Han hvervede og underholdt paa egen Bekostning 11 Kompagnier Kyrasserer og et heelt Regiment Dragoner i denne Krig, hvori det blev ham paalagt at understøtte Biskappen af Bremen, der havde givet sig under svensk Beskyttelse, mod de Keiserlige, hvilket han udførte med Klogskab og Tapperhed. Efter Gustav Adolfs Fald 1632 fulgte han denne Konges Lig til Sverrig, hvor han under Christine var i stor Anseelse for sin Statsklogskab, men døde allerede den 16de Juli 1640 og blev begravet med stor Pragt i Abo Domkirke. Denne Familie har ogsaa lærde Fruentimmer at opvise. Birgitte Thott, ſen Datter af Christen Thott og Sophie Below, blev født paa Boltinggaard 1610 og lagde sig i sin Ungdom saaledes efter Videnskaberne, at hun blev en af sin Tids lærdeste Damer. Da hun med sine Kundskaber forenede ypperlige Hjertets Egenskaber ønskede mange Adelsmænd hendes Haand, uagtet hun ei besad nogen udmærket Skjønhed; men hun erklærede, at hun i denne Henseende vilde lade det komme an paa sine Forældres Valg. Hun ægtede 1657 Otto Gjøe til Turebygaard, som i hende fandt en fortræffelig Huusmoder, der ei over sine

Studeringer forsømte Konens Pligter; deres Egteskab skjenkede dem ingen Børn og B. Thott døde i Aaret 1662. Hun har oversat og udgivet „Phillip Mornays Betænkninger over nogle Skriftens Sprog", 1652, J. Halls „Afhandling om Sindets Fornøielse", 1654; „L. A. Senekas Værker", Fol. 1658 (med hendes Portræt); „Cebetis Tavle", 1661; „Epiktets Haandbog 1661, og efterladt adskilligt i Haandskrift. En Broderdatter af den forrige, Elisabeth Thott til Gladsaxe, født paa Landskrone Slot den 13de Dec. 1626, gjorde sig ligeledes bekjendt ved sine Kundskaber, fornemmeligt i Fransk og Engelsk. „Gudernes Gjæstebud" udkom 1655, og hendes Oversættelse af Th. Fullers „Gode Tanker om onde Tider" besørgedes udgivne efter hendes Død af Th. Bartholin 1664. I Aaret 1656 blev hun forlovet med Erik Sehested til Lykkesholm, men døde før Brylluppet i sit 21de Aar. — Berømt i det 18de Aarhundred blev Otto Thott, Geheimestatsminister, Greve, Herre til Gavnøe m. m., der blev født den 13de Okt. 1702. De hjemme begyndte Studeringer fortsatte han i den berømte lovkyndige Bøhmers Huus i Halle. Han foretog sig derpaa en Udenlandsreise til Frankerig og andre Lande, hvor han lagde Grunden til sin sjeldne og store Bogsamling. Efterat han 1723 den 23de Juli var bleven ansat som Sekreteer i det danske Cancellie gik han bestandigt frem til høiere Embeder og Rang, blev 1746 Ridder af Dannebrog og første Deputeret i Rentekammeret, 1747 Geheimeraad, beæredes 1752 med Ordenen de la fidelitè, indtraadte 1758 i Geheimeconseilet, men tog sin Afsked fra Rentekammeret den 7de Dec. 1759. I Aaret 1763 blev han Oversekreteer i det danske Cancellie, Præses i Collegio de cursu Evangelii promovendo, første Kirkeinspektør, Patron for Universitetet, Præses i Videnskabernes Selskab i Kiøbenhavn og Skoleherre for Herlufsholms Skole, 1763 Ridder af Elephanten, 1767 Præses for Banken i Kjøbenhavn, samme Aar optagen blandt de danske Lehnsgrever og 1769 Patron og Direktør for det kongelige medicinske Kollegium. I den struenseiske Periode levede han fjernet fra Hoffet og de

der stedfindende Revolutioner i selvvalgt Rolighed, men efter Struensees Fald indtraadte han som Medlem af det Geheime-Statsraad, hvor han havde Sæde efter Arveprinds Frederik. I Aaret 1732 havde han ægtet Birgitte Charlotte Kruse, en Datter af den berømte Generalmajor Kruse. Otto Thott døde den 10de Sept. 1785 i sit 83de Aar, hvoraf han havde anvendt en betydelig Deel til Statens ivrige Tjeneste. Han savnedes som de Nødlidendes Hjelper, de Lærdes Beskytter, Kunsternes og Videnskabernes Ynder. Foruden det store ovenanførte Bibliothek besad han ogsaa en kostbar Myntsamling, et antiquarisk Rustkammer, et velforsynet Naturaliekabinet, en prægtig Malerisamling og et Gallerie (paa Gavnøe) med sine Forfædres Portrætter (blandt fleres den berømte Iver Axelsens og hans Frues), en Mængde sjeldne Oldsager, en Samling af mathematiske og physiske Instrumenter, et stort Kunstkammer og et astronomisk Observatorium. (See Hofmans Efterretninger om danske Adelsmænd, 1ste Deel S. 129 — 148).

Thouin (André), er født 1747 i Paris i Jardin de Plantes, hvor hans Fader beklædede den i Familien arvelig blevne Post som Overgartner. Snart vakte den unge Thouin Buffons og Jussieus Opmærksomhed; de erkjendte i ham et stort Talent og forenede sig begge til hans Uddannelse. Da han 17 Aar gammel mistede sin Fader, toge Ministrene i Betænkning, formedelst hans Ungdom, at betroe ham den ledigtblevne Post, men Buffon og Jussieu indestode for ham, og han blev sin Faders Efterfølger. Thouin retfærdiggjorde strax sine store Læreres Tillid. Han lod Haven omgive af en Muur, opførte Terasser, anlagde en stor Frøskole, plantede Frugttræer og indrettede en oekonomisk Plantehave. Lamoignon de Malesherbes blev hans Ven. Det kongelige Agerdyrkningsselskab udnævnte ham til Medlem og nogle Aar derpaa Videnskabernes Akademie. Den fortræffelige Anviisning til Planters Akklimatisering under forskjellige Breder, som blev medgivet La Peyrouse, var af Thouin. De nyttige Væxter,

hvormed han berigede hele Europa, vare utallige; han uddeelte aarligt henved 80,000 Poser Frøkorn til franske Havemænd og Landhuusholdere, 20,000 til forskjellige europæiske Regenter og sendte 12,000 til Kolonierne. Han omsendte og en stor Mængde Podeqviste, hvorved fremmede Verdensdeles Træer udbrededes i Frankerigs Skove. Der finder man nu Sophora fra Japan, det sorte Nøddetræe, den amerikanske Robbinia, Datura, Papiirmorbærtræet o. fl. Ved Thouins Foranstaltning kom Brødtræet til Guiana. I Aaret 1793 blev Thouin kaldt til Naturhistoriens Museum som Prof. i Plantedyrkelsen, og siden sendt til Holland, Flandern og Italien, for at gjøre et Valg blandt de Mindesmærker, der somSeierstrophæer skulde bringes til Frankerig; dog syssel satte han sig kun lidet med dette Hverv, der ei passede synderligt til hans Kald. Derimod gjorde han sig bekjendt med Agerdyrkningens Tilstand i disse Lande, samlede nyttige Efterretninger, bragte et rigt Udvalg af nye Planter tilbage til Frankerig og gjorde en heldig Anvendelse af de paa denne Reise indsamlede Kundskaber. Mangfoldige og mangesidede Arbeider optoge hvert Øieblik af hans Tid. De Havedyrkningen angaaende Artikler i Encyclopédie méthodique ere alle af ham. Foruden en fortræffelig Monographie om Podeqviste og en Anviisning til Træskolers Anlæg har han og udgivet et stort Antal Afhandlinger om alle Agerdyrkningens Grene. — Thouin erholdt Æreslegionens Kors og blev efterhaanden udnævnt til Medlem af næsten alle Europas lærde Selskaber; han bar imidlertid ei hiin Prydelse, undgik enhver prunkende Titel og kaldte sig paa Titelbladet af sine Værker blot: „Professeur de Culture". — Lige til sin Død, den 27de Okt. 1824 bevarede Thouin hiin Simpelhed og Uskyld i Sæder, som alerede hans Ven Rousseau beundrede hos ham. Han undgik Pariserselskaberne og levede ganske for sine Træer og Blomster. Hans yngre Søskende fandt i ham en Opdrager og Forsørger. En utrættelig Iver for alt Godt og Skiønt, den venligste Mildhed og den hjerteligste Velvillie betegnede hans Levnet og Virken. Den rene Blomstersjel blev fremmed for den Lasternes Afgrund, som den fran-

ske Revolution opvæktede. Ved denne ædle Oldings Grav udtrykte den almindelige Sorg sig over hans Tab.

Thümmel (Hans Wilh. Friherre af), hertugelig sachsen-goth. virkelig Geheimeraad, Kammerpræsident og Overskattedirektør i Altenborg, og Broder til den berømte Digter Moritz von Thümmel, var en Søn af den sachsiske Landkammerrad Carl Henrik v. Thümmel, og den mellemste af 19 Børn, blev født i Schönfeld ved Leipzig den 17de Febr. 1744 og erholdt sin første Opdragelse af en Huuslærer, der især vakte Tilbøielighed hos ham til Bygningskunsten. Han kunde blot en kort Tid studere i Leipzig tilligemed sin Broder, da hans Fader, efter Tabet af sin hele Formue i Syvaarskrigen, saae sig nødt til at kalde ham tilbage fra Universitetet og 1760 modtage en Pagepost for ham ved det gothaiske Hof. Ugjerne traadte den unge Thümmel i disse Forhold, og kun Hertugindens og hendes Overhofmesterinde v. Buchwalds Velvillie formaaede at forsone ham med hans Stilling. Ved egen Flid erhvervede han sig mange nyttige Kundskaber, blev, 21 Aar gammel, ved Hertugindens Mægling, Kammerjunker og vandt snart ved elskværdige Egenskaber Prindserne Ernst og Augusts Yndest. Fra 1768 — 69 gjorde han i Ronneborgerbadet Bekjendtskab med Lord Villiers, siden Hertug af Grandison, hvem han næste Aar ledsagede paa en Reise igjennem Tydskland, Schweiz og Italien. Efter sin Tilbagekomst (1772) kom han som Assessor i Kammerkollegiet, og viste deri, fornemmeligt i de dyre Aar 1772 og 73, priisværdig Flid og Iver. Da han imidlertid derved paadrog sig sine Kollegers Misfornøielse, var det ham høist behageligt, at Prinds August valgte ham til sin Ledsager til Italien. Paa denne Reise lærte han at kjende Hofferne i Parma, Florents, Rom og Neapel, og gjorde i Rom, hvor han især lagde sig efter Bygningskunsten, Bekjendtskab med Rafael Mengs, og i Neapel med Maleren Morghan, hvis herkulanske Haandtegninger Prindsen kjøbte paa hans Raad. Paa Tilbagereisen besøgte de ogsaa Spaa og fandt ved deres Tilbagekomst Ernst 2den paa Thronen. Thümmel indtog nu igjen sin Post som

Kammerraad og henlevede i sin Fyrstes Yndest og Ministeren v. Frankenbergs Venskab, under tilfreds og nyttig Virksomhed, høist lykkelige Dage. Med Fornøielse paatog han sig Udarbeidelsen af et Rids til en italiensk Villa og sammes Opførelse under sin Overopsigt, for Prinds August; men, under hans lange Fraværelse i Tjenesteforhold, blev hans Plan ei udført af Sparsomhed. Efter at Kammerpræsident v. Einsiedel i Altenborg havde udbedet sig sin Afsked (1783) overdrog Hertugen Thümmel, med Titel af Vicepræsident, denne Post, som nødte ham til at ombytte Gotha med Altenborg. Hans første Forretning her var en gavnlig Reform i Kammeret og en heldig Afgjørelse af dets Processer. Herpaa skaffede han de trykkede Bønder Lettelse i Hoveriet, sørgede for Kunstveibygningen i Altenborg, bragte, til stor Fordeel for Landet, Kammerlaanebanken i Stand, anlagde, efterat have overvundet store Vanskeligheder, en Flaade paa Sgrotte og Pleiße 1789 og gjenistandsatte 1792 — 96 det aldeles forfaldne Fattigvæsen ved Oprettelsen af Fattig-, Arbeids- og Sygehuse. Han gjorde sig høiligt fortjent af Landets Udmaaling, saavelsom af Staden Altenborgs Forskjønnelse. Efter Hertug Ernst den 2dens Død (1804) modtog han af dennes Efterfølger den forhen af ham afslaaede Post som første Minister og virkelig Geheimeraad, og tilbragte hvert Aar nogle Maaneder i Gotha, som fra 1805 skylder ham sine Anlæg ved Voldenes Sløifning. Ei mindre vigtige vare Thümmels diplomatiske Foretagender (1792 — 95) i Militær Anliggender, 1803 i et Ærende til det danske Hof, og efter hans Tilbagekomst i de koborg-saalfeldske Underhandlinger indtil 1805. Saaledes blev han og 1807 sendt som Gesandt til Napoleons Hovedqvarteer, hvor han, under sit Ophold i Berlin omgikkes med alle Gesandterne, med Joh. Müller, Nicolai, Karsten, Iffland Wildenow og Denon, og i samme Aar til det keiserlige Hof i Paris, hvor han kom i et nøiere Bekjendtskab med Talleyrand, Clarke, Berthier Champagny, Marat, Denon, La Harpe o. a. Talleyrands Yndest erhvervede han sig fornemmeligt ved dennes Familiës Ge-

nealogie, under Titelen: „Lettres à Clio.“ Foruden dette Mindeskrift havde han alerede i Forveien leveret en Levnetsbeskrivelse over Vicepræsident Klüpfel i Gotha. Først som 73 aarig Olding nedlagde han sin Post (1817) og levede i sin lykkelige Familie sysselsat med Videnskaberne. Hans Gemalinde (fra 1785) var den ældste Datter af Kantsler v. Rothkirch. De sidste Frugter af hans Fritid vare: „Stat. geogr. und topogr. Beitrage zur Kenntniß des Herzogthums Altenburg“, 1818; „Aphorismen einer Siebenundsiebzigjährigen;“ begge udgivne for hans Venner paa egen Bekostning. Et slaglignende Tilfælde bortrev ham i hans 80de Aar af hans bedrøvede Familles Arme (1ste. Marts 1824). Gotha og Altenborg velsigne hans velgjørende Værker. Efter hans Forlangende blev han begravet, uden Ligkiste, i en siddende Stilling, under Stammen af sin Yndlingseeg, paa sit Landgods Röbdenitz, ei langt fra Löbichau.

Thunberg (Carl Peter), Dr., Prof. i Botanik ved Universitetet i Upsala, fra 1815 Kommandør af Vasaordenen, Medlem af flere end 60 lærde Selskaber, født den 11te Nov. 1743 i Jønkøping i Smaaland og Søn af en Borger der, begyndte sine Studier i Skolen og paa Gymnasiet i Vexiø og fortsatte dem fra 1761 i Upsala. Under den store Linnes Anviisning lagde han sig saa heldigt efter Naturvidenskaberne, at han blev een af denne store Mesters første Discipler. Linnes egne Ord om Thunberg lyde saaledes. „Aldrig har nogen anden Botanist skjenket mig større Tilfredshed og Glæde“. Efterat han havde forfattet og forsvaret sin første Dissertation under Linnes Pine, og underkastet sig de øvrige ved den medicinske Doktorgrad fastsatte Prøvelser, gik han som Læge i det hollandsk-ostindiske Kompagnies Tjeneste i Aaret 1772 til det gode Haabs Forbjerg, hvor han i et Tidsrum af tre Aar foretog sig Reiser i det Indre af Hottentotternes Lande. I Aaret 1775 begav han sig til Batavia, hvorfra han som Gesandtskabslæge fulgte det ostindiske Kompagnies Ambassade til Keiseren af Japan. Thunberg og Kämpfer ere de

eneste, som have givet os Efterretninger af vidtløftigere Omfang og grundigere, mere fuldstændigt Indhold om Japan. Efter sin Tilbagekomst fra Japan 1777, besøgte han Ceylon og begav sig i Aaret 1778 igjen til det gode Haabs Forbjerg for derfra at tiltræde Reisen til Fædrenelandet. Sine medbragte rige Naturaliesamlinger har han siden med sjelden Gavmildhed foræret Universitetet i Upsala, hvor han strax ved sin Hjemkomst blev ansat som overordentlig Prof. i Botaniken. Efter den yngre Linnés Død 1784 blev han ansat som ordentlig Professor. Det kongelige Videnskabers Selskab udnævnte ham til Præses. Han har afslaaet adskillige Tilbud om at træde i udenlandsk Tjeneste. Kong Gustav den 3die ønskede paa en udmærket Maade at tilkjendegive ham sin Tilfredshed og overlod ham selv at udbede sig en Naade; Thunberg ønskede intet for sin Person, men kun at Kongen maatte behage at tilstaae Universitetet den gamle Slotshave til en botanisk Have. Kongen villigede strax i dette Ønske og lod derpaa opføre den prægtige Bygning for Orangeriet og Museerne, som høitideligt indviedes den 25de Mai 1807 paa Linnés 100de Fødselsdag. Her gjemmes nu det rige Museum Thunbergianum, den kostbareste Naturaliesamling, som nogensinde er foræret noget europæisk Universitetet, og som den ædle Giver i sin lange Tjenestetid stedse har forøget, og beriget med nye Skatte. Hans Landsmænd blandt de studerende Medlemmer af den saakaldte smaalandske Nation i Upsala have ladet præge en Skuemynt med hans Billede; ligesom og hans Embedsjubilæum er holdt med megen Høitidelighed. Denne utrættede Lærdes vigtigste Arbeider ere. 1) Hans Reisebeskrivelse i 4 Dele, oversat paa Tydsk, Fransk, Engelsk, Hollandsk, m. m. 2) „Flora Japonica“; 3) „Flora Capensis“; 4) „Icones plantarum Japonicarum“; 5) „Beskrivelse over de svenske Mammalier“; 6) „Museum Naturalium academiæ Upsaliensis“; 7) „Dissertationes academicæ“, af hvilke Dr. Persoon paa ny har udgivet 3 B., Gøttingen 1799 1807. 8; endeligt en betydelig Mængde Afhandlinger, for det meste i det stockholmske og petersborgske Viden-

skabers = Akademies Mindeskrifter, saavelsom i det videnskabelige Selskabs i Upsala. Af fortrinlig Værd er hans „Kaempferus illustratus“ og Anmærkningerne, det japanske Sprog og de japanske Mynter angaaende.

Thunfiskeriet er en Hovednæringsgreen for Sicilianerne og giver rigelig Fangst ved alle det middellandske Havs Kyster saavelsom ved det adriatiske Havs Østkyst. Den største Fisk af Slægten Scombri er Scomber Tynnus, Thunfisken, undertiden over en Mandslængde og kan saaledes veie henved 5 Centner. Hannen sætter man stor Priis paa for Melken (Sperma). Hunnens Rogn nedsaltes og presses og er da smagfuldere end Caviaren. Denne Trækfisk, der har Lighed med den fra Sydhavsreiserne bekjendte Albicore, kommer fra det atlantiske Hav og gjør sin Vandring fra Slutningen af April til i Sept. Bortkyset af Rovfiske ved Italiens Kyst trækker den sig langs Siciliens Nordkyst, hvor den fanges i en stor sindrigt opstillet Netindhegning, Tunnara, der danner ligesom smaa Fæstninger i Vandet, bestaaende af mange stærke Net, der befæstes ved Ankere og Blyvægter paa Havbunden, mellem Klipperne og Øerne, som Thunfisken hyppigst besøger. Tunnaraen indeholder adskillige ved Net fra hverandre adskilte Værelser, hvoraf det bagerste hedder Dødningkammeret. Indgangene mellem Klipperne tillukkes ved Net og kun eet, der fører til den saakaldte Sal, bliver aabent. Fiskerne passe paa i Nærheden i en Baad eller paa en Klippe for at oppebie Fiskenes Ankomst. Saasnart Fisken er gaaet igjennem den aabne Indgang ind i Salen, bliver Indgangen spærret ved et nedgaaende Net, Dørrene til det første Værelse, der støder til Salen, optrukne, og Fisken dreven ind. Har man indesperret et tilstrækkeligt Antal Fiske i hine Værelser, saa driver man dem i det sidste, Dødningkammeret, der bestaaer af de stærkeste Net. Nu nærme Fiskerne sig i Fartøiet og søge at dræbe de indsluttede Fiske med Spyd og Kastevaaben; Fiskene værge sig rasende, sønderrive ei sjelden Nettene og knuse tit Hovederne mod Klipper og Fartøier. En eneste Tunnara kan indbringe over 30,

000 Rbd. Tunnaraen ved Forbjerget Passaro ved Marzamemi betaler aarligt 18000 Uncer (til 4½ Rbd.) i Forpagtning. Man see angaaende dette Fiskerie: Houel „Voy. pittoresque de Sicile", Vol. 1, og Swinburns Reiser igjennem begge Sicilierne.

Thura er Navnet paa en Familie, hvoraf flere Medlemmer have gjort sig bekjendte i den danske Literatur. Laurids Lauridsen Thura, en Dattersøn af Mag. Laurids Pedersen Thura, efter hvem han var opkaldt, blev født den 20de Aug. 1657 i Nakskov, hvor hans Fader Mag. Laurids Widsted var Sognepræst. Han blev i Aaret 1676 Student, Hører i Kjøge 1680, Rektor sammesteds 1681 og Aaret derpaa Magister. Han nedlagde sit Skoleembede 1690 og gjorde en Udenlandsreise med Peter Hovenbek og Christian Luxdorph. Ved sin Hjemkomst blev han 1696 Præst for den hollandske Menighed til Holmens Kirke i Kjøbenhavn, 1703 Sognepræst ved Fruekirken i Aarhuus og Provst i Ring Herred, 1706 Sognepræst ved Domkirken og Stiftsprovst og endeligt 1713 Biskop i Ribe, hvor han døde den 1ste Apr. 1731. Blandt andre Skrifter i bunden Stiil har han ogsaa forfattet den bekjendte Hans Rostgaards Levnet paa Vers, 1726. 4. Hans tre Sønner Albert Thura, Diderik Thura og Laurids Lauridsen Thura ere alle bekjendte som Forfattere. Den første blev født i Kjøbenhavn den 6te Okt. 1700, blev Student fra Ribe Skole, Alumnus paa Borchs Kollegium, Rektor i Colding 1724 og Præst i Leirskov i Ribestift, hvor han havde det Uheld at hans Præstegaard og Bibliothek brændte 1728. Han døde 1740 og er Forfatter af endeel Skrifter paa Latin og Dansk af forskjelligt Indhold, som Idea hist. lit. Danorum, Hamb. 1723; Gynaeceum Daniæ literatum, Altona 1732; Regia Academiæ Hafniensis infantia et pueritia; Flensb. et Alt. 1734, Disputatser, Breve, Afhandlinger og poetiske Smaating. Diderik Thurah, den anden Broder, blev født den 1ste Mai 1704, reiste i sin Ungdom udenlands paa kongelig Bekostning, ind-

traadte i Søetaten, hvor han steg til Kommandør-Kapit., adledes 1739 (fra denne Tid skrev han sit Navn Thurah) og døde 1788. Hans Skrifter ere af religiøs-moralsk Indhold, meest Oversættelser af Engelsk, som Sherloks tre Skrifter om Forsynet, Døden og Dommen; Blairs Forklaring over Christi Bjergprædiken, Newtons Afhandlinger over Prophetierne m. m. Laurids Lauridsen Thurah, den tredie Broder, blev født i Aarhuus i Begyndelsen af Marts 1706, reiste udenlands paa kongelig Bekostning og lagde sig efter Bygnings- og Befæstningskunst. Ved sin Hjemkomst blev han først Overkonduktør og 1733 Hofbygmester og Ingeniørkapit. 1739 blev han ophøiet i Adelstanden, 1744 Oberst, 1753 Generalmajor af Infanteriet, 1754 Generalbygmester og døde 1759. Hans Skrifter ere af arkitektisk, topographisk og geographisk Indhold. Han har udgivet: „Den danske Vitruvius", 2 Dele Kh. 1746 — 49, fol.; „Hafnia hodierna", 1748. 4.; „Beskrivelse over Bornholm og Christiansøe", 1756, 4.; „Beskrivelse over Amager og Saltholm", 1758, 4. og „Om Øen Samsøe og de derunder hørende Øer", 1758, 4. (See Worms og Nyerups Lexika).

Thurn og Valsassina (Joseph Benedikt, Greve af), født den 5te Dec. 1744 paa Wartegg i Kanton St. Gallen, denne gamle anseete Families Stamgods, som alerede 1630 erholdt den grevelige Værdighed, blev opdragen som Page ved den kunstelskende Kurfyrst Clemens Wenceslaus's Hof i Trier og udmærkede sig ved videnskabelig Dannelse. I Aaret 1762 blev han, 18 Aar gammel, Domkapitular i Regensborg, 1779 Domdechant der, siden fyrstbiskoppelig Regjeringspræsident og Statholder, derpaa fyrstbiskoppelig regensborgsk og freysingsk Komitialgesandt, 1795 Domprovst i Breslau og 1802 i Regensborg. Som Forretningsmand erhvervede han sig betydelig Anseelse. Pave Clemens den 14de (Ganganelli) og Cardinal Albani hædrede ham med deres Agtelse, da han i Rom udvirkede,

at Kurfyrsten af Trier beholdt flere Bispedømmer. Grev v. Görz berømmer hans diplomatiske Talent i sine Memoirer om Forhandlingerne angaaende den baierske Arvefølge. Imidlertid unddrog Grev Thurn sig Statsforretningerne og uddannede sig som Verdensborger paa Reiser til Italien, Dresden, Berlin, Paris og i Nederlandene. Saa længe Regensborg stod under Fyrst Primas blev Grev Thurn Regjeringspræsident. Derpaa trak han sig aldeles tilbage fra offentlige Forretninger, men overlod sin Formue og sine Indtægter for Størstedelen til offentlige Velgjørenhedsanstalter. Da en Sjettedeel af Staden Regensborg blev ødelagt 1809, hvorved over 3000 velhavende Borgere forarmedes, lykkedes det ham at erholde en Million Franker for Staden af Napoleon, til hvem han som Fyrst Primas's Udsending ilede til Wien. Fordringsløs skjulte Grev Thurn sin Personlighed og virkede meget Godt i Stilhed. Hædret af Alle og sine Medborgere uforglemmelig døde den ædle Mand, hvis skjønne Oldingsalder lignede en blid Aften, den 6te Jan. 1825, over 80 Aar gammel.

* Tibet (Tibbet eller Thibet), ligger imellem 100 og 120° Ø. L. og 26 til 35° N. B., strækker sig fra Indus's Bredder til Chinas Grændse og fra Hindostan til Ørkenen Kobi, og indbefatter omtrent 20,000 □ Mile. De Indfødte kalde Landet Pue eller Puekachim, det nordlige Sneeland, en Benævnelse, hvoraf man kan slutte sig til dets kolde Klima, der igjen er betinget af dets høie Beliggenhed; Tibet er nemlig Asiens høieste Bjergland. Her hæver Himmalayakjeden sig med Jordens høieste Bjerge, som man alerede kan øine i en Afstand af 50 Mile. Dhawalagiri (det hvide Bjerg) rækker henved 27,000 Fod over Havfladen, og der gives endnu mange andre, der hæve sig betydeligt over Chimborasso, som man forhen ansaae for det høieste Bjerg i Verden. Herfra udgaae alle de Bjerge, som strække sig ind i Tatariet, China o. s. v.; her udspringe Asiens betydeligste Floder, som Ganges, Burrhamputer, Menan-Kong, Jangtse-kjang o. a. Den Reisende, som første Gang betræder Tibet, troer at komme

til et af Himmelen ganske tilsidesat Land. Store Klipper og Bjerge uden tilsyneladende Vegetation afvexle med tørre Sletter, hvor kun faa Frugter trives. Hvede, Byg, Havre, Erter, som voxe paa disse, blive paa mange Steder ei modne, men dyrkes blot som Foderurt, for at benyttes, naar Qvæget ei kan græsse ude. Fra Tid til anden indtræffer en regelmæssig Regn og da fremspirer et lavt Græs, hvis Væxt dog ophører med Regnen, da Luftens Tørhed gaaer saa vidt, at det bliver ganske hvidt og kan gnides til Støv med Fingrene. Imidlertid nærer det store Hjorde, og er saa kraftigt, at den bedste Græsgang maa staae tilbage derfor. Ved Vinterens Nærmelse vander Tibetaneren de dybe Enge med store Iisstykker, for at den mavre Jordskorpe ei skal bortføres af tørrende Vinde. Temperatur og Aarstid er med Hensyn til Grad og Indtræffen meget regelmæssig i Tibet. Fra Marts indtil Mai herske, dog i stor Afvexling, Regn, Torden og Storm. Fra Juni til September hjemsøges Landet af heftige Regnskyl. Alle Floder opfyldes og deres Vande true med at oversvømme Bengalen. Fra Okt. til Marts er Himmelen for det meste reen og klar; sjelden formørkes den da af nogen Skye. I tre Maaneder hersker da en stærkere Kulde end nogetsteds i Europa, især i den sydligere Deel, langs den Bjergkjede, som adskiller Tibet fra Assam, Nepaul og Butan og ligger imellem den 26de og 27de° N. B. Indbyggerne tage da deres Tilflugt til de dybe Dale og Klippernes Huler. Fra Phari indtil Ranie, en Strækning af næsten 10 Mile, er da det hele Land næsten øde og Kulden saa stor, at det slagtede Kjød bliver fuldkommen friskt indtil Marts. — Ved alle disse Uleiligheder af Klimaet findes dog Overflødighed af vilde og tamme Dyr. Især gives der store Qvæghjorder af en egen Race, hvis Tyr er bekiendt under Navn af Tatariets Yak, Koen under Navn af Dhe, og er udmærket ved en særdeles haarig Hud og en Muskel paa Hofterne, der danner en Pukkel. Et langt, tykt, blødt Haar beklæder Dyret. Halen er ligeledes besat med et tykt, glat og glindsende Haar, saaledes

at man ei kan see noget Leed, og det Hele synes at være en Qvast af kunstigt paasat Haar. Et Slags tyk, blød Uld bedækker de øvrige Dele, men fra de nederste Dele af Brystet hænger et langt, stivt Haar ned til Knæerne. Hine Haler ere i stor Priis som Fluevifter i hele Orienten. Dyret er meget vildt, brøler sjelden og næsten ikke saa det kan høres og opholder sig i Landets koldeste Dele, om Sommeren paa Bjergene, om Vinteren i Dalene. Det udgjør de dermed omdragende Tatarers Rigdom, da de have Næring og Klæder af det og bruge det som Lastdyr, hvortil det er bedre skikket end til Agerdyrkning. Af dets Haar forfærdiger man Strikker og Dækkener. Dets Melk er overmaade nærende og erholdes i Mængde. Paa de høieste Bjerge finder man Moskusdyret. Det er af Størrelse som et maadeligt Sviin, hvilket det og forresten ligner. Hovedet er lidet, Bagkroppen tyk og rund. Halen mangler ganske og Lemmerne ere fine. En særdeles Eiendommelighed viser imidlertid Haaret, hvormed det er overmaade rigeligt bedækket. Det er af to til tre Tommers Længde og overalt udstaaende, undtagen paa Benene, Ørerne og Hovedet, hvor det bliver kort. Ved nøiere Undersøgelse ligner det mere Børster, men er dog tyndt, bøieligt, ikke stivt og bølgeformigt. Ved Roden er det hvidt, i Midten sort og ved Enden bruunt. Moskus findes kun hos Hannen i en lille Pung eller Udvæxt ved Navlen. Dyrene maae kun jages paa Regjeringens Regning og give en betydelig Indtægt. Geden, som afgiver Haarene til de berømte Kaschemirshavler, ere en ikke mindre kostbar Gjenstand. Den hører til de skjønneste Arter og er snart sort, snart hvid snart blegblaa af Farve. Hornene staae lige ud. Den til Shawler brugelige Uld sidder nærmest ved Huden og er bedækket af et længere Haar. Dyret er saa aldeles eget for dette Land, at det, forflyttet til Indien, strax taber hiint fine Overtræk og angribes af Hududslet. Man har forgjeves søgt at føre det til England; det taaler ei godt Søreiser. Man finder og vilde Heste i Tibet, men de ere alt for flygtige til at kunne fanges levende eller tæmmes. Faarene med de brede Fedt-

haler græsse i store Hjorde, og man viser megen Omhue for dem. En Art med sort Hoved og sorte Been synes ligeledes kun at have hjemme her. De ere mindre, have blød Uld og det meest smagfulde Kjød. Man bruger dem ogsaa alle som Lastdyr. Man seer tit hele Hjorder med Salt og Korn; hvert bærer 12 — 20 Pund. Selv deres egen Uld føre de til nærmeste Torv. Deres Skind give herlige Vinterpelse, og Lammenes, især de ufødtes, en kostbar Handelsartikel, hvorfor Faaret ofte slagtes før Lammingen. Saa ufrugtbar Jordbunden er, saa skaffe dog deels disse Ting, deels Overflødigheden af Mineralier Indbyggerne alle deres Fornødenheder. Guld finder man i Mængde i gedigen Tilstand, i Floderne som Korn; Sinnober, Blye og Kobber i rige Miner. Jern eftergraves ei af Mangel paa Brændematerial. Herpaa er saa stor Trang, at man varmer med Kreaturernes Excrementer. Paa Chinas Grændser har man opdaget Kulminer. Thinkal, hvoraf man tilbereder Borax, findes i stor Mænde, saavelsom Steensalt. Handelen er næsten ganske Herskerens Monopol og den til China gaaer for det meste over den østligt ved Grændsen liggende Stad Silling eller Sinning. Religionen er, efter Turners Formodning, en udartet Datter af Brahmaismen, der først udbannede sig i de sydlige til Indien grændsende Egne, hvilke ogsaa derved først bleve Dalai Lamas Sæde. Grundtrækkene af Hinduernes Religion skulle overalt gjenfindes, skjønt de nu ere forskjellige; de Steder, som Hinduerne holde for hellige, Allahabad, Benares, Darschodin, Gaya, Saugor, Dschaggernat, betragtes paa samme Maade af Tibetanerne og besøges af deres Pillegrimme. Imidlertid herske dog her en Mængde særegne Skikke. Folket forsamler sig i store Kapeller og istemmer Sange i Chor ved Lyden af larmende Instrumenter af uhyre Størrelse, som man finder i China og Indien, Trompeter, Trommer, Bækkener, Piber, Horn. Det Hele skal ligne en katholsk Messe, og Indtrykket ei være uden paafaldende Virkning. Af Kasteaand findes intet Spor i Tibet. Indbyggerne spise uden Betænkning med enhver Fremmed. Landets og Religionens Overhoved er

Dalai Lama. Han ansees for Guds Statholder, der kan uddele alle hans Velsignelser og efter Behag meddele alle de talrige Underlamaer og Munke m. a. sin ham umiddelbart af Gud overgivne Magt. At en Lighed med den katholske Religion her finder Sted, synes ikke at kunne nægtes; men i det Hele ere alle Efterretningerne derom for mørke og sparsomme til at man kan antage dem paa Missionærernes Ord, fra hvem vi have dem. Sæder og Levemaade ere endnu paa et lavt Trin. Landmandens Huse ere blot sammendyngede Steenmasser med nogle Mellemrum for Lys og Luft. Til Landets eiendommelige Sygdomme hører den i mange Bjergegne herskende Krop. Et Slags Bogtrykkerkunst med ubevægelige Lettrer er indkommet fra China og hermed trykkes Bønnebøgerne; Karaktererne nedstamme fra Sanskritskriften; man har og 12 saakaldte Høiskoler, der ei alene besøges af Tibetanerne, men og af de tilgrændsende tatariske Folkefærd, og paa hvilke man giver Underviisning i Philosophie, Astronomie, Medicin og Theologie; og Turner bemærkede, da han var der 1783, at Jupiters Drabanter og Saturnus's Ring ei vare de Lærde ubekjendte. Lægerne vidste og at anvende Qviksølv i syphilitiske Sygdomme; dog gives og offentlige Hexeskoler, hvor der læres Besværgelser o. a. sl. Tibet er en stor China underkastet Vasalstat. Da indvortes Uroligheder opkom 1720, benyttede Chineserne disse for at skaffe sig Overmagten. I Aaret 1793 trængte Nepauleserne ind i Landet; dog bleve de overvundne af Chineserne, hvis Magt tiltog mere. En chinesisk Udsending opholder sig stedse ved Dalai Lamas Hof i Hovedstaden Lassa, modtager Befalinger fra og sender Efterretninger til Peking. Ved de mindre paalidelige Efterretninger om dette Land kan man vel ei med nogen Vished afgjøre, om der i den sydlige Deel af Landet, Butan, hersker en anden Lama, som kaldes Bogdo Lama.

Tieck (Christ. Fred.), Prof. i Billedhuggerkunsten og Medlem af det Kongel. preussiske Kunstakademies Senat, er født i Berlin den 14de Aug. 1776.

Man bemærkede tidligt Spor af Anlæg til de dannende Kunster hos ham. Prof. Bitt*ber blev hans første Lærer og erhvervede sig ved hans Underviisnıng i det mindste den Fortjeneste, at udvikle Tiecks tekniske Færdigheder; dog fattedes meget i at hans ædlere Kunstsands derved tilfredsstilledes. Hans iboende Talent maatte bryde sig selv en Bane og vidste snart at finde den. En Basrelief, hvortil Baselerfreden (1795) gav Anledning, en Allegorie paa Freden i Almindelighed, uden særdeles Hensyn til den nu sluttede, vandt ham Prisen i Billedhuggeriet. Tieck traadte nu i Schadows Værksted, hvor han blev til 1797 og udførte nogle smaae Figurer for ham i Marmor. Wackenröders, Wilh. v. Burgsdorfs og andres Venskab hævede den fremstræbende Aand; og manget enkelt Værk er blevet tilbage fra hiin Tid, der viser sig som betydende for Kunstnerens første Udflugt. Disse Arbeider vakte Statsminister v. Heinitz's Opmærksomhed og skaffede Tieck Understøttelse til en treaarig Kunstreise, som han foretog i sin Ven v. Burgsdorfs Selskab til Dresden, Wien og derpaa (1798) til Paris, hvor Wilh. v. Humboldt paa ny godtgjorde sin tidligere Hengivenhed for ham. Det Nøgnes Studium var dengang Tiecks fornemste Bestræbelse og bestemte ham til at blive Davids Discipel og selv anstille Forsøg i Malen, der bleve optagne med Bifald. For sit egentlige Fag, Billedhuggeriet, indskrænkede han sig til Studier, nogle Buster og Medailloner fraregnede (Grev Reichardts, Al. v. Humboldts, Grev Schlaberndorfs), og, foruden det Arbeid, som 1800 vandt ham Akademiets anden store Priis (den første blev ei tilkjendt, fordi man ei vilde give den til en Udlænder), er der lidet Betydeligt at nævne fra hiin Periode. Tieck vendte 1801 tilbage fra Paris, hvor han havde nydt Omgang med de meest udmærkede Mennesker, over Weimar til Berlin, for snart at ombytte denne Stad med Weimar, hvor de mangfoldigste Arbeider til det nye Slots Prydelse bleve ham overdragne. Göthe, som opmuntrende havde udmærket den unge Kunstner, var herved en velvillig Raadgiver, og endnu fandt Tieck Tid til Udførelsen af mangen Buste, af hvilke de meest lyk-

kede vare Kritikeren F. A. Wolfs, J. H. Voß's, Göthes og adskillige af den fyrstelige Families, der endog udførtes i Marmor. Men neppe havde Kunstneren, der som Professor syntes nøiere forbunden med Weimar, der at have udført sit Hverv, før han beredede sig til en Reise til Italien, hvilken han 1805 foretog fra München, i Selskab med sin Broder Ludvig, Baron v. Rumohr og Brødrene Riepenhausen. I Aug. 1805 ankom de til Rom. Italien leed dengang, ligesom Tydskland, af hine Rystelser, der opløste den indvortes Orden. Til store Udførelser fandtes sjelden Leilighed. Foruden Studier vare det fornemmeligt Buster (Kardinal Somaglias, Erkehertuginde Maria Annes og Göthes Buster i kolossale Forhold), som sysselsatte Tieck; dernæst en Relief, som han udførte for den ham tidligere bekjendtblevne Mad. Staël, for Familiebegravelsen i Copet. For at retouchere det deri anbragte Portræt af Necker, under Mad. Staëls Opsyn, fulgte Kunstneren en Opfordring at komme til Copet, skjønt han ugjerne forlod Rom, hvor Sammenkomsten med hans Ven Schick, med Rauch og Thorwaldsen havde dannet en Vennekreds. I de Maaneder, Tieck levede i Copet, modellerede han Portrætter af Mad. Staël, A. W. Schlegel, som siden blev udført i Marmor, og nogle andre i Venneforhold staaende Lærde, og modtog derpaa den daværende Kronprinds af Baierns Indbydelse til München (1809), hvor en Mængde Bestillinger ventede paa ham. Blandt de Buster som fremkom i München ere Kronprindsens (den nuværende Konges), Schellings, Fr. Jacobis og hans Broders, som han desværre fandt angreben af heftige Gigtanfald, ogsaa blevne bekjendte og erkjendte udenfor den Kreds, for hvilken de egentligt vare bestemte. 1812 vendte Tieck tilbage fra München over Zürich og Bern, vælgende med Hensigt denne Vei, for paa de enkelte Steder at opsøge Originalerne til hine Portrætter, som den høimodige Kronprinds af Baiern, til Priis for fædrenelandsk Fortjeneste vilde forene i sit Valhal. Da han havde ladet Mailand og Pavia bag ved sig, besluttede han at gaae den nye Vei over Pontremolis Apennine, især for at lære

at kjende Carraras Marmorbund. Hans Sammentræffer med Bertolini, en Ven fra Parisserstudieaarenes Tid, der var ansat som Prof. ved Akadamiet i Carrara, bestemte ham til at forlænge sit Ophold her, og, da Rauch nogle Maaneder derpaa ogsaa ankom til Carrara, for at udføre Mindet over Dronningen, blev Planen at reise videre opgiven. Et Kunstværksted forbandt nu begge Kunstnere; Fællesskab i Bestræbelser stiftede det hjerteligste Venskab, og, da Rauch 1817 vendte tilbage til Berlin, for at opstille Mindet i Gravkapellet i Charlottenborg, bleve de efterladte Arbeider under Tiecks anordnende Opsigt. Man maa bemærke, at hiint hjertelige Venskab endog forenede dem i deres Frembringelser; fra Tiecks Haand er den ene Candelaber ved Dronningens Minde. Desuden fremkom i Carrara, som hædrede Tieck ved at optage ham til Medlem af Kunstakademiet, for Kronprindsen af Baierns Samling, Lessings, Erasmus Rotterdams, Hugo Grotius's, Herders, Bürgers, Wallensteins, Bernhard af Weimarrs, Wilhelm og Moritz af Oraniens, Marschallen af Sachsens og mange Andres Büster. En Statue i Legemsstørrelse af Necker, bestemt for Copet, Hr v. Roccas Buste og Hertugen af Broglios bleve desuden fuldførte for Md. Staël, som Kunstneren havde gjenfundet ved hendes andet Ophold i Italien (1816). Hvad der dengang blev frembragt af mindre Arbeider, Portrætter, Medallioner m. m. vilde blive for vidtløftigt her at anføre. Det sidste Arbeide, Tieck begyndte paa i Carrara, var een af de Kandelabere, som den preussiske Armees Officerer helligede Marquis la Roche Jacquelins Minde; men denne blev først fuldført i Berlin, hvorhen Kunstneren vendte tilbage 1819 med en Deel af de Marmorarbeider, som han og Rauch havde forfærdiget i Carrara. Tieck levede i eet Huus med Rauch i Berlin, ligesom de havde boet sammen i Carrara. Det nye Skuespilhuses Opførelse i Berlin gav Tieck Syslsættelse for flere Aar ved plastiske Arbeider til dets Prydelse. Apollo paa den af Griffe trukne Vogn, og Pegasus, som slager Kilden af Klippen, drevne i Kobber, bleve udførte efter Tiecks Modeller til Akroteriernes Prydelse. Ligeledes

blev Udsmykkelsen af de tre laveste Tympaner ham overladt og paa dem anbragte han de ni Musers kolossale Statuer i Sandsteen. I Rummene ved den forreste Indgang opstillede han Niobes Tragoedie, udarbeidet kolossal i Sandsteen; i Sidernes Gavlfelder Orpheus i Underverdenen og et Bacchustog og Amor med to Psycher meget kolossalt i Stucco. Tiecks mangesidige Talent fandt desuden den mangfoldigste Beskjeftigelse ved de mange Mindesmærker, hvorved Tidsbegivenhederne og Berlin forherligedes. For Domkirkens Portal forfærdigede han Modellerne til hine af Kobber drevne Engle, der pryde den; Geniusen for Monumentet i Saalfeld til Minde om Prinds Louis Ferdinand, for Mindet paa Korsbjerget Genierne, som betegne Seirene ved Großbeeren og Laon. Busterne, som bleve udførte tilligemed disse større Arbeider, ligesom alle hans Arbeider af en Eiendommelighed og Carakteristik, der alerede udmærkede hans første Forsøg, bevise Kunstnerens utrættede Virksomhed. Siden 1819 Medlem af Akademiet i Berlin og siden 1820 af dets Senat deeltager han i den levende Bevægelse, som nu udmærker den berlinske Kunstskole. Især maa man ei glemme hans Virksomhed til Foreningen for de tekniske Mønstere, hvorpaa han arbeider med Beuth, Schinkel og Rauch. Til hans nyeste Arbeider høre en siddende Statue af Iffland for een af Berlinerskuespilhusets Sale, hvortil Modellen alerede for længe siden var færdig, en Marmorbuste af Kronprindsessen for den nye offentlige Brønd i Aachen, og en Række af smaa Statuer for Kronprindsen af Preussens Værelser, der efterhaanden skulle udføres i Marmor. Bibliotheket i Weimar besidder et Portræt af Tieck, malet af ham selv i Rom; Frue v. Humboldt en Tegning i Sortkridt efter Rafaels Madonna della seggiola, og adskillige af hans Tegninger, der fremkem efter A. W. Schlegels Ønske, ere stukne i Kobber.

Timokratie kaldes den Stats- eller Regjeringsform, hvor Lovene bestemme en vis Formue for dem, der skulle beklæde de høieste Statsembeder.

Tollens (H. van), een af Hollands meest udmærkede Digtere, blev født 1778 i Rotterdam, hvor han er Kjøbmand. Han erholdt ingen egentlig lærd Dannelse, dog erhvervede han sig saa megen Kundskab i de nyere Sprog, at han kunde læse de betydeligste Værker i den tydske, franske, engelske, spanske og italienske Literatur i Originalen. Hans første Forsøg udkom 1802 under Titelen: „Romancer og Idyller." De bære ei fuldkommen Modenheds Kjendetegn, dog forkynde Geniglimt den sande Digter. Tollens blev opmuntret, som han fortjente. I Aaret 1806 erholdt hans ved Kraft og Vellyd udmærkede Digt: „Egmonts og Hornes Død", den af Selskabet for Fædrenelandets Sprog og Digtekunst udsatte Priis. I den 1808 udkomne Samling af hans Digte findes en Ode „Til en falden Pige", der i sit Slags kan ansees for uovertræffelig. Tollens blev nu Nationens Yndlingsdigter. Det tredie Oplag af hans Digte havde erholdt mere end 10,000 Prænumeranter, et Tilfælde, der næsten kan kaldes det eneste i sit Slags, naar man betænker, at det hollandske Sprog ei tales af mere end to Millioner Mennesker. Foruden hiin fortrinlige Samling, har man ogsaa af Tollens: „Erotiske Digte", Amsterdam 1809; „Hollændernes Overvintren paa Novazembla", og „Romancer, Ballader og Legender", Rotterd. 1818. Denne Digters Stiil er reen og elegant, fuld af Kraft og Værdighed og Ynde, hans Vers ere høist vellydende. Dette forenet med den Livsvarme og Sandhed, som gjennemtrænger hans Fremstillinger, sikkrer ham en Plads blandt de Digtere, hvis Minde vil komme til Efterverdenen. I Erkjendelsen af hans store Fortjenester af Nationalpoesien har Kongen skjenket ham den belgiske Løveorden, og hans Fædrenestad beslutter at opreise ham et Minde.

Tonnies (P. D. W.), en ved almeennyttig Virksomhed og som Forfatter i Handelsvidenskaben udmærket Mand er født i Hamborg 1766 og en Søn af den 1805 afdøde og for sin driftige Patriotismus agtede Ældste Joh. Fred. Tonnies. Tonnies lagde sig efter Handelen, Assecurancefaget og sit Kalds Videnska-

der. Han gjorde sig paa mange Maader fortjent af sin Fædrenestad og af Handelsstanden overhovedet, især i Aarene 1813 og 14, i London og Bordeaux. I den sidste Stad lykkedes det ham at tilbageerholde de af Lord Dalhouse, Anfører for de engelske Tropper, borttagne Hamborgerskibe. Siden 1823 erhvervede han sig og literær Berømmelse ved følgende Skrifter: „Ueber Avarie-Grosse mit Nachträgen und Belegen"; Chronik des hamb. Seeassecuranzgeschäfts im Jahre 1823" (samme Chronik udgav han og for 1824, ledsaget af flere Opsatser), og ved sin „Mercantilisch-geschichtliche Darstellung der Barbareskenstaaten und ihre Verhältniße zu den vereinigten nordamerikanischen Staaten, mit besondere Hinsicht auf die freie Hansestadt Hamb., nebst Chronik des hamb. Seeassecuranzgeschäfts für das Jahr 1825."

Tooke (William), engelsk Historieskriver, var først Geistlig og skrev en Roman 1767. Som Gesandtskabspræst ved det brittiske Kjøbmandsskab i Petersborg studerede han den russiske Historie og udgav adskillige dertil hørende Værker fra 1780 til 1800, f. E. „Catharina den 2dens Levnet", 3 B. og en Skildring af det russiske Rige fra Catharina den 2dens Regjering til Slutningen af det 18de Aarhundred. Da han i Petersborg ogsaa havde lært Tydsk, saa oversatte han Storchs „Gemälde v. St. Petersb." og Zollikofers Prædikener (10 B. 8.) paa Engelsk. Han udgav og den almindelige biographiske Ordbog og var Medarbeider i Gentleman's Magazine. Han døde i London 1820 i en Alder af 77 Aar.

Torneaa, en lille, men i flere Henseender mærkelig Stad i den nordligste Krog af den botniske Bugt og ved Udløbet af den i Lapland udspringende Torneaaelv, ligger under 41° 52′ Længde og 65° 50′ N. B. i det forrige svenske Nordland. Torneaaelven er her meget bred og Staden blev bygget deri paa en Øe, efter Regjeringens Befaling, 1620. Den er derfor meget regelmæssigt anlagt, men har kun 700 Indb. Ind-

til 1809 tilhørte den Sverrig, men blev afstaaet Rusland ved Freden i Frederikshamn, da Torneaaelvens Dalvei bestemtes til Grændsen mellem Rusland og Sverrig. Den var den nordligste Stad i Sverrig og er Hovedoplagsstedet for de nordlige, raae, menneskefattige Egne, hvorfor en betydelig Omsætning her finder Sted med Brænde, Fiskevarer, Rensdyr, Pelsværk, Tobak, stærke Drikke m. m. Klimaet er i Forhold til den nordlige Beliggenhed mindre koldt end man kan formode. I Juni Maaned gaaer Solen aldrig ned. 1736 og 1737 blev Torneaa besøgt af adskillige franske Lærde, for at anstille Betragtninger over Jordens Skikkelse i Forening med den svenske Astronom Celsius. Saa fjernt denne Stad og ligger, undgik den dog ei Krigsstormene i det 18de og 19de Aarhundred, og blev 1715 og 1809 erobret af Russerne, hvis Grændsestad mod Sverrig den nu er.

Torres Vedras (Flækken og Linierne ved). Torres Vedras var fordum en Fæstning, nu en Flække paa 600 Huse, 6 Mile fra Lissabon, ved Hovedveien, som fører dertil fra Coimbra, hvorved den blev saa berømt 1810. Herfra nemlig til Tejo strækker sig en Linie af deels naturlige, deels kunstigt anlagde faste Punkter, ved hvilke Wellington oppebiede den med Overmagt mod ham fremrykkende, 70,000 Mand stærke Hær under Massena. Skraaningerne af Bjergene, som herfra løbe næsten parallelt med Havet lige til Lissabon bleve gjorde lodrette, Tizandra, som løber herfra til Havet, og en anden Flod, der falder i Tejo bag Alhandra, bleve dæmmede, for at oversvømme det foranliggende Land. Saaledes havde Wellington dannet sig en fast Leier, som først maatte erobres, før Veien til Lissabon kunde aabnes, hvor Havet og Tejofloden stedse sikkrede ham Tilførsel og sikkert Tilbagetog, medens den paa hiin Side staaende Fiende kjæmpede mod den største Mangel, som, ved Landsfolkets overalt i Ryggen vakte Opstand, ved den fuldkomne Tilintetgjørelse af alle Møller, Brønde og Levnetsmidler, tiltog frygteligt med hver Dag og ødelagde flere Mennesker end det blodigste Feldtslag. Ikke min-

dre end 444 Kanoner truede paa disse Værkers Høider med Død og Ødelæggelse; 107 Skandser forenede de forskjellige Terrainafsnit, der vare besatte af 28,000 Mand. Den Stilling, Massena havde taget ved Santarem, var ikke mindre fast. Skuespillet mellem Gustav Adolf og Wallenstein ved Nürnberg 1632 blev her gjentaget. Men, ligesom Hunger nødte denne til at bryde op, saaledes maatte ogsaa Massena af samme Grund opgive sin Plan, og, efter et Ophold af flere Maaneder, hvori mangen blodig Forpostfægtning havde fundet Sted, tiltraadte han Tilbagetoget den 4de Marts 1811, i det Øieblik, da Wellington, forstærket ved nye Stridskræfter fra England, nu selv vilde angribe den svækkede Fiende. Linierne ved Torres Vedras havde reddet Lissabon, tilintetgjort en fortræffelig fiendtlig Hær, og givet Wellingtons Angrebsplan, som nu begyndte, frit Spillerum og Tid til Udvikling.

Tourneringer eller Omgaaelser kalder man i Krigssproget alle Foretagender mod Fiendens Flanker og Ryg, som dennes svageste Dele, hvorved han enten afskjæres fra sine Tilbagetogs- og Subsistenslinier, eller dog i det mindste paa nogen Tid trues dermed og saaledes forstyrres i sine Bevægelser. Den moralske Virkning er derved almindeligt endnu vigtigere end den taktiske, thi den Omgaaede taber derved let Mod og Selvtillid, ligesom den Omgaaende vinder i begge; derfor er ei sjelden den blotte Trudsel med Omgaaen tilstrækkelig, til at tvinge Troppeafdelinger, ja hele Korps til Tilbagetog. Tropper og Anførere, som besidde en høi Grad af Mod og moralsk Kraft, tabe imidlertid derved ei strax Fatning og Holding, ja de forbause ei sjelden Fienden ved tilsyneladende Letsind, hvorpaa Krigshistorien opviser mange Exempel. Desuagtet blive Omgaaelser stedse af stor Vigtighed, og det er en Anførers Pligt forud saa meget muligt at sikkre sig derimod. Sædvanligt er en Omgaaelse forbunden med Angreb paa Fiendens Front, hvilke enten ere Skinangreb (fausses attaques) eller virkelige, hvorved Fiendens Opmærksomhed bortdrages fra hans svage Side eller i det mind-

ske deles. Man kan inddele Omgaaelser i strategiske og taktiske. De første indledes allerede ved Begyndelsen af et Feldtog, da man indretter sine Marscher saaledes, at Fienden, omringet langtfra af flere Korps, enten uden Slag nødes til Tilbagetog eller maa antage dette under de ugunstigste Forhold; de sidste ere saadanne, som bevirkes kort før et Slag eller under samme ved Udsendelsen af enkelte Korps i Ryggen af Fienden. Begge Slags Omgaaelser have ofte ei blot Seieren, men selv Fiendens Tilintetgjørelse til Øiemed og kunne ei saa skarpt adskilles i Udførelsen som i Theorien. Men ofte ere strategiske Omgaaelser eller Trudsler dermed nok til at bevæge en frygtsom Fiende til at forlade hele Provindser og kaste ham tilbage fra Angreb til Forsvar, ligesom taktiske ei sjelden formaae ham til at opgive uangribelige Stillinger. Napoleon var en stor Mester i strategiske Omgaaelser, som næsten alle hans Feldttog bevise, især de i Aarene 1805, 1806 og 1809. Da han i Aaret 1812 var gaaet over Niemen indledede han den Plan, at omgaae, afskjære og tilintetgjøre Fyrst Bagrathions Hær. Den første Deel af denne Plan lykkedes fuldkommen, men den sidste strandede paa den russiske Anførers Duelighed og Mangel paa Eenhed hos de franske Hærførere. Sædvanligt vare Napoleons Modstandere før Slaget afskaarne fra deres Forbindelseslinier, ved Marscher, som han længe i Forveien, ja allerede i Begyndelsen af Krigen, mesterligt havde lagt Planen til, og som af hans Generaler udførtes med overraskende Hurtighed og beundringsværdig Nøiagtighed. Hos Frederik den store iagttager man næsten blot taktiske Omgaaelser: han udførte dem enten i sin skjéve Slagorden, altsaa i sammenhængende Linie eller ved Troppeudsendelser kort før Slaget. Før det ved Prag (6te Mai 1757) blev Fyrst Moritz af Anhalt beordret at slaae en Broe ovenfor Staden, gaae over Moldau med den høire Fløi af den keithske Hærafdeling og falde Fienden i Ryggen, medens Kongen selv vilde angribe ham forfra. Denne dristige Plan havde Fjendens Tilintetgjørelse til Øiemed; den vilde været opnaaet, hvis Broen var bleven færdig til rette Tid. Men Omgaael-

ser ere ogsaa ofte skadelige, da de forlede til Bortsendelser af Troppen, som man savner under Slaget. Frederik og Napoleon ivre derfor i deres efterladte Skrifter meget imod denne Feil. Undertiden blive de omgaaende Corps, naar de ere for langt fjernede fra Hovedmagten, og ei kunne understøttes af denne, selv omgaaede, afskaarne og tilintetgjorde, hvilket var Tilfældet med General Fink ved Maxen og Vandamme ved Kulm. Frederik og Napoleon vare ligesaa frygtelige ved deres Omgaaelser som frygtløse, naar de bleve omgaaede, og udmærkede sig derved fra mange andre Generaler. Saaledes havde f. E. Hertugen af Cumberland saa godt som vundet Slaget ved Hastenbeck (26de Juli 1757), da han fik Øie paa en Troppeafdeling i Ryggen og derved lod sig forlede til at opgive alle de tilkjæmpede Fordele, og saaledes overlade sin Modstander Marschal d'Estrees, en Seier, som denne hverken havde ventet eller ved sine Anstalter fortjent. Om end i alle nyere Slag Fiendens Omgaaen udgjør den vigtigste Akt, saa finder man dog og Spor deraf i de ældste Krige. Fornemmeligt benyttede barbariske Folk deres store Overlegenhed af Rytterie til Omgaaelse; men deres uordnede Angreb strandede som oftest paa de græske Phalangers og romerske Legioners faste Holdning, hvis Hære dog stedse vare saa smaa, at de enten kunde føre deres Underholdningsmidler med sig eller let finde dem overalt, hvorfor heller ikke Omgaaelsen kunde være dem saa vigtig eller frygtelig, som nu ved store Hære.

Tourville (Annas Hilarion de Costentin, Greve af), Marschal, Viceadmiral af Frankerig og General over de kongelige Søarmeer, Rider af den hellige Ludvigsorden og Medlem af det franske Akademie, var en Søn af Cæsar, Greve af Tourville og blev i sit 4de Aar Malteserredder. Da han var bleven ældre udmærkede han sig ved sjelden Tapperhed og dristige Foretagender. I Forening med Ridderen af Hocquincourt udrustede han et Skib, hvormed han gjorde betydeligt Bytte, jagede 6 Algierere paa Flugten, og tvang 36 Galleier til at trække sig tilbage ei langt fra Port Dauphin paa

den Scio, hvorved han tillige leverede dem en Træfning, der kostede dem 500 Mand. I Aaret 1667 gjorde Kongen ham til Kaptain og nu deeltog han i adskillige Søslag. Med tre Skibe blev han beordret fra Sicilien for at krydse i den venetianske Bugt. Efterat have tilføiet Fienden betydelig Skade og frataget ham adskillige Skibe bombarderede han Staden Reggio og lod en Brander løbe ind i Havnen, hvorved han stak Ild paa et Krigsskib og 14 andre. Han kommanderede under Marschal Vironne i Søslaget ved Palermo, hvori 9 Krigsskibe og deriblandt det spanske Admiralskib, bleve opbrændte. I Aaret 1677 blev han Anfører for en Eskadre, hvormed han bestandigt understøttede Admiral Du Quesne. Da han i Aaret 1681 var bleven Generallieutenant opstillede han ved lys Dag den første Galeotte for at bombardere Algier, hvilket forhen ei var skeet uden om Natten. I Aaret 1684 var han med for Genua, og var den første, som med Kaarden i Haanden sprang i Land, for at angribe Fienderne i deres Forskandsninger. I Aaret 1689 gik han med en Flaade af 20 Krigsskibe igjennem Strædet ved Gibraltar, for at forene sig med de øvrige franske Skibe ved Brest og bevirkede denne Forening i Fiendens Paasyn. Herpaa erholdt han Anførselen over hele Flaaden og opsøgte den fiendtlige for at levere den et Slag, men den trak sig tilbage. I Aaret 1690 gjorde Kongen ham til Viceadmiral og General over sine Søtropper, og han tilfægtede sig nu en glimrende Seier over den engelske og hollandske Flaade ved Dieppe, hvilken dog, efter almindelig Formodning, meest befordredes ved den engelske Admiral Torringtons Troløshed, som ei skjenkede Hollænderne den tilbørlige Understøttelse. Derpaa blev han 1693 Marschal af Frankerig, men leed et betydeligt Nederlag ved La Hogue i Normandiet, mod den engelske Admiral Russel. Han havde Befaling at angribe Fienden, da man ogsaa denne Gang gjorde Regning paa Forræderie. Tourville, der stedse havde viist et ridderligt Mod, døde i Mai 1701 i sit 59de Aar.

Trampe er Navnet paa en adelig Familie, der nedstammer fra Pommern og har siden nedsat sig i Danmark. Adam Fred. Trampe, en Søn af Philip Trampe, blev født den 4de Marts 1650 og tjente i sin Ungdom som Mosketeer i dansk Tjeneste, under en Fætter, som var General-Major der og siden, da han ingen Børn havde, testamenterede Adam sine Eiendomme. A. F. Trampe steg nu efterhaanden i dansk Krigstjeneste til Generalmajor, hvortil han blev udnævnt 1694 og sendtes samme Aar til Ungarn med nogle danske Leietropper, for at bruges mod Oprørerne der. I Aaret 1700 gik han som Gesandt til Polen og tjente næste Aar Kongen af Polen som Generallieut. 1702 blev han Ridder af Dannebrog og anførte Aaret derpaa et dansk Korps, der marscherede fra Italien til Ungarn. Paa den keiserlige General Grev Heisters Befaling landede han paa Øen Schütt, for at fordrive Oprørerne, som der havde en betydelig Magt. Efter Aftale skulde de Keiserlige lande fra den anden Side for at bringe Fienden mellem en dobbelt Ild, men General Heister havde forandret sin Beslutning og gav Trampe Befaling at trække sig tilbage. Han saae sig nødt til at adlyde og trak sig under bestandig Kamp tilbage over Donau. Tilbørligt understøttet vilde han rimeligt have tilkjæmpet sig en afgjørende Seier. Grev Trampe, som i Forveien leed af Podagra, var paa dette Tog bleven heftigt forkjølet og døde den 26de Apr. 1704, efterat Keiseren i Forveien havde ophøiet ham og hans Efterkommere i Grevestanden. Han var gift med den berømte danske General Admiral Cort Adelers Datter Sophia Amalia, med hvem han havde 5 Døttre og een Søn.

Trapp (Ernst Christian), berømt Pædagog og Forfatter i Opdragelsens Fag, blev født i Drage (ogsaa Friederichsruhe) i det Holsteenske den 8de Nov. 1745, blev Rektor i Segeberg 1768, i Itzehoe 1772, Subrektor og kort derpaa Konrektor ved Gymnasiet i Altona 1776. Næste Aar gik han som Medarbeidet ved Philantropinet til Dessau og derfra 1776 som Professor

i Opdragelseskunsten til Halle. Dette Embede nedlagde han 1783 og stiftede en Opdragelsesanstalt paa Hammerdeich ved Hamborg. Herfra blev han 1786 kaldet til det Braunschweigske, som Medlem af en Skolebestyrelse, der skulde oprettes, og han tog nu sit Opholdssted i Wolfenbüttel. Da Planen ei kunde udføres erholdt Trapp en liden Pension, hvoraf han siden levede deels i Salptalinn ved Wolfenbüttel, deels i Brunsvig. Han tog en virksom Deel i den Tids store Reformer i Opdragelsesvæsenet, som han og befordrede ved talrige Skrifter f. E. „Unterredungen mit der Jugend"; Hamb. 1775. 8.; „Versuch einer Pædagogik" Berlin 1780; „Ueber das Studium der alten class. Schriftsteller ꝛc.", i 7de Deel af Revisionsværket 1787; „Ueber den Unterricht in Sprachen", sammesteds i 15de Deel; „Ueber die zweckmässigste Einrichtung der Schulen, Universiteten und Erziehungsanstalten" i 16de Deel af Revisionsværket 1792; „Der Erzieher", et Ugeskrift for Lærere og Forældre (tre Qvartaler) Halle 1781; „Wochenblatt f. die Schulen" (6 Qv. 1781 — 82); „Tagliches Handb. für die Jugend", Hamb. 1784 m. m., foruden Afhandlinger i andre Tidsskrifter, Taler, Oversættelser og Samlinger.

Treschow (Niels) blev født den 5te Sept. 1751 i Drammen, hvor hans Fader var Kjøbmand. Han blev Student 1766, Dekanus ved Communitetet 1773, Magister og Conrektor i Trondhjem 1774, 1780 Rektor i Helsingør, 1789 Rektor i Christiania og næste Aar Doktor Theologiæ. 1800 fik han Prædikat af Professor og blev 1803 Prof. Philosophiæ ordinarius ved Kjøbenhavns Universitet, hvor hans Forelæsninger havde overordentligt Tilløb. Nu udnævntes han 1809 til Ridder, 1811 til Etatsraad og 1813 til første Professor i det philosophiske Facultet ved det nyoprettede Universitet i Norge. Ved hans Bortgang fra Kjøbenhavn holdt de Studerende en Afskedsfeitid for ham og lode hans Portræt stikke i Kobber. I Aaret 1814 var han Medlem af det overordentlige Storthing, hvorpaa Norges Forening med Sverrig blev fastsat og blev i Nov. 1815 Statsraad og Chef for det literære og geistlige

Departement i den norske Regjering og Prokurator for Universitetet, hvorved han erholdt mindre Tid tilovers for Videnskaberne og sin forrige Omgangskreds. Regjeringen i Sverrig hædrede ham med Nordstjerneordenen og Carl den 13des Orden. Den 28de Juni 1825 erholdt han efter Ansøgning sin Afsked i Naade og med Pension. Han har forfattet en betydelig Mængde Skrifter, meest af philosophisk Indhold, der udmærke sig ved dybe Tanker og tydelig Fremstilling. Han har skrevet: Om offentlig Underviisning i Videnskaberne, Kh. 1786; Forsøg om Guds Tilværelse, Kh. 1794; Aphorismer over den kantiske Philosophie, Christiania 1797; Forelæsninger over den kantiske Philolophie, 2 Dele, Kh. 1798 — 1799, oversat paa Tydsk; Kort Udkast til Kundskab om Mennesket eller Anthropologie til Brug for de lærde Skoler, 1ste D., Kh. 1802; Indledning til den hele Philosophie ꝛc., Kh. 1804; Philosophiske Forsøg, Kh. 1805; Om Phiiosophiens Natur og Dele, 1 B. 1811; Elementer til Philosophiens Hist., 2 Dele; Moral for Folk og Stat, 2 Dele, Kh. 1811; Om den menneskelige Natur i Almindelighed ꝛc. Kh. 1812; Almindelig Logik, 1813 m. m., adskillige Disputatser, Programmer, Taler og Afhandlinger, indrykkede i Tidsskrifter, samt Recensioner.

Tripolizza, eller egentligt Tripolitea, blev forhen sædvanligt betragtet som Hovedstaden i Morea, fordi den første Sandschak paa Halvøen her havde sit Sæde indtil Grækeropstanden. Men, efterat Peloponnes havde afrystet det tyrkiske Aag, har denne Stad vexelviis og efter Omstændighederne delet Æren med Argos, Korinth, Kalamata, Epidauros og Nauplion at tjene til Ophold for den nyoprettede provisoriske Regjering. I den græske Befrielseskrigs Historie indtager Tripolizza iøvrigt en blodig og gyselig Plads. Beleiret af den græske Anfører Kolokotroni i Aug. 1821, forsvarede den af Tyrker og muhamedanske Albanesere bestaaende Besætning sig med fortvivlet Mod indtil Okt. samme Aar. Sygdomme, Hungersnød og Beleirernes idelige Storme bragte endeligt Nøden i Staden til det

Høieste, og de 3000 Albanesere i Staden indlode sig hemmeligt i Underhandlinger med den græske Feldtherre. Den 5te Okt. (gammel Stiil) tilbøde de endeligt at overgive den dem betroede Deel af Staden mod fri Afmarsch og Efterladelse af deres Sager. Denne Dags Morgen begyndte Grækerne en Hovedstorm; Kampen varede den hele Dag, thi Tyrkerne forsvarede sig som Rasende, og selv efterat Albaneserne efter nogen Modstand havde overgivet deres Port til den græske Underfeldtherre Kephalos, og Kolokotroni med 2000 Mand trængte myrdende og ødelæggende ind i Staden, forsvarede de sig endnu i Gaderne og Husene saa længe, indtil de paa alle Sider anbragte Luer fordreve dem og de saaledes bleve et Offer for deres ubarmhjertige Fienders Stabel, men Staden selv blev kun en røgende Ruin. Over 6000 Tyrker af enhver Alder og Kjøn tilsatte Livet paa denne Rædselsdag; selv de 3000 Albanesere bleve kort derpaa nedhugne i vildt Haandgemæng, ei langt fra den Stad, de havde forraadet, fordi de selv brøde den med Grækerne sluttede Kapitulation; men Friheden havde tilfægtet sig en Seier, og de rige Forraad af Vaaben, Munition m. m., som ved denne Leilighed faldt Grækerne, der hidtil havde havt Mangel herpaa, i Hænderne, satte disse i Stand til seierrigt at fuldføre Feldttoget i Peloponnes, som nu efterhaanden fortrængte Tyrkerne, der maatte indslutte sig i de faste Pladser, af hvilke ogsaa Grækerne indtoge nogle. Churschid Paschas Angreb blev vel tilbagedrevet 1822, men Uenighed mellem de græske Høvdinger satte Ibrahim Pascha i Stand til den 22de Febr. 1825 at lande paa Peloponnes, hvor han nu rykkede frem med Mord og Brand. Han besatte Tripolizza (i Mai), som dog Grækerne ved deres Bortmarsch stak Ild paa, og har siden været i Besiddelse af Staden, uagtet Grækernes Forsøg paa at tilbageerobre den. 3000 Ægyptere forsvarede Tripolizza under Soliman Bei (den franske Renegat la Sève). — Tripolizza, hvortil et lidet Landkanton hører, ligger paa en vidtløftig, bølgeformig Slette og er opført af Levningerne af de gamle Steder, Megalopolis, Tegea, Mantinea og Pallantium, der laae i nogen Afstand herfra.

Staden har Mure og Bastioner, brolagde Gader og talte før de nyeste Krigstilfælde henved 12,000 Indb., der drev en levende Handel med Landets Produkter. Omegnen svarer endnu, uagtet alle Tidens Ødelæggelser, efter Reisendes Forsikring, ved dens Skjønhed og naturlige Frugtbarhed, til de Skildringer, som de Gamle engang gjorde over Arkadiens Dale (i hvis Midte Tripolizza med dens Omgivelser ligger).

Trojel eller **Trøjel** (Peter Magnus), blev født den 3die Juni 1743 i Fugleviig Præstegaard i Wissenberg Sogn i Fyen, hvor hans Fader Thomas Trojel var Præst. Hans Moder var Elisabeth Ancher, Søster til den berømte Lovkyndige Peder Kofod Ancher. Hans Farfader **Hans Trojel**, Præst paa Christianshavn, er bekjendt deraf, at han formedelst nogle til Kongen indgivne Beskyldninger mod Dronning Anna Sophia blev hensat paa Munkholmen for Livstid. P. M. Trojel blev, ligesom hans fem Brødre, fra sin første Ungdom holdt til Studeringer ved Privatunderviisning i sine Forældres Huus og udmærkede sig ved fortrinlige Naturgaver og overordentlig Flid og Stadighed. Han gik til Universitetet 1759, tog den philosophiske Examen samt theologisk og juridisk Attestats med bedste Karakteer og Udmærkelse. Han lagde sig tillige efter saavel de gamle som de nyere Sprog, af hvilke han ei alene forstod, men ogsaa talte og skrev Tydsk, Fransk, Engelsk og Italiensk. Som Fuldmægtig hos sin Morbroder Kofod Ancher ved Lovkommissionen havde han Leilighed til daglig Omgang med denne udmærkede Jurist, til hvis fortrinlige juridiske Bibliothek han ligeledes havde den frieste Adgang, hvorved det lod som den unge Trojel skulde gjøre sin Lykke paa den juridiske Bane. Herfra blev han imidlertid ledet af Omstændighederne. Grev Wedel Wedelsberg, Overhovmester for de kongelige Prindsesser, behøvede en Hovmester til sine Børn, og hertil blev P. M. Trojel ham anbefalet af adskillige Professorer, til hvilke Greven havde henvendt sig desangaaende. Efter lang Vægring lod Trojel sig overtale ved Grevens store Løfter. Han maatte nu være ved

Hoffet, hvis Adspredelser og Letsindighed ei havde den bedste Indflydelse paa den forhen saa stadige og flittige Yngling. Imidlertid forsømte han ikke sin videre Uddannelse, vedblev at studere de levende Sprog og de skjønne Videnskaber og nytte den Adgang, han havde til de fortrinligste Bibliotheker, til at erhverve en usædvanlig Læsning, hvorfor han var saa bekjendt blandt sine Venner. Frederik den 5tes og Grev Wedels Død gjorde en ubehagelig Forandring i Trojels Stilling. Wedels Familie maatte indskrænke sig og Trojel, fik sin Afsked. Vel tilbød Familien ham et Præstekald paa dens Godser, men geistlig Befordring svarede ei til hans Ønske. Hans Finanser vare imidlertid komne i Uorden, hvorfor han maatte søge sin Underholdning ved Konditioner, først hos Konferentsraad C. Fabritius i Kjøbenhavn og siden hos Kapit. Lemming i Nyborg, hvor han skrev sine originale danske Satirer. Kommandanten i Nyborg overtalte ham nu til at blive Auditør ved det falsterske Regiment, hvorved han kom til at ligge i Garnison først i Helsingør og derpaa i Kjøbenhavns Kastel. Dette Embedes ringe Indkomster og hans vanskelige Stilling derved bevægede ham til at begjere sin Afsked, som han erholdt 1778. Han nærede sig nu ved at manuducere til juridisk Examen og maatte see mange af dem, han havde underviist, befordrede til juridiske Embeder, som han selv, uagtet gjentagne Ansøgninger, erkjendt Duelighed og de bedste Anbefalinger, ei var i Stand til at erholde. En kort Tid var han som Sekreteer hos den danske Gesandt i Dresden, Grev Knuth, men vendte snart igjen tilbage til Kjøbenhavn. Den største Deel af hans Digterarbeider ere fra Aarene 1778 — 83, da han, efterat have opgivet Haabet om Befordring, med svækket Helbred forlod Hovedstaden og begav sig til sin yngre Broder, Inspektør F. W. Trojel paa Anneberggaard i Odsherred, hvor han henlevede sine øvrige Dage i Rolighed og døde den 16de Dec. 1793, agtet for sine Kundskaber og for sin retskafne Tænkemaade. Under sit Ophold i Anneberg udarbeidede han adskillige i Minerva og andre periodiske Skrifter indrykkede Smaastykker. Han har ogsaa over-

sat adskilligt, hvoriblandt Millots Verdenshistorie 1. 2den Deel m. m. K. H. Seidelin foranstaltede 1801 en Udgave af hans saavelsom hans Broder P. K. Trojels „Udvalgte Digte", hvorved man finder disse Brødres Biographie af Inspektør F. W. Trojel, og „Forsøg til en Karakteristik over deres Digte" af Prof. Rahbek. See tillige Nyerups Lit. Lex.

Trojel (Peder Kofod), Broder til den førnævnte og født sammesteds den 5te Mai 1754, blev opdragen i Forældrenes Huus, hvor han nød Underviisning først af Broderen Jacob Trojel og, da denne blev Præst, af en anden Broder F. W. Trojel. Han kom til Universitetet 1768, og tog derpaa philosophisk og siden juridisk Examen. Han blev nu af sine Velyndere, Konferentsraaderne Obelitz og Edvard Colbjørnsen, dengang juridiske Professorer, anbefalet til Manuduktioner, der bleve ham saa meget nødvendigere, som hans Fader imidlertid var død. Paa fordeelagtige Vilkaar lod han sig overtale til at forlade Hovedstaden paa kort Tid, for at forberede Kammerjunker Holsteen til Holsteenhuus til juridisk Examen. Dette Hverv udførte han saa vel, at han i høi Grad vandt den gamle Barons Yndest. Ved sin Tilbagekomst til Hovedstaden tog han Bestalling som Hof- og Statsrets Prokurator, men blev kort derpaa, da en ny Indretning blev foretagen ved Kommunitetet, forestaaet til første juridiske Dekanus herved, hvortil han, efter grundet Vægring, formedelst de ringe Indkomster, dog lod sig overtale ved Geheimeraad Guldbergs Løfter og sin Morbroder Kofod Anchers Ønske. Han aflagde nu Prøver paa den Flid, hvormed han dyrkede den theoretiske Lovkyndighed ved Udgaven af 1ste Deel af Registeret over Love og Forordninger, som Fogtman siden fortsatte. Han dyrkede imidlertid ogsaa de skjønne Videnskaber, hvorfor hans Digte give Beviser, tog, i Anledning af en akademisk Høitidelighed Doktorgraden i Lovkyndigheden 1779 og blev samme Aar af det juridiske Fakultet foreslaaet til Adjunkt formedelst Prof. Obelitz's Svaghed, hvorved han erholdt grundet Haab om at kunne blive paa den theoretiske

juridiske Vei. Dette Haab slog imidlertid Feil, og, under hans Fraværelse i Familieanliggender i Fyen blev L. Nørregaard ham fortrukken, hvilket han tog sig saa nær, at han faldt i en Galdefeber, som han aldrig forvandt og hvoraf hans tidligere Død vist nok var en Følge. Han søgte nu Dommerembeder, men maatte ogsaa herved adskillige Gange see sig tilsidesat for andre, indtil han endeligt indgav en næsten fortvivlet Ansøgning, hvorpaa han 1782 blevkaldt til Byfogedembedet i Bragnæs og Strømsøe, hvilket han dog, paa sit Forlangende, fik ombyttet med det imidlertid ledigt blevne Byfogedembede i Faaborg, hvor han giftede sig med sin Forlovede Vilhelmine Schmalz og levede et fornøiet Liv, agtet og elsket af dem der kjendte og omgave ham, men døde alerede i Aaret 1784. Hans Skrifter opregnes i Nyerups Lit. Lex. I ovennævnte „Udvalgte Digte“ findes ogsaa hans Biograpdie.

Troppau, et siden 1614 det fyrstelige Huus Liechtenstein tilhørende Fyrstendom, ligger deels i Troppauerkredsen i det østerrigske Schlesien, deels i preussisk Schlesien. Den østerrigske Deel adskilles fra preussisk Schlesien ved Floden Oppa. Dertil hører Hovedstaden Troppau ved Oppa med 8,300 Indb. foruden det med Staden sammenhængende Catharinendorf (3000 Indb.) Foruden Øvrighederne, en Johanniter- og en Tydskridder- Ordenskommende og Stændernes Kollegium, findes i Troppau det østerrigsk-schlesiske Museum, som besidder et Bibliothek og vigtige naturhistoriske Samlinger. Staden har adskillige gode Skoleanstalter, nogle Fabrikker og fornemmeligt Klæde- og Lærredshandel. I Anledning af den i Neapel udbrudte Revolution holdtes her, fra Okt. til Dec. 1820, en i den europæiske Diplomatie mærkværdig Monarkkongres, der antog Grundsætningen om den bevæbnede Intervention. Keiseren af Østerrig modtog den 20de Okt. Keiser Alexander i Troppau; den 7de Nov. ankom Kongen af Preussen, efterat Kronprindsen alerede i Forveien havde indfundet sig der. Siden indtraf daværende Storfyrste Nikolaus og Erkehertug Rudolf, Kardinal og Fyrsterkebiskop af Ol-

mütz. Følgende Statsmænd vare tilstede: fra Østerrigs Side, Statsministeren Fyrst Metternich; tillige med Hofraaderne v. Gentz, Mercy (som begge førte Protokollen) og Wacke; fra Ruslands Side Statssekreterne Grev Nesselrode og Grev Capo d'Istrias, fra Preussens Side Statskantslere Fyrst Hardenberg og Statsministeren Grev Bernstorff. Desuden saae man her de franske Ministre de la Ferronaye og Caraman; den engelske Gesandt (ved Wienerhoffet) Lord Stewart, den neapolitanske Prinds Ruffo, Grev Golowkin, Fyrst Wolkonsky, Fyrst Menzikoff, Ministeren v. Alopæus General Krusemark, General Zichy, Baron Lebzeltern og mange andre Diplomater. Forhandlingerne angik overhovedet en Overeenskomst mellem de store Magter ei at ville erkjende nogen Forfatning, der fjernede sig fra Europas legitime, monarkiske Statssystem. England og Frankerig syntes dog tilbøielige til at bilægge de stridige Forhold mellem Østerrig og Neapel; begge søgte derfor at opstille et Neutralitetssystem, hvis Grunde Lord Stewart udviklede i en udførlig Note. Storbritannien erklærede ei at ville deeltage i voldsomme Forholdsregler mod Neapel og Frankerig gjorde sin Tiltrædelse til Forbundet mod Neapel afhængig af visse Betingelser, som dog ei bleve antagne af Østerrig, Rusland og Preussen. Disse tre Magter forenede sig om ei at erkjende den i Neapel, ved Oprør bevirkede Statsomvæltning, og, hvis det var fornødent, med forenet Magt tilintetgjøre Vedvarelsen af den deraf udsprungne Tilstand, i det de gjensidigt fotsikrede hverandre deres Staters Rolighed. Den daværende Minister for de udenlandske Anliggender i Neapel søgte derimod i en officiel Note af 1ste Okt. 1820, som i Kongen af begge Siciliernes Navn sendtes til alle europæiske Hoffer, at retfærdiggjøre Kongerigets nye Tilstand. Men Østerrigs, Ruslands og Preussens Monarker udstedede den 20de Nov. eensaffattede Skrivelser til Kongen af Neapel, hvori de indbøde ham at begive sig til Laibach, for der at optræde som Mægler mellem sit Folk og de Stater, hvis Rolighed truedes ved den neapolitanske Revolution. Kongen af Frankerig understøttede Indbydelsen, og, med

det neapolitanske Parlaments Samtykke afreiste Ferdinand den 1ste den 13de Dec. fra Neapel, for at begive sig til Søes til Livorno og derfra til Laibach, hvor begge Keiserne modtoge ham i Jan. 1821. Kongen af Preussen havde alerede den 21de. Nov. forladt Troppau og var vendt tilbage til Berlin. Resultaterne af Troppauerkongressen bleve først bestemte i Laibach.

Trosky (Aug. Wilh.), kong. sachs. virkelig Geheimeraad m. m., blev født i Göritz i Nedrelausitz den 27de Juli 1746. Hans Fader Ivan Feodorovitsh Trosky, en Liflænder fra Dorpat, som i Førstningen tjente i den sachsiske Hær, havde nedsat sig i Nedrelausitz og 1736 ægtet Henriette Charlotte Thon af Huset Malbencher. A. Trosky blev tillige med hans ældre Broder underviist af duelige Huuslærere og gik derpaa til Universitetet i Wittenberg, hvor begge Brøderne indtil 1767 med Flid og Held dyrkede Retsvidenskaberne. Endnu samme Aar erholdt han en Plads som Supernummerær = Overraad ved Overamts=regjeringen og erhvervede sig snart ved sin utrættede Virksomhed, strenge Redelighed og dybe Indsigter, ei alene sine Kollegers Tillid og Agtelse, men fornemmeligt den daværende Overlands = Regjeringspræsident v. Stutterheims Yndest. Efterat han i 22 Aar havde virket Godt i sin hele Kreds som Overamtsraad, valgte Landstænderne i Nedrelausitz ham, efter Præsident v. Hartitzsches Død, i hans Sted 1789. I denne udvidede Virkekreds vare Skolerne, Opdragelsen overhovedet, Kirkerne, Fattigvæsenet og Landkulturens Befordring de fornemste Gjenstande for hans Omsorg. En Planteskole til gode Landsbyskolelæreres Dannelse for Nedrelausitz hører ustridigt til hans virksomme Livs fortrinligste Mindesmærker. Han stiftede en Jordemoderanstalt i Lübben, en Fatriganstalt i Luckau og hjalp til at forbedre Tugthuset og Daarekisten der. Under sit Formynderskab over Herskabet Lübbenau anlagde han og fra 1784 — 94 en fortræffelig Borgerskole. Overhovedet ophørte han aldrig ved Lære og Exempel, ved Læreres og Lærlingers Opmuntring, ved Kirke= og Skole=væsenets vise Forbedring, ligesaa utrættet som gavmildt

at befordre Undervisning og Opdragelse, Religion og Sædelighed. Han besøgte flittigt Skolerne og Kirkerne, understøttede Lærerne med Raad og Daad, lod anstille offentlige Prøvelser, og sine egne Børn tage Deel deri, indbød Nabolavets Geistlige venskabeligt til sig, bespiste hver Gang Katekumenerne i sit Huus, forbedrede ei alene Fattigpleien, men hjalp de Fattige selv ved hensigtsmæssig Understøttelse; kort han øvede alle det ædleste Menneskes stille Dyder i alle sine Forhold. Saaledes gav han i Krigsaarene Bidrag, hvor han ei behøvede det og var altid rede at staae den Trængende bi, nær og fjernt. Fra en Reise til Berlin i Vinteren 1807 — 8, for at modtage Kottbusserkredsen, vendte han syg tilbage og døde roligt den 6te Marts 1809, efterat Kongen havde belønnet hans Fortjenester ved at udnævne ham til virkelig Geheimeraad. Ligesom han i Livet var simpel og ligefrem, vilde han og uden Prunk, men dog offentligt forlade de Levende og ei begraves i Morgen- eller Aftenskumringen. For stedse at hædre hans Minde efter hans Sind, besluttede Landstænderne i Nedrelausitz at stifte et nyt Landsstipendium paa 60 Daler aarligt for fattige Studerende af Adel, under Navn af det troskyske.

Troxler (Ignaz Paul Vital), født den 17de Aug. 1780 i Bero-Münster i Canton Lucern, blev, paa Gymnasierne i Solothurn og Lucern, underviist af Jesuiterne Jay, Alvari, Conisius, Sattler, Crallolanza og andre, hvilke forgjeves søgte at fængsle den fremstræbende Aand. Mod Landets Sædvane erkjendte man hans fortrinlige Talent og gjorde ham, ved den franske Revolutions Udbrud, til Regjeringsstatholderens Sekreteer. Men Tingenes Tilstand og hans Videbegjerlighed drev ham snart til Tydskland, hvor han lagde sig efter Medicin og Philosophie. Først begav han sig til Jena, hvor han og lod trykke sit første Skrift: „Ueber die Lehre von der Bewegung der Iris," hvorpaa fulgte hans Inauguraldissertation: „De inflammatione et suppuratione" 1803, og kort derpaa hans: „Ideen zur Grundlage der Nosologie und Therapie." Derfra gik han til Göttingen, hvor han skrev sine „Versuche in der organ. Physik,"

Jena 1804, og, efter halvandet Aar til Wien, hvor han 1805 udgav sit „Grundriß der Theorie der Medicin. Fra Wien vendte han 1806, efter en Reise til Italien, tilbage til sit Fædreneland og begyndte en Praxis i Lucern. Men snart geraadede han, ved en Epidemie, i Strid med Cantonens Sundhedsraad, og hans Skrift: „Einige Worte über die grassirende Krankheit und die Heilkunst in Canton Luzern," paadrog ham heftige Forfølgelser og for at undgaae disse begav han sig igien til Wien, hvor han drev Praxis og Forfatterskab. Foruden Recensioner i Jenas og Wiens Literaturtidender, udgav han 1807: „Ueber das Leben und sein Problem," og 1808 „Elemente der Bjosophie." Herpaa gjorde han en Reise til Nederlandene, Frankerig og Italien og vendte derpaa over Wien 1808 tilbage til sin Fædrenestad Münster. Men ogsaa nu blev, selv ved en udbredt Praxis, Philosophie hans Yndlingsvidenskab, og en Frugt af hans philosophske Studier var: „Blicke in das Wesen der Menschen," Aarau 1811. I dette Skrift yttrede Troxler, som Naturphilosoph, sin faste Overbeviisning om den indvortes Enighed i den menneskelige Natur og dens Udvikling i Aand og Legeme og foredrog samme ligeledes som Lærer i Philosophien i Lucern (fra 1820), i de forskjellige Videnskaber. Tingenes nye Omvæltning 1814 forstyrrede ham i hans videnskabelige Forskninger, da han hoit yttrede sine Synsmaader om Fædrenelandets Vel i sit Skrift: „Ein Wort bei Umbildung eines Freistaates, von einem seiner Bürger," og derved indviklede sig i Stridigheder. Disse foranledigede igien et andet Skrift: „Die Freiheiten und Rechtsame der Cantonbürgerschaft Luzern, nebst einem Nachtrage," 1815. Mistænkt for at have forfattet et Bønskrift for Landfolket angaaende Tilbagegivelsen af berøvede Rettigheder, blev han fængslet, og først, efter en høi Persons Forbøn, igien frikjendt for Skyld og Straf. Derefter gik han i en politisk Sendelse til Wien og derfra til Potsdam og Berlin. I Kongresstaden skrev han sin interessante Opsats: „Ueber die Schweiz." Efter sin Tilbagekomst 1816 opholdt han sig over eet Aar i Aarau og udgav, med Bidrag af Glütz-Blotzheim, Bocke, Zschokke, Varnhagen v. Ense og An-

dre: „Neue schweizersche Museum. Af hans Afhandlinger deri fortjene især Omtale: „Ueber die Preßfreiheit,“ og „Ueber Cretinismus.“ I Münster begyndte han 1817: „Archiv für Medicin und Chirurgie.“ Ved alt Uheld blev han sit Fædreneland tro, afslog adskillige Gange Kald til Udlandet og modtog med Fornøielse Læreembeder i Philosophie og Historie i Lucern 1820. Han læste med almindeligt Bifald, og virkede velgjørende paa Opdragelsesvæsenets Forbedring. Efter to Aar udkom: „Philos. Rechtslehre der Natur und des Gesetzes, mit Rücksicht auf die Irrlehren der Liberalität und Legitimität,“ rettet mod den hallerske Restaurationstheorie; derpaa: Fürst und Volk, nach Buchanans und Miltons Lehre“ Aarau 1821. Dette Skrift benyttede hans Fiender til at fjerne ham fra hans Post og tilintetgjøre hans fortræffelige Indretninger. Da skrev Troxler: „Luzerns Gymnasium und Lyceum, Beitrag zur Gesch. und Philos. öffentlicher Erziehung,“ med en dybt krænket Patriots bittre Frimodighed, og blev derfor anklaget, men frikjendt. Herhid hører endnu hans: „Offene Antwort auf Chorherr Güglers öffentliches Schreiben an Dr. Troxler.“ Nogle andre mærkværdige Frembringelser ere: „Was verloren ist, und wie wieder zu gewinnen,“ en fortræffelig Tale fra 1822; „die Kirchenverbesserung im 19ten Jahrhundert;“ i de kritiske Blade det lille politiske Spotskrift: „Hørt was Madame sagt!“; Bidrag til de europæiske Blade og til Underholdningsblade for Verdens og Menneskekundskab, adskillige Programmer og Skoletaler, siden han er bleven Forstander for Læreforeningen ved det polytekniske Institut i Aarau, hvor han og fortsætter sin medicinske Praxis og er sysselsat med Udarbeidelsen af sine philosophiske Hæfter. Iøvrigt har Troxler den skjønne Berømelse for alle Dyder i sine Forholds hele Omfang.

Trukmener (Turkmener) er et under mangehaande Navne, Nord for Indien og Tibet, Vest for China, i Bukariets Naboskab og ved det kaspiske Hav udbredet Folk. De leve snart som Nomader snart som Agerdyrkere og for Størstedelen under en

ganske patriarkalsk Forfatning. I Førstningen nedsatte Trukmenerne sig som Gjæster i Chiva; nu danne de Chivensernes Krigshær i det gamle Chovarasm. Angaaende de Hindringer, dette Folk her lagde for Ruslands Handelsplaner, see Art. Turknanerland.

Trædemølle, Stepping-mill (moulin à marches eller moulin de discipline), er et nyt i England opfundet Straffemiddel, som er først bleven anvendt, i det mindste med Held, i England og i de forenede Stater. Denne Mølle bestaaer af eet eller flere cylindriske Hjul af omtrent 5 Fod i Gjennemsnit, med Trætrin i Hjulets Brede, som udgjør 20 til 25 Fod. Forbryderne stilles ved Siden af hverandre i en Række og stige langsomt op ad Trinnene; deres Vægt sætter Hjulene i Omløb, hvilke da, ved Hjelp af Tænderne og Kamhjulet, bringe hele Maskinen i Bevægelse. Forbryderne holdt sig fast i et Rækværk og blive derved stedse i en vertikal Stilling. I England bruger man meest denne Indretning til Kornmaling og til at trække Vand op. I Straffeanstalten i Ny-York ere Hjulene saa brede at 16 Personer kunne arbeide paa engang. Da dette Arbeid er meget anstrengende og trættende, saa afvexle de efter 8 Minutter med 16 andre. Fordelen ved dette Arbeid overgaaer den ved ethvert andet, man hidtil pleiede at paalægge Forbrydere, omtrent 20 Pc. Angaaende dette Straffearbeides Skadelighed eller Uskadelighed ere Lægerne af forskjellig Mening. Will Hase har indført Forbedringer ved samme i England, med Hensyn til Sundheden. En fransk Mathematiker, Coulomb, skal have været den første Opfinder af Stepping mill.

Túrkheim (Baron v.), siden 1824 Medlem af det syvaarige Deputeredes Kammer, Bankeer i Strasborg, Præsident i Handelsretten der, Bisidder i det lutherske Konsistorium og Kommissionen for den protestantiske Gudsdyrkelse i det Indres Ministerium m. m., er født i Strasborg og hører til een af denne Stads anseligste Familier. Under Revolutionen, hvis Grundsætninger han antog med stort Maadehold, beklædede han

adskillige Municipalposter. Paa Skræksystemets Tid blev han mistænkt som Maadeholden, og søgte derfor et Fristed i Tydskland. Efter sin Tilbagekomst skulde han indtræde i Vedligeholdelsessenatet, men han modtog med Keiser Napoleons Samtykke, en Finantsministers Post hos Storhertugen af Baden, nedlagde samme dog efter nogle Maaneder og vendte, hædret med Barontitel og den badenske Troskabsorden, tilbage til Frankrig. Nederrhins Departement valgte ham 1815 til Medlem af det saakaldte Chambre introuvable, hvori han stemte med Minoriteten; igjen valgt 1819, holdt han sig til venstre Side og stemte imod Undtagelsesloven, men for den nye Valgform. Ogsaa som Bankeer har Türkhein erhvervet sig almindelig Agtelse. Saaledes udbetalte han Kapitaler, som man havde betroet ham i Papirspenge, tilbage i Metal, skjønt Papirspengene i Mellemtiden vare meget faldne og han tabte derved.

Türkheim (Joh. v.), Statsmand og publicistisk Forfatter, den ældste Søn af een af de meest anseete protestantiske Familier i Strasborg, opofrede sig Videnskaberne, da han ei fandt Behag i sin Faders, een af Stadens meest anseete Bankerers, Stand. Mangesidigt uddannet ved Reiser og lærerige Forbindelser beklædede han adskillige vigtige Poster i sin Fædrenestad. Udvalgt til sammes Repræsentant i den første Nationalforsamling udmærkede han sig ved sin Iver for Almeenvellet. Blandt hans publicistiske Skrifter, hvorved han dengang blev bekjendt, er hans mesterlige" Fremstilling af Elsas's politiske Forhold overhovedet og Strasborgs i Særdeleshed," endnu historisk vigtig. Revolutionens Storme nødte ham til at forlade sit Fædreneland. Han levede nogle Aar paa sine Besiddelser ved Ettenhein, hvorved han var bleven Medlem af det ortenauske Ridderskab. Som Udsending for adskillige sachsiske Fyrstehuse optraadte han paa den frankiske Kredsforsamling i Nürnberg. Siden traadte han i hessen-darmstadtsk Tjeneste og blev udnævnt til darmstadtisk befuldmægtiget Minister ved Rigsdeputationen. Efter det tydske Riges Opløsning overdrog hans Regjering ham adskillige vigtige Ærinder,

især til Wien, hvor han opholdt sig i nogen Tid. Derpaa trak han sig tilbage til sine Besiddelser i Nærheden af Rhinen. Hans sidste diplomatiske Sendelse var den Reise, som han foretog sig til Rom med Friherre Schmitz v. Grollenburg, i Sydtydsklands protestantiske Fyrsters Navn, for at underhandle angaaende Konkordatet med det pavelige Hof. Han døde den 28de Jan. 1824 paa sit Gods i det Badenske, ei langt fra Ettenheim, i sit virksomme Livs 78de Aar.

*Turkmannerland og Khiva eller det gamle Chovaresmien (Chorasm, hvis af Arabere grundede Cultur blev ganske ødelagt ved Dschingiskans (1220) og Timurs (1388) mongoliske Horders Oversvømmelse), en Hoveddeel af Tatariet (Turkestan eller Dschagatai), Usbekkernes, Turkmannernes, Khivensernes og Karakalpakernes Land, grændser mod Nord til den nyere Civilisations Egne, som fra Rusland stræber at udbrede sig til Mellemasien. Dette Land har man først lært at kjende nøiere ved den berømte Reise, som den russiske Kapit. Nik. Murawjew gjorde derhen for General Jermalow i Aarene 1819 og 20 *) som keiserlig russisk Underhandler. Det er af stor Vigtighed for den russiske Handel i Asien. Allerede Peter den store vilde derigjennem aabne sig en Vei til Indien, men hans Gesandt, Fyrst Beketisch, blev 1714 overfalden og myrdet af Turkmannerne eller Khivenserne tilligemed sit hele Følge. Siden har Rusland vel i Aaret 1782 ladet undersøge den østlige Kyst af det kaspiske Hav ved en Flaade under Grev Voinowitsch, men den 1813 forsøgte Forbindelse med Khiva kom ei i Stand. Turk-

*) Beskrivelsen over denne Reise udkom paa Russisk i Moskau 1822, 2 Dele med Kob. og Kort, og er oversat paa Fransk af Leconte Delaveau med Anmærkninger af Klaproth. Denne finder det sandsynligt, at Germannernes oprindelige Bopæl maa søges i det gamle Chovaresmien. Murawjews Reise er oversat paa Tydsk af Prof. Strahl 1824. 2 Dele med Kob. og lærerige Anmærkninger.

mannerne ere et Nomadefolk, der lever i den meest raa Tilstand uden ordentlige Næringsveie. De hade Perserne uforsonligt og af denne Grund har en Deel af dem i Aaret 1813, da Rusland sluttede Fred med Persien, draget til Khiva, hvor den krigerske Mahmed Rahim Khan (af Usbekernes Stamme), efter en langvarig blodig Borgerkrig og de utroligste Grusomheder (siden 1802) har tilrevet sig et uindskrænket Herredom over Khiva og Nabolandene. Murawjew, der havde indskibet sig i Baku og ladet sine Skibe ankre ved Nafthavøen, blev af Indbyggerne holdt for en Spion, og maatte forklæde sig som Turkman, for at slippe igjennem. Hans Jagttagelser bekræfte det Sagn, at Gihon, som løber ud i Aralsøen, fordum har taget sit Løb igjennem Sandstepperne mellem denne og det kaspiske Hav. Dette Gihons (nu Amu Darjas) Løb er for nærværende Tid udtørret, sandsynligt ved den megen Flyvesand. Da Murawjew kom til Khiva vilde Usbekkernes Khan ei lade ham komme til sig, og hans Kazi, Overpræst, tilraadede levende at begrave ham; men Khanen frygtede, at den hvide Czar (den russiske Keiser) da skulde sende en Hær til Khiva og fratage Khanen hans Harem. Endeligt erholdt Murawjew Adgang til ham efter 48 Dages Fangenskab. Khanen afslog imidlertid den forreslaaede Handelsvei igjennem sit Land, og Murawjew maatte forlade Khiva. Herpaa sendte vel Khanen nogle Gesandter til Jermalow, men den paa ny omhandlede Forbindelse kom ei i Stand. Heller ikke er noget blevet bekjendt om Udfaldet af det Gesandtskab, der blev foretaget af den russiske Statsraad Alexander Negris, en god Orientalist, der ledsagedes af en stærk Beskyttelsesvagt, hvorved Gardekapit. Baron v. Meyendorf befandt sig, saavelsom af Dr. Eversmann og Dr. Pander som Læger og Naturforskere, og som forenede sig med en stor Handelskaravane paa 473 Kameler og 30 Vogne, der i Aaret 1820 gik fra Orenborg til Bukariet. Rusland søger især at slutte et Beskyttelsesforedrag for den russiske Handel med Usbekkernes Khan. Turkmannerne ere Muhamedaner og tale Tyrkisk. Deres Land er sumpigt henimod det kaspiske Hav; langs

Floden Gurgen seer man overalt Ruiner af Stæder og Fæstninger. Beliggenheden af Øerne og Kysterne ved den østlige Bred af det kaspiske Hav skulle iøvrigt være meget forandrede ved de der hyppige Jordskjelv og Flyvesanden, siden Russerne 1782 optoge et Kort over dem. De turkmanniske Horder erkjende blot Usbekkernes Khans Herredom saalænge de ere nødte dertil. Middelpunktet af dette Khanat er Khiva (300 □ Mile), en Oase, der gjennemstrømmes af Amu eller Gihon. Krigermagten er i Usbekkernes Hænder, der undertrykke de øvrige Folkestammer, som Karakalpaker, vandrende Turkmanner og Bukarer (Sartier eller Tadschiker, Efterkommere af de engang for Mellemasiens Handel og Silkeavlen saa mærkværdige Serere). Jøderne i Khiva bekjende sig alle til den muhamedanske Landsreligion, af den sunitiske Ritus, uden derfor at have ophørt at være Jøder. Foruden Hovedstaden Khiva, der tæller 10,000 Indb., gives der endnu fire Stæder og nogle smaa Fæstninger. — En anden Hoveddeel af det for Civilisation endnu utilgængelige Tatarie er Turkestan i indskrænket Forstand*) ↄ: Tyrkeland eller Taschkent, Tyrkernes og Uigurernes Hjem, et af Usbekker, Bukarer, Turkmanner, Kirgiser og Jøder beboet, men mindre end Khiva og Bukara befolket Land. Det er for nærværende Tid underkastet den forhen af Bukara afhængige, men siden souveræne Khan af Kokan, som herved har afskaaret Ruslands gamle Handelsforbindelse med Bukariet. Denne Khan skal dog igjen i den nyeste Tid være bleven afhængig af Usbekkernes Storkhan; han er af Dschingis's Stamme. Kokan, det gamle Ferghana, et hidtil ubekjendt Land, som grændser til Turkestan, Bukariet og det chinesiske Mongolie, ligner Bukara med Hensyn til Religion, Love, Sæder, Skikke og Handel. Turkestanerne tale det reneste Tyrkisk. Brittiske Reisende skildre Landet som skjønt og rigt dyrket. Rets-

*) Turkestan i vidtløftigere Forstand indbefatter det hele fri Tatarie (Dschagatai) ↄ: Usbekistan (Bukariet), Kokan og Khiva med Turkmannernes Land.

pleien er streng, men barbarisk. — En tredie Hoveddeel af det frie Tatarie, den største, er Usbekistân, eller den sydlige Deel af Turkestan, ogsaa kaldet Bukara ɔ: det store (vestlige) Bukarie. Det lille (østlige) Bukarie staaer siden 1759 under chinesisk Herredom. Angaaende Usbekkerne efterſee man Art. Tatariet, Samarkand og Usbekkerne. — En fjerde Hoveddeel af det saakaldte frie Tatarie er Kirgisernes eller Kirgiskaisakkernes Land, som ligeledes ligger inden den russiske Handels- og Kulturpolitiks Grændse, uden at adlyde den russiske Keiser. Her fuldstændiggjøres hvad der forhen er berettet om dem. Kirgiserne, et talrigt, tappert Nomade- og Steppefolk, ved Ruslands sydøstlige Grændse, er vildt som den Natur, der omgiver det, og raat som Klimaet. De leve under Filttelte i et til Agerdyrkning lidet skikket Land og inddeles i den store, mellemste og lille Horde. Den store tæller 60,000 Kibitker eller 360,000 Personer, hvoriblandt 30,000 Krigere, der have deres egen Khan. Karakalpakernes (Sorthuefolkenes) øverste Ulussa (Orda, Horde) ved Aralsøen er ogsaa dem underkastet. Den nederste Ulussa gav sig 1741 under russisk Skyts, men er for Størstedelen tilintetgjort af de urolige Kirgisere. Kirgisernes lille og mellemste Orda underkastede sig 1733 russisk Overherredom, og de af Folket selv valgte og af den russiske Keiser bekræftede Khaner aflægge den russiske Keiser Troskabseed. Deres Rigdom bestaaer af Heste, Qvæg, Faar og Kameler; de drive og vigtig Tuskhandel, men den lille Hordes Velstand er betydeligt aftaget siden 1816 ved røverske Indfald af Khanen i Khiva; hertil komme deres indbyrdes Tvistigheder og gjensidige Plyndringer. Kirgiserne ere høist overtroiske og tildeels Muhamedaner, uden dog at hænge meget ivrigt ved Koranen. Missionærerne i Orenborg have udrettet lidet iblandt dem. Maaskee lykkes det engang den russiske Politik, ved disse Steppefolks Undertvingelse, ved Hjelp af Stationerne Khiva og Bukara, umiddelbart at byde den ostindiske Handel Haanden og forbinde en Hovedgreen af den store Verdenshandel med det nordøstlige Europa.

Tusende og een Nat er Navnet paa en bekjendt Samling af østerlandske Eventyrer og Fortællinger. Orienten er det gamle Hjem for eventyrlige Sagn og Historier. Østerlænderens stedse virksomme Indbildningskraft, hans Lyst til Eventyrer, hans Troe paa alle slags Aander og hans Lyst til at underholde og lade sig underholde ved muntre Fortællinger, ligesom han endnu, efter Reisendes Vidnesbyrd, viser sig i Østerlandets Kaffeehuse og paa Karavanernes Leierpladser, fremkaldte (vel først i Indien og Persien) hiin Overflødighed af Fabler og Eventyrer, som sildigere, mod Muhameds udtrykkelige Forbud, fandt et andet Hjem i Arabien, hvorfra de, meget forøgede og tildeels paa det mangfoldigste omdannede, først enkelte og derpaa i hele Samlinger gik over til Europa. Mange af dem, som alerede paa Korstogenes Tid eller endnu tidligere vare bragte derhen, havde fundet meer eller mindre frie Bearbeidere i gammelfranske Fabliauxdigtere eller i tydske Eventyr- og Sagnfortællere; men først i Begyndelsen af forrige Aarhundred (1704) blev den under ovenanførte Benævnelse længe forhen udbredede Samling de europæiske Literatorer og snart ogsaa det større Publikum bekjendt ved Ant. Gallands, en udmærket fransk Orientalists, Oversættelse. Den blev, ved sin Fremkomst, modtagen med almindeligt Bifald og gik, oversat og bearbeidet, som almindelig Folkelæsning inden kort Tid igjennem hele Europa. Galland havde kun været i Stand til at give en Deel af det Hele formedelst den ufuldstændige Haandskrift, han kunde benytte sig af (nu i det kongelige Bibliothek i Paris). Dette foranledigede videre Efterforskninger og saaledes udkom „Tusende og een Nat" i Paris 1788 af Chaois og Cazotte, efter en Haandskrift, som den første, en født Araber, havde nedlagt i det kongelige Pariserbibliothek. Mistanken om Uægthed, som Forfatterne have paadraget sig ved altfor vilkaarlig Behandling af Grundtexten, saaes i Følge sildigere Opdagelser at være ugrundet; desuagtet maatte det optages med Tak, da en Efterfølger af Galland paa den arabiske Lærestol, Caussin de Perceval (i Aaret 1806) berigtigede denne Deel af Samlingen af

Originalen og føiede Slutningen af det Hele til det meget forbedrede Aftryk af den gallandske Oversættelse. Dog bleve der endnu betydelige Huller, som hverken fuldstændigt udfyldtes ved Jonathan Scotts forøgede engelske Oversættelse (1811), eller ved Gauttiers (ved Medvirkning af Langlès) 1822 udkomne nyeste Udgave af Gallands „Mille et une nuit". Det blev tydske Lærde forbeholdet, ved Benyttelse af hidtil ubekjendte Haandskrifter, at tilendebringe den rige Samlings Fuldstændiggjørelse. Først fremtraadte v. Hammer med en Skat af nye i Ægypten af Rosetti fundne Eventyrer, som, efterat den franske Oversættelse var tabt ved en gaadefuld Skjebne, udkom i en tydsk, besørget af Zinserling 1823 — 24. Men større var endnu Udbyttet af en tunesisk Haandskrift i Prof. Habichts Besiddelse i Breslau, ved hvilken det endnu Manglende fuldstændiggjordes, og, ved to andre Lærdes Medvirkning, en Oversættelse kunde bringes i Stand, der i Indholdsrighed langt overgik enhver ældre Bearbeidelse. „Tusende og een Nat, fuldstændigt oversat af Max. Habicht, v. der Hagen og K. Schall" 15 Smaabind, Breslau 1825; — den arabiske Original blev udgivet af Dr. Habicht med Glossar, 1ste B. Breslau 1825 *). Foruden disse Bestræbelser paa at gjengive eet af de mærkeligste Mindesmærker af orientalsk Skik og Levemaade i sammes hele Omfang, fortsattes og Undersøgelserne om sammes Oprindelse med Held. At Caussins Paastand, som gjør den til en Frembringelse af det 16de Aarhundred, beroer paa utilstrækkelige Grunde, og at man overhovedet ei kan tænke paa en samtidig Oprindelse af det Hele, var let at bevise. Rigtigere antog upaatvivleligt v. Hammer, at disse Eventyrers Hovedstamme var voxet paa indisk Grund, siden fortplantet til Persien, og under Kalifen al Mansur, altsaa 30 Aar før Haroun al Raschid, Carl den stores Samtidige, var ble-

*) Prof. Rasmussen udgav (Kbhavn 1824) 1ste Bind af en danske Oversættelse af Tusende og een Nat efter den arabiske i Kalkutta 1814 trykte Text. Man har og en ældre dansk Oversættelse efter Gallands franske.

ven arabisk Eiendom. At inden- og udenlandske Grene siden podedes i denne Stamme, der snart igjen frembragte nye Skud, kunde blot forundre den, der ei vidste, at den det Hele som med en Ramme omgivende historiske Indfatning, tillod enhver beslægtet Udvidelse og Tilsætning, som man virkeligt ved mange af disse Eventyrer let kan godtgjøre deres sildigere Oprindelse og ikke arabiske Hjem. (Efter Jon. Scott stemme ei to Haandskrifter fra forskjellige Egne ganske overeens, men ere blandede med Folkefortællinger fra deres Hjem). Den Begivenhed, som efter Samlingens oprindelige Anlæg danner Baggrunden, og hvortil alle hine Fortællinger, uden videre Kunst end de enkeltes indvortes Sammenhæng knytte sig, er følgende. Sultan Schahriar, opbragt over sin Gemalindes Utroskab, giver den Lov, at enhver af hans tilkommende Gemalinder (han ægtede een hver Dag) skulde henrettes Dagen efter Formælingen. Endeligt lykkes det Scheherasade, Vesirens høimodige Datter, der selv tilbød sig som Offer, at sætte Grændser for denne blodige Jammer, da hun, ved sine Eventyrers Tryllerie bestemmer Sultanen til at udsætte den skjønne Fortællerindes Henrettelse fra den ene Dag til den anden. Saaledes forløbe tusende og een Nat, i hvilken Tid Scheherasade er bleven Moder til tre Børn. Tillidsfuld fører hun nu Børnene til sin Gemal, som bevæget ved hendes Bønner, indslutter hende og Børnene i sine Arme, skjenker hende Livet og forlanger intet andet af hende end at hun fra Tid til anden skal fortælle ham nogle af de Historier, der saa ofte havde glædet ham ved hendes Side. Kun en Deel af denne historiske Grundvold var den første franske Oversætter bekjendt. Slutningen blev skjult, indtil v. Hammer opdagede den, saaledes som den her er fortalt og bragte den til offentlig Kundskab. Schahriars Forlystelse er siden nydt af Tusender af hans Stamme- og Troesbeslægtede og nydes endnu i en stor Deel af den asiatiske Verden, i Ægypten og langs Middelhavets afrikanske Kyster. Ligeledes vil og den Deeltagelse, hine Fortællinger siden deres første Bekjendtgjørelse i den christelige Verden have fundet, vedvare, saalænge som Mennesket

med barnlig Lyst henvender sig til en rig Underverdens Syner og en uskyldigt spøgende Indbildningskrafts bevægelige Skikkelser. Thi dette er hvad de fleste af disse ukunstlede Fortællinger byde, som, næsten uden al anden Fordring end den lette Underholdnings, især stedse ville forlyste os, men vist nok tillige, uden egentlig Hensigt, skjenke os en Skat af mangfoldig Underviisning og Leveviisdom. Hvad der gjør dem dobbelt underholdende for den europæiske Læser, er, at de mere levende end nogen Reisebeskrivelse, sandseliggjøre os Østerlandenes Eiendommeligheder. Araberens ridderlige Tapperhed, hans Lyst til Eventyrer, hans Sindighed, Kjærlighed og Hevngjerrighed, hans Qvinders List, de Geistliges Hyklerie saavelsom Dommernes Bestikkelighed drage os forbi som i et stort dramatisk Malerie; guldstraalende Palladser, indtagende Qvinder, yndige Haver og kostbare Gjæstebude indtage vore Sandser og fængsle os til en Jordbund, paa hvilken vi let og gjerne gjøre os fortrolige med en fremmed Aandeverdens Under. — Velbehag i disse foranledigede alerede tidligt Efterlignelser og Omarbejdelser. Blandt de første er fornemmeligt „Tusende og en Dag,“ en persisk Efterlignelse af Tusende og een Nat, hvilken, mindre ukunstlet end denne, med mere Plan gaaer ud paa at give en mod Mændene indtagen Kongedatter bedre Tanker om dem ved utallige Exempler paa troe Mænd. En anden Efterlignelse er „Tusende og en Fjerdedeel Time.“ Angaaende de ældre franske og tydske Omdigtninger er alerede ovenfor talt i Forbigaaende; blandt de nyere nævnes her blot Oehlenschlægers fortræffelige „Aladdin,“ hvis Æmne maa søges i eet af denne Samlings Eventyrer.

Tychsen (Olaus Gerhard), een af de berømteste Orientalister, blev født den 14de Dec. 1734 i Tondern i det Slesvigske, hvor hans Fader, som var Skrædder, levede i meget indskrænkede Omstændigheder. Til det 17de Aar erholdt den unge Tychsen Underviisning i den latinske Skole i sin Fødebye; dernæst forskaffede man ham et Stipendium paa Altonas Gymnasium, hvor den berømte Maternus de Cila i 4 Aar havde den meest af-

gjorde Indflydelse paa hans orientalske Studiers Gang. Prof. Sticht skyldte han grundig Kundskab i det Rabbinske og Begyndelsesgrundene i den aramæiske Dialekt. Han hørte og den lærde Overrabiner Jonathan Eybeschütz's Forelæsninger over Talmud og tog Deel i dennes Stridigheder med Embdener-Rabbinerne. Hyppige Samtaler med lærde Jøder skaffede ham en sjelden Færdighed i det Jødisktydske. Hans Ophold i Halle (1756 — 59) gav ei hans orientalske Dannelse nogen betydelig Udvidelse, dog skyldte han sin usædvanlige Kundskab i det Hebraiske et Læreembed ved Vaisenhuset, og Dr. Callenberg troede i ham at finde en dygtig Medarbeider i sin Missionsanstalt til Jøders og Muhamedaners Omvendelse. Saaledes see vi Tychsen i Aarene 1759 og 60 paa møisommelige Vandringer i Tydskland og Danmark, uden at det lykkedes ham at omvende blot een eneste Jøde. Imidlertid var han dog ved denne Leilighed bleven Hertug Frederik af Meklenborg Schwerin bekjendt og erholdt 1760 Kald som Magister legens ved det nyoprettede Universitet i Bützow. Efter tre Aars Forløb befordret til overordentlig Professor i de østerlandske Sprog, udbredede han sin Berømmelse over hele Europa ved literær Virksomhed, der yttrede sig ligesaa mangfoldigt som paafaldende. Da Universitetet i Bützow igien opløstes 1789, kom Tychsen til Rostock, som Professor, Bibliothekar og Forstander for Museet. Som Forfatter optraadte han først med en Dialog, i det engelske Sprog, mellem en lærd Jøde og en christelig Omvender. Hans vigtigste Skrift er „Bützowische Nebenstunden" (1766 — 69, 6 B.), et indholdsrigt Magasin for Jødedommets Historie og Videnskabelighed. Meget interessant ere de to, af omfattende Læsning i trykte Værker og Haandskrifter udgaaede, nu høist sjeldne blevne Afhandlinger: „Abbreviaturarum Hebraicarum supplementum primum et secundum (1768 et 69). For den bibelske Literatur var han virksom ved møisommelig Samlen af Varianter af Raschi, de gamle Oversættelsers Sammenligning med den hebraiske Grundtext, nøiagtige Beskrivelser over de mærkværdigste Bibeludgaver m. m. Hans Stridsskrifter mod Kennicott have ledet

til faste Grundsætninger i den bibelske Kritik. For at lette sig Fremgangen i den asiatiske Palæographie, tog han Underviisning i Raderen hos en duelig jødisk Signetstikker og en Hofmaler i Schwerin og udgav alerede 1767 to veludførte Blade med jødiskt Gravskrifter. Fortroligt Bekjendtskab med de kufiske eller gammelarabiske Skrifttræk skaffede Tychsen en Hovedfordeel; ham tilkommer den Berømmelse først at have nøie bestemt den arabiske Palæographie. Saaledes udgav han f. E. Forklaringen over den kufiske Skrift paa de tydske Keiseres Kroningskappe og Oplysning om kufisk-sicilianske Mindesmærker. Fra Europos fjerneste Lande erholdt han stedse arabiske Indskrifter og muhamedanske Mynter tilsendte. I den rigtige Betegnelse af det phoeniciske Sprogs Karakteer har han overgaaet alle sine Forgængere. De persepolitanske Indskrifter vare ogsaa i mange Aar en Gjenstand for hans Forskning. Blandt alle tydske Universitetslærere var Tychsen den første, som holdt Forelæsninger over østerlandsk Palæographie. Han anstillede og Undersøgelser over adskillige af Asiens religiøse Sekter og gjorde opmærksom paa Drusernes Katekismus. Alt dette bidrog til at bringe hans Navn langt ud over Tydsklands Grændser. Forstandere af vigtige Samlinger, hvis Skatte de vel forbausedes over, men ei formaaede at opløse, vendte sig ved Udsendinger eller i de forbindligste Skrivelser, ledsagede af kostbare Foræringer, til det berømte Orakel i Bützow og Rostock. Men ofte forekom Tychsen dem; thi, havde han udspeidet en Skat, hvor langt den og var borte, saa hvilede han ikke, før han havde skaffet sig samme i troe Afstøb og Afbildninger. I skriftlig Forbindelse stod han med en Fyrste af Torremuzza, en Vicekonge af Sicilien og en Erkebiskop af Palermo; ligeledes fandt han Adgang til Cardinal Borgia, ja endog til Paven. Spaniens berømteste Lærde vare hans ivrigste Brevvexlere. Sylvestre de Sácy, Langlès, Thunberg, Pallas, Frähn og Norberg stode i venskabelige Forhold til ham; han erholdt endog Breve fra Kalkutta. Desværre opvakte alt dette en aldeles ubegrændset Forfængelighed og Berømmelsessyge hos Tychsen, der beredede ham mangen Ydmygelse; især var dette Tilfældet i Stridighederne med Frantz Perez Bayer, Arkidiakonus i Va-

lencia. Tychsen blev udnævnt til Hofraad og derpaa til Cancellieraad; paa hans 50aarige Embedsjubelhøitids Dag (14de Nov. 1813) erholdt han Patent som Vicekantsler og en gylden Skuemynt. Ved denne Leilighed meddeelte det theologiske og juridiske Fakultet ham deres høieste Værdigheder; men Tychsen var endnu ei tilfreds dermed, og klagede over, at det medicinske Fakultet til dets egen Skam var udeblevet med lignende Hædersbeviisning, thi det kunde ei være blevet det ubekjendt, at han havde udgivet: „Physiologus syrus" og skrevet om de bibelske Græshopper. — Æret og elsket, i fuld Besiddelse af alle Legems- og Aandskræfter, døde Tychsen uden Smerte den 30te Dec. 1815. Storhertugen bevilligede 5000 Daler til Kjøbet af alle af Tychsen efterladte literære Skatte for Universitetsbiblioteket i Rostock. Samlingen er meget rig paa Manuskripter og alle Slags Curiosa; deriblandt alene henved 4000 Breve, som Tychsen havde skrevet til christne og jødiske Lærde. Tychsens Rygte skylder Staden Rostock ogsaa Foræringen af den persiske Ordbog fra Sultanen af Oude. Tychsen var et Mønster paa Kaldstroskab og Uegennyttighed, rastløs, virksom og utrættelig i Velgjøren. Til de frivillige Jægeres Understøttelse anvendte han i Aaret 1813 større Summer end nogen af hans Kolleger. Kun maa man beklage, at den pietistiske Retning, han fra sine tidligste Aar overførte til sin høie Alder, maatte standse hans Aands mere frie Udflugt, og, at den forfængelige Indbildning at vide alt og kunne forklare alt, ofte forledede ham til de selsomste og eventyrligste Paastande. Saaledes søgte han engang at bevise, at Zigeunerne oprindeligen havde været Jøder, der vare fremkomne af de Ørkener, hvortil de havde taget deres Tilflugt under Forfølgerne (1348 og 49) og havde udgivet sig for Ægyptere. Udførligere Efterretninger om hans Levnet og Virken finder man i A. T. Hartmanns „O. G. Tychsen oder Wanderungen durch die mannichfaltigsten Gebiete der biblisch-asiatischen Literatur," 2 B. 1818 — 20.

Tyrkepas, et Skibspas i det middellandske Hav, bestaaer af et saakaldet carta partita, paa hvilket

oventil et Skib er gjennemskaaret. Tyrke- eller Barbareskkorsarerne have den anden Halvdeel af Passet; møde de et christeligt Skib, som har et saadant carta partita, saa sætte de begge Halvdelene sammen for at prøve Passets Ægthed. De Nationers Skibe, som have sluttet Freds- eller Skatbetalingsfordrag med Barbareskerne, maae have slige Passer ombord, saasnart de ville omseile Forbjerget Finisterra (ved den nordvestlige Kyst af den spanske Provinds Galicien). Forsikringsfordraget er ugyldigt, naar Skibet ei fører dette Pas paa Reiserf, hvor det efter Søretten skulde medbringes. Det kaldes og Algiererpas.

*Tyrkiet og Grækenland. Disse Navne have i 400 Aar erholdt en sørgelig Mærkværdighed i det europæiske Stats- og Folkelivs Historie, hvilken med hvert Aar bliver uforklarligere for den sildigere Efterverden. I den europæiske Civilisations oprindelige Sæde har et Folk reddet sin Tilværelse af de asiatiske Erobreres vilde Storm, mellem den gamle Verdens ædleste Ruiner. Dette Folk kjæmper nu for Liv og Frihed, med Christenhedens og Civilisationens Fiender, som den Ulykkelige i Skibbrudet med Døden mellem Bølgerne, og det christelige Europa skuede i 6 Aar denne Hellenernes frygtelige Dødskamp, uden at fatte en Beslutning, som Efterverdenen synes at være berettiget til at vente af vor Tidsalder. Endeligt har Cannings ædlere Politik, i Overeenskomst med Ruslands nye Keiser, begyndt at gjøre den tyrkiske Regjering alvorligere Forestillinger angaaende den barbariske Krig i Grækenland og en paa Menneskerettigheder grundet Tilværelse for Grækerne, uden at Tyrkerne, som det endnu synes, ville skjenke disse Forestillinger, der ogsaa understøttes af flere europæiske Magters Gesandter, stor Opmærksomhed. — I Jan. 1824 søgte en russisk Forretningsfører, Hr. v. Minziacky, at gjenoprette den siden 1821 ophævede Forbindelse mellem Rusland og Tyrkiet. Underhandlingens Hovedgjenstand angik den fuldkomne Rømning af Fyrstendommerne Moldau og Wallakiet, overeensstemmende med Fordragene i Kainardschi, Jassi og Bukarest. Den stor-

britanniske Gesandt, Lord Strangford og den østerrigske Internuncius, Baron v. Ottenfels, understøttede Ruslands billige Fordring. Lord Strangford blev af Porten behandlet med stor Agtelse; thi den skyldte Britternes Indflydelse ved Hoffet i Téheran, at det sidste Fredsfordrag med Persien endeligt blev bekræftet den 28de Jan. 1824. Men den Understøttelse, som især Foreninger i England og enkelte Britter, f. E. Laan,*) Vaabensendelser og personlig Bistand viste den græske Sag, vakte Portens Utilfredshed, og den forlangte den 9de Apr., at den britiske Regjering skulde forbyde sine Undersaatter al Deeltagelse i Grækenlands Anliggender. Imidlertid vare alerede de brittiske Officerer, som havde fægtet under den græske Fane, opfordrede til at vende tilbage til England. Den gode Forstaaelse med Rusland syntes endnu mere gjenoprettet, da et stort Antal neutrale Transportskibe, russiske, østerrigske o. a. leiedes for Kapudan Pascha, som den 28de Apr. seilede ud af Dardanellerne for at ødelægge Ipsara og Samos. Paa samme Tid havde Derwisch, Pascha af Widdin, som Seraskjer Walissy ɔ: Overanfører for de ottomanniske Tropper, erholdt Befaling at trænge ind i Morea, medens Paschaen af Negropont skulde aabne Feldttoget ved Kysten af Attika og Omer Vrione (siden Pascha af Salonichi) ved Vestkysten af Hellas. Det var nu og lykkets Porten, ved glimrende Løfter at bevæge Vicekongen af Ægypten, Mohamed Ali, til at sende 20,000 Mand af sin ved franske Officerer paa europæisk Fod indrettede Hær til Sultanens Hjelp for at undertvinge Grækenland, under Anførsel af hans Søn, Ibrahim Pascha, tilligemed en Flaade, hvis Transportskibe ligeledes bestode af leiede russiske, østerrigske, spanske og italienske Fartøier. En Ildebrand i Kairo udsatte dog Expeditionens Afgang i nogle Maaneder. — Imidlertid var den gamle Tvedragt paa ny udbrudt efter det hæderlige Udfald af Feldttoget for 1823. Maurokordatos Partie, der var traadt i Stedet for Hetæristhøvdingernes, bestod af hydriotiske Kjøbmænd og

*) Det græske Laan i London paa 800,000 Pd. Sterling blev sluttet paa 59 for 100.

Nationens meest oplyste Mænd; de bestræbte sig for at tilveiebringe en lovmæssig fri Forfatning og ordne Finanserne. Maurokordato var Præsident for det lovgivende Korps, men havde begivet sig til Vesthellas og trukket sig tilbage for Militærpartiet, der havde Overmagten i Morea. Høvdingerne for hiint Millitærpartie, Kapitanerne, syntes at ville træde i Stedet for de forrige tyrkiske Paschaer og Landets Undertrykkere. Een af de første var Kolokotroni, ved Seiersberøm (1822) den mægtigste i Fuldbyrdelsesraadet. Fra Tripolizza, i Midten af Halvøen, fordeelte hans Faktion sig til alle Sider. Panos, hans Søn, een af det skjønneste Folks smukkeste Mænd, bød i Napoli di Romania, Raadets Sæde; Besætningen i Akrokorinth bestod af hiin stolte, dristige og rige Høvdings Tilhængere. Efter Kolokotroni kom Mauromichalis, fordum Mainotternes Bei, i Navnet Fuldbyrdelsesraadets Forstander. Negris, den forrige Minister for de udenlandske Anliggender, havde begivet sig til Odysseus, som i Athenen og hele Østhellas havde taget en af Centralregjeringen temmelig uafhængig Stilling*). Disse Kapitanier hævede, uden at binde sig til Lov eller Orden, alt hvad de og deres Palikarier behøvede, hvorfor en ordnet Forvaltning blot var mulig i Søvæsenet i Hydra og i Vesthellas hvor Maurokordato havde Befalingen. I Missolunghi viste Lord Byron, som ny Medborger, sig meget virksom; han og Oberst Stanhope organiserede Artilleriet; Byron selv anlagde Skoler og Trykkerier.

Imidlertid bestræbte det i Kranidi (ved den østlige Bred af Bugten ved Argolis) forsamlede Senat sig for at standse den Vilkaarlighed, hvormed Fuldbyrdelsesraadets Medlemmer gik frem. Beretningen angaaende Klagepunkterne mod Præsidenten Mauromichalis og andre Raader, af 31de Dec. 1823 indeholdt saa paafaldende Beviser paa Despotie og Egennytte, at Senatet opløste Fuldbyrdelsesraadet og til Medlemmer af et nyt udnævnte Hydrioten Konduriotis som Præsident og Spezzioten Panajotis Botassis som Vicepræsident. Begge vare gode

*) Negris døde i Napoli (Nauplia, Nauplion) 1825.

Patrioter og indflydelsesrige Beboere af deres Hær, men iøvrigt uden udmærkede Talenter. Johan Koletti var det tredie og Nikolas Londos det fjerde Medlem. Den femte Plads, som siden Anagnostes Spiliotakis erholdt, var Kolokotroni bestemt, men denne vægrede sig paastaaende, uagtet Lord Byrons Mægling, at erkjende Senatet og Fuldbyrdelsesraadet. Dette sidste erklærede nu, den 14de Marts 1824, Napoli for hele Grækenlands Hovedstad og Centralregjeringens Sæde. Men Panos lukkede Portene for den; han blev derfor behandlet som Oprører og Napoli indsluttet til Lands og til Søes. Akrokorinth og adskillige Kapitanier som Nikitas o. a. underkastede sig Regjeringen. Selv Kolokotroni rømmede Tripolizza den 15de April i Følge et Forlig. Derpaa tog Senatet og den 22de Mai ogsaa Regjeringen sit Sæde i Argos. Endeligt bevirkede Besætningens Overgang i Napolis Hovedfort et Fordtag med Kolokotroni, der underkastede sig med alle sine Tilhængere, mod Forsikring om fuldkommen Amnestie. Nu overgav Panos Napoli med Citadellet Palamedes den 19de Juni, hvorpaa Senatet og Regjeringen flyttede derhen. En almindelig Amnestie endte Borgerkrigen. Imidlertid arbeidede Grækerne i Vesthellas paa bedre at befæste Anatolikon og Missolunghi, Peloponnes's Bulværk. Nu opdagede man her en Sammensværgelse for at overgive Staden til Jussuf Pascha. Sulioterne, der vare utilfredse med Lord Byrons nye Indretninger og med de Fremmedes Indflydelse overhovedet, begik grove Udsvævelser. Man sendte et stort Antal af dem ud af Staden, hvilke derpaa, under Anførsel af Karaiskaki, den 12 April bemægtigede sig Fortet Wassiladi. Folket tog dog ei Deel i dette Oprør, og en Afdeling af Tropperne under Bozzari, Sturnaris og Trokas sloge Oprørerne og Forræderne flygtede til Omer Vrione. Denne Opstand forstyrrede Lepantos begyndte Beleiring. Lord Byrons Sundhed leed imidlertid ved disse Begivenheder, og han døde efter en 10 Dages Sygdom den 19de Apr. 1824. Paaske, eller Glædens Fest, blev helligholdt ved en almindelig Sorg paa 28 Dage,

Digterens Hjerte blev i Missolunghi og hans Datter blev adopteret af Grækenland.

Feldttoget skulde begynde. Grækerne vare indbyrdes uenige; deres Forbindelse med England var afbrudt, og Lord-Overkommissæren for de joniske Øer tillod ei, at de laante Penge bleve for en Tid bevarede i Zante. Den tyrkiske Overanfører fandt imidlertid ogsaa store Hindringer. Paschaen af Salonichi vilde ei adlyde ham; Paschaerne af Scodra og Janina kunde, svækkede ved foregaaende Tab, ei strax støde til ham med friske Tropper. Han blev derfor over een Maaned uvirksom i Larissa. Den af Kapudan Pascha forsøgte Landgang paa den thessaliske Øe Skiathos mislykkedes, dog kastede han nogle tusinde Janitscharer ind i Negroponts Fæstninger, hvor Odysseus og fornemmeligt Diamantis om Vinteren adskillige Gange havde slaaet Tyrkerne. Først nu rykkede Derwisch i Marken. Vel blev hans Underanfører, Bekir Pascha, den 1ste Juni slaaet af Odysseus og Nikitas ved Zeituni; men en anden Hærafdeling forenede sig med Tyrkerne fra Negropont og besatte Landskabet Attika; Gouras, een af Odysseus's Underanførere maatte trække sig tilbage til Citadellet i Athenen. Paa samme Tid havde den ægyptiske Admiral, Ismael Gibraltar, underkastet sig Kandia. Statholderen Tumbasis reddede blot nogle Oldinger, Qvinder og Børn til Hydra; enkelte græsk-kandiotiske Bander adspredte sig i Bjergegnene. Derpaa foretog Ismail Gibraltar sig et Angreb paa Øen Kassos. De tappre Indbyggere sloge Fienden tilbage den 8de Juni, men den 16de bleve de igjen angrebne paa et andet Punkt af Øen, hvor de ei ventede det. Den meest haardnakkede Modstand endte med deres Undergang, og Fienden gjorde et umaadeligt Bytte. Medens dette foregik rustede Kapudan Pascha, Khosrew, sig til et Angreb paa Ipsara og Samos; 20,000 Asiatere, som vare bestemte til Landgangen, vare leirede ved Kysten af Smyrna, hvor de uden Sold og Levnetsmidler, udøvede de vildeste Plyndringer og myrdede værgeløse Grækere. Saaledes omkom adskillige Tusinder i Pergamus, hvor Mordet og Plyndringen varede i 36 Timer. Den lille stærkt befæstede Klippeøe Ip-

sara havde gjort sig frygtet af Porten ved Antallet af sine Skibe og sine Brandere, paa hvilke Arkipelets dristigste og tapreste Beboere havde udbredet Død og Skræk til Dardanellerne. Khosrew besad nøiagtig Kundskab om Øens Forskandsninger og Batterier. Før han med 14000 Kjernetropper, meest Albanesere, der anførtes af Ismail Pliassa, en Slægtning af den berømte Ali Pascha af Janina, foretog Angrebet, tilbød han Ipsarioterne tre Gange Tilgivelse og Beskyttelse. De forkastede alle Forslag; 5000 Grækere og Albanesere besatte de vigtigste Poster; selv Qvinderne rustede sig til Kamp. Nu forlod Khosrew tidligt den 3die Juli Mitylenes Rhed med to Linieskibe, 6 Fregatter, 10 Korvetter, adskillige Brigger og Goeletter, et stort Antal nybyggede Kanonbaade og over 80 europæiske Transportskibe. Hans Flaade omringede Øen; Krigsskibene begyndte Ilden paa Staden og Fortets Batterier. Medens Hovedangrebet syntes at foregaae her, lykkedes Landgangen ved den modsatte Kyst paa en sandig Landtunge, hvor en Afdeling Albanesere, under Forræderen Goda, feigt forlod et Strandbatterie efter en kort Modstand. Tyrkerne stormede derpaa Høiene bag ved Staden, og disse kunde ei holde sig. Nu reddede Primaterne og Ephorerne Oldinger, Qvinder og Børn paa Skibene og Barkerne i Havnen. Nogle Fartøier sank, andre bleve tagne af Tyrkerne; nogle Flygtninger bleve optagne af to franske Fregatter; de øvrige undkom til Hydra, under Apostolis Førelse *). Imidlertid blev Staden angreben paa alle Sider, Grækerne kjæmpede fra Gade til Gade, fra Huus til Huus. Mord og Plyndring vedvarede hele Natten. Om Morgenen den 4de holdt endnu to smaa Forter og Klosteret St. Nikolaus sig. Efter en heed Kamp trak de Tappre, alle i den Beslutning at døe, sig tilbage til det sidste Fort, Tabia. Tyrkerne storme alerede Voldene, og Grækerne antænde nu Krudtminerne; Jorden ryster og Ipsara bliver de ipsariotiske Heltes og Seierherrernes Grav.

*) Siden anviste Regjeringen Ipsarioterne Piræus's Havnekreds ved Athenen til Hjem.

Dette Slag aabnede Grækerne Øinene. Folket og alle Foresatte opstode til forenet Modstand. Hydra og Spezzia bemandede deres Skibe. Ipsara tilbagetoges af den tappre Miaulis (15de Juli); Skibene der reddedes, men Klippen blev forladt. Med ringere Magt blev Fienden tilbagedreven ved Samos, Kos og Chios; selv ved Kandia leed han Tab og Grækerne gjorde her Modstand i Stillingerne ved St. Rumili, Trypiti, Mirabello og Lassidi. Samme Held havde de paa Fastlandet. Gouras seirede over Barbarerne ved Marathon. Den tyrkiske Overanfører, Derwisch Pascha, blev slaaet i Juli, Aug. og Sept., ved Gravia, ved Amplani og i Landskabet Phocis og flygtede med Tabet af sin Bagage tilbage til Larissa. Derved strandede aldeles hans Plan over Salona at forene sig med Omer Vrione. I Vesthellas tilintetgjorde Maurokordato ved kraftige Forholdsregler alle den modige og listige Omer Briones Planer, hvilken tredie Gang gjennemdrog Ætolien og Akarnanien. Derpaa gik Grækerne over til Angreb og trængte frem til Artas Mure. — Imidlertid fremførte de øverste Foresatte i Nauplia lydelige Klager over nogle christne Magters Agenter i Arkipelagus. Disse opluede Tvedragtens Ild og standsede den indvortes Forvaltnings hurtige Fremskridt. Desuagtet ordnede det Hele sig stedse mere. Skatterne hævedes efter en billig Fordeling og Statseiendommen forpagtedes regelmæssigt. Et under fordeelagtige Betingelser sluttet Laan grundede Nationalkrediten. Med Tilliden oplivede den græske Handel sig igjen, og man saae det græske Flag i Ancona, Livorno, Marseille, ja indtil Themsens Bredder. Regjeringen begyndte paa ny at danne en europæisk ordnet Hær. Den franske Militærkodex blev indført i Grækenland. Retspleien overhovedet erholdt en bestemt Form. I Missolunghi fandtes en tidlang en Domstol og en Appellationsret. Forhandlingerne for Retten skulde være offentlige, og Trykkefrihed fandt Sted. Fire Tidender udkom ugentligt to Gange: I Missolunghi „Den helleniske Krønnike“ og „Telegraphen“, i Hydra „Lovenes Ven“ *) (Embedsblad) og

*) Dette Tidsskrift kaldte sig siden Okt. 1825 blot „Hy-

i Athenen „Ephemeriderne". Man sørgede tillige for den offentlige Underviisning. Medens man arbeidede paa alt dette begyndte den anden Deel af det blodige Feldttog.

Den ægyptiske Flaade var endeligt den 19de Juli løbet ud fra Alexandrien: 9 Fregatter, 14 Korvetter, 40 Brigger og Goeletter og 240 Transportskibe med 18,000 Mand Landingstropper. Ibrahim Pascha skulde bringe Forstærkning til Kandia og derpaa erobre Morea. Imidlertid var den græske Regjering kommen i et fiendtligt Forhold til de europæiske Magter. Den græske Statssekreteer Rhodios afslog i en Skrivelse til Canning Forslagene til en Mægling med Porten. Derimod fremtvang England ved Lordoverkommissaren for de joniske Øer, Sir Fred. Adams, den 15de Sept. Tilbagekaldelse af den af den græske Regjering den 7de Juni udstedede Kundgjørelse, hvorefter de behandlede de europæiske til Fienden leiede Transportskibe, ei som neutrale, men som fiendtlige. Den græske Regjering udstedede dog et Manifest, hvori den eftertrykkeligt beklagede sig over de christne Kjøbmænds skjendige Vindesyge, hvilke saa aabenbart overtraadte Neutralitetsloven til Fordeel for Tyrkerne. Den engelske Regjering erkjendte derpaa den af den græske Regjering i tilbørlig Form udøvede Blokaderet, og den østerrigske Internuntius udstedede den Befaling til sin Stats Konsuler at hindre al traktatstridig Skibsudleien. Desuagtet overlode nogle christne Kapitainer, og i den sidste Tid fornemmeligt franske, af skjendig Egennytte deres Skibe til Ægypterne og førte christne Fanger i Slaverie til Afrika: en oprørende Fremfærd, der blev paatalt i det franske Pairskammer af Chateaubriand 1826 og derpaa lovmæssigt forbuden.

Den tyrkiske og ægyptiske Flaade havde den 4de Sept. forenet sig i Bugten ved Budrun og nu fandt enkelte Fægtninger Sted med den græske Flaade; den

F 2

dras Tidende". Theoklyt Farmakidi udgav fra 19de Okt. 1825 en græsk „Almindelig Tidende" som Regjeringsblad.

10de Sept. vedvarede Kampen ved Naxos den hele Dag. Den uforfærdede Kanaris sprengte med sin Brander en Fregat paa 44 Kanoner og en Brig i Luften; Grækerne mistede 10 smaa Skibe. Endeligt afbrød den tyrkiske Flaade Fægtningen og trak sig den 21de Sept. med Tabet af adskillige Transportskibe, tilbage til Mitylene, Khosrew vendte derpaa med 15 Skibe tilbage til Constantinopel, og Ibrahim Pascha med den øvrige Flaade til Bugten ved Budrun. Han forsynede paa nye Øerne, især Kandia, som hans Fader alerede betragtede som en Bestanddeel af sit Vicekongerige, med Tropper og Levnetsmidler. Den 25de Nov. angreb Miaulis ham paa Høiden af Kandia. Ibrahim mistede 1 Fregat, 10 smaa Krigs- og 15 Transportskibe. Da han tillige svækkedes ved en Pest, som var udbrudt ombord, trak han sig til Rhodus's Havne, hvor Døden berøvede ham hans i Europa velbekjendte Admiral Ismail Gibraltar. Hans Plan at angribe Morea blev udsat for dette Aar.

Efter saa berømmelige Anstrengelser af den græske Flaade forstyrrede Militærpartiets trodsige Herskesyge igjen Enigheden paa Halvøen. Da Valgene til den tredie Regjeringsperiode i Okt. toge deres Begyndelse, bestod det lovgivende Raad i Nauplia af 63 Medlemmer. Maurokordato nedlagde sin Post som Senatets Præsident, hvilken Panuzzo Notaras erholdt; Kolokotroni og hans Partie faldt igjennem fil Valget af Fuldbyrdelsesraadet. De forrige Medlemmer bleve bekræftede. Men ulykkelige Begivenheder standsede Regjeringens Virksomhed. I Nauplia opkom en pestagtig Nervefeber, hvoraf Vicepræsidenten Botassis og Manuel Tumbasis døde; Præsidenten Konduriotis begav sig derfor til Hydra. I Nov. 1824 udbrød tillige en Borgerkrig. Kolokotroni havde offentligt modsagt Fuldbyrdelsesraadets fornyede Valg og draget Troppernes Anførere paa sin Side. Strax forlode Hærførerne Kanellas, Papaganopulos, Andreas Londos og Notarapulos Patras's dem overdragne Beleiring. Deres Tropper adspredte sig, og selv stillede de sig under Oprørets Faner i Tripolizza, hvor Panos Kolokotroni traadte i Spidsen for dem. Nu vend-

te Konduriotis den 9de Dec. tilbage til Nauplia, og kaldte Hærførerne Gouras, Tassos o. a. fra Attika til Korinth; Koletti paatog sig Overanførselen, Christos og Maurogeni droge for Tripolizza. Oprørerne bleve slagne i adskillige Fægtninger, Panos Kolokotroni faldt, og hans Tilhængere adspredte sig. Den bekjendte Amasone, Bobelina, Kolokotronis Tilhængerske, faldt for en Grækers Dolk, som det hed, hendes Datters Elsker, hvem hun havde nægtet dennes Haand. Odysseus, som var traadt i hemmelig Forbindelse med Tyrkerne, led et Nederlag af Gouras, blev fangen og indspærret i et af ham selv til Athenens Forsvar bygget Taarn; et Forsøg at undløbe, mislykkedes, hvorpaa han styrtede sig ned i Dybet og omkom. Den gamle Kolokotroni, der nu saae sig forladt af alle, underkastede sig i Dec. 1824. De øvrige Anstiftere af Opløret flygtede til de joniske Øer. Nogle overgave sig, andre bleve grebne og tilligemed Kolokotroni bragte til et Kloster i Hydra, hvor de skulde dømmes af en Kommission. Mainothøvdingen Pietro Mauromichalis blev frikjendt. Regjeringen bestræbte sig nu for lovmæssigt at befæste Hærens Lydighed og traf Anstalter til paa ny at indslutte Patras, Koron og Modon. Omer Vrione traadte i Underhandlinger med Grækerne, men afbrød dem igjen 1825 og erholdt Paschaliket Salonichi.

Det ulykkelige Udfald af Feldttoget 1824 opflammede igjen i Konstantinopel Hadet og Faktionernes Rasen. Hussein Pascha, Anfører for Tropperne ved Bosporus, Janitscharagaen, Mufti og Dschanib Effendi (en Mand paa 76 Aar, den stivsindigste Tilhænger af den ottomanniske Politik) forbandt sig for at styrte Storvesiren. Denne Forbindelse vilde ei tilstaae de christne Magter noget Slags Mellemkomst i Portens indvortes Anliggender, og fordrede høit, at Russerne skulde tilbagegive Fæstningerne i Asien, før Porten rømte Fyrstendømmerne. Storherren saae sig nødt til at afskedige den almindeligt agtede, skjønt ei kraftigt nok handlende Storvesir Ghalib Pascha den 14de Sept. Dennes Efterfølger Mehemed Selim, Pascha af Silistria, var Dschanib Effendis Kreatur. Ved denne Tid havde

den franske Gesandt, Guilleminot, sin første Audiens hos Storherren. Dog tog han ei meget virksom Deel i de diplomatiske Underhandlinger. I Febr. 1826 gik han med Tilladelse tilbage til Paris, hvor hans Nærværelse var nødvendig ved den ouvrardske Proces's Afgjørelse. Siden er han igjen vendt tilbage til Constantinopel. Den engelske Gesandt drev bestandigt paa Fyrstendommernes Rømning. Bestandigt opholdt ved Løftet forlod han endeligt Constantinopel den 18de Okt. 1824, efterat han endnu kort forhen havde bevirket et Fordrag mellem Porten og Kongen af Sardinien og nogle Tilstaaelser for Handelen. Næste Aar gik han som brittisk Gesandt til Petersborg. Porten selv følte stedse haardere Følgerne af den vedvarende Krig. Den tabte Indtægterne af de i Opstand værende Lande. De Afgifter, som Peloponnes alene betalte, beløbe sig til meer end 35 Mill. tyrkiske Pjastere. Storvesiren besluttede derfor at paalægge Moldau og Wallakiet en overordentlig Skat. De fleste Bojarer unddroge sig samme ved Flugten. Forgjeves forestillede Hospodarerne Landets ulykkelige Forfatning, og, at det ei engang kunde betale de sædvanlige Skatter. De tyrkiske Befalingsmænd borttoge alt hvad de af Penge og Kostbarheder fandt i alle offentlige Kasser og de Riges Privateie. Derpaa droge virkeligt nogle tyrkiske Tropper bort, og Minciacky, der nu optraadte som russisk Forretningsfører, forkyndte en befuldmægtiget russisk Gesandts, Marquien af Ribeaupierres, nærforestaaende Ankomst. Men snart rykkede igjen nye Tropper ind i Fyrstendommerne, thi over 100,000 Mand russiske Tropper stode endnu stedse marschfærdige ved Grændsen.

Feldttoget 1825 aabnedes med Ibrahims Landgang paa Morea, medens Reschid Pascha beleirede Missolunghi og Kapudan Pascha understøttede begge med sin Flaade. I denne Fare befordredes Grækenlands Uheld ved Kapitanierne selv. Ibrahim Pascha landede nemlig uhindret den 22de Febr. 1825, med 4500 Mand, mellem Koron og Modon og forstærkede sin Hær i Begyndelsen af Marts indtil 12,000 Mand. Hans Hær var ved europæisk Taktik, franske Anførere, Bajonetterne og

ordnet Rytterie, Hellenerne langt farligere end Tyrkernes udisciplinerede Skarer. Saaledes begyndte Ibrahim Beleiringen for Navarino, Nøgelen til det Indre af Peloponnes. Forgjeves angreb Miaulis Natten mellem den 12te og 13de Marts den fiendtlige Flaade og opbrændte en ægyptisk Fregat, 2 Korvetter, 3 Brigger og adskillige Transportskibe. Forgjeves gjorde Maurokordato med personlig Fare alt for at oplive Modet hos den til det yderste bragte Besætning i Navarino. Konduriotis fandt ingen Lydighed, da han ilede til Undsætning fra Landsiden. Saaledes var Kapitaniernes Uvirksomhed, der ei vilde adlyde Hydrioterne og Regjeringen, Skyld i at Navarino kapitulerede den 18de Mai, hvorpaa Ibrahim uopholdeligt trængte frem imod Tripolizza. I denne Forlegenhed blev Regieringen nødt til at benaade den gamle Klephtis-Anfører fra Bjerget Otenos, Kolokotroni, tilligemed alle hans Tilhængere og give ham Overanførselen i Peloponnes, efterat han høitideligt havde lovet Troskab og Lydighed. Dette skedte ved Slutningen af Mai 1825. Imidlertid var Reschid Pascha, efterat have slaaet Grækerne ved Salona, trængt ind i Akarnanien og Ætolien. Den 22de April begyndte Missolunghis og Anatolikos tredie Beleiring. Men Kapudan-Pascha kom ei tids nok for at understøtte Angrebet fra Søsiden. Han mistede i Mai adskillige Skibe ved Capo d'Oro imod den græske Admiral Sachturi og naaede først Modon ved Slutningen af denne Maaned. Ibrahim havde alerede taget Kalamata og besat Tripolizza, som Grækerne havde stukket i Brand før deres Bortgang. Han trængte derpaa ødelæggende frem til alle Sider og naaede endog Argos. Selv Nauplia blev truet af ham. Men efter en Fægtning ved Møllerne, to Mile fra Hovedstaden, maatte han, under bestandige Fægtninger mod Kolokotronis Skarer, trække sig tilbage til Tripolizza. Denne Stad blev Middelpunktet for hans Foretagender. Da ei een eneste græsk Landsbye adlød hans Opfordring at underkaste sig for at faae Beskyttelse, saa lod han ødelægge alt, nedsable Mændene og føre Qvinder og Børn som Slaver til Ægypten. Mere glimrende viste Grækernes Helteaand sig i Missolunghis For-

svar. Besætningen afviste alle de frankiske Mæglere Opfordring til Overgivelse. Noto Bozzari stod i Spidsen for de Tappre; Stormen, som Tyrkerne foretoge med 35,000 Mand til Lands og 4000 til Vands og som fandt Sted i flere Dage, blev den 2den Aug. 1825 aldeles tilbageslaaet, og Tyrkerne tabte 9000 Mand. Under Stormen ankom ogsaa Miaulis, opbrændte adskillige tyrkiske Skibe og tvang Flaaden til Tilbagetog. Beleiringen blev ophævet den 12te Okt. 1825, halvfemte Maaned efterat Løbegravene vare aabnede, og nu blev Staden en tidlang blot indsluttet. Ibrahim Pascha udbredede derimod sine Vaaben stedse vidre, og Regjeringen i Grækenland befandt sig i den største Fare. Den havde, selv i England, tabt næsten al Tiltroe hos Hjelpeforeningerne, fordi Pengene af de engelske Laan ei vare blevne hensigtsmæssigt anvendte. Da fattede Regjeringen, hvorpaa det engelske Partie udøvede megen Indflydelse ved Statssekreteren Maurokordato, efter en med den brittiske Kommodore Hamilton stedfunden Samtale, den 24de Juli 1825 den Beslutning, at overgive sig til Englands Beskyttelse. Men endnu før de græske Udsendinger indtraf i London, udstedede den brittiske Regjering den 30te Sept. 1825 en bestemt Neutralitetserklæring, hvorefter Affendelsen af brittiske Hjelpetog fra Privatforeninger ei mere blev tilladt. Den europæiske Politiks hele Beskaffenhed forbød overhovedet paa den Tid hver enkelt Magt Løftet om en umiddelbar Mellemkomst. Den engelske Regjering forbød og ved sin Konsul i Alexandrien engelske Skibe, for Paschaens Regning, at føre Krigsfornødenheder fra Ægypten til Grækenland. England syntes og at erkjende Grækenlands Visitationsret. Hiin Erklæring beroligede Divanet, og den nye engelske Gesandt, Stratford-Canning, begav sig endeligt paa Reisen til Constantinopel, men opholdt sig meget længe underveis og havde i Jan. 1826 en Samtale med Maurokordato og andre græske Statsmænd paa Hydra, for at underrette sig om det Heles Stilling. Han begav sig derpaa til Smyrna, seilede herfra til Dardanellerne den 15de Jan. og ankom til Constantinopel i de sidste Dage af Febr. 1826. Ved denne Tid (Marts 1826) under-

handlede Hertugen af Wellington, der var sendt som overordentlig Gesandt til Petersborg for at lykønske Keiser Nikolaus til hans Thronbestigelse, tilligemed den derværende, forhen i Constantinopel ansatte Gesandt, Lord Strangford, med det russiske Kabinet angaaende de græske Anliggender. Thi ved Slutningen af Aaret 1825 synes Tanken om en uafhængig Grækerstats Gjenoprettelse stedse mere at uddanne sig i de europæiske Magters Kabinetter. Som Følge af disse Underhandlinger gjorde først Stratford-Canning og derpaa i Forening med ham den siden ankomne russiske Gesandt Ribeaupierre Forestillinger ved den høie Port, for at standse den ødelæggende Kamp i Grækenland, men hidtil uden Følge, uagtet ogsaa da øvrige store Magters Gesandter have raadet Porten til Eftergivenhed. — Det under saa fordeelagtige Omstændigheder begyndte ægyptisk-tyrkiske Feldttog var dog uden afgjørende Følger. Kapudan Pascha havde nemlig mod Slutningen af August i Alexandrien, hvor den dristige Kanaris den 10de Aug. var trængt ind i Havnen med tre Brandere for at stikke Ild paa den ægyptiske Flaade, erholdt Overanførselen over den ægyptiske Flaade og den 5te Nov. sat friske Tropper i Land i Navarino, hvorpaa han vendte sig mod Missolunghi for at bevirke denne Pladses Indsluttelse fra Søsiden. Saaledes begyndte Reschid Pascha et Vinterfeldttog i Forbindelse med Ibrahim, og alt syntes at bebude Grækenlands Undergang. Den græske Flaade (73 Krigsskibe og 23 Brandere) var ankommen for sildigt for Navarino; Regjeringen havde neppe 6000 Mænd under Vaaben; Kapitanierne bortødslede Pengene, hvorfor de skulde udruste Tropperne, i Nauplia; Forstanderne for de franske og nordamerikanske Philhellener-Comiteer, General Roche og Townshend Washington, virkede offentligt og hemmeligt mod det engelske Parties Skridt, som havde Overhaand i Regjeringen; Medlemmerne af Fuldbyrdelsesraadet og Senatet stode tildeels ei i nogen personlig Agtelse; Statssekreteren Maurokordato, som næsten alene med Indsigt og Klogskab drev paa Orden og derfor blev fiendtligt betragtet af alle Partier, havde liden Indflydelse; Høvdingerne alene opbøde i den fælleds Fare de sid-

ske Kræfter til Moreas Redning, men maatte tillige sørge for deres eget Forsvar. Desuagtet lykkedes det deres Flaade, som indtraf den 24de Nov. ved Missolunghi, at forsyne denne Plads, som nu fjerde Gang beleiredes og hvis Besætning igjen havde afslaaet en fra Land- og Søsiden forsøgt Storm, med Krigsfornødenheder og Levnetsmidler. Paa samme Tid var nemlig Gouras trængt frem fra Livadien mod Salona og havde fordrevet Tyrkerne fra dette vigtige Punkt (den 7de. Nov.), hvorpaa han angreb Reschid Paschas Beleiringshær i Ryggen. Et af Ibrahim Pascha mod Korinth udsendt Korps blev ganske tilintetgjort af Nikitas. Herpaa udstedede den provisoriske Regjering i Dec. 1825 et Opraab til frivillige Bidrag for Udrustningen af en ny Flaadeafdeling i Hydra for at redde Missolunghi. Forstærket ved denne Afdeling viste Miaulis sig i Jan. 1826 for Missolunghi, men uden at kunne skjenke Staden den fornødne Hjelp. Reschid og Ibrahim Pascha traf imidlertid Anstalter til en ny Beleiring, som den sidste selv ledede; Ibrahim havde tillige i dette Øiemed, som Statholder i Morea, taget Patras i Besiddelse, efterat den tapre Jussuf Pascha var bleven udnævnt til Statholder i Aidin (Magnesia). Kapudan Pascha ankom nu igjen for Missolunghi, nogle Forsøg af den græske Flaade paa ny at forsyne Staden med Levnetsmidler og Krigsfornødenheder mislykkedes; derpaa lod Kapudan Pascha den 27de Jan. Stadens Foresatte opfordre til Overgivelse paa Betingelse, ved Anføreren paa en engelsk Korvette, under Trudsel med Storm; men de afsloge Opfordringen, da Grækerne blot kunde vælge mellem Frihed og Død. Kort derpaa forefaldt en ny Fægtning mellem begge Flaaderne i Bugten ved Patras den 27de og 28de Jan., hvor en engelsk Fregat-Kapit. Spencer var Vidne til Tyrkernes store Uerfarenhed; Kapudan Pascha tabte ved græske Brandere (under Kanaris) een Fregat og adskillige mindre Fartøier. Kort derpaa nedlagde han, efter en Tvist med Ibrahim Pascha, der havde forlangt hans Tilbagekaldelse af Divanet, Overanførselen over Flaaden og begav sig til Lands over Janina til Constantinopel. I Følge hiin Fægtning

lykkedes det Grækerne at forsyne Missolunghi med Levnetsmidler og Krigsfornødenheder men blot for nogle Uger. Et sildigere Forsøg den 12te Febr. blev tilintetgjort af den tyrkisk-ægyptiske Flaade. Imidlertid vare de mod Slutningen af Aaret 1825 af Divanet til Grækenland afsendte Kommissarier, Husni Bei og Nedschib Effendi (den ægyptiske Vicekonges Agent) ankomme til Lands over Monastir (Bitoglia) til Leieren for Missolunghi, for at oppebie denne Pladses Fald og derpaa handle efter Omstændighederne. Reschid Pascha forlod paa denne Tid Akarnainen og trak sig mod Livadien, for at sysselsætte Gouras og Oberst Fabvier, som havde dannet et Korps af 1000 Grækere paa europæisk Maade. Ibrahim ledede nu alene Beleiringen. Han havde 25,000 Mand, hvoriblandt henved 9000 regulære, og 48 i Frankerig kjøbte Kanoner, med hvilke Pierre Boyer*), en fordums Buonapartist, og ved sine i Ægypten, St. Domingo og Spanien udøvede Grusomheder bekjendt General, beskjød Missolunghi fra den 24de Febr. Efter flere Dages Bombardement tilbød Ibrahim Anførerne i Fæstningen gjentagne Gange store Summer for Pladsens Overgivelse; han vilde endog tilstaae dem at tage Kanonerne og al bevægelig Eiendom bort med sig; men hans Forslag bleve forkastede og Besætningen beredede sig til Død eller Seier. Derpaa stormede Ibrahim Pascha Missolunghis Værker fra den 28de Febr. til den 2den Marts. Paa denne Dag angreb han Pladsen fra Land- og Søsiden, men blev aldeles tilbagedreven med et Tab af 4000 Mand. Saaledes syntes Missolunghi som kun havde Levnetsmidler tilbage for nogle faa Dage, femte Gang befriet ved græsk Heltemod. Men nu vendte Ibrahim sine Angreb paa Missolunghis Uden-

*) General, Baron Pierre Boyer, anføres i Militæralmanakken for 1826 blandt de franske Generallieutenanter, og den ægypt. Paschas militære Agent og Hverver i Frankerig, Marquien af Livron, blandt Marechaux de Camp i den franske Hær. Man tillader ogsaa Paschaen at bygge Skibe paa franske Værfter, medens man har afslaaet de græske Kommissairer Tilladelse til to Fregatters Bygning.

værker fra Søsiden. Han trængte med Kanoneerslupperne og de svømmende Batterier ind i Lagunerne og stormede den 9de Marts 1826 den lille ogsaa for dens Fiskefangst vigtige Øe Wassiladi, hvor Besætningen paa 110 Mand døde Heltedøden. En i Fortets Krudtkammer falden Bombe, hvorved Munitionen fortæredes, afgjorde dets Fald. Herpaa tog Ibrahim den 13de Marts den ei langt fra Missolunghi liggende, befæstede Øe Anatoliko ved Kapitulation, efterat han ved Storm havde taget et befæstet Kloster paa Landsiden ved Navn Kundro, der beskyttede hiin Øe, og nedsablede Besætningen paa 400 Mand. Endeligt slog ogsaa det stolte Missolunghis sidste Time. Forgjeves havde den græske Flaade forsøgt at bringe Staden de fornødne Levnetsmidler. I tre Dage havde Indbyggerne kjæmpet med den skrækkeligste Hunger, og der var intet tilbage for dem uden at overgive sig til en ubarmhjertig Fiende, eller slaae sig igjennem den tyrkiske Hær. Det sidste blev besluttet og Qvinderne vilde følge deres Mænd. Stadens sidste Forsvar blev overdraget Oldinger og Saarede, der ei kunde følge de øvrige. Den 22de April om Aftenen Kl. 8 aabnede Missolunghis Helte Stadens Porte. Imod al Formodning fandt de Tyrkerne opstillede til Kamp og forberedede paa at modtage dem. En frygtelig Kamp begyndte, og Nederlaget var stort paa begge Sider. Dog lykkedes det 1800 Mand af den tappre Besætning at slaae sig igjennem til Salona, hvorfra de siden begave sig til Nauplia, for endnu engang at hellige Fædrenelandet deres Liv. De tilbageblevne opofredes uden Barmhjertighed Tyrkernes vilde Hevneiyst. Marko Bozzari og Kitzos Tzavellas, Hovedanførerne for Missolunghis Forsvarere, gave Regjeringen Efterretning om Stadens Skjebne. Dybt rørte denne ei alene Grækerne, men alle for Menneskeligheden følende Grækervenner i Europa, der havde opbudet alt for at redde hiin beundringsværdige Stad, hvis Navn vil med Lüetræk vedligeholde sig i Historiens Aarbøger. Det i Paris 1825 oprettede Société philanthropique en faveur des Grecs, der blandt sine Medlemmer tæller Frankerigs meest an-

skete Mænd, som Chateaubriand, Choiseul, Dalberg, Matth. Dumas, Fitz=James, Lafitte, Lainé, Alex. Lameth, Larochefoucault=Liancourt (nyligt død), Cas. Perrier, Sebastiani, Ternaux, Villemain og mange andre, bestemte i Febr. 60,000 Franker til Missolunghis Forsørgelse med Levnetsmidler og erholdt til samme Oiemed 30,000 fra Amsterdam. Den ivrige Grækerven Eynard anviste 12,000 Franker. Hertugen af Orleans havde adskillige Gange tegnet sig for betydelige Summer; 40 Damer af de høiere Stænder sendte personligt Bidrag; og næsten i alle Parises Saloner blev det Mode at Huusfruen samlede Bidrag til Grækernes Understøttelse. Men imidlertid var Missolunghis Skjebne afgjort, uden dog at have de Følger, som Grækenlands Venner frygtede og dets Fiender ventede. Ibrahim Pascha fandt sig saaledes svækket ved de Tab, han havde lidt for Missolunghi, at han intet af Betydenhed kunde foretage sig mod Grækerne, som opluedes til ny Kraft ved deres Brødres Heltedaad. Dog kunde ingen rigtig Enighed tilveiebringes mellem Grækernes Høvdinger, der ei sjelden egennyttigen anvendte de Hjelpemidler, Europæerne sendte dem. De Røverier, som foretogts af græske Kapere, gave ogsaa flere europæiske Magter Anledning til billige Klager, som understøttedes ved bevæbnet Sømagt i Arkipelagus. Grækerne satte imidlertid stor Fortrøstning til Lord Cochranes Ankomst, som tit blev forkyndt, men stedse udsat formedelst de mange Hindringer, der fandt Sted ved de Skibes Udrustning, han skulle medbringe. Endeligt er han ankommen til Nauplia (den 18de Marts 1827), er udnævnt til Grækernes Overadmiral og skal alerede have tilføiet den tyrkiske Flaade stort Tab Athenen er imidlertid bleven haardt angreben og tet indsluttet af Tyrkerne, og Grækerne have havt mangen blodig Kamp med deres Fiender for at undsætte Staden og forsyne den med Levnetsmidler. Den tappre Kara Hyskakis har især tilføiet Tyrkerne betydelige Tab og Athenen har forsvaret sig med megen Standhaftighed under Fabvier mod Omer Vrione. Men endeligt maatte ogsaa den bukke under for Overmagten. Kara Hyskakis blev dødeligt saaret den 4de Mai i et blodigt Forsøg paa at undsætte Fæstningen, hvorpaa denne skal have

capituleret under fransk Mægling. — Medens Grækerne saaledes uafbrudt og med afvexlende Lykke have kjæmpet for Deres Tilværelse som Folk forefaldt vigtige Forandringer og blodige Optrin i Constantinopel. Mahmud den 2den indsaae Nødvendigheden af en Reform ved Hæren, hvis Forfald og Tøilesløshed hvert Øieblik truede med Mord og Brand. Uagtet det sørgelige Udfald af de forrige Forsøg af dette Slags under Selim den 3die og andre, lagde han dog med Alvor Haand paa Værket. Vel syntes det i Førstningen som Janitscharerne vilde føie sig i Keiserens Villie, men alerede de første Dage efter Bekjendtgjørelsen af det nye Reglement, viste de i den regulære Milits optagne Janitscharer Gjenstridighed mod de dem foresatte Officerer ved Vaabenøvelserne, og Natten imellem den 14de og 15de Juni 1826 kom Opstanden til fuldt Udbrud. En Hob Oprørere styrtede sig mod Janitschar-Agaens Bolig for at myrde ham. Denne havde imidlertid seet Leilighed til at redde sig og flygte til Storvesirens Pallads. Mod dette rykkede det stærkeste Korps af Oprørerne, men, advaret af Jamitschar-Agaen, havde Storvesiren med sin Familie begivet sig til Jali Koschi, den i Nærheden af Serailet ved Havnesiden liggende Storherren tilhørende Pavillion. Her samledes lidt efter lidt alle Regjeringens Tilhængere, medens Oprørerne sysselsatte sig med Plyndring og overlode sig til de skrækkeligste Udsvævelser. Ved Dagens Frembrud samlede alle i Kasernerne liggende Janitscharer sig paa Pladsen Etmeidan, bragte deres Kjedler derhen og lode udraabe, at enhver Janitschar skulde indfinde sig paa den fælleds Samlingsplads. Regjeringen var heller ikke uvirksom. Paa Efterretningen om Opstandens Udbrud var Sultan Mahmud vendt tilbage fra sit Lyststed i Beschiktasch paa den europæiske Bred af Bosporus, til Serailet. Lidt efter lidt forsamledes Ministrene, Departementscheferne, Mufti og de fornemste Ulemaer sig hos Storvesiren. Kort derpaa ankom og Aga-Hussein-Pascha, Anfører for Jagttagelsesleieren paa den europæiske Kyst og Mehemed Pascha, Kommandant for den asiatiske Leier, der med talrige Tropper, med hvilke adskillige Batailloner Topdschi og Kumbaradschi (Kanonerer og Bombarderer) forenede sig,

med Kanoner fra Tophanas Batterie. Denne betydelige Hær, hvis Opstilling Sultanen selv ledede i krigersk Rustning, satte sig i Marsch til Hippodromet eller Atmeidan. Prophetens Fane blev opplantet foran Sultan Achmets Moskee, og hver ægte Muselmand, ved offentlige Udraabere i alle Stadens og Forstædernes Qvarterer, opfordret til bevæbnet at stille sig under Prophetens Fane. Utallige bevæbnede strømmede til Atmeidan og svore at forsvare Sultanen og Thronen til det yderste. — Oprørerne bleve nu opfordrede til Underkastelse, men de svarede med Trods, at de ei vilde adlyde Sultanens Befalinger, før de ny Reglementer bleve afskaffede og Storvesirens, Hussein Paschas, Janitchar Agaens og Nedschib Effendis Hoveder bleve dem udleverede. Opbragt over at sligt Forlangende befalede Sultan Mahmud Hussein Pascha, med alle Tropperne under hans Befaling at rykke mod Oprørerne, efter at de ved en Fetva af Mufti vare erklærede fredløse. Hussein rykkede mod dem i Stormskridt, og de vare ei i Stand til at modstaae, men trak sig tilbage til deres Kaserner. Nogle Kanonskud sprengte Portene til Revolutionspladsen, efter en kort Kamp bleve Oprørerne overmandede og en frygtelig Nedsabling paafulgte ved Kasernerne, som ved denne Leilighed bleve stukne i Brand. Inden faa Timer var de frygtelige Janitscharers Skjebne afgiort. Oprørerne bleve forfulgte, nedsablede og indhentede overalt. Ministeriet forsamlede sig nu under Telte paa Atmeidan og begyndte at holde en streng Ret. Alle Janitscharer, der bleve grebne med Vaaben i Haanden, saavelsom de Officerer, der forhen havde besvoret Reformen, henrettedes efter et kort Forhør, og de mindre Skyldige henførtes til Bostandschi-Baschis Fængsler. Den 17de bekjendtgjordes en Udstedelse, der erklærede Janitscharkorpset for stedse ophævet, belagde Navnet Janitscharer med Forbandelse og forordnede regelmæssige, øvede Tropper under Navn af Askeri Muhammedije, til Rigets og Islams Forsvar. Hovedstadens rolige Borgere bleve tillige opfordrede til igjen at aabne deres Boder, som i tre Dage havde været lukkede, og varetage deres sædvanlige Forretninger. Janitscharernes Kaserner bleve i Bund og Grund ødelagte og deres Kjedler sønderslagne.

De Vagter, Janitscharerne hidtil havde besat, bleve nu overgivne Topdschierne eller Bostandschierne. — Næste Dag flyttede Storvesiren Regjeringens Sæde fra Atmeidan til Seraillets første Gaard, hvor Ministeriet i lang Tid, omgivet af Bevæbnede, besørgede Forretningerne, medens militære Øvelser efter europæisk Maade foretoges paa andre Steder i denne Gaard. Paa denne Maade dannedes snart en mere ordnet Hær, der kunde træde i Stedet for Janitscharerne, som allevegne maatte give efter for de kraftige Forholdsregler, Sultanen tog. Vel yttrede sig hist og her Uroligheder, men disse bleve dæmpede med blodig Strenghed; og denne mærkelige Militærreform, hvormed andre Foretagender tillige udførtes, kan have betydelige Følger. En frygtelig Ildebrand i Constantinopel ødelagde i Slutningen af Aug. en stor Deel af Hovedstaden, dog hindrede de kraftige Forholdsregler, Keiseren tog, Udbruddet af et befrygtet Oprør. Prophetens Fane blev derpaa den 2den Sept. under Høitideligheder bragt tilbage til sit forrige Sted. Medens Mahmud saaledes med Standhaftighed her drev sine Planer igjennem, gav han efter for den nye russiske Keisers Forlangende, paa en Kongres i Akerman at afgjøre de langvarige Stridigheder imellem Rusland og Tyrkiet. Minciacky havde overrakt Reis Effendi det russiske Ultimatum af 82 Paragrapher, der dog kun indeholdt tre Hovedpunkter, nemlig Spørgsmaalet om Fæstningerne i Asien, som Rusland ei vilde tilbagegive, Retsforholdene i Moldau og Wallakiet og Serviernes borgerlige og religiøse Tilstand, med den bestemte Erklæring, at Afgjørelse maatte finde Sted i Akerman inden 7de Okt.; han tilføiede mundtligt, at en russisk Hær i Vægrings Tilfælde stod færdig at gaae over Pruth. Dette bevirkede og at de tyrkiske Kommissarier om Aftenen den 6te Okt. i Akerman antoge alle Ruslands Fordringer. Freden i Bukarest saavelsom andre derpaa følgende Fordrag bekræftedes. Rusland gav imidlertid sit Samtykke til at Regjeringen i Moldau og Wallekiet blev betroet til indfødte Bojarer. Grændserne i Asien skulde blive som de for Øieblikket vare; Servierne skulde inden et Aar efter Konventionen sættes i Besiddelse af de Fordele, der vare dem lovede ved Bukaresterfordraget, nemligt:

Afgifternes Hævelse engang for alle, Tilbagegivelsen af de Servien fratagne Distrikter, Handels- og Religionsfrihed, samt Frihed at anlægge Skoler og Bogtrykkerier, Tyrkernes Udelukkelse af Servien med Undtagelse af Besætningen i de faste Pladser. Ligeledes skulde en Liquidation foretages med Hensyn til de gjensidige Undersaatters Reklamationer med Indbegreb af Barbareskernes Røverier og den Skade, der siden 1821 er gjort ved Ingreb i de bestadende Fordrag. Da denne vigtige Sag var afgjort kom Grækenlands Anliggender igjen paa Bane. Den engelske Minister Stratford-Canning havde først mundtligt og siden skriftligt gjort Porten alvorlige Forestillinger angaaende en passende Forandring i Grækenlands Stilling til Porten, for at standse de Ødelæggelser, den langvarige Krig medførte. Disse Forslag bleve derpaa understøttede af den russiske Gesandt Marq. af Ribeaupierre, ligesom og Frankerigs, Østerrigs og Preussens Ministre have tilraadet at antage de russisk-engelske Forslag, som efter Formodning bestaae deri, at Grækenland vel skal staae i Afhængighed af Porten, men regjeres af indfødte Embedsmænd, at den bestemte Skat skal svares paa engang, at Tyrkerne aldeles skulle forlade de græske Lande mod Erstatning for deres Eiendom der, og at ingen tyrkisk Besætning skal ligge i de græske Fæstninger, hvorved Grækernes borgerlige Tilstand vilde sikkres mod den oprørende Vilkaarlighed, de hidtil vare udsatte for. Reis Effendi har imidlertid givet et afslaaende Svar paa disse Forslag, og den tyrkiske Regjering troer rimeligt, at Rusland og England ei ville skride til det Yderste. Muligt venter den imidlertid at see Kampen mod Grækenland fordeelagtigt afgjort ved Vaaben, da videre Forestillinger ville blive overflødige. — Nøden i Grækenland var og er stegen til det Høieste. Den ægyptiske Hær har gjennemkrydset Morea i alle Retninger og forvandlet det til en Ørken, uden derved at kunne bringe en eneste græsk Bye til frivillig Lydighed. Familier fra alle Egne have trængt sig sammen under Nauplias Mure og have hellere udholdt alle Nødens og Hungerens Rædsler end villet indgaae noget

Forlig med deres tyrkiske Bødler. Mange af disse Ulykkelige kunne vel og af Fortvivlelse være drevne til Sørøverie. Dog bestaae de fleste Korsarer i de græske Farvande af Forbrydere og Forviste fra de joniske Øer, Dalmatien og Italien., I militær Henseende fortjener tredie Deel af det fortræffelige Værk „Lehre vom Kriege" af Generallieut. Friherre v. Valentini, ogsaa udkommet under Titelen „Der Turkenkrieg", at bemærkes, saavelsom 5te og 6te Hefte af „Oesterr. milit. Zeitschrift", 1825.. Blandt de nyere angaaende den græske Frihedskamp udkomne Værker nævnes her: Blaquiere: „The greek revolution" Lond. 1824; Maxime Raybaud „Memoire sur la Grèce", Paris 1825, 2 V. Forfatteren tjente 1821 — 24 som Stabsofficeer ved Philhellenerkorpset og førte i Sept. 1825 en af Grækerhjelpeforeningen i Paris foranstaltet Sendelse af Artilleriarbeidere og Forraad til et Tøihuses Opførelse fra Marseille til Grækenland. Leicester Stanhope „Greece during Lord Byrons Residence in that country" &c. Paris 1825, 2 V.; J. Emerson „Picture of Greece 1825" Lond. 1826, 2 V. Angaaende den græske Forvaltnings indvortes Tilstand findes meget nedslaaende Efterretninger i J. Emersons (Agent for den græske Forening i London) Breve til Jos. Hume, sammes Forstander (London den 3die Nov. 1825) og i en Skrivelse fra Lytton Bulwer (som i Aaret 1824 begav sig til Grækenland som Kommissar for det græske Laan i London tilligemed Hamilton Browne) til den provisoriske Regjering 1825. Til Kundskab om det tyrkiske Riges og Grækernes Historie anbefales desuden Villemain: „Lascaris ou les Grecs du XVme Siècle" Paris 1825, 2 V., den 5te, 6te og 7de Deel af „Tableau de l'empire ottoman" af M... d'Ohsson, der udkom 1824, Grev Raczynskis „Malerske Reise i nogle Provindser af det tyrkiske Rige" (Originalen udkom paa Polsk 1821, Fol. med 80 fortræffelige Kobbere og Kort, siden paa Tydsk, ogsaa paa Forfatterens Bekostning, og i en Udgave for bedre Kjøb af v. der Hagen 1825), samt „Et historisk Omrids af den græske Revolution" ved W. M. Leake, oversat af Engelsk af K. L. Rahbek, 1827. Det bedste Kort af det europæiske

Tyrkiet: „Carte générale de la Turquie d'Europe, en 15 feuilles, dressée sur des materiaux rassemblés par M. le lieut general Comte Guilleminot, directeur gener. du depôt de la guérre et M. le maréchal de camp de Tromelin", af Over-ingeniør-Geograph Lapie, Paris 1824.

Tzſchirner (Henrik Gottlieb), Dr. i Theologien m. m., er født den 14de Nov. 1778 i Mitweida i Kongeriget Sachſen og blev af ſin Fader, ſom var Præſt der, og af Rektoren ved Stadsſkolen forberedet til Gymnaſiet i Chemnitz, hvor han fra 1791, foruden den offentlige Underviisning, havde Privattimer hos M. König, nu Rektor og Prof. ved Landſkolen i Meißen, og, i Omgang med ſin ældre Meddiſcipel, nuværende Hofraad og Prof. Pölitz, udviklede ſin rige Aands hele Kraft. I Aaret 1796 kom han til Leipzig, da Pölitz netop hæderligſt var optraadt ſom akademiſk Lærer og Forfatter, og beſøgte nu, ved at ſtræbe efter ſamme Maal, Roſenmüllers, Keils, Tittmanns, Platners, Becks og Wielands Forelæsninger. Den ſtørſte Indflydelſe paa hans theologiſke Dannelſe havde Keil. Efter de tre akademiſke Aars Forløb erhvervede han ſig i Kandidatexamen for Overkonſiſtoriet i Dresden, Reinhards ſærdeles Yndeſt, og denne beſtyrkede ham endnu mere i hans Beſlutning at blive akademiſk Lærer og fik ham til at gaae til Wittenberg. Hans Habilitationsſkrift var: „Ueber das Characteriſtiſche in der pauliniſchen Epiſtolographie". Hans Forelæsninger, fandt ſtort Bifald, men alerede det følgende Aar nødte hans Faders Død ham til at modtage Diakonatet i Mitweida, for at ſørge for ſin Moder og ſine Brødre. Desuagtet fortſatte han dog ſine theologiſke Studier og udgav 1805 ſin „Chriſtliche Apologetik", med en anbefalende Fortale af Reinhard. Værket er hidtil blevet ufuldendet. Samme Aar vendte han og tilbage til Wittenberg ſom fjerde theologiſke Profeſſor efter Dr. Dresdes Død og begyndte paa ny ſine theologiſke Forelæsninger med Held. Efter Schröckhs Død 1807 paatog han ſig Fortſættelſen af ſammes kirkehiſtoriſke Forelæsninger og Skrifter, og

begyndte det 10de Bind af hans Kirkehistorie efter Reformationen med en heldig Charakteristik over den afdøde. Hans Berømmelse tiltog, og til hans store Glæde kaldte Universitetet i Leipzig ham efter Wolfs Død 1809, ved dets fjerde Jubelhøitid, tilbage som fjerde theologiske Professor. Han aabnede Festen med en fortræffelig Prædiken. Paa samme Tid opstillede han i sine Programmer en meget skarpsindig Klassificering og Kritik over de mærkværdigste dogmatiske Systemer i den evangeliske Kirke, ved hvilke han alerede udgik fra den rationale Supernaturalismes Grundsætninger, som han siden udviklede i sine Breve „Ueber Reinhards Geständnisse (1811 Leipz.)", da Reinhard havde paastaaet Rationalismens og Supernaturalismens Gjennemførelse kun i fuldkommen Adskillelse fra hinanden. Han begyndte ogsaa et theologisk Tidsskrift: „Memorabilien für das Studium und die Amtsführung des Predigers" med Bidrag af de betydeligste Theologer (til 1821 8 B.). Den almindelige Begeistring for Tydsklands Befrielse fra det franske Aag greb ogsaa Tzschirner og han fulgte gjerne Opfordringen at gaae som Feldtprovst med de sachsiske Tropper, under Storhertugen af Weimars Overanførsel. Imidlertid forestod Dr. Winzer, dengang fordreven fra det opløste Universitet i Wittenberg, nu tredie Professor i Theologien i Leipzig, af Venskab hans Embede. Men, saasnart der var indløbet Efterretning til Hovedqvarteret i Tournay om Indtoget i Paris og Napoleons Aftakkelse, bad han strax om sin Afsked, og vendte, efter en kort Udflugt til Paris, tilbage til sit akademiske Kald i Sommeren 1814. Resultaterne af sin i Krigen paa Krigen rettede Eftertanke gav ham i det lille, ei nok paaskjønnede Skrift: „Ueber den Krieg, ein philosophisches Versuch" (Leipz. 1815). Hans fortræffelige Prædikener (2 B. 1812 og 1816) fandt saa meget Bifald, at Magistraten i Leipzig satte ham som Arkidiakonus til den høitbedagede Rosenmüllers Medhjelper, og, efter dennes Død, overdrog ham Pastorat og Ephorat. Den anden store Jubelhøitid oplevede han 1817, da den protestantiske Kirke helligholdt sin velsignelsesrige Stiftelse ved Luther. Med Begeistring ud-

trykte han paa den første Festdag sin glade Taknemmelighed, og saaledes var hans unge Kones Død, den anden Festdags Aften, ham saa meget smerteligere. Bernerpatricieren Ludvig v. Hallers Frafald 1820, saavelsom dennes og Andres Angreb paa den protestantiske Kirke, foranledigede følgende Skrifter af ham: „Beleuchtung von Hallers Uebertritt" (Leipz. 1821); „Katholicismus und Protestantismus aus dem Standpunkte der Politik betrachtet" (Leipz. 1821). Dette Skrift, hvori han seierrigt forsvarede Reformationen imod den krænkende Beskyldning, at den fremmede Revolutioner, erholdt et saa almindeligt Bifald, at den i et Aar oplevede tre Oplag og blev oversat paa Fransk, Hollandsk og Engelsk. Man gav og Forfatteren de glædeligste Beviser paa Tak og Deeltagelse. Paa samme Tid skrev og talte han for de ulykkelige Grækere, som 1821 begyndte at afryste det tyrkiske Slaveaag, med hæderlig Frimodighed i: „Die Sache Griechenlands die Sache Europas" (Leipzig 1821), tilligemed en Prædiken, hvori han rørende fremstillede den christelig-religiøse Følelse, hvormed man maatte betragte denne Begivenhed. Mod Beskyldningerne om revolutionære Sammenspind i Tydskland skrev han: „Die Gefahr einer deutschen Revolution" (Leipz. 1823, andet Opl.). De derved gjorde historiske og politiske Betragtninger om Ideens Seier paa den christelige Religions og den lutherske Kirkeforbedrings Tid meddeelte han i Skriftet: „Das Reactionssystem" (Leipz. 1824). Ved alle disse Skrifter fulde af ædel Frimodighed havde han, selv i Udlandet, skaffet sig en saadan Tillid, at man oversendte ham Aktstykkerne for den nye evangeliske Menighed i Mühlhausen til Udgave, hvilken han ogsaa besørgede, ledsaget af nogle Anmærkninger: „Die Rückkehr katholischer Christen zur evangelischen Gemeinde in Mühlhausen" (Leipzig 1823). Paa Opfordring skrev han og: „Ueber die preussische Kirchenagende in einem Gutachten an einen preussischen Prediger" (Leipz. 1824), som sædvanligt med fordomsfri og upartisk Dom. Samme Tid paatog han sig Redaktionen af det Bahrdtske „Magazin für Prediger", og leverede i en Række Programmer Karakteristiker af de

meest udmærkede Talere blandt Kirkefædrene. Tre af hans sidste Programmer vise: „Cur scriptores græci et romani rerum christianarum tam raro meminerint", og hans sidste Skrifter ere en Reformationsprædiken 1825: „Das veränderte Verhältniß der Kirche unserer Länder"; og „Zwei Briefe durch die jüngst zu Dresden erschienene Schrift: „Die reine katholische Lehre, veranlaßt; nebst Mollard=Lefevres og Joseph Blancos Berichten von ihrem Uebertritte zur ewangelischen Kirche" (Leipz. 1826). Af denne korte Fremstilling, hvorledes Tzschirner har lært og handlet, seer man tydeligt, at han ei alene har Aand, men, hvad der er mere, en ædel Aand, at han er en Mand af Hoved og Hjerte.

U.

Udainsakr (de Udødeliges Land) var et Sted, hvor (efter Hervararsaga) Sygdom og Alder forlade alle dem, som komme derhen, saa at ingen kan døe. Den laa i Kong Gudmunds Rige. Han var en Høvding i Jotunheim; hans Bolig hed Skund og Herredet, hvori den laa, Glæsisvol. Suhm antager, at Mythen hører til den antiodinske Religion i Norden.

Ugarte y Larrizabal (Don Antonio), af en gammel Slægt i Navarra, Grand af Spanien og Statsraad, kongelig spansk overordentlig Gesandt og befuldmægtiget Minister ved Hoffet i Turin, forhen een af de meest indflydelsesrige Medlemmer af Camarilla, besad adskillige Aar Kongens Fortrolighed og Yndest, hvorfor han i Begyndelsen og før han endnu beklædede noget offentligt Embede, som blot Hofmænd ved sin Forbindelse med den russiske Minister, men siden understøttet ved Absolutistpartiets Formænd, indtog en vigtig Plads mellem Kong Ferdinands Omgivelser. Den russiske Gesandt i Madrid, Hr v. Tatitschef, havde anbefalet ham til Kongen 1817. Siden steg Ugarte stedse høiere i sin Monarks Yndest. Selv lod han sig, før Revolutionen 1820, aldeles lede i sine politiske Synsmaader af Tatitschef. Dette var f. E. Tilfældet ved Kjøbet af de Skibe, som Rusland overlod Spanien. Ugarte besørgede tillige nogle særdeles Anliggender, som Kongen ei vilde betroe sine Ministre. Uagtet denne Tillid blev han dog, kort før Udbruddet af Revolutionen

1820, under Hertugen af San Fernandos Ministerium, forviist til Segovia. Efterat Kongen havde antaget den nye Konstitution vendte Ugarte med andre forviste tilbage til Madrid, men holdt sig i Baggrunden. Dog underholdt han meget virksomme, hemmelige Forbindelser med Kongen. Ved hans Mægling oversendte Kongen egenhændigt af ham skrevne Breve til Keiseren af Rusland og andre Fyrster. Ugarte arbeidede ogsaa med megen Iver paa at organisere de første royalistiske Insurrektioner 1822. Under Regentskabet 1823 taltes kun lidet om ham; men neppe var Kongen kommen tilbage til Madrid, før man tydeligt saae den Yndest, hvori Ugarte stod. Den russiske Gesandt i Paris, Grev Pozzo di Borgo, fandt i ham en Mand, som formedelst sine Forhold med Tatitschef, der aldrig vare afbrudte, viste stor Hengivenhed for Rusland, og var meget beredvillig til at styrte D. Victor Saez's Ministerium, som med Hensyn til ham vilde vise en fornærmende Uafhængighed. Fra denne Tid tiltog Ugartes Indflydelse stedse. Han blev 1824 udnævnt til Minister- og Statsraadets Sekreteer, hvilket i Spanien er et vigtigt Embede, som man igjen skabte for ham og som gav ham Rang med en Minister. Han blev nu ved sin Indflydelse Ministeriets hemmelige Formand og dannede deri paa en vis Maade det russiske Partie. Saaledes lykkedes det Grev Pozzo di Borgo, ved Ugarte at styrte V. Saez's Ministerium. Den nye Formand for Ministeriet, Marquien af Casa-Irujo, syntes i Forbindelse med Heredia (siden ophøiet til Greve af Ofalia, eller Ofalla) at give Regjeringen en mere maadeholden Gang. Imidlertid handlede Casa-Irujo i fuldkommen Overeensstemmelse med Ugarte; men, da Grev Ofalia, efter Casa-Irujos Død, blev Præsident for Raadet og Minister for de udenlandske Anliggender, udbrød Absolutisternes og Geistlighedens Had mod det nye, som man i Madrid med Uret troede, ved Frankerigs Indflydelse dannede Ministerium. Grev Ofalia handlede dog saa lidet efter det konstitutionelle Parties Haab, at han endog snarere forstærkede det forrige Ministeriums strenge System. Derfor blev Sammensætningen af det nye Ministerium ei billiget af hele det

diplomatiske Korps, den virkelige russiske Gesandt Oubril med indbefattet, og den franske Gesandt, Talaru, arbeidede, i Forbindelse med den franske Overanfører, General Bourmont, paa en Ministerverling, hvilken selv Ugarte, for ei at sætte sin Indflydelse paa Spil, aldeles ikke var imod. Men det franske Kabinet gik ei ind i Talarus Plan og forlangte Erkjendelsen af en Sum paa 34 Mill. Franker, som Spanien skulde være Frankerig skyldig. Ofalia bevirkede denne Erkjendelse og lovede endog det franske Kabinet at udstede en Amnestie. Han blev nu af det franske Kabinet holdt paa sin Post, men kun for en Tid, da han ei havde Venner hos noget Partie. Meget mere aftog Ofalias Anseelse, fra den Tid han havde sat sig i Forbindelse med det franske Kabinet, dagligt ved Hoffet, og følgeligt ogsaa hos Ugarte. Ofalia kunde længe ei udvirke Amnestidekretet; Raadet af Castilien og een af hans Kolleger, som han selv havde udnævnt, Calomarde, arbeidede mod samme hos Kongen. Endeligt udkom Amnestierklæringen den 1ste Mai 1824; men den indbefattede saa mange Undtagelser, at den kun foranledigede nye Forfølgelser. Derover opkom en Skilsmisse i Ministeriet selv. Ofalia havde blot Krigsministeren, General Cruz, paa sin Side; Calomarde stod i Spidsen for Modpartiet, hvortil de meest indflydelsesrige Medlemmer af Castiliens Raad, General Aymerich, Overinspektør for de royalistiske Guerillahovdinger, og adskillige royalistiske Guerillachefer hørte. Ugarte yttrede sig ikke, men heldede til Calomardes Partie; thi fra det Dieblik Ofalia havde søgt en anden Understøttelse end Ugartes, tabte han dennes Tillid. Iøvrigt skal Ugarte selv lidet have bekymret sig om en Minister var maadeholden i sin Royalismus eller overdreven; alt kom an paa, at Ministeren blev i en fuldkommen Afhængighed af ham. Derfor søgte Ugarte, da han i Forbindelse med Calomarde styrtede Grev Ofalia, ei hans Efterfølger i det Partie, hvortil Calomarde havde slaaet sig, men valgte Zea Bermudez, som hidtil havde været ham fuldkommen hengiven, skjønt han i Følge sit tidligere politiske Liv hørte til det halvliberale eller maadeholdent tænkende Partie. Den 12te Juli 1824 blev Grev Ofalia afskediget i

Unaade og Zea, dengang Gesandt i London, forhen i Petersborg, udnævnt til hans Efterfølger. Men Ugarte saae snart, at han netop ved dette Valg begyndte at synke i Absolutisternes Yndest. Da nu og Zea, eftertrykkeligt understøttet af den russiske Minister, Oubril, og af den franske Minister, syntes at formindske Ugartes Indflydelse, og denne troede at iagttage, at hiin Minister ei ret længe vilde kunne modstaae sine mange Fiender ved Hoffet og blandt Geistligheden, saa forbandt han sig igjen med Zeas Hovedmodstander, Justitsministeren Calomarde, der stedse havde været Absolutisternes og de Apostoliskes Støtte i Ministeriet. Derfor maatte Zea, for at holde sig selv paa sin Post, søge at bortfjerne Ugarte, og det lykkedes ham. Kongen udnævnte sin forrige Yndling til Gesandt ved Hoffet i Turin den 17de Marts 1825. Da Antonio Fernandez de Urrutia, første Divisionschef i Ministeriet for det Udenlandske, erholdt det dobbelte Sekretariats af ham beklædede Post. Man ansaae denne Begivenhed, der satte alle Partier i Madrid i Bevægelse, som et Værk af det russiske Kabinet, det tilkjendegav Hoffet i Madrid, den russiske Gesandts Klager over Ugartes Udueligheḋ og de Hindringer, han lagde for de offentlige Forretningers Gang. Dog meddeelte Ferdinand den 7de Ugarte en Statsraads Værdighed og gav ham desuden andre Beviser paa sin Yndest. Ugarte vilde i Begyndelsen afslaae Gesandtskabsposten under Paaskud af sin Sundhedstilstand; men Zea tilkjendegav ham Kongens Villie, at han i det mindste strax maatte forlade Madrid og begive sig til Toledo. Dog lykkedes det Ugartes talrige og mægtige Venner, at udvirke ham Tilladelse endnu nogen Tid at blive i Madrid. Til hans Ordførere hørte især Munkene Martinez, Cirillo, Franciskanernes General, og Velez, Erkebiskop af San Jago. Men ganske at forhindre Ugartes Bortfjernelse var Hofpartiet ei muligt. Ugarte reiste derfor i April fra Madrid, og tog, i Selskab med een af sine Fortrolige, den alerede for længe siden til Schweiz bestemte Hr Corpaz, Veien over Bayonne, hvor han ankom den 17de Apr. Her opholdt han sig adskillige Uger, enten for at vente nye Forholdsregler eller sin

Tilbagekaldelse. Endeligt begav han sig til sin Post i Turin. Ugartes Tilbagekaldelse ved Zeas Afskedigelse (24de Okt. 1825), som mange ventede, paafulgte dog ikke, da Zeas Efterfølger i Ministeriet, Hertugen af Infantado, søgte at opretholde det af ham fulgte Maadeholdssystem.

Ugolino see Gherardesca (i 23de B. S. 305).

Uhland (Joh. Ludvig), født den 26de Apr. 1787 i Tübingen, hvor hans Bestefader var en paa sin Tid hæderligt bekjendt Theolog og hans Fader lever som Universitetssekretær, erholdt en klassisk Dannelse i sin Fædrenesteds lærde Skole og studerede siden Retsvidenskaberne der fra 1805—1808. Derpaa blev han optagen blandt de kongelige Advokater og erhvervede sig 1810 den juridiske Doktorværdighed. I Foraaret samme Aar foretog han en literær Reise til Paris, hvor han fornemmeligt studerede Middelalderens Haandskrifter paa det kongelige Bibliothek: en Sysselsættelse, hvis første Frugter levere os Oversættelserne af de gammelfrankiske Digte i det andet Oplag af hans Samling. Andre og vigtigere ventes i hans Fremstilling af den tydske Poesie fra den hohenstausiske Tidsalder, et Værk, hvorpaa han har arbeidet i flere Aar og hvorpaa han har givet den første Prøve i Skriftet: „Ueber Walther von der Vogelweide" (Stuttgart 1822). Hans tidligst bekjendtblevne Digte ere fra Aaret 1804. Offentligt fremtraadte han først som Digter i Leo v. Seckendorfs Musenalmanaker (1806 og 1807), dernæst i poetisk Almanak for 1812, „Deutsche Dichterwald," 1813, og nogle andre blandede Samlinger. En selvstændig Samling af hans Digte udkom 1814, paa ny oplagt 1820, og nu anmeldt til et tredige Oplag. Den anden Udgave er alerede betydeligt forøget, især ved hans patriotiske Digte, om hvis udvortes Anledning her maa meddeles noget mere. Uhland praktiserede som Advokat i Stuttgard siden Efteraaret 1812, og arbeidede tillige en tidlang i Justitsministeriets Bureau. Saaledes oplevede han Bevægelserne i Aarene 1813—1815 ei uden

dybt Indtryk og kraftig Vækkelse. Da nu den afdøde Konge i Würtemberg, Frederik den 1ste, sammenkaldte Stænderne 1815 for at give Landet en ny Forfatning, og hiin mærkværdige Kamp om de gamle og nye Rettigheder begyndte, følte Uhland sig kaldet til at lade det begeistrende Ord, som det ham givne Vaaben, lyde for Fædrenelandets Rettigheder og Friheder. Med den Begeistring, hvori de vare skrevne, bleve hans Digte optagne i Flyveblade, og hans fædrenelandskfindede Bestræbelser bleve ei uden Held og Løn. Kong Wilhelm gav sit Land den hidtil udsatte Forfatning, og den Glæde forundtes Digterens Muse offentligt at forkynde den Tak, som opsteg fra Folket til Thronen. Siden denne Tid er Uhlands literære Virksomhed paa mange Maader standset ved Opfyldelsen af fædrenelandske Pligter. I Aaret 1819 blev han af Overamtet Tübingen og næste Aar af sin Fædrenestad selv valgt til Medlem af Stændernes Forsamling, og Kamrene gjorde ham siden til Bisidder i det vidtløftigere Udvalg, efterat han havde afslaaet den ham ved stor Stemmefleerhed tilkiendte Plads i det mindre Udvalg. Under Arbeider og Kamp for Fædrenelandet har han tillige lagt Grunden til Kjærlighedens og det huuslige Livs Lykke og 1820 agtet Emilie, født Vischer fra Calw. — Uhland hører ustridigt til den tydske Literaturs første lyriske Digtere: Hjertelighed, Sandhed og Inderlighed i Følelsen, malersk Naturbetragtning og indholdsrigt mangesidigt objektivt Underlag, eller i mange Stykker den subjektive Følelses Overtræk, udmærke hans Sange; hans lyriske Ballader og Romancer, nogle spanske Efterlignelser undtagne, udaande af stille Dybhed Længselen efter Oltids ægte Herlighed i kraftig Rørelse. Mindre betydende, skjønt ei uden mangfoldige Fortrin, ere hans dramatiske Arbeider: „Herzug Ernst v. Schwaben" (1817) og „Ludvig der Baier" (1819).

Ultramontanismus (fordi Rom ligger paa hiin Side Bjergene, ultra montes, for Europas vestlige, nordlige og østlige Beboere) kaldes den Bestræbelse at gjøre de katholske Nationalkirker Paven og den rommerske Kurie mere underdanig end de bestaaende Kirkelove fordre, bi-

skoppelige og landsherlige Rettigheder tilstaae og de i Katholicismen indeholdte christelige Elementers Virksomhed fordrer. Dens Grundsætning er Papalsystemet, hvorefter Paven (siden Gregor den 7de) paastaaer overalt at være Bisskop, og som saadan kun vil have Bisskopperne saadanne Rettigheder og Forretninger overdragne, hvilke han ei forbeholder sig selv (partem sollicitudinis, en efter Godtbefindende forkortet Deel af Kirkeregimentet); og hvorefter han videre vil byde over de almindelige Kirkeforsamlinger, som uden hans Befaling ei kunne træde sammen, og uden hans Samtykke ei beslutte noget Gyldigt, og gjøre sig til uindskrænket Herre over den hele Kirke, der kun overlader den verdslige Regent saa megen Indflydelse paa sit Lands Kirke, som han ei passende kan afslaae ham formedelst Tidens politiske Forhold. Dette System kjæmper siden 1814 med tiltagende Fremgang efter Overhaanden, som den kirkelige Praxis paa nogle blot faktiske eller af Paven af Klogskab bevilgede Undtagelser nær, overalt maa indrømme det, hvor den tridentinske Kirkeforsamlings af pavelig Fortolkning afhængige Beslutninger uindskrænket ere antagne, eller, naar dette kun var skeet med Modificationer, dog haandthæves under fordeelagtige Omstændigheder. Stillede imod Ultramontanismen ere den gallikanske Kirkefriheds fire Artikler en Vranglære, hvis Foredrag Regjeringen ei mere kan drive igjennem i de franske Præsteseminarier; Episkopalsystemets af Febronius og Emserkongressen yttrede Grundsætninger, saavelsom tydske Katholikers paa Gjenindførelsen af den gamle forpseudisidoriske ægte Katholicismus hentydende Udladelser ere kjetterske Indfald og Drømme, der have for liden Eftertryk paa deres Side til at fortjene blot Æren af en alvorlig Forfølgelse; kuns Landsherrerne med deres Omgivelser ere en Magt, som Ultramontanismen virkeligt har at frygte og maa søge at vinde for enhver Priis. Naar Ultramontanismens Befordrere og den romerske Bisskops Redskaber, som Forfattere, forme den kanoniske Ret efter den pavelige Kuries Maximer, kalder man dem Kurialister. De ere enten blinde Ultramontanere, som i den Mening at Stændernes, Kirkens og Menneskehedens Held overhovedet er-

afhængig af, at den katholske Kirkes som Christi Statholder gjeldende Overbiskop hersker alene i Christenheden, søge at virke derfor, eller seende, som have deres personlige Nytte og visse Stænders eller Laugs Fordeel, hvis Overmagt og Berigelse er det sikreste Middel for deres egen, for Øie. De arbeide selv planmæssigt imod den christelige Religion ved at undertrykke dens Lys, ved at fordreie dens Sandheder og indskrænke dens Indflydelse paa Folkenes aandelige og sædelige Dannelse, og bruge selv det, de udgive for Christendom, som den pavelige Magt, kun som Middel for at gjenindføre en saadan Tingenes Tilstand, hvori de og deres Medhjælpere kunne haandthæve deres Privilegium paa at herske og nyde, uden at forstyrres fra Regjeringernes, de verdslige Stænders eller Folkenes Side. De skjule deres derpaa udgaaende, vist nok store Plan, med Hensyn til de store Masser, der skulle underordnes samme og de aandelige Kræfter, der virke imod den, under Navnet Theokratie, som derfor i dette Parties Mund betegner et oligarkisk Universalherredom, som tager den Gang og bruger de Midler, hvorved Jesuiterne engang bleve saa overmægtige. Kongregationens Uforsigtigheder i Frankerig og de Konsistoriales ved Rhinen og i Schweiz have forraadet mere af Planen end der er tjenligt til dens Udførelse. Til Maalet kan den vel neppe komme, formedelst klartseende Monarkers Modvægt, saavelsom den Oplysning, der findes hos den katholske Verdensgeistlighed i en stor Deel af Tydskland *).

*) Den modneste Overveielse fortjener i denne Henseende Grev Montlosiers mod Præstevælden rettede Skrift: „Mèmoire a consulter sur un systeme religieux et politique, tendant a renverser la religion, la société et le trone", Paris 1826. De tre meest veltalende Forfægtere af Ultramontanismen ere Grev de Maistre, Hr. de Bonald, og fornemmeligt Abbed de la Mennais, hvis Skrift („De la religion considerée dans ses rapports avec l'ordre politique et civil"), hvori han forsvarer den geistlige Magts Hersken over den verdslige i alle Stater, hvori han erklærer alle Protestanter, ja endog de katholske Jansenister for Atheister og fordømmer Regjeringen selv

Underviisning (indbyrdes) kaldes den Indretning ved Folkeskolerne, hvorved duelige Lærlinger i enhver Klasseafdeling lede og have Opsyn med deres Meddiscipler ved mekaniske Fædigheders Læren og Indstuderen. Den i Frankerig opkomne Benævnelse „gjensidig Underviisning" er ei aldeles passende, fordi en saadan egentligt ei finder Sted, da kun enkelte Udmærkede træde i Lærerens Sted og ei igjen modtage Underviisning af de mindre duelige. Om denne Skoleindretning, hvis Oprindelse maa søges i Indien, hvor den Reisende della Valla allerede lærte at kjende den i det 16de Aarhundred, findes Efterretninger i Art. „Bells og Lancasters System". I England, hvorfra den udgik, underviises nu henved 500,000 (alene i London henved 8000 i 43 Skoler) og i Irland 30,000 Børn efter denne i de sidste Aar meget forbedrede Methode. Lancaster selv er siden 1824, understøttet af Bolivar, sysselsat med Oprettelse af slige Skoler i den sydamerikanske Fristat Colombiä. I det brittiske Ostindien har et Selskab i Kalkutta stiftet 88 Skoler af hans System, af hvilke ogsaa findes paa Malta, Kap, ved Senegal, i Sierra Leona og andre engelske Kolonier. Grækerne have ligeledes grebet dette Middel, for uden stor Bekostning at oprette Folkeskoler, som næsten aldeles fattes dem, og have slige i Athenen, Argos og paa adskillige af Øerne. Fra Frankerig gik Deeltagelsen for dem til Italien, hvor Toskana og Parma siden 1822 tillode deres Op-

som atheistisk, fordi Chartet erkjender Gudsdyrkelsens Frihed m. m., blev lagt under Beslag. Han er og draget til Ansvar for dette Skrift. Denne Ultramontanismus have dog 16 franske Biskopper og Erkebiskopper, blandt hvilke to Kardinaler, paa det bestemteste erklæret sig imod ved en Akt (Paris den 3die Apr. 1826), hvilken de overgave Kongen den 10de Apr., og Biskop Hyacinth af Paris, Hr. v. Quelen, og Kardinal Clermont Tonnere, Erkebiskop af Toulouse, have formeligt forenet sig med disse ved egne Skrifter. Af samme Grund har man nyligt i Frankerig forbudet det ultramontanistiske periodiske Flyveskrift: „Giornale ecclesiastico di Roma", som udkommer i Rom.

rettelse. (Saaledes findes 5 i Florents og 30 i Landmenighederne). I Neapel og Spanien, hvor saadanne Skoler opkom 1821 og 22 under Cortesregjeringen i de fleste Hovedstæder, maatte de gaae ind 1823. Frankerig havde 1821 alerede 1197 Børneskoler og 166 Regimentsskoler af dette Slags. Disse sidste have ganske maattet opgive denne Methode og af hine ere mange nu opløste i Følge Geistlighedens og Ministeriets vedholdende Modvirkning, da den Hensigt at give Folket *) nogen Dannelse, ansees farlig, som Liberalismens Partitegn, og har mægtige Modstandere. Af lignende Aarsager ophørte disse Skoler ved den østerrigske Hær og bleve forbudne i hele Østerrig, og i Rusland blev den i Førstningen store Iver derfor snart saa lunken, at man ei turde gaae ud over Forsøg i det Smaa. Frygtede man i disse Stater uden Grund, at de lancasterske Skoler vilde gjøre Folket for klogt, saa har derimod den danske Regjering med modsat, men rigtig Forventning siden 1819 begyndt at indføre dem i Danmark og Hertugdømmerne. En Udstedelse af det danske Cancellie (Collegialt. 1819. No. 23) taler ei alene om Kongens udtrykkelige Villie at see Sagen fremskyndet, men siger tillige at den lavere Folkeklasse vil derved vinde megen Tid, og man vil ei længere undervise den om Ting, der ligge udenfor dens Sphære, eller bibringe den Begreber om Gjenstande, der ei ligge i dens Virkekreds og som den ei behøver at kjende. Den af Major Abrahamson i Kjøbenhavn først vakte legitime Enthusiasmus for et til Folkedannelsens Indskrænkelse til de meest fornødne Færdigheder saa ganske egnede Skolesystem, stødte paa indsigtsfulde Pædagoger, under hvis Styrelse den danske indbyrdes Skoleunderviisning kun tog Børnenes Orden, Nøiagtighed og uafladelige Selvbeskjeftigelse af Lancasters System, men derimod udelod det Aandsdødende i hans Mekanismus, hvorved denne i Forening med Besparelsen var bleven yndet. Læreren underviser alle Børn og over-

*) Af 24 Mill. Voxne i Frankerig kunne blot 9 Mill. læse og skrive, og af 6 Mill. Børn nyde kun $1\frac{1}{2}$ Mill. Skoleunderviisning.

lader de blandt Disciplerne vexelviis valgte Medhjelpere blot Gjentagelsen af de lærte Pensa og videre Øvelse af Færdigheder, hvortil han selv har givet Anviisning. Saaledes kan Indretningen i Ekernførde tjene til Mønster for Folkeskoler, hvor flere Klasser samtidigt maae sysselsættes i samme Værelse af een Lærer, hvorved denne vinder mere Tid til at udrette noget for Disciplernes Aandsdannelse end hidtil var muligt i Landsbyskolerne. Rektoren ved Domskolen i Slesvig, Prof. Schumacher, har fremsat en meget grundet Dom om den indbyrdes Underviisning. „Denne Læremaade," siger han, „er et fortræffeligt Hjelpemiddel, saasnart den ei overskrider sine Grændser, men indskrænker sig til mekaniske Færdigheder og rene Hukommelsessager. Saaledes sparer den Tid for Lærere og Lærlinger, sparer hver Menighed Bekostning, og er meget velgjørende for alle Folkeskoler, hvor et stort Antal af Lærlinger staaer paa saa forskjellige Trin af Viden, at een Lærer ei paa engang kan undervise dem, men er tvungen til at gjøre mange Klasseafdelinger. Men ligesaa overflødig er den paa den anden Side i enhver Skole, hvor Antallet af Disciplerne er saa ringe, at Læreren beqvemt kan oversee og paa engang sysselsætte dem; endnu mere er den det der, hvor saa mange Klasser ere indrettede, med enkelte Lærere for hver af samme, at de tilsammen lærende Discipler saa temmeligt staae paa et Trin af Viden og Færdighed. Fordærvelig vilde den endog være, selv i Folkeskoler, naar Alt, hver Aandsudvikling hos Børnene, blev bragt i denne Form, og det Høiere i Underviisningen derved ligesom dræbtes; fordærvelig i enhver høiere Læreanstalt, hvor en videnskabelig Aand, hvor Selvtænken, hvor Dannelse af egen Dom og Smag, hvor den rene, høiere, menneskelige Udvikling alene er Indretningens Øiemeed. Thi, hvor Aanden er levende, der maa Bogstaven ei dræbe; i den høiere aandelige Frihedsegn maa Mekanismen ei lægge Kræfternes Bevægelse i lamgjørende Lænker". Dette er ogsaa Meningen af den indbyrdes Underviisning i Danmark, og Major Abrahamson, der har virket saa utrættet for dens Udbredelse, har udtrykke-

ligt erklæret, at kun Elementarunderviisningen bør gives efter den forbedrede lancasterske Methode. Han har i flere Aar bekjendtgjort Efterretninger om denne Underviisnings Fremgang i Danmark, hvoraf man seer, at den i Slutningen af Aaret 1826 var indført i 1545 Almueskoler der og, at man havde Grund til at vente den indført endnu i 462 i Løbet af 1827. Endnu maa bemærkes, at den sidst afdøde Konge i Portugal stiftede en Normalskole for den indbyrdes Underviisning i Lissabon 1824 ved Prof. Lecoq, om hvis Fremgang dog intet er blevet bekjendt. Man sammenligne, foruden Abrahamsons og Mønsters Værk „om den indbyrdes Underviisnings Væsen og Værd", Møller: „Ueber die Anwendung der wechselseitigen Schuleinrichtung in Volksschulen" Altona 1826; Diekmann „Briefe die wechselseitige Schuleinrichtung darstellend" Alt. 1826. Blandt ældre Skrifter fortjener at anbefales: Dr. Harnischs „Ausführliche Darstellung und Beurtheilung des Bell-Lancasterschen Schulwesens in England und Frankreich, nach Hamel bearbeitet", Breslau 1819.

Ungarsk-evangelisk Kirke. Til denne lagdes Grunden af Adelen og Stæderne 1525, og den tiltog, uagtet den romersk-katholske Geistligheds Reaktioner, saaledes, at de fleste Magnater og over Totrediedele af Ungarns Befolkning hørte til den ved Aar 1600. Vel var den, siden 1540 deelt i Lutheraner og Reformeerte, blot taalt, ja endog 1604 af Keiser Rudolf den 2den truet med Undergang, men erholdt dog ved sin politiske Overvægt lovmæssig Frihed til Religionsøvelse sine præjudicio religionis catholicæ, ved Freden i Wien 1606. Denne Bestemmelse gav Anledning til utallige Fornærmelser mod dens Rettigheder, ved hvilke den katholske Geistlighed, og siden Ferdinand den 2dens Tid, hvem dog Lutheranerne understøttede mod Bethlen, ogsaa Keiserne, under jesuitisk Indflydelse, methodisk søgte at udrydde den evangeliske Troe i Ungarn. I Følge de Omvendelseskunster, som forvandlede mange evangeliske Magnater og Adelsmænd til katholske Forfølgere af de Reformeerte, blev Stemmefleerheden paa

Rigsdagene katholsk fra 1634. Da Fredsslutningerne og Rigslovene, efter jesuitisk Grundsætning, bleve besvorne med Forbehold af Troskabsbrud, havde de Evangeliske ingen Sikkerhed. Efter den ved Rakotzys Opstand foranledigede Fred i Linz 1645, skulde de dem fratagne Kirker igjen tilbagegives, deres Religionsfrihed under intet Paaskud forstyrres og deres Klager afhjelpes paa Rigsdagene. Men de erholdt af 300 Kirker kun 90 tilbage og aldrig deres fulde Ret. Den vedholdende voldsommme Forfølgelse, de maatte taale under Leopold den 1ste, bevægede nogle evangeliske Stænder til 1673 at tiltræde de katholske Patrioters Forbindelse mod keiserlige Indgreb i den politiske Forfatning. Deraf toge Jesuiterne, som Leopold lod regjere, Anledning til at rase mod de Evangeliske med Rov, Mord, Fængsling og Landsforviisning. Deres Geistlige bleve henrettede eller solgte som Slaver, mange vandrede ud, og Tusender af Bønderne bleve ved Pidsken drevne til Messe. Rigsdagene 1681 og 1687 lovede ufuldkommen Afhjelpelse, hvilken, saavelsom Joseph den 2dens beskyttende Forholdsregler, dog den katholske Geistlighed vidste at indskrænke. Deres Klagers Udelukkelse fra Rigsdagenes Forhandlinger tilintetgjorde 1715 deres politiske Tilværelse og gjorde dem afhængige af den kongelige Naade. Tillige bleve Synoder, Konventer, Kollekter, ja endog Bønskrifter i Fælledsskab dem forbudne. En Beslutning af Carl den 6te, der skulde sikre dem mod Tvang til Overgang, lod den katholske Geistlighed aldrig erholde Retskraft. Deres Anliggenders Henviisning til det af katholske Prælater og Adelsmænd bestaaende Statholderiraad og til Komitaternes for det meste af Geistligheden afhængige Dikasterier gjorde deres Fiender til deres Dommere, og Dekretaleden, i Følge hvilken der maa sværges ved Guds Moder og alle Helgene, berøvede dem Dygtighed til at erholde Civilembeder, og Ret for Domstolene, naar det kom an paa Eed. Og dog var endnu 1740 Trefemtedeel af Folket Protestanter, som betalte ⅘ af alle offentlige Skatter. Den katholske Adels under Maria Theresia oprettede Selskaber (1743 societas stella-

ta de Kis Dömölk, 1745 den hellige Stephans og den hellige Josephs) til Kjetteres Udryddelse, nye Bispedommer i ganske protestantiske Egne, Kasser for de Omvendte, Børnerov og vedvarende Undertrykkelser bragte Tusender af Protestanterne til Frafald; Antallet af de dem siden 1618 fratagne Kirker steg nu til 700, og deres Sag syntes tabt, da Joseph den 2dens Toleranceedikt af 29de Okt. 1781 tilstod dem nye Menigheders Oprettelse, hvoraf snart 230 opkom, nye Kirkers Opførelse, Fritagelse fra Dekretaleed, Ansøgen om Embeder og ved blandede Ægteskaber, hvor Faderen er protestantisk, Sønnernes Opdragelse i den protestantiske Religion. (Er Faderen katholsk maae alle Børnene blive det). Dette var kun Naade; Leopold den 2den gjorde deraf paa Rigsdagen 1791 (26de Art.) en paa Wiener- og Linzerfredene bygget, i den ungarske Statsret optagen Religionslov, der erkjender den evangeliske Kirke af begge Bekjendelser, som et ei blot taalt, men reciperet ɔ: forfatningsmæssigt bestaaende, ved Rigslovene og Kongen i dets Rettigheder beskyttet Religionsselskab, men tilstaaer dog den katholske Geistlighed alle den herskende Kirkes Fortrin og selv Naturaltiender af de evangeliske Bønder. Efter denne Lov skulle de Evangeliske frit og offentligt øve deres Religion, uden al Indskrænkelse, selv vælge deres Geistlige og Lærere, beholde deres Skoler og Kirker og oprette nye, forøge og selv forvalte deres Kirke- og Stiftelsesformue, ei betale Skatter eller Leveringer til katholske Kirker og Præster, i Religionssager staae under deres egne Øvrigheder (8 Superintendenser) og uhindret nyde de vigtige, (nedenfor anførte) Rettigheder, som Religionsfrihed medfører, dog ei forstyrre de katholske Fester, føre deres Ægteskabsprocesser for verdslige, men ved blandede Ægteskaber for biskoppelige Retter, dog blot kunne indgaae disse Ægteskaber for katholske Geistlige, og ei opløse dem uden ved retlig Gyldighed. Med den herved grundede Retstilstand kom de Evangeliskes virkelige Tilstand i Ungarn fra Leopold den 2dens Død i bestandigt skjærende Modsætning. Loven taler om Evangeliske, deres Kirker og Præster (ministri), den katholske Geistlighed kun om Akatholker, Bedehuse og

Prædikanter; Loven tillader dem nye Kirkers Opførelse, hindrende Forvoldsregler og Chikaner forbyde samme; Loven vil, at de ordne deres Selskabsforfatning paa egne Synoder under kongelig Opsigt og Tilladelse, men begge Bekjendelsers 1791 holdte Synoder vente endnu den kongelige Bekræftelse, nye Synoder tillades ei, ligesaa lidet som Oprettelsen af et Generalkonsistorium. Loven, saavelsom den forkrinligere klassiske Dannelse, beføier de Evangeliske til borgerlige og Statsembeder, men blandt 40 Embedsmænd var 1821 neppe 1, i Statholderiraadet blandt 26 Raader kun 1, og i det ungarske Hofkancellie ingen Protestant. Loven tilstaaer dem deres Religionsbøgers fri Trykning og Salg, men Tusender af deres ungarske Bibler ligge konfiskerede, da Bibelselskaberne og Biblers Bortforæren og billige Salg ere forbudne og den literære Samfærsel med Udlandet paa mange Maader forhindres. Loven tillader evangeliske Studerende, sine ullo impedimento at besøge udenlandske Universiteter, hvor Ungarerne have ved 20,000 Daler Stipendier, men siden 1810 er Brugen af denne Ret vanskeliggjort ved Nødvendigheden af kongelig Specialtilladelse og ved Passers Tilbageholdelse, siden 1819 aldeles forbuden, og den theologiske Læreanstalt i Wien har hidtil ei været nogen tilstrækkeligt Erstatning derfor. Loven tilstaaer deres Skoler Simultanrettigheder og Repræsentation ved egne Kuratorer og Opsynsmænd, men slige Poster kunne ei forvaltes uden Fare for Personens borgerlige Vel; i Skolerne maa den ungarske Ret ei læres og ingen Katholik undervises. Loven tillader Protestanterne Overgang til den katholske Religion uden videre, Katholikernes til Protestantismen kun efter sexugentlig Underviisning af deres katholske Præst; men denne Underviisning gjentages almindeligt 3 til 5 Gange, ledsages af Pengebøder, Slag, Fængsel og andre Skrækmidler mod Standhaftige, Vidnedsbyrd derom afslaaes aldeles eller længe, Tilladelsen til Overgang gjøres afhængig af kongelig Afgjørelse og denne holdes mange Aar tilbage. Det er høist sjelden virkelige Katholiker, men kun Protestanter, hvilke den katholske Geistlighed gjør Fordring paa som Frafaldne fra Katholicismen og plager, fordi de

ei ville være katholske: altsaa ei alene Børn af blandede Ægteskaber, men og Voxne og Oldinger, hvis Fædre eller Mødre engang, om og paa Dødssengen, ere blevne katholske, eller engang vare det i deres Ungdom, selv de Protestanter, hvis Fædre i Undertrykkelsens Tid for 1781 en tidlang vare Protestanter, behandles nu som frafaldne Katholiker, da de Retsregler, hvorefter Lovene ei have tilbagevendende Kraft, efter en Bestemmelse af 9de Marts 1818, ei maae anvendes paa Protestanterne. Under samme Betingelse maae protestantiske Ægtefolk, hvoraf den ene af slige Grunde skal være katholsk eller frivilligt gaaer over til Katholicismen, enten skilles ad eller vies paa ny, og i alt Fald lade deres forrige Ægteskab erklære for ulovligt (Konbubinat) og deres Børn for uægte. Børn af saaledes tiltalte Forældre berøves dem og opdrages i den katholske Lære, og Forlovede, hvoraf een er katholsk, blive før Vielsen, der forrettes af katholske Præster, tvungne til det Løfte, at lade Børnene blive katholske. Paa alle Steder af blandet Bekjendelse anstille de katholske Præster Huusundersøgelser, for at forfærdige Fortegnelser (Elenchi) over Personer, hvorpaa der saaledes er gjort eller kan gjøres Fordring. Evangeliske Geistlige tør ei lade nogen, der staaer i Elenchus, deeltage i Gudstjenesten, meddele ham Sakramentet eller anden Trøst. Ved disse Lovens Aand angaaende blandede Ægteskaber modsigende Fortolkninger og Voldshandlinger, saavelsom ved alle Proselytmageriets optænkte Rænker, hvoriblandt og Fritagelse for Militærtjeneste til Belønning for Frafald, taber den evangeliske Kirke i Ungarn næsten aarligt Hundreder. De Evangeliske tør blot bringe deres Klager for Kongen, dog ei i Fælledsskab, hvilket er dem forbudt siden 1818. Angaaende dem, som Kongen lægger Mærke til, skulle katholske Landsøvrigheder give Oplysning, hvorfor de almindeligt blive uden Følger. Stærke Besværinger bragte Protestanterne for Keiseren 1820 og 1824, men ingen blev afhjulpen. Den katholske Geistligheds overveiende Magt, som besidder en Trediedeel af al Grundeiendom og har stor Indflydelse paa alle Rigs- og Provindsialøvrigheder, dens Pligt at udrydde Kjetteriet, den nu langt stærkere end

før vakte Iver herfor, og de Hindringer, som Aristokratiet modsætter den gode Keisers velmeente Hensigter, love kun lidet Haab om Afhjelpelsen af de Undertrykkelser og Uordener, hvorunder to Millioner (efter Berzewiczy 3 Mill.) Evangeliske, (de stærkeste, nemligt de Reformeerte, 1,200,000, dog mindre end Lutheranerne) sukke. Samenligne Berzewiczy: „Nachricht üb. d. Zust. d. Evangel. in Ungarn," Leipz. 1822; og Friedrichs „Vertraute Briefe über die äussere Lage der evang. Kirche in Ungarn" Leipz. 1825.

Ungarsk Literatur. Det fortjener vel nærmere at undersøges, hvoraf det kommer, at den ungarske Literatur hidtil er bleven saa lidet bekjendt i Udlandet, især i Nabolandet Tydskland, med hvilket Ungarn staaer i saa mangfoldig Forbindelse, medens de fjerneste, selv ubetydelige Folks literære Frembringelser værdiges Opmærksomhed og fremdrages med rosværdig Flid. Paa Hjelpemidler til at erholde Kundskab om Ungarernes Literatur fattes det aldeles ikke; indenlandske Literatorer have i lang Tid bestræbt sig for at meddele samme, deels paa Ungarsk, som Spangár (1738), Bod (1766), Sándor, Budai, Pávai, Tóth, Jankowich, o. a.; deels paa Latin, f. E. Czwettinger (1711), Rotarides (1745), Bel, Schier, Haner, Schmeitzel, Weszprémi, Pray, Wallaszky, Simonchich, Belnai, Tibold o. fl.; deels og paa Tydsk, nemlig Windisch, Seivert, Kovachich, Engel, Feßler, Miller, Schwartner, Schedius, Lübek, Rösler o. a. Denne Literaturs Historie er aldeles ikke ubetydelig; den indeholder mange yderst tiltrækkende Momenter, i samme afpræger den i sig selv meget mærkværdige Nations Karakteer sig ganske, saavelsom dens eiendommelige Synsmaade af Livet og Verden; i den seer man fornemmeligt den interessante, endnu stedse vedvarende Kamp, som dette Folk, fra dets Indtrædelse i Europa har maattet udholde og hidtil saa hæderligt har udholdt med Skjebnen. — Ligesaa lidet fattes denne Literatur det Værd, som man pleier at maale efter det Udbytte, man deraf kan vinde for Lærdommen. Thi, foruden det, at den ungarske Grammatik overhovedet skjen-

ker mange uventede Oplysninger om det menneskelige Sprogs Philosophie overhovedet, foruden at den ungarske Poesie, især den lyriske, opviser udmærkede Mønstere, saa kan af de Kilder, her aabne sig, mangen Berigelse tilflyde Naturkundskab, Oekonomie, den græske og romerske Oldtidskundskab og Philologie, Historien overhovedet, den almindelige Stats- og Folkeret og andre Videnskaber. Deels drevne af egen Lyst til dristige Eventyrer, som ved Tidens Aand i Middelalderen vaktes hos saa mange kraftige Folk, deels kaldte til Hjelp af fremmede Fyrster vandrede Ungarerne fra Asien til Europa og trængte igjennem de østlige Landes kun løst sammenhængende Provindser stedse videre, indtil de stødte paa et ved en indvortes ordnet Forfatning og en selvstændig Regjering befæstet Rige (Tydskland under Henrik den 1ste og Otto den 1ste), som satte deres krigerske Nomadetog Maal og Grændser (955). Fra denne Tid vendte Nationens hidtil stedse udad virkende Aand Opmærksomheden paa sig selv. Magyarernes Dannelse begyndte og havde en saa rask Fremgang, at Rigets indvortes og udvortes Sikkerhed befæstedes inden mindre end 50 Aar, at ordnet Virksomhed og mildere Tænkemaade udbrededes og Nationen forberededes til at modtage Christendommens Lære. Men, i Stedet for at gaae frem paa en klog Forberedelses Vei til fri Selvudvikling, som bedst svarer til Ungarernes Nationalkarakteer, og hvilken fornemmeligt Hertug Geisa med meget Held havde betraadt, søgte Kong Stephan den 1ste, saavelsom de fleste af hans Efterfølgere, med al Magt og Anseelse at ville fremtvinge endnu hurtigere Fremgang. Misfornøielsen herover forøgedes ved fremmede Præsters og Ridderes Optagelse i Landet, ved Geistlighedens Ophøielse til Rigets første Stand, ved det latinske Sprogs Paatrængen og Nationalsprogets Tilsidesættelse ei alene ved kirkelige Handlinger, men og for Domstolene, ved retsgyldige Udstedelser og lovmæssige Former, og frembragte en Opposition, som først nogenlunde hævedes ved vise Forholdsregler af de fortrinlige Fyrster af Huset Anjou i det 14de Aarhundred, men dog siden stedse fornyedes. Det latinske Sprog er-

holdt nu Overherredømmet her saavelsom i alle hiin Tids til nogen Kultur fremstegne Lande; men i Ungarn holdt det sig, af let begribelige Grunde, lige til vore Tider, da enhver anden dannet Nation kun betjener sig af det, som et underordnet Middel til Lærdom. Den hermed saavel i det praktiske Liv som og i de videnskabelige Sysler saa dybt indtrængte Brug af et saadant fremmed, dødt Material, som det latinske Sprog nu er for os, kunde hverken geraade dette Sprog selv, eller Folkets almindelige Dannelse eller Nationalliteraturen til Fordeel. Vel udfoldedes, uagtet denne ufordeelagtige Indflydelse, fra Tid til anden, mangen skjøn Knop af literær Kultur; skjønt i slig Tvang opsvingede dog fortrinlige Talenter sig i ethvert af Videnskabernes Fag til en betydelig Høide; men hvor meget bedre havde dog ei alt kunnet trives, naar det var blevet udviklet mere i Nationens Aand, efter dens egen Genius's Gang, af sammes indvortes, eiendommelige Liv, og ei stedse unaturligt var blevet paatvunget udenfra.

Allerede i det 11te Aarhundred opkom i Ungarn en Mængde Kloster- og Episkopalskoler, som havde et stort Antal Discipler; i det 12te Aarhundred bleve mange Ynglinger, især saadanne, der opofrede sig den geistlige Stand, sendte til Paris, til den der nyoprettede, berømte Høiskole; i Begyndelsen af det 13de Aarhundred opstod i Ungarn selv, i Weßprim, det første Studium generale, som indrettet efter Pariseruniversitetets Mønster, ei alene havde Læreskole for alle frie Kunster, men og for Theologie og Retsvidenskab og et stort Tilløb af Discipler; dette Studium generale blev igjen fornyet i Aaret 1287 af Kong Ladislaus den 4de (see Katona Hist. hung. T. VIII. præf.) og begavet med et betydeligt Bibliothek og rigelige Fonds. Fiersindstyve Aar derpaa (1367) stiftede Ludvig den store en ny Høiskole i Fünfkirchen, og Sigismund kort derpaa (1388) et nyt Studium generale i Ofen, hvilket Mathias Corvinus ei alene fornyede, men og forsynede med et almeenberømt Bibliothek og desuden oprettede det istropolitanske Akademie i Presborg 1467. I Aaret 1473 kom allerede det første Bogtrykkerie i Stand i Ofen ved Andreas

Heß, som der trykte Chronicon Budense. I det 16de Aarhundred forøgedes Skolerne i Ungarn og Siebenbürgen overordentligt, især blandt Protestanterne, hos hvilke ogsaa Reiser til tydske, hollandske og schweizerske Universiteter tiltoge overordentligt, uagtet man og forhen havde gjort literære Reiser til Frankerig, Italien og Polen. I det 17de Aarhundred opstode Jesuiternes høiere literære Dannelsesanstalter i Tyrnau, Presborg, Kaschau og Klausenberg, hvoraf det første efter Ordenens Ophævelse ophøiedes til et Landsuniversitet og forflyttedes 1780 til Ofen og 1784 til Pesth. Desuden oprettedes og fem Akademier (høiere literære Institnter, bestaaende af to Fakulteter) i Presborg, Kaschau, Raab, Großwardein og Agram, videre et kongeligt Lyceum i Klausenborg og et bisskoppeligt Lyceum i Erlau. Lærde Selskaber have ikke kunnet erholde nogen Varighed i Ungarn, og Siebenbürgen, undtagen det af Conrad Celtes i Aaret 1497 stiftede Donauselskab, der dog heller ikke har baaret særdeles Frugter, saa mangfoldige ogsaa lærde Mænds Bestræbelser have været at bringe dem i Stand. Forfattere, der have betjent sig af det latinske Sprog, kan Ungarn opvise et stort Antal i ethvert Fag, og blandt disse mange fortræffelige og aandrige. Allerede i de ældste Tider omtales latinsk skrevne Krønniker og Annaler, hvoraf mange endnu ligge i Haandskrift i Arkiverne, adskillige ere gaaet under i de Landet ødelæggende Krigsstorme, kun faa bekjendtgjorde ved Trykken og de færreste tilbørligt paaskjønnede eller benyttede. Til de i Trykken udkomne høre den saakaldte Anonymus Belæ Regis Notarius, Simon Keza, Calanus, Thomas Spalatensis, Rogerius, Joannes de Kilkellø, Laurentius de Monacis o. A. Fra Slutningen af det 15de Aarhundred udmærkede ei alene de i Ungarn levende lærde Udlændere, som Bonfinius, Galeotus, Ranzanus, Ursinus, Brutus, Taurinus, Laszky, Werner, Lazius, Ilicinus, Sommer, Gabelmann, Typotius, Eur o. a. sig i Historiens og dens Hjelpevidenskabers Fag, men og fornemmeligt Indfødte, som Joh. Turotzyus, Tubero, Flacius, Brodericus, Zermegh, Listhius, Verantius, Forgacs, Olahus, Sambucus, Schesæus, Zamosius,

Istpanfi, Petrus de Rewa, Pazmanus, Inchoferus, Nádasi, Frölich, Ratkai, Nadányi, Joannes og Wolfgangus, Grever af Betlen, Lucius, Toppeltinus, Haner, Mart. Szentiványi og mange andre; i Medicin, Physik, Naturhistorie og Oekonomie, Clusius, Kramer, Perliczy, Møller, Jessenius, Torkos, Molnar, Mitterpacher, Piller, Koleseri, Weßprémi, Rayger, Párizpápai, Benko, Poda, Born, Hedwig, Lumniczer, Kjetaibel, Grossinger, J. B. Horváth, Domin, Pankl, Schraud o. fl.; i de philosophiske og mathematiske Videnskaber Petrus de Dacia, Peurbach, Dudith, Boscowich, Szentiwanyi, Berényi, Segner, Hell, Makó, J. B. Horwath, Pap Fogarasi, Handerla, Mikowinyi Rausch, Rozgonyi o. a.; og i Digtekunst og Veltalenhed Janus Pannonius, Joan. Vitéz, Bartolomæus Pannonius, Jakobus og Stephanus Piso, Zalkan, Olahus, Franc. Hunyadi, Stentayørgyi, Bekényi, Schesæus, Lang, Werner, Uncius, Sambucus, Tury, Kassai, Filitzky, Dobner, Baitai, Makó, Faba, Hanulit, Pallya, Zimanyi, Szerdahelyi, Somsich, Nic. Revai, Desøffy, Carlovszky og flere. Men alle disse i et fremmed, dødt, Nationens Genius ei homogene Sprog forfattede Skrifter og forarbeidede lærde Kundskaber bleve kun udelukkende Eiendom for en egen Kaste og gik saa lidet over i Folkelivet, havde saa liden Indflydelse paa den almindelige Dannelse, at der, uagtet den alerede under Math. Corvinus saa høit stegne exotiske Lærdom, endnu under Ladislaus den 7de (1491) fandtes mange af Rigets høieste Embedsmænd, der hverken kunde læse eller skrive.

Hvad der til vore Tider er gjort for det hele Folks indvortes Dannelse, maa her, som overalt, tilskrives den velgjørende Indflydelse af den i Folkets levende Sprog opblomstrende Literatur, som igjen saa meget kraftigere skyder frem af det Heles høiere Cultur. Da det latinske Sprog i det 11te Aarhundred, ved Christendommens Indførelse, var blevet herskende i Kirken, Skolen og Statsforretningerne, vedligeholdt dog det ungarske sig i Handel og Vandel, i Krigsleirene, ved Familie- og Folkefester, og i Komitaternes og Rigsdagenes Forhandlin-

ger, hvis Beslutninger først affattedes paa ungarsk. Ved de fremmede Præsters og Missionærers latinske Tilraler, maatte og sædvanligt en Tolk staae ved Siden, som forklarede det Fremførte i Landssproget; indfødte Geistlige forrettede vel og paa enkelte Steder Gudstjenesten i Landssproget. Endnu have Spor af gamle Krigssange, Brudstykker af Folkesange og Prædikener vedligeholdt sig (Revai antiq. Literat. ung. V. I. Pest. 1803 8.), i Annalerne og Dokumenterne omtales Cantus Joculatorum og Trusſatorum (Cornides Vindic. Anon. Belæ; Not. ed Engel, p. 217); Fortalen til Kolomans Dekreter i Corp. jur. hung. siger udtrykkeligt, at dette er oversat af ungarsk, Andreas den 2dens gyldne Bulle skal endnu findes i den ungarske Original. Et friere Sving tog Landets Sprog og med det Nationalliteraturen under de anjouske Kongers vise Regjering. Det latinske blev vel endnu stedse Hovedsproget for kirkelige og Statsforretninger, men det ungarske erholdt dog en mere udbredt Anvendelse end forhen. Det blev nu virkeligt Hofsproget, og selv den qvindelige Hofstat bestod for Størstedelen af indfødte Fruer og Frøkener; Carl Robert lod sin Søns forlovede Brud, og Ludvig den store sine to bestemte Svigersønner opdrage ved sit Hof, for at gjøre dem bekjendte med Landets Sæder og Sprog. Nu bleve og Dokumenter og Breve udstedede i det ungarske Sprog; den endnu i corpore juris. hung. brugelige ungarske Eedsformular er fra denne Tid. Man begyndte ogsaa alerede at oversætte den hellige Skrift paa ungarsk; dette bevise ei alene troværdige Vidnesbyrd i Annal. M. S. S. Ord. S Francisci i det biskoppelige Bibliothek i Carlsborg i Siebenbürgen, men og den virkelig tilværende Codex af en slig Oversættelse fra Aaret 1382 i det keiserlige Bibliothek i Wien. See Steph. Horváths Forsvar for Ludvig den 1ste, og Mathias Corvinus; Pesth 1815. (Bandtkes og Dobrowſkys Tvivl i Miscell. Cracov. 1814. 4. Fasc. I p. 85 ere uden Grund). — Herpaa fulgte siden, uagtet den voldsomme Modsigelse af Inquisitores haereticæ pravitatis, adskillige Oversættelser af Bibelen, som den af Ladislaus Bathori, 1450, den af Bertalan 1508, o. s. v.

Efter slige Forgjængere kunde alerede Janus Pannonius vove sig til Udarbeidelsen af en ungarsk Grammatik (omtrent 1465), som dog desværre er tabt. — Men i det 16de Aarhundred indtraadte en gunstig Periode for den ungarske Literaturs høiere Uddannelse. Thi under Ferdinand den 1ste og Maximilian den 2den udfoldede Nationalkarakteren sig mere frit og med den de herligste Blomster af den fædrelandske Literatur i alle dens Grene, da positive Indskrænkelsers mægtige Indflydelse paa den var ophørt, deels ved hine fortræffelige Fyrsters vise Regjeringsgrundsætninger, deels ved Omstændighedernes Fordringer. Ved de med megen Frimodighed førte religiøse Stridigheder og de hyppige offentlige Religionsfordrag, hvortil den ogsaa den Tid i Ungarn fremspirende Reformation gav Anledning, ved de nu mere til Fornødenhed blevne Kirkesange, der udfløde af hellig Begeistring, saavelsom og ved de Krigs- og Folkesange, der nu løde allevegne, berigede, forfinede og hævede Nationalsproget sig saa kraftigt, og erholdt en saadan Fasthed, at det alerede dengang næsten naaede det Trin, hvorpaa det blev indtil 1780. Man kappedes i at undervise Folket i det mindste om dets ældste og nærmeste Landsmænds Skjebne i dets eget Sprog. Dertil tjente de ungarske Kronniker f. E. af Székely, som udkom førstegang 1559, Temesvári, 1569, af Heltai, 1572, af Petho (eller egentligt Zrinyi) 1660, Bartha, 1664, Lisznyai 1692 o. a. Endnu meget hyppigere kom nu Oversættelser af den hellige Skrift tilsyne, der alle udkom oftere og trykte paa forskjellige Stæder, endog i Udlandet, som i Kassel, Brieg, Utrecht, Nürnberg o. s. v. Aandrige Talere, der med stor Kraft og Værdighed ogsaa forbandt Fiinhed i Udtrykket og kunde udholde Sammenligning med deres Tidsalders berømteste Prædikanter, opstode paa den Tid, f. E. Gaal, 1558, Jahaß 1556, Davidsi 1559, Kultsar 1579, Pázmán 1604, Margitai 1632, Alvintzy, 1738, og mange andre. Som aandelige Sangdigtere udmærkede sig Székeli, Batizi, Pélsi, Fabricius, Gekei, Dajka o. a. Folkesange, hvori fornemmeligt fædrenelandske Heltebedrifter pristes, eller gamle Historier og Eventyrer fortaltes til Underholdning, forfattedes af Tinodi,

Kakonyi, Tsanadi, Balkai og utallige andre. Et høiere Sving toge de episke Digte af Grev Niklas Zrinyi (1652), Ladislaus Lißthi (1653), Christoffer Pasko (1663), Grev Stephan Kohári (1699) og især de talrige Aandsprodukter af den talentfulde Stephan af Gyøngyøsi, der udkom fra 1664 til 1734, saavelsom lyriske Digte af en Rimai, Balassa, Benitzky o. a. Den berømte Stephan Werbøczys hidtil kun paa Latin tilværende juridiske Trylleformularer bleve nu ogsaa gjorde Folket forstaaelige i dets eget Sprog ved Blasius Veres, 1561 Caspar Heltai, 1571, Joh. v. Okolitsanyi, 1648 o. a. I Aaret 1653 fremtraadte endog Joh. Tsere (Apatzai) med en Encyklopedie for alle Videnskaber og 1656 med en Logik i det ungarske Sprog, paa en Tid, da endnu ingen anden Forfatter havde forsøgt et lignende Værk i sit Mødrenesprog. — Det magyariske Sprogidioms grammatikalske Udvikling blev heller ikke forsømt, som de talrige Sproglærer, Ordbøger og andre Værker fra denne Tid, den ungarske Philologie angaaende, bevise, f. E. en nomenclatura af G. Pesti, trykt i Wien 1538 og 1561, en Grammatik af Sylvester (Erdøsi) 1539, Calepini Lexicon med ungarske Forklaringer, i Lyon 1587; Ordbøger af Fabricius (Kovats) i Debretzin 1590, af Verantius i Venedig 1595, af Albert Molnar i Nürnberg 1604 og sammes Sproglære i Hanau 1610; Sproglærer af Gelei Katona i Carlsborg 1645, af Csipkes Komaromi i Utrecht 1655, af Pereßlenyi i Tyrnau 1682, af Kövesdi i Leutschau 1690 og i Kaschau 1766; Origines hungaricæ af Otrokotsi Foris i Franeker 1694, Totfalusis Retskrivning, i Klausenborg 1697, den berømte og siden ofte forbedret udgivne Dictionarium af Parizpapai, først trykt i Leutschau 1708 med Tsetsis Grundsætninger i den ungarske Retskrivningslære.

Dette friske, organisk sunde Liv, som ei alene lod haabe videre kraftig Væxt, men og de ædleste Frugter, begyndte dog snart at skrante. Det skjønne Træe geraadede i Staae og dets fleste Grene hentørredes; thi man havde umærkeligt bortgravet Rødderne og efterhaanden berøvet det den bedste Næring. Imidlertid stod

det latinske Forfatterskabs Tulipanplantning i den prægtigste Blomstren i Ungarn (fra 1700—1780). Nu udkom den første ordentlige Tidende i Ungarn, 1721, dog paa Latin; Statsschematismus eller den saakaldte Titulærkalender, som begyndte 1726, blev forfattet paa Latin, som endnu er Tilfældet. I dette Tidsrum glimre og de ved romersk Elegans hverandre overbydende Værker af Hidi, Hevenesi, Czwittinger, Kazy, Tarnotzy, Math. og Carl Bel o. a. I det sidste Aartiende af Maria Theresias Regjering havde de for Ungarns Nationaldannelse forhen saa høist ufordeelagtige Omstændigheder taget en lykkelig Vending, og strax viste ogsaa de gode Virkninger heraf sig. De yndige Aandsblomster af en Frants Faludi, Abraham Bartsai, Friherre Lorents Ortzy, Georg Bessenyei, Alexander Barotzi, Grev Adam Teleki, Friherre Stephan Daniel, Paul Anyos og a. spirrede alerede dengang beskedent frem. Men i den rene Luft og frie Sol, som Joseph den 2den med menneskekjærlig, viis Sands tilstod Nydelsen af, maatte alt trives meget skiønnere. I Aaret 1781 lykkedes det den fortjente Lærde Mathias Ráth at lægge Grunden til den første ungarske Tidende i Presborg; kort derpaa fremkom flere hvilke dog igjen nu ere indskrænkede til to, hvoraf den ene udkommer i Wien, den anden i Pesth. Talrige Oversættelser af gamle og nye, for det meste klassiske Værker, søgte nu at tilfredsstille den hos Nationen vakte Trang til en smagfuld Læsning.

Ved den efter Joseph den 2dens Død indtrufne voldsomme, dog ublodige Forvandling af Nationens Tilstand bleve mange vigtige Love givne paa Rigsdagene og mange andre Anordninger trufne, der gik ud paa Nationalliteraturens kraftigere Fremme og paa Folkedannelsens hensigtsmæssige Udbredelse og Udvikling. Der fastsattes, at det ungarske Sprog skulde læres i alle lavere og høiere Skoler, som ordentlig Videnskab, at Forretningerne ved alle offentlige, politiske og juridiske Øvrigheder skulle føres i samme og alle offentlige Akter og Protokoller forfattes paa ungarsk. I mange Skoler bleve adskillige Læreforedrag holdte paa ungarsk; et ungarsk Theater kom i Stand i Ofen og Pesth; adskillige Tidsskrifter sørgede for den vakte Læselyst, f. E. Min-

denes Gyüjtemény, Orpheus, Kassai Muzeum; Urania o. a.; bestemte Priser bleve udsatte for vigtige literære Værkers Udarbeidelse. Mange aandrige og fortræffelige Forfattere optraadte nu, som med forenede Kræfter hævede den ungarske Literatur saa mægtigt, at samme dristigt kunde sætte sig ved Siden af andre dannede Folkefærds Literatur i vor Tid. Der udkom ogsaa Tidsskrifter, der havde meer literært Maal, som Nyelvmivelö Társasag munkáji, Erdelyi Muzeum, det endnu bestaaende ualmindeligt nyttige Tudományos Gyujtemeny. For Sprogets Gramatik udrettedes ualmindeligt meget af David Szabó, Rajnis, Beregszaszi, Gyarmathi, Aranka, Føldi, Benkö, Kassai, Pethe o. fl. Interessante Originalværker kom for Lyset næsten i alle Fag. I Poesien udmærkede sig fornemmeligt David Szabó, Joseph Rajnis, Gabriel Dajka, Georg Aranka, Carl Døme, Joh. Batsányi, Jos. Takáts, Adam Horvát, Grev Jos. Teleki, Ladislaus Teleki, Grev Joh. Fekete, Jos. Mátyási, Frants Nagy, Frants Versegi, Jos. Kováts, Benedik Virág, Joh. Kis, Alex. og Carl Kisfaludi, Gabriel Døbrøntei, Paul Szemere, Michael Csokonai, Ladislaus Tót, Danyel Berzsenyi, Michael Vitkovits og flere. Som prosaiske Forfattere have følgende erhvervet sig megen Berømmelse: Andreas Dugonits, Frants Kazinczy, B. Virág, Joh. Batsányi, Frants Versegi, Esaias og Frants Budai, Samuel Pápai, Frants Tót, Gabriel Bathori, Georg Fejer, Stephan Márton, Daniel Ertsei, Paul Sárvári, Jos. Takáts, Joh. Endrødi og et betydeligt Antal andre. Men alle disse vise og kraftigt anordnede Forholdsregler, som en tidlang frembragte saa herlige Virkninger, bleve efterhaanden stedse mere indskrænkede og udførte med liden Iver og endnu mindre Kraft, saa at paa denne Maade vel og sammes gode Følger lidt efter lidt maa forsvinde.

Ungarsk Sprog. Magyarernes (Madscharernes) Sprog, som det for nærværende Tid tales og skrives i Ungarn, er vist nok et mærkværdigt Syn paa Philologiens Mark. Paa det historiske Studiums Vei

overhovedet, hvilken Jac. Grimm i den nyeste Tid har betraadt med saa megen Lykke, skjenker Kundskaben om det ungarske Sprog ualmindelig megen Oplysning og Orientering og er een af de rigeste Fundgruber for den philosophiske Sprog- og Historieforsker. Ligesom Magyarerne oprindeligt høre til den store Folkestamme, der strakte sig fra det vestlige Asien ved det kaspiske Hav til Finnernes Bopæle i Europas yderste Nordost, og af hvis flere til Europa fortplantede Grene (Uzer, Polowzer, Avarer, Petschenegere o. a.) kun den ene har slaaet dybere Rødder, hævet sig til et Træe og vedligeholdt sig blomstrende til vore Tider: saaledes nedstammer og det magyariske Sprog fra det hiin Folkestamme egne (medisk-persiske?) Ursprog, hvori det semitiske og finske Sprog, som Døttre, endnu leve forenede. Fra dette Standpunkt seer man strax Grunden til den blandt de Lærde endnu vedvarende Strid, om det ungarske Sprog er beslægtet med det laplandske og finske Sprog, som Rudbek, Eccard, Ihre, Hell, Sajnovits, Gatterer, Schlözer, Büsching, Hager, men fornemmeligt Gyarmathi have viist, eller med de saakaldte orientalske Sprog, som Otrokotsi, Oertel, Kalmar, Versegi og fornemmeligt Beregßaszi have villet bevise; — men netop derfor er Afgjørelsen ei længer underkastet nogen Vanskelighed, som alerede den skarpsindige Niclas Revai har erkjendt. Saaledes i indvortes og udvortes Form ganske forskjellig fra alle europæiske Sprog, undtagen det finske, maatte dog det ungarske Sprog udtrykke fine Lydes eiendommelige Nuanceringer og asiatiske Fiinheder, ved Hjelp af det, siden Folkets Overgang til Christendommen antagne latinske Alphabet, hvorved alerede længe den Opgave er løst, som Volney først har opkastet i sin Simplification des langues orientales, og derpaa udsat til Priisspørgsmaal i Frankerig. — Ungareren skjelner, ligesom Orientaleren, de simple Vokaler fra de hvilende; hine (a, e, i, o, ö, u, ü) udtales skarpt, hvad enten de ere korte eller lange; disse have altid en bred Udtale og betegnes med en Streg over sig (á, é, í, ó, ő, u, ű) og skjelnes meget nøie i Udtalen

fra de første f. E. Kerek (rund), Kerék (Hjulet), Kérek (Jeg beder). Det ungarske Sprog har videre, ligesaalidt som de orientalske, egentlige Diphthonger; det adskiller meget nøie Lydenes, især de medlydende Bogstavers fineste Forskjelligheder. Eiendommelige Lyde ere gy, ny, ly, ty, hvor y høres som et aldeles med den foregaaende Medlyd sammensmeltet j. Det taaler i Begyndelsen af en Stavelse aldrig meer end een Medlyd; i fremmede Ord, som begynde med to Medlyde blive disse adskilte i den ægte Ungarers Mund ved en foransat eller indskudt Selvlyd (et Slags Schwa), som iskola af Schola. Det har en bestemt Lov i Selvlydfølgen, ligesom det finske (efter Rask og Sjøgren), som dette heller ingen Skjelnetegn for Ordenes Kjøn, men en rig Deklination med en stor Mængde Endelsesbøininger, som i det klareste Lys fremstiller den for Sprogets Historie overhovedet vigtige Sætning, at Endelsesbøiningerne egentligt bestaae af Partikler, der voxe til Rodordet. — Den i Tænkelovene grundede Forskjel mellem Ordenes absolute og relative Former, som endnu findes deelviis i mange Sprog (i de semitiske som status constructus og absolutus, i de gothiske, angelsachsiske og øvrige tydske, efter J. Grimm, som stærke og svage Former, i de slaviske Dialekter som konkrete og abstrakte, i de franske og engelske ved Forordene som absolu og conjonctif o. s. v.), viser sig i det ungarske Sprog saa bestemt og karakteristisk igjennem alle Deklinationer og Konjugationer, at den største Vanskelighed deraf opkommer for enhver Fremmed, som i intet Sprog finder denne almindelige Bestemthed. De forbindende Besiddelsesforord, saavelsom Forholdsordene (Præpositioner) udtrykkes som Suffixa. Familietilnavne ansees som Adjektiver, af hvilke de for det meste ere komne og sættes derfor og foran Døbenavnene, f. E. Bátori Gábor, ligesom Gabriel af Bátor eller den bátorske Gabriel. Det skjønne Forhold imellem Selv- og Medlydene, den nøiagtige Nuanceering og rigtige Artikulering, som hver Stavelse fordrer (Ungareren taaler ingen stumme Vokaler, intet stumt é) og den bestemte Vokalfølge give den ungarske Udtale en høi Karakteer og en mandig Vellyd, hvori den kan maale sig med

enhver anden. Ved Ordformernes og Sammensoiningernes levende Fylde og Betydenhed erholder Sproget en usædvanlig Kraft, ved dets Bøiningers og Forbindelsers Regelmæssighed, der blot kan sammenlignes med Sanskrit, fremkommer Tydelighed og Bestemthed, ved Eiendommeligheden i dets rene Rodord viser det Originalitet; ved den uendelige Dannelighed, som af disse Rødder driver faste Stammer, hvilke, i kraftig ved tro Jagttagelse af normale Former sund Organismus, udvikle sig i mangfoldige Grene, Qviste, Blade og Blomster, erholder det en indvortes Rigdom, hvori det overgaaer næsten alle Vestlandenes Sprog. Langt mere indskrænket er vel endnu for Tiden Sprogets udvortes Rigdom, deels fordi det hidtil med alt for liden Forsigtighed deelte Besiddelses- og Brugsretten med flere Sprog i Landet (det slaviske, serbiske, tydske, nygræske, wallakiske, italienske o. a.), men især fordi det i mange Aarhundreder var fortrængt ei alene fra offentlige Øvrigheders Forretningsforhandlinger, men og af Kirkerne, saavelsom de lavere og høiere Skoler, ved det latinske, ligesom og i lang Tid af den mere dannede Underholdning ved det franske og tydske Sprog. Imidlertid fik det dog ofte Leilighed at udbrede og udvikle sig videre, deels ved de ungarske Kongers og Magnaters Hoffer, men fornemmeligt ved de siebenbürgske Fyrsters, hvor det virkeligt meest uddannede sig, deels ved Landets fri Forfatning, som ei tillod Brugen af det ungarske Sprog ganske at undertrykkes i Komitatsforsamlingerne (Provinsiallanddagene) og paa Rigsdagene; deels ved de paa Kirkeforbedringens Tid opkomne polemisk-theologiske Bevægelser, som for det meste yttrede sig i det ungarske Sprog, saavel ved Læreforedraget i Kirker og Skoler, som og hyppigt i trykte Skrifter; endeligt i Kampen mod det tydske Sprogs voldsomme Indførelse til Forretningssprog under Joseph den 2den, hvilket ved den da stedfindende Trykkefrihed bragte mange fortræffelige ungarske Værker for Lyset. Fra denne sidste Periode har det ungarske Sprog taget et høiere, herligt Sving, hvori Kraft, ledet ved Eftertanke, stræber til sand Nationalforædlings skjønne Maal,

uden at indskrænkes ved et Sprogakademies Despotismus, som aldrig kan opkomme i Ungarn. — Blandt det store Antal Grammatiker i det ungarske Sprog, hvoraf den første, dog nu tabte, var bearbeidet af Janus Pannonius alerede i det 15de Aarhundred, men den første i Tryk udkomne 1539 af Joh. Sylvester (Erdøsi), har vel den af en Forening af flere Lærde i Debreczin paa Ungarsk forfattede og i Wien 1795 udgivne den store Fortjeneste først at have anvendt en grundig Kritik; den af Gyarmathi, ligeledes paa Ungarsk skrevne (Klausenborg 1795) viser en sjelden Indholdsrighed. Versegi har i sin paa Tydsk udgivne Sproglære (Pesth 1805), saavelsom i sin paa Latin skrevne (Ofen 1816) rigtigt opfattet mangen Eiendommelighed i Sproget, men miskjendt sammes Reenhed og ædlere Form; Beregßáßi vilde i sit Forsøg til en magyarisk Sproglære (Erlangen 1797) blot tage Hensyn til Sammenligningen med de orientalske Sprog. Meest brugbar for de første Begyndere er den af Joh. Farkas først forfattede, siden af Frants Pethe omarbeidede, hvoraf mange Oplag alerede ere udkomne; dernæst fornemmeligt den af Jos. Márton, hvoraf den nyeste Udgave er udkommet i Wien 1820. Den fuldstændigste, med den skarpsindigste Kritik og philologisk Lærdom udarbeidede er vel den af Niclas Révai (2 B. Pesth. 1809. 8.) begyndte og hvis værdige Udførelse, som den fortrinlige Forfatters Død hindrede, kun kan ventes af en saa grundig Forsker og Kjender som Stephan v. Hervát. — Ordbøger havdes alerede fra de ældre Tider af Pesti, Verantius, Megiserus, Fabricius, Molnár og især af Páriz Papai; i den nyere Tid har Joseph Márton udgivet adskillige mindre og større, og Benjamin Mokry en latinsk-ungarsk. Men kritisk at drøfte det hele ungarske Sprogs Ordskat og fremstille det reent etymologisk og historisk-grammatisk er endnu forbeholdet en tilkommende ungarsk Philolog.

Unger (Frederike Helene), en Datter af den preussiske General v. Rothenburg, blev født i Berlin 1751. Hun nød en omhyggelig Opdragelse i Hofpræsten Bambergers Huus i Potsdam og erholdt en for

hine Tider sjelden Uddannelse. Efter sin Tilbagekomst til Berlin giftede hun sig med J. F. Unger, som var Bogtrykker, Boghandler og akademisk Formskjærer. Efter sin Mands Død fortsatte hun hans Forretninger. Hendes talrige, for det meste anonymt udgivne Skrifter have endnu en fortrinlig Plads blandt tydske Fruentimmers Aandsfrembringelser, ved fortræffelig Skildring af Sæderne i aandrig Digtning. Ved nøiagtig Kundskab i det franske og engelske Sprog erhvervede hun sig den for hiin Tid store Fortjeneste at gjøre adskillige af hine Nationers udmærkede Værker mere bekjendte i smagfulde Oversættelser. Hendes Roman „Julchen Grünthal, eine Pensionsgeschichte", blev modtagen med almindeligt Bifald ved den første Udgave, oplevede tre Udgaver og er oversat i adskillige Sprog (ogsaa paa Dansk). Blandt hendes øvrige Værker maa man bemærke: „Bekenntniße einer schönen Seele" (1806). Hendes „Naturkalender" blev oversat paa Fransk. Hendes sidste Værk var „Der junge Franzose und das deutsche Mädchen", Hamb. 1810. Efterat hun med høit Mod havde udholdt mangen Skjebnens Afvexling, døde hun den 21de Sept. 1813.

Universitetsvæsen. Endskjønt man stedse betragtede Universiteterne som offentlige Anstalter, paa hvilke især de Personer skulde forberedes og dannes, som Regjeringen behøvede til Statens og Kirkens videnskabelige Tjenere, og, skjønt Staten derfor aldrig har frasagt sig sin Ret til at tage Universiteterne under sin Opsigt, og see paa, at de ei afvige fra deres Bestemmelse: saa synes dog den Overbeviisning at have været temmelig almindelig, at Videnskabernes Dyrkelse burde have sin fri Gang, og, at de blot under Frihedens Beskyttelse kunde trives til Fuldkommenhed, da man ei frygtede for, at Aanden, som udviklede sig frit, kunde ledes til Resultater, der vare stridende mod det ved Universiteternes Oprettelse tilsigtede Statsøiemed. — Meget mere syntes den Mening almindelig, at den de Lærdes og tænkende Hoveders Frihed overladte videnskabelige Aand blot kunde opfatte saadanne Begreber, i det

mindste kun skaffe saadanne en varig Indflydelse, ved hvis Jagttagelse Staten var sikrest paa at naae sine væsentlige Oiemeed. Efter dette Synspunkt synes Universiteterne oprindeligt at have været indrettede.

De bleve indrettede til egne selvstændige Korporationer, som skulde ordne den videnskabelige Underviisning efter egne Indsigter, og bestemme paa hvilken Maade samme kunde saaledes foredrages, at det ene understøttede det andet og et Heelt udgik deraf. Lærerne bleve igjen inddeelte i særskilte Fakulteter, efter Forskjellen i Videnskabernes forskjellige Grene, og det blev disse overladt at danne særdeles Underviisningssystemer i de dem overgivne Videnskaber, hvilke dog maatte stemme overeens med hverandre. Den videnskabelige Underviisning blev derfor, næsten ganske uafhængig af de høiere Statsøvrigheder, ordnet og holdt i Gang af Universiteterne selv, og, naar noget af dette Slags behøvede de høiere Statsøvrigheders Bekræftelse, saa udgik dog Forordningerne, saavel i Form som Materie, fra Universiteterne, og det høieste Samtykke tilkjendegav blot, at der ovenfra intet var at erindre derimod. Kun de Fakulteter, hvis Lærdom og Videnskab havde det Positives Forklaring og Fastsættelse til Hensigt, vare indskrænkede ved det Positive selv, nemlig det theologiske og juridiske Fakultet. I det theologiske var det den kirkelige Dogmatik, til hvis Befæstelse og Understøttelse al Underviisning og alle sammes lærde Undersøgelser bleve anvendte, hvorved derfor de theologiske Fakulteter erholdt en bestemt Retning, da de ansaae enhver for deres Fiende (Kjetter), som truede at ryste eller omstyrte deres kirkelige Bygning. Derfor var Lærernes Frihed i samme indskrænket, og de saavelsom deres Skrifter bleve bittert behandlede, ja endog strengt forfulgte, naar de i deres Foredrag ei vilde rette sig efter det kirkelige System. Ei sjelden udstrakte det theologiske Fakultet ogsaa sine Arme mod de øvrige Fakulteter, saavelsom mod andre enkelte Lærde, naar de vovede at lære noget, som syntes at være skadeligt for det positive System, og det bestræbte sig ivrigt for at indskrænke al Lære- og Skrivefrihed ved dets positive System. Historien om Parises theologiske Fa-

kultet giver et tydeligt Beviis herpaa. Reformationen frembragte vel en betydelig Forskjel og mere Frihed i de protestantiske Kirkers Aand; dog var det endnu stedse positive Troesformularer, skjønt andre en Pavens og den katholske Kirkes, som indskrænkede den theologiske Lærefrihed. Alle de protestantiske Universiteters Statuter indskrænkede det theologiske Fakultets Lære- og Skrivefrihed ved symbolske Bøger; det blev stedse gjort dem til Pligt at forsvare disse og aldrig modsige deres Indhold. Vel aftog efterhaanden disse symbolske Bøgers og Troesbekjendelsers Anseelse blandt Theologerne selv; man paastod, at disse ei burde gjelde som Troesforskrifter og vilde heller betragte hele Bibelen som Grundvold for den christelige Troe. Den Mening begyndte at blive herskende, at Bibelen var den meest positive Grundvold for den christelige Lære, og, at de theologiske Lærere ved Universiteterne havde fuldkommen Frihed til at sammenstille Bibelens væsentlige Indhold efter egen Indsigt og deraf danne et System (Dogmatik). Ganske frie vare vist nok Theologernes Undersøgelser derved ei blevne. Thi at lære eller troe udenfor Bibelen eller endog mod samme var forbudet ved den Grundsætning, at Bibelen indeholder de af Gud aabenbarede Sandheder. Da imidlertid Bibelens Ords Fortolkning og Udtydning var dem frigivet, saa erholdt Theologernes Frihed derved en saa stor Omfang, at letteligt alle Grændser, som denne Bog skulde sætte den menneskelige Forstand, kunde gjennembrydes, og saaledes erholdt de theologiske Undersøgelser ved de protestantiske Universiteter en saadan Frihedsaand, at mange frygtede, at alt Positivt i Religionen derved vilde gaae til Grunde; og, da Regjeringerne selv anede stor Fare heraf, saa synes det, at de ei ugjerne see deres Bestræbelser, som igjen ville tilbageføre denne Frihed til bestemte positive Læresætninger, og ere tilbøielige til at understøtte en saadan Bestræbelse med deres Magt.

Det juridiske Fakultet havde den positive Ret at bearbeide. Omendskjønt enhver Stat havde sin egen positive Ret, saa vare dog alle i Europa bestaaende positive Retter grundede paa en fælleds Basis, nemlig paa

den romerske Ret og paa gamle Vedtægsretter hos de forskjellige Folks Forfædre; derfor strakte de juridiske Fakulteters Sysselsættelse sig altid til Forklaringen og Systematiseringen af de romerske, frankiske gammeltydske, nordiske Love og Retter, hvorved Eftertanke, Skarpsind og Lærdom fandt tilstrækkeligt Stof, og hvori samme fandt en saa fast Basis og sikre Ledere, at de ei let kunde afvige fra den foretegnede Bane. Det medicinske Fakultet fandt sin Gjenstand i Naturen, som den aabenbarer sig for Sandserne, og var derved meest sikret mod Vildfarelser; derfor har man heller ikke nogensinde fundet det nødvendigt, paa nogen Maade at indskrænke de medicinske Undersøgelsers Frihed. Det frieste Spillerum havde imidlertid det philosophiske Fakultet. Da den egentlige Philosophies Stof ligger i Menneskets Indre, saa maatte og dette være den eneste Grændse for de philosophiske Videnskaber, og det lod sig ei ret vel gjøre at sætte Underviisningen deri positive Grændser. Vel bestræbte Theologerne sig fra de ældste Tider for ogsaa at paabyrde Philosophien deres Indskrænkelser og vilde ved deres positive Bøger foreskrive den de Følgeslutninger, hvortil den alene skulde komme. Tit og længe nok lykkedes det og Kirkeherredommet at holde det philosophiske Fakultet i det theologiskes Tjeneste; og det fremmede saa meget mere dets ugrundede Fordring, at den hele Underviisning havde sin Grundvold i theologiske Læreindretninger, og, at kun Theologer befordredes til philosophiske Læreposter, saavelsom og, at Regjeringerne vare af den Mening, at en uindskrænket Frihed i Philosophien let kunde blive farlig for Statens og Religionens positive Indretninger, hvorfor de ansaae det nyttigt, at Philosophien indskrænkedes ved de theologiske Læresætninger. Imidlertid banede den sig snart en friere Vei, især da den blev fælleds Eiendom og trængte ind imellem Stænder, som hverken vare fængslede i Kirkens Lænker eller levede i den theologiske Universitetstvang, og denne Uafhængighed tilkjæmpede ogsaa snart de philosophiske Fakulteter sig selv, ja smittede tilsidst det theologiske dermed. Philosophien hævede sig over alt Positivt, og opkastede sig selv til sammes Dommer, saa

at kun det Positive begyndte at gjelde for sandt og godt, som stemmede overeens med Philosophiens Grundsætninger. Theologer og Jurister begyndte kun da at gjelde noget i Videnskabernes Rige, naar de selv vare Philosopher.

Denne Tingenes Tilstand synes og at være bleven den varige ved Universiteterne og der at have befæstet sig. Vel har man i vore Dage igjen hørt Stemmer, der hæve det Positive over alt og derved igjen ville bringe den menneskelige Fornuft under geistligt Aag, ja nogle ængstelige og kortsynede Statsmænd mene, at Staten blot derved kan vogtes for Farer. Men denne snæverhjertede Lære vil neppe mere finde Adgang hos dannede Folkefærd. Universitetsunderviisningens Væsen skal være, at Lærerne, ei indskrænkede ved andet end Fornuftens Grundsætninger, skulle foredrage Videnskaberne, udbrede samme blandt deres Discipler og ved disse skaffe de i den strengeste Ild luttrede Ideer en saadan Magt og Udstrækning, at de almindeligt erkjendes og gaae saaledes over i det praktiske Liv og regjere Verden, at det Positive lidt efter lidt indrettes overeensstemmende med Fornuften og stedse bliver i fuldkommen Harmonie med samme. Hvor en saadan Underviisning skal trives behøves velforberedede Discipler, som ere vel underviste i Videnskabernes Elementer og de nødvendige Hjelpemidler, oplagde til Selvtænkning og derved i Stand til at opfatte de høiere Lærdomme og bearbeide dem med egen Tænkekraft, som i Forberedelsen i Skolerne alerede have lært saa meget, at de have fattet Lyst til Studeren og ere begjerlige efter at trænge ind i Videnskabernes Helligdom, som hidtil kun er viist den igjennem et Slør. Kun af saadanne Ynglinger kan man vente, at de paa Universitetet tilbørligt fatte og ved egen Tænkekraft udvide og forædle Videnskaberne. Denne Universiteternes høiere Bestemmelse er imidlertid kun ufuldkomment opnaaet i Virkeligheden. Vel gives der stedse blandt den store Hob Studerende, som aarligt komme til Universiteterne, nogle velforberedede og heldigt organiserede Hoveder, der kunne benytte Universitetsunderviisningen paa en saadan Maade, at sande Lærde og grundigt undervi-

ste Statsembedsmænd dannes af dem paa Universiteter-nes; men disses Antal er ogsaa virkeligt saa lidet, at man har troet at have Aarsag til at betvivle, om de Fordele, Universiteterne tilveiebringe, ere den Bekostning værd, som deres Stiftelse og Vedligeholdelse har fordret. De Ynglinger, som forsamledes paa Universiteterne med-bragte ei nær alle en saa levende Iver for Videnskaber-ne, og en saadan Forberedelse, at de stedse havde det høie Maal for deres Besøg ved Universitetet for Øie og rettede deres hele Tragten alene paa at naae samme, og saaledes bleve Universiteterne snart noget andet end hvad de efter deres Bestemmelse skulde være. Regje-ringerne forlangte af Enhver, der attraaede et videnska-belige Kundskaber udfordrende offentligt Embede, at han maatte have tilbragt en bestemt Tid ved Universietet el-ler underkastet sig visse Prøvelser *). Da det blotte Beviis for den bestemte Opholdstid ved samme i man-ge Lande erklæredes for tilstrækkeligt eller det i det mindste ei blev taget saa nøie med Prøvelsen, saa blev Ophol-det ved Universitetet til et blot fornemt Spilfægterie. For snart at skaffe deres Sønner Brød, sendte Foræl-drene dem, uden den nødvendige Uddannelse i Grund- og Hjelpevidenskaberne, til Universitetet; og disse, som vare af den Mening, at det var nok at have opholdt sig der i den bestemte Tid og i det høieste hørt og lært udenad, hvad Professorerne foredroge til Examina, uden Selvtænkning eller Selvstudium, tilbragte deres Tid der uden sand Nytte, ja tit i fordærvelige Udsvævelser, og erholdt desuagtet hyppigt vigtige Statsembeder, skjønt de vare høist uduelige dertil. Om Ynglinger, som ud-dannede ved videnskabelig Underviisning, allerede nærmede sig den mandige Alder, kunde man vel med Ret forud-sætte, at de ei længer behøvede nogen Opdragelse og Skoletvang, men at de, opmærksomme paa deres høiere Bestemmelse, af sig selv vilde finde Veien, der førte til

*) I Danmark spørges almindeligt ei om, hvor længe en Studerende har været ved Universitetet, men hvilke Kundskaber han har lagt for Dagen ved sine Examina. K.

deres aandelige og sædelige Forædling. Derfor bleve ingen Anstalter trufne paa Universiteterne for at ordne de Studerendes oekonomiske og literære Forhold ved Tvangsmidler. Friheden skulde af sig selv lede til den bedste Opførsel og den bedste Methode at forskaffe sig de tilbørlige Kundskaber. Men, om end Nogle stedse brugte denne Frihed hensigtsmæssigt, saa tiltog dog stedse deres Antal, som ganske forfeilede deres Bestemmelse ved Universiteterne. De uvidende og raae Nyankomne bleve modtagne af gamle Burscher af samme Art og inddeelte i Hobe, der overgave sig til Usædelighed, Drik, Slagsmaal og Klammerier, forglemte deres Bestemmelse, overlode sig til Tøilesløshed og nærede den Indbildning, at de vildeste Udsvævelser vare tilladte eller i det mindste fortjente Overbærelse i Universitetslivet *). Paa denne Maade fik et Levnet Overhaand ved Universiteterne blandt de Studerende, der paadrog dem megen Mishag blandt de andre Stænder, og Universitetsvæsenet fandt mange Dadlere fra flere Sider, mod hvilke sammes Forsvar syntes yderst svage. Der er ingen Tvivl om, at Underviisningens Øiemed ved Universiteterne saavel fordum som endnu meget forfeiles. Deri vare muligt ei saa meget Lærerne (hvilket dog vel undertiden var Tilfældet), som snarere den lidet forberedede Tilstand, hvori de Studerende kom til Universitetet, og de Forhold, hvori de der bleve hensatte, Skyld. Retspleien og Disciplinen ved Universiteterne var betroet Universitetsselskabet selv, og kun beregnet paa, at en Mængde videnskabeligt forberedede Ynglinger af modnere Alder, som havde det faste Forsæt at lære noget, derved skulde holdes i Orden. Paa stærk Modstand var derfor den Universiteterne overdragne Magt ei beregnet. Man forudsatte meget mere, at faderlig Formaning, Advarsel og Bortfjernelse fra Universitetet (Relegation) vare tilstrækkelige Midler til at opretholde Orden. Denne Magt var, som let indsees, ei stærk nok til at holde

*) At denne Skildring især gjelder de tydske Universiteter behøver neppe at erindres.

K.

hemmelige Selskaber, i hvilke Studerende med Tilsidesættelse af deres Diemed, forbandt sig til alleslags Uordener, ei i Stand til at leve for Videnskaberne, tilbragte deres Tid i Leddiggang og dreves til allehaande Feiltrin af en ubeskjeftiget Ungdoms Ild, i Tømme. Imidlertid lode Regjeringerne længe nok Universiteterne blive i denne Tilstand, da den akademiske Ungdoms Udsvævelser ei syntes umiddelbart at berøre Staten, og man troede ei at burde tage det saa nøie med Ungdomsstreger. Først da hiin urolige Aand ogsaa greb fat paa Politiken og syntes at smittes af Omvæltningssyge, ansaae Regjeringerne (fornemmeligt i de tydske Stater) det fornødent, at tage den akademiske Ungdom under deres umiddelbare Opsigt og med Strenghed arbeide mod den urolige Aand. Resultatet af de ved denne Leilighed om hemmelige Studenterforbindelser (i Tydskland) anstillede Undersøgelser, synes ei at have været noget andet, end at de, efter længe at have sysselsat sig med Daarskaber og Barnagtigheder, smittede af de nyere Tiders politiske Tummel, endeligt engang grebe en alvorlig Idee og vilde gjøre den til Gjenstand for deres Virksomhed, hvorved de dog tydeligt lagde for Dagen, at deels den groveste Uvidenhed om Maalet, de vilde opnaae, deels en i hine hemmelige Foreninger alerede længe fordærvet Moral, forbundet med ungdommelig Letsind og Forfængelighed og Selvtilfredshed, havde frembragt en demagogisk Forbindelse i det saakaldte Burscheskab, som ganske førte den studerende Ungdom fra dens Bestemmelse, og forledede den til de fordærveligste Pligtstridigheder og Forbrydelser. Vel indsaae fornuftige Bedømmere, at saa latterlige og foragtelige politiske Karikaturer, som viste sig i denne Forbindelse, og, som Burscheskabet selv forekom, vel kunde vække Larm og Uorden, men aldrig nogen alvorlig Revolution. Dog maatte Enhver billige, at Regjeringerne, fortørnede over de kostbareste Anstalters unyttige og skadelige Anvendelse, toge Sagen alvorligt. De tydske Regjeringers fælleds strenge Forholdsregler mod Burscheskabet, der havde udbredet sig over alle tydske Universiteter, gik nærmest ud paa dette, som alle hemmelige Selskabers Opløsning og Tilintetgjørelse ved Universiteterne.

Ved disse Forholdsregler er vel den demagogiske Ruus temmelig forsvunden og Fokbindelserne have tabt deres Kraft, men man vilde tage meget Feil, hvis man troede, at Universitetsvæsenets fordærvede Aand derved havde forandret sit Væsen. Saa længe man lader Universiteternes laugsmæssige Indretning bestaae, saa længe de Studerende behandles som en forskilt Korporation med egen Rets- og Disciplinærforfatning, saa længe Opholdet ved Universitetet bliver Betingelsen for at erholde videnskabelige Statsembeder, saa længe vil Universitetsvæsenet blive det samme, og samme Feil og Ufuldkommenheder stedse igjen komme tilsyne, skjønt i forandrede Skikkelser. Noget forbedret vilde samme blive, naar man ei tillod andre end velforberedede Ynglinger Adgang til Universitetet, naar Universitetsdisciplinen bortviste enhver, der ei tog Hensyn til sin Bestemmelse ved Universitetet, naar Testimonia vare grundede paa strenge Prøvelser og endnu strengere bleve den ueftergivelige Betingelse for Statsembeders Erholdelse; dog vilde disse Forholdsregler endnu ei være tilstrækkelige til at hæve alle dets Mangler. Dette vilde alene kunne skee, naar Staten betragtede Universiteterne som blot frie Underviisningsanstalter, Enhver kunde benytte, som havde Lyst dertil, ved sine Embeders Besættelse aldeles ikke spurgte om Een havde været ved Universitetet eller ikke, men gjorde en hensigtsmæssigt og streng Examen i de udfordrede almindelige og særskilte Videnskaber til den eneste Betingelse for Ansættelse i Statsembeder. Denne Indretning vilde bevirke, at Studenterstanden ganske forsvandt. Ingen vilde komme til Universiteter, som ei havde virkelig Lyst til at benytte Underviisningen vel; Enhver, som i dette Øiemed kom derhen, skulde staae under samme Love og Politibestemmelser som Stadens øvrige Beboere, alle være Borgere, og Laugsaanden vilde ei længer have nogen Grundvold. Universitetsvæsenet vilde være indskrænket til blot fri Underviisning, og Professorerne havde intet andet at varetage end den systematiske og hensigtsmæssige Indretning af en videnskabelig Kursus for de Statsborgere og unge Mennesker, der havde Lyst til at opofre sig Videnskaberne overhovedet eller erhverve sig de

Kundskaber, der udfordredes for at underkaste sig Prøvelser til Ansættelse i Statens vigtige Embeder. Kun saaledes synes det, at Universitetsvæsenet vilde kunne antage den til Universiteternes Bestemmelse svarende sande Karakteer. Som bekjendt er Universitetsvæsenet forskjelligt i forskjellige Lande, og mange af de Misbrug, hvorfor man kan dadle adskillige tydske Universiteter, kunne ei tillægges f. E. det kjøbenhavnske. At de imidlertid alle have vigtige Mangler, som kunde hæves, kan vel ei nægtes. Tiderne have forandret sig saa betydeligt siden Universiteternes Stiftelse og have ganske andre Fordringer; man har vel efterhaanden forbedret et og andet ved dem, men til en almindelig Reform er det aldrig kommet: den gamle Bygning staaer endnu med mange af de gothiske Ubeqvemmeligheder, Middelalderen paaheftede den. Det var vist nok høiligt at ønske, at en indsigtsfuld og fordomsfri Mand vilde gjøre Universitetsvæsenet og den dermed i Forbindelse staaende Besættelse af Statsembederne, hvis Indflydelse er af en saa følgerig Natur, til Gjenstand for en udførlig Drøftelse. Danmark besidder unægtelig en Mand, som har Evne dertil, hvis Tid og Omstændigheder iøvrigt tillader ham at lægge Haand paa denne vigtige Gjenstand. — En ikke ringe Brøst ved vort Universitet er vist nok den slaviske Vedhængen ved Universitetslærernes Ord, den evige Skolegang, der hindrer Videnskabelighedens fri Udvikling, men grunder sig tildeels i den Omstændighed, at Mængden kun studerer for at erholde et Embede, der kan føde sin Mand, og ei af Lyst til Uddannelse. Videnskaben er ofte en Bisag.

Ural betyder Belte. Denne Bjergkjede, de Gamles montes hyperboræi eller riphæi, Ruslands rigeste Metalaare, der strækker sig paa Europas og Asiens Grændse fra Iishavet til det kaspiske Hav, kaldes og med Iishavet de werchoturiske eller jugoriske Bjerge. Werchoturi kaldes nemlig Høiden ved Kilden af Tura (58° N. B.), hvor Flækken af samme Navn med 3000 Indb. og Jernhytter og den siberiske Handels Oplagssted, ligger. Sydligt for Urals store Bjergryg strække de guberlinskiske Bjerge sig langt ind i Kirgisernes Step-

pe. Deres høieste Top, den padwinskiske Klippe, har en Høide af 6397 Fod over det kaspiske Havs Overflade. Adskillige Floder paa Urals østlige og vestlige Skraaning fremme den indre Handel i Statholderskabet Perm (5800 □ Mile med 1,143,900 Indb.), hvis største Mærkværdighed er det metalrige Ural. Ni Jernbjergværker og Hytter der tilhøre Kronen, samt 51 Kobberværker, en Guldvask og en Mynt; af private Bjergværker findes 81 Jern- og 18 Kobberværker. Det aarlige Udbytte i Kobber beløber sig til 200,000, i Jern til 5,500,000 og i Støbjern til 8,500,000 Pud (à 40 Pund). Regjeringens Saltværker give aarligt 1,300,000 Pud Salt; Privatsaltværkerne 6,136,000 Pud. Arbeidernes Antal i Bjergværkerne beløbe sig til over 120,000. Af Tin finder man slet intet og af Blye og Sølv kun faa Spor i Uralbjergene. Hvad der erholdes af Bjergværkerne kan man aarligt regne til 45 og med Indbegreb af Vaskguldet, til 50 Millioner Rubler. Foruden Hovedmarkedet, som aarligt holdes for Bjergværkernes og Fabrikernes Frembringelser (thi Perm har ogsaa vigtige Lædergarverier, Sæbesyderier og andre Manufakturer) i Irbit, er Messen i Nischneinowgorod Hovedstapelen for det Indre; den udenlandske Handel drives igjennem Archangels, Petersborgs og Taganrogs Havne. For nogen Tid siden har Benyttelsen af Guldaarerne i Ural givet overordentligt rigt Udbytte. Den uralske Guldsand kjendte man alerede 1774. Den bedækker en Flade af 36,000 Qvadratverster. Man finder den saavel i Bjergaarerne som i Strandbreddens Sand. Disse Sandbanker ere sandsynligt Levninger af ældre Bjerge. Af Bjergaarerne erholdes Guldet ved Stampen i Kasser af Støvjern, af hvilke man bringer det til Støv stampede Mineral ved Hjelp af Vand paa Vaskeindretningen, hvor Dyndet og de lette Dele bortskylles ved Vandet, men de tunge metalliske sætte sig paa Vaskebalien, hvoraf de samles som smaa Korn. Guldet af Sandbankerne erholdes ved Vaskning igjennem sigtagtige Kar. Til denne Erhvervsgreen behøver man 14,000 Arbeidere, hvoriblandt 4380 af Regjeringens Bønder. Eierne af Privatguldvaskerne afgive 10 Pc.

af deres Gevinst. Indtil 1817 beløb Udbyttet af Guldet paa de uralske Bjerge sig aldrig til over 200 Pud aarligt. I Aaret 1824 blev der af 200 Pud Guld prægede 3 Mill. Guldrubler, af 10 Mill. Rublers Værdie i Papiir. Af dette tilhører noget meer end Fjerdedelen Regjeringen. Blandt Privateierne have Geheimeraad Demidoff, Hr. v. Jakowleff, Grevinde Stroganoff og Kjøbmændene Guoin de betydeligste Bjergværker i Ural. Efter Senator Somoinoffs og den kasanske Prof. Fuchs's Beretning ere Guldbjergværkerne paa Østsiden af Ural langt mere indbringende end de paa Vestsiden. I Apr. 1825 fandt man i Bjergværkerne i Slatoust i Statholderskabet Orenborg adskillige Stykker gedigent Guld af overordentiig Storhed; det største veiede 16 Pund; de mellemste veiede alle mellem 9, 7 og 5 Pund. Den hele Masse havde en Vægt af 1 Pud, 18 Pund og 39 Solotinker (3 paa 1 Lod). Efter de der anstillede Undersøgelser man overbeviist om, at Guldet ei avles vulkanisk (ved Ilden), men neptunisk (ved Vandet).

Urevangelium kalder man en nu ei længer tilværende, men dog som forhen tilværende anseet, paa Aramæisk skreven Efterretning om Jesu Levnet og Lærdomme, hvorefter Matthæus, Markus og Lukas skulde have forfattet deres Evangelier. Denne af Clericus fremsatte og af Eichhorn (i hans Indledning til det nye Testamente videre udførte Mening, Hypothese) fandt flere Modstandere end Forsvarere, da deres historiske og kritiske Beviser ei engang have saa meget for sig, som den ligeledes omtvistede Forudsætning om en aramæisk Original til Mathæi græske Evangelium. Den simple og høist rimelige Mening, at et blot i mundtlige Fortællinger fortplantet, traditionelt Evangelium har givet Stoffet til de første tre Evangelier, vandt de fleste Stemmer. (Sammenlign Giseler „Versuch über die Entstehung und die früheſten Schicksale der drei ersten Evangelien" Leipz. 1818.

Urverden og Forverden. Blumenbach og

Link forstaae ved Urverden den tidligere organiske Skabning, som er undergaaet med dens den nuværende Skabning fremmede Skikkelser. Link antager Kridtdannelsen som det faste Punkt, hvor disse to organiske Verdener adskille sig. Den ældre Verdens sidste organiske Legemer gik under med Kridtlagene og andre samtidige Lag; den yngre Verden begynder, da Rolighed igjen indtraf efter Kridtdannelsen, hvorfor den er en aldeles ny Skabning. Ved Forverden forstaaer Link Overgangstiden fra det med Kridtdannelsen endte Tidsrum til den endnu vedvarende Skabning. Denne Overgangs første Periode til den nyere organiske Verden begyndte efter Kridtdannelsen og vedvarede indtil den vidtudbredte Bedækning med Fløtskalk; her begynder den anden Periode i hiin Overgang, som vedvarede til det opskyllede Lands Fremkomst, hvorefter den nuværende Dannelse opkom. Denne Geologernes Hypothese har sin Grund i en Undersøgelse i vor Jordklodes indvortes Beskaffenhed, som endnu i lang Tid ei vil blive tilendebragt. Man sammenligne Art. organiske Levninger, Cuvier og Geologie. Will. Buckland, Prof. i Oxford (see hans „Reliquiæ diluvianæ", Lond. 1823, 4., 2det Opl. med Kobbere) har paa sine geognostiske Reiser igjennem næsten hele Europa overbeviist sig om, at en pludselig Oversvømmelse har bedækket alt og bevirket Jordoverfladens sidste Dannelse. Forverdenens Hyæner vare, efter de i Hulen i Kerkdale i Yorkshire fundne Been, en Trediedeel længere end den største nu levende Art. De bekjendte Beenbreccier ved Gibraltar, Nizza, i Dalmatien o. a. St. ere Beviser for en her begravet Dyreverden, hvis Undergang indtræffer paa samme Tid som Hulernes Udfyldninger i Tydskland, England o. s. v. De hist og her fundne Menneskebeen, ere, efter Buckland, af postdiluviansk Oprindelse. Han benægter den Mening, at der skulde levet en Menneskeslægt før den almindelige Vandflod. I Diluvium, som bestaaer af Leer, Sand, Gruus o. s. v. finder man Benene af forsvundne Arter af store Lastdyr saavelsom en Mængde Lag og Blokke, der nedstamme fra meget fjerne Egne. I det nordlige Tydsk-

land, Rusland og England henviser alt paa en fra Norden kommende Vandflod. Denne maa have havt en høi, alt bedækkende Vandstand, da man finder Diluviallag paa høie Bjergmasser, som paa Jura, Alperne, Karpatherne, da man videre har fundet Been af Mastodon ved 7800 Fods Høide, og midt i Asien paa Himalaja, selv ved 16,000 Fods Høide over Sneelinien, Been af Elefanter og andre Dyr, som derfor aabenbart maa være antediluvianske. — Cuvier, efter hvis Mening, der ei forekommer Anthropolither i nogle af de gamle Bjerglag, har angivet de af ham udforskede eiendommelige Kjendetegn paa de forskjellige Dyr, hvis Slægter ere gaaede under i Jordomvæltningerne, i sine Recherches sur les ossemens fossiles (2 Ed. t. V. part. II. Paris 1824. 4). Dette Bind omfatter Amphibierne, med Undtagelse af Slangerne, af hvilke fossile Levninger ere meget sjeldne. De fossile Amphibier og fornemmeligt Levningerne af Krokodillerne findes i relativsk ældre Jordlag end Pattedyrerne. Cuvier har i det Hele beskrevet over 160 fossile Dyr, hvoriblandt 7 Elefanter, 4 Hippopotamer, 4 Næshorn, 9 Palæotherier, en Hesteart, en Svineart, 13 Hjortearter, 30 Oxearter, 20 kjødædende Dyr, 15 Krokodiller, 21 Skildpadder, 10 Fiirbeen, een Salamander o. s. v. De for 100 Aar siden i Oehringens Brud fundne fossile Been, hvilke Scheuchzer først beskrev som „Homo diluvii testis" (Zurich 1726) og som allerede Gesner ei lod gjelde for en Anthropolith, ere efter Cuvier en Kjæmpe-Salamander. — Af den her fornemmeligt vigtige Indledning til Cuviers Værker, af hans Discours sur les revolutions de la surface du globe et sur les changemens, qu'elles ont produits dans le regne animal" (Det 2det Bind til Cuviers Synsmaader om Forverdenen udgivne af Dr. F Nøggerath), udkom den 3die Udgave i Paris 8. Angaaende Urverdenen sammenligne man endvidere Schuberts Skrift: „Die Urwelt und die Fixsterne," Dresden 1822, og Krüger „Gesch. der Urwelt," Quedlinb. 1822.

Usbekkerne, en tyrkisk, nu i Tatariet herskende

Folkestamme, i tre Aarhundreder en Skræk og Plage for en stor Deel af Mellemasien, beboe Landet Bukhara (eller Usbekistan) og Turkomanien. Us betyder paa Tyrkisk „Selv" og Bek (Beg) „Herre"; deraf Usbek „sin egen Herre". Schai Bek eller Schaibani Khan blev i Aaret 1498 den første Stifter af Usbekkernes Magt ved Oxus (Gihon eller Amu). Han fratev Timuriderne den sidste Skygge af Herredom, som hidtil var dem levnet. Under bestandige Krige mod Persere, Bukharer (Sarter) Trukmener (Turkmaner) og de gamle Chorasmere, efter ødelæggende Krige og blodig Herrevexling, tilkjæmpede endeligt Mahmed Rahim Khan sig 1802 det uindskrænkede Herredom over Khiva og Nabolandene. Han gjorde Ende paa Anarkiet, ordnede det nye Rige, indsatte et Statsraad, lod præge Guld- og Sølvmynter, med mere. Med alle andre Despotens Egenskaber forener denne Fyrste snedig List og ualmindelig Forstand. Usbekkerne overgaae i Ærlighed alle Khanatets øvrige Folk; Retfærdighed er eet af deres Hovedtræk. De hade Løgn og ethvert Kryberie og foragte Guldtørst. Krig og Røverie drive de som hæderlige Næringsveie. Endnu stedse føre de en sand Ødelæggelseskrig, snart med Perserne, snart med Trukmenerne, falde uophørligt ind i de omliggende Provindser og bortslæbe med sig de til Tjeneste brugbare Mennesker som Slaver. 3000 Russere og henved 30,000 Persere skulle nu leve iblandt dem som Slaver. Usbekkerne leve nu for Størstedelen i Stæder, beklæde de høieste Poster i Staten og ere Besiddere af de mange smaa Slotte og Borge, som man finder adspredte i Khanatet, og som de forpagte til Trukmener og Sarter, der ikke eie noget eget Land. De deles i fire Hovedstammer; deres Krigeres Antal skal beløbe sig til omtrent 30,000 Mand. Khanen har overhovedet henved 3 Mill. Undersaatter. Større endnu end Khiva, Mahmed Rahims Residens, er Nyurgenz, en ældgammel, paa Arabernes Tid blomstrende, nu temmelig øde Stad. Man dyrkede her Videnskaber og Kunster, især Musik og Poesie. Den var indtil det 14de Aarhundred Samlingspladsen for alle Karavaner ved

Gihon. Den russiske Magts Udbredelse vil rimeligt frembringe en ny Civilisations Periode blandt disse nu saa dybt sunkne Steppefolkefærd.

Usteri (Paul), Statsraad i Kanton Zürich, en i Schweiz's nyere Historie udmærket Statsmand og i den tydske Literatur hæderligt bekjendt Forfatter, blev født i Zürich 1768, og er den ældste Søn af Chorherre og Professor Leonhard Usteri (født 1741, død 1789 *), en af Skolevæsenets Forbedring i hiin Fristat høist fortjent og som Stifter af den derværende Døttreskole uforglemmelig Mand. Begyndelsesgrundene i sin mangesidige Dannelse erholdt P. Usteri paa sin Fædrenestads Gymnasium, og, da han følte det meste Kald for Lægevidenskaben, den første Underviisning heri ved det medicinske Institut der, som i den ældre og nyere Tid har dannet saa mange fortræffelige Mænd. Derpaa begav han sig til Høiskolen i Göttingen, erholdt der Doktorværdigheden i Medicinen (1788) og besøgte Hospitalerne i Wien og Berlin. Efter Tilbagekomsten til Fædrenelandet virkede han som praktisk Læge og Lærer ved det medicinsk-kirurgiske Institut og blev udnævnt til Opsynsmand ved den botaniske Have. Ved denne Tid henvendte han sin Opmærksomhed paa Politiken. Som Medlem af det store Raad siden 1797, havde han i Forbindelse med faa ligetænkende Venner, ved den franske Revolutions rimelige Følger for Schweiz, der letteligt kunde forudsees, forgjeves bestræbt sig for at bevirke saadanne tidssvarende Reformer i Eedsforbundet, der kunde sikkre den svage Statsbygning mod Storme udenfra og bringe en ny Aand i de udlevede Former. Men den Skjebne, der brød ud over Landet, stod ei mere til at afvende ved nogle faa Mænds Kraft og Dyd, fornemmeligt paa en Tid, da man ei alene enten slet ikke mere eller meget svagt mindede Tell og Begivenhederne ved

*) Chorherre Konrad v. Orel, L. Usteris Biograph, bekjendtgjorde 1824 interessante Brudstykker af Usteris Brevvexling med Winkelmann, J. J. Rousseau og Eberhard.

Rütli, Morgarten, Sempach og Laupen, men endog deels udloe Talen og Skriven derom som taabelig Godmodighed, deels, for ei at give Stof til ufordeelagtige Sammenligninger ofte embedsmæssigt forbød samme; da man fremstillede Schweizerforbundets Stiftere som heldige men strafværdige Oprørere, regnede den ægtere Schweizerfrihed fra Ludvig 11tes og Frants den 1stes gyldne Dage og tvang Johannes Müller til at laane Navnet paa en nordamerikansk Stad, for i Bern at udgive sin Historie om det evige Forbund. Den gamle Forfatning, der intet Suk fortjente, faldt, undertrykte Landskaber forkyndte deres Selvstændighed, en talrig Klosse af Schweizere befriedes fra et Slags Livegenskabsaag, og den ene og udelelige Republiks Centralsystem fik Overhaand. Ved denne Statsformens Forandring blev Usteri valgt som Kanton Zürichs Udsending til den helvetiske Regjerings Senat. Paa denne Post virkede han i tre Aar i fuldkommen Forstaaelse med sin fortrolige Ven, Escher von de Linth, hvis Navn minder om een af Menneskehedens ædleste Mænd og Velgjørere, i Eenhedssystemets Aand. Hans faste Sind, hans uegennyttige Fædrenelandskjærlighed og hans utrættelige Stræben efter at udbrede Oplysning i Fædrenelandet, erhvervede ham almindelig Agtelse, selv af sine talrige og forbittrede politiske Fiender, der endnu for Øieblikket ei havde udtømt deres Pilekogger. I Aaret 1801 blev Usteri valgt til Medlem af Fuldbyrdelsesraadet, men igjen fjernet fra Regjeringen ved den i Okt. ved franske Vaaben udførte Voldshandling. Dog viste det sig snart, at han usvækket havde beholdt sine Medborgeres ubetingede Tillid, uagtet den politiske Afvexling, da den franske Republiks Førstekonsul i Aaret 1802 paatog sig Mæglingsforretningen mellem de forskjellige Partier, hvori Schweiz dengang var deelt. Usteri reiste som sin Kantons Udsending til Consultaen i Paris, og blev Medlem af den Kommission af 10 Mænd, der skulde drive Underhandlingerne med Frankerigs Overhoved. Under Mediationsforfatningen beklædede han en Post som Medlem af det lille Raad og siden Forfatningen fra 1814 som Medlem af Canton Zürichs Statsraad. I begge Tidsrum besøgte

han adskillige Gange som sin Stands Gesandt Forbundets Landdagsforsamlinger. Desuden er Usteri Forstander for det Indres Regjeringsdepartement og Sundhedsraadet, Præsident for det naturforskende Selskab og det for Læger i Zürich og Medlem af de fleste schweizerske almindelige Foreninger. — Midt iblandt saa mange høist forskjelligartede Forretninger og mellem et stort Antal udmærkede Venner, med hvilke han stedse underholdt sig, glemte Usteri ei sine ældste Veninder, Muserne. Enhver Tid, han havde tilovers for Forretninger, henagik for ham i den meest levende literære Virksomhed, og hvor han selv ei kunde fremtræde og virke, vakte han andre Kræfter og begeistrede ungdommelige Gemytter. Af hans Skrifter bemærkes her: „Diss. inauguralis, Specim. biblioth. criticæ magnetismi sic dicti animalis“ (1788); „Magazin für die Botanik“ og Annalen der Botanik“ (af hiint 12 Stykker i Fælledsskab med Dr. Römer, af disse 24 Stykker alene); „Repertorium der medic. Literatur“, 1789 – 94; „medic. Anthropologie zum Gebrauche für Vorlesungen“. Videre besørgede han Udgaven af nogle politiske Tidsskrifter, som: „Beiträge zur Gesch. der französischen Revolution“ (21 Stykker); „Humaniora“ (9 St.); “Klio“ (siden fortsat af Weber under Titelen „Nye-Klio“. Fra Begyndelsen af den schweizerske Statsomvæltning besørgede han med sin Ven Escher v. der Linth Udgaven af et med rivende Bifald optaget Dagblad: „Der schweizerische Republikaner“, som endnu ansees for det indholdsrigeste og troeste Archiv for Fædrenelandets Tidshistorie. Det udkom fra 1798 til Slutningen af 1803, under forskjellige Titler fortsat efter enhver Afbrydelse i Følge Omstændighedernes Fordring. Siden traadte paa en vis Maade i dets Sted de for det meste af Usteri forfattede schweizerske Rubriker i Allg. Zeitung, europ. Annalen og siden de i Aarauertidenden, hvilke efter dette velopstagne Blads Ophør gik over i „Neue Zürcherzeitung“. Hertil kommer endnu Mindetaler over Rahn, Mayer, Hirzel og andre udmærkede Züriche re fra den nyere Tid. En varig Fortjeneste af Schweiz's Historie, Statistik og Retsvidenskab har Usteri ogsaa erhvervet sig ved sit

sidste Værk, der fører Titelen: „Schweizerisches Staatsrecht", 2 B. Tydsk og Fransk, Aarau 1815 — 21, 2det Opl. Af hans Familieomstændigheder kunne vi blot angive, at han i et lykkeligt Ægteskab, som Døden kun alt for snart løste, avlede to Døttre, der igjen have skjenket ham 6 haabefulde Døttrebørn.

Utzschneider (Joseph v.), er født 1763 i Rieden ved Staffelsen i den kongelig baierske Landret Weilheim, hvor hans Forfædre paa Mødrenesíde havde været bosatte paa eet og samme Landgods i 300 Aar. Han begyndte sine Studier i München og endte sit Kursus 1783 paa Universitetet i Ingolstadt, som Doktor i Philosophien og Licentiat i Retten. Disse Studier bleve afbrudte i nogle Maaneder 1778 og 1779, da Hertuginde Maria Anna af Baiern brugte ham til sit Geheimeskriverie i den baierske Arvefølgekrig. Efter fuldendte Studier indtraadte han i det hertugelig marianiske Akademie, som erstattede det da ophævede Kadetkorps, og paatog sig i samme Repetitorpladsen i Mathematik og Physik saavelsom Professuret i Kammeralvidenskaberne, og forestod tillige Forvaltningen af den hertugelige Landhuusholdning i Schwaig = Anger. Mod sin Villie inddragen i Illuminatfeiden og desaarsag forfulgt fra alle Sider, søgte han at komme i den preussiske Konge Frederik den 2dens Tjeneste. Hertuginde Maria Anna af Baiern afholdt ham imidlertid herfra, da hun 1784 skaffede ham en baiersk Hofkammerraads Post med Sæde og Stemme. Paa denne Post arbeidede han i alle Finansforvaltningens Fag, erhvervede sig almindelig Tillid, og blev, efterat han paa Donaumoose kraftigt havde medvirket til Gjenoprettelsen af Orden i Landkulturen der, af Kurfyrste Carl Theodor igjen tilbagekaldt til München, for paa Stedet selv at jevne Stridigheder med Salzborg og Berchtolsgaden, med Hensyn til de baierske Salineforhold. Han berigtigede i Aaret 1793 de baierske Saline = Skovgrændser i hine Lande, og underhandlede 1795 fordeelagtigt for Baiern med Fyrsten og Kapitlet i Berchtolsgaden. Kurfyrsten udnævnte ham derfor til Forretningsfører og første bai=

erske Salinebestyrer i Fyrstendømmet Berchtolsgaden, hvor han til 1798 virkede for det baierske Salinevæsen ved mangehaande Forbedringer. Carl Theodors Efterfølger, Maximilian Joseph, udnævnte ham til een af de syv Direktorer ved den nyoprettede General-Landdirektion, hvorfra han dog snart blev forflyttet som Geheimereferendar for Landstændernes Anliggender i Geheimefinansdepartementet. Her var den første Opgave for ham, at forelægge det baierske Ministerium de baierske Finansers daværende Tilstand. Ved den store Pengeforlegenhed bleve udenlandske Laan tilbudne, naar man i Baiern vilde tilstaae udenlandske Bankpapirer fri Kurs. Utzschneider modsatte sig dette Tilbud og foreslog at oprette en Bank i Baiern selv. Adskillige af hans derpaa tagne Forholdsregler vare vist nok af gavnlige Følger, men bleve ei lige vel optagne af alle Stænderne. Han lagde sin Reformationsplan for tydeligt for Dagen, og drog nogle med ham misfornøiede Stænders Opmærksomhed endnu mere paa sig, da han forelagde samtlige baierske Ministre Udkastet til en ny Erklæring af Landsfriheden i Baiern. Han blev kort derpaa sat ud af Virksomhed og fjernet fra alle Statsforretninger. — For ei at være ledig oprettede han en Lædermanufaktur i München, som han drev med Iver; derpaa stiftede han, i Forbindelse med G. v. Reichenbach og J. Liebherr det mekaniske Institut og kjøbte Klosterrealiteterne i Benedictbeurn, fordi han behøvede Kron- og Flintglas for sit Institut. Han holdt ei alene de smukke Klosterbygninger i god Stand, men udvidede dem endog, og begyndte at dyrke de derværende øde Grunde efter en vel overtænkt Plan. I Benedictbeurn lagde han og Joseph Fraunhofer Grunden til det saa berømt blevne optiske Institut. Medens han paa denne Maade ved klog Virksomhed udbredede Liv i hele Omegnen, blev han 1807 igjen opfordret til at træde i Statens Tjeneste. Salinernes Drift svarede ei til Regjeringens Forventning; man gjorde Forslag om at bortforpagte samme. Utzschneider modsatte sig Bortforpagtningen af den baierske Stats vigtigste og i enhver Henseende uundværligste Domæner, og beregnede af samme en flere hundrede tusende Gylden høiere Ind-

tægt, end Statskassen vilde erholde ved Bortforpagtningen. Nu blev han udnævnt til General = Salinebestyrer og tillige til kongelig Geheimefinans = Referendar. Den aarlige Salineindtægt under hans Forvaltning oversteg endog den Sum, han forhen havde beregnet, for at hindre Bortforpagtningen. — Ved denne Tid foranstaltede og fuldførte Utzschneider Bygningen af den nye Saline i Rosenheim med den hele Soleafledning fra Reichenhall derhen, hvorved den daværende Salineraad, G. v. Reichenbach, erholdt Leilighed at vise sit Genie for den større Mekanik i Opstillingen af Vandsøilemaskiner. I Krigsaaret 1809 vare de baierske Saliner i Fare for at tabe betydeligt i deres aarlige Indtægt, da de østerrigske Saliner geraadede i fransk Krigsvold. Utzschneider sluttede derfor et Fordrag mod den franske Hærs Generalintendant i Wien den 17de Mai 1809, i Følge hvilket den k. k. Saline i Hallein med alle sammes Forraad gik ind under kongelig baiersk Bestyrelse i Berchtolsgaden, hvorved selv Østerrigs Fordeel blev iagttaget og Baiern erholdt en betydelig Indtægt, som ellers vilde tilfaldet den franske Hær. Een af de fortrinligste Anstalter, som under Utzschneiders Styrelse fattede Rod i Baiern, var en Grundkataster, bygget paa gjennemtænkte Grundsætninger. Efter den i Wien den 14de Okt. 1809 sluttede Fred vare de baierske Finanser meget tilbagesatte. For at gjenoprette Orden i dem nedsattes en Finanskomité, hvoraf Utzschneider var Medlem. Resultatet var den gamle og ny Gjelds Adskillelse fra Finanskasserne for den løbende Tjeneste. Utzschneider blev i Aaret 1811 tillige Forstander for Statsgjelds = Formindskelsesanstalten. Sammes Forretninger gik godt indtil Gjenudbruddet af Krigen og indtil den baierske Hær næsten ganske maatte udrustes paa ny. Denne Hærens og det dertil fornødne Krigsmaterials Gjenistandsættelse medtog alle undværlige Pengefonds. Ved Understøttelsen af dette Nationaløiemeed, nemlig ved Hæren at vedligeholde Baierns Selvstændighed, satte Utzschneider sin Tilværelse som Forstander for Statsgjelds = Formindskelsesanstalten paa Spil. Efter Pariserfreden 1814 haabede han at finde Midler til at dække det Manglende

i Statsgjeldsformindskelseskassen; men den Hjelp han med Ret kunde gjøre Regning paa for denne Statsanstalt blev den ei til Deel. Han forlangte derfor sin Afsked, for ved frivillig Fratræden at redde Vedvarelsen af de af ham forvaltede Forretningsgrene. — Nu oprettede han et Klædemanufaktur; men hans Fiender udbredede Mistillid over hans Formuesomstændigheder ei alene i Baiern, men og paa alle Tydsklands Handelspladser, hvor han hidtil nød Kredit for Hundredetusender. Da Baierns Forfatning derpaa kom i Stand 1818 blev han valgt til Borgemester i Staden München og kort derpaa til Landdagsdeputeret for Staden München ved den første og anden Forsamling af Stænderne i Baiern. Til den tredie Forsamling blev han valgt af Grundeierne uden herskabelig Dømmeret, da han ei længer var Borgemester i München. I disse tre Stændersforsamllnger 1819, 1822 og 1824 vare mange ei tilfredse med ham, som Landdagsdeputeret; han talte dem for lidet i de offentlige Møder. Imidlertid er det klart af disse Landdages trykte Forhandlinger, at han ei arbeidede uden Plan i disse Forsamlinger. Han søgte fornemmeligt at bevirke, at den unge baierske Forfatning, som vakte Opmærksomhed blandt Europas Magter, kunde fatte fast Fod i Baiern. Iøvrigt forsømte han Intet, og gjorde i disse Forsamlinger opmærksom paa Alt, hvad der kunde have Indflydelse paa den baierske Nationalvelstand og var modent til Udførelse. Efter fuldendt Landdag opoffrede han sig igjen sine Industriforretninger. Dog synes Agerdyrkning og Landhuusholdning især at sysselsætte hans Tilbøielighed: derfra hans Forkjærlighed for Landlivet og hans Deeltagelse i Landmændenes og Godseiernes Skjebne. Man har Haab om, at han vil udbrede Sukkerfabrikationen af Runkelroer, der har gjort saa store Fremskridt i Frankerig, og hvorpaa han i den sidste Forsamling af Stænderne har fremlagt saa skjønne Prøver ved Hjelp af sin Broder Paul, i betydelig Udstrækning i Baiern. Saaledes har den brave Mand stedse mandigt kjæmpet sig igjennem de største Hindringer, og derhos understøttet Enhver, saavidt det stod i hans Magt.

Uwaroff (Sergius v.), siden 1824 keiserlig russisk Geheimeraad og siden 1818 Præsident for det keiserlig russiske Videnskabers Akademie i Petersborg, var Kurator for Petersborgs Universitet og Lærekreds, fra hvilken Post han 1821 erholdt den omsøgte Afskeed. Denne, ved adskillige arkæologiske og historiske Undersøgelser hæderligt bekjendte Lærde, er Medlem af flere lærde Selskaber som det kongelig danske Videnskabers Selskab i Kjøbenhavn. Blandt hans Skrifter anføres her: „Essai sur les mystères d'Eleusis“; „Ueber das vorhomerische Zeitalter“; „Nonnos fra Panopolis“ (Petersb. 1817; et fortrinligt Bidrag til den græske Poesies Historie), og „Examen critique de la fable d'Hercule“ (rettet mod Dupuis's „Origine de tous les cultes“, i Akademiets Memoirer). I Aaret 1822 blev han udnævnt til Bestyrer for Manufakturernes og den indenlandske Handels Departement, eller Rigs-, Laane- og Handelsbanken. Denne aandrige ved de Gamles Studium, dannede Tænker er ogsaa en Ven og Kjender af den nyere europæiske, fornemmeligt tydske Literaturs Frembringelser. Ved sit „Projet d'une académie asiatique“, 1810 gav han den første Opmuntring til de østerlandske Sprogs Studium i Petersborg; ved Akademiet oprettedes en Plads for denne Literatur og et asiatisk Museum, og ved Universitetet en dobbelt Lærestol for disse Sprog. Desuden har Keiser Alexander i Aaret 1823 ved de udenlandske Anliggenders Rigskollegium stiftet en orientalsk Læreanstalt, hvor adskillige Kronlærlinger underviises i det Arabiske, Persiske og Tyrkiske. Statsraad Adelung har Bestyrelsen af denne Anstalt. Siden indførtes Underviisningen af de orientalske Sprog ogsaa i andre af Rigets Stæder, f. E. i Kasan, Omsk, Tiflis, Astrakan o. fl. — Den keiserlig russiske General Uwaroff, Chef for det keiserlige Gardekorps, gjorde sig ogsaa bekjendt under Keiser Alexander den 1stes Regjering. Han kommanderede i Aaret 1812 et Kavallerie-Reservekorps ved den første Vestarmee under Barclay de Tolly, og var tilsidst keiserlig Generaladjutant. Han døde den 2den Dec. 1824.

V.

Valentini (Georg Wilh., Friherre af), kongelig preussisk Generallieut. og Søn af den preussiske Oberst Valentini, blev født 1775 og opdragen ved Kadetkorpset i Berlin. Han bivaanede alerede i sit 18de Aar Feldttoget ved Rhinen som Secundlieut. og erholdt ved Landau det første Saar, hvoraf han siden fik mange i sit daadfulde Liv. Efter Feldttogets Ende meddeelte han sine gjorte Erfaringer i et Værk: „Abhandlung über den kleinen Krieg", som alerede har oplevet 4 Oplag. Hans Garnison i Nærheden af Dessau bragte ham i Forbindelse med den geniale Berenhorst, med hvem han var forbunden ved det nøieste Venskab indtil dennes Død. 1803 blev han ansat i Generalstaben og forflyttet til Potsdam, og førte 1806 den lille Krig i det Lauenborgske som Kapitain. 1806 stod han under Hohenlohe, bivaanede Fægtningen ved Saalfeld og var Vidne til Prinds Ludvig af Preussens Død. Et lidet Skrift, som dengang udkom under Titelen: „Das Gefecht bey Saalfeld den 10ten Oct." (Germanien) er af Gen. Valentini. Ved Lübeck vidste han at unddrage sig Fangenskabet og kom igjennem det danske Gebet til Hæren i Danzig. Efter Freden blev han Major, men tog sin Afsked, da Krigen udbrød mellem Frankerig og Østerrig og traadte i østerrigsk Tjeneste, hvor han bivaanede Feldttoget som Adjutant hos den nuværende Konge i Nederlandene. Efter denne Krigs Ophør forlod han igjen østerrigsk Tjeneste og udgav sit Værk

"Gesch. des Feldzuges 1809," hvilket, forfattet med lige saa megen Upartiskhed som Sagkundskab, er og vil blive et fortrinligt Bidrag til den nyere Tids Historie. For ei at lade nogen Leilighed undslippe sig til at uddanne sit militære Talent, tog han 1810 russisk Tjeneste mod Tyrkerne, deeltog i Feldttoget under General Kamenskoy, bivaanede Stormen paa Rustschuck, Slaget ved Batyn og flere Fægtninger og blev af Keiser Alexander forfremmet til Oberstlieutnant. I Aaret 1811 gik han til Petersborg og derpaa til Berlin, søgte her sin Afsked af russisk Tjeneste og traadte i samme Rang igjen i kongelig preussisk Tjeneste. I Krigen 1813 — 15 stod han afvexlende ved General Yorks og General Bülows Hærafdelinger; med den sidste bivaanede han Slaget ved Leipzig og Feldttoget i Holland. I Frankerig var han Chef for Yorks Generalstab, i hvilken Egenskab han ogsaa gjorde Feldttoget for 1815 under Bülow, efter hvis Slutning han blev Kommandant i Fæstningen Glogau, hvilken Post han endnu beklæder. Her bearbeidede han Læren om den store Krig, under Titelen: „Abhandl. über den Krieg, in Beziehung auf große Operationen" rc. (Berl. 1821 — 24, 3 Bd. med Planer, hvorpaa snart en Lære om Fæstningskrigen vil følge. Besiddelsen af alle preussiske, adskillige russiske, en svensk og nederlandsk Militærorden beviser den Agtelse, Monarkerne have værdiget ham, og hvilke hans utrættede Bestræbelser, saavel paa Ærens som paa Literaturens Mark, have erhvervet ham.

Valckenaer (Jan), en Søn af den berømte Hellenist, Kaspar Ludvig Valckenaer (Walkenaer), erholdt efter fuldendte Studier et Professur i Retten ved Universitetet i Franeker. Hans literære Berømmelse, men især hans ivrige Hengivenhed for det antioraniske Partie, forskaffede ham 1787 Lærestolen i Retten i Utrecht. Men endnu samme Aar tvang Arvestatholderens Tilbagekomst ham til at forlade Holland. Valckenaer gik til Frankerig og befandt sig den 6te Febr. 1793 blandt de Udsendte, som af Nationalkonventet forlangte en fransk Hærs Afsendelse til de hollandske Patrioters Bistand.

Da dette Ønske blev opfyldt 1795 vendte Valckenaer tilbage til Holland, blev udnævnt til Professor i Statsretten, og viste sig som Huset Oraniens heftigste Modstander i sit Tidsskrift: „Den bataviske Friheds Advokat". Kort derpaa overdrog man ham Styrelsen af den over Statsfangen van der Spiegel nedsatte Undersøgelse. I Begyndelsen af Aaret 1796 blev Valckenaer udnævnt til Gesandt i Spanien. Han vendte tilbage 1799, men erholdt kort derpaa en overordentlig Sendelse til Madrid, hvor han blev indtil 1801. Efterat Valckenaer for en kort Tid var traadt tilbage til Privatlivet, blev han sendt til Berlin, for at træffe en Overeenskomst med den preussiske Regjering, angaaende Tilbagebetalingen af det østerrigske Laan, hvorfor man havde givet Schlesien til Hypothek. Skjønt hans Underhandlinger her vare uden heldigt Udfald, saa vedligeholdt han dog sin Berømmelse som en indsigtsfuld og duelig Diplomat, hvilken han forhen havde erhvervet i Spanien, Frankerig og Nederlandene. Da Kong Ludvig 1810 vilde gjøre det sidste Forsøg paa at forhindre Hollands Forening med Frankerig, brugte han Valckenaer i en overordentlig Sendelse til Napoleon. Efter sin Tilbagekomst traadte Valckenaer bort fra den politiske Skueplads. Som Privatmand levede han siden, snart i Amsterdam, snart paa Landet, for de skjønne Videnskaber. Den nuværende Regjering, som erkjender hans udmærkede Talenter, skal og undertiden have overdraget ham Redaktionen af vigtige Statsskrifter. Af tidligere, under hans Navn udkomne Værker, kunne anføres: „De peculio quasi castrensi veteribus jurisconsultis incognito, ejusq. vera origine"; „Retsbetænkninger i Arvestatholderen Wilhelm den 5tes Sager". — Valckenaer var Medlem af det nederlandske Institut og Ridder af den røde Ørns Orden. Han døde 62 Aar gammel i Harlem den 25de Jan. 1821.

Valgformerne have stedse udgjort det vanskeligste Punkt i Forfatningerne. Naar Fornuften fordrer, at den Bedste og Dueligste skal vælges til offentlige Embeder, og at, om og den høieste Grad af Magt

gaaer over fra Een til den Anden efter en fast Arveregel, dog netop derfor i de underordnede Øvrigheder et ei alene mere strengt, men og tildeels af den arvelige Regjering uindskrænket Valg maa finde Sted, saa lærer igjen Erfaring, at Valgene saa meget mindre foregaae efter den moralske og tekniske Værdigheds Bedømmelse, jo mere de ere betroede Fleerheden af Statsborgerne. Sammenkalder man den hele Folkemenighed til Valget af Rigs- eller Landstænder, Dommere eller andre Embedsmænd (som Tilfældet er i Nordamerika), saa vil Kunsten, at smigre den store Hob, benytte dens Fordele, opflamme dens Lidenskaber, kort de egentlige demagogiske Sammenspinds Kunst erholde frit Spil og en høist farlig Magt, som de gamle Staters Exempler bevise, hvilke næsten alle ere gaaede til Grunde ved den. Dette har den nyere Forfatningspolitik fornemmeligt søgt at undgaae og paa en forskjellig Vei. Den ene er den historisk-tilfældige, som giver Slip paa Eensformighed og overlader Valgformerne til en forskjelligartet Uddannelse efter enkelte Distrikters og Statens lokale Forfatning og særdeles Omstændigheder. Det vilde være for vidtløftigt at gjennemgaae de mangfoldige, ofte meget kunstige og (som ved Dogens Valg i Venedig) forkunstlede Indretninger, som man i denne Henseende har forsøgt, især i Middelalderens Stæders Bestyrelsesvæsen, hvorfor blot England her fremstilles som et Exempel af denne historisk-tilfældige Mangfoldighed. Foruden nogle Embeder i Stæderne er det fornemmeligt Parlamentets Medlemmer, hvis Valg er af den høieste Vigtighed for Kongen og Staten. Derved herske ei alene store Forskjelligheder mellem England, Skotland, Irland og Wales, men i England selv har alt formet sig stedligt, og selv der, hvor en almindelig Regel ligger til Grund, er denne bleven meget ulige i Anvendelsen. Saaledes skulle to Deputerede vælges for hvert Grevskab af Grundeierne (Freeholders), men for det første ere Grevskaberne geographisk meget ulige. York har over 1 Million, Rutland neppe 20,000 Indb.; og for det andet er Grundeiernes Antal (ɔ: Lehnsbesidderne med Eiendomsret) i mange Grevskaber saa lidet (da Landet kun er i faa

Familiers Besiddelse og dyrkes af Forpagtere), men Lehns- og Grundherrens Indflydelse paa deres Underhavende saa stor, at de Parlamentsdeputeredes Valg netop er afhængig af de Familiers Bestemmelser, som have de betydeligste Eiendomme i Grevskabet. For at undgaae forgjæves og kostbare Stridigheder gjøres en Deling: den herskende Familie vælger den ene Deputerede, Freeholderne den anden; eller hvor der er to herskende Familier, vælger hver sin. Saaledes vælges i Berfordshire det ene Medlem af Hertugen af Bedford, i Buckinghamshire det ene af Hertugen af Portland, det andet af Marquien af Buckingham; i Cambridgeshire ere Hertugen af Rutland og Greve Hardwicke Valgherrer, o. s. v. For aldeles uafhængige anseer man omtrent 12 Grevskaber; de øvrige 28 staae under en meer eller mindre afgjort Indflydelse af de store Familier. Ligeledes forholder det sig med Valgindretningen og Valgretten i Stæderne. I nogle ere alle Indbyggerne, der betale Skatter og have en egen Huusholdning, berettigede til Valg, men i de fleste kun Besidderne af store Lehnsgodser, Borglehn, saa at der selv i meget store Stæder kun bliver et lidet Antal Vælgere tilbage, og disse ere tit igjen aldeles afhængige af deres Lehnsherre. Det var derfor høist urimeligt at ville ansee Underhusets Medlemmer som valgte af Folket, og, hvis Parlamentet desuagtet i nogle Tilfælde gjør en Nationalrepræsentations Tjeneste, saa skeer dette kun, fordi en dannet og redelig Mand ei kan undlade at handle som Dannelsens Repræsentant. — I Frankerig vare de gamle Rigsstænders Valg ordnede efter de tre Stænder, Adel, Geistlighed og Trediestand og foretoges i de kongelige Overamter. Hver Stands Antal blev foreskrevet af Kongen og var temmelig ligegyldigt, fordi Stænderne stemmede efter Kamre. Ved Nationalforsamlingens Udskrivning 1789 afveg man blot i Biting fra den gamle Regel. Man drog ogsaa de Amter, som hidtil ingen Deel havde taget i Rigsdagen ind med ved at føie dem til et Nabo-Overamt (baillage principal eller sénéchaussée principale). Til Valgene kaldtes alle præbenderede Geistlige, Klostere, geistlige Ordens-

comthurer, i Adelsstanden alle adelige Lehnsbesiddere, i Tredieſtand alle ſkattepligtige Menighedsmedlemmer. Af disse tre Stænders Deputerede dannede Overamtets Generalforsamling sig, hvilken havde det dobbelte Hverv at vælge Deputerede til Rigsdagen og udkaste Rigsstændernes Besværingsskrift (Cahier de doléances, eller Libellus gravaminum et desideriorum). Ogsaa her fulgte man altsaa den historisk-tilfældige Vei; men alerede i Udskrivningen blev hentydet paa, at Rigsstænderne for Fremtiden vilde søge at afhjelpe denne Valgforfatnings Uovereensstemmelser og Mangler. I Forfatningerne fra 1791, 1793 og 1795 gik man stedse mere ud fra den Grundsætning, at Valgretten tilkom hele Folket, og tilstod følgeligt Enhver, som ei stod i umiddelbar Afhængighed, en direkte Deel i samme. Men Valgene bleve og Partiernes Kampplads, Værk og Redskab, og Regjeringen saae sig nogle Gange nødt til egenmægtigt at gribe til og erklære Valgene ugyldige. Da Bonaparte blev Førstekonsul gik han en anden Vei og gav Valgene en eensformig Indretning og Indskrænkelse. Han lod Nationen blot Skinnet af samme, da den i sine forskjellige Forsamlinger kun maatte vælge Valgbarhedsfortegnelser, hvoraf Regjeringen skulde udtage Embedsmændene og selv Lovgivningens Deputerede og Senatorerne. Ved Bourbonnernes Gjenindsættelse blev de Deputeredes direkte Udnævnelse (Charte const. a 35) tilbagegivet Valgkollegierne, men en Indskrænkelsesgrundsætning derved antagen, som siden er bleven almeenherskende i alle nyere Forfatninger. Alerede i Chartet fra 1814 A. 40, bleve kun de erklærede for stemmedygtige ved Valgene, som aarligt betalte 300 Fr. direkte Skatter, hvorved Valgretten blev indskrænket til en liden Deel rige, eller i det mindste meget velhavende Folk. Man antog i Aaret 1820 omtrent 90,000 stemmedygtige Huusfædre, og siden er dette Antal endnu meget formindsket, deels ved Grundskattens Nedsættelse, deels ved de Næringsveies Opgivelse, hvoraf Patentskat betales, deels ved Arv og Delinger. Valglovene ere tre Gange forandrede i Frankerig siden 1815: først 1817

under Decazes's Ministerium, da der skulde arbeides imod den Overvægt, som Emigranternes Partie havde erholdt ved Valgene. Derpaa i Aaret 1820, da dette Partie benyttede Hertugen af Berrys Mord, for at tilegne sig et fuldkomment Herredom i Frankerig. Ved Loven af 29de Juni 1820 blev de Deputeredes Antal forhøiet fra 258 til 430, saaledes, at de første siden som før umiddelbart valgtes af Departementets Valgberettigede, de tilføiede 172 Deputerede af de rigeste Folk i ethvert Department. Den høiest beskattede Fjerdedeel af Departementets samtlige Vælgere affondre sig hemlig, efter at have taget Deel i de almindelige Valg, til et Departements Valgkollegium, og vælger nu alene det Departementet tildeelte Antal af tilføiede Deputerede. Paa denne Maade er Formuens Indflydelse paa Valgene hævet overordentligt, men giver tillige et Beviis paa, at Formue, langt fra at være et Pant paa Statsborgernes Uafhængighed, snarere er et Middel til at gjøre Valgene og de Deputerede afhængige af Ministrene. Thi siden er den Klage bleven almindelig i Frankerig, at blot Ministrenes Yndest og Villie, men ei Folkets Mening aabner Veien til de Deputeredes Kammer, og, at de dertil anvendte Midler vist nok ei kunne roses som forfatningsmæssige. Dette er endnu blevet mere vigtigt fra den Tid, at de Deputeredes Kammer, ved Loven af 9de Juni 1824 ei længer fornyes aarligt $\frac{1}{5}$, men heelt hvert 7de Aar. En Minister er altsaa i 7 Aar sikker paa en engang erholdt Stemmefleerhed og kan i denne lange Tid sætte sin Villie og sine Overbeviisninger i Stedet for den offentlige Mening. I Tydskland har man og i Almindelighed fastholdt den Grundsætning, at Grundeiendom er Basis for Landstændernes Valgret og Valgdygtighed, og kun hist og her formildet den ved ubetydelige Undtagelser. Valgenes Former ere blevne bestemte paa en mangfoldig Maade, dog ere de i det Hele langt mere lagde i Borgernes Hænder end i Frankerig, og, hvor man har anordnet dobbelte eller middelbare Valg, er Deeltagelsen i Valgmændenes Udnævnelse sædvanligt en almindelig Borgerret.

Vallisneria er Navnet paa en Plante, som Linné kaldte saaledes til Ære for Antonio Vallisneri,

der 1733 udgav sine „Opere fisico-mediche" i Venedig, efterat den berømte Italiener Michali i Forveien havde afbildet den under Navnet Vallisnerioides og fortalt dens Mærkværdigheder. Planten selv er liden og uanseelig og voxer i Dynd under Vandet saavel i Italien som i Frankerig. Den fine Rod skyder smalle, tynde, græsagtige Blade, der blive under Vandets Overflade. De enkelte Planter have forskjelligt Kjøn (dioecia); nogle have Hanblomster, andre Hunblomster. Hannerne skyde et lidet Ax, som er besat med et stort Antal meget smaa Blomster, af hvilke hvert har to Støvtraade. Hunnerne skyde derimod kun enkelte Blomster paa meget lange, traad- og spiralformige, sammensammenvundne Blomsterstilke. (Af denne Hunplantens Blomsterstilks Dannelse, har hele Planten erholdt Navnet Vallisneria spiralis). Da nu de smaa Hanblomster, i Følge deres Blomsterstilks Korthed, ei kunne udfolde sig under Vandets Overflade, saa løsrives hele Blomsteraxet fra Blomsterstilken og kommer herved til at svømme paa Vandets Overflade, hvor den fuldstændige Udvikling gaaer for sig. Paa samme Tid stiger Hunblomsten, ved at opvikle sin lange, traadformige Stilk, ligeledes frem til Lyset og kommer paa Vandets Overflade i Berørelse med de omkringsvømmende Hanblomster, hvorved Befrugtningen bliver mulig. Naar dette er foregaaet visne Hanblomsterne, og Hunnerne drage sig, ved at trække deres Stilk sammen, tilbage i Vandets lavere Rum, hvor de i Mørket udvikle deres Affkom. — Flere Gange har dette mærkværdige og saa godt som eneste Særsyn i Planteriget tjent Digterne som Stof i deres Malerier, f. E. et Sted i „Stunden der Andacht", 6te B. S. 152, den tiltrækkende Fortælling „Vallisneria" af K. B. v. Miltitz i hans „Orangenblüthen", og de skjønne Vers af Castel i hans: „Poeme sur les plantes":

„Le Rhone impétueux, sur son onde écumante,
Durant six mois entiers nous derobe une plante
Dont la tige s'alonge en la saison d'amour,

Mont au dessus des flots et brille aux yeux
du jour.
Les mâles, dans le fond jusqu'alors immobiles,
De leurs liens trop courts brisent les noeuds
debiles,
Voguent vers leur amante, et libres dans
leur feux,
Lui forment sur le fleuve un cortége nombreux:
On diroit une fête, ou le dieu d'hymenée,
Promene sur les flots sa pompe fortunée;
Mais les temps de Venus une fois accomplis,
La tige se retire en rapprochant ses plis,
Et va mûrir sous l'eau sa semence féconde".

Vallisneria kan tillige gjelde som eet af de talrige Beviser for Virkeligheden af Kjønsforholdet i Planteriget (som et Par Forfattere i den nyere Tid philosopherende have angrebet). At Blomsterstøvet selv i de af Moderplanten løsrevne Blomster har Kraft til at befrugte Hunplanterne, seer man ligeledes tydeligt af Palmernes bekjendte Befrugtelse. Deels læse man herom Efterretningerne i første Hefte af den berlinske Haveforenings Skrifter om Chamaerops humilis, deels erindre man sig de alle Reisende bekjendte Tilfælde i Ægypten og Arabien, hvor de Hun-Daddelpalmer, som ere meget langt borte fra de mandlige Individuer kun udvikle seige, smaae, hverken spiselige eller spiredygtige, altsaa uudvannede, døve Frugter, men hvor reisende Arabere ved mandlige Blomsterqvistes Binden til slige qvindelige Træer, faae disse til at frembringe saftige og spiselige Frugter, da nu saavel Insekterne som Vinden fører Blomsterstøvet paa de qvindelige Blomster, hvorved en regelmæssig Befrugtelse kan finde Sted.

Valpy (A. J.) er en berømt Bogtrykker og Forlægger i London. Hans Fader, en bedaget, meget lærd og særdeles agtet Skolemand i Reading i Berkshire, gav ham ei alene, som sine øvrige Sønner, en lærd Opdragelse paa Skolen og ved Universitetet, men lod ham og undervise i Bogtrykkerkunsten, for at til-

bagekalde hine ældre, for de latinske og græske Klassikeres korrekte Tryk saa lykkelige Tider, da Bogtrykkerne maatte være lærde. Valpy var den første, som med stor Bekostning anlagde græske og latinske Presser i London; thi, før hans Tid pleiede man at lade trykke alle græske og latinske Bøger i Oxford eller Cambridge. At Valpy trykker græsk meget korrekt er ogsaa erkjendt af een af de første tydske Philologer i Jen. allg. Lit. Z. Han stiftede den af Philologerne saa meget skattede „Clasſical Journal", som aarligt vinder i Yndest. Det var og ham, der udførte den alerede i Tydskland, Frankerig, Danmark og Rusland lagde, men stedse igjen opgivne Plan til en ny Udgave af „Stephani Lingvæ gr. thes." med meget betydelige Omkostninger. Hvor mange Bekymringer, Ærgrelser, forgjeves Brevvexling og Umag et saadant Foretagende foraarsagede, ville kun Faa være i Stand til at forestille sig. Han forpligtede sig til at udføre dette store Værk endnu før Udløbet af 1825. Om det Feilagtige i denne Udgaves Anlæg er sagt meget og tildeels med Grund, især i Jen. allg. Lit. Z. 1825. Men med alt dette kan man vel paastaae, at ingen grundig Philolog, der er i Stand til at kjøbe den, bør undvære samme. Valpy har ogsaa begyndt igjen at aftrykke Samlingerne af de latinske Klassikere med Anmærkningerne in usum Delphini, og derved vundet meget Bifald i England. Eet af hans meest yndede Foretagender er Samlingen af mærkværdige Flyveskrifter, som han alerede i flere Aar har forlagt under Titelen „The Pamphleteer". Hans Presser ere stedse sysselsatte med Gjenaftrykket af en Mængde græske og latinske i de engelske Skoler indførte Elementarbøger, et Forlag, der, som bekjendt, lønner sikkrest. Skjønt alt dette alerede kunde strække til at sikkre ham et Navn hos Med- og Efterverdenen, saa kan man dog forudsætte, at denne endnu unge Mand kun staaer ved Begyndelsen af sin Løbebane og, at den klassiske Oldtids Venner for Fremtiden ville komme til at skylde ham mange nyttige Foretagender.

*Vandamme (D.), Greve af Hüneborg, er født den 5te Nov. 1771. — Forviist ved Forordningen af 12te Jan. 1816 gik han først til Gent, men fik ei

Lov til at blive her og indskibede sig derfor til Amerika, hvor han levede i to Aar. Derpaa vendte han uden Tilladelse tilbage til Frankerig og blev igjen forviist. Nu opholdt han sig paa sit Landgods ved Gent, indtil han erholdt Tilladelse at vende tilbage. Han traadte igjen i Hæren, men blev ved Ordonnanzen af Sept. 1824 sat paa halv Sold. I sit Fødested, Cassel, har Vandamme paa egen Bekostning stiftet et Hospital.

Van der Velde (F. C.), see Velde.

Vandiemensland, S. O. for Nyholland, under 40 — 44° S. B., siden 1797, da Saarlægen Baß opdagede det 30 Mile brede og 36 Mile lange, paa Øer rige Bassestræde, som en Øe bekjendt og fra 1804 af Britannien ved Forbrydere koloniseret Land, er 1255 □ Mile stort og havde i Aaret 1824 10,000 europæiske Beboere. Denne Øe, som af dens første Opdager, Abel Tasman, 1642, blev opkaldt efter den daværende Statholder i Ostindien, Van Diemen, er nu et af Sidney i Nysydwales afhængigt Gouvernement. Godwin foreslaaer (i sin Beskrivelse, Lond. 1824), at kalde det Tasmania, for at skjelne den fra det nordlige Vandiemensland ved Nyhollands Nordkyst. Den har adskillige Bugter, f. E. Storm- og Østersbugten, og nogle fortrinlige Havne, som Port Davy, Port Macquarie og Port Dalrymple. Derwenthavn har 3 til 20 Fods Dybde og er saa rummelig, at alle europæiske Flaader kunde faae Plads deri. Af Floderne er Derwent i Syd og Tamar i Nord seilbare. Det høieste Bjerg er det 3964 Fod høie, ni Maaneder af Aaret med Snee bedækkede, Tafelbjerg eller Wellingtonsbjerg, ved hvis Fod Hovedstaden Hobarttown med 3800 Indb. ligger. Her findes, foruden Regjeringens og andre offentlige Bygninger, Barakkerne for de fra England forviste Forbrydere. Der udkommer en Tidende, og en Damppaketbaad gaaer regelmæssigt til den 50 Mile herfra liggende Port Jackson. Vandiemensland er for nærværende Tid deelt i to Grevskaber: Buckingham det

sydlige og bedst befolkede ved og omkring Derwent, og Cornwallis, det nordlige ved og omkring Tamar, med Stæderne Georgstown og Brighton, hvor Regjeringen har sit Sæde siden 1825. I Kulflodens Distrikt anlagdes 1824 en ny Stad, Richmond. Landets Forædling gaaer hurtigt fremad fordi Klimaet er tempereret og sundt, Jordbunden, især ved Floderne, meget frugtbar og Kysten ligesaa fiskerig, som skikket til Handel med Cap, Sidney, Øen Mauritius, Ostindien og England. Det europæiske Huusqvæg, fornemmeligt Faaret, har hurtigt formeret sig her. Uld er derfor alerede Stapelvare. I det Indre gives der Skove af tildeels 150 Fod høie og 6 til 7 Fod tykke Træer af Myrternes og Huonfyrrenes Familie. Planter og Dyr ere, med liden Forskjel, de samme som paa Nyholland; men Indbyggerne høre til en fra Nyhollænderne ganske forskjellig Menneskestamme. De have en sort Hud og uldagtigt Haar som Negerne. En Skildring af denne brittiske Kolonie har Röding udgivet i Hamborg 1823, efter Materialier, samlede af Bibras, og efter Evans „Geogr., hist. and top. description of Vandiemensland", Lond. 1822. Øens mærkværdigt sønderrevne Sydostkyst have Flinders, som først omseilede den 1798, Peron og Freycinet nøiagtigt beskrevet.

Vanetti (Clementino), Ridder af det hellige romerske Rige, Herre af Villanova, blev født i Roveredo 1755 af en meget gammel Familie, og blev, da hans Fader døde tidligt, opdragen hos sin lærde Onkel Fr. Saibante. Her dannede han sig, ved uafladelig Læsning af Plautus og Terents, til en saa færdig Latiner, at han alerede i sit 16de Aar kunde skrive en latinsk Komedie, Lampadaria, og i sit 17de forelæse Tiltrædelsestalen i det af hans Fader stiftede Akademie degli Agiati i Reveredo i ægte plautinsk Sprog. Ved flittig Læsning i Ciceros Skrifter uddannede han nu sin Smag stedse mere og blev alerede i sit 22de Aar bestandig Sekreteer i førnævnte Akademie. Paa denne Tid havde Tiraboschi i 7de Bind af sin Historie om den italienske Literatur dadlet adskilligt i Martials Epigrammer

og derved paadraget sig et heftigt Angreb af Spanieren Serrano. Vanetti forsvarede Tiraboschis Dom i et Brev, som blev trykt i Ferrara 1776 og er blevet beundret over hele Italien. Der paafulgte nu Dupliker og Repliker (see Giornale di Modena, T. XII.). Vanetti taug, men blev forsvaret af Venetianeren Zorzi, med hvem han levede i et meget nøie Venskab, og hvem han, da Zorzi alerede døde i sin Alders Blomstren, stiftede et skjønt Minde ved en Biographie og et Bind latinske Breve, som indeholde den mellem ham og Zorzi førte Brevvexling. Vanettis vittigste Skrift i det latinske Sprog var en bitter Satire over Cagliostro, som 1788 ogsaa drev sit Uvæsen i Roveredo. For at afsløre denne Bedragers plumpe Gjøglespil, skrev Vanetti en Liber memorialis de Caliostro, i samme Maneer som Krønnikernes Bøger i det gamle Testamente og i Vulgatas Latin, en Satire, som med utrolig Nysgjerrighed blev opsluget i hele Italien. Vanetti var ogsaa en klassisk Forfatter i sit Modrenesprog. Plinius den yngres Levnet erholdt meget Bifald, men den største Berømmelse erhvervede han sig ved sine 3 Bind „Bemærkninger over Horats's Digte og Efterlignelser", som i Sprog og Indhold høre til de bedste Italienerne have at opvise i dette Fag. 14 Samtaler i Lucians Aand høre ligeledes til det Fortrinligste i sit Slags. Vanetti har ogsaa forsøgt sig som Digter i flere Arter, og hans Sermoni i Horatses Aand erhvervede ham Hæderstitelen, den italienske Horats. Foruden disse Fortjenester besad han ogsaa et sjeldent Talent til Malerie og blev anseet for een af sin Tids første Pastelmalere. Han foretrak iøvrigt Roligheden paa sit Landgods og den stille Omgang med faa udvalgte Venner for Forretningslivets larmende Scener, kom derfor i sit Liv heller aldrig videre end til Verona, Mantua og Venedig, og døde, beklaget i hele Italien og næsten besjunget af alle Akademier, af en Lungebetændelse i sin Fødestad, den 13de Marts 1795. (See Baurs „Handwörterbuch" ꝛc., 1803).

*Vansittart (Nikolaus), Pair af England,

indtil 1823 Skatkammerkantsler, er født 1766 i London af en Familie af hollandsk Oprindelse. Han studerede først i Westminster og derpaa Retten i Oxford til 1791. Uafhængig ved en betydelig Formue blev han 1796 valgt til Medlem af Parlamentet, hvor han viste overordentlige Kundskaber i Finansfaget. Han gjaldt tillige som en streng retskaffen Mand, hvilket han beviste som Sekreteer for Irland 1806. Han nedlagde siden begge disse Poster. Ved et nyt Ministeriums Indretning efter Pitts Død 1806, blev han igjen udnævnt til Skatkammersekreteer under Lord Granville, og umiddelbart efter Hr. Percevals Død, paa Lord Liverpools Forslag, kaldt til den vigtige Post som Skatkammerkantsler. Hans Beretning om de brittiske Finansers Tilstand, hvilken han aflagde Underhuset i Marts 1813, viste sammes fordeelagtige Forfatning ved Slutningen af en med uhyre Bekostning ført Krig. Derpaa forelagde han Udkastet til Indretningen af en ny Afbetalingsfond for Statsgjelden, der saa meget mere fandt Kamrenes Bifald, som Vansittart angav sikre Indkomster til sammes Underholdning. Paa hans Forslag afkjøbte man Sydsøkompagniet Forrettigheden til udelukkende Handel med Sydamerika. Ved denne Leilighed forlangte Oppositionen (Whitbread, Bennet o. a.), at Regjeringen, for at sikkre 18 Mill. Hispano-Amerikaneres Frihed, der vare priisgivne for Partie- og Borgerkrig, skulde gribe til virksomme Midler; men Vansittart svarede, at England havde tilbudt begge Dele sin Mægling; det turde nu intet Skridt gjøre som kunde fornærme Folkeretstilliden med Hensyn til den spanske Regjering, uagtet den frie Handel med det spanske Amerika tilbød Storbritannien store Fordele. Som Medlem af Bibelselskabet talte han i eet af sammes Møder 1816 med største Agtelse om den hellige Alliance. Vansittart er forresten ingen Taler. Paa Kamrenes Angreb svarede han aldrig uden ved Regninger og vedligeholdt den urokkeligste Rolighed bag Dyngen af hans med Tal opfyldte Papirer. I Aaret 1823 blev han i Hr. Bathursts Sted Kantsler for Hertugdømmet Lancaster (en Sinecurepost) og Pair, fra hvilken Tid han har heddet

Lord Bexley. Den frisindede M. F. Robinson fulgte ham som Skatkammerkantler. — Vansittart har ogsaa siden 1788 gjort sig bekjendt som Forfatter ved Afhandlinger og Breve over politiske og Statshuusholdningsgjenstande, især ved sin Undersøgelse om Storbritanniens Finanstilstand", ved hans „Foredrag i Kammeret over Budgettet for 1812 og 1815 (Valpy har optaget begge i sin Pamphleteer og ledsaget dem med Anmærkninger), og ved sine „Tree letters on the british and foreign Biblesociety", 1812.

Varmefordeling paa Jordoverfladen. Nogle Physikere, som Delamétherie, antage en oprindelig Varme i Jordkuglen, som Grund til sammes oprindeligt flydende Skikkelse, før Bundfaldsdannelsen. Denne oprindelige Varme troer man endnu stedse at findes i Jordlegemets Middelpunktsvarme; thi Varme er overhovedet en Materien i sig selv iboende Egenskab, som opliver den uden samme døde Masse, hvorved Udvidelseskraften i de ved Tiltrækningskraften til Hvile tilbøielige Legemssmaadele fremgaaer. For at bestemme Graden i denne endnu stedfindende Jordvarme, maatte man kunne trænge dybere ind i Jordens Indre end hidtil var muligt. Flere Jagttagelser have vel viist, at den underjordiske Varme tiltager med Dybden selv; men Temperaturen har i vor Brede, i en Dybde af 100 til 2400 og 3000 Fod, sjelden udgjort meer end 10 — 12° R. over Frysepunktet. Varmen paa Jordkuglens Overflade er forskjellig saavel efter Breden eller Polhøiden og efter de physiske Aarstider, som og efter Høiden og Jordbundens Beskaffenhed. Den er følgelig først afhængig af Solens Høide over Horisonten og af den Tids Længde, i hvilken Solen virker paa Jordfladen. Jo mere lodrette Solstraalerne falde ned og jo mere de krydse hverandre, eller jo længere og mere vedholdende de beskinne Jordfladen, desto varmere bliver denne, og denne Varme meddeler sig Dunstkredsen, som selv ingen mærkelig oprindelig Varme synes at erholde fra Solen. Hvad Jord og Luft om Dagen vinde i Varme ved Solen, tabe de igjen tildeels om Natten. Derfor finder al=

mindeligt den største Hede Sted henad Eftermiddagen og den stærkeste Kulde henimod Morgen. Mellem Vendekredsene, hvor Nætterne omtrent ere saa lange som Dagene, kan Luften afkjøle sig mere end i vore Egne, hvor Solen om Sommeren kun bliver en kort Tid under Horisonten. Derfor ere ogsaa Nætterne i det hede Jordstrøg meget kjølige. Landet, hvorfra Solstraalerne kastes tilbage, opvarmer Luften langt snarere end Havet, som opsluger Solstraalernr, men bliver og langt lettere koldt. Solens Virkning er vel stærkest ved Sommersolhvervstid, men, da Opvarmelsen endnu i fire til sex Uger er stærkere end Afkjølingen, saa tager Heden til. Forskjellen mellem de hedeste og koldeste Maaneder indenfor 20° fra Æqvator er for det meste ubetydelig, men tager til eftersom Breden bliver større. I Petersborg er f. E. den største Middelsommerhede 79°, den største Middelkulde 25° under Frysepunktet. Hver beboelig Brede modtager en Hede af i det mindste 60° paa to Maaneder til Kornets Væxt og Modnen. For det andet er Jordfladens Varmegrad afhængig af Jordbundens Høide over Havets Overflade, thi Jordlagene blive stedse koldere, jo mere de ere ophøiede over Havets Flade. For det Tredie virker Jordklodens Stilling og Beskaffenhed, f. E. Skoves eller Haves Nærhed, Strømdalenes Retning og Skraaning, Mangel paa Dyrkelse, et Steds sandige og moradsige Omgivelse, en stor Masse Saltdele o. s. v., paa Lufttemperaturen. Deraf er et Steds eller Lands physiske Klima afhængigt. I Almindelighed er den sydlige Halvkugle betydeligt koldere end den nordlige. Saaledes ere Falklandsøerne nnder 51° S. B. langt koldere end Landene i vor Halvkugle under samme Bredegrad, som gaaer midt igjennem Tydskland. Ildlandets, Staternes Lands, Sydgeorgiens og Sandwichlands Bjerge, som ligge imellem 54 og 59° S. B. (med hvilke altsaa Nordtydskland, Danmark, Skotland, det sydlige Norge og Sverrig have samme Brede), ere, selv paa den derværende Sommertid, lige ned til Søkysten bedækkede med Iis og Snee. Ved den 60° S. B. staaer Thermometret midt om Sommeren aldrig 5° over Fryse=

punktet, men ofte under samme; Snee og Hagl falde hyppigt og det fryser ei sjelden om Natten. I den nordlige Hemisphære er under denne Bredegrad og endnu langt nordligere en Hede af 75 til 82°. Efter Forsters meget sandsynlige Mening er Mangelen paa et sydligt stort Land Aarsagen til denne Forskjel. Omkring Nordpolen ligge endog til forbi den 66de Grad mange Lande, der ere beboede, tildeels endog dyrkede, og som bære Frugter. Her opvarme de fra Landet tilbagekastede Solstraaler om Sommeren Luften til en saadan Grad, at den staaer lidet tilbage for Varmen i det hede Jordstrøg. I den sydlige Halvkugle naaer Sydspidsen af Afrika ei engang den 40de Grad, Sydspidsen af Nyholland ei den 50de og Sydspidsen af Amerika ei den 60de Grads Brede, og alle disse Fastlande løbe smalt ud imod Syd. Foruden disse Landmasser ligge kun nogle smaa Øegrupper i de anførte sydlige Breder. De øvrige 30 Grader til Sydpolen indeholde blot Vand og Iis med Undtagelse af nogle smaa, nyligt opdagede, ubeboelige Klippeøer. Men paa Havet finder ingen Tilbagekasten, Brækken og Krydsen af Solstraalerne Sted, hvorved sandsynligt Luftvarmen opkommer. Hertil kommer endnu den Omstændighed, at Solen opholder sig otte Dage længere i Dyrkredsens nordlige Tegn end i de sydlige; følgeligt bliver den sydlige Halvkugles Vinter 8 Dage længere, hvorved Kulden, som man har beregnet, kan blive $\frac{1}{16}$ eller i det mindste $\frac{1}{23}$ større end i den nordlige Halvkugle. — I 3die Bind af den tydske Oversættelse af Kirwans physisk-kemiske Skrifter findes Efterretninger om Temperaturen under forskjellige Breder.

Varnhagen v. Ense, kongel. preussisk Geheimelegationsraad, født 1785 i Düsseldorf, mistede sin Fader, som forhen havde været pfalz-baiersk Raad der, men siden, i Følge de med den franske Revolution i Forbindelse staaende Begivenheder havde maattet forlade sit Opholdssted, ved en tidlig Død i Hamborg. Han gik derpaa til Berlin for at studere Lægevidenskaben, men hengav sig med større Lyst til Philosophiens og den

gamle Literaturs Studium. Alerede 1803 fremtraadte han som Digter og udgav en Musenalmanach med A. Chamisso. A. W. Schlegels Forelæsninger og Fichtes Bekjendtskab befæstede ham i hine Studier, som han siden fortsatte i Hamborg efter sin Ven Fr. H. Jacobis Raad og under Gurlitts Veiledning, derpaa i Halle, Berlin og Tübingen. I Halle hørte han F. A. Wolf, Schleiermacher og Steffens. Hans Forsæt, alerede 1806 at træde i preussisk Krigstjeneste, vare Omstændighederne imod. Derimod gik han 1809, da Krigen mellem Østerrig og Frankerig alerede var udbrudt, paa store Omveie til den østerrigske Hær, hvor han, efter Slaget ved Aspern blev ansat som Officeer ved Infanteriregimentet Vogelsang. I Slaget ved Wagram blev han haardt saaret og derpaa bragt til Wien. Først om Efteraaret ankom han til Regimentet i Ungarn, og traadte her i et nærmere Forhold med Obersten, siden General, Prindsen af Bentheim, hvem han, som Adjutant, efter Wienerfreden ledsagede paa adskillige Reiser, ligesom og 1810 paa en Sendelse til Paris til Napoleons Hof. Her saavelsom siden forbandt han literær og politisk Virksomhed, gjorde i Prag nærmere Bekjendtskab med Ministeren v. Stein og kom i Forbindelse med Justus v. Gruner. Da Østerrigerne 1812 deeltoge i det russiske Feldttog, forlod han deres Tjeneste og begav sig til Berlin, hvor Veien til preussisk Civiltjeneste syntes ham fordeelagtigt aabnet. Uagtet Bekjendtskaber og kraftige Anbefalinger fra Fyrst Metternich fandt han dog store Vanskeligheder i den Tids Forhold. Alerede længe de Franske mistænkt, og navnligt angivet for Grev d'Aubignosc, Chef for deres Militærpolitie i Tydskland, saae han sig udsat for Farer, som han kun undgik ved een af de høieste preussiske Statsembedsmænds velvillige Deeltagelse og den franske Gesandts, Grev de Marsans, gode Villie, medens en Ven af ham, mindre heldig, blev et Offer for fransk Vold. Ved Tingenes Vending 1813 gik han strax igjen i Marken, med tilstaaet Forbehold af hans preussiske Tjenestekald, som russisk Kapit. med Tettenborn, først til Hamborg og derpaa som dennes Adjutant, un-

der de paafølgende Krigstogs Afvexling i Meklenborg, Hannover, Holsten og tilsidst i Champagne, til Paris. Under disse Begivenheders Løb erhvervede han sig den svenske Sværdorden, den russiske St. Anneorden og den preussiske Orden pour le mérite. Endnu under Krigen udgav han Historien om Begivenhederne i Hamborg (London 1813) i en sammentrængt Fremstilling, og derpaa om de tettenbornske Krigstog (Stuttgart 1814). I Paris modtog han endeligt sit Kald til den preussiske diplomatiske Tjeneste og fulgte 1814 Statskantsleren Fyrst Hardenberg, til Kongressen i Wien. Her skrev han paa Hardenbergs Vegne blandt andet et Skrift over Sachsen. Efter Krigens Gjenudbrud 1815 fulgte han Hardenberg over Berlin til Paris og erholdt her, endnu før Fredsunderhandlingerne vare endte, den Bestemmelse at gaae som Charge d'Affaires, siden som Ministerresident, til det storhertugelig badenske Hof i Carlsruhe. Den baiersk=badenske Territorialsag vakte der mangehaande Spænding. Efterat han, i Følge sin Stilling, havde virket i disse Forhold og til deres endelige Afgjørelse, oplevet Storhertug Ludvigs Regjeringstiltrædelse, af hvem han erholdt Zahringerordenens Storkors som særdeles Udmærkelse, og Indførelsen af en Forfatning med Stænder, blev han bortkaldt i Sommeren 1819, da denne Post tillige gik ind. De Rygter, der igjennem fremmede Blade og selv i Monitøren udbredede sig om hans Bortkaldelse, bleve embedsmæssigt modsagde af den preussiske Statstidende. Kort derpaa blev han bestemt til Ministerresident ved de forenede nordamerikanske Stater, hvilken Post han dog ei tiltraadte, da mangehaande Hensyn ei lode ham ønske en saa lang Bortfjernelse. Han har siden for det meste levet i Berlin. Foruden de alerede anførte Skrifter ere desuden udkomne af ham: „Deutsche Erzählungen" (Stuttg. 1816); „Vermischte Gedichte" (Frankf. a. M. 1816); „Geistliche Sprüche des Angelus Silesius" (Hamb. 1822); „Göthe in den Zeugnissen der Mitlebenden" (Berlin 1823); „Biographische Denkmale" (Berl. 1824—25. 2 Dele), foruden mange enkelte Afhandlinger og Meddelelser, som ere adspredte i Tidsskrifter.

Vartpenge er et Slags Pension, som gives dem, der skulle indtræde eller have været i Statens Tjeneste og ere erkjendte som dygtige og værdige til samme, men hvis Indtrædelse i virkelig Tjenestevirksomhed ophol-des ved udvortes Omstændigheder. De sædvanligste Tilfælde ere et Embedes eller en Hærafdelings Ophævelse eller en Provindses Aftrædelse, hvorved man tilstaaer dem, man vil forbeholde sig til Statstjenesten, en midlertidig Lønning indtil deres Gjenindsættelse.

Vasalli-Eandi, Professor i Physiken, Bestyrer af Observatoriet og det naturhistoriske Museum, Medlem og bestandig Sekreteer ved Videnskabernes Akademie i Turin, een af det italienske Selskabs Fyrretyve, Medlem af det franske Institut og mange andre europæiske Selskaber, var en Mand af sjelden Fortjeneste og stor Berømmelse i Naturvidenskaberne, hvori han kappedes med Spallanzani og Volta. Ved Anvendelsen af physikalske og kemiske Kjendsgjerninger uddannede han Theorien om Elektriciteten, Meteorologien og Landhuusholdningen videre i sine Skrifter. I Paris deeltog han i Planen til Indførelsen af Eenhed i Vægt og Maal. Keiser Alexander kaldte ham til Rusland, men den ædle Vasalli blev sit Fædreneland troe, skjønt han maatte lide meget efter Begivenhederne 1814. Han døde i Turin den 5te Juli 1825.

*****Vaser**, malede, af brændt Jord. (Vasa fictilia, vases peints, paintings vases). I ingen Deel af Oldtidskundskaben har den nyere Tid maattet lære saa meget nyt som i Kundskaben om Vaserne, som tidligere, fordi toskanske Lærde først gjorde dem bekjendte, sædvanligt anførtes under Navnet etruskiske. Daglige Opdagelser i Sicilien, Storgrækenland (især ved Capua og Nola) og i Athenen selv have saa betydeligt forøget sammes Skat, at de i Toskana fundne derimod maatte synes mindre vigtige og Navnet etruskiske derfor ansees for upassende, om end Lanzi ei havde viist det Ugrundede deri. I Førstningen var det Elden ved Indskrifterne, som man hyppigt træffer paa dem, eller

og Formens og Maleriets Skjønhed, som tilvendte disse Kar de Lærdes Opmærksomhed; dog saae man dengang blot paa de vel vedligeholdte. Siden har man og lært at istandsætte de brækkede, og Samlerlysthaveriet lod intet Skaar ubemærket, især fra den Tid man erkjendte disse Kars Værdie for at fuldstændiggjøre vor Oversigt over Oldtiden. Da man havde erholdt Stof i saa stor Mængde, kunde J. F. L. Hausmanns „Comment. de confectione vasorum antiq. fictilium, quæ vulgo etruscæ appellantur" udkomme, Gött. 1823. 4. *). Ved Undersøgelser af dette Slags er vor Kundskab om den tekniske Fremgangsmaade kommen til langt større Klarhed, end vor Indsigt i disse Kars Betydning, saa mange Formodninger ogsaa derom ere yttrede. Man maa fornemmeligt holde sig til følgende Sætninger. Kun i Gravene (og i disse Kars Fabriksteder) har man hidtil fundet disse Vaser, enten staaende omkring de Døde eller ophængte paa Væggene i Kroge af Bronce. Dog tjente de intetsteds til Askekrukker, men vare, som det synes, en Foræring, en Medgift, som de Afdøde toge med i Graven. Man kan neppe tvivle om, at de der skulde forestille Stadfæstelsen af hiin mystiske Bacchusvielse, som netop var meest udbredet i de Egne, hvor disse Kar hyppigst forekomme. Disse Indvielser foregik, efter mange Spor at slutte, paa samme Tid som de storgræske Drenges Optagelse i Epheberne Fortegnelse, hvorved de erholdt den storgræske Kappe (deraf de hyp-

*) Hausmann har gjenopfundet de gamle Vasers glindsende Overtræk ved Opløsning af Bjergbeeg i Bjergnaphta. Det pragtfulde, af den tekniske Deputation for Næringsveiene i Berlin, paa kongelig Bekostning og paa Statsministeren Grev Bülows Anmodning foranstaltede Værk: „Vorbilder für Fabricanten und Handwerker", Berl. 1823. Fol. 3 Afd. indeholder adskillige Fremstillinger af gamle skjønne Vaseformer. Vasekundskaben har frembragt Efterlignelsen af de sirlige Former, selv af Monochromemaleriet ved de gamle Vaser, i den nyeste Luxus's Kar og Prydelser. Wedgwood er bleven den største Mester heri siden 1770. Den engelske Etruriafabrik leverer fortræffelige Vaser.

pige Kappefigurer paa Vasernes Bagsider) og udelukke-de heller ikke Qvinderne, fornemmeligt dem, som snart skulde giftes, der i Libers og Liberas Ægteskab skulde see et Forbillede paa deres egen Indvielse. Vaser med Bryllupsscener synes at være tildeelte Brudene ved denne Leilighed, som et Slags Certifikater, og en Mængde saadanne Kar ere komne til os. Ved denne Forklaring kan man begribe Mængden af disse Kar og tillige den Omstændighed, at endnu ingen ere fundne i Mellemitalien. Thi det er bekjendt, at det romerske Raad forbød disse Bacchusmysterier Aar a. u. c. 568, saavidt dets Magt strakte sig. Dog kan man ei forklare alle Fremstillinger, og man maa derfor ei forglemme Creuzers dybe Bemærkning, at disse Vaser altid, i de mysteriøse Religioners Aand, som give hvert af Tempeltjenestens Redskaber en videre Betydning, endnu kunne have mangfoldige andre Hensyn. Hos mange synes man ei at kunne benægte et reent kosmetisk Øiemeed. Betænkeligheder herimod ville bedst løses, naar de hidtil sammendyngede Skatte af dette Slags stedse mere udbredes ved troe Afbildninger, paa samme Maade som Millingen, Millin, Laborde, Tischbein, Böttiger, de Rossi, Jorio o. a. have fremstillet disse Kunstværker i deres bekjendte Skrifter. For Kunsthistorien ere de endnu ei nogen tilstrækkelig til Eftertanke tagen Underviisningskilde, da upaatvivleligt Maleriets Historie fra dets Vugge til dets høieste Udvikling, i det mindste i de store Originalers Efterlignelse, ligger os for Øie i dem. Men selv med Hensyn til deres egen Forklaring ere de mangfoldigste Gaader os endnu opgivne i dem, da Levningerne af den græske Literatur langt fra ei strække til at forklare alle de her angivne Hentydninger af Satyr- og Mimespil, som forestilledes hos Folkene af den doriske Stamme ved Bacchusfesterne og Indvielserne af Deikaliasterne og Farceurerne. Kun i Nedreitalien er man kommen paa de Tanker, ſkuffende at efterligne disse Kar, som mangen uforsigtig Kjøber har maattet bekjende. Kritiken af det Ægte og Uægte bliver derfor her saa vanskelig, fordi den dobbelte Undersøgelse af

Stoffet og Fremstillingen maa finde Sted, da disses Bestemmelser sædvanligt forstærke hinanden. Store Samlinger, som den i Neapel (for ei længe siden ret underviisende fremstillet i en kort Oversigt ved A. Jorio: „R. Museo Borbonico, Galleria de'vasi“ Neap. 1825. 8.), i London, Paris (især den Durandske, nu forenet med Antikernes Kabinet), i Wien (den forrige Lambergske: „Collection des vases grecs de Mr. le comte de Lamberg, par le comte de Laborde“ Paris 1822), Petersborg o. s. v. ville give den bedste Underviisning ved Sammenligning. For det egentlige Studium maa man, foruden de større Pragtværker, sammenligne: „Introduction a l'etude des vases antiques par Mr. Dubois-Maisonneuve“, Par. 1817. Fol. og, formedelst de mange fra de almeengjeldende afvigende Paastande, Marchese Haus's lille Skrift: „Dei vasi greci, dei lor forma e dipintura, e dei nomi e uso loro in generale“, Palermo 1823. liden Quarto.

Vater (Joh. Severin), Sprogforsker og Theolog, født i Altenborg, Hovedstaden i Fyrstendommet Altenborg, den 27de Mai 1771, blev opdragen der og underviist paa Gymnasiet. Fra Paaske 1789 erholdt han sin philosophiske Dannelse ved Universitetet i Jena i den forkantiske og kantiske Skole, men den theologiske ved Griesbach; i det gamle Testamentes Studium havde han Döderlein og Paulus til Lærere. Derpaa studerede han fra 1792 til 1794 i Halle, hvor han blev Medlem af det philologiske Seminarium, promoverede 1795 og habiliterede sig ved Skrifter over Aristoteles's Rhetorik og Philosophie. I Aaret 1795 fremtraadte han som Lærer ved Universitetet i Jena og blev overordentlig Professor der. Hans Hovedsyssel var almindelig Sproglære tilligemed den hebraiske, hvori han har oplyst Læren om Navneordene ved virkelige og fuldstændige Paradigmata. I Aaret 1799 blev han kaldt som ordentlig Lærer i den østerlandske Literatur og i Theologien til Halle, hvor han gjorde sig bekjendt ved Undersøgelser over de mosaiske Skrifter og Kirkehistorien. I Aaret

1807 paatog han sig Fortsættelsen af Mithridates efter Adelungs Død og samlede i adskillige Aar uendeligt mange Materialier for almindelig Sprogkundskab. Han fortsatte ogsaa disse Samlinger i Königsberg, hvorhen han gik 1809 som Professor i Theologien og Bibliothekar. Det lykkedes hans Flid at opdyrke nye Marker for Sprogenes Sammenhæng i Afrika og fornemmeligt i Amerika, i det han tillige overalt bearbeidede det Grammatiske i samme. Hans Studier omfattede og det polske og især det russiske Sprogs Grammatik, hvori han gav Tidsordenes Behandling en ny Skikkelse, hvorfor han erholdt Wladimirordenen 1813. Overhovedet har ingen skrevet saa mange Grammatiker som Vater. I Aaret 1820 gjenerholdt han sit theologiske Professur i Halle. Siden have hans Skrifter sysselsat sig med Kirkehistorie, det nye Testamentes Exegese og Theologiens nuværende Tilstand. Tilsidst var han Udgiver af „Journal für Prediger" og „Kirchenhist. Archiv", saavelsom Stifter og Udgiver af „Jahrbuch der häuslichen Andacht". Midt under disse literære Arbeider overraskede Døden ham den 16de Marts 1826.

Vatikansk Bibliothek. I det skjønneste Lokale, som kan haves for en Bogskat, er den kostbare Samling opstillet, hvilken Pavernes Kjærlighed til Videnskaberne og deres kappelystne Pragtsyge lidt efter lidt have sammenbragt. Til et Forværelse, som hænger sammen med Indskrifternes Corregidor, støder det Værelse, som først var bestemt til den vatikanske Bogskats Benyttelse, og dertil knytte sig de store Sale, hvor Haandskrifterne gjemmes i uanselige Bogskabe. Ikke ubetydelige Freskomalerier pryde Lofterne og Væggene, antike Kar de enkelte fremragende Øiepunkter, og to antike Statuer (Ælius Aristides's fra Adrianum og B. Hippolytus's af Porto) de indre Gjennemgange. Historien om denne Samling, som man med Ret har kaldet en Panoplia, gaaer tilbage til Constantin den stores Tider, hvis man tør troe Assemannis legendeagtige Fortælling i dette Bibliotheks Katalog (Bibl. apost. Vat. Codd. Mss. catalogus &c." Rom 1756). Tidligere,

sandsynligt mindre betydelige Begyndelser forøgede Nikolaus den 5te ved Kjøb, hvortil Tidsomstændighederne skaffede ham Leilighed. Saaledes blev han næsten dets nye Stifter. Sixtus den 5te forskjønnede dets udvortes Indretning og lod indrette den store Sal, hvori nu en Hoveddel af Bibliotheket er opstillet. Leo den 10de sørgede for græske, Pius 4de for orientalske Haandskrifter; Pius 5te forenede det selv endnu utilgængelige Archiv med Bibliotheket, og Paul den 5te og Urban den 5te lode Lokalet udvide. Foræringen af det heidelbergske Bibliothek gjorde denne sidste Udvidelse af Rummet nødvendig. Clemens den 7de tilføiede Haandskrifterne fra Bibliotheket i Urbino, Alexander den 8de 1900 af den svenske Dronning Christines Efterladenskab, Benedict den 13de de ottoboniske, uden at tale om andre Udvidelser. Den nyeste var Grev Cicognaras Bibliothek, som den nuværende Pave, Leo den 12te, har anskaffet og som skal opstilles særskilt. Men denne uskatteerlige Rigdom af Haandskrifter og gamle Tryk er saa meget mindre brugbar, fordi den ei er holdt i Orden; selv Fortegnelser fattes eller benægtes i det mindste, hvilke blot kunde give en Oversigt over hvad der egentligt er. Thi det omtalte Katalog af Assemanni omfatter kun en meget liden Deel og er en Sjeldenhed i Bibliotheket selv, fordi de fleste Exemplarer opbrændte 1768. For de andre Bibliotheker gives der kun skrevne, meget slet forfattede Kataloger, som det er en Naade at faae at see. For Bibliothekets Benyttelse gjelde desuden endnu de gamle ei meget liberale Love af Clemens den 13de og Innocens den 13de, som, ved Festdagenes Mængde, virke dobbelt indskrænkende. Nyere Reisendes Klager lade formode, at den nuværende Forstander, Monsignore Ang. Majo, bringer dem i Anvendelse i deres fulde Strenghed og ei med den grano salis, som var at ønske. De literære Angivelser om dette Bibliothek, som Majo har gjort interessant ved nye Opdagelser („Script. vet. nova collectio e codd. vat. edita" Rom 1825 4.) finder man paa det omhyggeligste samlede i Hases „Nachweisungen für Reisende in Italien".

Vaublanc-Viennot (Vincent Marie, Greve af), Medlem af det franske Deputeredes Kammer, født 1756 og opdragen i en Militærskole, opofrede sig først Krigstjenesten, men beklædede 1789 en Sekreteers Post ved Adelsretten i Melun. Kaldt til den lovgivende Forsamling i Aaret 1791, talte han til Fordeel for de Udvandrede og de Præster, der afsloge Eden, forlangte af Comité diplomatique en Beretning om Nødvendigheden af at holde Kongens Brødre bortfjernede fra Frankerigs Grændser, modsatte sig Inddragelsen af Emigranternes Godser og forhindrede, at Bertrand de Moleville blev sat i Anklagetilstand. Modigt bestred han den til Fordeel for Jourdan og andre Ophavsmænd til Blodbadet i Avignon foreslaaede Amnestie, understøttede Anklagen mod Marat og forsvarede Lafayette mod Girondisterne. Tit stod Vaublanc i Fare for at blive et Offer for Folkeraseriet, og Robespierre erklærede ham udenfor Loven; men det lykkedes ham at undgaae Proskriptionen, og efter Revolutionen af 9de Thermidor saae man ham igjen paa Skuepladsen. Som Præsident for Sektionen Poissonniere blev han (1795) beskyldt for, at have været Deeltager i en Comité directeur, der ledede en Opstand mod Nationalkonventet, og blev dømt til Døden. Men paa samme Tid udnævnte Seine- og Marne Departementet ham til Medlem af de Femhundredes Raad, han indgav Appellation mod sin Fordømmelse, blev frikjendt og fremtraadte den 2den Sept. 1796 i de Femhundredes Raad, for at sværge Kongehadets Eed. Men de Taler, han holdt i denne Forsamling, vidnede om standhaftig Opposition mod Fuldbyrdelsesraadet og det republikanske Partie. Da Direktoriets Seier var afgjort 1797 (18de Fructidor) maatte Vaublanc flygte til Italien for at undgaae Deportation. Først under Konsularregjeringen vendte han tilbage til Frankerig, blev 1800 Medlem af det lovgivende Korps, 1804 Præfekt for Moseldepartementet, derpaa Rigsgreve og Kommandør af Æreslegionen. Dog var han een af de Første, som yttrede sig for Bourbonnernes Gjenindsættelse. Den 20de Mai 1815 opfordrede han Nationalgarden til at blive Kongen troe, og traf, i Forening

med Marschal Oudinot, Anstalter til at forsvare Paris mod Napoleon. Den ham truende Fængsling undgik han ved en hurtig Flugt til Luxemborg. I Kongens Følge kom Vaublanc tilbage til Paris og blev efterhaanden udnævnt til Statsraad, til Præfect for Rhonemundingernes Departement og til Minister for det Indre. Hans Ministerium er bekjendt af den nye Organisation, som han gav det franske Akademie. Da han erholdt Vicomte Lainé til sin Efterfølger, blev han udnævnt til Statsminister og Medlem af Geheimeraadet. Departementet Calvados udnævnte ham 1820 til Medlem af de Deputeredes Kammer, og 1824 blev han gjenvalgt for det syvaarige Kammer. Vaublanc er Æresmedlem af det kongelige Akademie for de skjønne Kunster. Han skrev: „Considerations critiques sur la nouvelle ère" (1801); og „Rivalité de la France et Angleterre, depuis la conquete de Guillaume, jusqu'a la rupture du traité d'Amiens" (1803).

Vauquelin (Nicolaus Louis), Ridder af Æreslegionen og den hellige Michaels Orden, Medlem af det franske Institut og næsten alle Europas lærde Selskaber, er født i Normandiet 1763. I Aaret 1780 kom han til Paris for her at fortsætte Kemiens og Pharmaciens i Rouen begyndte Studium. 1783 valgte Fourcroy ham til sin Medhjelper ved kemiske Præparaters Forfærdigelse, og denne Forbindelse, som erhvervede Vauquelin den berømte Lærdes Venskab, varede i 8 Aar. Neppe var han bleven Medlem af Videnskabernes Akademie, før Revolutionens Begivenheder havde Ophævelsen af dette og andre Akademier til Følge 1793. Ved denne Tid gik Vauquelin som første Pharmaceut til Militærhospitalet i Melun, men blev Aaret derpaa kaldet tilbage til Paris og udnævnt til Inspektør for Bjergværksvæsenet. Forelæsningerne over Proberekunsten, som han nu holdt paa Regjeringens Forlangende for Bjergakademiets Lærlinger, erhvervede ham en Adjunkts Post i Kemien ved det polytekniske Institut. Kort efter Stiftelsen af Nationalinstitutet og Æreslegionen blev Vauquelin Medlem af disse. I Darcets Sted udnævnt til

Professor i Kemien ved College de France, tog han sin Afsked som Bjergvæsensinspektør og paatog sig derimod Bestyrelsen af den nyligt oprettede Specialskole i Pharmacien. Efter Brogniards Død erholdt Vauquelin, paa Institutets og Studieinspektørernes Forslag, Professuret i Kemien ved Jardin des plantes. Efter Fourcroys Død (1811) blev han Professor i Kemien ved det medicinske Fakultet, da alle Medbeilere til denne Plads traadte frivilligt tilbage. I Aaret 1822 blev Vauquelin sat i Hvilestand ligesom Jussieu, Dubois, Lallemant o. A. Paa Embedsvegne har han blot udgivet „Manuel del'essayeur“ (1812). Hans Berømmelse grunder sig fornemmeligt paa de fortræffelige Analyser, som han gav enten alene eller i Forbindelse med Fourcroy, og paa de talrige Memoirer, som bleve indrykkede i „Annales de Chemie“, i „Jouruale des mines“, i „Annales du museum“ o. s. v. De mærkværdigste deraf ere: „Notice sur la terre du Brésil“ (Glucinum); „Sur le chrome“; „Sur l'eau d'amuios des femmes et des vaches“; „Sur les pierres dites tombées du ciel“; „Analyse de la matière cérébrale de l'homme et de quelques animaux“; „Sur la presence d'un uouveau sel phosphorique terreux dans les os des animaux“. — Vauquelin var og 1788 Medstifter af det berømte philomatiske Selskab.

Vaux (Thiery, Baronet), k. k. østerrigsk virkelig Geheimeraad, Generalfeldttøimester, Prodirektør for Ingeniørkorpset, Chef for det 25de Linieinfanteriregiment, blev født den 4de Juni 1748 i Petit Failly, i Lothringen og traadte, efter fuldeudte Studier paa Militærskolen i Sedan, 1768 som Kadet i Ingeniørkorpset i Brüssel. Forfremmet til Overlieutnant 1778 deeltog han med Udmærkelse i den baierske Arvefølgekrig, og ledede Bygningen af adskillige af ham udkastede Forskandsninger ved Möskirch og Zuckmantel (i Schlesien), med saa meget Held, at adskillige Angreb, Preusserne foretoge sig mod samme med deres hele Magt, strandede. Efterat Freden var sluttet (1779) anlagde Vaux ad=

skillige Værker ved den nye Fæstning Theresienstadt i Bøhmen. I Tyrkekrigen (1788) bidrog han meget til Dubitzas Indtagelse, blev, paa Laudons særdeles Anbefaling udnævnt til Major og gjorde derpaa saa udmærkede Tjenester ved Beleiringen af Tyrkisk-Gradiska, at Laudon kaldte ham det egentlige Værktøi til denne Fæstnings Erobring. Samme Aar (1789) bivaanede han Belgrads Beleiring og bragte det dertil, at den første Parallele inden kort Tid kunde aabnes. Saaret ved et Bajonetstik i den venstre Fod og ved en Geværkugle i den høire Arm forlod han dog ei Løbegravene, før dette vigtige Arbeid kunde fuldføres. Som Erkjendelse for hans Fortjenester meddeelte Keiseren ham Marie-Theresieordenens Ridderskors og Rigsfriherreværdigheden. Derpaa ledede han Beleiringen af Tyrkisk-Czettin og var den Første, som besteg Breschen. Siden bleb Vaux ansat som Lokal-Genidirektør i Prag; men den franske Revolutionskrigs Udbrud kaldte ham snart igjen i Marken. Ved Thionvilles Bombardement blev han farligt saaret paa begge Knæerne; men tre Maaneder derpaa bidrog han væsentligt til det berømte Forsvar af den af ham befæstede Stilling ved Saar og Mosel. 1793 viste han ligesaa megen Tapperhed som Talent ved Beleiringerne af Valenciennes og Quesnoy, i Slagene ved Famars og Wattigny og ved Maubeuges Blokade. Befordret til Oberstlieut. angav han en Forsvarslinie til Vestflanderns Dækning, bivaanede Stormen paa Landrecy og Slagene ved Tournay, Charleroi og Fleurus. Herpaa blev han sendt, for at aftale Fælledsoperationer, til Hertugen York, tog Deel i Stormen paa de franske Linier for Mainz og bevirkede Manheims Indtagelse. Udnævnt til Oberst 1796 satte han Ingolstadt i Forsvarstilstand, ledede Beleiringen for Kehl, tog den af Moreau besatte Landsbye Sundheim med Storm, og blev ved denne Leilighed saaret af en Musketkugle i Ansigtet. Da Kehl var indtaget ilede Vaux til Beleiringen af Brohovedet ved Hüningen og tvang Besætningen til Kapitulation den 7de Dag efter Løbegravenes Aabning. Kaldt til Rigsarmeens Hovedqvarteer blev han udnævnt til Generalmajor og derpaa til Feldgeni-

direktør, tog Deel i alle Begivenheder i Feldttogene 1799 og 1800 og anlagde Befæstninger paa adskillige Punkter. Efter Freden blev han sat Erkehertug Johan ved Siden som Generalgenidirektør. I Aaret 1805 erholdt han Bestyrelsen af Ingeniørvæsenet ved den italienske Hær og lod blandt andet opføre de to vigtige Passer: Flitscher=Klause og Chiusa veneta. Herpaa undersøgte han Karlstads, Groß=Szigeths, Raabs, Ofens og Essеks Forsvarstilstand. 1806 erholdt Vaux et Regiment, blev eet Aar efter udnævnt til Feldtmarsallieut. og 1809 til Generalgenie=Prodirektor. Samme Aar kom han ved Wiens Overgivelse i Krigsfangenskab, men blev derpaa udvexlet og førte interimistisk Generalkommandoen i Wien. I Aaret 1813 blev han ophøiet til Feldttoimester og 1817 til virkelig Geheimeraad. 1818 høitideligholdt det 25de Regiment sin værdige Chefs 50aarige Tjenestejubilæum. — Efter en langvarig Sygdom døde Vaux den 4de Apr. 1820 i sit 72de Aar. Han efterlod sig Berømmelse som en udmærket tapper Kriger, en duelig Ingeniør, en tro Statstjener og et fortræffeligt Menneske.

Veji, een af de 12 etruriske Kantonstæder, som stode under egne Lukomoner, kom alerede meget tidligt i fiendtlig Berørelse med Naboindbyggerne af det yngre Rom. En fast Post ved Cremera skulde forhindre de Indfald, der foretoges lige til Roms Mure, og samınes Forsvar blev Fabierne overdragen. I Striden om denne ubehagelige Opsigt kom det til en Krig, hvori Fabierne først bukkede under, men Romerne siden, seirende i det Dieblik de troede sig overvundne og vilde trække sig tilbage, bleve tvungne til Vejis mærkelige Beleiring, der maa betragtes som den unge Stats første betydelige Vaabendaad (A. U. 349 — 358 eller 396 f. C.). Kunst og Natur havde befæstet Veji. Høit beliggende og omgiven af faste tyrrheniske Mure, hævede, efter gammel Skik, Skytsgudinden, Junos Tempel sig høit over Staden og trodsede den Tids Beleiringskunsts Krigsmaskiner og Storme. Ligesom Trojas Beleiring varede Vejis i ti Aar, indtil Camillus, udnævnt til Diktator, igjennem en underjor=

disse Gang trængte ind i Stadens Indre, og de forbittrede romerske Soldaters Myrden og Plyndren straffede Veji for den haardnakkede Modstand (Liv. V. 19 — 23). Men en udplyndret Stad var endnu ei fuldkommen underkastet, saalænge dens Skytsguder ei havde forladt den. Derfor opfordrede Camillus Juno at drage til de andre Guder til Rom, hvilket Gudinden samtykkede i. Vejis Beskytterske erholdt nu sin Helligdom, og den af Guder og Mennesker forladte Stad, den fremvoxende Romerstats farligste Modstanderske, forfaldt saaledes, at Qvæghjorder 400 Aar efter græssede paa dens Ruiner (Properts IV. 10. V. 29. 30) og der siden er bleven meget stridt mellem de Lærde om, hvor man skal søge den. Livius siger, at Veji laa 20 Miglier fra Rom og denne Angivelse synes bedst at passe til Monte Lupoli, ved den cassiske Vei i Baccanos Skov, hvis muntre Beliggenhed minder om Athenen og forener alle Luftens og Udsigtens høitberømte Fortrin. Af denne Mening er ogsaa Micali, som af god Grund bestrider de ældre Formodninger, der lagde Veji ved Civita Castellana og Isola Farnese.

Veillodter (Valentin Carl, Dr.), blev efter nogle andre Præsteembeders Bestyrelse, kongelig baiersk Dekanus og Hovedpastor ved St. Sebalduskirken i Nürnberg, hvor han er født den 10de Marts 1769. Denne klarttænkende Religionslærers homiletiske og asketiske Skrifter have anviist ham en hæderfuld Plads blandt Tydsklands udmærkede aandelige Talere og Opbyggelsesforfattere. Han udgav ei alene: „Predigten über freie Texte auf alle Sonn= und Festtage“ 2 B. 1799 — 1800; „Neue Predigten auf alle Sonn= und Festtage“, 2 B. 1816 og 17; „Predigten über auserlesene Stellen der Psalmen“, 1820; „Predigten über die Epistlen des ganzen Jahres“, 3 B. 1806 og adskillige fortræffelige Leilighedsprædikener, men og „Summarische Erklärung der Sonn=, Fest= und Feiertagsepisteln zum Vorlesen am Altare“ 1808, en „Sammlung biblischer Texte“, 1794 og „Gebete am Morgen und Abend“ 2 B. 1801. Af hans „Ideen über Leben,

Tod und Unsterblichkeit" udkom 1818 det tredie Oplag, af hans Skrift „An junge Christen bei der ersten Feier des Abendmahls" 1805 ligeledes det 3die; af hans fortræffelige „Kommunionbuch für gebildete Christen" 1815 det 6te, og af hans „Christl. Beicht- und Kommunionbuch für Landleute" 1819 det andet Oplag. En stor Deel af de i den første Kommunionbog optagne Sange, hvori et ægte digtersk og oplyst fromt Sind yttrer sig, har hans 1808 i det 42de Aar afdøde Søster, Juliane Marie Charlotte V., til Forfatterinde og ere optagne i adskillige andre nye Sangbøger. Han udgav og „Lieder, Erzählungen und Fabelen für Kinder" 2det Opl. 1808, og i Forening med Scheibler og Hennings: „Allg. Chronik der 3ten Jubelfeier der deutschen evang. Kirche" 2 B. 1819 og har leveret fortrinlige Bidrag til Vaters „Jahrbuch der häuslichen Andacht". Megen Opsigt gjorde et anonymt Skrift af denne Forfatter: „Wie sehr die protestantische Kirche Ursache habe, es nie zu vergessen, sie sei ihr Dasein vornemlich der Erneuerung des Lehrsatzes von der wahren evangelischen Freiheit schuldig; eine veränderte Auflage, der v. Dr. F. W. Reinhard am Gedächtnißfeste der Kirchenbesserung den 31ten Oct. in Dreden gehaltenen Predigt", 1801. Den leverer en om meget Vid og Skarpsind vidnende Parodie paa Reinhards bekjendte og mangehaande anfægtede Prædiken om Guds fri Naade i Christo, som den evangeliske Kirkes Grundlære.

Velde (Frants Carl van der) en yndet Forfatter i Fortællingens og den historiske Romans Fag, blev født i Breslau 1779, erholdt sin humanistiske Dannelse der, først paa Magdalene- og siden paa Frederiksgymnasiet, og studerede 1797 og de følgende Aar Retten i Frankfurt an der Oder. 1804 blev han Staddirektør i Winzig, 1814 Assessor ved Stadretten i Breslau, 1818 Staddommer i Zobten. I Apr. 1823 vendte han tilbage til Breslau som Justitskommissar og døde der den 6te Apr. 1824. Fra 1809 til 1824 udkom af ham Digte og Fortællinger i Tidsskrifter; han arbeidede ogsaa for Theatret, f. E. Stykket: „Die böhmischen Amazonen",

men opofrede sig tilsidst udelukkende det fortællende Fag. Fra 1817 blev han Læseværdenens Yndling. Den første Samling af hans Fortællinger ere: „Die Erzstufen“ 3 Dele; derpaa fulgte: „Prinz Friederich“, „Die Eroberung v. Mexiko“, „Die Maltheser“, „Die Lichtensteiner“, „Die Wiedertäufer“, „Die Patricier“, „Arved Gyllenstjerna“, „Der Wunsch der Kanku“, „Das Liebhabertheater“, „Der böhmische Mägdekrieg“, „Das Horoskop“, „Christine und ihr Hof“ og „Die Gesandtschaftsreise nach China“. Blandt hans Papirer har man og fundet et dramatisk Arbeid: „Die Heilung der Eroberungssucht“. Endeligt vilde Forfatteren udføre en for længe siden udkastet Plan i en Fortælling at forherlige sin Fødestad Breslau, da Døden bortrev denne aandrige Mand, der ogsaa var agtværdig som Menneske, af hans Families og nogle faa Venners Kreds, i hvilken han alene følte sig lykkelig. Man har med Uret kaldt v. der Velde den tydske Walter Scott. Hos denne er nemlig Romanen en Bisag, hos den første Hovedøiemedet. W. Scott benytter romantiske Livsforhold blot til sit Tidsmaleries Hævelse; v. der Velde bruger Tidsbilledet kun som Baggrund, for at stille sine opdigtede Personer og deres romantiske Forhold i et mere betydningsfuldt Lys. V. der Velde samlede neppe Halvparten af Stoffet til sine Romaner i Tydskland, men snart paa Norges Grændser, snart i Mexiko, snart paa Korsika, snart paa Kap, snart i China, og forstod derved med Troskab at gjengive Lokalfarverne, udmale Tænke- og Handlemaade i de valgte Tids- og Stedsforhold med kunstnerisk Skuffelse og godt individualisere sine Karakterer. G. Hüttner, een i Depart. for de udenlandske Anliggender i London ansat Sachser, dømmer saaledes om v. der Veldes Skrifter: „Jeg ærer den skabende Indbildningskraft og den Gave, hvormed Forfatteren af smaa Angivelser formaaer at udspinde saa meget og saa Sandsynligt“. Böttiger og Theod. Hell have fra 1824 udgivet v. der Veldes samtlige Værker, trykte og hidtil utrykte, med Forfatterens Levnetsbeskrivelse og med Anmærkninger i 25 Bind.

Velfærdsudvalg, Comité de salut public. Under dette Navn skjulte Bjerget eller Terrorismens Partie i Nationalkonventet det Diktatur, som Rædselsmændene tilreve sig, for at styrte Gironden og det maadeholdne Partie, bringe Bjerget til Herredommet og Republikken til at triumphere over indvortes og udvortes Fiender. Dommer= eller rettere Bøddelarmen, som afløsd denne i Førstningen ni= siden tolvhovede Souverænen, var Revolutionstribunalet. Velfærdsudvalget blev oprettet i Stedet for den neppe ti Dage gamle Comité de défense générale, den 6te Apr. 1793, og af Conventet, hvoraf dets Medlemmer (hvoriblandt Danton, Barrere, Cambon) vare valgte, forsynet med uindskrænket Fuldmagt til hemmelige Raadslaaelser og til Opsigt over Ministrene; blot efter eget Godtbefindende skulde det i enhver Henseende sørge for den offentlige Velfærd; derfor meddeeltes det og nogle Maaneder derpaa Ret at udstede Fængslingsbefalinger. Det herskende Partie gik derved ud fra den Synsmaade, at Frankerig, truet indvortes og udvortes, ei (som Girondisterne vilde) kunde regjeres som i Fred, men, som i den høieste Fares Tid, blot kunde reddes ved fortvivlede Midler. Men, da Bjerget, efter Girondens Fald (1ste og 2den Juni 1793), efter Velfærdsudvalgets Forslag erklærede, at Frankerigs Befolkning kun bestod af to Partier, Fædrenelandsvenner og Revolutionens Fiender, og opoffrede hine til disses Forfølgelse, traadte Skræk i Lovens Sted. Kort derpaa 27de Juli 1793, blev Robespierre Medlem af Velfærdsudvalget, hvis Medlemmer i Førstningen udnævntes maanedligt, men sædvanligt da igien bekræftedes. Siden beherskede Udvalget Bjergpartiet og ved dette Konventet. Som eneste Regel for sin Fremgangsmaade erklærede Robespierre at Folkeregjeringens Spændekraft i Revolutionstilstand var la vertu et le terreur! Snart saae dette Uhyre af politisk Galskab hiin (Jakobinternes) Dyd alene hos sig, og nedtraadte derfor alle, der ei tænkte som han. Med ham og efter samme Grundsætninger arbeidede i Velfærdsudvalget St. Just, Couthon, Billaud de Varennes, Collot d'Herbois og Herault de Sechelles. Carnot, som ligeledes var Medlem af Vel=

færdsudvalget indskrænkede sig blot til Hærenes øverste Styrelse og overlod sine Embedsfæller det Indre, uden at tage Deel i deres Forholdsregler. Paa hines Forslag blev den nye Forfatning for en Tid ophævet og den revolutionære Regjering lovmæssigt overdraget Velfærdsudvalget af Konventet den 4de Dec. 1793. Nu oprettede Velfærdsudvalget blandt de vildeste Mennesker Revolutionsudskud, hvis Antal beløb sig til 20000, til de Mistænktes Dommere i alle Republikens Afdelinger. De sidste endnu brugelige Processformer bleve afskaffede; i deres Sted traadte Galskab og Raserie, Grusomhed, Lumskhed og Forræderie. Endeligt erklærede den en tidlang af Velfærdsudvalget ved Robespierre fjernede Danton sig mod det unyttige Blodsystem, og Robespierre selv samtykkede i at fordømme Høvdingerne for Pariserpøbelen, blandt hvilke Hebert var Selskabets Afskum; men kort derpaa blev ogsaa Danton (5te Apr.) tillige med Herault de Sechelles styrtede af Robespierre. Nu blev denne Rasende indtil den 27 Juli 1794 Herre over henved 30 Millioner Menneskers Liv og Død. Han udnævnte Fouquier Tinville til offentlig Anklager. Fængslerne bleve opfyldte; de Fangne bleve mishandlede, forraadede af Spioner og fordømte uden Forsvar; de som mistænkte Fængsledes Formue blev inddragen, og Guillotinen kom aldrig af Pladsen. Paa samme Maade rasede nogle af Velfærdsudvalgets Befuldmægtigede, fornemmeligt Collot d'Herbois, Carrier og Jos. Lebon i Provindserne. Blandt dette Systems utallige Slagtoffere vare den ædle Malesherbes og den berømte Lovoisier. Endeligt bleve Medlemmerne af Velfærdsudvalget indbyrdes uenige. Robespierre vilde udstøde den ubøielige Carnot af samme; derimod arbeidede Billaud de Varennes paa Robespierres Fald. Blot Couthon, St. Just, Jakobinerne og Parises Menighedensraad hængte endnu ved Demagogiets Hoved. Men, da St. Just den 25de Juli i Velfærdsudvalget virkeligt foreslog en Diktator „til Statens Held," fremstode Vadier, Collot d'Herbois, Billaud de Varennes og fornemmeligt Tallien i Nationalkonventet mod Robespierre. Diktatoren og hans Tilhæng erklæredes fredløse og Barras's

Seier den 27de Juli (9de Thermidor) førte Robespierre, hans Broder, St. Just, Couthon o. fl., tilsammen 105 til Rettersstedet den 28de. Konventet erholdt nu sin Anseelse igjen; Jacobinerne og Terrorismens Tilhængere (la queue de Robespierre) bleve aldeles overvundne; tillige gav Konventet Velfærdsudvalget og Revolutionstribunalet en mere indskrænket Fuldmagt og Indretning. Den blodige Vilkaarlighed ophørte, og, da Direktorialregjeringen traadte i Kraft, opløstes Nationalkonventet og i dets med Forbandelse betyngede Grav hensank tillige Revolutionsregjeringen, Skræksystemet og Velfærdsudvalget.

Verhuell (Charles Henri), Greve, Pair af Frankerig, Viceadmiral og Storskors af Æreslegionen, blev født 1770 i Doesborg i Geldern. Han traadte som Søkadet i hollandsk Tjeneste og var Lieutenant, da Revolutionen udbrød. Huset Oranien ivrigt hengiven, tog Verhuell sin Afsked 1795 og blev uden Ansættelse til 1804. Af den simple Lieutenant blev nu pludseligt en Viceadmiral. Napoleon, som dengang truede England med Landgang, forlangte af den hollandske Regjering en erfaren Officeer til at anføre den hollandske Flotille, der skulde samles for Boulogne. Valget traf Verhuells Broder, men denne afslog Tilbuddet og foreslog sin yngre Broder Henri, der nu gik som Viceadmiral til Frankerig. Tilfældet er saa overordentligt, at Ludvig Buonaparte særdeles omtaler det i sine „Documens et remarques historiques sur la Hollande“. Men Verhuell retfærdiggjorde den, til ham satte Tillid endnu før han ankom med sin Flaade til Boulogne. Paa Høiden af Cap Guinez kom en stærk Afdeling af den engelske Flaade ham imøde; han blev angreben og maatte udholde en meget ulige Kamp, men tvang Fienden ved tapper Modstand og velvalgte Manøvrer til at trække sig tilbage. I Aaret 1806 befandt Verhuell sig blandt de Deputerede, som den bataviske Republik afsendte til Paris, for om muligt at forebygge dens Tilintetgjørelse, hvormed Napoleon truede. Men alle Underhandlinger vare frugtesløse; og, givende efter for Omstændighedernes Magt, forlangte Verhuell i Nationalrepræsentanternes Navn Ludvig Buonaparte til Konge i Holland. Neppe

havde denne besteget den nye Throne, før han udnævnte Verhuell til Marineminister og Rigsmarschal og meddeelte ham Titel af Greve af Sevenaar og Unionsordenens Storkors. Siden var Verhuell Gesandt i Paris, men kom i Mistanke hos Kongen for, at han var Napoleons Fordeel ivrigere hengiven end dennes. Efter Hollands Forening med Frankerig traadte Verhuell i fransk Tjeneste. I Aarene 1813 og 1814 forsvarede han Helder imod sine egne Landsmænd paa det meest Haardnakkede og først efter de Forbundnes Indtog i Paris overgav han denne Havn. Ved sin Tilbagekomst til Frankerig blev han udnævnt til Marineinspektør og 1819 kaldet til Pairernes Kammer.

*Vernet er en Kunstnerstamme, som nu alerede i tredie Led vedligeholder og forøger den arvede Berømmelse. Claude Joseph Vernet, var født den 14de Aug. 1714 i Avignon og Søn af en Maler, Antonio Vernet, der var hans eneste Lærer. Atten Aar gammel forlod Claude Comtatet, for at gaae til Rom, og den tilfældige Omstændighed, at han gjorde Reisen til Søes, bestemte Retningen af hans Talent. Vant til at tegne alt hvad han saae, sysselsatte den nye Verden paa Vandet ham under Søreisen, og snart fordybede han sig saaledes i denne ham omgivende Natur, at selv en Storm ei skrækkede ham. Han lod sig binde til et Masttræe og beundrede Scenernes uendelige Mangfoldighed med sand Kunstnerglæde, medens Kapitainen og Matroserne skjelvende saae Skibets Undergang imøde. Denne Storm var Indviessen til hans sande Kald. Udelukkende valgte han sig Søstykker og Havne- og Strandlivet til Gjenstand for sine Fremstillinger, og rigt paa mangfoldige Arbeider var hans 20aarige Ophold i Italien. Berømte bleve især hans Arbeider for Huset Borghese og Pal. Rondanini. De behageligste Forhold med Solimenes, med J. P. Panini og Locatelli, men især en inderlig Forbindelse med Pergolesi, som komponerede en Deel af sin Stabat mates i Vernets Atelier, gjorde ham Italien saa behagelig, at kun de meest glimrende Bestillinger af den franske Regjering (1752) bestemte ham til at vende tilbage til Frankerig. Han skulde male Frankerigs betydeligste Havne; saale-

des fremkom hiin fortræffelige Samling, som endnu findes i Louvres Museum. Heldig i Standpunkternes Opfatning forstod han især at bringe dem Beskuelsen nærmere ved en meget levende Staffage; i enkelte bemærkede man et heldigt Studium af Salvators Værker, for hvis mere raae Masser han vogtede sig. Letheden i hans Frembringelse var overraskende. Fra Aaret 1752, da han kom tilbage til Frankerig, og til 1789, da han døde, skal han ei have fuldført ringere end 200 større og mindre Malerier. Og alle, selv de sildigste, vise en ungdommelig Friskhed, der giver endog hans mindste Skizzer Værdie. Akademiet havde 1752 optaget ham blandt sine Medlemmer og udnævnte ham 1766 til sin Raad; men til disse Udmærkelser og en Bolig i Louvre indskrænkedes og al den Gunst, der blev ham til Deel ovenfra. Desto rigeligere vare Beviserne paa hans Samtidiges Erkjendelse, der satte ligesaa høi Priis paa den aandrige Mand og den elskværdige Selskabsbroder, som den tænkende, alt Godt befordrende Kunstner. — Antoine Charles Horace Vernet, en Søn af den forrige, mere bekjendt under Navnet Charles Vernet, som han har antaget paa sine Værker, er født 1758 i Bordeaux. Dannet af sin Fader for Kunsten, vandt han alerede i sit 17de Aar den anden Priis og i sit 23de den første, gik som Kongens Pensionær til Rom og blev 1787 optagen til Medlem af Akademiet, en Ære, der paa ny blev ham til Deel 1814. Keiserregjeringen gav hans Tilbøielighed til Slag- og Paradestykker det rigeligste Stof og i kraftige Billeder har han forherliget de blodige Dage ved Rivoli, Marengo, Austerlitz, Wagram, Indtoget i Mailand, Marschallernes Afreise. Mere tiltrækkende ville maaskee mange finde de mindre Scener, som meest have Hensyn til Kamp og Feldtleier. Aandrig, smidig Fremstilling, især livfulde Heste, gjør, at man overseer det Afstikkende, som findes i mange af hans Billeder. Hans Jagtstykker og Naturstudier, især de lithographerede, ere meget søgte af Lysthavere og have en Livlighed og Kjekhed i Opfatningen, hvori han kun har een Medbeiler, hans Søn Horace Vernet. Charles Vernet ha-

rer til det franske Publikums Yndlinger, hvilket anseer mange af hans Værker som hellige Aktstykker af sine daadrige Lidelsesaar. De 28 Blade i Fol. til Buonapartes Feldttog i Italien regner man til de meest udmærkede. Ch. Vernet er Ridder af Æreslegionen og den hellige Michaels Orden. — Horace Vernet, den Forriges Søn og Arving af sine Stamfædres forenede Talenter, er født den 30te Juni 1789 i Louvre, hvor ogsaa hans Fader havde en Embedsbolig. Født i den meest levende Bevægelses Dage synes han at have beholdt hiin opvakte Aand, som dengang havde grebet alle Gemytter; og den Sands for det Store og Fædrenelandske, som i hiin Tid yttrede sig saa mangfoldigt, viser sig kunstmæssigt i alle hans Værker. Efter sin Faders Mønster begyndte Horace med Slagmalerier (Jemappes, Montmirail, Hanau), som have skaffet ham et Navn ved en lykkelig Udhævelse af enkelte Grupper mellem de med megen Indsigt hentegnede Masser. Man roser ham for, at han stedse meget heldigt forstod at antyde Kampens Udfald ved Slagliniernes Bevægelse. En Mængde enkelte Billeder forbinde disse store Hobe og lyne som enkelte Glimt paa Oceanets bevægede Bølger. Horace fremtraadte og i sin Bedstefaders Kunstkreds med ei mindre Held end i sin Faders, som han overhovedet, ved Letheden i hans Frembringelse synes kaldt til at erhverve sig en Krands i ethvert Fremstillingsfag. Thi snart er det Scener af det huuslige Liv, snart landlige Fester, snart Jagtbegivenheder og snart Røveres Smuthuller, som han veed at fremstille med saadan en Sandhed og Eiendommelighed, at man paa en Tid, da saa manget Talent har udmærket sig i denne Art, dog ubetinget maa tilstaae ham Forrangen. Hans Billeder ville ei andet end behage ved deres tekniske Udførelse, og efterlade tit et saa meget dybere Indtryk, jo mindre de synes beregnede derpaa. Endnu taler man i hele Frankerig med Henrykkelse om hans uendelig tit i Litographien og paa anden Maade gjengivne Soldat laboureur og hans Soldat de Waterloo, hvis for alle Tider forstaaelige Udtryk vist nok dengang ei bidrog til at anbefale H. Vernet til Medlem af det kongelige Aka=

demie, hvor han dog er optaget 1826 i Le Barbiers Sted. Et andet ofte gjentaget Billede, Le chien du-régiment, giver det bedste Beviis for hans ovenfor roste Talent, paa sand Kunstnermaneer at skjule sindrige Antydninger. Men det vilde ingen Ende faae, hvis man vilde opregne alle denne uudtømmelige og alt formende 37-aarige Kunstners udmærkede Arbeider. For ei længe siden har han forelagt det større Publikum et aandrigt udført Blad, hvori man ogsaa gienkiendte Revolutionens Fostre, Forestillingen af den brogede Virksomhed i hans Værksted, hvor nogle fægte ved Siden af hans Staffelie, medens Andre opføre Musik og dressere Hunde og Kunstneren selv tegner efter Model.

*Vestris, et Navn, som alerede i tre Menneskealdere har bragt Parises Leddiggængere i Bevægelse, skylder en Florentiner (født 1728) hvilken af sine Kunstfæller, i den Mundart, som var den herskende blandt dem, blev priist som Diou de la danse, sin Berømmelse. Han var en Discipel af Duprés og havde megen Deel i Noverres Held, som hævede Choregraphien til de skiønne Kunsters Rang. Vestris's Berømmelse grundedes især i Ludvig 15des sidste Regjeringsaar, og paa Konsulatets Tid stod hans Berømmelse saa høit, at alle de, som saae ham, betragtede ham som Dandsekunstens Mesterstykke i Ynde, Lethed og Siirlighed. Grimans Brevvexling er fuld af Anekdoter om denne Dandsers Opblæsthed. Han anbefalede sin Søn til Publikum, ved dennes første Fremtræden, med følgende Ord: „Allons mon fils, montrez votre talent au public, votre père vous regarde"! Efterat han i 40 Aar havde været Pariseroperaernes Prydelse og Stolthed trak han sig tilbage og døde 1808 i sit 80 Aar. Vestris...., en uægte Søn af den forrige og Dandserinden Allard, hvorfor han og undertiden blev kaldet Vestrallard, syntes at forædle det medfødte Talent paa enhver Maade. I Aaret 1772, dengang kun 12½ Aar gammel, viste han sig paa Operaen i Paris og fandt larmende Bifald, hvilket han og udelukkende blev i Besiddelse af indtil Duport hævede sig ved Siden af ham. Da han i Aaret 1779 skulde bringes til Fort l'Eveque, fordi han havde vægret sig ved at spille

en Hjelperolle i Armide, rev hans Fader, Dandsens Gud, sig af hans Arme med de Ord: „Allez mon fils; voila le plus beau jour de votre vie. Prenez mon carrosse et demandez l'apartement de mon ami le roi de Pologna: je paierai tout.... Ogsaa Sønnen af denne sidste Vestris opofrede sig den Kunst, som havde bragt hans Fader saa stor Berømmelse. Han hører endnu til Dandserne ved den store Opera i Paris; dog er det ei lyktes at finde nøiere historiske Data om denne Slægt. Reichardt forsikkrer i sine Breve, at de sildigere af dette Navn meget ere afvegne fra Stamfædrenes Ynde. Deres Spring viste blot Kraft og deres Kunst var beslægtet med en Furiosos Færdighed. For nærværende Tid lever en Balletmester Vestris i Wien, der ved sin nyeste Ballet, Alexander, som 1825 fandt stort Bifald i Wien, har beviist, at man med een god Dandserinde er i Stand til at bringe en god Ballet paa Skuepladsen.

Vicenza (Armand Augustin Louis de Caulaincourt), Hertug af), kongelig fransk Generallieutenant, Besidder af flere Ordener, en Søn af Marquien af Caulaincourt, er født 1773 i Caulaincourt og har under den franske Revolution udmærket sig som Diplomat og Kriger i de vanskeligste Forhold, ved Redelighed, Mod, Troskab og Duelighed. Han tjente i Armeen fra sit 15de Aar, mistede ved Revolutionens Udbrud sin Post som Stabsofficeer, var en tidlang fængslet og tjente fra 1792 først som Grenadeer, derpaa som ridende Jæger. Først 1795 rykkede han, paa Hoches Anbefaling, igjen ind i sin Grad som Kapitain; han tjente derpaa med Udmærkelse ved den italienske Hær, og begyndte sin diplomatiske Løbebane i Constantinopel ved Generral Aub. Dubayets Gesandtskab, hos hvem han var Adjutant. Derpaa tog han som Oberst Deel i adskillige Felttog i Tydskland, udførte 1801 en diplomatisk Sendelse til Keiser Alexander, som siden stedse udmærkede ham ved Agtelse og Tillid. Endelig blev han Adjutant hos den første Consul og 1804 Storstaldmester. Ved denne Tid, i Marts 1804, skulde han som

*) Kort berørt under Art. Caulaincourt.

Brigadegeneral iagttage Rhinbredden, udføre Fængslinger i Offenborg og bemægtige sig Frue v. Reichs Papirer, fordi man kjendte den engelske Gesandt Drakes hemmelige Planer i München, hvilke stode i Forbindelse med Sammensværgelserne i Paris mod den første Konsuls Liv. Imidlertid kan man ei lægge ham den mod Hertugen af Enghien i Ettenheim udøvede Voldsgjerning til Last; denne Fængslings Udførelse var overdraget General Ordener. Caulaincourt erholdt blot skriftlig Anviisning fra Talleyrand, Minister for de udenlandske Anliggender, at sende en Skrivelse fra ham til den kurbadenske Minister, Hr. v. Edelsheim, som indeholdt en Erklæring angaaende den i Ettenheim og Offenborg paafulgte Gebetsfornærmelse. Caulaincourt havde end ei den fjerneste Deel i Hertugen af Enghiens ulykkelige Skjebne, hvilket selv Keiser Alexander erkjendte i sit Brev til Caulaincourt af 4de Apr. 1808. I Aaret 1805 blev Caulaincourt Divisionsgeneral og Storkors af Æreslegionen og fik Titelen Hertug af Vicenza. Siden var han med ved alle Napoleons Feldttog i dennes umiddelbare Nærhed, undtagen i Spanien og Østerrig 1809. Dengang var han fransk Gesandt ved Hoffet i Petersborg. Paa denne vigtige Post, som han beklædede i 4 Aar, forstod Coulaincourt at holde Rusland i en mod England fiendtlig Stilling, i Forbund med Frankrig og for Fastlandssystemet. Ved Ligefremhed og Fasthed i Opførsel indgjød han den russiske Monark personlig Agtelse for sin Karakteer; man fortæller og, at Caulaincourt efter Tilsitfreden, havde overgivet Keiser Alexander visse Papirer, som vare faldne den franske Hær i Hænderne og som skulle have gaaet ud paa en i Rusland, selv i Hæren udbredet Sammensværgelse, og derved vundet hans hele Fortrolighed, saa at den franske Gesandts usædvanlige Udmærkelse ved Hoffet i Petersborg vakte megen Utilfredshed hos de russiske Store. Caulaincourt fulgte Keiser Alexander til Kongressen i Erfurt 1808. Da Frankerigs Politik sildigere (1810) fornærmede det russiske Kabinet, anholdt Hertugen af Vicenza 1811 om sin Tilbagekaldelse. Man veed, at han stedse fraraadede Krigen mod Rusland.

Hans Forestillinger mishagede; han bad derfor Keiseren i Vilna at give sig en Kommando ved Hæren i Spanien, men Napoleon beholdt ham hos sig. I Moskau paalagde han ham at gaae til Petersborg, for at indlede Fredsunderhandlinger, hvilket Coulaincourt frabad sig, som noget der var uudførligt. Efter det ulykkelige Tilbagetog, da Napoleon forlod den franske Hær ved Smorgonie, tog han ham med i sin Slæde. Paa denne 14 Dages Reise over Warschau og Dresden til Paris kom Caulaincourt aldrig fra Keiserens Side. Den inderligste Fortrolighed syntes at knytte begge nærmere sammen end tilforn, men Hertugen kunde i Statsraadet ei stemme med det af Napoleon fulgte System med Hensyn til Krig og Fred, og trak sig derfor tilbage fra enhver umiddelbar Deeltagelse i Forretningsførelsen. Imidlertid besørgede han, medens Hertugen af Bassano en kort Tid var fraværende, den diplomatiske Brevvexling i Dresden 1813 med Hr. v. Bubna, og forlangte den 18de Mai, paa Napoleons Vegne, en Samtale med Keiser Alexander, som dog ei paafulgte, fordi Napoleon angreb de Forbundne ved Bautzen. Først den 27de Mai tog Caulaincourts Underhandling med Generalerne Schuwaloff og Kleist om den af den franske Keiser foreslaaede Vaabenstilstand sin Begyndelse i Pläswitz (en Landsbye i Strigauerkredsen), og den 4de Juni blev det af ham der sluttede Fordrag underskrevet. Hertugen af Vicenza blev derpaa udnævnt til fransk Befuldmægtiget ved Kongressen i Prag, hvor han dog først ankom den 28de Juli. En kort Notevexling førte ei til Maalet, og den 10de August erklærede den russiske og preussiske Gesandt deres Fuldmagter for udløbne, hvorpaa Østerrig den 12te tiltraadte Forbundet imod Frankerig. Ligesaa forgjeves vare Caulaincourts sildigere Fredsunderhandlinger, som han i Dec. fra Luneville skriftligt igjen skulde begynde med Grev Metternich i Frankfurt. Napoleon havde alerede den 16de Nov. udnævnt ham til sin Befuldmægtigede og kort derpaa til sin Minister for de udenlandske Anliggender, fordi saavel Grev Metternich som Grev Nesselrode udtrykkeligt havde bevidnet Hr. St. Aignan, der var gift med Her=

tugen af Vicenzas Søster, deres Monarkers Agtelse for Hertugens personlige Karakteer. Caulaincourt foreslog Keiseren at bekjendtgjøre de af de Forbundne i Frankfurt gjorde Forslag og bestemt erklære sit fredelige Sindelag, men tillige opfordre Nationen til at forsvare Frankerigs Naturgændser. Denne ridderligt aabne Diplomatik erholdt ei Napoleons Bifald. Imidlertid rykkede de forbundne Hære ind i Frankerig, og først den 5te Febr. 1814 aabnedes en Fredskongres i Chatillon. Her havde Caulaincourt i Førstningen ubetinget Fuldmagt at underskrive Freden; men efter de første Fordele, som Napoleon havde tilkjæmpet sig over den schlesiske Hær, tog den franske Keiser den 18de Februar hiin Fuldmagt tilbage; dog erholdt Caulaincourt først den 21de Befaling ei at underskrive noget uden sin Monarks Forevidende. Af denne Grund har en vis Hr. Pons de L'Herault, i et lille Skrift: „Congrés de Chatillon," (Paris 1825) bebreidet Hertugen, ei at have bragt en Fred i Stand med Europa i den korte Tid fra 5te til 21de Febr., i hvilken desuden Underhandlingerne en Tid vare blevne afbrudte fra de Forbundnes Side: en Bebreidelse, hvis hele Ugyldighed alerede fremlyser af denne Omstændighed. Efter Kongressens Opløsning den 19de Marts begav Caulaincourt sig til Keiseren, som han traf den 25de ved St. Dizier. Imidlertid vare de forbundne Hære dragne mod Paris; Napoleon ilede for silde til Fontainebleau og sendte den 30te Caulaincourt til Fyrst Schwarzenberg i Bondy, men denne tilbageviste hans Forslag. Efter Hovedstadens Overgivelse sendte Napoleon ham tilligemed Marschalterne Ney og Macdonald til Keiser Alexander. Caulaincourt opbød alt hvad Iver og Troskab indgjød ham for at sikkre Napoleons og hans Søns Fordele; heller ikke er det usandsynligt, at det var ham, som, da intet meer var at haabe, bevægede Keiser Alexander til at give de Franskes Exkeiser Souverainitet over Øen Elba. Derpaa sluttede Coulaincourt Afstaaelsesfordraget i Fontainebleau den 11te Apr. 1814. Saaledes blev han indtil Napoleons Afreise fra Fontainebleau den 20de Apr. tro i dennes Tjeneste. Til Minde forærede Na-

poleon ham sin Sabel og sit i østerlandsk Steen skaarne Portræt. Med samme Troskab bragte Caulaincourt Fuldbyrdelsen af Fordraget i Fontainebleau i Stand, hvorpaa han trak sig tilbage til sit Landgods. Uagtet Napoleon havde udnævnt ham til Medlem af Senatet, blev han dog ei optagen i Pairernes Kammer 1814. I de 100 Dage kaldte Napoleon ham til Paris og overdrog ham de udenlandske Anliggenders Minesterium. I denne Egenskab udstedede han den 4de Apr. 1815 den bekjendte Rundskrivelse til de udenlandske Kabinetter, hvori han erklærede Napoleons fredelige Sindelaug, men den blev ei antagen ved noget Hof. Selv efter Keiserens anden Thronfratrædelse blev Caulaincourt virksom for sit Fædrenelands Vel som Medlem af Regjeringskommissionen; men Kongens Tilbagekomst endte hans offentlige Løbebane. Han skulde forvises, men indflydelsesrige Venner og et fremmed Hofs Velvillie bevirkede dog Udstrøgelsen af Listen fra 24de Juli 1815. Paa denne Tid gav Overlieutenant Kochs Værk om Feldttoget 1814 ham Adledning til at bekjendtgjøre et Aktstykke af sin diplomatiske Brevvexling, som paapegede de sande Grunde, hvorfor Napoleon ei havde antaget Fredsbetingelserne i Chatillon. Herfor blev Caulaincourt tiltalt for Retten, men frikjendtes. Siden levede han afvexlende i Paris og paa sit Landgods, sysselsat med sine Børns Opdragelse og med Landhuusholdningen, indtil hans Død, som indtraf den 19de Febr. 1827. En yngre Broder af Hertugen var den tapre General for Rytteriet, Grev Caulaincourt (Aug. Jean Gabriel), som blev født 1777, Officeer 1792 og derpaa Adjut. has General Dubayet, 1806 Brigade- og 1809 Divisionsgeneral. Ved flere Rytterangreb i de italienske, tydske og spanske Feldtog (f. Ex. ved Stormen paa Tajobroen i Arzo-Bispo den 8de Aug. 1809) var han een af de dristigste Ledere til Seieren. Som Hærfører holdt han strengt over Tugt og Orden. I Slaget ved Moskwa (7de Sept. 1812) stormede han med det 5te Kyrasseerregiment den russiske venstre Fløis store Skandser, i Spidsen for det andet Kavallerikorps, men blev truffen af en Kanonkugle og fandt saaledes sin Død i Seierens Arme.

Victor Emanel den 1ste, Konge af Sardinien, anden Søn af Victor Amadeus den 3die, født den 24de Juli 1759, hed før sin Thronbestigelse Hertug af Aosta. Af Tilbøielighed studerede han Krigskunsten og anførte sædvanligen personligt Hærens Øvelsesleir, som Kongen, hans Fader, fra Tid til anden, befalede at holde. Den 21de Apr. 1789 formælede han sig med Prindsesse Therese, en Datter af Erkehertug Ferdinand i Mailand. Kort derpaa udbrød den franske Revolution, mod hvilken Hertugen af Aosta bestemt erklærede sig. Det var fornemmeligt ham, der bevirkede, at Sardinien strax i Begyndelsen tiltraadte Koalitionen; derpaa stillede han sig, efter paafulgt Krigserklæring 1792, i Spidsen for den piomontesiske Hær, trængte de Franske tilbage ved Gilette i Grevskabet Nizza, tog Vials Pas og rykkede frem til Mundingen af Var. Men, da Greven af St. André ei kunde bemægtige sig Posten ved Utelle, maatte ogsaa Hertugen af Aosta trække sig tilbage i Alpepasserne. Det af ham til Fanatisme vakte Landfolk begik dengang mange Udsvævelser, hvilket havde blodig Hevn fra fransk Side til Følge. Da Turinerhoffet endeligt knyttede Underhandlinger med den franske Overanfører Buonaparte, modsatte den krigerske Hertug af Aosta sig en Freds Slutning, og trak sig, da han ei kunde hindre samme, tilbage til det sydlige Italien. Hans Fader maatte i Freden (15de Mai 1796) aftræde Hertugdommet Savoien og Grevskabet Nizza, og døde vel tildeels af Kummer herover den 16de Oktober. Hans Søn og Efterfølger, Carl Emanuel den 4de, saae sig nødt til næste Aar at slutte en Subsidie- og Forbundstraktat med den franske Republik, men maatte desuagtet stedse føie sig efter det franske Direktoriums Villie; og, da Kong Ferdinand den 4de af Neapel i Nov. 1798 havde grebet til Vaaben, erklærede Frankerig den 6te Dec. ei alene Neapel, men og Sardinien Krig, efter Foregivende, formedelst det turinske Hofs Forstaaelse med det neapolitanske. De Franske tvang derpaa Kongen, ved en formelig Frasigelsesakt af 9de Dec. til at give Slip paa sin Ret til Piemont. Carl Emanuel begav sig derpaa med sin Familie til Sardinien og nedlagde

her den 4de Juni 1802 Regjeringen, som nu tilfaldt Hertugen af Aosta, der som Konge hed Victor Emanuel den 1ste. Denne blev i Cagliari under Englændernes Beskyttelse, indtil Begivenhederne i Aaret 1814 igjen bragte ham tilbage til det faste Land. Pariserfreden af 30te Mai 1814 tilbagegav ham Nizza og det halve af Savoien, den næste Fred 20de Nov. 1815 skaffede ham det øvrige af Savoien og Wienerkongressen forenede Genua med det sardiniske Monarkie. Piemonteserne ventede nu tidsvarende Indretninger i den indvortes Forvaltning, hvortil de alerede for en Deel vare blevne vante under den franske Regjering; men den kongelige Regjering ophævede lidt efter lidt de bedre franske Indretninger, lod de trykkende vedblive og forsøgte at gjenindføre de gamle Former. Tillige traf religiøse Forfølgelser Valdenserne og især Jøderne, som igjen maatte sælge de under den forrige Regjering erhvervede Grundstykker. Efter de gamle Love blev en Ulykkelig, som havde stjaalet Siraterne af et Madonnabillede, levende brændt i Chambery 1819. Ved Gnidningerne mellem Tilhængerne af den gamle og nye Tid opkom hemmelige Selskaber. I Art. Piemontesisk Revolution er fortalt, at Victor Emanuel vægrede sig ved at besværge den af Soldaterne udraabte spanske Forfatning. Han nedlagde derfor Kronen den 13de Marts 1821, hvilken tilfaldt hans Broder Carl Felix (født 1765), som ogsaa beholdt den, da hans Broder gjentog sin Fratrædelseserklæring den 19de Apr. 1821, efterat Opstanden var undertrykt ved Østerrigs Vaaben. Kong Victor Emanuel besøgte 1822 Kongressen i Verona og vendte derpaa tilbage til Turin. I Besiddelse af sine forrige Undersatters Agtelse og Kjærlighed døde denne Fyrste den 10de Jan. 1824 i Montcalieri. Endnu lever hans Enke og 4 Døttre, hvoraf de to yngste ere uformælede. Den ældste er regjerende Hertuginde af Modena; den anden Hertuginde af Lukka. Victor Emanuels to Søstre vare formælede med de franske Konger, Ludvig den 18de og Carl den 10de.

* Victor (Perrin), Hertug af Belluno, Pair

og Marschal af Frankerig, Storkors af Æreslegionen, født 1766 i la Marche i Lothringen, tjente fra sit 15de Aar i Artilleriet. Revolutionskrigen viste hans Talent og hans Mod en glimrende Løbebane. Haardt saaret ved Toulons Beleiring 1793, erhvervede han sig en Brigadegeneralsgrad; derpaa tog han Deel i alle vigtige Foretagender ved Østpyrenæerarmeen indtil Freden i Basel; saavelsom og i de italienske Feldttog 1796 og 97, hvori han tog General Provera og de wienske Frivillige (5000 Mand) til Fange ved Mantua den 16de Jan. 1797. Udnævnt til Divisionsgeneral rykkede han ind i Kirkestaten og overumplede Ankona. Efter Freden i Kampo Formio gjenoprettede han Roligheden i Vendee. I Aaret 1799 fægtede han ved Hæren i Italien; i Aaret 1800 anførte han Fortravet i Slaget ved Marengo, hvor han i 8 Timer modstod Østerrigernes Angreb, indtil den franske Hær forenede sig. Efter Freden i Amiens gik han som fransk Gesandt til Kjøbenhavn. I Krigen 1806 fægtede han i Slagene ved Jena og Pultusk; den 14de Jan. 1807 blev han optagen af Schills Korps, men udvexlet den 26de Febr. mod Blücher. Han beleirede derpaa Graudenz forgjeves i April og Mai, og udmærkede sig i Slaget ved Friedland, hvor hans Forhold erhvervede ham Marschalsstaven. Efter Freden i Tilsit udnævnte Napoleon ham til Statholder i Berlin. I Aaret 1808 anførte han et Armeekorps i Spanien og bidrog væsentligt til adskillige Seire (ved Espinosa, Uclés, Medellin, o. a.). Efter Slaget ved Talavera mod Wellesley (Wellington) 1809, som Kong Joseph ei vandt, tvang Victor ved en dristig Marsch Spanierne til at forlade Posten Pena Perros 1810, hvorpaa de Franske trængte ind i Andalusien. Herpaa indsluttede han Cadix og holdt sig i sin Stilling mod Englændernes og Spaniernes Angreb, blandt andet i Træfningen ved Chiclana (5te Marts 1811). I Krigen mod Rusland 1812 anførte han det 9de Armeekorps og sikrede ved sin Anstrengelse den franske Hærs Overgang over Berezina. I Slaget ved Dresden (27de Aug. 1813) afskar han, ved en dristig Bevægelse med det andet Armeekorps, Østerrigernes venstre Fløi, som for Størstedelen blev

tagen til Fange. Han tog ligeledes Deel i Slagene ved Wachau, Leipzig og Hanau, satte derpaa Pladserne i Elsas i Forsvarstilstand 1814, holdt sig en tidlang i Vogeserne og kjæmpede med ved Brienne, Marne og Seine. Nogle Timers Rast, som han tilstod sine Tropper den 17de Febr. ved Salins, vare Aarsag i, at Broen ved Montereau ei blev besat, hvorfor Keiseren gjorde ham levende Bebreidelser og overgav General Gérard Anførselen over hans Hærafdeling. Uagtet denne Krænkelse vedblev Victor at tjene Keiseren med Anstrengelse; han udmærkede sig fornemmeligt den 7de Marts ved Craonne, hvor han blev saaret. Efter Restaurationen gav Kongen ham Ludvigskorset og Gouvernementet i den anden Militærdivision. Forgjeves søgte Hertugen, ved Napoleons Tilbagekomst fra Elba, at holde Tropperne i Lydighed; han fulgte derfor Kongen til Belgien og vendte tilbage med ham i Juli 1815 til Paris, hvor han blev udnævnt til Pair af Frankerig, Majorgeneral af den kongelige Garde og til Præsident for den Kommission, som skulde undersøge Officerernes Opførsel i de 100 Dage. Da Marquien af Latour-Maubourg i Nov. 1821 var gaaet som Gesandt til Constantinopel, udnævnte Ludvig 18de Marschal Victor i hans Sted til Krigsminister den 15de Dec. Hans Ønske, at blive ansat, som Major-General ved Hæren i Spanien 1823, gik dog ei i Opfyldelse, og General Guilleminot erholdt denne Post den 6te Febr. Da man imidlertid lydeligt yttrede Klager angaaende Hærforvaltningen, begav Hertugen af Belluno sig selv til Hæren og Kongen udnævnte ham den 17de Marts til Majorgeneral for Pyrenæerarmeen, men Viconte Digeon til Krigsminister i hans Fraværelse. Desuagtet blev Guilleminot Chef for Generalstaben, og Belluno syssel satte sig i Bajonne blot med Anstalter til Hæreus Forpleining, hvorfor der blev sluttet for den kongelige Skat meget byrdefulde Leveringskontrakter med Herrerne Ouvrard og Tourton. Angaaende Ouvrards Regninger opkom derfor i Aaret 1825 en vidtløftig Proces, som blev afgjort i Apr. 1826 imod Leverandørerne. (Man see desangaaende Ouvrards Memoirer, Paris 1826). Det synes som om den of-

fentlige Mening, der lagde Hertugen af Belluno Hærforpleiningens Forsømmelse til Last, ei har havt gandske Uret. (I Aaret 1824 lod Hertugen trykke et Forsvarsskrift for sin Hærforvaltning). Efter den franske Hærs Overgang over Bidassoa, vendte Belluno den 14de Apr. tilbage til Paris, hvor han igjen modtog sit Ministerium; men den 28de Okt. 1823 udnævnte en af Ministerraadets Præsident, Greven af Villete, contrasigneret kongelig Ordonans ham til Statsminister og Medlem af Geheimeraadet, hvorpaa først Baron Damas, men derpaa Marquien af Clermont-Tonnere erholdt Krigsministeriet. Marschallen blev siden udnævnt til Gesandt i Wien, men afslog denne Post. For nærværende Tid lever han i Tilbageholdenhed, og har af Carl den 10de, efter denne Monarks Kroning i Rheims, erholdt den hellig Aands Orden.

* Villèle (Joseph, Greve af), kongelig fransk Finansminister*) og siden 1822 Præsident i Ministerraadet, født i Toulouse 1773, er blandt alle franske Ministre siden Revolutionen den, som længst har forstaaet at vedligeholde sig paa sin høie Post under to Regjeringer skjønt han har været heftigt angrebet af flere Partier, selv af det mægtigste, Contreoppositionspartiet, og adskillige Gange i Kammerne har havt Fleerheden, i mange Stykker selv Folkets offentlige Mening mod sig, og i visse Fortagender, fornemmeligt i Reduktionen af Statsgjeldens Renter, ei har bevirket det forventede Udfald. Grev Villèle skylder Revolutionen og Frankerigs nyere Tilstand sin Lykke og sin Ophøielse. Imidlertid har han stedse med stor Varme yttret sig med de Grundsætninger, som have hidført Frankerigs nye Dannelse, og hvorefter det nærværende Monarkie er blevet oprettet. Efterretningerne om hans tidligere Liv ere lidet bekjendte. Han tjente i den franske Marine, gjorde et Feldttog paa St. Domingo og vendte 1791 tilbage til Frankerig.

*) I Aaret 1824 havde han en kort Tid Portefeuillen for de udenlandske Anliggender, som nu Baron Damas har.

Derpaa ledsagede han Anføreren, siden Viceadmiral Saint Felix til dennes Station ved Indien. Da S. Felix 1793 formedelst Hengivenhed til den monarkiske Forfatning maatte flygte til Øen Bourbon, fulgte Villèle sin Beskytter og blev Medlem af Kolonialforsamlingen paa Øen Bourbon. Først 1807 vendte han tilbage til Frankerig, hvor han levede ubemærket indtil 1814. Ved den daværende Bevægelse i Gemytterne udgav han et lidet Leilighedsskrift, hvori han med Ild og Kraft fremsatte sine politiske, noget afrikansk lydende Grundsætninger og forkastede det repræsentative System; fornemmeligt erklærede han sig med Heftighed mod Fastsættelsen af et Forfatningscharte. Den uindskrænkede Magt i dens fulde Omfang forekom ham den meest passende Regjeringsform for Frankerig, hvilken man skulde gjenindføre ved hvilketsomhelst Middel, selv det yderste. I Aaret 1815 blev Villèle af Øvre=Garonnes Depart. valgt til Medlem af det Kammer, som man kaldte Chambre introuvable. Mødet aabnedes den 1ste Okt. og Villèle stemte stedse med Fleerheden i hiin Forsamling, som, under Paaskud at tilintetgjøre Revolutionen, vilde fra Grunden forandre den borgerlige Ordens Tilstand, og i Stedet for den offentlige og borgerlige Frihed, oprette et Aristokratiet underordnet Monarkies formløse Bygning. Derved var dog Villéle, hvad Udførelsen angik, maadeholden og betænksom i sine Synsmaader. Allerede fulgte Kammeret den givne Retning med stor Tillid, da den berømte Ordonnans af 5te Sept. 1816 udkom, hvorved det blev opløst. Villèle vendte nu tilbage til Toulouse, men allerede 1817 kaldte et nyt Valg ham til de Deputeredes Kammer, hvor den saakaldte ultramonarkiske Faktion udgjorde Mindretallet. Til dette hørte Villèle, og, da det ei besad noget ved Talenter udmærket Medlem, saa var det ham let at blive bemærket i samme; thi han udtrykte sig med stor Lethed. Selv Corbiere lykkedes det at skaffe sig et Slags Rygte i samme. Villèle vendte sin Opmærksomhed fornemmeligt paa Finanserne, hvis indvortes Væsen han synes nøie at kjende i det Enkelte; herved skabte han sig selv sin glimrende Løbebane. Imidlertid tabte Ultraerne stedse mere i Vægt,

da Hertugen af Berrys sørgelige Skjebne paa ny oplivede deres Haab. En ny Valglov 1820 gav Magten Monopolet ved de Deputeredes Valg, og et nyt Ministerium blev dannet af Mænd, der ansaae Villèle og Corbière som deres Ledere. Hiin blev 1820 Vicepræsident i Kammeret, og Kammerets høire Side blev vundet af Ministeriet (som man kunde kalde Pasquier eller Siméon) derved, at man gav sammes Ordførere Villèle og Corbiere Ministerrang og Løn, dog uden at betroe dem noget eget Forvaltningsfag. En saadan Stilling behagede intet Partie, og det var naturligt, at et Ministerium, som behøvede slige Støtter, selv maatte gjøre Plads for disse. Villéle, Corbiere og Peyronnet bleve Ministre. Nu haabede Ultramonarkisternes Partie at være ved Maalet; men modent Overlæg og overordentlige Begivenheder bevægede det nye Ministerium til at holde Maade og ei hengive sig til noget Partie. Den absolute Magts System var paa denne Tid styrtet i Spanien; det samme skedte i Neapel, Portugal og Piemont. Kongresserne i Laibach og Verona tilintetgjorde vel Folkestændernes Beslutninger, men Villèle, som rigtigt bedømte Farerne og Omkostningerne ved en Krig i Spanien, var som Finansminister meget betænksom i at stemme for samme; men han maatte give efter. Hertugen af Angoulemes Feldttog i Spanien var ligesaa afgjørende som hæderligt; men, da Hertugen paa ny vilde lægge Grunden til Spaniens Lykke ved Maadeholds- og Forsoningsgrundsætninger, troede Ministeriet at see sig i den Nødvendighed at maatte opgive Prindsens Grundsætninger. Spanien blev overladt det seirende Parties Lidenskab, og Frankerig tabte ei alene sin Indflydelse paa det spanske Kabinet, men selv Frugten af sine Seire, der havde kostet det over 200 Mill. Franker. Tillige maatte Villèle søge at tilfredsstille Emigranternes og Ultramontanernes Fordringer i Frankerig; og dertil hørte fremfor alt et disse Synsmaader hengivent Valgkammer. Det lykkedes Regjeringen at lede de nye Valg saaledes, at Kammeret 1824 antog Septennaliteten, billigede Rentenedsættelsen og tilstod en Milliard til Emigranter-

nes Skadesløsholdelse. Tillige hævede Jesuitismens, Kongregationernes og Ultramontanismens hidtil skjulte Indflydelse sig, og dens Fordringer bleve selv den kongelige Magt farlige. Derfor søgte Regjeringen, advaret ved dristige Stemmer i og udenfor Kammerne (som Grev Montlosiers), at sætte hiint Partie Grændser. Men dette indviklede Villele, som vel vilde have Jesuiterne til Forbundsfæller, men ei til Herrer, i nye Fiendskaber. Hans meest veltalende Modstandere ere Vicomte Chateaubriand i Journal des Debats, og Formanden for Contreoppositionen, Grev Labourdonnaye. Dertil kommer Faldet af Treprocentsrenterne, der i Stedet for at stige over 75, som Villéle lod Emigranterne haabe, neppe holde sig over 64, medens de til 4 Pc. ere stegne over Kursen. Alle Stemmer have dog hidtil forgjeves hævet sig mod Ministerraadets Præsident. Han har med Held forsvaret den kongelige Ordonnans, som erklærede Haitis Uafhængighed mod en Skadesløsholdelse af 150 Mill. Franker for de forrige Kolonialgrundeiere. Han har ved flere Leiligheder handlet i det forfatningsmæssige Systems Aand og derved søgt at overvinde den offentlige Menings Fordom imod sig. Thi han har ei alene overladt sine Embedsfæller at forsvare visse betænkelige Lovforslag, som Sakrilegieloven og Forslaget om Førstefødselsretten, men selv stemt for Chartets Omtale i Carl den 10des Kroningseed og for Trykkefrihedens Vedbliven. Dog har han endnu mange vigtige Stemmer imod sig i Pairskammeret, f. E. Exministrene Pasquier, Roy, Portal, Siméon, Talleyrand o. a. Selv i de Deputeredes Kammer synes hans mægtige Tilhæng i den nyeste Tid noget at vakle, og den offentlige Mening erklærede sig høit mod den Begunstigelse, som Ministeren har tilstaaet Paschaen i Ægypten til Skade for Grækerne. Ligeledes har han tabt meget ved sin Opførsel ved den franske Nationalgardes Opløsning (1827). I Almindelighed synes denne mægtige Ministers System at være rettet paa følgende Øiemed. Han ønsker Fred, Koloniernes Uafhængighed, Gjenoprettelsen af den indvortes Rolighed i Spanien og den størst mulige Udvikling af Industrien og Kreditten i Frankrig. Derved har han

holdt sig i Midten af de modsatte Partier og stedse mere vundet Kongens personlige Tillid. Denne er ei engang rystet ved Forkastelsen af adskillige Lovforslag, f. E. det angaaende Førstefødselsretten 1826 og Trykkeindskrænkelsesloven i Pairskammeret. Thi Villèle er endog tilfreds med en liden Stemmefleerhed. Som bekiendt ansees Bladet Etoile som Villèles Organ. Ganilh har yttret streng Dadel over Villèles Finansforvaltning i det meget læste Skift: „De la science des finances et du ministère de Mr. de Villèle“, Paris 1825.

Villemain (Abel François), Medlem af Instituttet (Academie francaise) og Professor i den franske Veltalenhed ved Faculté des Lettres i Paris, er født i Paris den 11te Juni 1791. Allerede i sit 19de Aar naaede Villemain den Udmærkelse, ved Grev Fontanes at blive ansat som Professor i Rhetoriken ved Carl den stores Kollegium, en Post, han siden ombyttede med den endnu hæderligere ved Universitetet i Paris. De mangfoldigste Udmærkelser, som hans tidlige Talent havde erhvervet ham, lagde forud Grunden til det Bifald, som meget snart hans Skrifter tilligemed hans Læreforedrag fandt. Med almindelig Deeltagelse læstes 1812 hans Lovtale over Montaigne, hvilken man, strax efter dens Udgivelse tilstod en Plads blandt det franske Sprogs klassiske Værker. Som et Beviis paa denne Erkjendelse kan det vel ansees, at man samme Aar overdrog ham den latinske Tale ved Universitetets store Priisuddeling. Under de høitideligste Omgivelser erholdt han 1814 Institutets Priis for sin Tale „Sur les avantages et les inconvéniens de la critique“, i et Møde, som Keiseren af Rusland og Kongen af Preussen beærede med deres Nærværelse. Villemain vendte sig til begge Monarkerne med en Tiltale uden Forberedelse, der fandt saa meget større Bifald, jo vanskeligere det var, at yttre sig over mange Forhold i hiin Omgivelse. Sildigere, 1816, erholdt han og Prisen for sin: „Eloge de Montesquieu“. Indført af Hr. Decazes i de offentlige Forhold, i Førstningen som Direktør for Boghandelen, siden

(fra 1819) som Maitre des requêtes, hvorfor han opgav hiin Post, beholdt han dog stedse sit Læreembede, hvori han er bleven den franske Ungdoms beundrede Mønster. Sjelden kan en Lærer glæde sig ved saa enthusiastiske Tilhørere, da høimodige Tanker her forene sig med den høieste Klarhed og det meest vindende Foredrag. Som Forfatter er Villemain ogsaa fornemmeligt bleven Udlandet bekjendt ved „Cromwells Levnet" (2 B.) og en Oversættelse af Ciceros De republica, og ganske nyligt ved sin „Laskaris" (1826), επιτυμβιον λύγος paa de nye Grækeres Gravsted, der er deres Anstrengelser værd, hvis og deres Tapperhed blot skulde føre til Graven. Som Historieskriver lader Villemain Handlingerne tale og forsmaaer Ordbram, en Fornægtelse som hæderligt udmærker ham fra hans Folks fleste Historieskrivere. Derfor har man beklaget, at han er indtraadt i udvortes Forhold, der maa lægge Hindringer i Veien for hans upartiske Dom *).

Vincent (William), Dr., en fortjent Skolemand og berømt Forfatter blev født i London den 2den Nov 1739 og døde 1815. Hans Fader, som havde fem Sønner, var Bødker for de londonske Kjøbmænd, der handlede paa Portugal og Spanien. Han erhvervede sig derved megen Formue, men mistede samme, deels ved sin Hovedkorrespondents Bankerot i Portugal, deels ved sin anden Søns Ulykke, der skulde nedsætte sig som Kjøbmand i Portugal, men Dagen efter sin Ankomst omkom ved Jordskjelvet i Lissabon 1755, hvorved hans betydelige rede Penge tabtes. Hertil kom at det af lutter Fremmede bestaaende Mandskab paa et Skib, som Faderen havde ladet bygge for Handelen paa Portugal, gjorde Oprør, myrdede den engelske Kapitain og hans Søn og seilede med Fartøiet ud i den vide Verden. Saaledes blev kun en Ubetydelighed tilbage for William,

*) Villemains „Discours et mélanges litteraires" (Paris 1823) indeholde hans „Eloges de Montesquieu, de Montaigne", hans „Essai historique sur Milton," og andre fortrinlige akademiske Arbeider.

den femte Søn, hvorom Talen her er. Bestemt til den geistlige Stand blev han i sit 9de Aar sendt til Westminsterskolen, hvor Gibbon var hans Meddiscipel. Herfra gik han 1757 til Trinity=College i Cambridge, hvor hans ældre Broder, som fortsatte Fadereus Næringsvei, underholdt ham. I Aaret 1761 blev han Baccalaureus der og næste Aar Underlærer ved Skolen i Westminster. Han gjorde sig bekiendt her ved sin overordentlige Læregave og erholdt 1771 den anden Lærerpost i hiin store Anstalt. Han førte nu Opsigt over the kings scholars, maatte bære Omsorg for Indretningens indvortes Huusholdning og vaage over Lærlingernes Disciplin og sædelige Opførsel. Da han samvittighedsfuldt opfyldte disse vanskelige Pligter, udnævnte Kongen ham 1776, efterat han var bleven Doktor i Theologien, til sin Kaplan, 1788 til øverste Lærer ved Westminsterskolen og 1798 til Forstander for Sion college. Derhos forestod han et Præsteembede ved Allehelgens Kirken i London og blev af Erkebiskoppen af York udnævnt til Kongens Underalmisseuddeler, hvilket sidste Embede han forvaltede til sin Død, hvorimod han afstod Præsteembedet til sin ældste Søn. I Aaret 1801 erholdt han en Domherre=Indtægt ved Kollegiatkirken St. Peter i Westminster og 1802 den indbringende og betydelige Værdighed som Dechant ved samme Kirke i Westminsterabbedie. Vincents grundige Kundskaber i den gamle Litteratur, som han alerede havde beviist ved adskillige mindre Skrifter, bleve fornemmeligt den lærde Verden bekjendte ved: „The voyage of Nearchus to the Euphrates," 1799, og ved „The periplus of the Erythrean sea", 1800 — 5, hvilke udkom meget forbedrede under Tittelen: „The commerce and the navigation of the ancients in the Indian Ocean", 2 B. 4. Dette ogsaa i Tydskland og Frankerig med stort Bifald optagne Værk om den gamle Handelsførsel i det indiske Hav har erholdt klassisk Værd. Bredow oversatte Værket paa Tydsk i Udtog (men efter den gamle Udgave). Den værdige Mand fuldførte to Gange sin Løbebane igjennem den store Westminsterskole fra det laveste til det høieste Trin, først som Lærling, derpaa som Lærer. Man har herved bemærket,

at han fra sit 8de til sit 76de Aar, altsaa i 68 Aar, næsten stedse, blot Universitetstiden undtagen, boede i Westminsterabbbediets Omkreds, thi Domkollegium, Dechant- og Stiftsherreboligen ere ved Siden af hverandre. Dr. Vincent maatte føre adskillige Pennekrige, som troe Tilhænger af den herskende Kirke og det regjerende Kongehuus, f. E. med Watson, Biskop af Llandaff. Megen Opsigt vakte hans Strid med Dr. Rennel og Biskop O'Beirne, som kaldte Opdragelsen paa de store engelske Landskoler pagan education (hedensk Opdragelse), og bebreidede samme, at der ei nok blev seet paa religiøs Underviisning. Vincent viste nu i sin „Defence of Public education“, med Grunde, som bleve uigjendrevne, hvormeget Godt denne saalænge prøvede Methode havde stiftet. Dette Arbeide saavelsom hans Afhandling „On parochial music“, og Skriftet: „De legione Manliana quæstio, ex Livio desumpta, et rei militaris romanæ studiosis proposita“ gjorde ham ved deres Udgivelse megen Ære og blive endnu meget agtede. Skiønt en tapper Stridsmand for Kirke og Stat, var han dog i sine Skrifter skaansom og artig mod fortjente Mænd, der tænkte anderledes end han, f. E. mod Horne Tooke, Porson og Gibbon. Han har dannet en Mængde berømte Lærlinger, blandt andre den forrige og nuværende Hertug af Bedford, Baronet Francis Burdett og Dr. Carey, som blev hans Efterfølger i Overlærerembedet ved Westminsterskolen. Hans Pligter og Studier laae ham saa meget paa Hjerte, at han næsten ei gjorde sig nogen Bevægelse. Først i hans Alder, da han ved sin Forfremmelse til Dechant ved Westminster, havde nedlagt sit Skoleembede, begyndte han at gjøre noget for sin forsømte Sundhed og opholdt sig i den skjønne Aarstid i sit Landsbykald i Islip ved Oxford, hvis Bolig han forbedrede med betydelig Omkostning. Bispedømmet i Rochester var ham lovet, men blev ham ei til Deel, fordi Georg den 3die netop var syg ved den indtrufne Ledigbleven, hvorfor den første Minister anbragte een af sine Venner. En nøiagtig Fortegnelse af Dr. Vincents Skrifter finder man i „The annual biography and obituary for the year 1817.“

Vincent (Nikolaus Carl, Baron v. s. v.) k. k. østerrigsk General, Kammerherre, Oberst for et Regiment lette Ryttere, Storkors af St. Leopoldsordenen m. m., har i 30 Aar været bekjendt i den europæiske Diplomatie og er for nærværende Tid østerrigsk Gesandt ved det franske Hof. I Aaret 1797 var han med ved Underhandlingerne i Leoben og bragte det der i Buanapartes Hovedqvarteer, under den neapolitanske overordentlige Gesandt Marquien af Gallos Mægling, med General Meerveldt forfattede Udkast af Præliminarierne til Wien, saavelsom Wienerhoffets Ultimatum til Leoben, hvor Præliminarierne bleve underskrevne den 18de April. Han udførte derpaa flere Ærender for sit Hof. Saaledes blev han 1806, ved Udbrudet af Krigen mellem Frankerig og Preussen, sendt til den franske Keisers Hovedqvarteer, for at tilbyde Østerrigs Fredsmægling, hvilken siden ogsaa blev antagen af Rusland, Preussen og selv af Napoleon i Warschau 1807, men uden Følger. I Okt. 1808 optraadte Baron Vincent i Keiseren af Østerrigs Navn paa Kongressen i Erfurt og bragte Keiser Napoleon en egenhændig Skrivelse fra sin Monark, hvilken indeholdt Venskabsforsikringer og skulde berolige Napoleon med Hensyn til Østerrigs Rustninger. Denne Skrivelse og Napoleons stolte Svar af 14de Okt. staaer i Schölls „Hist. des traités de paix IX. S. 218 2c. I Feldttoget 1814 overtog General Baron Vincent, ved Hertugen af Sachsen Weimars Side, i de forbundne Magters Navn, Generalgouvernementet over Belgien, men overgav samme, i Følge den i London af de derværende Monarker besluttede Forening mellem Belgien og Holland, alerede den 31te Juli 1814 til Prindsen af Oranien, siden Nederlandenes Konge. For de Tjenester, Baron Vincent havde udviist i saa mange vanskelige Forretninger, belønnede hans Monark ham med en Eiendom i Gallizien, 200,000 Gylden i Værdie, og udnævnte ham 1814 til Gesandt i Paris. I denne Egenskab fulgte Baron Vinceut 1815 Ludvig den 18de til Gent og vendte tilbage med ham til Paris, hvor han tillige med de øvrige forbundne Magters Gesandter sluttede og underskrev adskillige Fordrag, blandt

andre den vigtige Pariseroverenskomst af 25de April 1818 angaaende Liquidationen og Afbetalingen af Frankrigs Gjeld til de fire forbundne Staters Undersaatter, med Renter til et Beløb af 12,040,000 Franker, der forestillede en Kapital af 240,800,000 Franker. Fordringerne selv havde beløbet sig til 1,296,000,000 Fr.

Vinifikatør kaldes en ny i Frankerig og Spanien indført Indretning, til at forbedre fornemmeligt Druesaftens spirituøse Gjæring. Viindruernes eller Druemostens væsentlige Bestanddele ere: Sukkermaterie, et qvælstofholdigt, Gjæringen bewirkende Stof, extraktagtig Materie, Sliim eller Gummi, sure, viinsteensure æblesure Salte, undertiden ætheriske Substanser m. m. De to første Bestanddele ere de til Viindannelsen aldeles nødvendige Legemer. Bliver den udpressede Druesaft, eller andre Frugters Saft, som indeholde disse Bestanddele, udsatte for en Temperatur af omtrent 17° Reaumur, eller 70° Fahrenheit, saa paafølger Viindannelsen. De nævnte Bestanddele begynde at adskilles, Mosten bliver tyk, Kulsyre udvikler sig og i den hele Masse fremkommer en indvortes eiendommelig Bevægelse, som man kalder Mostens Brusen. Under denne Gjæring bortdunster, deels ved den forhøiede Temperatur, deels ved den indvortes kemiske Proces, endeel af de spirituøse og ætheriske Bestanddele i Gasform, af de aabne Mostkar. Vinifikatørens Øiemed gaaer nu ud paa at samle disse bortgaaende Bestanddele, ved hvis Svinden Vinens Godhed formindskes, og igjen tilføie den brusende Most dem. Denne Indretning, hvortil en Mad. Gervais i Frankerig skal have givet den første Idee, ligner i Hovedsagen Hjelmene ved de sædvanlige Brændeviinsdestillerapparater. En saadan Hjelm sættes over Mostkarrets Aabning. Men, for hurtig at forene de dampformige aandelige og ætheriske Stoffer, som samle sig deri, og tilbageføre dem Mosten igjennem samme Aabning, hvoraf de uddunste, er Hjelmen omgiven med et andet noget videre Kar, mellem hvilket og den egentlige Hjelm man kommer koldt Vand eller bedre Iis. Desuden faaer denne Hjelm endnu et eget

Rør, fornemmeligt for at skaffe de Gasarter der ei fortættes, en fri Udvei.

Vinke (Ludvig, Friherre af), udmærket som Statsembedsmand og som Forfatter i Statsvidenskabens Fag, er født i Ostenwalde i Fyrstendommet Osnabrück den 23de Dec. 1775. Sin første Dannelse erholdt han i Faderens Huus, men kom snart paa Gymnasiet i Minden, siden paa Ridderakademiet i Lüneborg og besøgte herfra Universiteterne i Marborg og Erlangen. Da hans Fader ogsaa eiede Godser i Preussen, saa bestemte Vinke sig for den preussiske Statstjeneste og indtraadte som Referendar i det kurmarkske Krigs- og Domænekammer i Berlin. Kort derpaa blev han Landraad i den mindenske Kreds og gik 1805 som Kammerpræsident til Aurich. Da Friherre v. Stein (hidtil Overpræsident for hele det preussiske Westfalen) 1806 blev kaldt til Ministeriet, erholdt han Vinke til Efterfølger, da han havde lært at kjende dennes retskafne, kloge og kraftige Forvaltning og derfor særdeles anbefalet ham. Med en mageløs Kraft bevægede Vinke sig i denne betydelige Virkekreds, og, medens han udviklede et glimrende Talent, benyttede han indsigtsfuldt det Gode og Passende, som han havde lært at kjende paa en tidligere Reise i England af dette Riges indvortes Forvaltning. Da de Franskes Indmarsch 1806 medførte de hidtil stedfindende Forholds Opløsning, og en provisorisk Forvaltningsøvrighed dannede sig i Münster, blev Vinke i Virksomhed ved samme, og fandt her Leilighed til at virke meget Godt. Efter Freden i Tilsit forlod han Fædreneland og Eiendom, for at vende tilbage i preussisk Tjeneste. Han blev første Præsident ved Regjeringen i Potsdam og har her udrettet meget, især ved sin ivrige Stræben, ved en hensigtsmæssig Folkeopdragelse at forberede en bedre Tids Fremkomst. Ei uden Haab og Planer for Fremtiden tog Vinke sin Afsked 1812, vendte tilbage til sit Hjem og skrev det klassiske Værk: „Ueber die Verwaltung Großbritanniens." Her gav han ganske nye Oplysninger om et Land, hvor saa meget Stort udføres, uden at egentlige Forvaltningsembedsmænd ere

ansatte. En Mand som Vinke maatte forekomme de franske Embedsmænd mistænkelig: han blev fængslet, berøvet sine Papirer og endeligt forviist til den venstre Rhinbred. Men Begivenhederne 1813 førte ham tilbage til Tydskland, og som Civilstatholder i de westfalske Provindser udviklede han sin hele Virkekraft: Frivillige udrustedes, Landværn sammenkaldtes og en Landstorm organiseredes. Til Tak for hans Medvirkning til Tydsklands Befrielse erholdt han Jernkorsets Orden. I Aaret 1815 blev Vinke Overpræsident for Provindsen Westfalen, som skulde nyorganiseres, og indførte her; da Napoleons Tilbagekomst fra Elba kaldte til ny Kamp, overordentlige Ting ved den begeistrede Deeltagelse, som han forstod at vække for den gode Sag blandt alle Folkeklasser. Det paa denne Tid til Preussen aftraadte Hertugdom Westfalen havde hidtil været et næsten ubekjendt, utilgængeligt Land; under Vinkes Forvaltning blev denne Provinds ved adskillige Kunstveie bragt i Forbindelse med alle Tydsklands Egne. Ligeledes fik han Kunstveie istandbragte i alle Retninger igjennem Münsterlandets Moradser; og Weserforbindelsen er betydeligt lettet. Lippe er nu seilbar indtil Hamm og snart kan en Forbinnelse tilveiebringes mellem Rhinen, Ems og Nordsøen. Under Vinkes Bestyrelse fremkom en stor Rhinhavn ved Ruhrort. En særdeles Gienstand for hans Virksomhed var ogsaa den faste Bestemmelse af Forholdet mellem Godseierne og Bønderne; et derom af ham udgivet Skrift, som ei kom i Boghandelen, skildrer de skadelige Følger af en for stor Adsplittelse af Grundeiendomme. Han virkede og fordeelagtigt for Landvæsenet ved Fælleders og Heders Fordeling. Hvor man endnu for 6 Aar siden saae øde Stepper, findes nu frugtbare Kornmarker. Ei mindre gjorde Vinke for den offentlige Underviisning; der stiftedes Skolelærerseminarier i Soest og Büren. Det af ham indrettede Arbeidshuus i Rønnighausen har alerede afskediget flere hundrede Mennesker som forbedrede. Alle videnskabelige Indretninger ere fremmede ved ham; han lod ordne det münsterske Bibliothek og adskillige Arkiver, som ere af Vigtighed for den westfalske Historie.

For ei længe siden har han aabnet et Museum i Münster for westfalske Oldsager. Fra 1817 er Vinke Medlem af Statsraadet, og har i denne Egenskab flere Gange været kaldt til Berlin. Siden har han erholdt den røde Ørns Orden 2den Klasse, og 1825 udnævnte Kongen ham til virkelig Geheimeraad med Prædikatet Excellence.

Vischer (Peter) fortjener en udmærket Omtale blandt de Kunstnere, som det kunstbefordrende Nürnberg har frembragt. Det er ubekjendt, naar han blev født. Som vandrende Haandværkssvend drog han ud fra Nürnberg, gjennemreiste Tydskland og Italien, hvor han øvede sig i Tegning og Bosseren og ved Antikernes og de nyere Mesterværkers Studium uddannede sin Smag og sit Talent. Som fuldkommen Mester vendte han nu tilbage til sin Fødestad, hvor han nedsatte sig og oprettede et eget Værksted, som Metal- og Klokkestøber. Snart gjorde hans Kunstværker hans Navn berømt, dog er der i den nyere Tid opstaaet en Strid, om han selv har forfærdiget Modellerne til sine Arbeider eller blot besørget deres Udførelse. Vischer erholdt Bestillinger fra Ind- og Udlandet, og hans Værksted blev ei overseet af nogen Fremmed, der gjorde Fordring paa Dannelse. I de sildigere Aar arbeidede Vischer i Forening med sine fem Sønner, og saaledes fremkom den hellige Sebaldus's Grav i St. Sebalduskirken i Nürnberg (1506 — 19), som ved Rigtighed i Tegning, de ædle og afvexlende Stillinger, Hovedernes Udtryk i den store Mængde Figurer og Gevandternes Foldekast, saavelsom Reenheden i Broncestøbningen staaer ved Siden af de italienske Mesteres berømteste Værker, ja endog overgaaer mange antike. Foruden Apostlerne (stukne af Albert Reindel, Nürnberg 1822) og Kirkefædrene, bemærker man paa dette Mindesmærke alene 72 Figurer. Ældre end dette meest berømte af alle Vischers Værker, som er blevet bekjendt ved mange Kobberstik i den nyere Tid, var Erkebiskop Ernst af Magdeborgs Gravminde af Kobber, som bærer Aarstallet 1497. (Udgivet og beskrevet af Cantian. Berlin 1822, Fol.). Uafgjort er

det endnu, om den Basrelief af Bronce i St. Egidie-kirken i Nürnberg, med Vischers Tegn og Aarstallet 1522, som forestiller Jesu Lig, liggende for Korset, er af Faderen eller een af Sønnerne. Formedelst Arbeidets Middelmaadighed har man troet det sidste. Ogsaa Mindet af B. Chr. v. Stadion, som er indmuret lige overfor denne Relief, vilde bekræfte denne Antagelse. Thi P. Vischers uomtvistede Værker, Apollos af Bronce støbte Figurer, nu paa Slottet i Nürnberg, engang en Brønds Prydelse, og det desværre nu tilintetgjorde Gitter med Lebenwolfs Reliefer, som i Aarhundreder var en Prydelse for Nürnbergs Raadhuus, indtil det 1809 brugtes som gammelt Metal, retfærdiggjøre stedse de høie Tanker om hans Kunstnertalent. Hiint kostbare Gitter var Faderen P. Vischers sidste Arbeid, ved hvilket Døden overraskede ham endnu før dets Udførelse. Efter den sædvanlige Angivelse døde han 1530; efter Andre 10 Aar sildigere ved et ulykkeligt Tilfælde. Mellem hans bekiendtblevne Værker maa man og regne Broncerne i Slotskirken i Wittenberg. — Hans Portrait, saaledes som han saae ud i Værkstedet, har P. Vischer anbragt blandt de smaa Figurer paa Sebaldusgraven, og P. Vogel aftaget derefter i den store Pragtsal i Pillnitz ved Siden af Skulpturen. Efterstøb af de 12 Apostler for samme Mindesmærke finder man som Bærere af Alterrækværket i Domkirken i Berlin.

Vittoria (Fernandes de Guadelaupe), ogsaa Victoria, General og Præsident for de forenede mexikanske Staters Regjering, er født i Durango i Nyspanien og nedstammer fra en anseet Familie der. Da Revolutionen udbrød der 1810 havde han netop tilendebragt sine Studier, og besluttede at tage virksom Deel i sit Fædrenelands Befrielse fra Spaniens Aag. Glimrende Held afvexlede med Uheld; den spanske Vicekonge erklærede ham for fredløs og satte en Priis paa hans Hoved. Vittoria flygtede nu til Xalappas Skove, hvor han holdt sig skjult i 30 Maaneder. Her maatte han i lang Tid opholde sit Liv med Planter og Insekter, fordi enhver Forbindelse med hans Landsmænd var ham

og andre lige farlig. Som Følge af store Aands- og Legemslidelse blev han overfalden af en heftig Feber; han laa 14 Dage uden al Næring paa Jorden ved Indgangen til en Hule og ventede hvert Øieblik Døden. Over ham svævede Rovfugle, som ventede paa hans Død for at fortære ham. Hans første Næring var det varme Blod af een af de Fugle, der kom ned for at udhugge hans halvtillukkede Øie. Han greb Dyret i Nakken, og denne Styrkelse ved Fugleblod satte ham i Stand til at krybe til en' nærliggende Kilde og der slukke sin brændende Tørst. Efter Spaniernes Fordrivelse opdagede en gammel tro Indianer hans Tilflugtested, men kunde ei gjenkjende hans Person, da han næsten ikke længer lignede noget menneskeligt Væsen. Vittoria var neppe helbredet før han paa ny viste sig i de Tappres Rækker. Under den lange vanskelige Frihedskamp har ingen Indfødt udmærket sig som han og almindeligere erhvervet sine Medborgeres Tillid. Længe forenet med Iturbide, erklærede han sig imod ham, saasnart han saae, at denne Lykkens Yndling vilde spille Napoleons Keiserrolle i Mexiko. Han afslørede dennes ærgjerrige Planer, men blev fængslet paa Iturbides Befaling. Dog skaffede hans Venner ham Leilighed til at undkomme af Fængslet og anden Gang skjule sig i Skovene mellem Zalappa og Vera Cruz. Efter Iturbides Fald (20de Marts 1823) optraadte Vittoria igjen som Republikens General. Den 7de Nov. 1823 overgav Kongressen ham og Generalerne Bravo og Negrete, den fuldbyrdende Magt. Bravo blev siden udnævnt til Diktator. Men efter Forfatningens Fuldbringelse valgte man i Sept. 1824 General Vittoria til Centralregjeringens Præsident i den nye Forbundsstat, og den 4de Okt. overgav Kongressens Præsident ham Regjeringen; Tillige overdrog Kongressen ham Magt til at forvise alle ham mistænkelige Fremmede ud af Landet. Vicepræsident blev General Nic. Bravo. Siden har han den 20de Sept. 1825 bekjendtgjort Foreningsfordraget mellem Fristaterne Mexiko og Colombia; men det med Storbritannien underhandlede Fordrag erholdt ei den brittiske Regjerings Bekræftelse. Vittoria ønsker af ganske Hjerte sit Fædreneland en fornuftig

Frihed; han er kold og bestemt i Farens Øieblik: som Statsmand, ledes han af den Overbeviisning, at en nøiere Forbindelse med Storbritannien vil være af ligesaa væsentlig Nytte for Mexikos politiske Befæstelse, som for dets Handelsøiemeed. — Mere om ham beretter Will. Bullock i hans: „Six months in Mexico, Lond. 1824.

Vogel (Christian Leberecht), Historiemaler og Professor ved Kunstakademiet i Dresden, var født der 1759 og døde der den 6te Apr. 1816. Hans Fader, som var Hofsadelmager, bestemte ham til sin Næringsvei og sendte ham i en almindelig Skole. Her tegnede Drengen af egen Lyst Blomsterkrandse, der behagede Kammerherre og Oberst Agdolo saa meget, at han understøttede den unge Vogel for at han kunde uddanne sig videre i Kunsten. Som tolvaarig Dreng havde Vogel malet sig selv i Pastel; med dette Billede, som endnu er i Familiens Eie og ganske udtrykker hans Kunstkarakteers Aand, indførte han sig hos Schenau, der strax antog ham som Lærling. Under denne Mands Veiledning studerede Vogel paa sin Fædrenestads Kunstakademie. Hans første Billede hos Schenau, som han malede, 17 Aar gammel, i Olie, var en sovende Nymphe. Læremesteren affjøbte ham det for 12 Dukater. Saa lidet Vogel deelte de Synsmaader, Schenau havde om Kunsten, talte han desuagtet stedse med Agtelse om sin Lærer og var hans Forsvarer mod hans aabenbare Dadlere. Imidlertid beklagede han siden i teknisk Henseende, at han ei havde nydt Casanovas Underviisning, hvis haarde Maneer ei vilde været ham ufordeelagtig ved hans Blødhed. Vogel gjorde sig snart bekjendt for Enkekurfyrstinden Antonie ved adskillige Portrætter. Han blev Akademiets Pensionær og kaldtes 1780 til Wildenfels ved Zwickau, for at male den grevelige solmske Familie. Siden opholdt han sig sædvanligt i denne romantisk beliggende lille Stad i de sachsiske Ertsbjerge, giftede sig der 1787, tilbragte afvexlende adskillige Uger, sysselsat med Kunstunderviisning og Malen hos de reussiske og schønborgske Herskaber og i Klosterrode hos Gre=

verne af Schulenborg. Det eensomme Ophold i Wildenfels førte den unge Kunstner, hvis dybe Sind fandt stor Behag i det stille Natur- og Familielivs Tilbageholdenhed, endnu mere tilbage til sig selv og uddannede den fine, dybe Sands for den barnlige Naturs ideale Sandhed, der besjelede ham som Menneske og Kunstner, til den reneste Inderlighed. Modtagelig for Ideer og overhovedet mere betragtende end virksom udad, sysselsatte Vogel sig i Wildenfels, hvor og Frimureriet havde Indflydelse paa ham, hele Aar med Farvelæren. En Frugt af hans selvstændige Eftertanke, uden at kiende denne Gjenstands Literatur, var hans Skrift: „Die Schönheitslehre über die Verhältnisse der Form" 1812, hvortil Farvelæren skulde udgjøre anden Deel. Uden at have læst Kant kom Vogel ved egen Grandsken paa hans Forklaring af det Skjønne. Overhovedet indeholder hiint Skrift mangen fiin og dyb, paa Følelsen grundet Jagttagelse, fornemmeligt om Rafaels Malerier. Sprog og Fremstilling ere vist nok ufuldkomne, da Vogel maatte skabe sig selv det skriftlige Udtryk. — Endnu i Wildenfels udnævnt til Medlem af Dresdener-Akademiet, vendte han først i Aaret 1804 ganske tilbage til Dresden hvor han i Aaret 1814, ved Akademiets nye Indretning, indtraadte i samme som Lærer med Professortitel. Her nævnes blot nogle Billeder af denne Mester. Fra Wildenfels sendte han til Udstilling i Dresden Portrætterne af sine to Sønner: en ideal Gruppe, for nærværende Tid i Hofraad Groschkes Eie i Mitau. Dette Malerie fandt saa almindeligt Bifald, at han erholdt mange Bestillinger, af Børneportrætter. Saaledes førte Kjærlighed til hans egne Børn den barnligt gode Vogel ind i Barnlighedens ideale Kunstverden. Adskillige Malerier bleve gjentagne efter hiint første; det sidste kjøbte Kongen af Sachsen for Galleriet i Dresden. Vogels første store Malerie var Altertavlen i Kirken i Lichtenstein i det Schønborgske, efter Jesu Ord „Lader smaa Børn komme til mig," o. s. v. Tredive Aar sildigere malede Vogel samme Gjenstand, der behagede ham fremfor alle andre, og dette fuldførte Billede, hans sidste store Malerie, findes i Slottet i Wildenfels. Endnu fortjene

to Plafonder af ham i Grev Solms Bibliotheksal at nævnes: „Afvexlingen af Dag og Nat" og „de tre Gratier." I det sidste anbragte han S som Skjønheds-linie. Som Portrætmaler gav Vogel, ved talende Lighed, Fremstillingen idealt Udtryk og konstmæssig Anordning. Saaledes forestiller et stort Familiemalerie af ham, paa Slottet i Wolkenberg, alle den afdøde sachsiske Konferensminister Grev v. Einsiedels Børn; saaledes malede han med kjendelig Lyst Fyrstinde Repnin og hendes Søn og en anden Gruppe, denne Fyrstindes to Døttre. Paa det kongelige Slot i Dresden hænge endnu hans Portrætter af Prinds Maximilians Sønner og Døttre. Ligeledes malede han den berømte Werner i Freiberg. — Blandt Vogels mindre, dog mesterlige Kompositioner nævnes her: „Amor og Psyche," de flere Gange forskielligt fremstillede „Børn med Fugleburet," „Ganymedes" og andre, som hans Enke eier. Hans fortræffelige Kopie af Natten (en Fjerdedeel af Originalen) er kommen til Rusland; en næsten fuldført Kopie af denne Correggio, i Originalens Størrelse, saavelsom hans Copie af Carlo Dolces Cecilie og andre fortrinlige Arbeider besidder Grevinde Einsiedel, den kongelig sachsiske Kabinetsministers Gemalinde. Hans Amor efter Mengs kom til Berlin. Ligeledes har han kopieret Correggios Magdalena. — Vogel var den første Maler, der erkjendte og undgik Bolusgrundens Skadelighed; derfor holde hans sidste Malerier sig meget godt. I den sildigere Tid malede han ogsaa paa Træe. Som hans hele Væsen var fiint og blidt, saa have og hans Malerier megen Fiinhed og Blidhed; paa en vis Tid bemærkede man endog hos dem noget Svagt og Mat og Koloriten fattedes Kraft, hvilket dog bedst svarede til Børnenaturen. Undertiden savnede man og den sidste tekniske Fuldendelse. Men i alle Vogels Billeder erkjendte man hans levende Følelse for skjønne Former, forenet med den nederlandske Skoles Effekt. Den heldige Stræben efter Sandhed i Fremstillingrn karakteriserer ham især; og i denne heldige Opfatten af den rene Naturform nærmede han sig det 16de Aarhundredes skjønneste Kunsttid. Som Menneske var Vogel simpel,

beskeden og barnlig. Han trængte sig aldrig frem og afslog adskillige Gange Indbydelsen til glimrende Udsigter. Hans fuldkomment lignende Portræt, et mesterligudført Knæstykke, malet af hans Søn i Aaret 1812, findes i Familiens Eie. Blandt hans Disciple anføres Hr. Georgi i Leipzig.

Vogel (Carl Christian), den Forriges Søn, Professor ved Kunstakademiet i Dresden og kongelig sachsisk Hofmaler og Medlem af Kunsternes Akademie i Berlin, født i Wildenfels den 26de Juni 1788, erholdt den første Underviisning i Kunsten af sin Fader, og studerede paa Akademiet i Dresden. Allerede dengang erkjendte man i hans Portræt af den i Dresden levende Sproglærde, Lindner (Knæstykke i Olie), det Talent, hvormed den unge Kunstner forstod skarpt og klart at opfatte den fineste Individualitet og ligesaa trot som kunstmæssigt fremstille den. I Aaret 1808 gik Carl Vogel til Petersborg, hvor han i fire Aar malede Portrætter, blandt andre Grev Joseph de Maistres og Caulaincourts, som dengang var fransk Gesandt ved det russiske Hof. Ved Slutningen af 1812 vendte han tilbage til Dresden. Fra 1813 levede Vogel syv Aar i Rom, Neapel og Florents. I Rom, hvor man offentligt erkjendte den unge sachsiske Mesters „eccellenza e bravura in quest' arte divina" malede han Pave Pius den 7des Portræt (siddende) for Kongen af Sachsen; ligeledes den berømte Thorwaldsen, et Mesterværk, og Kong Ludvig af Holland i heel Figur. Om Pavens Portræt, det første, man saae saaledes udført i Rom, sagde Diario di Roma 1817, No. 16: „in questo ritratto niente si desidera: somiglianza perfettissima del prototypo, colorito, disegno, morbidezza di tinte, panneggiamento in fine attitudine la meglio intesa della figura cosa particolarmente rilevata dal moderno Fidia, Signor Marchese Canova, che è stato uno dei primi ad ammirare un si bel quadro. Unisono è stato il giudizio di vari personaggi e valenti artisti, che sono

andati a vederlo". Samme Dom har man hørt om andre Mandsportrættet af denne aandfulde Karakteermaler. I Aaret 1820 modtog Vogel et Kald til Dresden, hvor han, i den myrdede Gerh. v. Kügelgens Sted, blev ansat som Professor ved Akademiet, og, efterat han havde malet Kongen af Sachsens Brystbillede, som Hofmaler 1824. Den Forretning, hvorfor man havde kaldet ham fra Rom, var Udførelsen af et Loftmalerie i det gjenopbyggede Slot i Pilnitz, efter den af ham selv angivne Idee, hvilken saavel i Kartons som i den virkelige Udførelse fandt Kjenderes Bifald. Fem enkelte Skizzer deraf ere stukne i Kobber, Philosophien, Billedhugger- og Tonekunsten af Krüger, Arkitekturen af Thäter og Poesien af Reindel i Nürnberg. Angaaende den hele Kunstverdens Cyklus, som Kjærlighed, Philosophie, Poesie og Ynde beskyttende omsvæve, har det tübingske Kunstblad givet to interessante Efterretninger. Ligeledes har en berømt Maler, Pelagio Palagi, Bestyrer af Akademiet i Mailand, med billig Agtelse erkjendt denne Kompositions og Tegnings høie Kunstværd. Af Vogels historiske Malerier anføres her: „Fristelsen paa Bjerget" for Kirken i Wildenfels, „Daaben", „Bebudelsen" og „Crucifixet"; det sidste for Domherrerne i Ansbach. Den nu afdøde Konge af Sachsens Portræt malede han og i heel Figur 1825; Kongens og den 1826 afdøde kongelige Prindsesse Kunigundes Portrætter bleve under hans Styrelse tegnede paa Steen og trykte i Hamborg. I Aaret 1826 sysselsatte Vogel sig med at male Marias Levnet i det nye kongelige Kapel i Pilnitz: det første Værk al fresco i hundrede Aar i den sachsiske Kunstnerverden. C. Vogel har i Italien holdt sig til den nyere Kunststræben; han beklæder en udmærket Plads i denne Skole, og fleer end een Frugt af den nye Skoles ægte Stræben, som forstaaer at øse af den ældre Kunsts sande Kilde, er modnet paa Vogels Staffelie. Faa have med saa eftertænksom Flid som Vogel studeret Kunstlivets Historie fra Giotto til Rafael og Giulio Romano. Med Vasari i Haanden opsøgte han, uden at skye nogen Møie, hine gamle Mesteres Værker, som tildeels ere forglemte

eller ubekjendte og tildeels ile deres Undergang imøde. Vogel iagttog dem med Opmærksomhed og søgte i hvert at udforske den Tids Kunstkarakteer, og tegnede nøiagtigt alt, hvad man ei havde i Kobberstik. Hans Portefeuille indeholder derfor een i sit Slags sjelden Samling af Skizzer, som, oplivede ved Mesterens Forklaring, fremstille en fuldstændig Historie af hiin ægte Kunsttids hele Kunstliv. Endnu besidder Vogel en Samling af Portrætter af de interessanteste, levende dannende Kunstnere og andre mærkværdige Mænd, som han selv har tegnet i Omgang med disse Samtidige, paa sin Frem- og Tilbagereise fra Petersborg til Neapel. En saadan Originalsamling af Karakteerhoveder bør ei adsplittes; den maa som et Heelt komme til Efterverdenen, og vil engang være den skjønneste Prydelse for ethvert Kunstkabinet. Adskillige af dem, som Göthe, Canova, Jean Paul, Böttiger kjender man alerede af Kobberstik i Urania.

Voght, (Friherre af), Arveherre til Flottbeck, har, ved den af ham ved Altona og Hamborg stiftede Agerdyrkningskolonie, erhvervet sig store Fortjenester af den fattigere Klasse af sine Medborgere, ligesom Fellenberg i Hofwyl, Owen i New-Lanark, Hr. de la Rochefaucault paa sit Landgods Liancourt, som Mathieu de Dombasle paa sit Prøvemeierie i Noville ved Nancy, som Oberlin i Ban de la Roche i Elsas, som Stifterne af de nederlandske Fattigkolonier og af Agerdyrkningsskolerne i Kanton Basel, i Blæsihof, Linth o. s. v. Han underholder omkring sig henved 50 fattige Familier ved Agerdyrkning og opofrer Landhuusholdningsforsøg sin Tid og sin Formue. Hans store skjønne Landgods Flottbeck ligner et Manufaktur, hvor hver har sin bestemte Forretning. Skjønt over 70 Aar gammel arbeider han selv dagligt tolv Timer og giver sine Underhavende Exempel paa et nøisomt, driftigt, ægte patriarchalsk Liv. I en Dagbog optegner han sine Erfaringer. For slige philanthropinske Øiemed har Voght gjort flereaarige Reiser. Bekjendt er hans Deeltagelse

i den første Indretning af Fattiganstalterne i Hamborg, hvilke ogsaa efterlignedes paa andre Steder, fornemmelig i Wien, hvor Vohgt derfor opholdt sig en tidlang. Denne af Menneskehedens Sag og af sine Medborgere høist fortjente Agronom har begyndt at udgive en Samling af Skrifter angaaende Landhuusholdningen (Hamb. 1825, 1e B.), hvori han har fremsat sine rige Erfaringer.

Voigt (Christian Gottlob v.), Doktor i begge Retter, storhertugelig sachsenweimarsk Geheimeregjeringsraad og Geheimearchivarius, født den 27de Aug. 1774 i Alstädt i Thüringen, kom tre Aar gammel med sine Forældre til Weimar, hvor hans Fader, Christian Gottlob (født 1743), steg fra Bibliothekar og Advokat til en Statsministers og Præsidents Post og blev ophøiet i Adelsstanden. Hans Opdragelse sysselsatte Faderens og Moderens hele Opmærksomhed, da denne udviklede ægte Religiøsitet hos ham, hiin Sands for alt Godt, Skjønt og Sandt. Foruden nogle Privattimer blev han underviist af Herder tilligemed dennes Søn Wilh. Gotfred, fordi Herder i lang Tid havde staaet i venskabelige Forhold med Faderen. Saaledes havde den tiaarige Voigt Kundskaber langt over sin Alder, og neppe 13 Aar gammel begyndte han alerede at skrive latinske, franske og engelske Afhandlinger. Græsk lærte han af Aug. Jak. Liebeskind, en Mand, som havde dannet sig i Herders Omgang. Det tydske Sprog dyrkede han ved sin Faders og Herders Veiledning saaledes ved at skrive gode Oversættelser, at han gjorde sig en kraftig og dannet Stiil egen. Allerede i Aaret 1789 gik han til Universitetet i Jena, som dengang især blomstrede ved Griesbach, Döderlein, Paulus, Eckard, Walch, Reichhard, Schnaubert, Hufeland, Loder, Stark, Schütz, Ilgen, Reinhold, Fichte, Schmid, Schiller, Göttling, Batsche, Succow, Heinrich, Voigt, Niethammer o. A. Foruden Retslæren, som var Voigts Hovedstudium lagde han sig og efter Historie, Philosophie og Naturvidenskaben. Hans Liv var frit og muntert, uden at være bundet til noget Burscheskab, der ogsaa dengang drev sit

Uvæsen; alligevel levede han i Fred og Venskab med alle. Dertil kom, at han ved sin Faders Anbefaling og Slægtskab stod i venskabelig Omgang med de fornemste Professorer, fornemmeligt med Hufeland (den Retslærde) og Schiller. Ferierne benyttede han fortræffeligt til, deels alene, deels med sine Forældre, at gjøre Reiser til Carlsbad, Hamborg, Brunsvig, Kassel, Berlin o. s. v., hvorved han udvidede sin Sag- og Menneskekundskab, gjorde interessante Bekjendtskaber, som Klopstocks i Hamborg, og vendte tilbage til sine Studier med ny Kraft og Lyst. Efter lykkelig Fuldendelse af sin akademiske Løbebane opholdt han sig næsten et heelt Aar i Dresden, for at lære at kjende den offentlige Forretningsgang, og han fandt der, saavel i Omgang med de meest agtede Mænd og Familier, som i de offentlige Anstalters Benyttelse, rig Underviisning og Underholdning. Derpaa kaldte Carl August ham 1796 tilbage som Assessor i Regjeringen; to Aar derpaa blev han Regjeringsraad og endeligt 1806 Geheimeraad. I disse høie Embeder virkede han ei alene meget Godt, men erhvervede sig og almindelig Kjærlighed og Agtelse. Med den største Orden og Samvittighedsfuldhed forestod han fra 1801 Geheimearkivarsposten. Tilligemed disse vigtige Embedsposter maatte Voigt undertiden udføre overordentlige Forretninger for sin Fyrste. I Aaret 1798 overdrog Hertugen ham Arveprinds Carl Frederiks Underviisning i Statsretten, og Voigt skilte sig saa priseligt fra dette hæderfulde Hverv, at det juridiske Fakultet i Jena 1800 hædrede ham med et Doktordiplom, efterat Fyrsten af Schwarzborg i Jan. samme Aar havde udnævnt ham til Pfaltsgreve. Allerede i Forveien havde adskillige lærde Selskaber, blandt andre 1799 det hertugelige Selskab for den hele Mineralogie i Jena, valgt ham til Medlem. Ligesaa hæderlige for ham vare de to Sendelser til Petersborg 1801 og 1804, hvor han gjorde Klingers, Storchs, Köhlers og Adelungs Bekjendtskab, og til Berlin. Særdeles fortrinlige vare hans Tjenester i Krigsaarene 1806 — 7. Som han i det offentlige Liv omhyggeligt opfyldte de sværeste Pligter, saaledes udøvede han og alle huuslige

og selskabelive Dyder med indtagende Elskværdighed; som hans Aand og Karakteer vare stærke og ophøiede, saaledes var og hans udvortes Holding og hans Udtryk alvorlige og ædle. I Aaret 1811 ægtede han sin Ven Herders Enke, Henriette Marie, fød Schmid, en Qvinde, som forbandt alle Huuslighedens Dyder med Aandens og Dannelsens. Hun bragte ham tre Børn i Huset og fødte ham en Søn, som dog kun en kort Tid forhøiede hans Lykke. Thi kort derpaa (i Mai 1813) blev Voigt angreben af en dødelig Sygdom, som han havde paadraget sig ved usædvanlig Sindsbevægelse, langt Ophold i usund Luft og usædvanlige Næringsmidler, hvilket næsten ikke kunde undgaaes i hiin ulykkelige Krigsperiode. Han døde i Weimar den 19de Mai 1813. Klassisk Værd har Eichstädts „Memoria Christiani Gottl. de Voigt“ &c. Jena 1823. 4.

Voigt (Johannes), Professor i Historien i Kønigsberg og Medlem af Selskabet for ældre tydsk Historiekundskab, er født den 27de Aug. 1786 i Landsbyen Bettenhausen i Hertugdommet Sachsen-Meiningen, hvor hans Fader var Kirurg, og skulde efter dennes Villie, men uden egen Lyst, studere Kirurgie. Han kom derfor til en Beslægtet i Landsbyen Henneberg, hvor han dog fandt Ruinerne af det gamle Stammeslot mere tiltrækkende end Timerne i Latin og i Musik. Med en Lomme fuld af Kartofler holdt han hele Dage Huus der. Efter eet Aars Forløb bragte Faderen ham til Lyceet i Meiningen, hvor han ved Hjelp af Privattimer kunde besøge Sekunda. Den daværende Konrektor Emmerich holdt ham skarpere, og Direktør Schaubach, bekjendt ved sine Værker over Astronomiens Historie, vakte Tilbøielighed til Studiunr hos ham; efter sine Forældres Ønske bestemte han sig nu for Theologien, uagtet han heller vilde været Skolemand. I Paasken 1806 gik han til Jena og studerede Theologie under Griesbach, Gabler og Augusti og Philologie under Eichstädt, som optog ham i sit latinske Selskab, og hvis Forelæsninger, næst efter Griesbachs Kirkehistorie interesserede ham meest. Da Luden kort før Slaget ved Jena kom fra Berlin

som Lærer i Historien, følte han sig ved dennes Program over Universalhistorien og endnu meer ved hans Forelæsninger hendragen til ham og Historien. Han hørte blot noget hos Heinrich, den egentlige Professor i Historien, og ilede med at fuldføre sine theologiske Studier. Men en næsten dødelig Sygdom, under hvilken han, ved en 9 Timers Afmagt nær var bleven begraven, udsatte hans theologiske Examen til Slutningen af det andet Aar. Han blev Kandidat i Theologien og prædikede ogsaa adskillige Gange. Med sin Faders Tilladelse vendte han derpaa tilbage til Jena, for ganske at opofre sig de historiske og philologiske Studier. Her opkom nu ved Forskjelligheden i Griesbachs og Ludens Synsmaader i Kirkehistorien først Tvivl, derpaa egen Forsken. Hovedgjenstanden var Gregorius den 7de; Ludens philosophiske Aand seirede over Griesbachs overordentlige Lærdom. Saa meget og hans Venner, Griesbach og Luden, ønskede, at beholde ham i eller ved Jena, maatte han dog følge Niemeyers Kald til Pædagogiet i Halle (Michaelis 1809), hvor han til sin Glæde erholdt Underviisningen i den gamle og i Religionshistorien. Her begyndte han nu at studere Kilderne til den gamle og Middelalderens Historie, og blev i denne Henseende i uafbrudt Brevvexling med Luden. Da han herved kom fra Carolingerne og de sachsiske Keisere til de frankiske og til Pave Gregor den 7de, vakte denne sidste igjen særdeles hans Interesse og han besluttede at beskrive hans Levnet efter nye Resultater. Begyndelsen dermed gjorde han i sin Habilitationsdisputats 1812 „De Gregorio septimo“, efterat han alerede 1809 var bleven Doktor i Philosophien. Heerens fordeelagtige Dom herom, opmuntrede ham til at behandle Gjenstanden endnu omhyggeligere, og saaledes fremkom hans første Forfatterarbeid.: „Hildebrand als Pabst Gregorius der siebente und sein Zeitalter“, Weimar 1815. Med Uret optog man denne Skildring af Paven som et Forsvar for hans Grundsætninger og Karakteer. — Herpaa samlede han til en Historie om Hohenstauferne, hvortil Fr. Roth i München lovede ham endnu ubenyttede Materialier; men, da Fr. Raumer

vilde bearbeide samme Gjenstand, opgav han igjen sit Forehavende og fuldførte blot Lombardeforbundets Historie. Paa v. Dohms Forlangende, som han havde lært at kjende personligt, skrev han sin første Recension over dennes „Mindeværdigheder". Adskillige Planer til Reiser i Italien og Tydskland, Skuepladsene for hans Historieforskning, bleve afbrudte ved et Kald som Professor i de historiske Hjelpevidenskaber og som Direktor for Geheimearkivet i Königsberg 1817, efterat desuden et forudgaaet farligt Beenbrud havde gjort ham uskikket til Fodreiser. Saaledes forlod han Halle og Pædagogiet, hvor han alerede siden 1815 var første Lærer og Inspectoradjunkt. I Königsberg blev han angreben af Hjemvee, og kun hans Iver for Historien formaaede at lindre den. Medens han sysselsatte sig med den tydske Ridderordens Historie, udgav han 1818: „Geschichte des Lombardenbundes", skrev 1819 „Leben des Prof. Christ. Jak. Kraus", fattede Planen til en større Historie om den tydske Orden, og gjorde 1820, med priselig Understøttelse af Regjeringen, til dette Øiemed en Reise i Landet. I Sommeren 1821 skrev han „De lacertarum societate" eller om Fiirbeensselskabet, en Ridderforening, der, som Voigt beviste, bevirkede Vestpreussens Frafald fra den tydske Orden til Polen. Kort derpaa blev han udnævnt til ordentlig Professor i Middelalderens og den nyere Historie ved Universitetet i Königsberg og til Geheimearchivbestyrer der. I Aaret 1823 udgav han i Forbindelse med F. W. Schubert: „Jahrbücher, oder die Chronik Joh. Lindenblatts (Joh. v. der Pusilie), Officiats v. Riesenburg". Derpaa udkom (Königsb. 1824) hans „Geschichte Marienburgs" og siden 1826 har han sysselsat sig med Udarbeidelsen af en „Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herschaft des deutschen Ordens".

Voigt (Joh. Carl Wilh.), storhertugelig sachsen-weimarsk Bjergraad, født den 20de Febr. 1752 i Allstädt, erholdt sin Skoledannelse i Kloster Roßleben og studerede fra 1773 til 75 Retten i Jena. Men hans Tilbøielighed til Naturvidenskaberne og især til Minera-

logien, der understøttedes ved hans Bekiendtskab med Trebra, siden Overbjerghauptman, førte ham til hans sande Bestemmelse. Trebra tog ham 1776 med til Bjergakademiet i Freiberg, hvor han vandt Ponikaus, Mendes og Werners Venskab, hvilke med Ros omtale ham ved Udgaven af den cronstedske Mineralogie, den bedste, som man dengang havde. Her og paa sine Reiser i de sachsiske og bøhmiske Ertsbjerge, især ved sine Undersøgelser af de der værende Basaltbjerge, lagde han Grunden til sin Viden og udviklede sine Synsmaader om Basaltens Vulkanitet. Han opholdt sig ogsaa hyppigt i Dresden, hvor han ved Titius fik Udgang til alle Samlinger. Hertugen af Sachsen-Weimar vilde dengang igjen tage fat paa det opløste Ilmenauer-Bjergværk, hvilket bevægede Voigt til at gaae til Weimar 1779. Hans Broder, siden Minister v. Voigt, og Göthe stode i Spidsen for den nyudnævnte Bjergværks-kommission, og Voigt ordnede, ligesom til Prøve, den sidstes Mineralsamling og 1780 det hertugelige Naturaliekabinets i Jena, hvorpaa han efter Hertugens Befaling, mineralogisk og som Biergkyndig gjennemreiste Grevskabet Mansfeld og Fyrstendommet Weimar. Göthe erholdt hans Beretninger herover i Brevform og bevirkede deres Trykning med egen Understøttelse; denne Bog blev gunstigt optagen. Ved Göthes Anbefaling tog Hertugen ham nu med paa sine Reiser som Naturforsker. I Aaret 1781 bereiste Voigt, paa Fyrstbiskop Henriks Befaling, Høistiftet Fulda og udgav en mineralogisk Beskrivelse over samme. Paa disse Reiser saavelsom paa den i Aaret 1782 til Frankfurt, Mainz, nedad Rhinen til Eifel, til Andernach, Neuwied, Wiesbaden &c. bleve Iagttagelser over Basaltets og andre Fossiliers vulkanske Oprindelse hans Hovedøiemed. Han gav sin Lærer Werner Efterretning derom og haabede at overraske ham dermed; men denne havde imidlertid forandret sine Synsmaader om Basalten, som han holdt for at være af neptunisk Oprindelse. Saaledes opkom den langvarige Strid, hvori den hele mineralogiske Verden tog Deel, og hvis Udfald nu begynder at afgjøres for Voigt. I Aaret 1783 bereiste Voigt paa

Hertugens Befaling Hartsen, hvor dengang Trebra stod i Spidsen. Efter flere videnskabelige Reiser med Göthe og den nuværende Statsraad Hufeland, skrev Voigt for Wielands tydske Merkur sine: „Tre Breve over Bjergværkskundskaben;" hvilke bleve oversatte paa Fransk og flere Gange oplagde (tilsidst som „Handbuch der praktischen Gebirgskunde"). Bertuch raadede ham efter disse tre Breves Anviisning at sælge Samlinger af Steenarter, hvorved de bekjendte voigtske Steenkabinetter ere opkomne, hvoraf han forsendte 1800 Exemplarer, og paa hvilke man endnu sætter Priis. Voigt blev nu (1785) ansat som Bjergsekreteer og siden som Bjergraad i Ilmenau, hvor dog Bjergværksvæsenet, efter omtrent tiaarig Drift gik i Staa ved Vandets Vold. Han kunde derfor anvende mere Tid paa sin lærde Brevvexling og paa sine Mineraliesamlinger. Disse droge mange reisende Mineraloger til ham i Ilmenau, indtil han solgte sine to store oryktognostiske Samlinger, den ene ved Kotzebue til Universitetet i Dorpat, og den anden til Videnskabernes Akademie i Mailand, men de geognostiske og Suitesamlingerne til det storhertugelige Museum i Jena. Coadjutor Dalberg i Erfurt (siden Fyrst Primas) overdrog ham Anordningen af det keiserlige leop. Akademies Kabinet (nu i Bonn) og viste ham megen Agtelse. 1789 gik Voigt til Berlin, saae denne store Stads prægtige Samlinger, og blev godt modtagen af Ministeren v. Heinitz, Klaproth, Gerhard, Hermbstädt, Rosenstiel, Siegfried, Schönermark. I Aaret 1800 tog han i Halle Deel i en Sammenkomst med adskillige andre, ligeledes af Kongen i Preussen derhen kaldte Mineraloger, en Veltheim, Charpentier, Werner, Gerhard, Gilbert, for ved en Betænkning at afgiøre den store Proces med Stænderne, som gjorde Fordring paa de derværende Brunkulslag som Torv, der ei er noget kongeligt Regel, men tabte denne Retssag. 1801 gjorde han endnu en Reise til Brunkulsværkerne og Basalterne i Hessen, og fandt paa Meißneren uigjendrivelige Beviser for Basaltens Vulkanitet, hvilken han grundigt har godtgjort i et eget Skrift. Aaret derpaa udkom hans: „Gesch. der Steinkohlen und

des Torfes" i 2 Bind, hvilket Værk erholdt Prisen i Göttingen, hvilken han ogsaa forhen havde vundet for sin Afhandling over Basaltet (i Magaz. f. die Naturk. Helvetiens"). Hans sidste Værk var den i sit Slags eneste: „Gesch. des ilmenauschen Bergbaus" (1820), hvori han tillige viste Muligheden af igjen at bringe samme i Gang. Hans Livs Aften forskjønnedes ham ved Visheden om, at næsten alle Mineraloger, især de franske, erklærede sig for hans i 40 Aar forsvarede Vulkanitetssystem. Ogsaa som Menneske og Borger var Voigt en sand Hædersmand, der tillige blev almindeligt yndet og afholdt for sin selskabelige Omgang. Som Borger har han i sit Fødested bidraget til mange gode Indretninger. Den skjønne Klippekjelder i Ilmenau, Gadebrolægningen og en Chaussee til Arnstädt ere for det meste hans Værk. En høi Grad af Orden og Redelighed karakteriserede ham i hans Forretningsliv. Hans Liv var et af de meest misundelsesværdige og uformørkede, da hans lykkelige Temperament skjænkede ham det munstreste Sind. Selv hans Død den 1ste Jan. 1821 var blid og hengiven. Smilende bad han en Ven, der besøgte ham i hans sidste Øieblikke, at blive en halv Time for at see ham døe, og han hensov i det bestemte Minut.

Man maa ei blande denne berømte Ilmenauer-Geognost med den storhertugelig sachsenweimarske Geheime-Hofraad Dr. Joh. Henr. Voigt (født 1751), der som Prof. i Mathematik og Physik i Jena, fra 1789 til sin Død, den 6te September 1823, med Iver og Troskab opofrede sig sit Kald som Lærer. I Forveien havde han fra 1775 beklædet et offentligt Læreembede ved Gymnasiet i sin Fødestad Gotha. Denne flittige Lærde udgav Grundlærdomme i den rene (1791) og anvendte (1794) Mathematik og adskillige populære Skrifter over physikalske, astronomiske og beslægtede Gjenstande. Af hans „Versuch einer neuen Theorie des Feuers, der Verbrennung, der künstlichen Luftarten" ꝛc. (Jena 1793) synes Schelling at have øst mange Synsmaader for sin „Neue Philosophie der Natur". Ligeledes fortsatte Voigt efter sin Ven Geheimeassistens-

mad Lichtenbergs Ønske fra 1785 alene dennes „Magaz. f. d. Neueste a. d. Naturgeschichte und Physik," hvoraf 12 Bind ere udkomne i Gotha under hans Navn fra 1797 til 1806. Endeligt besørgede Voigt fra 1775 den astronomisk-kronologiske Deel af den gothaiske Hofkalender. Hans ældste Søn er den storhert. sachsen-weimarske Hofraad Voigt, Prof. i Medicin og Botanik og Direktør for den botaniske Have i Jena. See Schmidts „N. Nekrolog der Deutschen", Ilmenau 1824.

Volpato (Giovanni), Kobberstikker, født 1733 i Bessano, tilbragte sin Ungdoms første Aar med Tegninger til Broderemønstere, som han tildeels selv var tvungen til at udføre. Derpaa kom han til Venedig, hvor han i Forbindelse med Bartolozzi forfærdigede Kobberstik for Billedhandler Wagner. Et fyrsteligt Hverv kaldte ham til Parma; efter sammes Fuldførelse besluttede Volpato, at vende sig fra Venedig til Rom. Hans Kunst lovede ham der Midler til en huuslig Nedsættelse og endnu mere en Kunsthandel, hvis Merkantilske han overlod Schweizeren Du Cros. Et Selskab af Kunstvenner, i hvis Spidse Ercole Bonajuti stod, havde dengang forenet sig, for med Pragt at lade stikke Rafaels Værker i Vatikanet. Den spanske Maler La Vejas Tegninger i 80 Blade, hvilke Cardinal Silvio Valenti i tre Aar havde ladet udføre, og som nu, ved et Testament, af Kardinal Luigi Valenti befinde sig i det vatikanske Bibliothek, bleve lagde til Grund. Volpato blev opfordret til Deeltagelse og gjorde sig snart bemærket fremfor sine Medarbeidere. De sex Blade, han har udgivet, fortjene med Hensyn til Udførelsen udmærket Berømmelse. De vække Indtrykket af det Hele, saavidt samme lader sig giengive i et lidet Rum, og vise, hvor heldigt Volpato ogsaa havde opfattet disse store Værker fra deres malerske Side, ved den klogere Fordeling af Skygge og Lys. Den meest beregnede Forening af Radeernaalen og Gravstikken gjorde det alene muligt, at løse denne saa vanskelige Opgave ved et Værk af en saadan Udstrækning. Ved Udgaven af Rafaels Loger og Arabesker, som Volpato foranstaltede, blev han

Stifter af en Skole fortræffelige Tegnere, og erhvervede sig den Fortjeneste at bringe denne store Mesters Værker til mere almindelig Kundskab, selv for Kunstnere. Omhyggelighed i Udførelsen og Hensyn til den malerske Virkning, for saavidt denne ei beroer paa Koloriten, men paa Fordelingen af Lys og Skygge, ere de uomtvistelige Fortrin ved hans Kobberstikskole, af hvilken ogsaa Rafael Morghen, i Begyndelsen hans Discipel, siden hans Ven og endeligt ved den skjønne Dominika hans Svigersøn, udgik. Ei uden Indflydelse paa Volpatos Kunstdannelse var Gavin Hamilton, hans sokratiske Aftenmaaltiders Fælle, i hvilke og Canova i flere Aar tog Deel. Ved en Relief, som er opstillet i Apostelkirkens Hal i Rom, har Canova hædret sin Vens og Velgjørers Minde, da denne blev udrevet af sin jordiske Virksomheds Kreds den 26de Aug. 1803

Volta (Alexander), berømt Physiker, blev født den 18de Febr. 1745 i Como, hvor han begyndte og fuldførte sine Studier. Han blev først ansat som Lærer i Physiken her og derpaa kaldet som Prof. i Physiken til Universitetet i Padua, hvilket Embede han beklædede med Berømmelse i 30 Aar. Han gjorde betydelige Opdagelser i Physiken, blandt hvilke især den voltaiske Støtte har udbredet hans Navn (See Art. Galvanismus). Volta gjorde adskillige videnskabelige Reiser, hvoriblandt en til Paris 1801, hvor det franske Institut gav ham en Guldmedaille med den Indskrift: A. Volta la classe des sciences mathemat. et physiques; næste Aar sendte man ham nok en med Indskriften: A. Volta, associé étranger. Ligeledes erholdt han en Guldmedaille af det kongelige Videnskabers Selskab i London og blev optagen til Medlem af de fleste Videnskabers Selskaber i Europa. I Aaret 1804 tillod Regjeringen ham at tilbringe sin Tid i Rolighed, dog skulde han aarligt holde nogle Forelæsninger. Siden trak han sig tilbage til sin Fædrenegaard i Como, hvor han døde den 5te Marts 1827. Et stort Ligfølge af alle Stænder beviste den Agtelse hvori han stod. Staden Como fattede den Beslutning at sætte

ham et Æreminde og lade en Medaille præge til hans Erindring. I den offentlige Skoles Façade i Como stode Brystbillederne af Plinius og andre berømte Mænd, som vare fødte i denne Stad; mellem dem var en ledig Niche, hvis Bestemmelse var Enhver bekjendt.

Vorherr (Joh. Mich. Christian Gustav), Dr. kongelig baiersk Bygningsraad ved Iserkredsens Regjering, Forstander for den kongelige Bygningsværksskole og Medlem af det kongelige Akademie for de dannende Kunster, den polytekniske og Landhuusholdningsforeningen, samt Sekreteer ved Deputationen for Bygningsvæsenet og Landsforskjønnelsen i München, blev født den 19de Okt. 1778 i Freudenbach i Fyrstendømmet Ansbach. Han lærte Bygningskunsten i Forbindelse med Statshuusholdningen ved Privatunderviisning og i offentlige Skoler, først i Freudenbach de første Begyndelsesgrunde hos sin Fader, en fortjent Landbygmester, der i Forveien havde dannet sig i Dresden, Berlin, Hamborg og Wien, og i en stor Omkreds ved sin Bopæl ledede betydelige Bygningsforretninger; dernæst hos den af sin Menighed, især af Ungdommens Dannelse høitfortjente Præst paa Stedet, F. D. J. Ammon; siden i Uffenheim og Ansbach, ved Universiteteene i Erlangen og Marborg og endeligt ved Kunstakademierne i Berlin og Paris. Som kongelig preussisk Pensionair og Bygningspraktikant uddannede han sig videre ved Reiser i hele Tydskland, Schweiz, Nederlandene, Frankerig, Italien og England. Fra 1800 til 1803 var han grevelig görtzisk Arkitekt i Schlitz, hvor han besørgede den nye Skolebygning, adskillige Have- og Huusbygninger, et Par Steenbroer, o. s. v; ligeledes begyndte han alerede dengang i det Smaa at virke for Landforskjønnelsen, hertil især vakt ved hans kunstforstandige Bygningsherre. Fra 1803 — 6 var han fyrstelig-oranisk, og derpaa indtil 1809 keiserlig fransk Bygmester i Fulda, hvor den nye Wilhelmsgade, en ny Kirke, adskillige Skolehuse, Hof-, Domæne- og Saline-bygninger m. m. fremkom under hans Bestyrelse. Der uddannedes endnu mere hans Ideer angaaende Landfor-

skjønnelsen; men, da de krigerske Tider i denne Henseende ei tillode praktiske Øvelser, saa meddeelte han sig desangaaende først 1807 i „Alg. Anzeiger der Deutschen." I Aaret 1809 erholdt han i Paris sin Bestalling som Kredsbygningsinspektør i München, 1810 blev han Medlem af Overbygningskommissariatet, dernæst Bygningsreferent ved Kredsoverbestyrelsen, 1816 tillige Bygningskommissionsraad og 1817 provisorisk Overbygningskommissar i det Indres Statsministerium og 1818 Bygningsraad ved ovenanførte Regjering. Mange nye Kirker, Sogne- og Skolehuse, Velgjørenhedsanstalter, Vand-, Broe- og Veibygninger for Menighederne, den nye Kirkegaard i München, talrige Privatbygninger ere fremkomne efter hans Udkast, og under hans Bestyrelse; især søgte han af alle Kræfter at virke paa Bygningshaandværkernes Forædling og Understøttesse og udbrede en bedre Bygningsstiil og gav i sine 1819 udkomne „Andeutungen über die Direction des öffentlichen Bauwesens in Baiern," Vink til denne vigtige Forvaltningsgreens Organisation. Fornemmeligt bør vel hans Forsøg til den store Folkesag, Landforskjønnelse, fortjene Omtale, hvorom hans siden 1821 udgivne „Monatsblatt für Bauwesen und Landesverschönerung," giver Oplysning. Efter ham omfatter Landforskjønnelseskunsten i Almindelighed den hele Jords Bygningsdrift paa det høieste Trin; den lærer, hvorledes Menneskene bedre og fornuftigere kunne nedsætte sig, hvorledes de kunne tage Jordbunden paa ny i Besiddelse og benytte samme klogere; den lægger Grunden til et forbedret Kunst- og Næringsvæsen m. m. Især indbefatter den et Lands hele Bygningsvæsen, offentlige Bygninger, Vand-, Broe- og Veianlæg for Hoffet og Staten, Menigheder og Stiftelser, dernæst Bygningspolitiet med Mark- og Havebyggevæsenets Politie; lærer at opføre Pragtbygninger efter de fire Verdenshjørner og muligst fuldkomment indrette Beboelseshusene med bestandigt Hensyn til Solen, forskjønne og bedre anlægge Landsbyer og Stæder, fornuftigere inddele og skjønnere forme Markerne; danner dueligere Byggefolk og stræber at stifte og vedligeholde en lykkelig Borgerorden. Den sande Landforskjønnelse fremkommer

kun, naar Agerdyrkning, Have- og Bygningskunst, uadskilt og i største Reenhed virke ei blot for det Enkelte, men især for det Almindelige. Til disse Ideers Udbredelse er en egen Deputation virksom i München, hvilken bestaaer af Medlemmerne i de to Foreninger for Landhuusholdning og Polytekník. I Sachen-Altenborg arbeide Bygningsdeputationen og Murerforeningen til samme Maal. I Stuttgart stiftedes og 1825 en saadan Bygningsforening af Kongen.

Vries (Hieronymus van), født i Amsterdam 1776, er een af Hollands meest udmærkede Lærde og Forfattere. „Anaxagoras's Levnet" og hans „Lovtale over Hieronymus van Decker" lagde Grunden til hans Berømmelse og skaffede ham en Plads i det nederlandske Institut. „Den hollandske Poesies Historie" (2 B. 1808) af ham er et klassisk Værk, der erhvervede ham den af Selskabet for hollandsk Literatur og Digtekunst udsatte Priis. Vries hører til de virksomste Medlemmer af Institutets anden Klasse, som nu sysselsætter sig med to numismatiske Værker, der ere af stor Interesse for Nederlandenes Historie. Det ene skal danne et Supplement til van Loons og Mieris's Værker, det andet indeholde de Medailler, som bleve slagne efter 1823 og ei kunde optages af van Loon og Mieris i deres Værker. Vries er for nærværende Tid Statssekreteer i Amsterdam.

Vulkanister. Meningerne om Bjergarternes eller Jordskorpens Oprindelse overhovedet er dobbelt: nogle antage sammes Dannelse ved en fordum virkende og endnu virksom Ild (den tørre Vei) andre ved Vandets overveiende Virksomhed (den vaade Vei). Hiin Mening kalder man Vulkanismus, denne Neptunismus, hvortil man endnu, med Hensyn til de mere stive og mekaniske Dannelser i det store føier Plutonismen. Man har for det meste alt for eensidigt grebet den ene eller den anden af disse Synsmaader og saaledes dannet Partier, der især have ført en levende Strid med Hensyn til Basaltets, nu igjen meer end forhen forfægtede

Vulkanitet. Paa en oprindelig Flydenhed tyder umiskjendeligt Jordklodens regelmæssige Kugleform. Om denne Flydenhed var af vandagtig, ildagtig eller luftagtig Art, lader sig nu ei bestemme, men det er ei usandsynligt, at det var en Middeltilstand, en endnu ei fuldkommen Adskillelse af Urstoffene. Hver af de anførte Synsmaader har noget for sig, skjønt andre Omstændigheder modsige samme. Grundene for Vulkanisternes og Neptunisternes Synsmaader skulle her anføres. Neptunismen, som alerede tidligere Bergman og i de nyere Tider fornemmeligt Werner og De Luc have forsvaret, paastaaer, at den Form, hvori vi finde Fossilierne, alene er bleven dannet ved Vandet. Af Bjergmassernes Skikkelse, indvortes Sammenhæng og Sammenføining, saavelsom af deres kemiske Gehalt, erkjender man, at de ere fremkomne af en Flydenhed; selv paa høie Bjerges Toppe seer man i Forsteningerne fordums Søskabninger, aabenbare Spor af den Søbund, her før har været, og endnu tydeligere forraade de med Sand bedækte, af Sand og andre Havbestanddele gjennemtrængte Sletter en Søgrunds Tilværelse Om den paa denne Synsmaade grundede, saakaldte Formationstheorie, som antager fire forskjellige Perioder for Bjergarternes Oprindelse af Vandet og ved dette, og lader den almindelige Vandbedækning i een og samme Periode igjen stige, efterat den alerede var sjunken, er forhen talt i Art. Geologie, Bjerge o. a., Her bemærkes derfor i Almindelighed blot Følgende. Det af den almindelge Flydenhed fremkomne Bundfald, som udgjør Bjergarternes Grundstof, er meget forskjelligt i de forskjellige Perioder. Graniten, der danner Grundvolden til de øvrige, er efter Neptunismens Theorie den ældste, og de Dele, hvoraf samme bestaaer, maae være blevne forbundne ved en næsten samtidig Krystallisation. Paa lignende Maade ere de andre Urbjergslag, Gneis, Qvarts, Glimmerskiver, Leerskiver og Porphyr fremkomne. Ved den Forudsætning, at Bjerglagene have dannet sig af en Flydenheds Bundfald, maa det ovenpaa et andet liggende Bjerg ansees for en yngre og sildigere Dannelse, end det, som

Q

er sammes Grundlag. Flere forskjellige Bjerglags Oprindelse af een og samme Dannelsestids Vandbedækning erkjender man af deres Overeensstemmelse med Hensyn til deres Blandingsdele og deres Leie, hvoraf man kan slutte til samme Retning af Vandfloden og eensartede Omstændigheder ved Oprindelsen. De ældste, alle sildigere til Grund liggende Bjerge ere frie for organiske Levninger, og først paa den Tid, da de yngre Bjerge dannede sig, synes Dyre- og Planteriget at have været til. Grundbjergene maae derfor ansees som Frembringelser af hiin oprindelige flydende Tilstand, hvoraf det faste Jordlegeme i Begyndelsen dannede sig; i de yngre eller Lagbjergene ere derimod en almindelig Oversvømmelses Virkninger og Frembringelser synlige, hvilken forandrede den hele daværende Jordoverflades Skikkelse. Hine Bjerge, som ved en lavere Niveau og en formodentligt mindre rolig Fremkomst af Lagbeliggenheden af den alerede dybe Vandstand, indeholde de første Spor af en organisk Verden, danne Overgangen mellem de ældre og yngre Bjerge og hedde derfor Overgangsbjerge, som skjelnes fra de ældre ved deres meer mekaniske Sammensætning af alerede skiveagtige, mere tilfældigt og ei efter en almindelig Dannelseslov formede Blandingsdele. Efter den Dannelsesperiode, hvori Urbjergene og Overgangsbjergene havde bundfældet sig, tog Vandet af og gav Plads for det organiske Liv. Men ved en ny Fremstigen af Vandet bleve de gamle Dannelser tildeels ødelagde, og af disse Forstyrrelser dannedes den for Fløtstidens Bjerge meest til Grund liggende Sandsteen, og af denne meer mekaniske Dannelse fremkom efterhaanden ogsaa de øvrige Fløtsbjerge af den nye Vandbedækning. Den alerede sjunkne Vandmasse hævede sig dog i denne Periode endnu engang, hvorved der, først ved mekanisk Forstyrrelse og endeligt ved Bundfald af et andet Slags, fremkom Fløtstrapbjerge, hvortil den mellem Vulkanisterne og Neptunisterne saa hyppigt omtvistede Basalt hører. Disse tre Formationer danne nu Jordoverfladens Hele, hvortil man blot kan føie de forholdsmæssigt ubetydelige Frembringelser af vulkansk Ild og det opskyllede Land, den sildigste Dannelse. Un-

der hine Bjerglags Dannelse opkom Sprækker i dem, hvorved Huler af forskjælligt Omfang dannede sig, i hvilke Vandet, som indeholdt forskjellige opløste Stoffe, trængte og frembragte Jordaarerne. Disse ere Grundtrækkene i den neptunistiske Theorie, dog have nyere Jagttagelser selv af Geognøster, der i Almindelighed hyldede denne Synsmaade, vakt grundede Tvivl, hvorved Systemet tildeels er rokket og især den saakaldte Overgangstid slaaet sammen med Urbjergenes Dannelsesperiode. Følgeligt antages nu kun tre Perioder: Urtiden eller den kemiske Dannelses Periode, Fløtstiden, eller den kemiske Forstyrrelses og Gjenopbyggelses Periode, og endeligt en næsten blot mekanisk Ødelæggelses og Dannelsestid, hvoraf de opskyllede Bjerge opkom. Man maa tilstaae, at den neptunistiske Lære stemmer overeens med mange Natursyn, som man træffer paa ved Bjerglagenes Undersøgelse; men der gives og mange Kjendsgjerninger, som man ei kan forene dermed. Den Indvending, at denne Lære tilskriver Vandet en opløsende Kraft, som det nu ei yttrer paa Bjergarterne, lader sig let afvise ved den Bemærkning, at det dannende Vand, hvoraf Bjergarterne ere bundfældede, tildeels har havt ganske andre Egenskaber, end det nuværende, og at et andet Spil af kemiske Kræfter maa have virket, ligesom f. E. de Substanser der i og for sig selv ere uopløselige i Syrer, opløses naar man forbinder dem, som de alkalinske Opløsninger af Kiseljord og Alunjord. Selv Forskjelligheden i Lagenes Stilling og dennes Afvigelse fra det Horisontale lader sig vel forklare af Krystallisationens forskjellige Arter. — Vulkanisterne gjøre Indvendinger mod hiin Lære af forskjellige Miniraliers Udseende, hvilke efter deres Paastand ei kunne være dannede ved Bundfald af Vandet, men bære synlige Spor hos sig af en Frembringelse ved Ilden, og ville netop derved give deres Synsmaade en Grundvold. Vulkanismen tilskriver en i Jordens Skjød virksom Hede Bjergpartiernes Dannelse. Man holder disse for Levninger af en ældre Verden, som ved hiin Ildpaavirkning meer eller mindre ere blevne smeltede og ved paafølgende Af-

kjøling konsoliderede. Da nu den underjordiske Ild findes i en stor Dybde, saa maae de Substanser, hvorpaa den virkede, have været under et stærkt Tryk. Dette forhindrede deres fuldkomne eller deelvise Flygtiggjørelse, og af denne Omstændighed forklarer man Jagttagelser ved Mineralierne og sammes Egenskaber, der ellers ikke vare forenelige med den Forudsætning, at de ere fremkomne ved Ilden. Vulkanisterne antage Jordoverfladens bestandige Forfald og Fornyelse. Den faste Masse forstyrres ved de derpaa virkende Kræfter. De haardeste Klipper opløses ved Luft og Vand, og disse Aarsager virke, om end langsomt, dog bestandigt. De opløste Stoffe maae endeligt tilføres Verdenshavet og afsættes paa sammes Bund. Af disse Forudsætninger forklarer man det Udseende, som Bjergleierne have med Hensyn til deres Struktur og Lag. Med Hensyn til Strukturen findes en stor Forskjellighed. Nogle, som Graniten, bestaae fornemmeligt af Substanser i krystalliseret Tilstand, og disse skulle have udholdt en dobbelt Smeltning; andre derimod, som Sandsteen og Kridt, ere af forskjelligartet Sammenføining eller ufuldkomment krystalliserede og disse skulle kun have været i en blødgjort Tilstand. Mellem disse gives der mange Grader. Med Hensyn til Lagene ere nogle horisontale, andre bøiede under en Vinkel, andre vertikale, uregelmæssige og afbrudte, og denne Skikkelse maa hidrøre af den Kraftvirkning, hvormed de ere hævede. Ved sammes første Dannelse i Havgrunden maae deres Lag have været horisontale, men, da de, i Følge den nedenfra opadvirkende udvidende Kraft hævedes, maatte deres Bestanddele brækkes og forskjellige Lag opkomme. Neptunisterne nægte Muligheden i, at nogen Hedegrad skulde være stærk nok til at smelte Granitmasser og Urbjerge. Hvorledes kunde en saadan Hede være virksom i Jordens Indre? Derimod kan man ei nægte, at Ildpaavirkning har yttret sig ved flere Mineraliers Dannelse; og selv i Egne, hvor nu ingen Vulkaner findes, og i Menneskeminde ingen har været, finder man Spor af en saadan Virkning. Mange Substanser, som skulle være opkomne ved Ilden, f. E. Basalt, ville vel Neptunisterne ogsaa

laed fremkomme paa den vaade Vei, skjønt nyere Jagttagelser gjøre denne Mening tvivlsommere. Om det end er aabenbart, at uhyre underjordisk Ild endnu stedse virker, og Ildens Kraft at hæve umaalelige Bjergmasser, er godtgjort ved nye Øers Fremkomst i Havet ved Vulkaner, saa strider dog den Omstændighed mod den vulkanistiske Lære i dens hele Omfang, at man ved mange Mineralier vanskeligt kan antage en Fremkomst ved Ildvirkning og mindst ved dem, som indeholde organiske Levninger, som nødvendigt maatte forstyrres ved Smeltningen. Maatte man antage, at Smeltningen ved Ild og Opløsningen i Vand vare de eneste Maader, hvorpaa Bjerglagenes flydende Stoffe kunde dannes ved Krystallisation, saa vilde vist begge Partiers Tilhængere, naar de havde godtgjort de uigjendrivelige Indvendinger mod deres Modstanderes Synsmaader, have befæstet deres Mening; men den upartiske Jagttager, der finder det umuligt at tilskrive mange Naturbegivenheder Ildens eller Vandets Enevirken, vil snarere være tilbøielig til at antage, at begge Kræfter have havt deres Deel i Jordoverfladens Dannelse.

Vulpius (Christian August), Raad, første Bibliothekar og Opsynsmand over Myntkabinettet i Weimar, hvor han blev født den 22de Juni 1765, studerede i Jena og Erlangen. Ved Oversættelsen af „Palmerin d'Oliva“ af det franske og ved Bearbeidelsen af „Callvandro fedale“ af Marinos Italienske, hendragen til det romantiske Riddervæsen, gik han over til den tydske Fortids Ridderdom og skrev: „Romantische Geschichte der Vorzeit“, 12 B. Leipz. 1701 — 98. Derpaa begyndte 1797 „Anekdoten aus der Vorzeit“, 2 B. Fra 1798 til 99 levede han i Franken blandt de derværende Rigsriddere som Ven og Selskober paa Familierne Egloffsteins Godser i Cunreuth, Egloffstein, Aftenthal og Meinersberg, blot for Digtekunsten og den italienske Literatur; privatiserede derpaa i Baireuth, Würzborg og Bamberg, hvorfra han gik til Leipzig og skrev med Hensyn til den franske Revolution: „Die Geschichte der Bastille, die Scenen in Paris“ 8 Dele.

Herpaa vendte han tilbage til sin Fædrenestad og erholdt en Theaterdigterpost under Göthes Bestyrelse. Paa een af sine Reiser fandt han et lidet Skrift paa Italiensk: „Røverhøvedsmanden Rinaldinis Endeligt", og kort derpaa et Stykke om ham i den europæiske Journal. Begge Dele bragte ham til at skrive „Rinaldini", som udkom første Gang i Leipzig 1799. Denne Bog fandt saa almindeligt Bifald, at den snart oplevede 5 Oplag (det 4de med Kobbere af Penzel) og udkom i Eftertryk, Udtog og Forkortelser, som Skuespil og i forskjellige Oversættelser. Af Duperche og Delamarre udkom to franske Oversættelser 1800 og 1804 i Paris, en engelsk af Hinckley, London 1800; desuden en russisk, dansk, hollandsk, spansk, polsk, ungarsk og italiensk. Siden kom Forfatteren med Bibehold af sin Theaterpost som Sekreteer til Bibliotheket. Hans Lyst til Historie, Numismatik, Heraldik og Genealogie, tog nu stedse mere til og saaledes fremkom, efter Bertuchs Opmuntring: „Curiositäten der phys., lit., art., hist. Vor- und Mitwelt" ꝛc. 1811 — 25, 10 B. med Kobbere. Desuden skrev han og Journalen „Die Vorzeit", 4 B. I Jena forfærdigede han ligeledes et Katalog over den store Linguist Büttners Bibliothek, over 20,000 Bind, hvilket Storhertugen havde kjøbt og derpaa foræret det akademiske Bibliothek i Jena. Udnævnt til Opsynsmand over det store Myntkabinet forfattede Vulpius et Myntkatalog. Tillige lagde han Planen til „Bibliothek des Romantisch-Wunderbaren", et Værk, hvortil han havde knyttet en stor Idee, men som han ei, formedelst Forretningers Mængde kunde udføre; der udkom blot 2 Bind. 1821 udkom „Thermitonia", en Samling, hvori han har sammenvævet Ideen til sine „Trylleromaner" med den om Aandeverdenen. Siden har han arbeidet paa en Ordbog over den tydske og nordiske Mythologie. Denne frugtbare og mangesidigt dannede Forfatter har og udgivet adskillige enkelte Digte, adspredte Afhandlinger og Recensioner. Han døde i Weimar den 26de Juni 1827.

Væxt, Voxen. Herved forstaaer man sæd-

vanligt de organiske Legemers gradvise Tiltagen, i Følge en indvortes Drift, som virker udad og hvorved et organisk Legemes Udstrækning i Rummet (Størrelse i en meer eller mindre bestemt Tid), udvides til en vis Grændse. De organiske Legemers Væxt er betinget ved Tiltrækkelse og Modtagelse af Næringsstoffet udenfra, hvilket det organiske Legeme af indvortes eiendommelig Kraft tilegner sig eller assimilerer ɔ: forvandler til en dens Natur tilsvarende organisk Masse; og netop i denne Assimilation og Forøgelse af den assimilerede Masse bestaaer Væxten. Næringsstoffets Optagelse udenfra kalder man i Almindelighed at nære sig, i Særdeleshed, hos Planterne at indsue, hos Dyrene at æde, hos Menneskene spise og drikke; kun ved Mineralet, forsaavidt det krystallinsk danner sig i Vandet og derved voxer, har man endnu ingen særskilt Benævnelse for denne Modtagelse. Thi vist nok kan man ogsaa sige om det fremkommende Krystal at det nærer sig, da f. E. Saltkrystallet blot kan fremkomme og udvide sig i en Saltopløsning; og ved denne Fremkommen blive ei Saltdelene sammendrevne udenfra ved udvorres Kræfter, hvorom man vanskeligt kan giøre sig en fornuftig Forestilling, men Krystallet voxer i Følge en indvortes dannende Kraft, som et organisk Legeme paa det nederste Trin, og drager af egen Kraft det dertil nødvendige Stof (Næringsstof) udenfra til sig, for at anvende det til sin eiendommelige Forms Bygning. Lige imod Indsuelsens Forgang staaer hos alle organiske Væsener Udtømmelsens Proces, som ei er andet end en deelviis Opløsning af den organiske Masse ved de omgivende Elementer. Denne Opløsning er den Proces, hvorved Elementerne nære sig af de organiske Ting; thi, hvis disse blot kunne vedblive derved, at de uophørligt trække Næringsstof til sig og forvandle samme til deres Substans, saa kunne heller ikke Elementerne vedvare paa nogen anden Maade, end ved igjen at erstatte de tabte Bestanddele, som de i Vexelvirkningen (i Kampen) med de organiske Ting og med hverandre selv gjensidigt berøve disse og sig selv. Hvor snart maatte f. Ex. den atmosphæriske Luft ved utallige Dyrs og Planters Aanden og ved Ildens Under-

holdning paa utallige Punkter af Jordoverfladen, opløses og fordærves og følgeligt gjøres ubrugbar til videre Aanden og Forbrænden, hvis den ei ved dens Virksomhed uafladeligt pirrede de organiske Væsener (navnligt Planterne) og de øvrige Elementer til Suurstoffets Udtømmelse og saaledes igjen stedse erstattede det bestandige Tab. Saaledes er alt i Bevægelse med gjensidig Næren og Udtømmen, Voxen og Aftagen, Udgiven og Indtagen af Næringsstoffet, og alle Tings Vedvaren og Vedligeholdelse er betinget ved denne Vexelkamp. Men Vext i mere indskrænket Forstand erkjender man kun der, hvor det organiske Legemes Forøgelse bevirkes ved Indsuelsens, Fordøielsens og Næringens Proces. Men en Forøgelse kan kun finde Sted, saalænge mere Næringsstof modtages og assimileres end udgives (tabes eller afsættes). Under en Tings, f. Ex. et Dyrs, Vext maa altsaa Indsuelsens, Fordøielsens og Næringens Proces have Overhaand over Afsondrings- eller Udtømmelsesprocessen (som Uddunstning, Udaanden, de brugte Deles Afgang m. m.). Alle disse Processer, hvorpaa Vexten beroer, kaldes de vegetative eller plantelige, fordi de kun foregaae i Plantedelene, eller den dyriske Organismes Systemer og fordi Plantens hele Liv bestaaer i disse Processer. Modsatte disse plantelige Forretninger i det dyriske Legeme ere Dyrets eiendommelige Egenskaber, Fornemmelse og Bevægelse, og, da de plantelige Organer (Fordøielsens, Ernæringens og Aandedrætsorganerne) staae i Vexelvirkning med de dyriske Organer eller Systemer, saa indskrænkes de plantelige Forretninger nødvendigt ved de dyriske. Jo mere altsaa de dyriske Systemer uddanne sig, jo fuldkomnere og mere herskende de blive i den dyriske Organismus, desto mere begrændses Vexten. Vextens Tid hos Dyr og Mennesker er derfor Ungdomsalderen; den er Tidsrummet for det herskende Planteliv. I den mandlige Alder har den bemærkelige Vext naaet sin Grændse, som ei mere overskrides; thi i denne Livsepoke indskrænkes Plantevirksomheden for saavidt ved den dyriske, at Indsuelses-, Fordøielses- og Assimilations- (Nærings) Processerne kun

nu holde Udtømmelsesforretningerne Ligevægten. I den høie Alder faaer endeligt den udtømmende Virksomhed Overhaanden, Væxten gaaer tilbage, Legemet skrumper sammen og tilsidst paafølger Døden ɔ: Elementerne seire over Organismens Kraft, opløse den, og hvert tager de Bestanddele tilbage, der bleve det berøvede ved Organismens Dannelse. Af denne Synsmaade fremgaaer, at Vexten egentligt kun er Plantenaturens Attribut (Eiendommelighed) og, at Dyret kun voxer, for saavidt det har optaget Planten i sig. Jo mere gradviist eller langsomt derfor de dyriske Systemer og Forretninger (der indskrænke Væxten) uddanne sig, desto længere vedvarer Væxten; men Graden af Hurtighed, hvori de egentligt dyrisk-organiske Kræfter uddannes, retter sig i det Hele, for de luftaandende Dyr, efter Fuldkommenheden i den hele Organismus, med Hensyn til dens Idee eller Anlæg, og efter den Grad, som Organismen, i Følge dette Anlæg kan naae. Derfor er Væxtens Vedvaren ved den menneskelige Organismus, i hvilken det skjønneste Jevnmaal af organiske Kræfter og Dannelser finde Sted, den længste i Forhold til dens normale Storhed. Hos de vandaandende Dyr (Vanddyrene) har Væxtens Varighed overhovedet ingen saa bestemt Grændse, som hos de luftaandende Landdyr, fordi de dyriske Organer hos hine staae paa et endnu lavere Trin, følgeligt ei noksom kunne indskrænke Plantedriften. Derfor voxe Fiskene, som i det Hele naae en betydelig Alder, næsten deres hele Levetid. — Vanskeligere er det at udfinde de organiske Love, hvorefter den bestemte Størrelse (Væxtens Grændse i Rummet) retter sig hos de forskjellige Dyrearter. Ogsaa her synes et vist Forhold imellem de forenede Plante- og Dyrenaturer at være det meest Bestemmende, og det er mærkværdigt i denne Henseende, at de fleste kjæmpemæssige Dyr forekomme iblandt Vanddyrene, og, at de største Landdyr ere planteædende. Ligesaa mærkværdigt er det, at de blandt de luftaandende Dyreklasser, som ere meest afhængige af den athmosphæriske Luft, og ganske indrettede for dette Element, Fuglene og Indsekterne, næsten almindeligt indeholde smaa Dyr. Men

Luften er i kemisk Henseende eller efter dens Substans beslægtet med den dyriske Materie, da begge ere karakteriserede ved Qvælstoffet; Vandet derimod mere beslægtet med Planten end Dyret og tillige Næringsstof for Planten; og saaledes seer man ogsaa her den i hele den organiske Verden herskende Lov, at det Dyriske er det indskrænkende for Planteriget, folgeligt for Væxten. Blandt Fuglene ere de strudsartede de største, altsaa netop de, som ere blevne mere frie for de flyvende Fugles Afhængighed af Atmosphæren, da de i deres Organisation og Levemaade nærme sig Pattedyrene. Naar altsaa efter det Ovenanførte, Væxten især er Plantenaturens Egenskab ɔ: Plantens eiendommelige eller væsentlige Funktion, saa følger deraf, at Planternes Væxt kun ophører med deres Død eller dødlignende Vintersøvn, da sammes Liv kun yttrer sig i Væxt ɔ: i plantelig Frembringelse. Dog er ogsaa en Indskrænkelse i Væxten mærkelig hos Planten, og denne Indskrænkelse kommer fra Blomsten, indtil hvilken Væxten har Retningen udad, da Planten før Blomstringstiden udstrækker sig i Længden, i Stængelen og udbreder sig til alle Sider i fremskydende Blade. I Blomsten er Væxten indskrænket; i den har Planten trukket sig sammen i et snævert Rum; efter Blomstringen vedvarer vel Væxten endnu, men i en modsat Retning; Planten voxer ligesom tilbage i sig selv, sammenhober sine Safter i Frugten og bliver i Frøet (der ligesom Blomsten og Frugten fremstiller den hele Plante i sig) tilbageført til det mindste Rum. I Blomsten har Planten hævet sig til den dyriske Natur; thi Befrugtelsen er egentligt en dyrisk Funktion, og i den har Planten bragt det til et Slags vilkaarlig Bevægelse (nemlig Støvtraadenes mod Griffelen). Altsaa bliver selv hos Planterne Væxten indskrænket ved det Dyriske, ved det i den ligesom efterdannede Dyr, hvorved denne Naturlovs Almindelighed endnu mere bekræftes. — Til Væxtens udvortes Betingelser hører fornemmeligt Varmen, og det er almindeligt bekjendt, at varmt Veir fremmer Planternes Væxt, hvorimod Kulde holder den tilbage. Dette er og meget begribeligt, saasnart man bemærker, at Varmen er Vædskens Aarsag, at den

udvider (fortynder) de flydende Ting, ligesom alle andre Legemer og derved betinger Safternes til Væxten nødvendige uhindrede Bevægelse. Selv Dyrenes og Menneskenes Væxt indskrænkes ved Kulden, hvilket man iagttager ved de nordlige Folkefærds lavere Statur. Thi Dyrene erstatte vel ved indvortes eiendommelig Varme Mangelen paa udvortes, og den dyriske Organismes Evne at frembringe Varme, tager vel til i lige Forhold med Klimaets Kulde; men, da det netop er de plantelig-dyriske Organer, som frembringe den indvortes Varme, saa opholdes de til Væxten væsentligt nødvendige Forretninger, ved disse Organers Anstrengelse i Kampen mod den udvortes Kulde. De andre Betingelser for Planternes Væxt ere paa den ene Side Fugtigheden, paa den anden Jordbundens gode Beskaffenhed, hvori de fæste Rod. Disse sidste Betingelser lade sig imidlertid tilbageføre til een, nemlig Tilværelsen af et tarveligt til Plantearternes særdeles Natur svarende Næringsstof, der saavel indeholdes i de forskjellige Arter Gjødning, som i Vandet selv, hvilket aldeles ikke blot er Vehikel (Befordringsmiddel) for Næringsstoffet, da man veed, at Planterne, stillede blot med Roden i Vandet, kunne udvikle sig fuldstændigt. Lyset derimod synes ei at være nogen umiddelbar Betingelse for Væxten, da Planterne ogsaa kunne voxe godt paa mørke Steder, f. E. i Kjeldere, hvor de imidlertid fattes de eiendommelige Farver og vel heller ikke kunne naae Safternes eller de faste Deles fuldkomne Udvikling. Lyset bestemmer altsaa ei saa meget Væxten selv, som sammes Retning og Beskaffenheden ved Væxtens Frembringelser. Til en normal (naturmæssig, tidsvarende) Væxt hører et vist Maal af udvortes Betingelser, i Forhold til de organiske Tings særdeles Natur. At f. E. en alt for feed Jordbund, ved rigelig Fugtighed og for megen Varme, alt for meget fremskynder (overdriver) visse Plantearters Vext, hvorved Organerne og deres Substans ei kunne naae den tilbørlige, natursvarende Fasthed eller Modenhed, fordi under slige Omstændigheder Stengelens og Bladenes (Væxtens fortrinligste Organers) Skyden maa fremmes paa Blomstens og endnu mere paa Frugtens Bekostning, er let at begribe. Andre

Phoenomener med Hensyn til Dyrenes og Menneskenes Væxt, f. E. at Legemets Maverhed almindeligt bevirkes ved megen Bevægelse (anstrenget Muskelvirksomhed), ved stor Pirrelighed i Nervesystemet og megen Tænken, selv ved god Føde, hvorfor den finder Sted ved den Levemaade, der er forbunden med svært legemligt Arbeide, saavelsom ved den, der er forbunden med megen Aandsanstrengelse; at Fedme, den organiske Masses Forøgelse derimod befordres ved megen Aands-, Sinds- og Legemsrolighed, hvortil phlegmatiske Temperamenter ere tilbøielige, især i Forbindelse med rigelig Kost, at heftige Sindsbevægelser og stærke Lidenskaber, især naar de ofte vækkes, nødvendigt maa skade Sundheden, med meget andet, lader sig nu let forklare af det i denne Artikel udviklede, gjensidige Forhold imellem Plante- og Dyrenaturen, som findes i bestandig og inderlig Vexelvirkning i den dyriske Organismus, og paa hvis harmoniske Vexelspil Sundheden beroer. Man taler og i aandelige Ting om en Væxt, og uden Tvivl med Ret; thi Aanden hører væsentligt til Naturen, og i Almindelighed indbefatte vi i dette Ord Naturens Usynlige, dens virksomme (levende) Kræfter. Selv den menneskelige Aand er intet fra Naturen forskjelligt, fra det adskilt Væsen; den er Naturen selv, der gjentager sig paa et høiere Trin og aabenbarer sig i den menneskelige Organismus (et Værk af den skabende Natur). Man kan meget passende kalde den menneskelige Aand den bevidste Natur, og alle sammes Virksomheder ere allerede foruddannede i den bevidstløse Natur. Derfor svarer en Sjeleevne til ethvert System i den legemlige Organismus, følgeligt ogsaa til de plantelige (produktive eller reproduktive) Systemer, ved hvis Virksomhed Aanden voxer og danner sig voxende. Det er den sandselige Jagttagelsesevne og den skabende (reproduktive) Indbildningskraft, der svare til hine legemlige Systemer, og Hukommelsen fastholder det tilegnede i en bestemt Form, som den legemlige Organismes Plantekræfter det assimilerede legemlige Stof i en bestemt Skikkelse. Modtagelsen af aandeligt Stof, som Underviisningen byder, Fordøielsen af det modtagne Stof og Afsondringen til Kundskabers Dannelse ere Forgange

af Planteevnen i den menneskelige Aand, og ligesom Ungdommen er den legemlige Værts Tid, i Følge Plantesystemernes forherskende Virksomhed, saaledes er samme Alder den aandelige Værts Tid eller Læretid, i hvilken Aandens vegetative Evner ere overveiende virksomme, Forstand og Fornuft naae, som den intelligente Aands høiere Evner, sildigere deres fuldkomme Udvikling i Ynglings- og Mandsalderen, ligesom de dyriske Systemer i den legemlige Organismus, hvilke svare til hine Evner, først komme til fuld Modenhed i hiin Levealder. Denne Parallelismus kan imidlertid ei udføres videre her. Der yttrer sig derfor i Sprogbrugens Oprindelse i denne Henseende en bevidstløs (mørk) Erkjendelse af Aandens og Naturens Eenhed, i Følge hvilken det Aandelige, ligesom af sig selv paralleliserer sig med det Legemlige, da man hyppigt sammenligner den ungdommelige Aand med en ædel Plante, som ved hensigtsmæssig Næring (Underviisning og Opdragelse) voxer og trives, siden skyder Blomster og endeligt bærer Frugter (i menneskelig Aandsdannelse og Kunstfærdighed). Sproget kan ei tage sine Billeder og Lignelser for den menneskelige Aands Egenskaber og Virksomheder, uden af den alt fødende Moders Skjød, uden af den Aanden i alle Henseender fordannende Natur.

W.

Wach (Wilhelm Carl), Professor i Historiemaleriet i Berlin, er født der den 11te Sept. 1787 og dannede sig i Berlins Gallerier til sit 17de Aar under Carl Kretschmer fra Brunsvig for sit Kunstnerkald. Et efter et lidet Kobberstik af Rafael malet Billede i Legemsstørrelse og et Alterbillede af egen Opfindelse for den lille Kirke i Trebbin tiltrak Wach Kunstvenners og hans Monarks Opmærksomhed, saa at han nu fik mange hæderfulde Bestillinger. Et Portræt i Legemsstørrelse af den afdøde Dronning efter hendes Gemals Angivelser af alle forefundne Portrætter, og Vægmalerierne for den græske Gudsdyrkelses Kapels Helligste i Slottet i Berlin vare vel de meest betydelige i denne tidligere Periode. Krigsaarene 1813 og 1814 bortførte Wach fra sit Værksted. Han fulgte Fædrenelandets Opraab og traadte som Frivillig og kort derpaa som Adjutant i det 4de kurmarkske Landværns-Infanteriregiment, med hvilket han trængte frem til Holland. Men neppe var Freden tilveiebragt før han ilede tilbage til sit kjære Værksted for at fuldføre hine Vægmalerier og et Portræt af Prindsesse Wilhelmine, Kongens Broders Gemalinde, hvilket nu eies af den Afdødes Søster, Enkefyrstinde af Rudolstadt. Buonapartes anden Fremtræden kaldte paa ny Europa under Vaaben og Wach ilede igjen til Fanerne. Efter Kongens Bestemmelse blev hans Tjeneste ham anviist i General Grev Tauenzien af Wittenbergs Generalstab. Seierrig drog Hæren ind

i Paris og Wach med Hæren; som han nu dog, prydet med Jernkorset, forlod, for med sin Monarks Tilladelse at kunne blive tilbage i Paris. Fra Aug. 1815 til 1817 benyttede han der Davids og A. Gros's Skole og uddannede i Omgang med de meest udmærkede Kunstnere et Talent, som fra dets første Fremlysen havde gjort sig glimrende bemærkeligt. Endnu troer man i Kunstnerens Værker at bemærke hiin Skoles Indflydelse derpaa, at han, fjern fra dens Overdrivelser, dog ei er saa bange for store Skyggemasser, som mange af hans Samtidige og sætter Priis paa et plastisk Princip i sine Portrætter, hvilket fornemmeligt viser sig i Gevandternes skjønne Folder. Saaledes forberedet tiltraadte Wach i Mai 1817 Reisen til Italien, i hvis gamle Hovedstad dengang Overbeck, Cornelius, W. Schadow, Vogel, Lund o. a. traf sammen i levende Iver for en fælleds beslægtet Stræben. Foruden et meget smukt Portræt af en Pige fra Velletri, hvortil en fransk Kunstner havde givet Wach Motivet, udførte denne i Rom blot Kartons og Studier til hine Arbeider, som hans Pensel engang skulde skabe i Fædrenelandet. Derfor indsamlede han paa sin Kunstreise igjennem Toskana 1818, Tegninger af de gamle Mestere, som gik foran Rafael, og fuldførte i Florents en Kopie af hiint berømte Malerie af Rafael „Ezechiels Syn," som forekom Bevogterne af den oprindelige Skat saa fortræffelig, at man holdt for godt for Fremtiden at lægge den i Kjeder, for at hindre enhver Forbytning. En stor Karton, Christendommens symboliske Fremstilling, hvis faste Bygning bærer og holder de enkelte Bekiendelsers Repræsentanter, dernæst en Skizze i Farver af Nadverens Indstiftelse, af Kongen bestemt for Garnisonskirken i Berlin, og en liden Kopie af Tizians Malerie „den jordiske og aandelige Kiærlighed" i Galleriet Borghese, udgiorde den Skat, som Kunstneren 1819 bragte med sig fra Rom til Fædrenelandet, da mangfoldige Bestillinger kaldte ham hjem. Ved hans Ankomst til Berlin var Bygningen af det nye Skuespilhuus saavidt færdig, at den indre Udsmykkelse netop skulde begynde; Wach paatog sig Fremstillingen af Muserne for Plafon-

den i den egentlige Skuespilsal; og selv det større Publikum udenfor har kunnet bedømme Kunstnerens Fortjeneste i den aandrige Opfatning og yndige Udførelse af hans Opgave, da disse Muser ere fortræffeligt stukne af Caspar, tildeels under Conghis Veiledning. Der var opstaaet archæologiske Samvittighedsskrupler mod nogle Attributer, men, bekræftes de nye Efterretninger, er Kunstneren fuldkommen retfærdiggjort ved nyere Opdagelser. Siden blev det Kunstneren overdraget at udføre en Opstandelse som Alterbillede for den protestantiske Peter-Paulskirke i Moskau, tilligemed det dertil hørende Undersatsbillede (predella), hvis Fortjeneste Fru v. Helwig har viist i „Kunstblatt“ 1823 N. 25. Begge, Opstandelsen saavelsom Nadverindsættelsen, hvorpaa Kunstneren, ligesom Lucas Signorelli, har forestillet Christus staaende, vare ei blot i Rummet de største af Berlinerudstillingens Kunstværker for 1823. Foruden adskillige Portrætter, hvori en aandrig Individualisering og lykkeligt beregnet Farveeffekt forenet med omhyggelig Udførelse gjøre fortrinlig Virkning, fremkom Kunstneren med et nyt stort Arbeide: „Den hellige Elisabeths Legende,“ i flere, til et Heelt forenede, Malerier. Wach er siden 1819 Medlem af det berlinske Kunstakademies Senat, og har, siden Indkjøbet af den sollyske Samling, tilligemed Hirt og nogle Andre, erholdt det Hverv, at bestemme Valget af de Stykker, der skulle anvendes til Museums Prydelse og tillige sørge for Maleriernes Istandsættelse.

Wachler (Joh. Fred. Ludv.), Prof. i Historien og Overbibliothekar ved Universitetet i Breslau, blev født den 15de Apr. 1767 i Gotha, hvor hans Fader var Geheimeregjeringsraad og Assessor ved Skattekollegiet, og modtog sin første Underviisning af to fortræffelige Huuslærere, Merkel, siden Præst i Lüneborg og Burbach, Præst i det Gothaiske. I Aftentimerne læste hans Fader Murets Taler med ham og hans to ældre Brødre. Sin tidlige Lyst til Læsning kunde han ei tilfredsstille i sin Faders Huus, dog skaffede den asiatiske Banise og Kleists Værker ham en uforglemmelig Ny-

delse, saa at selv deres Feil ere blevne ham naturlige. Fra 1783 besøgte han Gymnasiet i Gotha, og hans Videbegjerlighed erholdt en videnskabelig Retning ved Kaltwassers, Stroths og Mansos Underviisning. De sidste virkede ved deres venskabelige Omgang især paa hans Dannelse, og det hertugelige Bibliothek vakte hans Forkjærlighed for Literærhistorien saa meget, at han allerede begyndte at samle Kollektanea. Hans Skolevenner vare Præsten Gerlach i Genf, Schlichtegroll i München, Prof. Merron i Jena, Kollaborator Richter i Gotha og den afdøde Præst Grosch i det Gothaiske. Fra 1784 studerede han Theologie og Philosophie i Jena under Ulrich, Succow, Eichhorn og Döderlein. Høist nyttig for hans videre Uddannelse var hans fortrolige Omgang med C. G. Lentz, saavelsom Deeltagelsen i to videnskabelige Selskaber med Schlichtegroll, Lentz, Mnioch, Eschenburg og Lange, under Præsident Hufelands Bestyrelse i Danzig og Prof. Timmermanns i Marborg. Han havde tillige Adgang til Familierne Succow og Schütz. En ungdommelig Overilelse udrev ham af dette lykkelige Forhold og førte ham til Gøttingen, hvor han hørte Heynes, Spittlers og Gatterers Forelæsninger, tog Deel i et philosophisk Disputatorium hos Feder, og fortsatte, foruden Selvbeskjeftigelsen med de Gamle, de fællleds Studier med Schlichtegroll, Lentz, Weißenborn, Ziegler, Hennicke og Brødrene Matthiä. Men heller ikke her kunde han ganske løsrive sig fra Burschevæsenet, hvorved han geraadede i nye Ubehageligheder og Gjeld. Lykkeligviis kom han ved Feders Anbefaling som Huuslærer til Rinteln (1788-89) til Regjeringsraad Heusér, der snart blev hans velmenende Ven og Raadgiver. Hans Yndlingssyssel blev den gamle Literatur. Hans lærde Omgang indskrænkede sig til Professorerne Fürstenau og Hassencamp og Rektor Schnaar. I Aaret 1788 blev han Doktor i Philosophien og overordentlig Professor. Næste Aar ægtede han Juliane Asbrand, en Datter af den reformeerte Præst der, og gik 1790 som Rektor til Herford. Mangehaande Fortrædeligheder, foranledigede ved Viomstændigheder, bragte ham til, paa Hassencamps

Forslag, 1794 at modtage det tredie theologiske Professur i Rinteln. Efter Wippermanns Død 1797 blev Professuret i Historie samt Opsigt over Universitetsbibliotheket ham overdraget, og, efter Hassencamps Død fortsatte han dennes theologiske Annaler 1798. I Aaret 1801 modtog han den theol. Doktorværdighed af det theol. Fakultet i Rinteln, og samme Aar blev han forflyttet som Professor i Philosophien til Marborg, hvor han og erholdt Lærerposten i de historiske Videnskaber efter Curtius og 1802 tillige blev udnævnt til ordentlig Prof. i Theologien. Da han 1805 afslog et Kald til Heidelberg, erholdt han et Tillæg af 300 Daler og blev udnævnt til virkelig Konsistorialraad. Sin Forfatterløbebane begyndte han 1788 med sin Disſ. inaug (for den philosophiske Doktorgrad) „De Pseudo-Phocylide“, hvorpaa fra Aar til andet fulgte en Række større og mindre Skrifter, som: „Ueber Hesiods Vorstellungen von den Göttern“ 2c., et Program 1789; „Rede über Geschichte, ihre Zwecke, Behandlungsart und ihren Vortrag, ein Versuch“ 1789; „Programm über das Studium der Gesch. der Literatur und Kunst auf Schulen“, 1790; „Geschichte der Lit. und Kunst auf Schulen“ 2 Hefter 1790 — 91; „Anmerkungen zu Hartmanns Uebersetzung des Hesiod, nebst einer Abhandlung über dessen Zeitalter, Leben und Schriften“; „Aurelius Victor cum indice latinitatis“ 1792; „Versuch einer allg. Gesch. der Literatur 2c.“ 3 B. 1793 — 96; „Grundriß einer Encyklopedie der theol. Wissenschaften“, 1795; „Diodorus Siculus“, Vol. I. 1795 — 96; „Prolegomena zu einer christl. Religionslehre“ 2c. 1801; „Aphorismen über die Universiteten und ihr Verhältniß zum Staate“ 2c. 1802; Handbuch der allg. Gesch. der lit. Cultur“ 2 Dele, 1804 — 5; „Grundriß der ältern, mittlern und neuern Zeit“ 1806. Desuden har han leveret mange Afhandlinger og Recensioner til de forskjellige Literaturtidender, saavelsom Weis's, Fürstenaus og Joh. Müllers Levnetsbeskrivelser. — I Aaret 1815 gik han fra Marborg som Professor i Historien og Konsistorialraad til Breslau, hvor han i Mai 1824, med Fritagelse for sine Konsistorialforretninger,

men med Bibehold af sit Professur, blev udnævnt til Overbibliothekar ved det kongelige Universitetsbibliothek. Efter sin Afgang fra Marborg har han udgivet: „Lehrbuch der Geschichte", 1816, 4de Opl. 1826; „Vorlesungen über die Gesch. der deutsch. Nationallit.", 2 D. 1819; „Philomathie" 3 B. 1819 — 21; deri ere af ham: „Luther, der Sprecher für Menschheit und Volk"; „Leben Joh. v. Müllers"; „Seb. Franks Sprüchwörter", i 1ste B.; „über Statistik", i 2det B.; „Fragmente über J. J. Rousseau", i 3die B. Hans „Handbuch der Gesch. der Lit." udkom omarbeidet i Frankfurt a. M. 4 D. 1822 — 24. Ligeledes fuldførte Wachler i Breslau sin fortræffelige: „Gesch. der hist. Forschung und Kunst, seit der Widerherstellung der literarischen Cultur in Europa", 5 Afdelinger i 2 Dele, Gött. 1812 — 20. Endeligt skrev han fra 1819 Recensioner i Leipz. Lit. Z. og Bidrag til Ersch og Grubers Encyklopedie. Han endte sine „N. theol. Annalen" med 1823. — Strieders „Hessische Gelehrtengesch." 1812, i 16de og 17de B. fortæller denne Historikers tidligere Levnet og Virken; ligemeget Herre over sit Stof og sammes Form udmærker han sig ved grundig Forskning, omfattende Læsning, selvstændig Dom, kraftigt Foredrag og et ædelt Sprog. Angaaende mangehaande nedslaaende Erfaringer i Løbet af hans Liv vil en Selvbiographie, som man tør vente efter Forfatterens Yttring i Fortalen til 4de Deel af hans Handb. der Gesch. der Lit., give Oplysning. Samtidiges Dom over den frimodige Mands aldrig skjulte Stræben og ædle Virksomhed har dog alerede eenstemmigt erklæret sig for ham.

Wackerbarth (Aug. Jos. Ludv., Greve af), født den 7de Marts 1770 i Kuschendorf i Nedrelausitz, nedstammer fra en gammel Familie, der havde sit Sæde paa Familiegodset Kogel i Hertugdommet Sachsen-Lauenborg. Sin første Opdragelse modtog han i sin Faders Huus; derpaa besøgte han Stadskolen i Mußke i eet Aar og den latinske Skole i Kamenz i 4 Aar, stu-

derede siden to Aar i Wittenberg og ligesaa længe i Gøttingen, og erhvervede sig overalt Kjærlighed, Agtelse og Venskab. Efterat han havde tilbragt endnu næsten eet Aar i Leipzig, gjennemreiste han den brittiske Øe, drog til Amerika og Ostindien og vendte over London tilbage til sit Fødeland, hvor han opholdt sig afvexlende i Wien og Dresden. Derfra gjorde han igjen adskillige Reiser, blandt andre til Italien og Tyrkiet. Fra 1801 boede han for Størstedelen i Hamborg og Ratzeborg; siden gjorde han nogle Reiser til Paris, hvor han formedelst en utrolig Fordring paa Sachsen-Lauenborg og Hannover, hvilken han alerede forgjeves havde anbragt for Rigskammerretten i Wetzlor, havde sælsomme Optrin med Keiser Napoleon, da denne stedse opholdt ham med tomme Løfter. Fra 1812 levede han igjen for det meste i og omkring Hamborg, sysselsat med Kunst og Videnskaber, men ogsaa sørgende for den lidende Menneskehed. Der vil snart udkomme en fuldstændig Levnetsbeskrivelse af ham selv. Som Forfatter skriver han sig Aug. Raugrav v. Wackerbarth.

Wagenaar (Joh.), Staden Amsterdams Historiograph, een af Hollands fortrinligste Lærde og især een af sit Fædrenelands bedste Historieskrivere, blev født i Amsterdam 1709 og døde 1773. Hans berømteste Værk er Hollands Historie, som udkom under følgende Titel: „De Vaderlandsche historie vervattende de Geshiedenissen der vereenigde Nederlanden inzonderheit die van Holland, van den vroegsten Tyden ab (indtil 1751), 21 B., Amsterdam 1749 — 60. 8. (paa Tydsk af E. Toze, 1756. 8 B. 4.). I Aaret 1788 udkom en Fortsættelse af dette Værk under Titelen: „Vervolg van Wagenaar vaderlandsche historie“. II. 48 B. Amsterdam 1788 til 1810, 8., som indeholder Hollands Historie fra 1776 til 1802; og for at gjøre denne Fortsættelse til et Heelt med Hovedværket, udkom 1789, et 22de, 23de og 24de Bind, der indeholde Historien fra 1751 — 76. Spittler siger om dette Værk: „Wagenaar var Staden Amsterdams Historiograph; man maa altsaa, hvor oranisk In=

teresse er med i Spillet, ei vente nogen reen Upartiskhed. Men, da han mere er blot Kompilator end Historiograph, saa har dette mindre Indflydelse end man kunde frygte, og hans Værk betragtes derfor af begge Partier som et Hovedværk". Betydeligt Værd, kun mere indskrænket Brug, har og hans Skildring af de forenede Stater, 12 B. 1789, og en Beskrivelse over Amsterdam, 3 B. Fol. 1760. Ogsaa med Hensyn til den berømte de Witt viste han sig som en varm og redelig Forsvarer. Hans Skrifter i det theologiske Fag, meest af polemisk Indhold, læses nu vel ei synderligt. Iøvrigt var Wagenaar en ligesaa dydig som lærd Mand.

Wagenbauer (Max. Joseph), Landskabsmaler og siden 1815 Inspektør ved det kongelige Malerigallerie i München, blev født 1774 i Gräsing i Iserkredsen og besøgte Tegneskolen i München, hvor han valgte Dyr- og Landskabsfaget. Man sætter Priis paa nogle Aquareltegninger fra denne Tid, hvilke forestille Egne af Baiern og Landfolkets Dragter. Sin videre Dannelse skylder han Galleriet i München og den afdøde kongelige Galleriinspektør Mannlichs Anviisning, men fornemmeligt Naturens Studium i Baiern og Schweiz. Herfra kaldte Krigen ham til den fædrenelandske Hærs Rækker. Efter Freden levede han ganske for sit Kunstfags Studium, og en dybere Indtrængen i Naturen gav snart hans Oliemalerier mere Kraft og Sandhed, da det Matte af hans tidligere Aquarelmaneer tabte sig. Han forstaaer herligt at gruppere Hyrdescener i et smukt Landskab; hans Figurer have Karakteer. I Udførelsen ynder han for det meste Potters Smag, forbunden med Penselens Lethed og Frihed. Hans Forgrunde ere flittigt behandlede; hans Anstrøg er gjennemsigtig, hans Belysning naturlig, hans Farvetone harmonisk. Kongen af Baiern eier nogle fortræffelige Malerier af ham, f. E. det Indre af en Stald; Synet af Stahrembergersøen i Baggrunden ved den nedgaaende Sol, i Forgrunden Køer og Faar med nogle Hyrdedrenge. I det kongelige Gallerie og i Salen i

Nymphenborg seer man ligeledes store Malerier af ham, f. E. Egnene omkring Kochel- og Tegernsøe. Keiseren af Rusland kjøbte nogle Værker af ham. Et af hans fortræffeligste Værker kom i Fyrst Liechtensteins Gallerie, et andet i det grevelig schønbornske i Pommersfelden. Adskillige Kunstvenner i München, Augsborg o. a. St. besidde smukke Kabinetstykker af ham. I Aarene 1809 og 1815 udgav W. Anviisninger til Landskabstegning i lithogr. Maneer, hver paa 18 Blade. Hans Træstudier i 12 Blade 1817 fortjene ligeledes Anbefaling.

Wagner (Ernst), født den 2den Febr. 1768, har efter ægte Kjenderes Dom naaet en eiendommelig Værd i sit Fædrenelands skjønvidenskabelige Literatur. Ved første Blik paa hans Frembringelser som Romanforfatter synes det Gemytlige at være forherskende; men, ved nøiere Prøvelse bliver man ligesaa meget overbeviist om hans rige, skabende Phantasie, som om hans fine, stedse psychologisk motiverede Verdens- og Menneskekundskab. Man maa ved denne udmærkede Forfatter beklage, at han ei levede længe nok og alt for syglig til at kunne udfolde sin ædle Aands hele Rigdom til sit Folks Underviisning, Nydelse og Hæder, mere end der er skeet ved de Værker, man har af ham. — Ligesom det sande Talent ofte, ja næsten almindeligt, med forstærket Spændkraft hæver sig under udvortes Forholds Tryk, saaledes var dette ogsaa Tilfældet med ham, der, som Søn af en ufotmuende Landsbypræst i den sachsen-meiningske, dengang ridderskabelige Landsbye Roßdorf, endog fattedes den nødvendige Understøttelse for at kunne komme paa et Gymnasium. Den værdige Faders grundige Kundskaber og Sønnens Flid og hurtige Fattevne erstattede imidlertid denne Mangel saaledes, at han kunde udholde Prøven og besøge Universitetet i Jena, hvor han lagde sig efter Retsvidenskaben. Efter sin Tilbagekomst blev han Privatsekreteer hos Godseieren, Friherre von Wechmar, derpaa Retsaktuar og tillige Forvalter for det derværende betydelige Riddergods. Skjønt han stod paa den venskabeligste Fod med sit Herskab, følte han sig dog meget indskrænket; thi, da han snart blev Mand

og Fader, strakte selv den høieste Sparsomhed neppe til de nødvendigste Udgifter, men aldeles ikke til at tilfredsstille hans brændende Iver efter at uddanne sig mere og betragte Livet som Reisende fra flere Sider. Vist nok var det imidlertid en aandelig Trang, der aabnede ham Forfatterbanen 1803. „Wilibalds Ansichten des Lebens" var hans Muses første i Trykken udgivne Frembringelse. De fleste af Tydsklands Dannede kjende denne ved tre Oplag udbredte Roman som een af de bedste i vor, paa slige Bøger rige, men paa saadanne Digtninger fattige, Tid. Digteren har deri især forstaaet at vise Landlivet, som han havde kunnet lære at kjende til den mindste Enkelthed, fra en poëtisk Side. I sin simpelt anlagde Fortælling, der stedse tager til i Interesse og leder til en fyldestgjørende Ende opstiller han et Malerie, som, indfattet i den skjønneste idylliske Ramme, maaskee finder faa saa vellykkede Sidestykker i hele den tydske Romanliteratur. Faa Digtere have vel og havt den Lykke, ved deres første Forsøg, at modtages med saa udeelt Bifald som Wagner. Derved blev J. Paul opmærksom paa den unge Mand, og anbefalede ham til Hertug Georg af Sachsen-Meiningen, en Fyrste, der forstod at sætte Priis paa og fremdrage sandt Talent. Wagner erholdt derpaa nventet Ansættelse som hertugelig Kabinetssekreteer, men maatte opleve den store Smerte at begræde sin elskede Fyrstes Død, endnu før han havde tiltraadt sit Embede, da Georg døde pludseligt. Hans fyrstelige Enke opfyldte imidlertid paa det høimodigste hvad den Afdøde havde lovet. Wagner drog under fordeelagtige Betingelser 1804 til Meiningen og fandt der Tid nok tilovers til at opofre Forfatterskabet. I et kort Tidsrum udkom af ham: „Die reisenden Maler;" „die Reisen aus der Fremde in die Heimath;" „Ferdinand Miller;" „Isidora" og „Das hist. A. B. C. eines vierzigjährigen Fibelschützen;" alle berømte Navne i den tydske Romanliteratur. Desværre indfandt sig alerede i de første Aar af hans Ophold i Meiningen Tegn til en i Almindelighed ulægelig Sygdom, Rygmarvstæring. Den berøvede ham meget snart Haabet om et langt Liv, men

ei Aandsmunterhed og Mod til at benytte de faa ham tildeelte Dage til at frembringe hvad der var ædelt og skjønt. Denne haarde Skiebne var afgjørende for hans Karakteerudvikling. En fortrolig Ven af ham siger i en ved Slutningen af denne Art. anført Bog med Ret: „Poesien havde paa ham fuldført sit Høieste; den havde ledet ham til den evige oprindelige Kilde til alt Godt og Skjønt og opladet ham Troens Himmel.“ — Lidelserne i hans sidste Periode vare store, men han taalte dem med mandigt og christeligt Mod. Døden viste sig for ham den 25de Febr. 1812 som et Fredsbud og en Befrier. Han døde i sit 45de Leveaar. Kun een Søn, Carl, en talentfuld Landskabsmaler, er bleven tilbage af den hele Familie. En nærmere Karakteristik af Wilibalds Forfatter saavelsom af hans Digtninger findes i Skriftet: „Briefe über Dichter Ernst Wagner,“ som indeholde: historiske Efterretninger om hans Liv, Meddelelser af hans utrykte Efterladenskab (blandt andet en høist tiltrækkende Novelle „Thalheim“); Udtog af Breve fra ham selv, Hertug August af Sachsen-Gotha, Jean Paul, Fichte o. A., udgivne af Fr. Mosengeil. Schmalkalden 1826. Varnhagen. Paa samme Forlag ville Wagners „Sämmtliche Werke“ udkomme i en Kommeudgave.

Wahlenberg (Georg), Dr., Demonstrator i Botaniken ved Universitetet i Upsala og Intendant ved det derværende Videnskabersselskabs Museum, blev født 1784 i Provindsen Wermeland, hvor hans Fader var ansat ved et Jernværk. Allerede under sine Studieaar i Upsala gav han Beviser paa sin dybtindtrængende Forskersands ved naturhistoriske Gjenstandes Behandling. Snart blev han ansat som Amanuensis ved Universitetets naturhistoriske Museum. Understøttet of den berømte svenske Patriot, Baron v. Hermelin, og af Videnskabs Selskaberne i Stockholm og Upsala, anstillede Wahlenberg botaniske og geologiske Forskninger, paa sine Reiser i Skandinaviens afsidesliggende Landstrøg, i det svenske og norske Lapland og i Gothland. Efterat have undersøgt næsten hele Skandinavien tiltraadte han en

Reise i Udlandet paa det upsalske Universitets Bekostning og understøttet af det største derværende af Baron Asp stiftede Reisestipendium. I Aaret 1810 opholdt han sig i Böhmen og Ungarn, undersøgte Karpatherne og begav sig derpaa til Schweiz, besøgte videre Tydsklands vigtigste Universiteter og vendte i Aaret 1814 tilbage til Upsala. Her var han bleven udnævnt til Demonstrator i Botaniken. Hans „Flora lapponica,“ „Flora Carpathorum og Flora Upsaliensis,“ indtage en betydelig Plads blandt samtidige Skrifter af dette Slags. Som Geolog er Wahlenberg meget agtet formedelst hans nøiagtige Beskrivelse over Kamidistriktet i Lapland, saavelsom over Klimaet i det sydlige Schweiz; formedelst hans Afhandling om den svenske Jords Opkomst, i Tidsskriftet „Swea,“ som udgives i Upsala, og formedelst hans i 8de Deel af det upsalske Videnskabers Selskabs Nova Acta aftrykte vigtige Afhandling: Petrificata telluris Sueciæ, hvori disse ere systematisk ordnede, beskrevne og tildeels aftegnede. Af Wahlenbergs „Flora Succica udkom 1ste Deel, Stockh. 1824.

Wakefield (Gilbert), en berømt engelsk Kritiker og Theolog, født i Nottingham 1756, erholdt sin første Underviisning af sin Fader som var Geistlig der, siden i Skolerne i Nottingham og Richmond, hvorpaa han 1772 og de følgende Aar med fortrinlig Lyst studerede de gamle Klassikere paa Jesuskollegiet i Cambridge. Med Lethed lærte han sig det hebraiske Sprog, derpaa i 6 Maaneder Syrisk, Chaldæisk, Samaritansk, Koptisk, Æthiopisk, Arabisk- og Persisk. Uden Skade for hans Dømmekraft var hans Hukommelse i hans yngre Aar saa overordentlig, at han kunde Virgil og Horats udenad og næsten ogsaa Homer og Pindar saavelsom Bibelen. Han blev Fellow og lod 1776 trykke: „Poemata latine partim scripta, partim reddita“ 4. Kort efter sin Indvielse til Diakonus 1779 forlod han, af Samvittighedstvivl over de af ham underskrevne 39 Artikler, den engelske Kirke og levede nu som Dissenter, uden offenttig Ansættelse, først som Lærer ved et Dissenterakademie, derpaa privatiserede han i Nottingham og Hack-

ney, hvor han udgav adskillige Skrifter mod den engelske Kirke og en Oversættelse af det nye Testamente med Anmærkninger (Lond. 1792, 2et Oplag 1795). Endeligt blandede denne stridsyge Lærde sig fra 1794, ved Flyveskrifter mod Pitts Forholdsregler, ogsaa i politiske Anliggender, hvorved han meget forøgede sine Fienders Antal. Paa samme Tid bestred han Thomas Payne og forsvarede Christendommens Sag imod ham. Den Heftighed, hvormed han dadlede Krigen mod Frankerig, paadrog ham 1798 toaarig Fængselsstraf. Den 29de Mai forlod han, efter Erlæggelsen af betydelige Pengebøder, sit Fængsel i Dorchester og vendte tilbage til Hackney, hvor han døde den 9de Sept. 1801. Wakefield var som Menneske aaben, god, ligefrem, fuld af Iver og Mod for Ret og Sandhed; men som Forfatter fordringsfuld, pirrelig og raa. Dog indeholde mange af hans Skrifter, uagtet den deri synlige Mangel paa dannet kritisk Smag, og, uagtet Inkorrektheden i hans latinske Stiil, en Skat af fortræffelige Bemærkninger og en af ingen Systemtvang fængslet Aands overraskende Synsmaader Man sætter især Priis paa hans „Udvalg af græske Sørgespil; hans Udgaver af latinske og græske Forfattere, f. E. Horats, Virgil, Lukrets" o. a.; hans „Silva critica" eller Commentarius philologicus," 5 B. Cambr. 1785 — 95. I Fængslet skrev han: „Noctes carcerariæ" Lond 1801. Sammenlign „Memoirs of the life of G. Wakefield, written by himself, 2 B. Lond., 2en Udgave 1804.

Endnu lever i England en agtet Forfatterske for Ungdommen, Mad. P r i s c i l l a W a k e f i e l d, født Trewmann, som skal have havt en Hoveddeel i den første Oprettelse af Sparekasser. Hun har fra 1795 til 1817 gjort sig bekiendt ved en Mængde brugbare Skrifter for Ungdommen. Hendes ældste Søn, E d w. W a k e f i e l d, er en duelig Land og Statshuusholder. Hans: Account of Ireland, statistical and political" er i Anseelse formedelst mange noiagtige Efterretninger om dette Lands Tilstand og den offentlige Forvaltnings frimodige Bedømmelse. Hans Broder D a n i e l har ogsaa skrevet i Statshuusholdningen, for-

nemmeligt i Finansfaget. Han har siden 1796 flere Gange søgt at giendrive Th. Paynes, Lord Lauderdales, Mr Morgans og Andres Synsmaader.

Walckenaer (Charles Athanas., Baron) Medlem af de skiønne Videnskabers Akademie, Ridder af Æreslegionen, siden 1816 een af Parises 12 Mairer og Generalsekreteer for Seinedepartementets Præfektur, er født i Paris den 25de Dec. 1771, studerede der, gjorde under Revolutionen Reiser til Nederlandene og England, fortsatte sine Studier i Glasgow og fuldførte dem derpaa i Paris i den polytekniske og i Broe- og Veianlægsskolen. Uafhængig ved sin Formue levede han for Videnskaberne paa sit Landgods 8 Mile fra Paris. I Okt. 1813 blev han Medlem af det keiserlige Institut i Historiens og den gamle Literaturs Klasse. Ludvig 18de gav ham 1814 Æreslegionens Orden, og udnævnte ham 1816 ved Ordonnancen af 21de Marts, som omdannede Institutet, til Medlem af Indskrifternes Akademie. 1822 erholdt han en Requetmesters Post og Titelen Baron. Som Forfatter har han siden 1798 gjort sig bekiendt i adskillige Fag. Her anføres hans „Faune parisienne" efter Fabricius's System. 2 B. Paris 1802; „Géographie moderne" efter Pinkerton, 6 B. 1804. Af den nye Udgave 1812 ere kun 2 B. udkomne; et Udtog af denne Geogr. har oplevet tre Oplag. Vigtigere er hans franske Udgave af „Voyages dans l'Amerique meridionale" af Felix d'Azara, fra Spansk, med Anmærkninger af Cuvier, Paris 1809, 4 B. med et Atlas. (De to sidste Bind ere af Sonnini). Af Walckenars „Histoire naturelle des Araneides" 1807 etc. ere kun 5 Leveringer i lidet Antal trykte med 50 Afbildninger. Hans øvrige Skrifter, som han tildeels kun har ladet trykke for Venner, angaae Biernes Naturhistorie, den nyere Geographie og det indiske Arkipels, Poynesiens og Australasiens Historie; videre det gamle Korsika, det gamle Ægypten, det cisalpinske og transalpinske Gallien; fornemmeligt har Walckenaer anstillet grundige Undersøgelser over Orientens gamle Geographie. Denne flittige Lærdes nyeste

Værk er „Recherches géographiques sur l'interieur de l'Afrique septentrionale," et Supplementbind til den franske Oversættelse af „Historien om Reiser og Opdagelser i Afrika" af Leyden og Hugh Murray. (Paris 1821. 4 D.). Desuden har man af ham en „Notice sur la vie et les ouvrages de Don F. Azara" og en „Hist. de la vie et des ouvrages de La Fontaine," 2 V. Han har ligeledes der leveret fortrinlige Bidrag til adskillige videnskabelige Samlinger og Tidsskrifter, f. E. til „Classical Journal."

Waldburg (Fred. Ludv.), Grev Truchseß af Waldb., preussisk Generalmajor og overordentlig Gesandt ved Hofferne i Turin og Florents, er født den 25de Okt. 1776 og siden 1803 formælet med Prindsesse Antoinette af Hohenzollern-Hechingen. Han tjente i den preussiske Garde og blev brugt i adskillige Sendelser til Würtemberg. Derpaa trak han sig tilbage fra det offentlige Liv; men, da hans Gemalinde var bleven udnævnt til Overhofmesterinde hos Dronningen af Westfalen, traadte ogsaa han i Tjeneste hos Kong Hieronymus som Kammerherre. I Aaret 1809 opgav han sine Tjenesteforhold i Cassel og gjorde en Reise til Italien. I Aaret 1813 traadte han som Volontør i den kongelige baierske Hær og udførte adskillige mundtlige Ærender fra Kongen af Baiern til Keiser Alexander. Kort derpaa blev han igien ansat i den preussiske Hær. I Aaret 1814 fulgte han, som preussisk Udsending, den 20de Apr. Keiser Napoleon til St. Rapheau ved Frejus, hvor Napoleon den 8de Apr. indskibede sig til Elba, blot ledsaget af den østerrigske Feldmarschal v. Koller og den engelske Oberst Campbell. Waldburg og den russiske Gesandt Schuwalow vendte tilbage til Paris. Oberst Waldburg fandt i Toulon 300 Preussere deels af den schillske Hær, deels fra Danzig som Galleislaver siden 1807 og bevirkede deres Befrielse ved sin Angivelse i Paris. Greven har ladet trykke en kort Beretning om Napoleons Afreise fra Fontainebleau til Elba. Siden er han bleven Generalmajor og er udnævnt til preussisk Gesandt i Turin.

Waldstein (Frants Adam), Greve, af samme Slægt som den berømte Wallenstein og k. k. Oberstlieutnant, blev født i Wien den 14de Febr. 1759 og døde i Oberleutensdorf den 24de Mai 1823. Som Malteserridder tog han Deel i adskillige Søkaravaner mod Barbareskerne; siden fægtede han som Officeer i den østerrigske Hær fra 1787 til 1789 mod Tyrkerne, tog derpaa sin Afsked som Ritmester og levede næsten udelukkende for Botaniken. I Selskab med Prof. Kitaibel gjorde han paa egen Bekostning i 7 Aar botaniske Reiser i Ungarn og udgav tilligemed samme 1802 et Værk over Ungarns sjeldne Planter, af hvilket en Fortsættelse udkom 1812: „Descriptiones et icones plantarum rariorum Hungariæ," Wien 3 B. Fol. Han blev nu Medlem af de lærde Selskaber i Berlin, Prag, Moskau o. a. I sin „Species plantarum Linnei" kaldte Wildenow en af ham opdaget Planteart Waldstenia. Imidlertid havde Grev Waldstein, da den franske Hær 1797 var trængt ind i Steiermark ladet sig ansætte ved det i Wien oprettede adelige Kavallerikorps. I Aaret 1808 indtraadte han i det nyoprettede Landværn og anførte i Feldttoget 1809 som Major den tredie Bataillon af de wienske Frivillige med saadan Udmærkelse, at Keiseren udnævnte ham til Oberstlieut. og meddeelte ham Leopoldsordenens Kommandørkors. Efter sin Broders Død 1814 paatog han sig Fideikommisherskaberne og Allodialgodserne i Bøhmen, hvor han ved oekonomiske og Fabrikanlæg meget forbedrede sine Underhavendes Velstand. Det store Slots nye Bygning i Dux, Indretningen af det derværende Naturaliekabinet, Porcellainsamlingen, Kunstgalleriet, Vaabenkammeret o. s. v. ere hans Værk. Tillige stiftede han Skoler for Landungdommen, og hævede paa ny Klædefabriken i Oberleutensdorf, som 1815 høitideligholdt sin Sekularfest. Hans Godsers hele Forvaltning er et Minde om hans ædle almeennyttige Liv. Sine botaniske Skatte testamenterede han til det bøhmiske fædrenelandske Museum i Prag. Godserne arvede hans Broder, Grev Ernst Philip, k. k. Kæmmereer og Geheimeraad, født den 30te Okt. 1764.

Wallace (William) er een af de gamle Skotter fra det 13de Aarhundred, der ere uforglemmelige i Folkets og dets Histories Sagn. Dengang trykkedes Skotland af den engelske Konge Edvard den 1stes Aag. Wallace, der besad et ubegrændset Mod, usædvanlig Legemsstørrelse og Kraft, og var ligesaa varm for som sit Fædreneland tro hengiven, fattede den Beslutning, at befrie samme. Han havde fældet en Englænder i en Tvekamp. Af Frygt for at blive dragen til Ansvar herfor flygtede han til Skovene og stillede sig her i Spidsen for en Mængde Fordrevne, med hvilke han nu gjorde et Indfald i England. Hans Kundskab om Landet, hans Mod og Klogskab gjorde ham, som kun var en ubetydelig Landeier, til Egnens Afgud rundt omkring og Englændernes Skræk. Allerede 1297 kunde han vove større Ting, og adskillige betydende Adelsmænd forenede sig med ham. Men 40,000 i Annandale indrykkende Englændere, under Anførsel af Edvard Warenne, syntes at hindre alle videre Forsøg. Wallace gik tilbage til Høilandene, indtil han havde draget ham til Forth. Her gik han over med en saadan forestilt Hast, at en stor Deel af den engelske Hær fulgte efter, men strax blev angreben og slagen. Levningerne under Warenne droge ufortøvet hjem. Wallaces Berømmelse var nu grundfæstet og han trængte endog frem til England. Han blev udnævnt til Skotlands Regent, da Kongen var fangen i England; men, for at undgaae de Stores Misundelse og Iversyge, gav han gjerne Slip paa denne Værdighed. Edvard opbød nu alle Kræfter for at tvinge Skotland. Med 90,000 Mand rykkede han ind i Skotland og leverede Slaget ved Falkirk, hvor Skotterne under Wallaces Anførsel bleve aldeles slagne 1298. Wallaces Rolle havde nu Ende; han forsvarede blot sin Frihed med nogle faa Tilhængere i de nordlige Bjergegne. Nye Forsøg 1303 udrettede intet. Dog holdt Edvard ei sin Magt sikkret, før han havde den Frygtede i sin Vold. Dette naaede han ved Forræderie: Wallace blev bragt til London og der henrettet som Forræder 1305, uagtet han aldrig havde svoret England Troskab. Hans Minde vedligeholdt sig i

de skotske Folkesange og Landmændenes Sagn; ligeledes er hans Minde paa ny vakt ved Auffenbergs Sørgespil „Wallace".

Wallersteinske Kunstsamlinger. Da Fyrst Ludvig Kraft Ernst af Oettingen Wallerstein i Aaret 1812 erholdt sin Fædrenearv af Formynderskabets Forvaltning, fik han og paa Slottet Wallerstein (i Rezatkredsen i Kongeriget Baiern paa Grændsen af det gamle Schwaben), foruden et betydeligt Bibliothek (efter Angivelsen af 100,000 Bind), adskillige gammeltydske Malerier, som, fremdragne og reengjorde, vakte Tanken om en Samling af gammeltydske Kunstværker. Snart gaves Leilighed i Aarene 1812 — 14 at forøge denne lidet talrige Begyndelse ved heldige Kjøb, og, da 1815 Grev Jos. Rechbergs Samling kom til det alerede Erhvervede, kunde man tænke paa en Opstilling, der alerede underviste den nysgjerrige Betragter om, at man har en monumental Beviissamling for Middelalderens Historie til Øiemed. En heel Fløi af Slottet blev indrettet; og, fordi kun „Hvad der var fra Middelalderen eller før samme? her skulde sammenbringes", saa blev der og taget Hensyn til denne Tid i den udvortes Prydelse og det Hele opstillet saaledes som om en med Kunsten fortrolig Mand fra det heldende 16de Aarhundred, samvittighedsfuldt og i behagelig Orden vilde have vedligeholdt den Tids Frembringelser, der netop var forløben, for en Børnebørns Slægt, der yndede Kunst og Dannelse. Alt hvad der hører til Kredsen af Beviserne for hiin Periodes høiere Aandsvirkomhed, fandt derfor en Plads her; dog har Publikum endnu ei erholdt nogen tilfredsstillende Efterretninger om Samlingens mangehaande Skatte. Kun om Malerisamlingen har Kunstbladet for 1824 N. 80, 81, 89 og 90 givet noget mere bestemt Oplysning. Efter samme fulgte man den Idee ved Bogsamlingens Anordning, at opstille en muligst fuldstændig Miniatur=, Haandtegning= og Kobberstik= samt Træsnitsamling, at Arbeiderne i Elfenbeen vare talrige og ei uvigtige, at Glasmaleriernes Antal var glimrende, og at der ei fattes Mynter og Vaser fra Mid=

delalderen, som have en stedlig Interesse ved Erindringerne om Forfædrene af Oettingernes ridderlige Slægt. Bedst ordnet synes, efter foranførte Efterretninger, Malerisamlingen at være, ved hvis Opstilling man havde et kunsthistorisk Maal for Øie. Samlingens Stifter deelte nemlig det overtydske Maleries Værker i det karakteerløse og Udviklings= (Overgangs=) Maleriets Billeder og dernæst i fire Kunstcykler, som han gav Navn efter de meest fremragende Mænd i enhver Kunstcyklus, nemlig Schöns, Zeitbloms og Schaffners Cyklus, Wohlgemuths og Dürers, Cranachs og endeligt Holbeins. For disse Bestemmelser har den wallersteinske Samling de fortrinligste Prøver. Daterede Malerier af de meest bekjendte Mestere, Martin Schøn, Hans Burgmeier, Sigmund Holbein, Barthel Zeitblom, Albrecht Dürer og mange andre endnu lidet bekjendte Mestere ville gjøre Wallerstein til et Orakelsted for alle, der igjen attraae at forsøge sig i denne vanskelige Deel af Kunsthistorien. Mangen Kunstner vil der først kunne faae sin Ret. De navnløse Billeders Benævnelse og Fordeling inden de enkelte her antagne Grændser foretoges ved den afdøde Direktør ved det kongelige Billedgallerie i München, Dillis, og en Autoritet af dette Slags kan vel indgyde Tillid til Angivelsernes Ægthed og Troværdighed. At et Kapel er bragt i Forbindelse med disse gamle Kunstsale er af flere blevet meget rost. Siden 1821 er denne interessante Samling erklæret for en Huusfideikommis, og egne skriftlige Fordrag sikre den vigtige Skat dens Vedligeholdelse og omhyggelige Pleie. Dog er den nu ei længer i Stifterens Hænder, men gik ved frivillig Afstrædelse over til Ludvig Kraft Ernsts yngre Broder, der har paataget sig videre at udføre alt hvad der saa vel overtænkt er begyndt.

Wallis (Johan), født i Ashford 1616, spiller en vigtig Rolle blandt de engelske Mathematikere, skjønt han nærmest var bestemt Prædikestolen og virkede som Præst i mange Aar. Først gjorde han sig bekjendt i den 1640 udbrudte Borgerkrig ved den Kunst at finde Nøglen til de skjulteste Chifre, hvorpaa snart fulgte man=

geslags mathematiske Arbeider tilligemed mange theologisk-polemiske, medens han og talte alvorligt og høitideligt for den til Døden bestemte Carl den 1ste. 1649 nedlagde han sit geistlige Embede for at virke som Professor i Geometrien i Oxford. Fra denne Tid grandskede han over Mathematikens vigtigste Dele. Han gjorde sig bekjendt med hvad hans Samtidige arbeidede heri i og uden for England, forbedrede og berigede det; og, medens han 1654 ogsaa blev Doktor i Theologien i Oxford, betegnede han Solformørkelser og Cirkelens Quadrature oploste Cifferskrifter, skrev over de uendelige Størrelsers Beregning (Arithmetica infinitorum. Oxford 1655. 4) og Keglesnittene eller stred derom men andre Mathematikere, som Hobbes, Frenikle i Paris og Fermat i Toulouse. Antallet af hans smaae og store Arbeider i enhver Green af Mathematiken er meget betydeligt, og, da han ved Løsninger af de vanskeligste Opgaver tillige var Archivar, og offentlig Lærer i Oxford, er det næsten ubegribeligt, hvorledes han fik Tid dertil. Carl den 2den havde neppe besteget sine Fædres Throne, før han udnævnte Wallis til sin Kapellan. I en 1653 udgiven, paa Latin skreven Grammatik over det engelske Sprog, havde han alerede meddeelt sine Jagttagelser over Sproget og Maaden, hvorpaa Tonerne dannes, og siden fortsat samme, hvorved han 1661 bragtes paa Tanken om at forsøge, hvorledes en Døvstum kunde undervises. Og dette lykkedes ham i en udmærket Grad. Hans Lærling lærte nøiagtigt at udtale hvert Ord. 1663 oprettedes det siden saa berømt blevne Royal society, og Wallis blev een af dets første Medlemmer. Hans mathematiske Arbeider og Bedømmelsen af de til dette Institut indkomne fremmede Afhandlinger af dette Slags, skaffede samme snart afgjort Værd. Fra denne Tid stedse syſſelsat med Problemer, med Udgaven af gamle i hans Fag bekjendte Forfattere og med Kommentarer dertil, syntes han ganske at have lagt Theologien tilside, da han 1687 igjen udgav tre Afhandlinger over Salmerne, Hiob og Melchisedek, og 1790 et Værk om Treenigheden; Skrifter, der vel neppe, hvis Tidsalderen ei

S

havde været dem gunstige, vilde befordret hans Berømmelse, som nye mathematiske Værker stedse oplivede. Fra 1692 lod Universitetet i Oxford trykke en Udgave af hans samtlige Værker. 88 Aar gammel døde han 1703 med den Berømmelse, maadeholden i den lange gjennemlevede stormende Tid og beskeden som Geistlig og i saa mangen anden Stilling, stedse at have villet og virket det Bedste. Blandt hans Arbeider gjelder Arithmetica infinitorum for det bedste, skiønt det ligeledes er stillet i Skygge ved den af Newton udgivne „Analysis af det Uendelige," hvilken han selv upartisk forsvarede mod Leibnitz, som stred om Prisen heri.

Wallraf (Ferdinand Frants), en ved Lærdom, Kunstsands og Borgerdyd udmærket Mand, blev født i Cöln ved Rhinen og var den sidste Rektor ved Universitetet der. Tidligt sendt til Stadens Skole af sin Fader, en formuende Skræddermester, viste han en afgjørt Tilbøielighed til at lære. Allevegne fra søgte han gamle Bøger sammen og opstillede dem i sit Tagværelse. Ved Synet af hans Fædrenestads betydelige Kunstsamlinger blev Skiønhedssandsen vakt hos ham. I sit 20de Aar havde han fuldført sine akademiske Studier, hvoraf Philosophie, romersk Sprogkundskab og Historie vare de vigtigste. Som Professor ved Montaner-Gymnasiet fortsatte han de Gamles og det Kunstskjønnes Studium, men studerede tillige Theologie og blev Præst 1772. Hans Stilling som Lærer var trykkende og han leed endog Mangel; desuagtet overvandt hans fremstræbende Aand enhver Hindring, og i sit 27de Aar gav han Prøver paa et originalt Digtertalent. Han lagde sig ogsaa efter Tonekunsten, sysselsatte sig fornemmeligt med sammes historiske Studium og efterspored dens hemmeligste Dybheder. Fyrst Primas v. Dalberg skrev paa hiin Tid til Wallraf: „Angaaende mange Ideer om musikalsk Poesie og musikalsk Methaphysik ønskede jeg at kunne tale nærmere med dem." I Aaret 1773 ledsagede Wallraf den daværende Domgreve i Cöln, Rigsgreven af Oettingen-Baldern, paa en Reise til Schwaben. Da vaktes først ganske den ham eiendommelige Kraft og han fattede den Beslutning hos sig selv at befrie sin

Fædrenestad fra Beskyldningen om Obskurantismus og Uvidenhed. I Aaret 1784 erholdt han det Hverv at forfærdige Indskrifterne til Ligh⸗itiden i Cölns Domkirke; og Heyne i Göttingen, der kjendte Vanskeligheden ved slige Arbeider, beundrede Tankerigdommen, det Heldige i Vendingerne og det Ægteromerske i Udtrykket. Dette Mesterskab i den romerske Lapidarstiil blev saa almindeligt erkjendt, at Wallraf erholdt Anmodninger desangaaende fra adskillige lærde Anstalter i Tydskland, England og Italien og fra Frankerig ved Talleyrand og Fontanes. Ved denne Tid blev han Medlem af Universitetets philosophiske Fakultet; siden foredrog han Smagens Theorie i de skjønne Kunster og Videnskaber. I Aaret 1786 erholdt han et ordentligt Professur i Naturhistorie, Botanik, Æsthetik og tillige Opsigt over den botaniske Have, for hvilken han af egne Midler anskaffede 2500 Planter. Hans Samling af Oldsager og Naturalier tog nu dagligt til, saavelsom hans Dygtighed i at kjende og bedømme Kunstværkerne. I Aaret 1788 erholdt han Doktorgraden i Medicin og Philosophie af det cölnske Universitet. I Aaret 1794 valgte dette ham til Rektor, men efter 4 Aars Forløb nedlagde han dette Embede, fordi han ei vilde sværge den Eed, den franske Regjering fordrede af Præsterne: „Had mod Kongedommet"! Efter Universitetets Ophævelse erholdt han 1799 Professuret i Historie og belles lettres ved den nyoprettede Centralskole. Nu gjorde han sig ogsaa bekjendt i Udlandet som Numismatiker. Hans Beskrivelse over Domherre v. Merles Myntsamling er et klassisk Værk. Resultaterne af hans historiske Forskninger finder man i hans „Sammlung von Beiträgen zur Gesch. der Stadt Köln und ihre Umgebungen". Fra 1799 til 1804 udgav han den paa kunsthistoriske Afhandlinger rige: „Taschenbuch der Ubier". Beviser paa hans Kunstkritik ere deri hans Afhandlinger om „Quellinus og Rubens", og „Rubens og Van Dyk". Ved hans Iver for den gammeltydske Kunsts Studium lykkedes det ham i hiin revolutionære Tid, med Fare for Liv og Ære, at redde Vinduerne i Domkirken, disse En⸗

kaustikens uskatteerlige Mesterstykker, hvis Borttagelse alerede var besluttet. — Formedelst hans Flid som Naturhistoriker udnævnte det mineralogiske Selskab i Jena ham 1803 til brevvexlende Medlem. Fem Aar derpaa blev han valgt til Medlem af den franske Literaturs Athenæum og 1809 af Oldsagernes Museum i Frankfurt. I Okt. 1812 foretog Wallraf sig en kunstvidenskabelig Reise til Paris. Kort derpaa traadte han i nærmere Forbindelse med Göthe, Werner, Fiorillo o. A. I Aaret 1815 modtog han Indbydelsen med de Landdeputerede i Aachen at aflægge det preussiske Kongehuus Troskabseed. Ved denne og flere Leiligheder erholdt den værdige Mand udmærkede Agtelsesbeviser af de høieste Personer. Da han i Aaret 1818 kom sig af en svær Sygdom, indsatte han sin Fødestad Cöln til Arving af sin paa sjeldne Kunst- og Videnskabsgjenstande rige Samling. Den ham derfor af Statsraadet tillagde Pension anvendte han til at anskaffe en Samling romerske Antiker, som skulde været solgt til England. Kongen meddeelte ham dengang den røde Orns Orden, 3die Klasse, og 1819 en Pension paa 630 Daler. Nu udførte Wallraf, der følte sit Endeligt nærme sig, en længe næret Plan. Han lod en stor Mindesteen indmure i det Huus, hvor Rubens var født og Maria af Medici død, med Indskrifter af ham selv. Virksomt tog han sig af Bygningsværk- og Professionistskolen, gik fra et Værksted til et andet og opmuntrede Arbeiderne til Flid. — Den ædle Oldings Præstejubelhøitid, den 20de Juli 1823, var en almindelig Fest. Folkets og hans Fædrenestads Kjærlighed høitideligholdt den paa den værdigste Maade. Fædre løftede deres Børn og tilraabte dem: „See! der er den gamle Herre med det hvide Hoved! Betragt ham nøie, det er Wallraf". — Oldtidsforskernes Selskab i Frankerig sendte ham paa denne Dag Diplom som brevvexlende Medlem. Wallraf døde den 18de Marts 1824. Denne sjeldne Mand har i store, rene Træk godtgjort Menneskets Værdighed i sig. Rigtigt Blik, sikker Dom, sand Opfindelse udgjorde i skjøn Forening hans Genius. Dr. Gall erklærede, at han ingen Hjerneskal havde fundet, der saa

meget lignede Göthes som Wallrafs. Domkapellan Smets i Cöln har ladet trykke et „Biographisk Forsøg" om Wallraf (Cöln 1825).

Walther v. der Vogelweide er Navnet paa een af de berømteste og fortrinligste Sangdigtere, den meest mangesidede, omfattende og aandrige af de saakaldte Minnesangere, som ei alene har priist Kjærligheden og Vaaren, men og i dem givet et beskueligt Billede af sin Tid og sit eget indvortes og udvortes Liv i og med samme. Han nedstammede fra en adelig, men lidet formuende og berømt Familie, hvis Borg, Vogelweide, man efter den sædvanlige, men aldeles ikke tilstrækkeligt beviste Mening, maa søge i Øvre-Thurgau. Mestersangernes Sagn om deres Kunsts 12 Stiftere gjør ham til en Herre af Böhmen, andre udlede ham fra den sachsiske Slægt v. der Heide, og nyligt har man og angivet Würzborg, hvor han ligger begravet, for hans Fødested. Det første sikre historiske Spor af Walthers Liv, et Sted i hans Sange, henviser os til Østerrig, hvor han lærte at synge og digte; men selv disse Ord give os ingen Oplysning om Digterens Fødsel og Fødested, kun om hans første Ophold i Østerrig. Her levede han, som andre Steder i hans Digte antyde, hos Hertug Frederik af Østerrig og Steier, en Søn af Leopold den 6te, den dydige. Frederik tog Korset 1195, drog til Palæstina 1197 og døde det følgende Aar paa Toget. Walther, som i et sildigere Digt smerteligt beklager hans Død, syntes strax efter sin fyrstelige Velynders Tab at have forladt Hoffet i Wien, og med dette Aar begynder for ham saavelsom for hans Fædreneland, en Forvirrings og Uroligheds Periode, Kampen mellem de to Modkonger, Philip af Schwaben og Otto af Brunsvig. I denne Forstyrrelsestid fremtræder Walther som fædrenelandsk Digter, med Klager over Rigets Tvedragt, gamle Sæders, Tugts, og Mandoms Forfald, med moden eftertænksom Aand, som det sømmer sig den erfarne Mand, saa at man af disse Tidsdigte kan slutte, at Walther mod Slutningen af det 12te Aarhundrede allerede havde naaet sin fulde man-

dige Alder og altsaa vel maa være født før 1170. Walther hører, efter sin politiske Mening, til det hohenstaufiske Partie: han anklager Paven, hvis Rænker havde forvoldet Tydsklands Tvedragt, og opfordrer Philip til at gjøre en Ende paa Forvirringen. Derpaa hilser han den kronede Konge og opfordrer ham til Mildhed, en Herskerdyd, som denne Tids Sangere særdeles fremhæve, fordi de fornemmeligt behøvede den; thi de levede af de milde Gaver, ved hvilke Fyrsterne belønnede deres Kunst. Efter Philips Mord 1208 begav Walther sig, som reisende Sanger, paa Vandring, og, som han selv siger, har han seet mange Lande og er dragen fra Elben til Rhinen og igien til Ungerlandet, fra Po til Havbredden og fra Seine til Mur, for at vinde Underhold, Ære og Tak for sine Sange. Ved den franske Konge Philip Augusts Hof syntes han at have funden god Modtagelse, men længst holdt den milde thüringske Landgreve Hermanns glimrende Hof ham fast; denne fyrstelige Ven og Beskytter af den tydske Sang forenede stedse en Kreds af Digtere omkring sig, og foranstaltede hiin berømte poetiske Veddestrid, Krigen paa Wartborg (1207), i hvilken Walther ogsaa fremtraadte som Taler. Han lovpriser først Kongen af Frankerig og synes utilfreds med Østerrigeren (Leopold den 7de, Frederiks yngre Broder), hvem han vel siden kalder sin Sol, men dog hæver sin Dag, Landgreven af Thüringen, høit over denne Sol. Paa et andet Sted kalder han sig og: den milde Landgreves Tjener (Ingesinde). I Sommeren 1212 kom den unge Frederik den 2den af Hohenstaufen over Alperne til Tydskland, og modtog, efterat Otto af Brunsvig, forladt næsten af alle sine Vasaller, havde trukket sig tilbage til sine Arvelande, de tydske Fyrsters Hylding paa Hofdagen i Mainz. Landgreve Herman, som var bleven bekriget af Keiser Otto, tog strax den nye Konges Partie og gik ham imøde til Frankfurt. Ved Herman kan og hans Digter Walther, en gammel Tilhænger af det hohenstaufiske Keiserhuus, have nærmet sig den unge, gavmilde Frederik. Han berømmer i mange Sange dennes fyrstelige Dyder, især hans Mildhed og viser sig i sine politiske Digte,

som en varm Forsvarer af den keiserlige Magt og Ære mod den udartede Geistligheds og dens romerske Overherres Fordringer. Disse Digte, der tilhøre den noget sildigere Tid, hvori Frederiks Kamp mod Paven var udbrudt, have givet Anledning til det Mestersangersagn, at Walther var bleven anklaget af Paven som Kjetter og havde maattet forsvare sig offentligt for en stor Forsamling af Lærde. Men, saa frisindet Walther ogsaa drager i Kamp mod Geistlighedens og især Pavens verdslige Overmod og Ærgierrighed, saa troende og from ærer han dog den hellige Kirke og dens værdige Tjenere, og er en varm Herold for Korset, hvormed han ogsaa selv siden lod sig betegne. Frederik den 2den forærede Digteren et Rigslehn, hvorover denne neppe nok kan udtrykke sin Glæde, uden dog at berette, hvor samme har ligget eller hvad det har heddet. En rum Tid efter Frederik den 2dens Ankomst finde vi Walther igien ved Hoffet i Wien, hvor han fandt en mild Velynder i Leopold den 7de saavelsom i dennes Farbroder Henrik, der levede til 1228. Dog maa Walther alerede før 1219 have været i Wien, thi han ønsker den fra Palæstina tilbagevendende Leopold velkommen i en Sang; og dennes Tilbagekomst indtræffer i anførte Aar. Tilligemed det østerrigske Hof besøgte han og Bernhard af Kärnthens, af Greverne af Lavanthals Slægt, og nævner endog en Patriark (Berthold af Aquileia) blandt sine fortrinligste Velyndere. Efter Leopolds Død 1230 syntes Walther at have forladt Hoffet i Wien, over hvis Forfald han klager, og vi erfare nu af hans udvortes Liv blot hans Deeltagelse i et Korstog, og, skjønt han selv kun beretter os saa meget om samme, og hans Fødder have betraadt den hellige Gravs Plads, saa er det dog sandsynligt og uden Modsigelse med de øvrige Tidsangivelser i hans Levnet, at han var med paa det Tog, som Frederik den 2den foretog til Palæstina 1227. Walthers Dødsaar er ligesaa ubestemt som hans Fødeaar; dog maa han i det mindste have levet til efetr 1230, da han i en Sang beklager Minnesangeren Reinmar den Gamles Død, og denne har besynget Leopold den 7de af Østerrigs Død, som indtraf 1230. Sit Livs sidste

Uar opofrede Walther en from og stille Beskuelse af Verden i dens Intet, af Døden og Evigheden, i hvilken han først skuer over i Tillid til sin Forbederske og Syndudsletterske, den hellige Jomfrue. Han døde i Würzborg eller er i det mindste begravet der paa Græsgaarden i Neuenmünster. — Walther von der Vogelweide berømmes ei alene af sin Tids fortrinligste Digtere, som en Mester i Sangen, men selv ind i Mestersangernes Periode lyder hans Navn med høi Roes, og han nævnes blandt de 12, som, efter Sagnet paa Keiser Otto den stores Tid, have opfundet og indrettet den ædle Syngekunst. Hans Digte, som alle ere lyriske, staae i Haandskriftsamlingerne af de saakaldte Minnesangere, den heidelbergske, den weingártnerske (i Stuttgart), den würzborgske (i Landshut), og i den manessiske (i Paris), hvilken Bodmer har udgivet i Samlingen af Minnesangere, Zürich 1758 — 59 i to Quartbind. Fornyede Sange af denne Samling finder man i Gleims Digte efter Walther v. d. V. (1779), Tiecks Minnesange (1803) og andre Samlinger. En grundig og omfattende Fremstilling af denne Digters Liv og hans saavelsom hans Digtes Karakteer har L. Uhland givet (W. v. d. V. Stuttgart 1822), af hvilket Værk denne Art. for Størstedelen er uddragen. — Walthers Digte staae i Middelpunktet af den gammeltydske Minnesangs skjønneste Blomstren, og udbrede sig i alle den ældre og nyere lyriske Kunsts Retninger. Om deres omfattende Mangesidethed og Frisind er alerede handlet, og det staaer kun tilbage at bemærke, at Digteren har bearbeidet de meest forskjelligartede Stoffe med lige Held, hvert i dets egne, det tilkommrnde Karakteer og dog alle i den Maneer, som er hans Muses Karakteer eiendommelig, og gjør hver Sang af ham kjendelig. Hans egentlige Minnesange behage mere ved Vid og Følelsens fri Spil end ved en dyb Inderlighed, der ligesom nedsynker i dens Gjenstand. Walther er overalt Herre af sin Gjenstand, selv i Kjærligheden, og fornægter ei sin Mangesidighed, selv i Hjertet, Hans politiske, moralske og religiøse Digte bære Præget af Verdenserfaring, Alvor og Betragtning, som dog ei sjelden forskjønnes ved

munter Spøg og vittig Spot. Hans Versemaal og Riimmaneer ere yderst mangfoldige, fra den prægtige storstrophede, langleddede Verseart, hvori han priser Konger og Fyrster til den lethoppende Folkesang. I det Hele staaer han ogsaa i denne Henseende midt ibland de ældste Minnesangeres musikalske Frihed og Mestersangeriets strenge Verse- og Maalekunst.

Wanker (Ferdinand Geminian), Dr. i Theologien, storhertugelig badensk geistlig Raad, Prof. i Moralen i Freiborg og designeret Erkebiskop, blev født i Freiborg den 1ste Okt. 1758. Med megen Møie holdt i Live beholdt han siden stedse en svagelig og liden Legemsbygning. Desto dristigere og kraftigere udvidede Aanden sig i denne svagelige Bolig. I Førstningen bestemt til Faderens Næringsvei (Voxspinderiet) erholdt han dog i Følge hans Tilbøielighed Tilladelse til at studere. Han udmærkede sig fordeelagtigt blandt sine Meddiscipler og blev optagen i det af Joseph den 2den stiftede Sapientskollegium og derpaa 1782 som Præst i det Seminarium, som ved den førnævnte Monark havde erholdt den ædleste Vielse og den meest velgjørende Retning. Efter sin Tilbagekomst til sin Fædrenestad blev han Vicarius i Feldkirch, en Landsbye, der tilhørte Herrerne af Wessenberg, som han underviste; derpaa modtog han en Hovmesterplads hos en ung Adelig i Freiborg. Siden udnævnte Universitetet ham til Præst i Wendelsheim og endeligt gik han som Subrektor til det josephinske Seminarium 1784. Skjønt meget ung for en saa betydelig Post, vandt og vedligeholdt han dog almindelig Agtelse ved Iver i Videnskabernes Dyrkelse, saavelsom ved en yderst sædelig Karakteer. I dette Embede skrev han og sin Lærebog over „Pastoralet,“ som han havde i Sinde at udarbeide fuldstændigere til sin siden udkomne Lærebygning i den christelige Moral. Universitetet erkjendte Wankers Fortjenester ved hans Udnævnelse til Professor i Moralen (1788). I denne Virkekreds udøvede han en yderst vigtig Indflydelse saavel paa Fakultetets som paa de Studerendes Aand. En ny Skole dannede sig blandt Theologerne,

som besøgte denne Høiskole, fornemmeligt ved Wanker, og under hans Læreembedes lange Vedvaren kan man med Sikkerhed antage, at flere tusinde unge Mænd hjemførte og videre udbredede mere frisindede Grundsætninger og grundigere Kundskaber fra et Sted, hvor forhen blot Jesuitismus eller Pedanterie havde hersket. „Tydskland, hedder det i en Beretning om ham, tæller mange Forfattere, hvis Navn er mere udbredt end Wankers; desuagtet har mangen af disse Berømte virket langt mindre paa deres Tids Ungdom, især paa en katholsk Høiskole end den forevigede. Hans indvortes Liv strømmede hvert Aar nyt ind i en Mængde Tilskueres Hjerte og Forstand, og udrettede mere ved Foredragets levende Ord, end om det paa Masser af Papir, indknebet i flygtigt og talrigt paa hverandre skrevne Lærebøgers snevre Norm, brammende havde prydet Messekatalogerne.“ — Iøvrigt udmærkede Wanker sig ogsaa som Forfatter ved sin Lehrbuch der christl. Sittenlehre,“ der kan gjelde som eet af de fuldkomneste Værker i sit Slags. Den erholdt et uomtvistet Fortrin blandt de mange paa den østerrigske Regjerings Opfordring udkomne, og har, Eftertrykkene uberegnede, alerede oplevet tre Oplag. Døden hindrede Forfatteren i sammes fuldkomne Omarbeidelse. Desuden udgav Wanker nogle andre Skrifter af mindre Omfang som: „Ueber Vernunft und Offenbarung, mit Hinsicht auf die moralischen Bedürfnisse der Menschheit“ (Wien 1804, 2det Opl. Freib.); „Ueber die Verbindung der sittlichen Cultur der Geistlichen mit der wissenschaftlichen“ (i Bispedømmet Konstanz's Archiv, redigeret af Wessenberg 1806), og „Ueber das Band der Ehe, nach ihrer naturrechtlichen und reinen moralischen Ansicht.“ (Sammesteds 1810). Den Betænkning, som det theologiske Fakultet i Freiborg udstedede med Hensyn til de beedigede Geistlige til Fordeel for det franske Nationalkonvent, og som dengang vakte saa stor Opsigt i det katholske Tydskland, skal ligeledes være udflydt af Wankers Pen. Det er her ei Stedet nærmere at beskrive Wankers Fortjenester, som Universitetslærer og Præst, eller udvikle hans religiøse og politiske Synsmaader, der udmærkede sig ved en ligesaa frisindet og

oplyst som religiøs og ægte christelig Karakteer, men vi henvise i denne Henseende til den af hans Ven Hug udgivne og af Münch (i 1ste Hefte af deutsch. Museum 1824) kommenterede Mindetale over Wanker. Blot hans Udnævnelse til Erkebiskop af Freiborg maa her endnu omtales, hvilken fandt Sted efter Wessenbergs Tilbagetræden eller Bortfjernelse, som eneste trøstelige Skadesholdelse fra dette uerstattelige Tab og til almindelig Glæde for den oplyste Deel af de sydtydske Katholiker. Desværre oplevede Wanker ei Bekræftelsen fra Rom, men døde i Aaret 1824, af en Tarmebetændelse. Hans Død føltes dobbelt smerteligt ved den lange Forventning om hvad der nu vilde paafolge med Hensyn til Kirkeforholdene. Wanker og Werkmeister ville længe blive uforglemmelige Navne.

Warnberger (Simon), Landskabsmaler i München, født 1769 i Pullach i Landretten Wolfrathshausen, lærte Tegnekunsten hos Dyrmaler og Kobberstikker Jos. Georg Winter og derpaa hos Mettenleiter i München. Da han bestemte sig for Landskabsmaleriet blev han en tidlang, uden fremmed Underviisning, overladt til sig selv og holdt sig ganske til Naturen. Af den lærte han lidt efter lidt ved Beskuelse, Forsken og Sammenlignen, det som Skolen pleier at give Underviisning i ved Regler og mangfoldig Øvelse i Kopieren. Baierns malerske Bjergegne tilbøde ham mangfoldigt Stof til gode Studier. Snart naaede han den Færdigged at opfatte Naturen i dens skjønneste Partier; rigtigt at ordne de forskiellige Grunde og nøie antyde deres Frastande ved Linieperspektvier; derpaa begyndte han at male i Aquarel. Hans Arbeider bevægede Staten til at skjenke ham den til en Kunstreise til Wien og derpaa til Italien fornødne Understøttelse. Fra Italien bragte han 1807 en rig Samling af Studier tilbage med sig. Nu gik Warnberger ganske over til Oliemaleriet. Imidlertid havde han forvænnet sig saaledes ved Aquarelfarverne, at Aquarellets tørre, matte og kraftløse Tone endnu er synlig i hans tidligere Oliemalerier, og kun langsomt tilegnede han sig den bedre Tone, som udmær-

ker hans sildigere Værker. Denne Overgang i sin Kunst skylder han den afdøde Galleridirektør v. Männlichs Anviisning og det fortsatte Studium af baierske Bjergegnes alvorlige Karakteer. Siden har han ofte selv paa Stedet malet sine Skizzer i Olie, hvorved han stedse heldigere er skredet frem i Kraft, Sandhed, Harmonie og Farvningens Lysskygge. Han fortrinligste Værker ere: Staffel- og Kochelsøe, begge paa Slottet i Nymphenborg; dernæst Egnene ved Tegernsøe. Slottet i Schleisheim besidder ogsaa nogle gode Malerier af ham. Stændernes Gallerie i Prag har af ham Fremstillingen af Ariccia, fem Mile fra Rom med Udsigten til Havet. I Aaret 1825 fuldførte han sit Skovpartie ved Tegernsøe.

Watt (Jacob), Dampmaskinens berømte Forbedrer, blev født 1736 i Greenock, hvor hans Fader var Kjøbmand og en ivrig Befordrer af mange almeennyttige Foretagender. Ved meget svagelig Sundhedstilstand blev han alerede fra Drengeaarene vænnet til den eensomme Flid, som han blev tro hele sit Liv igjennem. I sit 18de Aar gik han til London og arbeidede under en Mester, som var berømt for sine mathematiske Instrumenter, men alerede efter et Aars Forløb nødte hans Sygelighed ham at vende tilbage til sit Hjem, og dette synes at have været den eneste Underviisning, han modtog. Alle øvrige Kundskaber skylder han sin egen Flid; men hans Talenter udviklede sig desuagtet saa tidligt, at Universitetet alerede tog ham i Tjeneste som mathematisk Instrumentmager i hans 21de Aar. Alerede 1764 begyndte han sine Forbedringer ved Dampmaskinen, hvorpaa han dog først 5 Aar sildigere erhvervede et Patent. Siden levede han indtil 1774 som Bygmester i Glasgow. Marquien af Worcester har i sit 1663 udkomne Værk: Century of inventions, beskrevet Dampmaskinen, uden dog at tilskrive sig sammes Opfindelse, hvis egentlige Ophavsmand er ubekiendt. Han siger imidlertid udtrykkeligt, at han har angivet disse Maskiners Benyttelse til at hæve Vand, skjønt det ei er klart, om han virkeligt har brugt Dampen som

Kraft. Først i Begyndelsen af det 18de Aarhundred indrettede Kapit. Savary virkeligt en Maskine, som bevægedes ved Vanddampe og brugtes til at lede Vandet i Tin- og Kobberbjergværkerne i Cornwallis. Da Savarys Forsøg ei ganske vare lykkede, saa vendte andre sindrige Mænd deres Opmærksomhed paa denne Gjenstand, og ved Newcomens og Crawleys forenede Bestræbelser fremkom en Maskine, som man sædvanligt kaldte efter Newcomen. Den blev i Brug i Bjergværkerne til Vandets Hævelse fra 1705 indtil Watts Forbedringer. Savary forbandt sig med Crawley, en Glarmester, og den Forandring, som denne og Newcomen, en Jernhandler, der sandsynligt var Værkmesteren, angave, bestod deri, at Savary, som forhen Marquien af Worcester, hævede Vandet ved Dampes Tryk. I Newcomens Maskine blev Dampen blot benyttet til at frembringe et tomt Rum i en Cylinder, hvori gik en Stamper, som blev nedtrykt ved den atmosphæriske Lufts Kraft. Var Stamperen kommen op til Cylindrens øverste Deel, saa kondenseredes Dampen ved koldt Vand, hvorved igjen et tomt Rum fremkom, og Stamperen sank. Man var længe sysselsat med at udfinde et Middel til at aabne de fornødne Haner, og først 1717 angav Boughton en Indretning, hvorved Hanens Omdreining skedte ved Maskinen selv. Denne Maskine var dog saa kostbar og vanskelig i Anvendelsen, at man sandsynligt ei vilde brugt den til Vandets Hævelse i dybe Gruber, hvis man havde havt andre Midler. Man gjorde stedse nye Forsøg paa at formindske Anvendelsen af Brændemiddelet ved denne Maskine, men uden synderligt Held. Maskinen blev endnu blot brugt til at tvinge Grubevandet. Den omfattende Vigtighed, den nu har, som det store Drivetøi for brittisk Næringsflid, skylder den ene Watts Forbedringer. Den tilfældige Omstændighed, at man i Glasgow gav ham en Maskine til Istandsættelse, gav Anledning til adskillige vigtige Opfindelser. Han indsaae snart, at særdeles megen Hede og følgeligt ogsaa Brandmaterial bortødsledes derved paa Maskinen, at man fortættede Dampene i Cylinderen, hvori Stangen fandtes. Denne Cylinder af støbt Jern blev af-

skølet ved det samme Vand, som fortættede Dampene, og, naar friske Dampe kom til, anvendtes meget heraf til igjen at ophede Cylindren. For at undgaae denne Bortødslen af Hede, faldt han paa den Tanke, at denne Ubeqvemmelighed ei vilde finde Sted ved en Træcylinder; men, skjønt dette bekræftede sig, fandtes dog Træet i andre Henseender at være et mindre brugeligt Stof. Ved videre Eftertanke kom han nu paa det heldige Indfald, at lade Dampene gaae over i et eget Kar for at tættes, saa at Cylinderen ei mere behøvede at afkjøles ved koldt Vand, og derfor ei heller Trefjerdedele af de indkomne friske Dampe fortæres, for at give samme den fornødne Hedegrad. Dermed var Grunden lagt til den hele Forbedring, men Vanskelighederne begyndte nu først for Opfinderen; thi, skjønt han selv indsaae sin Opdagelses Værdie, saa kom det dog ogsaa an paa at overbevise andre derom og skaffe sig Midlerne til sammes Forbedring, hvilket var saa meget vanskeligere for Watt, ved hans til Undseelse grændsende Beskedenhed. Endeligt forbandt en kundskabsrig Mand, D. Roebuck, sig med ham, for at udføre Foretagendet, hvortil dog hans Midler ei strakte, og Watt var i Begreb med at opgive sine Planer, da den store Manufakturist i Birmingham, Boulton, hørte tale om Opfindelsen. Faa Mænd vare bedre i Stand til at paaskjønne Opdagelsens Værdie, faa mere tilbøielige til gavmild Understøttelse og endnu færre havde saa megen Sands for store og vanskelige Foretagender. Han betalte Roebuck det gjorte Forskud, erstattede ham hans Tab og drog Watt til Birmingham. Endnu vare dog store Vanskeligheder at overvinde. De brugelige Maskiner kunde ei forandres og man maatte bygge ganske nye, hvis Bjergværksejerne skulde kunne benytte den nye Opfindelse. Boulton og Watt byggede deres første Maskine i Soho ved Birmingham. Da Forsøg havde afgjort deres Værdie, bleve adskillige af dem anbragte i Bjergværkerne i Cornvallis, hvor Steenkullene ere meget dyre, og Watt, som imidlertid havde faaet et Patent, erholdt derfor Værdien af en Trediedeel af det aarlige ved hans Maskines Indretning sparede Kul-

behov. Allerede 1779 bragte Brødrene Perrier en i Soho forfærdiget Dampmaskine til Paris, for at anvende den ved Vandledning. Efter dette Mønster forfærdigede de nogle med megen Duelighed, men denne underordnede Fortjeneste blev med uredelig Partiskhed overdrevet af den franske Mekaniker de Prony i hans Historie om dem forbedrede Dampmaskine, da han tillagde dem Opfindelsen uden med et eneste Ord at omtale Watt. Uagtet hiin vigtige Forbedring blev Dampmaskinen dog indtil 1780 blot brugt til at hæve Vandet, og, naar man vilde benytte den ved Mølleværker, maatte man bringe det hævede Vand paa et Overslagshjul af sædvanligt Slags, hvorved megen Kraft tabes. Watt faldt nu paa den anden store Forbedring, som umiddelbart gav Anledning til den Forvandling, der siden har fundet Sted i den hele mekaniske Verden og førte til det vigtige Résultat, som man har beregnet, at 3 Millioner Menneskers Kraft erstattes ved Dampe, og hvad endnu er vigtigere, at der ved Dampe frembringes Virkninger, som ei vilde kunne frembringes ved noget andet os bekjendt Middel. Opgaven var at forvandle en afvexlende Bevægelse til en dreiende for at benytte Dampmaskinerne til Mølleværker. Watt var allerede 1780 sysselsat med denne Plan og forfærdigede en Model, som efter Mønsteret ved en Dreierbænks Mekanismus beroede paa Anvendelsen af et Haandgreb. Denne Model blev ham dog fravendt og satte en vis Rikards i Stand til at drive en Malemaskine i Birmingham ved Dampe og derpaa erholde et Patent, hvorved Watt blev nødt til at erstatte denne ham oprindeligt tilkommende Opfindelse ved en anden. Dette fandt Sted paa en meget sindrig Maade ved den saakaldte Sol- og Planetbevægelse. Ogsaa her saae man, med hvilke Vanskeligheder Opfindere have at kjæmpe, og at den meest indviklede og vanskeligste Løsning af Opgaven almindeligt først tilbyder sig ved Opfindelserne. Man behøvede blot at tage det almindelige Rokkehjul til Mønster, og efter mange Besværligheder og Omkostninger faldt man ogsaa derpaa. Dampes Anvendelse til Maskiners Bevægelse var dog endnu, selv efter den vexlende Bevægelses Forvandling

til en dreiende, stedse ufuldkommen, Støderens Stang var forbunden med Maskinens Hæver ved Hjelp af en Kjæde, som vel kunde trække denne op, men ei støde den ned. Ved en af de sindrigste Opfindelser, der dog ei lader sig tydeliggjøre uden Tegning, lykkedes det Watt at lade hine Bevægelser af Støderen stedse foregaae i lodret Retning, skjønt Enden af Hæveren bevægede sig i en Kreds. Maskinen etholdt derved tillige Nøiagtighed og Sikkerhed i dens Bevægelser og blev langt mindre kostbar. Den fortærede ved denne forbedrede Indretning ei alene en Trediedeel Kul mindre, end den gamle, men alle sammes Dele, saavelsom Rummet, hvor den var opstillet, vare mindre og derfor ei saa bekostelige. Medens Watt var sysselsat med disse Forbedringer opfandt han 1779 en Maskine til Breves Afkopieren, som siden blev almindeligt indført. I de sidste Aar af sit Liv opgav han sine Arbeider og overlod Manufakturet til sin Søn, som driver det i Forbindelse med Boultons Søn. Han døde 1819 i sit 84 Aar paa sit Landsted i Heathfield ved Birmingham, som Medlem af Videnskabernes Selskab i London og af det franske Institut.

Weckherlin (F. A. H.), kongelig würtembergsk Geheimeraad og Finansminister, blev født den 23de Febr. 1767 i Schorndorf, hvor hans Fader havde Forvaltningen af Stiftet Konstanz's Indkomster, og erholdt sin første Underviisning i sin Fædrenestads Læreanstalter. Af Faderen bestemt tii hans Understøttelse i Embedet, blev han i det 15de Aar anført til den Kunst, som man i Würtemberg indbefatter under Navn af Skriverie. Men denne Mark var for indskrænket for Ynglingens Varme og Lærelyst. Imedens han dyrkede den, søgte han tillige, paa Selvdannelsens besværlige Vei, at samle hine Kundskaber hvortil de høiere Læreanstalter give Anviisning. Ynglingens Mod understøttedes ved Meddelelser af Prælaten von Abel med Hensyn til hans Studier. Naturvidenskab var den første Opgave for hans Stræben, og alerede her viste sig hiint karakteristiske Træk hos Weckherlin og hiin Klarhed og Bestemthed, hvorved hans skriftelige Foredrag almin-

deligt udmærkede sig. Det var denne Iver, der aldrig lod ham blive staaende ved det Enkelte eller Adskilte men levende vakte ham til at omfatte det Hele og ved alle enkelte Deles Sammenstilling skaffe sig et levende Billede af Gjenstanden for hans Videbegjerlighed. I Philosophien nød han en kort Tid Underviisning af Prof. Paulus fra Heidelberg, medens tillige Psychologiens og Anthropologiens Studium, saavelsom en Mendelssohns, Garves, Engels og andres mere praktiske Arbeider oplyste hans Nattetimer. Ved vidree Fremskriden paa Forretningslivets Bane maatte hans Studier dele sig mellem dem, som nærmere berørte hans Kald og de øvrige Videnskaber, blandt hvilke Naturkundskab og Teknologie erholdt Fortrinnet. Ved sit Kald ført til daglig Omgang med Landmanden, trængte han ind i de inderste Forhold af sine Medborgeres Liv, Fornødenheder og Sysler, hvorved han erhvervede det rigtige Blik, han saa ofte viste i sin paafølgende Løbebane, over Regjeringsforholdsreglernes Hensigtsmæssighed og Virkninger. Til sin Fremtids Bane selv blev han især forberedet ved sit Ophold hos Autenrieth (først Lærer i Kameralvidenskaberne ved Carlsskolen, siden Geheimeraad og Kammerdirektør), hvem han 1791 – 93 understøttede i hans Embede, som Finansbestyrer i Schorndorf. Autenrieth, een af sin Tids meest oplyste og dygtigste Forretningsmænd, gav Weckherlins Aand den bestemte Retning mod Stats- og Finanshuusholdningens saavelsom Kameralpraxis og Kameralrettens Studium. To smaa Skrifter: „Achalm und Mezingen unter Urach, ein Beitrag zur Topographie und Statistik von Würtemberg“, Tüb. 1790, og „Apologie des würtemberg. Schreiberstandes nebst einem Vorschlage zu seiner höhern Vervollkommung“, Tüb. 1793, beviſe Weckherlins grundige Kundskaber alerede dengang, saavelsom Klarheden og Livligheden i hans Fremstilling. I Aaret 1793 blev han ansat som Bogholder ved det hertugelige Rentekammer i Stuttgart, men snart brugt i vigtigere Forretninger. Derhos fortsatte han sine videnskabelige Studier med lig Iver. Hans Færdighed i Forretninger erhvervede

ham Hertug Frederik Eugens særdeles Tilfredshed og 1797 Karakteer af Rentekammerraad. 1797 og 98 udgav Weckherlin et „Magazin gemeinnütziger Aufsätze und Bemerkungen für würtemb. Schreiber", hvori han viste sin videnskabelige Dannelse og Rigdommen i hans Erfaringer. Dette Skrift betegnede den würtembergske Forretningsmand den Retning, hans Dannelse maa tage, for at tilfredsstille en oplyst Tids høiere Fordringer; det udviklede de rationelle Grunde for mange, blot ved mekanisk Øvelse indstuderede Materier og Former, og det har fornemmeligt bidraget til det høiere Dannelsestrin, som mange af Weckherlins Standsbrødre ved Privaflid efterstræbte. I Okt. 1799 blev W. udnævnt til Inspektør ved Toldkontrollen. Her bleve hans Fædrenelands Handelsforhold undersøgte og erkjendte af ham med en Grundighed, som ei sjelden blev lærerig selv for Handelsstanden, og har indtil den nyere Tid virket velgjørende paa Handelslovgivningen. 1804 udgav W. et lidet Skrift om Handelsspeditionsvæsenet. Samme Aar blev han udnævnt til Hof- og Domæneraad med Sæde og Stemme i Rentekammerkollegiet, under hans hidtil havte Embedsforretningers Fortsættelse. Da Kurfyrsten af Würtemberg 1803 erholdt adskillige Skadesløsholdelseslande kunde en Mand af Weckherlins Kundskaber og Erfaringer ei blive ubenyttet. Han blev ei alene brugt ved adskillige Klosteres Besiddelsestagelse og til Udvalget af Rigsstændernes Indkomster, men og taget paa Raad af den daværende dirigirende Minister v. Normann i alle Statshuusholdningens og Finansforvaltningens og den hertil sigtende Lovgivnings vigtigere Gjenstande. 1806 bleve de øvrige Landudvidelser forenede med Stamme- og Erstatningslandene til een Stat, som i Møder 1806 erholdt sin Forfatning og indvortes Indretning. Weckherlin blev udnævnt til Hof- og Finansraad og antagen som Medlem i Direktionen for de indirekte Skatter og Overlands-Oekonomikollegiet og tillige brugt i Kommissionen til de nye Landdeles Organisation. I Nov. 1806 erholdt han Civilfortjenesteordenens Ridderkors og nogle Aar derpaa sammes Kommandørkors. Ved Finansdepartementets ny Organisation i Juni 1807 blev

W. udnævnt til første refererende Raad i de direkte og indirekte Skatters Departement, til Medlem af General-Finansdirektionen og til Geheime-Overfinansraad. Hans Fædrenelands Skattelovgivning maarte skabes paa ny, den maatte stille Landets forskjellige Dele under en Skattelov og maatte skaffe Midler tilveie for de i de vedvarende Krigsaar stegne Fornødenheder. 1808 udkastede han tilligemed nogle andre en almindelig Told- og en Acciseforordning. Det kunde ei feile, at disse Finanslove jo maatte blive Gjenstanden for mangen Dadel, dog viste de sig i Hovedsagen som hensigtsmæssige, da de, paa den simplest mulige Forvaltningsvei og med skaanende Hensyn til Handelen, skaffede Statskassen det fornødne Tilskud. 1811 blev W. udnævnt til Statsraad og Chef for Skattesektionen og bestemt til Indretningen af en Frihavn ved Bodensøen, som skulde anlægges ved de under Navnet Frederikshavn forenede Menigheder Buchhorn og Hofen, og til Speditionshandelens Regulering der. 1813 paatog han sig en Sendelse til Schweiz, for at slutte et Handelsfordrag med denne Stat. I den 1816 indrettede Gjeldsformindskelsesanstalt, som paa engang hævede de würtembergske Statspapirers-Kurs fra 70 til 90 Pc. havde W. ei liden Deel. Da Kong Wilhelm i Aaret 1816 besteg sin Faders Throne med den faste Villie, i alle Grene af Statsforvaltningen, fornemmeligt i Finanserne, at gjenindføre en Tilstand, som kunde tilfredsstille Tidens Fordringer og Folkets Tarv, blev Weckherlins Virksomhed mangesidigt bragt i Anvendelse. For at bringe Lys og Orden i den nye Forvaltning ansaaes en Skilsmisse mellem de i den sidste Regjeringsperiode faldende Aktiv- og Passivrester for nødvendig, og W. stillet i Spidsen for den dertil nedsatte Kommission. Særdeles virksom viste W. sig ved Landets Forsørgelse med Korn 1817, og hans duelige Styrelse ledede især til det Udfald, hvorved hiin Nød blev overstaaet uden trykkende Forholdsregler for Undersaatterne, uden Forøgelse i Statsgjelden m. m. I Nov 1817 paafulgte en fuldkommen Forandring i den würtembergske Statsforvaltning i Væ-

en og Form. Et særdeles mærkværdigt Syn var det 2det Edikt af 18de Nov. 1817, som ophævede det personlige Livegenskab med alle dets Virkninger, og lagde milde Bestemmelser i Udøvelsen af de paa Jordbunden hvilende Feudalrettigheder, medens det tilstod sammes deelvise Opløselighed paa billige Betingelser, hvorved det, i Erkjendelsen af Landhuusholdningsvæsenets Vigtighed, havde sammes Opmuntring og Ophjelpelse til Maal. I denne Lov havde W. fortrinlig Deel, og, da den siden blev angreben af egoistiske Synsmaader, forsvarede han den paa en Maade, der gjør hans Forstand og Hjerte Ære, (i Smaaskrifterne: „Ueber Aufhebung des Fall-Lehenverbands" og „Ueber willkürliche Zertrennung der Bauerngüter" Stutt. 1818). De direkte Skatters Fordelingsmaade drog nu først Kongens Opmærksomhed paa sig, thi det var bleven klart, at ei Afgifternes Storhed, men deres ulige Fordeling gjorde dem trykkende. Med ligesaa megen Klogskab og Virksomhed som Sparsomhed ledede W. et nyt Landkatasters nu besluttede og alerede langt fremrykkede store Værk. 1817 og 1818 blev W. optagen som overordentlig Medlem i Geheimeraadet. I Aaret 1818, ved den i Finansdepartementets Styrelse indtrufne Forandring, kaldte Kongens Tillid ham til sammes provisoriske Forvaltning. Finansernes ugunstige Stilling, og Nødvendigheden af at give de kort derpaa konstituerede Stænder en sand og omfattende Fremstilling af Finanstilstanden, Fornødenheden af at indføre rigtige Grundsætninger, Klarhed i Forvaltningens Væsen og Former, fordrede en Mand, som med den nøiagtigste Kundskab om alle Enkeltheder, tillige forbandt et omfattende Blik af det Hele, men gjorde og Begyndelsen af hans Forvaltning i høi Grad vanskelig. Hvorledes Weckherlin overvandt alle de Vanskeligheder, der kom ham i Veien, bevidne de würtembergske Stænders Akter; især erkjendtes det klare Foredrag, hvormed Finansetaten for 1818 og 1819 forelagdes Stænderne, som et vel udført Værk i Ind- og Udlandet. I hans Forvaltningsperiode indtræffe de væsentlige Forbedringer, som Domænernes, Tiendernes og Feudalafgifternes Bestyrelse underkastedes i Statshuusholdnings og financiel Henseende; videre

Forbedringen af Jern og Staalværkerne og Udvidelsen af Statssalinerne; Oprettelsen af et lithographisk Anstalt med et Læreinstitut, af en statistisk-topographisk Bureau og af en Forening for Fædrenelandskundskab,* hvoraf han er Forstander; en ny, meget hensigtsmæssig Organisation af Forstvæsenet og Forbedringer af Statsregieringsvæsenet, saavelsom meget væsentlige Forbedringer i Afgiftsvæsenet, i Følge hvilke Kongen 1821 kunde tilfredsstille sin velgjørende Følelse, at hæve de meest byrdefulde Skatter, som trykkede hans Folk, medens han tillige støttede Finansforvaltningens Bygning paa en fast Grundvold. W. høstede Lønnen for sine Anstrengelser i sin Monarks Naade, som i Aaret 1821 ophøiede ham til en virkelig Geheimeraads og Finansministers Post.

† Weber (Carl Maria v.) døde den 5te Juni 1826.

Wedekind (Georg Christian Gottlieb), storhert. hessisk Geheimeraad og Livlæge, af Wedekindernes gamle nedertydske Slægt, blev født 1761 i Göttingen, hvor hans Fader var Professor, erholdt 1780 Doktorværdigheden der og udmærkede sig som praktisk Læge og i Physikatsforretninger i Uslar, Diepholz og Mühlheim am Rhein; han gjorde sig desuden bekiendt ved medicinske og philosophiske Arbeider i Baldingers, Richters og Moritz's Journaler. 1787 blev han kaldet til Mainz som Kurfyrstens Livlæge og som Professor i Medicinen ved det dengang, der meget blomstrende Universitet. Her gjorde han sig nøiere bekjendt med den afdøde Geheimeraad og Livlæge Chr. L. Hofmanns System. W. søgte at bringe de af Hofmann kun i Brudstykker bearbeidede Dele af dette System i Sammenhæng, forandre hvad der forekom ham urigtigt og benytte Lægernes nyere Opdagelser. Men, da Wedekind ei var ganske af samme Mening som Hofmann om sammes Grundsætninger og i Følge personlige Forhold blev uenig med ham, blev han forfulgt af denne og tabte Kurfyrstens Naade, som satte stor Tillid til Hofmann, hvortil og Beskyldningen for Iluminatismus og W's Uerfarenhed

i Hofforhold meget bidroge. Denne Strid med Hofmann hindrede dog ei Wedekind i, saavel i Skrifter, som i Læreforedrag, at lade den hofmannske Lære vederfares fuldkommen Retfærdighed, taknemmeligt udbrede den, hvor han fandt den grundet, hvis dette ei var Tilfældet, beskedent gjendrive den, men iøvrigt afpasse samme til Tidsaanden og forene den med andre Lægers Ideer saavelsom sine egne. Saaledes indtraf det, at Wedekind, der havde et stort Antal Tilhørere, der besøgte hans Forelæsninger og hans Klinikum, kom i Rygte for at have stiftet en egen medicinsk Skole, ja vel en Sekt. Den Kunst at undervise, hvorom han yttrede sig i sit Skrift: „Ueber medicinischen Unterricht" 1789, var ham i høi Grad egen og forskaffede hans Læreforedrag vedvarende Bifald. Adskillige øste af samme Stoffet til deres Inanguraldisputationer, f. E. Hagen „De tussi convulsiva", Jørgens „De erysipelate", Herzig „De febribus in genere". Wedekinds af een af hans Tilhørere udgivne Forelæsning: „Ueber die Wirkung des Zutrauens und den Heilungsweg durch Ueberredung der Kranken", Frankf. 1790, fortjente vel i vore Undersøgens Dage endnu at lægges paa Hjerte. I hans Vorlesungen „über Entzündungen und deren Ausgänge", Leipz. 1791 lærte alerede Wedekind hvad nu andre ville tilegne sig, at Betændelserne have deres Sæde i det mascagniske Karnet, der forbinder de mindste Blod- og Pulsaarer, men foranlediges ved en de smaae Veners Sammenklemmelse saavelsom de smaa Arteriers forhøiede Virksomhed foraarsagende Pirren; at Betændelsesfeberen uden stedlig Betingelse hidhører fra en Betændelse i Blodkarrene selv, m. m. Wedekinds „Abhandlungen über verschiedene wichtige Gegenstände der praktischen Medicin", 1791, indeholde meget om gastriske Ureenligheder, Galde- og galdeagtige Febre, Betændelse i Pankreas, især om den udtømmende Kurarts Anvendelighed, hvilket endnu kan være høist lærerigt for unge Læger som ægte eklektisk. Wedekind besvarede ogsaa den af det keiserlige Naturforskernes Akademie andengang udsatte Priisspørgsmaal om Fordøielsesredskabernes Sygdommes Natur og Helbredele: hans

Afhandling: „De vera notitia et curatione morborum primarum viarum, nec non de morbis ex earundem affectionibus oriundis atque cum iisdem complicatis“, Nürnb. 1792, erholdt den første Priis. Dengang skrev han ogsaa mange Recensioner for Hartenbeils: „Med. chirurg. Zeitung“ og for „Mainzer gel. Zeitung“ Da Mainz 1792 om Efteraaret var kommen under fransk Herredom, traadte Wedekind i fransk Tjeneste som Médecin des hôpitaux militaires de l'armee. I denne Ansættelse skrev han: „Ueber die Kachexie überhaupt und über Spitalkachexie insbesondere“, Leipz. 1796, og „Nachrichten über das franz. Militairspitalwesen“, 2 B. Leipz. 1797—98; hvori han først bekjendtgjorde de morvauske Røgninger. I en af Monitøren i adskillige tydske Journaler optagen Afhandling beviste han, imod Sömmering og Süe, Umuligheden af at Hovedet efter Halshugningen kunde beholde nogen Bevidsthed. Revolutionen bragte Wedekind til at udgive politiske Leilighedsskrifter, der ligesaameget udtrykke hans Frihedssands som hans Kjærlighed for lovmæssig Orden. I sine Bemærkninger „über das Jakobinerwesen“; som han lod trykke i Strasborg, viste han Folkeselskabernes Udartelse til et demagogisk-jesuitisk Institut. Hans i Strasborg 1796 paa Fransk og Tydsk udkomne Skrift: „Frankreichs oekonomischer und politischer Zustand unter dessen Constitution vom dritten Jahre der Republik“, hvori han søgte at vise, at de Direktoriet givne Forrettigheder skjenkede den monarkiske Forfatnings Fortrin, uden at tilintetgjøre Frihedsvennernes Ønsker, blev saa vel optaget, at man høitideligt meddeelte ham Borgerkronen. Men, da Manglerne i denne Konstitution bleve kjendelige holdt Wedekind det for sin Pligt ogsaa at fremstille sammes Skyggeside i et anonymt Skrift: „Vertraute Briefe über die Revolution vom 19ten Brumaire“, 1800. Da Mainz 1797 igjen var kommen i fransk Vold fortsatte W. sit Embede der som Professor og Militærlæge, hvorhos han tillige var virksom som Medlem af Videnskabernes Departementalselskab. Han var Een af de Første, som i Tydskland undersøgte Kokoppeindpodningen og opstillede

Kokoppernes Theorie i sin: „Theor. prakt. Abhandl. von den Kuhpocken", Basel 1802. Den af ham opdagede Methode at forebygge Hundegalskab, selv efter Saarenes Gjenopbryden af Hundens Bid, ved rigtig Anvendelse af Belladonna indvortes, blev anbefalet af Departementalbestyrelsen i Mainz. Da Napoleons Regjeringssystem stedse blev mere trykkende, saa opgav Wedekind saa meget heller sin franske Borgerret, som Storhertugen of Hessen, hvem han havde helbredet for en farlig Sygdom, kaldte ham i sin Tjeneste som Livlæge med Titel af Geheimeraad. Han erholdt tillige Fortjenesteordenens Kommandørkors. Næste Aar ophøiede Storhertugen ham af egen Drift i Friherrestanden og meddeelte ham 1811 2den Klasses Storkors. Kurfyrsten af Hessen udnævnte ham ligeledes til Ridder af Løveordenens anden Klasse. Blandt de af Wedekind i den sildigere Tid udgivne Skrifter anføres her: „Ueber den Typhus oder ansteckende Nervenfiber", 1814, og det paa Storhertugen af Frankfurts Tilskyndelse meget frimodigt forfattede Skrift: „Ueber den Werth der Heilkunde", 1816. I „Kopps Jahrbücher der Staatsarzneikunde" har W. indført sine Synsmaader: „Ueber Organisation des Medicinalwesens, og i Henkes „Zeitschrift für die Staatsarzneikunde", finder man et Aftryk af hans udkastede Militærsanitetsreglement for de storhertugelig hessiske Tropper, hvorved han saavidt muligt har benyttet de franske Indretninger for Militærsanitetsvæsenet. I den lægevidenskabelige Theorie og Praxis hyldede W. stedse Eklekticismens Grundsætninger, og, ved Gjenstandenes logiske Behandling havde han den rationelle Empirismus for Øie. Det Eiendommelige i hans theoretiske Synsmaader, og hvorvidt samme stemme overeens med C. L. Hofmann, finder man i Indledningen til hans „Abhandlung von den Kuhpocken" og i Skriftet „Ueber den Werth der Heilkunde". Han har desuden skrevet: „Ueber den Werth des Adels und über die Ansprüche des Zeitgeistes auf Verbesserung des Adelsinstituts", 1816, hvori han i en Række af Breve til sin Søn fremsætter hvad der kan siges for og imod, og som egen Mening antager, at en velindrettet Eiendoms-

adel (omtrent som den engelske) er nødvendig til en frisindet Forfatnings Bestaaen og Befæstelse i arvelige Monarkier: derimod anseer han den personlige Adel uden Eiendom for en skadelig Snylteplante, uagtet han selv ingen Godser har.

Wedgwood (Josiah) er berømt som engelsk Steentøifabrikant. Hans nye og mange Opdagelser til Leerkars og Porcellæners Forstenelse, den rene antike Kunstform, han forstod at give sine Kar, den Nøiagtighed, hvormed alt blev udført under hans Opsigt i hans til en lille Stad fremvoxne og af ham Etruria benævnte Fabrik, og det store Antal unge Kunstnere, som udgik af hans Skole og siden have udbredet sig over hele England, erhvervede ham et berømt Navn og almindelig Agtelse i Ind- og Udlandet. Og alt hvad han var, var han ved sig selv, thi hans Fader var en almindelig Pottemager. Før hans Tid blev alt Slags Steentøi indført i England, men siden ere de wedgwoodske Varer blevne en høist indbringende Handelsartikel for England. Med utrættet Iver opsøgte han alt hvad der hensigtede til Smagens Forædling, som han allevegne førte tilbage til det Antike, og til hans Kunsts Uddannelse. Beviser herpaa ere hans Opfindelse af et Thermometer for at maale den Hedegrad, som Leerkarrene kunne taale til Glaseringen; hans antiqvariske Bemærkninger over Barberini eller Portlandvasen og hans Afhandlinger over Ochra friabilis nigrofusca og det nye sydwalliske Mineral, i Philosophical Transactions fra 1784 og 1790. For at gjøre sig en Forestilling om hans vidtløftige Fabriks Omfang i Staffordshire, maa man opmærksomt gjennemsee det 1773 først udgivne og 1790 tredie Gang trykte „Catalogue of Camees" etc. Kundskab om hans Fabriks indvortes Organisation giver et af ham udkastet Reglement for alle Arbeiderne deri: Address to the workmen of the pottery, 1783 Foruden disse artistiske og literære Fortjenester gavnede Wedgwood ogsaa sit Fædreneland ved Vei- og Kanalanlæg, hvorpaa han vistnok først blev bragt ved sin egen Fordeel. Da hverken Kanaler eller Landeveie lettede

Transporten af hans Fabrikvarer i den Egn af Staffordshire, hvor hans Etruria laa, stræbte han af alle Kræfter, at raade Bod paa denne Mangel. Saaledes skylder f. E. Grand-Trunk-Canal, som forener Floderne Trent og Mersey, hans utrættede Andragender i Parlamentet, sin Tilværelse. Paa egen Bekostning indrettede han i Staffordshire en Landevei paa 10 (engelske?) Mile og lettede derved i en ellers uveisom Egn Transporten paa Vogne. Iøvrigt var han en behagelig og velgjørende Mand, som stedse anvendte en Deel af sine store Rigdomme til de Nødlidendes Understøttelse og til at aabne nye Kilder for Nationalindustrien. Han døde i det af ham i Staffordshire opbyggede Etruria den 3die Jan. 1795 i en Alder af 64 Aar.

Wegscheider (Julius Aug. Ludvig), een af vor Tids berømteste Theologer, er født den 17de Sept. 1771 i Kübbelingen i det Brunsvigske, hvor hans Fader var Præst. Efter grundige Forstudier paa den lærde Skole i Brunsvig gik han til Universitetet i Helmstädt, og opofrede sig Theologiens Studium, som han ivrigt forbandt med Philologiens og Philosophiens. Udmærkede Mænd som Henke, Wiedeburg o. a. bleve hans Lærere og Venner og befæstede hos den selvprøvende Yngling den alerede tidligt vakte Sands for Sandhedens frieste Undersøgelse og sammes uhyklede Bekjendelse. Efter fuldendte Universitetsstudier erholdt han den philosophiske Doktorværdighed, og aflagde, som Medlem af det under Wiedeburgs Styrelse staaende lærde Seminarium, de første Prøver paa sin Læredygtighed. Kort derpaa modtog han en Huuslærerpost i det anseete sillemske Huus i Hamborg, prædikede der gjentagne Gange med Bifald og var Medstifter af et mellem de Geistlige der endnu bestaaende theologisk Selskab. Hvor ivrigt han i denne Stilling, ved punktlig Pligtopfyldelse, fortsatte Theologiens og Philosophiens, fornemmeligt den kantiskes, Studium, bevise to fortrinlige i den Tid af ham forfattede Skrifter: „Ethices Stoicorum recentiorum fundamenta ex ipsorum scriptis eruta atque cum principiis Ethicis, quae critica rationis practicae secundum Kantium exhi-

det, comparata" Hamb. 1797. 8, og „Versuch, die Hauptsätze der philosophischen Religionslehre in Predigten darzustellen", Hamb. 1801. 8. Foran disse Taler har han fremsat en Afhandling om Religionsinteressens Befordring ved Prædikener, i hvilke vises, hvorledes en frimodig Fornuftunderviisning maa være forbunden med en hensigtsmæssig Virken paa Tilhørernes Følelsesevne. Allerede tidligt opvaagnede det Ønske hos Wegscheider at gavne sit Fædreneland som akademisk Lærer. Han forlod derfor 1805 Hamborg, hvor Befordringen til et geistligt Embede neppe vilde feilet ham, og gik til Göttingen, hvor han, som magister legens og theologisk Repetent underviste med Bifald og tilbragte lykkelige Dage i fortrolig Omgang med sin Ven Bouterweck. Ved sin Habilitation der skrev han en aandrig Afhandling; „De Græcorum mysteriis religioni non obtrudendis", Gött. 1805, 8, hvorpaa snart fulgte den lærde: „Einleitung in das Evangelium des Johannes", Gött. 1806. Han blev ei længe i Göttingen, thi allerede 1806 blev han kaldet som overordentlig Professor i Theologien og Philosophien til Rinteln, hvor han gik hen, efterat det göttinske theologiske Fakultet havde meddeelt ham sin høiste Værdighed. Ogsaa her var hans Virksomhed høist glædelig. Af det just ikke store Antal af de her Studerende samlede stedse en ei ubetydelig Kreds af Lærebegjærlige og taknemmelige Tilhørere sig omkring ham, saavel ved de theologiske, som de i nøie Forbindelse med disse satte philosophiske Forelæsninger. Ei uden Rørelse forlod han derfor dette Sted, da Universitetet 1810 under den westfalske Regjering blev ophævet og han selv forflyttet som ordentlig Professor i Theologien til Halle, hvor hans Virkekreds betydeligt udvidedes. Nu udgav han Pauli første Brev til Timotheus, paa ny oversat og fortolket med Hensyn til de nyeste Undersøgelser om sammes Authentie, Gött. 1810. I dette Skrift gjendrev han med seirende Grunde Schleiermacher, som havde angrebet dette Brevs Authentie i det 1807 udkomne kritiske Sendebrev over samme, og godtgjorde, at dette Brevs paulinske Oprindelse, skjønt ei fuldkommen ophøiet over al Tvivl, dog var

uendeligt sandsynligere, end enhver anden Hypothes man fremsatte herimod. Samler man nu hvad W. i det anførte Skrift og H. Planck i Bemærkningerne om samme Brev, Gött. 1806, have fremsat imod den schleiermacherske Hypothes, forekommer samme saa ugrundet, at man blot for Forfatterens Navn tager Hensyn til den. De Forelæsninger, Wegschneider siden sit Læreembedes Tiltrædelse har holdt og endnu fortsætter med lige Bifald, behandlede det nye Testamentes Exegese, Dogmehistorie og især Dogmatik. Til Brug ved sit Kollegium over Troeslæren udgav han 1815 sit fortrinligste Værk: „Institutiones theologiæ christianæ dogmaticæ, som 1815 udkom i den 5te forøgede Udgave. I dette Værk anføres det supernaturalistiske System efter det ældre kirkelige Lærebegreb, dets Mangel paa Fasthed vises i en beskeden Kritik sina ira et studio og derpaa fremstilles det af Wegschneider først med fuldkommen Consequens gjennemførte og tillige i Bibelen grundede rationalistiske System i den christelige Troeslære. Det Bifald, som de meest anseete Theologer skjenkede denne Lærebog, og sammes Benyttelse ved flere af Tydsklands Akademier holdt Forfatteeen let skadesløs for den bitre Dadel, nogle Ivrere fremkom med, og hver ny Udgave af samme viste, at Forfatterens Valgsprog var: Nunquam retrorsum! Foruden sine Forelæsninger bestyrer Wegscheider ogsaa et theologisk Selskab, hvortil et Antal udvalgte Ynglinger have Adgang. Almindelig Agtelse og Kjærlighed, fra hans Embedsfællers og den studerende Ungdoms Side, der i ham finder en faderlig Ven og Raadgiver og i hans Huus den meest dannende Omgang, gjøre hans Stilling høist behagtlig.

Weigel (Carl), Dr. keiserlig russisk og storhertugelig sachsisk Hofraad, Ridder af Wladimirordenen og udøvende Læge i Dresden, blev født den 1ste Dec. 1760 i Leipzig, hvor hans Fader var Universitetsproklamator og forpligtet Interpres i det nygræske Sprog. Denne meddeelte Sønnen i hans tidlige Ungdom en særdeles Forkjærlighed for det Græske, hvilken en høitbedraget græsk Læge i Leipzig, Dr. Mandakasis, som forhen havde le-

vet i Konstantinopel, meget forhøiede derved, at han opmuntrede ham til at nedsætte sig som Læge i hiin Hovedstad. Ved Underviisning, som Weigel gav unge Grækers i Tydsk, og ved Omgang med de dengang i Leipzig levende, tildeels meget dannede Grækere, en Theodokius o. a. naaede han megen Færdighed i det nygræske Sprog. Han studerede Lægevidenskaben i Leipzig og i Göttingen; Ferierne tilbragte han meest i Halle, hvor Reinhold Forster, Kurt Sprengel, Meckel og Reil værdigede ham deres Venskab. Fra Begyndelsen af 1792 til Slutningen af 1795 gjorde Weigel lærde Reiser i Tydskland, Frankerig, Italien og Schweiz. I temmelig lang Tid opholdt han sig i Wien, hvor han nød den fortræffelige Quarins, den ældre og yngre Jacquins, Plenks, Houmburgs, Humczowskis og Andres lærerige Omgang, og hvor han praktiserede i det almindelige Sygehuus og i Daarekisten med den udødelige Stolls fortroligste Discipel, Dr. Nord. Et ham i og for sig selv forønsket Kald som Læge hos Biskoppen af Platamon i Thessalien modtog han ei 1793, da hans aldrende Forældre ei ønskede ham saa langt borte fra dem. 1794 blev han fortrolig Ven af Dr. Bollmann, som kom fra England til Østerrig, for paa hvilkensomhelst Maade at befrie Lafayette, der blev holdt fangen i Olmütz, da han ei kunde blive løsladt ved Underhandlinger. Weigel gik til Olmütz, forstod at vinde Lafayettes Omgivelser og gav den forbausede Lafayette Underretning om alt hvad der var i Værk til hans Befrielse. Endnu i en Skrivelse af Marts 1826 takkede den ædle Olding ham og bad ham „d'offrir mes reconnaissans sentimens à toutes les personnes, qui ont cooperé avec vous aux marques de bonté et sympathie, dont les prisonniers d'Olmütz ont été l'objet. Ce n'est faute de souvenir ou de gratitude que nous n'exprimons pas a chacun ce que nons n'avons pas cessée d'eprouver dans les vicissitudes de notre vie. Mais la crainte de les compromettre — arrête la manifestation de mes sentimens pour ces exellens amis". Af Skaansel for sine Forældre tog Weigel ingen direkte Deel i Pla-

nens Udførelse, men bragte, da Foretagendet mislykkedes derved, at et østerrigsk Rytterregiment paa Marschen tilfældigt laae indquarteret i Omegnen af Olmütz, de Papirer og Summer, han havde i Forvaring, i Sikkerhed i et fortroligt Huus. Hans Besøg hos Lafayette og hans Medviden i Sagen var bleven bekjendt; dog undgik han videre Undersøgelse ved følgende Omstændighed, da man intet mistænkeligt havde fundet i hans Papirer. Den portugisiske Gesandt ved det danske Hof, Grev Souza-Coutinho, havde lært at kjende ham i den afdøde Grev Schönfelds Huus i Wien og indbudet ham til som Læge, paa meget behagelige Vilkaar, at følge sig, da Greven var sygelig, til Italien og træde i Kongen af Portugals Tjeneste. Dette sikrede Dr. Weigel for videre Ubehageligheder. Han reiste med Greven til Italien og Sicilien. Herfra vilde han reise til Arkipelagus og Konstantinopel, da hans Faders pludselige Død og hans Families Bønner bestemte ham til at vende tilbage. Under sit Ophold i Wien, Venedig, Florents, Rom og Neapel havde Weigel fundet vigtige græske Haandskrifter paa de to vanskeligt tilgængelige Bibliotheker og deels afskrevet, deels sammenlignet dem, f. E. alle 16 Bøger af Aetius fra Amida, hvorover han udgav et eget Skrift, og af hvilke kun 8 ere trykte, videre Dioskorides's berømte Pergament-Codicer i Uncialskrift, Elius Promothus's, Paullus af Nicæas, Alexander Aphrodisiensis, Psellus's og Andres tabte Skrifter. Desuden arbeidede han og for Lærde, med hvilke han stod i Venskabsforbindelse, for sin faderlige Ven Heyne, for Baron Locella, for Schneider, Wagner, Tzschokke o. a. Efter sin Tilbagekomst til Fædrenelandet opofrede han sig det akademiske Liv, holdt Forelæsninger over græske og latinske Læger og udgav et ital. medic. kirurgisk Bibliothek (de første Dele i Forbindelse med Prof. Kühn, de følgende alene), dernæst den græske, italienske og tydske Deel af en nygræsk Ordbog, som hidtil ganske havde manglet. Men, da der ingen Udsigt viste sig enten ved Universitetet i Leipzig eller i Göttingen, hvorhen han var gaaet 1797, paa Indbydelse af sin Velynder Heyne, der gav ham Haab om et overordentligt Pro-

fessur, forbi de lærde Forgjængeres Tal ei saa snart lod vente nogen Oprykken, saa begav han sig 1798 igjen til Wien, for at følge Peter Frank, der, saavelsom hans Søn Joseph var den brownske Lære ganske hengiven, i de derværende kliniske Anstalter. Sygdommenes dengang herskende Genius begunstigede det i sig selv saa isolert ladende brownske System, der fandt Tilhængere i de fleste unge Læger. Imidlertid fulgte Weigel den ærværdige Frank ei blindt hen, advaret ved sine Venner Nord, Plenk o. A., men endnu mere ved de ofte sørgelige Følger af Sygdommens voldsomme Behandling. 1799 vendte han tilbage til Sachsen og nedsatte sig i Meissen. Hans Erfaringer fra Wien vare ham til saa stor Nytte, at han inden kort Tid erholdt en Praxis, der langt oversteg hans Kræfter. Ved den der herskende, meget ondartede Skarlagensfeber anvendte han som Prophylaktikum alerede 1801 Belladonna i saadant Maal, at den bevirkede Tørhed i Svælget. Han havde alerede i Wien lært at kjende dette Beskyttelsesmiddel, som han fandt saa gavnligt og, som bevarede de Helbredede fra ny Smitte. Han lod og 1800 de første Kokopper komme fra London og indpodede dermed sin eneste Søn. Dristiggjort ved dette Exempel og opmuntret af adskillige oplyste Godseiere og Præster i Omegnen foretog han sig Kokoppeindpodningen, nagtet alle Hindringer, med over 600 Personer; og dens Nytte bevistes. 1802 fulgte han sin faderlige Vens, den lærde Læge Dr. Pezolds gjentagne Opfordringer og gik til Dresden, hvor snart en udvidet Virkekreds aabnede sig for ham ved dennes Anbefaling og ved hans Færdighed i de nyere Sprog. Næste Aar gjennemsaae han Manuskriptet til den tydsk-nygræske Ordbog, som udkom i Leipzig, oversatte nogle medicinske Skrifter fra fremmede Sprog og opofrede sig derpaa aldeles Praxis. Han afslog derfor det ham 1804 af Ministeren von Burgsdorf tilbudne første medicinske Professur i Wittemberg efterat han havde lært at kjende Forholdene paa Stedet selv. Medens de Franske herskede i Tydskland forbandt han sig nøiere med andre fortræffelige tydske Mænd og blev, da han stedse vedblev at handle paa sin ligefremme Viis, mis-

tænkt af det hemmelige Politie, som en Fiende af de Franske. Hertil kom at han i Aaret 1813 lod bringe henved 30 syge russiske Officerer, som han, efter de russiske Kommanderendes Forlangende havde i Kur, til Böhmen for deres Helbredelses Skyld, og derved unddrog dem fransk Fangenskab. Derfor blev han, da han i Aug. samme Aar vendte tilbage fra Sygebesøg i Teplitz, hvorhen han bestandigt var gaaet med sachsiske, af den franske Øvrighed kontrasignerte Passer, fængslet ved Grændsen paa Napoleons Befaling og, uagtet flere fremmede høie Statsembedsmænds Forbøn, ført til Erfurt, som dengang havde fransk Besætning. Ved hans Indtrædelse i Statsfængslet tilraabte Navnene af de forhen her indspærrede, von Spiegel og Mahlmann, ham fra Væggen: „Taalmodighed;" og han behøvede samme. Thi uagtet han i en den 19de Sept. i Dresden holdt fransk Krigsret blev erklæret for uskyldig, og Napoleons Sekreteer Lelorgne havde erklæret, at Weigel fortjente Tak og Belønning af den franske Bestyrelse for de Tjenester, han havde viist syge Officerer, blev han i Fængsel, fordi de franske Kurerer vare blevne optagne af de Allieredes fremrykkende lette Rytterie. Endeligt blev han, efter den ved Leipzig slagne Hærs Tilbagetog i Dec. 1813 udvexlet mod en fransk Officeer, ved Keiser Alexanders kraftige Villie og paa gjentagen Opfordring af den Erfurts Blokade kommanderende General, Grev Kleist von Nollendorf. Saaledes havde den før uskyldig erklærede Weigel i en farefuld Tid, adskilt fra sin Familie, henlevet fire piinlige Maaneder, og derhos havt Udgift og Tab for flere tusende Daler *). Efter sin Tilbagekomst erholdt Dr. Weigel Diplom som russisk Hofraad af Keiser Alexander. Ligeledes blev han, paa dennes udtrykkelige Befaling, stillet i Spidsen for de militær-medicinske Anliggender og skulde, i Forbindelse med de sachsiske

*) Maaskee beslutter denne fortræffelige Mand selv engang udførligt at meddele sine Samtidige og talrige Venner og Yndere de nærmere Omstændigheder ved det, som her blot kunde antydes om hans Fængsling saavelsom om Lafayettes Fangenskab. Det vilde ei blive et tomt Blad i Tidshistorien.

Øvrigheder oprettet et Hospital for flere tusende Syge. Hvor vanskeligt dette ogsaa var ved Statskassens Udtømmelse, kom det dog i Stand, og lidt efter lidt fandt 6000 Russere og Preussere deri Optagelse og Pleie. Her anvendte han med det heldigste Udfald de currieske kolde Paagydelser mod Typhus, der rasede saa morderisk udenfor Hospitalet, og havde, med Undtagelse af de meer eller mindre haardt saarede, kun 9 til 10 døde af 100, som Listerne udvise. Derfor overdrog Geheimefinanskollegiet og den fremmede Bestyrelse ham adskillige Anstalters Revision, og han fuldbyrdede dette Hverv til Statens Fordeel. Udnævnt til Læge ved Ridderakademiet, indrettede han hensigtsmæssige Sommer- og Vintersygeværelser; og sørgede i de to Aar, han var paa denne Post, ved ondartede Mæslings- og Nervefeberepidemier saa vel for de unge Mennesker, at ei een eneste Syg døde. Han var desuden og er endnu raadførende Læge ved det kongelige Militærakademie i Dresden. I hiint Tidsrum 1814 og 1815 erholdt han to Tilbud, det første som Medicinalraad til Merseborg, det andet som Medicinal- og Regjeringsraad til Magdeborg. Men han afslog begge Poster, fordi han ei oftere vilde forstyrre sin Søns under Krigen ofte afbrudte Opdragelse, og, fordi han ei vilde forlade dette Sted, hvor han stod i Spidsen for Hospitalerne, en Post, fuld af Arbeid og Fortrædeligheder, for hvilken han havde afslaaet al Lønning, og hvor han med Foragt havde tilbageviist hver Egennytten fordeelagtig Leilighed. Keiseren af Rusland og Kongen af Preussen belønnede den Tjeneste, han havde viist deres Krigere med Fortjenesteordenens Tegn. Imidlertid havde hans egen Sundhed lidt saa meget ved Anstrengelser, Krænkelser og Ubehageligheder, at han 1817 besluttede at gaae til Neapel, for der at bruge Søbade. Dette var Grunden, hvorfor han i Aaret 1817 afslog det med særdeles og meget fordeelagtige Udmærkelser forbundne Kald som Læge til det keiserlig russiske Hof. Styrket vendte han tilbage fra Neapel, og indtraadte paa ny i sin betydelige Virkekreds, gav Bidrag til første Bind af Schneiders græske Ordbog og For-

klaringen af de tekniske Ord, men hindredes ved sine praktiske Arbeider i at levere Tillæggene til andet Bind, som dog ville paafølge. Han har forresten i 25 Aar, skjønt alt for ofte afbrudt, været syssefsat med en fuldstændig Udgave af Aetius's 16 Bøger, hvortil han har samlet meget paa sine Reiser og endeligt ogsaa paa Meermanns Auktion kjøbt en fortræffelig codex bombycin. Hans Liv, som Menneske og Læge, har været velgjørende og almeennyttigt, besjelet af Varme for alt Godt, Sandt og Skjønt.

Weigel (Joh. Aug. Gottlob), den sidstnævntes Broder, Universitetsproklamator og Boghandler i Leipzig, hvor han var født 1773, besøgte Nicolaiskolen i sin Fødestad og nød Privatundervilsning. 1789 begyndte han sine Læreaar i den gleditske Boghandling, hvis Forretningsfører Leich, Broder til den lærde Prof. Leich i Leipzig, var den sidste blandt Leipzigs Boghandlere, der besad en god Kundskab om Boghandelens tidligere, især lærde, Værker og derfor stod i Anseelse hos de Lærde. Under dennes Veiledning havde han tidligere kunnet uddanne sig til antiquarisk Boghandel, men i denne Tid var Lyst til Poesie og Theatret overveiende hos ham, og hine Literaturens ældre Frembringelser havde lidet Tillokkende for ham, uden naar de udmærkede sig ved Kobberstik eller Træsnit, thi lige fra Drengealderen fandt han Behag i Kunstblade. 1793 overdrog Leich ham, under sin Opsigt, Bestyrelsen af den forrige müllerske Boghandling, som var geraadet i Forfald først ved mindre godt beregnet, derpaa bedragerisk og endeligt ligegyldigt dreven Forvaltning. Ved sin Bestræbelse skaffede han den igjen Kredit, og havde sandsynligt igjen bragt den i de gode Boghandlingers Række, hvis ei hans Faders Post, som Auktionær ved Universitetet, ved dennes Død, ei uden betydelige Medsøgere, var bleven ham overdragen. Han tiltraadte sit Embede i Jan. 1795. Da han imidlertid snart mærkede, at denne Post kun sikrede ham de nødvendigste Livsfornødenheder, saa fattede han den Beslutning paa ny at oprette en antiquarisk Boglade i Leipzig, da dette Slags Boghandel, der

forhen besad saa betydelige Magasiner, næsten ganske var ophørt, hvori blandt andet Ophævelsen af Klosterne, som forhen aarligt erholdt en betydelig Mængde Bøger fra Leipzig, ei lidet var Skyld. Men ved denne Plan følte han snart, hvormeget han havde forsømt Kundskab i Sprogene og om gamle Bøger, og det kostede ham Aars Anstrængelse at indhente det Forsømte. Ved denne Følelse af Nødvendigheden fik han tillige en saadan Lyst til den ældre Boghandels Frembringelser, at han derpaa anvendte al den Tid, der blev ham tilovers fra Kaldsforretninger. Omgangen med Lærde, fornemmeligt Prof. Schäfer, var ham meget fordeelagtig. Han kjøbte i Leipzig og søgte at forskaffe sig Forbindelser i hele Europa ved Kjøb og Salg. Frugten af denne Bestræbelse er et Magasin, der er sammenbragt ved 31 Aars Arbeide og som man overalt kjender ved Kataloget: „Apparatus literarius". Dette Foretagende kostede dobbelt Anstrengelse, da en roligere Tid for Europa først indtraf 1816. Ved Forbindelserne med Udlandet og de Lærde i Tydskland maatte Weigel let komme paa den Tanke, selv at forlægge Bøger, især philologiske. Han indsaae herved vel, at Udgiverne, ved nye Udgaver af Klassikerne, ei uden betydelig Bekostning kunde forskaffe sig Materialier og besluttede derfor at anlægge Samlinger af Haandskrifternes Collationer og Lærdes utrykte Arbeider over Forfatterne. Hvad derved er bevirket vise Udgaverne af Longinus ved Weiske, af Euripides ved Matthiæ, af Plato ved Stallbaum, af Etymologicum Gadianum ved Sturz o. a. Den store Samling til de græske Bukolikere er hidtil endnu ei benyttet. Paa samme Maade er Apparatet til Samlingen af græske Forfattere (i 61 Bind) derved kommet i Stand, hvilken paa Titelen nævner mange af de første Philologer som Udgivere. Ei mindre seeværdig end Weigels Bogforraad er hans Privatsamling af Malerier, Originalhaandtegninger, Kobberstik, Raderinger af Malere og xilographiske Arbeider, af hvilke sidste „Biblia pauperum", den saakaldte „Historia St. Johannis", „Ars moriendi", et Brudstykke af en i Træe skaaren Donat og

et andet ganske ubekiendt med Fremstillinger af Lidelsen o. s. v. givet Vink om denne Samlings Rigdom, hvilken hører til Leipzigs Mærkværdigheder.

Weiland (Peter), Præst ved Romonstrantmenigheden i Rotterdam, en af det hollandske Sprog og den hollandske Literatur meget fortjent Lærd, blev født i Amsterdam 1754, studerede først i den latinske Skole i Gouda og fra 1773 Theologie i Leiden, hvor van de Wynperse, Allaman, Valckenaer, Ruhnkenino, Schultens og Hollebeek vare hans Lærere. Han kunde ei blive enig med Dordrechtersynodens Læresætninger og Formularer, hvorfor han holdt sig til Arminianerne og vendte sig til Remonstranternes Seminarium, som, efterat han offentligt havde erklæret sin Overbeviisning om den christelige Taalsomheds Lære og givet Beviser paa sin Duelighed, optog ham som Remonstrantmenighedernes Kandidat. 1781 blev han Præst i Woerden, 1783 i Utrecht og 1785 i Rotterdam, hvor Remonstranternes største Broderskab findes. Under de politiske Uroligheder i Holland var Weiland vel det patriotiske Partie hengiven, men Maadeholdenhed, Orden, Rolighed og Lydighed mod Landslovene vare hans Forholds Grundsætninger; derfor afholdt han sig fra virksom Deeltagelse, og afflog saavel en Raads Post i Staden Rotterdam, som det ham 1798 af den bataviske Republiks fuldbyrdende Raad næsten paatvungne, hæderfulde og indbringende Embede som de indenlandske Anliggenders Agent. 1815 tilbød den nuværende Konge ham et Professur i Literatur og Philosophie ved Universitetet i Utrecht; men han maatte ogsaa afslaae dette formedelst sin Alder og af andre Aarsager. Desto mere har Weiland virket som Forfatter. Selskabet „Maatschappy tot nut van t'Algemeen" meddeelte to af hans Afhandlinger Prisen, nemlig: „Om Ret til egen Dom i Religionen og om sammes Forbindtlighed;" ligeledes: „Om den bedste Maade alerede i Skolerne at indgyde Ungdommen selskabelige Dyder:" og Selskabet „Studium scientiarum genitrix" kronede hans Digt: „Om den sande Lyksalighed i dette Liv". 1805 udkom

paa Regjeringens Befaling Weilands „Hollandske Sprog-lære," hvis Regler endnu følges i alle Dikasterier og Skoler og siden 1818 ogsaa er indført i alle de sydlige Provindsers Skoler. Hans store „hollandske grammatikalske Ordbog"" (1790 — 1811) og hans „Haandbog i det hollandske Sprog" fandt almindeligt Bifald. Han var og Medarbeider i Landrés „Fransk-hollandske og hollandsk-franske Lexikon," hvoraf et andet Oplag er udkommet, og af en „Synonymisk Ordbog", den første af dette Slags i Holland. Desuden har han udgivet en Samling af Prædikener og, uden at nævne sig, nogle theologiske og literære Skrifter. Kong Ludvig udnævnte ham 1807 til Medlem af Udvalget til at bestemme nyt Maal og Vægt. Weiland er Medlem af de første nederlandske videnskabelige Selskaber. Hans Foredrag som Lærer aande sand Gudfrygtigheds Aand. I Omgang er han blid, beskeden og behagelig. Den afdøde Scheffer har malet Weilands Portræt og Boghandler Allart ladet det stikke i Kobber. Blandt Weilands Sønner er een Retslærd og bekjendt af, at han, uagtet Vanskelighederne i det hollandske Sprog, fortræffeligt har oversat Jean Pauls Værker paa Hollandsk.

Weiller (Kajetan v.), indtil 1823 kongelig baiersk Studiedirektør, blev født den 2den Aug. 1762 i München af fattige borgelige Forældre, og begyndte og fuldendte der sin videnskabelige Løbebane fra 1773—83. Philosophie og Theologie tiltrak ham meest og han havde bestandigt den første Plads med Udmærkelse. I den geistlige Veltalenhed erholdt han Sølvpriismedaillen. Efter sin Afgang fra Lyceum paatog han sig en Hovmesterplads hos Landsregjeringsvicekantsler v. Pettenkofen og blev den 21de Mai 1785 indviet til Præst i Freisingen. Da han havde tilendebragt sit Hovmesterembede og ingen offentlig Ansættelse kunde erholde som Lærer, saa fortsatte han sin allerede siden 1779 meddeelte Privatunderviisning i de høiere Videnskaber og foredrog tillige Mathemaeik i Adrian von Riedls Anstalt, saavelsom Philosophie og Theologie hos Theatinerne. Derhos blev han fra 1790 ogsaa brugt af nogle som

Sjelesørger. I Aaret 1792 blev han vel ansat som Lærer i Mathemathik, Historie og Religion ved Realskolen, men uden Løn, og fra Dec. 1794 kun med Vartpenge af 100 Gylden, hvorfor han endnu bestandigt maatte fortjene Underhold for sig og sin Moder ved Privattimer. I Aaret 1795 gav Magistraten i München ham et Tillæg. Fra 1793 skrev han adskillige Skoletaler og Afhandlinger om Opdragelsen og anbefalede sig derved saa meget, at han 1799 først blev Professor i den praktiske Philosophie og Pædagogik og derpaa Rektor ved Lyceet. Samme Aar udgav han og „Ueber die gegenwärtige und künftige Menschheit, eine Skizze zu Berichtigung unserer Urtheile über die Gegenwart und unserer Hoffnungen für die Zukunft“. Herpaa fulgte en Række af pædagogiske og philosophiske Skrifter paa hverandre, saasom: „Versuch einer Jugendkunde“, 1800 „Mein Glaubensbekenntniß über den Artikel der allein seligmachenden lateinischen Sprache: ein Commentar zu meinem Wunsche, der Eintritt etc“ (begge Skrifter 1807); „Erbauungsreden für Studirende in den höhern Classen“, 3 B. 1802—4. I Aaret 1802 belønnede Universitetet i Landshut hans Fortjenester ved den frie Meddelelse af den philosophiske Doktorværdighed, efterat han alerede i Mai var indtraadt som Medlem af den philologisk-philosophiske Klasse i Videnskabernes Selskab, dog med Forbehold af Rektoratsforretningerne. Samme Aar udkom hans „Versuch eines Lehrgebäudes der Erziehungskunde“, 1te og 2te B. 1805; derimellem „Mutschelles Leben“ 1803; „der Geist der allerneuesten Philosophie der Hern Schlegel, Hegel u. Comp“. 1ste Halvdeel 1804, 2den Halvdeel 1805; „Anleitung zur freien Ansicht der Philosophie“, 1804. Dertil kom „Verstand und Vernunft“ 1806. Hans svækkede Bryst nødte ham nu til at udsætte sine Forelæsninger fra 1806 til 1809, da han igjen begyndte dem over de philosophiske Systemers Historie og Philosophie overhovedet. Da de almindelige Sektioner bleve gjorte lige ved Lyceerne og Universiteteterne, forandredes hans Rektorat ril et Direktoriat; 1809 erholdt han tillige Rektorat ved Gymnasiet, Progymnasiet og i Primar-

klasserne, hvorved han blev Direktør for alle Læreanstalterne i Hovedstaden. I Aaret 1808 gav Kongen ham som et særdeles Beviis paa sin Naade den baierske Krones Civilfortjenesteordens Ridderkors. Hans mange Forretninger hindrede ham ei i at udgive hans: „Ideen zur Geschichte der Entwickelung des religieusen Glaubens“, 1ste Deel 1808, 2 Deel 1812, 3 Deel 1814; „Grundriß der Geschichte der Philosophie“ 1813, foruden de aarlige Studieberetninger og andre Afhandlinger. En ny Udmærkelse blev ham til Deel derved, at Kongen 1812 udnævnte ham til Lærer i Philosophien hos Prinds Carl, og 1813 indlemmede ham, som de øvrige Riddere i Adelsmatriklen. Foruden adskillige pædagogiske Afhandlinger har han siden endnu udgivet: „Grundlegung zur Psychologie“, 1817; „Tugendlehre“, 1817. — I denne udmærkede Lærers Skoletaler og akademiske Afhandlinger erkjender man Billedet af et virksomt, stedse for ædle Øiemed arbeidende og mod alt Fordærveligt kjæmpende Liv. Hvad han foredrog for det meste ved høitidelige Leiligheder, udsprang af levende Beskuelse og et rørt Sind. Han erklærede sig med Alvor mod adskillige Misbrug i Opdragelsen og Underviisningen. Især drev han paa Fornuftens Udvikling og en renset, ægte evangelisk Christendom. Udmærket Værd har hans Afhandling; „Ueber die religieuse Aufgabe unserer Zeit“, 1819, og „das Christenthum in seinem Verhältniße zur Wissenschaft“, 1820. I sit sidste mærkværdige Skrift: „Der Geist des ältesten Katholicismus, als Grundlage für jeden spätern“, (Sulzbach 1824) har Weiller philosophisk fremstillet den oprindelige Christendom som den alene sande Universalreligion; han beskriver den som Troens, Haabets og Kjærlighedens Kraft. En saadan maatte naturligviis mishage Lysets Fiender. I Aaret 1823 blev Weiller fritagen for sin Studiedirektion og udnævnt til Geheimeraad og derpaa i Schlichtegrølls Sted til Generalsekreteer ved det kongelige Videnskabers Akademie i München. Igjen afskediget fra denne Post døde han den 23de Juni 1826.

Weimar (Carl August, Storhertug af). Har nogen Fyrste godtgjort, at noget Stort kan udfø-

res selv i et lille Land, saa er det den nuregjerende Storhertug af Sachsen-Weimar-Eisenach. Da dennes Bedstefader, Hertug Ernst August (født 1688), kom til Regjeringen 1707, deelte han denne, som foruden Staden Weimar kun omfattede faa Amter, indtil 1728 med sin Forbroder, Hertug Wilhelm Ernst, en fortræffelig Fyrste, hvis roligt betænksomme Sind dog ofte stemmede lidet overeens med Brodersønnens fyrige Aand. Den sidste arbeidede derfor saa meget ivrigere paa Indførelsen af Førstefødselsretten, som i Aaret 1724 erholdt keiserlig Bekræftelse. I Aaret 1741 forenede han, efter Wilhelm Henriks, den sidste Hertug af Eisenachs, Død denne Linies Lande med sine. Han førte Regjeringen med Aand og paa en meget selvstændig, vist nok ogsaa undertiden fra det Sædvanlige afvigende Maade. Han opførte Jagtslottet Belvedere. Da han døde i Eisenach 1747 gav Formynderskabet over hans eneste, først tiaarige Søn, Anledning til store Stridigheder mellem Hertugerne af Sachsen Gotha, Meiningen og Koborg. Prindsen blev opdragen i Gotha, og havde, endnu ei fuldt 19 Aar gammel (i Følge keiserlig Majorennitetserklæring), modtaget Regjeringen den 1ste Jan. 1756, da han alerede døde den 28de Mai 1758 og efterlod en kun attenaarig Gemalinde med en Arveprinds paa 8 Maaneder (født den 3die Sept. 1757). En anden Prinds, Fred. Ferd. Constantin, blev født efter Faderens Død den 8de Sept. 1758. Nu fornyedes Striden om Formynderskabet, hvilket dog af Rigshofraadet tilkjendtes Enkehertuginden, Amalia, en Datter af Hertug Carl af Brunsvig. Med hende begyndte Weimars Blomstringstid, og en Kreds af de meest udmærkede Mænd forenede sig snart ved hendes lille Hof, hvormed alt Stort og Skjønt, Tydskland dengang havde at opvise, stod i nøie Forbindelse. Enkehertuginden, som i Førstningen selv stod under sin Faders Formynderskab, men snart blev erklæret for myndig, opofrede sine Sønners Opdragelse og Landets Bestyrelse en lige opmærksom og heldig Omsorg. Med stor Klogskab styrede hun den lille Stat i Syvaarkrigens vanskelige Tider. En mangesidigen dannet Statsmand, den ældre Minister v.

Fritzsch, var hendes fortrinligste Raadgiver. Arveprindsen var af en saa fiin Legemsforfatning, at man neppe vovede at haabe et langt Liv for ham, men en omhyggelig Opdragelse og den i ham boende Aandskraft, gjorde hine Bekymringer overflødige. Den fyrstelige Moder valgte de fortræffeligste Hovmestere og Lærere for ham og hans yngre Broder Constantin. Begges Hovmester var fra 1761 til 1775 Grev Görz, siden preussisk Statsminister; blandt Prindsernes Lærere vare Wieland, v. Knebel og for de egentlige Regentforretninger Schmid, siden Geheimeraad og Kantsler. I Dec. 1774 førte Grev Görz og v. Knebel deres Lærlinger til Paris og i Schweiz. Paa Reisen knyttede den unge Hertug Bekjendtskab med Göthe, som blev saa afgjørende for Begges Liv og Virken. En syttenaarig Fyrste og en femogtyveaarig Digter sluttede en Forbindelse, hvis halvtredsindstyveaarige Varighed (regnet fra Göthes Indtrædelse i weimarsk Tjeneste) høitideligholdtes 1825 med hjerkelig almindelig Deeltagelse. Da Hertugen havde fyldt sit 18de Aar, overgav hans Moder ham Regjeringen paa hans Fødselsdag den 3die Sept. 1775, for fra denne Tid blot at leve for sig selv og Muserne. Hvad Carl August i en over 50aarig Regjering har udrettet for sit Land, hvorledes hans ædle Moder indtil hendes 1807 indtrufne Død hjalp til at beskytte og fremme alt Skjønt og Godt, hvorledes hans Gemalinde, Hertuginde Lovise, født Landgrevinde af Hessen-Darmstadt og formælet med ham den 3die Okt. 1775, med sand fyrstelig Aand har staaet ham ved Siden, tillader Rummet her ei udførligt at udvikle. Navnene Göthe, Herder, Wieland, Schiller, v. Voigt, v. Knebel, v. Einsiedel, Musæus, som først nu ogsaa erkjendes i Udlandet, og mange andre talentfulde Mænd, kunne vidne om hvad Fyrstens Aand har gjort af Weimar. Alle Forvaltningens Grene bleve nyordnede i dette Tidsrum; Hertugen selv var, tilligemed Ministrene Göthe og v. Voigt, Universitetet Jenas utrættelige Beskytter og Fremhjelper. Den skjønne Park, det 1771 afbrændte, men af sine Ruiner skjønnere gjenopreiste Residensslot, den botaniske Have i Belvedere, den nyopbyggede store Borgerskole og

mangen anden Indretning ere Beviser for, at ingen Menneskeheden vigtig Gjenstand blev Hertugen fremmed, og at meget lader sig udrette, selv med et lille Lands indskrænkede Midler, ved Standhaftighed og hensigtsmæssig Virksomhed. To Gange fulgte Hertugen Trangen til at forsøge sig i Krigen. Han var med i Feldtoget i Frankrig 1792 og mod Napoleon 1806, men vendte begge Gange, da Lykken ei begunstigede de preussiske Vaaben, snart tilbage til sit Land. Han tiltraadte Rhinforbundet i Dec. 1806, men gik 1813 over til den store Forbindelse mod Napoleon, var 1815 tilstede paa Kongressen i Wien og erholdt med den storhertugelige Værdighed en Landudvidelse, hvorved Weimar, som Fælledshuset Sachsens ældste Linie, dog kun fandt en tarvelig Erstatning for tidligere ugunstige Forhold. Storhertugen var een af de første tydske Fyrster, som ubeskaaret opfyldte det 1815 hele det tydske Folk givne Løfte om en Forfatning med Landstænder. Han sammenkaldte 1816 et Udvalg af Riddergodseierne, Borgerne og Bondestanden og aftalte fordragsmæssigt Grundloven med dem, hvilken blev bekjendtgjort den 5te Mai 1816. Storhertugens Regjeringsjubilæum den 3die Sept. 1826 var en Folkefest i Ordets fuldeste og ædleste Betydning. (See Weimars Jubelfest, 3die Sept. 1825, 1ste og 2den Afd. Hoffmann. 8).

Weimarske Landstænder. Denne Forfatning hviler paa samme Grundsætninger, som ligger til Grund for de fleste andre tydske Staters nye Forfatninger, Eiendommens Repræsentation efter Riddergodseiernes, Borgernes og Bøndernes tre Stænder. Hver Stand afgiver 10 Udsendinger, Universitetet Jena, for dets Dotalgodser Apolda og Remda, den 11te til Rigsgodseiernes Stand. Denne Stand vælger sine Deputerede umiddelbart i de tre Valgkredse, Weimar med Jena og Ilmenau (4 Udsendinger), Eisenach (3) og Neustadt (3). De øvrige Stænders Deputerede udnævnes af Valgmænd, i hvis Valg i 10 Valgkredse alle Stændernes Borgere og alle Medlemmer af Landsbymenighederne tage Deel. Til Valgdygtighed udfordres i alle tre Stæn=

der: tydsk, ægte og christelig Fødsel, 30 aarig Alder og ubesmittet Rygte; for Riddergodseiernes Stand Besiddelsen af et Riddergods, i Stæderne Besiddelsen af et Vaaningshuus og en trafhængig Indtægt (af Kapitaler eller Næringsvei) af 300 Rbdlr. (i Weimar og Eisenach af 500 Daler), blandt Bønderne Besiddelsen af en Bondegaard af i det mindste 2000 Dalers Værdie. De Udsendte vælges paa 6 Aar. Bestyrelsen af Valgforretningen paaligger Landsregjeringerne (Justitskollegierne) i Weimar og Eisenach. En Landmarschal (nu for Livstid Friherre af Riedesel paa Neuhof) og to Medhjelpere danne Landstændernes Direktorium, selv for den Tid, paa hvilken Landstænderne, som regelmæssigt sammenkaldes hvert tredie Aar, ei ere forsamlede. Landstændernes Rettigheder ere: 1) Statshuusholdningens Bestemmelse i Fælledsskab med Landsfyrsten; 2) offentlige Afgifters Tilstaaelse; 3) Deeltagelse i Lovgivningn; 4) Statsregningernes Prøvelse; 5) Ret til at foreslaae nye Love og forebringe Klager mod Ministrene og andre Statsembedsmænd. De vælge Landraaderne, to Raader i Landskabskollegiet, Kassereren ved Hovedlandskassen og Landskabssyndikussen. De 31 Udvalgte ere vel forenede i et Kammer, men saavel Stænderne som Kredsene have den Ret at forene sig til en særskilt Stemme (Curial- og Provincialstemme), hvilket dog kun kan skee ved alle Standens eller Kredsens Udsendtes Stemmeenhed, og hvorover Afgjørelsen tilkommer Fyrsten. Landdagens Møder ere for Tiden ei offentlige, men de fire hidtilholdte Landdages Forhandlinger (for 1817, 1820, 1823 og 1826), trykte, hvorved en større og virksommere Offentlighed er bleven tilveiebragt. Den første Landdag blev aabnet den 2den Febr. 1817, udsat i Juli, fortsat den 1ste Dec. 1818 og endt efter 101 Plenarmøder den 6te Febr. 1819. Korte Udtog af det første Affnits Forhandlinger findes i det weimarske Regjeringsblad for 1817, og af det ander Affnit ere Aktstykkerne (Landsherrens Dekreter og Landstændernes Erklæringsskrifter) særskilt trykte: „Verhandlungen des 1sten Landtags im Großherzogthum Sachsen-Weimar-Eisenach". Jena 1819, 4. Den 2den Landdag blev aabnet den 17de Dec. 1820 og endt efter 101

Plenarmøder den 21de Apr. 1821. Dens Forhandlinger, hvortil nu og Protokoludtogene kom, ere trykte som Bilag til Regjeringsbladet for 1821. Forhandlingerne ved den 3die Landdag, aabnet den 9de Marts og endt den 25de Mai 1823, og ved den 4de, begyndt den 26de Febr. og endt den 10de Mai 1826, ere ogsaa udkomne særskilt trykte. I disse Forhandlinger er meget modnet til Landets Vel, fornemmeligt Fyrstegodsets (Kammerformuens) Udskillelse fra Statseiendommen, hvorved man har fulgt den Grundsætning, at Landet vel ei har Deel i det førstes Forvaltning, fordi det er bestemt til den fyrstelige Familie og Hoffets Underholdning, men, at der dog ei kan foretages noget med sammes Substans, uden Landstændernes Samtykke. Ligeledes har man istandbragt en ny almindelig Skatteforfatning, hvorved man er udgaaet fra alle Stænders almindelige Skattepligtighed og Ideen om en Formueskat, hvorved dog de hidtil skattefrie Godser paa en liberal Maade ere holdte skadesløse. Meget andet er desuden foretaget; men Meget og det Vigtigste (en Straffelovbog, en borgerlig Procesorden m. m.) forberedes til næste Landdag.

'* Weissenthurn (J. F. v.), udmærket som Skuespillerinde, og dramatisk Forfatterske, blev født i Coblenz 1773. Hendes Fader Skuespiller Benjamin Grünbergs Død satte hende, hendes Moder og fem umyndige Sødskende i den meest hjelpeløse Tilstand. For at sikre sin Familie en anstændig Underholdning indgik Johannas Moder sit andet Ægteskab med Andreas Teichmann fra Eisenach. Denne benyttede Børnenes Talent og opførte de dengang meest yndede Stykker af Weißes Børneven. Det lille Kunstnerselskab opfyldte Salen eller Laden, hvori undertiden Thalias Tempel var opslaaet, og erholdt stort Bifald. Johanna, der som den ældste Datter snart maatte paa Torvet, snart i Kjøkkenet, snart til Synge-, Skuespil- og Balletprøver, snart ved en yngre Søsters Sygeseng, kunde naturligviis ei erhverve sig nogle nyttige Forkundskaber, selv ei de uundværligste. Paa Skuepladsen var hun snart Pi-

ge, snart Dreng, snart Prindsesse, snart Bondepige; hun sang og dandsede, medens hun, den tiaarige Husmoder, hjemme maatte sørge for alt. Dertil kom, at hun endnu dagligt ei alene maatte frisere sine Søstres Hoveder, men og sørge for hvad disse Hoveder skulde tænke og vide paa Skuepladsen. Denne Virksomhed i sin Ungdom har Johanna siden priist som sin bedste Lærerinde. Johanna var 14 Aar gammel, da Grev v. Serau, Intendant for Hoftheatret i München, saae hende spille Blondinen i Melodramet af samme Navn og tilbød hende en Ansættelse i München. Hun antog Tilbudet; men, da hun som uerfaren Pige havde mange Hindringer at kjæmpe imod, modtog hun 1789 en Indbydelse fra sin Stedbroder til Baden ved Wien. Keiser Joseph den 2den, for hvem man havde rost hendes Spil, lod hende ved Brockmann ansætte ved Hoftheatret og besøgte sidste Gang før sin Død Skuespillet, da Johanna optraadte i Wien. Her kom den 16aarige Pige til at staae i Baggrunden ved Siden af en Adamberger, Sacco og Stephanie, indtil hun, ved disse Skuespillerinders Død, lidt efter lidt traadte i deres Sted og kom i Besiddelse af de første Elskerinderoller. Først da hun gik over i et ældre Rollefag, afraadte hun den første Plads til Mad. Schröder, af hvem hun vel blev overgaaet i kunstigt Kraftudtryk og dristige Enkeltheder, men aldrig i qvindelig Ømhed og Naturlighed. Det fortjener at erindres, at hun 1809 spillede Phædra for Napoleon paa Slotstheatret i Schönbrunn. Under Forestillingen efterlæste Napoleon den franske Original og yttrede, at han ei havde troet, den tragiske Kunst havde gjort slige Fremskridt i Tydskland. Ved Marschal Duroc lod han Kunstnerinden tilstille en Foræring af 3000 Franker. I det andet Aar af sit Ophold i Wien ægtede Johanna Hr. v. Weissenthurn. Nu benyttede hun sin heldigere Stilling til at indhente alt hvad der fattedes hende i videnskabelig Henseende. Hendes Talent som Forfatterske fik først Leilighed til at udvikle sig hos hende i hendes 25de Aar. Man har adskillige Gange, dog uden Grund, paastaaet, at hun ved sine Arbeider behøvede sine Venners Medvirkning. I man-

mange Tilfælde var hendes Forfatterskab en Hemmelighed selv hos hendes nærmeste Omgivelser: saaledes spillede engang hendes ældste Ven, Brockmann i „Adelheid v. Burgau", uden at ane, at hun var dette Stykkes Forfatterske. Frue v. Weissenthurn er den frugtbareste dramatiske Forfatterske; hendes hidtil samlede Skuespil ere udkomne i 10 Bind; næsten alle ere opførte paa Tydsklands Skuepladse og udmærke sig ved heldig Opfindelse, Udførelse, reent Sprog, rigtig Karakteertegning, Vid og Lune. „Der Wald bey Hermanstadt", saavelsom andre af hendes Stykker ere oversatte paa Engelsk, Fransk, Italiensk, Dansk, Russisk og Polsk. Adskillige Digte og prosaiske Stykker af hende indrykkedes i adskillige Tidsskrifter. Hendes første Fortælling: „Die arme Lise" (i 1ste Aargang af Aglaja) talte formedelst dens rene Følelse til alle Hjerter. Fru v. Weissenthurn skrev ofte sine Fortællinger, Lyst- og Sørgespil under meget store legemlige Lidelser og fandt i denne Syssel Trøst og Bevcligelse. Dog har hun derover aldrig forsømt Huuslighedens Pligter; hun er endog sin egen Frisør og sin egen Pyntjomfrue.

Weitzel (Johannes) er født i Johannesberg i Rheingau den 24de Okt. 1771. Han kjendte aldrig sin Fader, som døde, da Drengen kun var tre Aar gammel. Med tre endnu uopdragne Søstre overladt til en uformuende Moders Pleie, var der ei at tænke paa Opdragelse og Underviisning eller nogen Slags Dannelse, og han maatte i sin Barndom og Ungdom kjæmpe mod haard Nød. Alle Fødselens og Lykkens Forhold, der sædvanligt ere afgjørende for et Menneskes hele Liv, vare imod ham; hvad han er skylder han alene sig selv. Der var neppe Udsigt for Drengen til at lære et Haandværk under Familiens trængende Tilstand. Da man imidlertid fandt ham for svag til Markarbeide blev han bestemt til Skrædder. Men snart opkom Ønsket hos ham om at studere, hvilket yttrede sig stedse mere levende og tilsidst uimodstaaeligt. Standhaftigt drev han igjennem hvad han havde besluttet. I Førstningen maatte han hjelpe sig med sin Landsbyskolemesters tar-

velige Underviisning, derpaa gik han, mod sin Moders Villie, alene til Mainz, lod sig optage i det derværende Gymnasium, og hjalp sig frem paa en næsten underfuld Maade. Det er bemærkelsesværdt, at han, skjønt meget fattig, ei lod sig indskrive i Fortegnelsen paa de fattige Studerende, men ligesom de Formuende, gav Slip paa enhver velgjørende Understøttelse, ja endog betalte den Underviisning, han modtog, medens han selv nærede sig sparsomt med den Underviisning, han gav. Det er et tiltrækkende og lærerigt Skuespil, at see denne frie og kraftige Natur i en lang, haard Kamp mod Trang og mod hans Stands groveste Fordomme, hvilken han udholdt med freidigt Mod og mandig Fasthed, og seierrigt reddede sin Frihed, sin stolte Selvfølelse og sin Tillid til sig og Menneskene. Han har selv beskrevet dette Skuespil i et Slags Selvbiographie under Titelen: „Das Merkwürdigste aus meinem Leben und aus meiner Zeit". Da Cústine i Okt. 1792 indtog Mainz med de Franske, trak Weitzel sig tilbage til Rheingau og modtog en Huuslærers Post hos en Familie af sit Bekiendtskab. Nogle Aar derpaa fuldførte han sine i Mainz afbrudte Studier i Jena og Göttingen, gjorde en Reise til Dresden og derpaa igjennem en Deel af Frankerig og Schweiz og vendte endeligt tilbage til sit kjære Hjem, hvor han i Sines Skjød levede for Studeringerne. Her ophøre de biographiske Notiser, som Weitzel har givet om sig selv i ovenanførte Værk, og det synes afbrudt med 2den Deel. Det er at beklage, men kan ei forekomme fremmed under Tingenes nærværende Stilling. Haabet er imidlertid ei opgivet om at finde de manglende Dele blandt hans Papirer. Tabet af dette Arbeide vil maaskee forekomme mangen smerteligt alerede derfor, at Forfatteren i 2den Deel begyndte en drøftende Udsigt over den franske Revolution, om hvilken man skulde troe, at de eneste af denne Revolutions Historieskrivere, som siden ere optraadte, Mignet og Thiers, havde benyttet den, hvis man kunde antage, at Værket havde været dem bekjendt. — I Rheingau erholdt Weitzel af den franske Øvrighed, som organiserede den venstre Rhinbred, 1798 Kald som Regjeringskommissar i Kanton Otter-

berg, Donnersbergs Depart., og modtog samme. Kort derpaa blev han, paa eget Forlangende, forflyttet i samme Egenskab til Germersheim, forestod der, under de vanskeligste Forhold, en Krigskommissars Post, og havde i samme, da Hæren levede af Reqvisitioner og den overlegne Fiende truede at ville gaae over Rhinen, en udstrakt Fuldmagt og stort Ansvar. Paa denne farlige Post, paa en høist betænkelig Tid, viste Weitzel en Redelighed og Strenghed, der vidne om hans ungdommelige Begeistring for Sandhed, Ret og Dyd, men og om hans ringe Menneskekundskab. Blandt andet forfulgte han en skammelig Bortødslen af Militæreffecter, medens Soldaten næsten leed Mangel paa Alt, og en begunstiget Generals Udsuelser i eget Land. Weitzel havde ei noksom betænkt, maaskee heller ikke vidst, at hans egen Foresatte, Kommissarordonatøren, tog Deel i dette skjendige Rov og beskyttede det. Denne saavelsom Generalen fandt Midler til at blive frikjendte, og viste sig, som man let kan formode, ei deres Forfølger gunstige. De gjorde fælleds Sag med alle de talrige Tyve og Røvere og vandt endog ærlige Franskmænd, som dog næsten aldrig kunde fornægte en vis Nationaluvillie mod Tydskerne. Med disse forenede Jakobinerne og de heftigste Demagoger sig, hvilke alerede længe havde fundet Weitzels Maadehold mistænkeligt og nu anklagede og forfulgte ham som en hemmelig Aristokrat. Saaledes dadlede de Franske hans tydske Væsen og Ivrerne for Tydskheden sildigere hans franske Maneer; Jakobinerne hadede ham som en maadeholden Aristokrat, Aristokraterne derimod som en Jakobiner, og, naar de overspændte Republikanere vilde fjerne ham, fordi de troede at finde monarkiske Grundsætninger hos ham, saa tog man under Napoleon i Betænkning at ansætte eller forfremme ham, fordi han beskyldtes for at nære republikanske Grundsæntiuger. Selv har han med megen Lune skildret og beklaget sit ulykkelige Lod stedse at være alle Narre, Spidsbuber, Renegater, Apostater og Hyklere en Forargelse og Afskye, i en egen Opsats, som har Titelen: „Reiz der Neuheit" og findes i 2det Bind af hans „Vermischte Schriften". Imidlertid havde han, som

almindeligt Folk af hans Slags, den gode Ret for sig, men hans Fiender beholdt Fordelene. Ved den franske Regjerings Omstøbning 1800 blev Weitzel forbigaaet. Efter en Tjenesteforelse, som ellers søges for dens overflødige Indtægter, vendte han, kjed af Partiernes Kiv, Uforstandens og den hyklerske Fordærvelses gale Huusholdning, som under Frihedens, Dydens, Fædrenelandets og Rettens Fane kjæmpede blot for Egennyttens og Begjerlighedens Fordring, tilbage til sin Moder i Johannesberg, ligesaa fattig som han var indtraadt i sit Embede. Men heller ikke her maatte han nyde den forønskede Rolighed og Hvile. Den forrige mainzisse Regjering, som havde sit Sæde i Aschaffenborg, lod ham forvise af Landet under Paaskud at han skulde have skrevet fordærvelige Romaner; men der gaves ingen Roman af ham. I denne Stilling, efter hans egen Ytring den skrækkeligste, som han har kjendt, blev intet tilbage for ham uden at gaae til Mainz, uden Embede, uden Udsigt, uden Formue, hadet og bagtalt af alle excentriske Partier, bunden til en elsket Familie, hvis Underholdning han maatte sørge for. Han vilde forsøge sin Lykke som Forfatter, men havde aldrig ret erkjendt dette Kald for sit, da Skriven i en saa stærkt bevæget og følgerig Tid kun forekom ham som et sparsomt Surrogat for Handlen, hvortil han troede sig bestemt. Desuden maa Forfatteren, ligesaalidet som Forretnings- og Verdensmaaden forsmaae visse Midler til at komme frem, paa hvilke Weitzel lidet forstod sig. Først udgav han et Tidsskrift for Historie, Lovgivning og Politik under Titelen „Egeria"; siden paatog han sig Redaktionen af „Mainzer-Zeitung", og blev endeligt imod sin Villie udnævnt til Professor ved det keiserlige Lyceum. Hans Medborgeres Tillid kaldte ham i Kredsvalgkollegiet, og, som Præsident for den offentlige Undervisnings Jury, gjorde han denne vigtig Tjeneste. De forenede Bestræbelser af Departementets første Øvrigheder, der gjorde sig Umage for ham, kunde ei erholde nogen Befordring, ei engang en Forbedring i hans Stilling af Regjeringen. Politiministeren unddrog ham

X

Redaktionen af Mainzertidenden, som udgjorde den betydeligste Deel af hans Indtægt. Uden Tvivl havde han lagt sig ud med Keiserens hemmelige Politie ved at afslaae et Hverv, hvormed Savary, siden Hertug af Rovigo og Politiminister, beærede ham. De betydningsfulde Aar 1814 og 15 gave Verdens Skjebne og tillige Weitzels en anden Vending. Paa mange Maader drillet under det selsomme Provisorium i Mainz modtog han med Fornøielse et Kald, som Hof- og Revisionsraad, til Hertugdommet Nassau, hvortil nu hans Fødeland „Rheingau" hørte. I Wiesbaden udgav han „Rheinische Blätter", og hvad man almindeligt kalder Lykke, syntes at være bleven grundfæstet for ham, da Carlsbaderbeslutningerne igjen forstyrrede samme. Weitzel der ei vilde skrive under Censur, frasagde sig „Rhein. Blätter", og dermed en Indtægt, der havde sikret ham en sorgfri Tilværelse. I Aaret 1820 blev han udnævnt til hertugelig Bibliothekar ved det offentlige Bibliothek i Wiesbaden, i hvilket Embede han endnu virker. Under hans Navn ere følgende Skrifter udkomne: „August und Wilhelmine", 2 B.; „das Merkwürdigste aus meinem Leben und meiner Zeit", 2 Dele; „Europa in seinem gegenwärtigen Zustande" 1ste B; „die Rheinreise", 1ste B. Endeligt har han (foruden „Egeria", „Mainzer Zeit.", og „Rheinische Blätt."), først med Vogt og derpaa med Neeb udgivet „Rheinische Archiv". Selv anfører han, som noget Eiendommeligt i sit Liv, at han har erholdt alle de Udmærkelser, der bleve ham til Deel, og alle de Poster, han beklædede, uden Ansøgning, ja modtaget dem mod sin Tilbøielighed, men, at han ei kunde naae de to Embeder, hvorom han søgte.

Welcker (Fred. Gottlieb), for nærværende Tid Professor i Oldtidsvidenskaberne i Bonn, er født i Grünberg i det Hessen-darmstadske den 4de Nov. 1784. Efter sine Universitetsaars Tilendebringelse i Giessen erholdt han 1803 en Ansættelse som Lærer ved det derværende Pædagoginm, og gav 1806 ved en Reise til Rom, hvor han kunde rose sig af Zoegas personlige Underviisning, sine Bestræbelser en bestemt Retning. Ved et meget

indholdsrigt Skrift: „Zoegas Leben, Samlung seiner Briefe ꝛc.“; Gött. 2 B. 8. 1819, har han sat denne fortjente Danske et skjønt Minde. Den billedlige Oldtids Udgrandskning, i Forbindelse med det nøiagtigste grammatiske Studium af Klassikerne blev fra hiint toaarige Ophold i Rom den afgjort fremstikkende Karakteer i hans Skrifter, i hvilke man, ligesom hos Zoega, bemærker en Overfylde af Stof, der undertiden skader Tydeligheden. Efter sin Tilbagekomst modtog Welcker 1809 en Ansættelse som overordentlig Professor i Arkæologien og den græske Literatur i Giessen, hvilken han 1816 ombyttede med et Professur i Gøttingen. Siden 1819 hører han til det nystiftede Universitet Bonns Prydelser og til dets virksomste Professorer. Af hans mange Skrifter, hvoraf nogle i hans tidligere Forfatterperiode ogsaa slaae ind i Theologien, anføres her især hans philologisk-artistiske, dog uden at opregne dem alle. Rækken af hans philologiske Arbeider begynder med en Prøve af de „Orphiske Argonauter“, i „deutsch. Merkur“ 1804, 9 H.; hvorpaa næsten samtidigt fulgte „Komoedien des Aristophanes“, 2 B, Giessen og Darmstadt 1810 — 12; og „Elegien des Jeremias“ i græsk Versemaal (i Henkes Museum f. Religionswissenschaft). Med en Opsats om den gamle Kunsts Hermaphroditer i Daubs og Creuzers Studier, 1808, 4 B., begyndte han sine saa lærerige antiquariske Afhandlingers Række, hvis Samling var meget at ønske. Nu finder man dem enkelte i Zoegas „Basreliefen Roms“, Giessen 1811 (kun den 1ste Deel), i „Zeitschrift für Gesch, und Auslegung der alten Kunst“ (kun tre Stykker 1817 og 1818), i Zoegas „Abhandlungen“ med Tillæg, Gøtt. 1817, og i de lærde Udgaver af Klassikerne, ligesom overhovedet intet udgaaer fra ham uden den lærdeste Bearbeidelse. Af hans reenphilologiske Arbeider „Fragmenta Alcmani lyrici“ Gießen 1814; „Hipponactis et Ananii Fragmenta“, Gøtt. 1816; „De Erinna et Corinna, poetriis“ i Creuzers Meletem., og, foruden det nyeste „Theognidis Fragmenta“, Bonn 1826, stemfor alle hans fortræffelige med Fred. Jacobs besørgede

Udgave af Philostratus og Kallistratus eller „Philostrati imagines og Calistrati, statuæ“ Leipz. 1823. 8, hvori Welcker har nedlagt en Skat af philologisk Lærdom. Meget andet f. E. hans Betragtning af Tetralogien, har fundet levende Modsigelse; denne Lærdes nyeste Skrift: „Ueber eine kretische Kolonie in Theben, die Gøttin Europa und Kadmos“, Bonn 1824, er ei mindre vigt paa heldige Følgeslutninger af skarpsindig Forskning. I Følge en efter den af Mainzerkommissionen foranstaltede Undersøgelse opkommen Mistanke, bleve hans Papirer for nogle Aar siden tagne i Beslag, men, som man vel kunde vente, ham tilbagegivne af den kongelige Ministerialkommission i Berlin 1826, med den Erklæring, at det var tilstrækkeligt godtgjort, at han ei selv havde taget nogen Deel i de politiske Bevægelser, men var bleven samme fremmed.

† Wellington (Arthur, Hertug af), Fyrste af Waterloo (en Titel, som ei Prindsregenten, men Kongen af Nederlandene har givet ham), kan som Feldtherre og Diplomat i Storbritanniens Aarbøger alene sammenlignes med den berømte Marlborough. Mindre rig paa Ideer, mindre genial i sine Planer, mindre smidig, veltalende og henrivende, mindre glimrende i Hæren, i Statsraadet og i alle Forhold, end Blenheims Helt, rager han dog paa sin verdenshistoriske Løbebane frem over den af Swift bagtalte, af Chesterfield og Coxe forsvarede Marlborough, i udvortes Hjelpemidlers Omfang og Rigdom, i sin Stillings Magt og Indflydelse, i Udfaldets Vigtighed, og i Berømmelses Udbredelse. Marlboroughs Navn har overlevet sine mange Fiender, Wellingtons Navn kommer til Efterverdenen med hans store Fiendes, hans skarpsindigste Bedømmers, med Napoleons. Marlborough maatte træde bort fra sine Bedrifters Skueplads, uden at kunne lægge sidste Haand paa sit Værk; den mere lykkelige Wellington udførte og tilendebragte hvad andre havde begyndt. Uden selv at være ansvarlig Leder og Ordner af de offentlige Forhold, var han i Ministreues Raad som fortroligt Vidne, Deeltager og Raadgiver; intet Almindeligt eller Afgjørende blev foretaget

i Europa uden at han blev hørt og han blev valgt til Sendebud ved de hemmeligste Meddelelser. I denne Stilling har Wellington staaet, indtil den nyeste Tid. Efterat han i Verona havde erklæret Englands Neutralitet i den spanske Sag, lod han en Forandring i Forfatningen anbefale de spanske Cortes i Madrid ved sin Fortrolige, Lord Fitz-Roy Sommerset. Den spanske Stolthеds Haardnakkenhed forkastede Wellingtons Raad. Ligesaalidet lykkedes det Hertugen i Slutningen af 1822 i Paris at forhindre Udbruddet af Krigen mod Spanien ved fredelig Mægling. Han vendte nu tilbage til London. Her bekjendtgjordes nogle Maaneder efter det østerrigske, preussiske og russiske Hofs Svar, i hvilket de, paa den af Hertugen af Wellington dem tilstillede Forestilling angaaende Negerhandelen, erklærede, at de vilde medvirke til enhver Forholdsregel for at gjøre Ende paa Slavehandelen og vilde forbyde samme som Sørøverie; dog skulde der først træffes en Overeenskomst med Frankerig og Portugal med Hensyn til Anvendelsen af alle hensigtsmæssige Midler. I Aug. og Sept. foretog Hertugen af Wellington en Reise til Nederlandene, for at tage Bygningen af de nye Fæstninger paa den franske Grændse i Øiesyn, hvortil Omkostningen skulde bestrides af franske Kontributionspenge. I de følgende Aar blev Hertugen af Wellington ligeledes dragen til adskillige vigtige Kabinetsforhandlinger. At han i høi Grad var i Besiddelse af den kongelige Yndest saae man blandt andet deraf, at Kong Georg den 4de viste ham den Ære to Gange at spise hos ham, hvilken han ei havde viist nogen anden Undersaat i sit Rige. Efter Keiser Alexanders Død blev Hertugen valgt til at lykønske Keiser Nikolaus til Thronfølgen, medens den brittiske Gesandt i Constantinopel, Stratford-Canning, samtidigt (Marts 1826) indledede Underhandlinger til Fordeel for Grækerne. Regjeringen tilstod Lægen, Dr. Hume, som ledsagede Hertugen, en betydelig Løn, og hans Familie, i Tilfældet af hans Død, en Pension. Hertugen gik over Berlin, hvor han blev modtaget med Udmærkelse som Feldtmarschal (han er Chef for det 28de preussiske Infanteriregiment) og erholdt Blüchers Büste

af Kongen, til Petersborg. Her var han stedse i Nærheden af Keiseren, som tillagde det russiske Infanterie-Regiment Smolensk Hertugen af Wellingtons Navn, og vendte, efterat have underhandlet med det russiske Kabinet om den russisk-tyrkiske og græsk-europæiske Sag, i April 1826 tilbage til England igjennem Berlin og Brüssel. Hertugen havde i Petersborg bevirket en Overeenskomst mellem Rusland, England og Frankerig, der og blev bifaldet af Østerrig og Preussen, om at gjøre Forestillinger hos Porten til Fordeel for Grækerne, der paa visse Sikkerhedsbetingelser blot skulde erkjende tyrkisk Overherredom, og, hvis disse Forestillinger ei virkede, da at tvinge de krigførende Magter til at standse med den skrækkelige Blodsudgydelse og nedlægge Vaaben. Dog skulde først Stridighederne mellem Rusland og Porten afgjøres, og denne Afgjørelse fandt ogsaa virkeligt Sted ved Kongressen i Akreman. Derimod vilde Tyrkerne intet høre angaaende Grækernes Sag, hvori de paastode ingen fremmed Magt havde Lov at blande sig. Rusland har derfor udsendt en Flaade, som i Forening med en fransk og engelsk skal søge at standse Fiendtlighederne mellem Tyrker og Grækere. Hvis Udfaldet kroner Wellingtons Underhandlinger i denne Sag med Held vil hans Navn ei alene glimre i Statskunstens Historie, men og i Menneskehedens. Ved Cannings Ophøielse til første Minister tog Wellington, der afveg fra Førsteministerens Grundsætninger, sin Afsked og paadrog sig derved Folkets Dadel, ligesom heller ikke Kongen syntes tilfreds med dette hans Skridt.

* **Wenceslaus** (Wenzel), tydsk Keiser (dog ogsaa, fordi han ei havde modtaget Kroningen i Rom blot kaldet Konge) og Konge af Böhmen, af det luxemborgske Keiserhuus og Carl den 4des ældste Søn, blev født 1361. Hans Regjering indtraf paa en Tid, da den i Tydskland herskende Lovløshedstilstand vilde lagt selv de kraftigste Fyrster store Hindringer i Veien. Den unge Wenzel, med hvem maaskee selv Petrarca, hvis han havde opfyldt Carl den 4des Ønske at opdage ham, ei vilde have udrettet noget stort, ved den

bagvendte Behandling, han erholdt fra Vuggen, var i enhver Henseende umoden til det svære Værk, hvortil han blev kaldet. To Aar gammel var han alerede kronet til Konge i Böhmen; 6 Aar gammel gav han alerede paa Faderens Forlangende en Belehning og saae en Hertug knæle for sig; i sit 10de Aar blev han formælet; i det 12te belehnet med Mark Brandenborg og opdragen til Statsforretninger, og han var ei 18 Aar gammel da han 1378 fulgte sin Fader paa den tydske Throne. Blandt de velmeente Formaninger, som denne gav ham ei længe før sin Død, ringeagtede han netop den meest, som han, ved Tydsklands daværende Tilstand, klogt havde skullet følge, nemlig, „at beholde Paven, Præsteskabet og de Tydske til Venner". I sin Fader fandt han rigtigt nok heller intet stort Mønster, og havde denne alerede behandlet Tydskland som Stedfader, saa gjorde Sønnen det endnu mere. Stolthed og Grusomhed vare Grundtrækkene i hans Sindelag og nedrig Vellyst hans Tilbøielighed. To Omstændigheder gjorde hans Stilling især vanskelig. I hans Regjerings første Tid var Forargelsen over Kirkeskilsmissen ved tvistige Pavevalg, paa det høieste og havde de fordærveligste Tilbagevirkninger paa Statsforholdene. I Tydskland havde Næveretten taget Overhaand, formedelst Mangel paa en fast Rigslov og en kraftig Forvaltning. Hvert Partie søgte at forstærke sig ved Forbund, for ved egen Kraft at skaffe sig Beskyttelse mod Vold og Uret, hvilken Lovene ei kunde skjenke, og et Forbund mellem de ved Rigdom mægtige og modige schwabiske Stæder og dem ved Rihnen var indgaaet mod Fyrsterne og Adelen, som i flere Egne af Tydskland ligeledes indgik Forbindelser som Løveselskabet, Hornenes Selskab og St. Georgs Selskab. Wenzel, der imidlertid, som man bebreider ham, spildte sin Tid i Prag mellem Qvinder og Hvidtøl, saae uvirksomt paa Partistriden, og det syntes som om han hemmeligt opmuntrede Stædernes Forbund for at svække Fyrsternes Magt. Endeligt, da disse Forbindelser endog truede den kongelige Anseelse, bevægede Faren ham til at virke imod dem ved en almindelig Landsfred. Selv Stæderne tiltraadte sildigere denne Fred, men den

Forbindelse (fruntlich Stallung), som de 1384 sluttede paa fire Aar og fornyede i de følgende Aar, var endnu ei udløben, før en heftig Krig 1387 udbrød imellem Fyrsterne, Greverne og Herrerne og de forbundne Stæder, hvori disse maatte bukke under, efter den afgjørende Træfning ved Döffingen. Wenzel sad imidlertid rolig i Prag, og, om han og ei (som der fortælles) svarede Rigsstændernes Gesandter, der anmodede ham om at komme til Tydskland og gjenoprette Freden, „at han ei vidste, om han var forbunden til at forlige Stænderne, som han ei havde ophidset mod hverandre, og han maatte frygte Ulvens Skiebne i Fabelen, som vilde forsone to stridende Væddere", saa handlede han dog overeensstemmende med disse ham i Munden lagde Ord; og selv den nye Landefred, som han sluttede i Eger 1389, og hvorved han ophævede saavel Stædernes som Fyrsternes Forbindelse, aftvang blot Omstændighederne ham. De Nederlag og Tab, Stæderne havde lidt, holdt Sværdet i Skeden. Wenzel opfyldte derimod gjerne Stændernes Ønske voldsomt at ophæve al Gjeld til Jøder, der var meget byrdefuld for mange Fyrster og Stæder; men rigtignok maatte alle Gjeldnere betale Kongen, som efter hiin Tids Forestillingsmaade var øverste Besidder af Jødernes Formue, 15 af 100. Selv i Böhmen var Wenzel ei yndet: han foretrak Tydske for Böhmerne, handlede efter egensindigt Lune, og opbragte Adelen, ved voldsomt at tilbagefordre de bortforpagtede Krongodser og lade enkelte, som vægrede sig herved, henrette, og ved at tillade sig Uretfærdigheder og Voldsomheder i Stridighederne mod Geistligheden. Selv hans Broder, Kong Sigismund, og hans Fætter, Jobst, Markgreve af Mæhren, vare imod ham, og saaledes opkom endeligt 1394 en Sammensværgelse mellem de böhmiske Store, som overfaldt og fængslede ham. De Skridt, som hans yngste Broder gjorde til hans Befrielse, og de Trudsler, hvorved de tydske Rigsstænder søgte at bevirke deres Overhoveds Løsladelse, forskaffede den Fangne, efter nogle Maaneders Forløb, igien Friheden, hvilken han, efter et bøhmisk Sagn, skal have erholdt ved en Badepiges Troskab. Wenzels Anseelse i Tydskland var imidlertid efterhaanden aldeles tabt.

Han gav Anledning til den Bebreidelse, at han for Penge havde ophøiet den mægtige Johan Galeazzo Visconti til Hertug af Mailand og derved tilsidesat Rigets Fordeel. Feider forstyrrede igjen Landefreden og nogle Ridderforbindelser, som Kølledragernes, der havde deres Navn af de Sølvkoller, der vare et Tegn paa deres Forbund, bleve saa farlige for den offentlige Rolighed, at ogsaa Fyrsterne nu forstærkede deres Forening. Det Partie, Kongen tog ved den endnu vedvarende Kirkeskilsmisse, og efter Omstændighederne ogsaa billigt burde tage, bidrog væsentligt til de afgjørende Begivenheder, der berøvede ham den tydske Krone. Han forenede sig med Frankerig, for at bevæge de to Paver, som vare blevne valgte af Cardinalerne i Avignon og deres Modstandere i Rom, til deres Værdigheds Nedlæggelse, for at Kirkefred kunde bevirkes ved en ny Paves eenstemmige Valg, og paatog sig derfor især at formaae eller endog tvinge Modpaven Bonifacius til at nedlægge den pavelige Værdighed. Men Kurfyrsterne, hvoraf de fleste havde erkjendt hiin Pave, vare ei tilfreds med Wenzels Hensigt, allermindst Kurfyrsten af Mainz, Johan af Nassau, der skyldte denne Pave sin Værdighed. Denne Omstændighed bidrog ei lidet til de Skridt, som Kurfyrsterne gjorde mod Kongen, og det er meget sandsynligt, at Bonifacius, for at tilintetgiøre Wenzels Plan, ophidsede dem dertil. Klagerne over Kongens Uvirksomhed og Sorgløshed bleve fra 1397 stedse lydeligere, og man erkjendte stedse meer, som Königshoven siger i sin Elsasser-Krønnike, at Wenzel „nüt ein Mehrer des Reichs, als sich ein römischer Keiser schreibt, sunder ein Münner was, und Versumer und unnützer Mann des hilgen Reichs." Kurfyrsterne kom endeligt til den Beslutning at afsætte ham. Men Spørgsmaalet om, hvo der skulde vælges i hans Sted, gjorde dem uenige, og derfor erklærede blot Kurfyrsterne af Mainz, Trier, Cøln og Pfalz, i Forsamlingen i Labnstein, Wenzels Afsættelse (1400), og valgte Kurfyrst Ruprecht af Pfalz, der havde overdraget Erkebiskoppen af Mainz sin Stemme, til Konge. Wenzel blev ganske ligegyldig herved, og det var uden hans Medvirkning, at han endnu beholdt

adskillige Forsvarere af sine Rettigheder, da de færreste Rigsstænder vare tilfreds med de rhinske Kurfyrsters Skridt. Ruprecht kunde desuden, ligesaa lidet som Wenzel, afhielpe det dybt rodfæstede Onde, og selv han fandt snart saa mange Partier og Vanskeligheder at kjæmpe imod, at ingen Plan til Rigets Bedste kunde udføres. Wenzel kom imidlertid i nye Tvistigheder med sin Broder Sigismund, hvoraf Følgen var hans Fangenskab paa ny i Wien, hvor han maatte sidde halvandet Aar. Efter hans Befrielse gjorde Ruprecht ham Forslag til Forlig, hvilke han dog ei modtog, og først, da Rigsstænderne efter dennes Død (1410) hævede Kong Sigismund paa den tydske Throne, opgav Wenzel sine Fordringer ved et Forlig med sin Broder. Han blev i Besiddelse af sit Arverige og levede i Bøhmen i sædvanlig Uvirksomhed, der kun blev afbrudt af de ved Huß's Lære vakte Bevægelser, hvilke Wenzel, Geistligheden fiendsk, i Førstningen begunstigede. Men, da Huß's forbittrede Tilhængere, efter deres af Wenzel ivrigt beskyttede Lærers Henrettelse, opstode i Bøhmen og begyndte den blodige Hussiterkrig, gjorde dette et saadant Indtryk paa Wenceslaus, at han blev rørt af et Slag og døde 1419. Nyere Historieskrivere have søgt at undskylde ham, men, om og mange af de Beskyldninger, Samtidige gjorde imod ham, kunne være grundede i Partihad og Geistlighedens Mishag, saa fordømmes dog hans Minde selv af den troværdige Histories Vidnesbyrd. See Pelzels Lebensgesch. der römischen und böhmischen Königs Winceslaus. Prag 1788-90, 2 B.

Wendler (Joh.) var født i Nürnberg den 23de Okt. 1713 og døde i Leipzig som Boghandler den 14de Okt. 1799. Da denne Mand ved sine Forlagsartikler havde erhvervet sig en betydelig Formue og ei var gift, saa blev det ham, efter givne Vink, muligt, at vedligeholde sit Minde, som han ved mange Feiltrin havde fordunklet, ved adskillige milde Stiftelser. Da Gellert forgjeves havde tilbudet adskillige Boghandlere Forlaget af sit første Værk, Fablerne, paatog Wendler sig Forlaget af samme og gav 32 Groschen for Arket.

Bogen oplevede snart fem Oplag og Wendler forlagde nu de øvrige af Gellerts tidligere Skrifter. Efter det tredie Oplag af Gellerts Fabler stiftede han 3 Stipendier, hvert paa 100 Daler, hvilke skulde gives paa to Aar; dernæst 1787 en Friskole i Leipzig for Børn af mindre formuende Forældre og udsatte til dette Øiemeed 10,000 Daler. 60 Piger og Drenge underviises i denne, under Navn af den „Wendlerske Friskole" bestaaende Anstalt af 7 Lærere og een Lærerinde og forsynes med de fornødne Skolebøger. I Aaret 1790 eller 91 stiftede Wendler 6 Fripladser i Leipziger-Conflikt, især for Studerende fra Nürnberg eller dem, som vare fødte i en Omkreds af 3 Mile fra hans Fødestad, og, i Mangel af saadanne, for studerende Fremmede; derfor erholdt og, kort efter dette Fribords Stiftelse, der, ligesom den ovennævnte Skole fører Wendlers Navn, en her studerende Servier først een af disse Fripladser. I den wendlerske Have, der grændsede tæt til hans ved den grimmaiske Poet liggende Huus, stod ogsaa først et Minde, som Wendler havde ladet sætte Gellert, men dette er nu opstillet i Universitetshaven ved Paulinum.

Werlauff (Erich Christian), Justitsraad, Bibliothekar ved det store kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn og een af Danmarks grundigste Historikere, er født i Kjøbenhavn den 2den Juli 1781. Hans Forældre vare Koffardie-Kapitain Jens Werlauff en Præstesøn fra Nordlandene, og Wilhelmine Frederike Wirth, Datter af den i det Nyerup-Kraftske Literaturlexicon nævnte Dr. Med. og Landphysicus i Sjelland Tobias Wirth. Uagtet han tidlig mistede sin Fader paa en Reise fra Ostindien, besluttede hans Moder dog at anbringe ham paa den videnskabelige Bane. Efter privat Underviisning af nuværende Sognepræst til Kongsted, Hr. Flemmer R. af D., deponerede han ved Universitetet i Oktober 1796, og erholdt saavel til første som anden Examen bedste Karakteer med Udmærkelse. I Oktober 1802 underkastede han sig den juridiske Embedsexamen, med Karakteer Laudabilis; men uden heraf at giøre noget videre Brug. Da hans Moders indskrænkede Huuskreds

og sparsomme Indtægter kun havde tilladt ham faae Adspredelser, var han fra sin tidlige Ungdom bleven vant til at søge sin fornemste Tidsfordriv i Læsning. Tilbøielighed og Tilfælde gav ham fortrinlige Bøger af historisk Indhold i Hænderne; saaledes blev Historien, især Fædrenelandets, tidligen hans Yndlingsfag og efterhaanden hans eneste Studium. Allerede forinden han fuldførte sin akademiske Løbebane, var han bleven antaget som Inspectør ved det store Kongelige Bibliotheks Læsesal; og, da han heri Aaret 1803 erholdt en lille Gage, da han i sin Moders Huus nød fri Underholdning, og da hans usikkre Helbred betog ham Lyst til at betræde nogen anden Embedsvei, vedblev han at benytte sin Stilling ved Bibliotheket til at udvide sine Kundskaber, uden at fatte nogen bestemt Plan for Fremtiden. Taknemmelig erkiender han tillige den Opmuntring og Veiledning som skjenkedes ham af vore lærdeste Historikere og Oldgrandskere, Abr. Kall, G. Th. Thorlacius, Thorkelin, J. Olaffen og Nyerup. I Aaret 1800 vandt han Universitetets Priismedaille for Besvarelsen af et historisk Priisspørgsmaal om de gamle nordiske Folks Krigsvæsen; et Ungdomsforsøg, som han dengang ei fandt det passende at forelægge Publikum og som andre Arbeider siden hindrede ham fra at bearbeide, efter den i skandin. Museum meddeelte Plan. Hans Bestræbelse for at skaffe sig Kundskab i Islands gamle Sprog og Literatur, banede ham Vei til i nogle Aar at nyde det Arne-Magnæanske Stipendium; i hvilken Anledning han arbeidede ved Kollationeringen og Oversættelsen af Magnus Lagabæters Gulathingslov. I Aaret 1804 døde hans Moder, i hvis Huus han med en kjær Søster havde tilbragt 23 Aar af sit Liv, som havde gjort ham det muligt at anvende Tiden blot paa sine Studier og om hvis moderlige Omhed en veemodig Erindring følger ham til Graven. Hans Stilling vilde nu være bleven mindre sorgfrie og uafhængig, dersom han ikke næste Aar, 1805, ved daværende anden Bibliothekssekreteer Prof. Engelstofts Indtrædelse i Universitetsdirektionen, havde erholdt hans Post ved Bibliotheket. Opmuntret af Hertugen af Augustenborg, Universitetets Patron og det Kon-

gelige Bibliotheks Chef, samt af sin uforglemmelige Velgiører og Foresatte, Overbibliothekaren Konf. Rd. Moldenhawer, tillod han sig nu det Haab; ved forefaldende Leilighed, at kunde adspirere til et akademisk Læreembede. For at habilitere sig dertil, disputerede han i Aaret 1808 for den philosophiske Doktorgrad; og fra Vintersemestret samme Aar holdt han offentlige Forelæsninger over enkelte Dele af den nordiske Historie. — I Aaret 1810 blev han ansat som Adjunkt ved Universitetet og deeltog fra næste Aar af i Examinationen. I Slutningen af Aaret 1811 blev det efter J. Olaffens Død og Justitsraad Thorlacius's, samt Etatsraad Thorkelins Fratrædelse, Etatsraad B. Thorlacius og ham overdraget at fuldføre Udgaven af de norske Kongers Historie, hvoraf 4 — 6te Bind udkom i Aarene 1813 — 26 og hvori den danske Oversættelse til Kongernes Historie efter Sverre, Persons og Stedregisterne, samt Oplysninger, som i Fortalen ere benyttede, udgiøre hans Bidrag. Hertil hører ogsaa det af ham opdagede og i Aaret 1815 udgivne mærkelige Anecdoton til Oplysning om den norske Stats- og Kirkes indbyrdes Forhold under Kong Sverre, som er anført og benyttet i nyere historiske Haandbøger, f. Ex. i Rühs's Geschichte des Mittelaltes (1816) og Sartorius's Udgave af Spittlers Geschichte der europæischen Staaten. I Aaret 1812 blev han Prof. extraordinarius, for især at foredrage den nordiske Historie og Oldsager. Ved Bibliotheksekreteer Ekkards Afgang blev han 1814 første Bibliothekrekreteer og 1818, efterat den egentlige Samling af de norske Kongers Historie var fuldendt med 5te Deel, virkelig Justitsraad. Efter Overbibliothekarens, Konferentsraad og Ridder Moldenhawers Død 1824 beskikkedes han til Bibliothekar og havde tillige den Lykke i en Mand, der giennem en Række af Aar havde hædret ham med sin Yndest, Hr. Exc. Hr. Geheimestatsminister O. Malling, at erholde en ligesaa virksom, som human Chef. De af hans udgivne Skrifter, som ikke nævnes i Litteraturlexiconnet, ere: Symbolæ ad geographiam medii ævi, ex monumentis islandicis, 1821 (som Program

til Reformationsfesten, hvorved han i dette Aar holdt Talen); Nekrolog over Etatsraad Abr. Kall i Litteraturtidenden 1822; Historiske Efterretninger om det store Kongelige Bibliothek i Kiøbenhavn, 1825; Nonnulla de notione vocis „Jarteikn“, i den Arne-Magnæanske Udgave af Laxdælasaga, 1825; om de gamle Nordboers Begravelse i Skibe i Antiqvariske Annaler 4de Bind 2det Hefte; Monument over Kong Hans og Dronning Christina, i St. Knuds Kirke i Odense, 1827 (med to Kobberplader, bekostet af Forfatterens og Manges dyrebare Mæcen Hr. Exc. Geheimekonferentsraad Bülow til Sanderumgaard). Han er Medlem af det danske Videnskabers Selskab, af Videnskabernes Selskab i Throndhjem, af det Kgl. S. for Fædrenelandets Historie og Sprog, det skandinaviske Literaturselskab og af det nordiske Oldskriftselskab. Tillige har han efter Kongelig Befaling tiltraadt den Arne-Magnæanske Kommission og Kommissionen for Oldsagers Opbevaring. Han er gift med Wilhelmine Heger, Datter af Hr. Heger, forhenværende Kongelig Skuespiller og E. M. Heger født Schmidt. — Professor V. Simonsen har nævnt Justitsraad Werlauff og Prof. Molbech som de Mænd, der bedst vare i Stand til at skjenke Danmark en Fædrenelands-Historie, der kunde svare til de Fordringer, et dannet Publicum giør til en saadan og afhjelpe et betydeligt Savn i vor Literatur.

* Werner (Fred. Ludv. Zacharias) hører til de mærkværdige Samtidige, deels formedelst hans Medvirkning til en religiøs Reaktions Øiemeed, om mnligt paa Protestantismens Bekostning, deels formedelst hans digterske Eiendommelighed, deels formedelst hans mangfoldige personlige Forhold. Han var født i Königsberg i Preussen den 18de Nov. 1768. Hans Fader, Professor i Historie og Veltalenhed ved det derværende Universitet, døde, da denne hans eneste Søn først havde fyldt sit 13de Aar, saa at denne nu indtil det 22de Aar stod under umiddelbar Indflydelse af sin Moder, som var en Nærbeslægtet af Digteren Valentin Pietsch. Hun var, efter flere troværdige Vidnesbyrd, en Kone af giennemtrængende Aand, levende Indbildningskraft og dyb Følelse, men tabte dog sildigere sine fortrinlige

Sjelekræfters Ligevægt og leed til sin Død af en Sindssygdom. I Aaret 1784 blev Werner Student i Königsberg, hørte juridiske og kameralistiske Forelæsninger samt Philosophie hos Kant, hvis „Kritik der reinen Vernunft" udkom paa denne Tid, og ofrede derhos, som eenstemmige Efterretninger paastaae, til Epikurs Gratier med fri, afgjort Forkiærlighed. Af en forherskende religiøs Retning fandtes intet Spor hos ham i hans Universitetsliv, men snarere af det Modsatte i den Tids Modeoplysnings Forstand. Efter den første Udflugt fra Königsberg til Dresden traadte han som Kammersekreteer i preussisk Statstjeneste og beklædede denne Post paa flere Steder, længst i Warschau. I Aaret 1799 giftede han sig andengang, efterat det første Ægteskab var blevet opløst af ubekjendte Grunde, og indgik, efter gjentagen Skilsmisse, ei uden betydeligt Tab fra hans Side, en tredie Forbindelse med en ung elskværdig Polakinde, der ei forstod et Ord Tydsk, ligesaalidet som han Polsk. Livet i Warschau var paa den Tid tvangløst, muntert og rigt paa mangfoldige Nydelser; især fandt en inderlig Selskabelighed Sted mellem de Tydske. Werner indgik især en nærmere Forbindelse med den dygtige Mnioch og den ungdommeligt aabne Hitzig. Under de skjønneste Paavirkninger af en tryllende Natur, en hjertelig Omgang og en velgjørende Frihed fremkom Aar 1800 „Die Söhne des Thales", hvorom Forfatteren i et Brev til Hitzig 1801 leilighedsviis udtrykker sig saaledes: „Jeg er, for at sige dig Sandheden, noget, men ei meget tilfreds dermed; men Jeg kan umuligt omsmelte det. Jeg veed, at Tingen, om og enkelte Scener kunne være Frembringelser af en ei ganske uheldig Phantasie, dog ei har noget rigtigt Forhold i Delene, megen Snak og liden Handling, men endnu mindre dramatisk Interesse." Denne Selvbekiendelse fortjener en Plads her formedelst den dybt indtrængende Dom. Hans Ophold i Aarene 1801 — 4 i Königsberg, hvorhen hans Moders tiltagende Sygdom havde kaldt ham, forraadede alerede mangen skjult Spire af hiin Tænkemaade, hvorfor han siden saa lydeligt erklærede sig; derom vidne uimodsigeligt adskillige Breve fra hiin Periode. Den 24de Febr. 1804, Moderens

Dødsdag, er bleven bekjendt ved en Digtning af samme Navn. I Besiddelse af en rede Formue paa 12,000 Daler, som var tilfalden ham ved Moderens Død, gik Werner i Foraaret 1804 tilligemed sin Kone tilbage til sit Embede i Warschau, hvor han kom i nærmere Berørelse med den aandrige Hoffmann, som og skrev en original Musik til det der fuldførte „Kreuz an der Ostsee". Ved flere Venners Virken saavelsom ved den Yndest, han stod i hos Ministeren v. Schrötter, dengang Chef for det nyøstpreussiske Depart., som levende interesserede sig for Religionens og Murer iets Sag, blev han 1805 ansat som geheime expederende Sekreteer i Berlin. Hverken Omgangen med Mænd, som Joh. Müller, Fichte, Uhden, Schadow, eller Poesien og endnu mindre Kaldsforhold kunde bevare ham for en vild Nydelseslysts Hvirvel, hvoraf vel fornemmeligt Skilsmissen fra hans tredie Kone, efter et Ophold af to Maaneder, maa forklares. Den Letsindigheds Sophistik, hvormed han ogsaa dennegang søgte at besmykke dette Skridt, betegner tilstrækkeligt hans Sindsforfatning. Det for det derværende Theater digtede Stykke: „Die Weihe der Kraft" satte (1806) Publikum i en almindelig Bevægelse, hvilken siden udbredede sig over hele Tydskland. Snart drev hans uimodstaaelige Reiselyst ham fra Berlin igiennem Prag til Wien, derfra til München, hvor han personligt lærte at kjende Jacobi og Schelling, siden igjennem Frankfurt, langs Rhinen til Cöln, det tydske Rom, og derfra til Gotha i en dannet Fyrstes oplivende Nærhed. I Aaret 1807 saae han første gang Göthe i Jena med dyb Beundring; og i denne Følelse blev han sig stedse lig til sin Død. Weimar udmærkede ham mangfoldigt, dog vendte han, efter et tremaanedligt, yderst behageligt Ophold der (1808) igjen tilbage til Berlin, hvor hans Følelse dog fornærmedes saa bittert af de Franskes Herredom, at han søgte at befrie sig fra det utaalelige Indtryk ved en Reise til Schweiz. I Interlaken kom han ved en Folkefest i den aandrige Baronesse Staël-Holsteins interessante Kreds. (Hendes Dom om Werner findes i hendes Værk om Tydskland, 2den Deel 24de Kap.)

I Efteraaret 1808 var han i Paris, men ombyttede dette alerede i Dec. med Weimar, hvor han af den ædelmodige, meget miskjendte Storhertug af Frankfurt, Fyrst Primas af Dalberg, erholdt Løfte om en Pension. Næsten paa samme Tid udnævnte Storhertugen af Hessen-Darmstadt ham til Hofraad. Endnu engang opholdt han sig, hvortil ogsaa A. W. Schlegel bidrog, i 4 Maaneder i Coppet hos Baronesse Staël, ved hvis Medvirkning han i Nov. 1809 reiste igjennem Turin og Florents til Rom. Her gik han den 19de Apr. 1811 over til den katholske Troe, dog i Førstningen, efter paalidelige Efterretninger, hemmeligt. Af samme Grund, hvorfor han i Førstningen ei vilde give sin Troesforandring Offentlighed, studerede han og privatim Theologie i Rom, men, som flere Biomstændigheder tilkjendegive, temmelig overfladisk. Han besøgte nu efterhaanden Neapel, Florents og Venedig og nød Naturens og Kunstens Skjønheder. Med patriotisk Glæde saae han 1814 de Forbundnes seierrige Hære drage igjennem Frankfurt over Rhinen. Efter Fyrst Primas's, Erkebiskop af Dalbergs, Ønske traadte Werner 1814 i Seminariet i Aschaffenborg og blev kort derpaa viet til Præst. Paa Kongressens Tid i Aug. 1814, kom han til Wien, hvor han strax, uagtet Mangel paa Øvelse, prædikede for en overmaade talrig Forsamling. Fra 1816 til 1817 levede han i Podolien hos Grev Cholonievskys Familie, ved hvis Indflydelse han blev Æresdomherre af Kaminiek. Han havde og den Lykke at Storhertugen af Sachsen-Weimars Gavmildhed erstattede ham Tabet af den Pension, han forhen havde havt af Fyrst Primas. Skjønt han med stor Høitidelighed var indtraadt i den nyligt gjenoprettede Redemptoristorden, forlod han samme til Publikums Forbauselse snart igjen, af Grunde, som dog vist nok ei alene kunne lægges ham til Last. Med stor, beundringsværdig Aandskraft prækede han kort før sin Død, uagtet han i lang Tid havde lidt af en stærk Brystsygdom. Døden bortrev ham blidt den 17de Jan. 1823. Ligesom han i sine sidste Dage havde seet den imøde med

christelig Fatning og standhaftig Munterhed, saaledes viste endnu den Hensovedes Aasyn en fast Bestemthed. Efter sit Ønske blev han begraven i Enzersdorf ved Bjerget i Nærheden af Wien. Disse Efterretninger ere deels uddragne af det af Hitzig udgivne Afrids af Werners Liv, deels af en af ham selv skreven Artikel i den Felder-Waitzeneggerske Ordbog. Saa lidet hiin indeholder en gjennemgribende Karakteristik, saa lidet er denne fri for smaalige, gjennemskinnende Bihensigter. Alle en ydmyg fordringsfuld og i Grunden sønderrevet (forstyrret) Naturs Synderligheder aabenbare sig i hans Testamente, som ogsaa er blevet trykt. Blandt hans dramatiske Værker glimre især „Die Söhne des Thales“ ved dristigt Anlæg, heldig Karaktertegning, Storhed i Betydningen og et udmærket Sprog. Fortsættelsen eller den anden Deel, som udkom et Aar sildigere, og hvorpaa Forfatteren selv lægger mere Værd, end paa den første, staaer dog langt tilbage for denne, og ligner, ved Overvægten i det romantiske Spøgerie, snarere en Opløsning end en Fuldførelse. „Das Kreuz an der Ostsee“, „Die Weihe der Kraft“, „Attila, König der Hunnen“, „Wanda, König der Sarmaten“ forraade ved enkelte Skjønheder, en voxende unaturlig Tendens, der deels kan have sin Grund i de skabende Sjeleevners fremstikkende Misforhold, deels i Forfatterens udsvævende Forfængelighed, som flød sammen med hans kaotiske Aandsretning og, formedelst den søgte Effekt, hyppigt henrev ham til det Eventyrlige, Overdrevne, Bagvendte og Smagløse. Et tragisk Sølvblik af hans lidenskabeligt vakte Natur, Natstykke i egentligste Forstand, er derimod „den 24de Februar“, langt over de sildigere Efterligneisers Mangfoldighed, ved rystende Originalitet, dybt indtrængende Blik i det menneskelige Hjerte, kunstig Sammentrængen og sjelden Kraft i Sproget. Man kan betragte dette Værk som en heldig Explosion af længe og stille samlede Elementer. Hans drømmende, uregelmæssige Phantasies sig stedse mere affondrende Eiendommelighed yttrer sig fornemmeligt i Tragedien „Cunigunde“, skjønt man ei sjelden seer Geniets Gnister slaae op. Hans sidste Sørgespil: „Die Mutter

der Maccabæer" (Wien 1820) opviser i det Enkelte store Skjønheder, men fordunkler disse paa den dadelværdigste Maade ved renomistisk Raahed i Sproget og en plump, ofte pøbelagtig, aldeles vanhellig Humor. Dette Produkt viser mere end ethvert foregaaende, at Digteren uigjenbringeligt havde tabt den sande, sunde Holding for den religiøse Poesies rene Høihed, hvis der nogensinde fandtes levende Spor af samme hos ham. Efterat Sandseligheden hos ham var bleven til Lava forstenedes og hans Phantasie: derfor taler det Fattige i Udførelsen, det Haarde i Formen, det Voldsomme i Sproget, det Ujevne i det Hele. Mindst Værdie have hans aandellge Sange, som Afmagts Fostere, netop der, hvor de ville angive Kraftens Tone. Uagtet de paatalte Mangler fortjener han dog Navn af en Digter med særdeles Eftertryk. Hans meest glimrende Eiendommelighed ligger, fornemmeligt naar vi betragte hans tidligere Periode, i en uopholdelig Stræbens høiere Aandelighed, i Karakteertegningens tit overraskende Kraft, i enkelte Situationers uimodstaaelige Tillokkelse og i en frisk, stærk, undertiden meget original Fremstillings rige Kilde. Som Religionstaler viste han sig meget ulige, dog vil ingen gyldig Dommer frakjende ham henrivende Popularitet, lynlignende Virksomhed, opfinderisk Fortolkningskraft og grundigt Alvor. Den sidste udviklede sig især jo længer jo værdigere; thi i den tidligere Periode gav han Anstød ved Ubetænksomheder. Hans udvortes Foredrag stod i naturlig Samklang med hans aandelige Personlighed og havde for saavidt interessant Sandhed, om end ei, efter de herskende Begreber, æsthetisk Kunst. Hans Død er et for Wien føleligt Tab, der vanskeligt kan erstattes, med Hensyn tll hans Talergaver. De mange om ham udspredte Eventyrer og Usandheder tvinge det sandhedselskende Publikum til Mistillid. Hans Troesforandring, der efter Fornuftens og den christelige Kjærligheds Grundsætninger ei ligefrem kan forkastes, udgik nødvendigt og umiddelbart af hans hele Sindsforfatning, som Følgerækken af hans Værker, Meddelelsen af skriftlige Efterretninger og San-

gen i hans sædelige Liv godtgjøre. Psykologien beskyt-ter ham mod Mistanken for Hyklerie. Hans Karak-teer, der oprindeligen var rigt begavet, kom vel aldrig ud af Paklingens Tilstand. Naar han selv anklager sig for Sandselighed og Gjerrighed, saa kan man hertil endnu med Billighed føie hans umættelige Forfængelig-hed, som siden i Forening med hans Religiositet især gik over til en falsk Ydmyghed og saaledes blot gav den gamle Sygdom et nyt Navn. Dog maa man berømme hans Modtagelighed for det Skjønne og Høie, hans Fasthol-den i det Hele, uagtet enkelte Tilbagefald, hans oprig-tige Menneskekjærlighed og hans utrættede Kaldsiver. Han skal og have været en behagelig, elskværdig Sel-skabsmand. Hans Udvortes, som han forsømte paa en uanstændig Maade, var kun betydende i Ansigtets Ud-tryk og Form. De sædvanlige Portræter skuffe og smigre ham med en fortrukken Hellighed, som han ei havde.

* West (Benjamin), en berømt Maler, blev født 1738 i Pensylvanien, hvorhen hans fra en engelsk Familie nedstammende Forfædre vare vandrede 1699, formedelst deres Hengivenhed til Qvækernes Lære. Det er næsten ubegribeligt, hvorledes en Kunstner kunde frem-staae i en Menighed, som meest synes at have sysselsat sig med Agerdyrkning, som ved sin Beliggenhed var af-skaaren fra alle det selskabelige Livs fine Nydelser, og desuden antog som Grundsætning, at alle Livssysler, der ei havde umiddelbart Hensyn til Nytte og menne-skelige Fornødenheders Tilfredsstillelse, ei alene vare unyt-tige, men endog syndige; en Kunstner, som blot ved egne Aandsanlæg hævede sig til betydelig Høide, og, ef-terat have opofret en kort Tid Betragtningen af Ita-liens store Mesterværker, erhvervede sig Kunstnerrang blandt sine Samtidige. Han gjorde sine første Forsøg i sin tidlige Ungdom, før han endnu havde seet noget Kunstværk, og opofrede, som det synes, Kunsten alle sine Fritimer, indtil han lidt efter lidt, ved sine Ven-ners Anbefalinger, der overvandt deres Betænkeligheder, og ved det Bifald, han erhvervede som Portrætmaler, bragte det til at øve Kunsten som Næringsvei. 1760

kom han til Rom, hvorhen han medbragte Anbefalinger til adskillige anseete Mænd, hvilke den Omstændighed, at en Qvæker fra Nordamerika vilde studere Kunsten i deres Hovedstad, var noget Nyt. Man var meget nysgjerrig efter at iagttage det Indtryk, som Kunstværkerne gjorde paa ham. Et Tog af næsten 30 Vogne dannnede det anselige Selskab, der vilde vise den unge Amerikaner Kunstens Mesterstykker. Begyndelsen skulde gjøres med Apollo af Belvedere. Billedstøtten stod dengang i et Skab, hvis Dørre aabnede sig saaledes, at man strax fik det fordeelagtigste Skue af Billedet. West var stillet paa det heldigste Standpunkt, og de andre stode paa begge Sider. Da Opsynsmanden aabnede Dørrene blev Kunstneren greben af en pludselig Erindring og udbrød: „Min Gud, hvor lig en ung Mohawk-Kriger!". Ei lidet overrasket ved dette Udraab spurgte man ham, hvori han fandt denne Lighed, og han beskrev nu Mohawk-Indianernes Opdragelse, deres Færdighed i Bueskyden, deres Lemmers beundringsværdige Spændkraft og hvorledes deres Livlighed udvidede Brystet og deres hurtige Aandedræt i Løbet Næseborerne, og meddeelte dem hiin beskuelige Bevidsthed af Kraft, der er saa ædelt udtrykt i Apollo. Da han havde opholdt sig tre Aar i Rom og andre af Italiens Stæder, vilde han, før sin Tilbagereise til Amerika, besøge England, hvor han ankom 1763. Han var saa heldig at medbringe Anbefalinger til adskillige udmærkede Mænd, blandt andre til Reynolds, til den berømte Landskabsmaler Wilson, til Dr. Newton, Biskop af Bristol, Dr. Johnson, Biskop af Worcester, og Dr. Drummond, Erkebiskop af York. Maleriet havde i England længe været i en Nedværdigelsestilstand. Den Opmuntring, det erholdt under Henrik den 8des Regjering, som drog den fortræffelige Hans Holbein til England, og indbød, skjønt forgjeves, selv Rafael og Tizian til et Besøg, ophørte ved Kardinal Wolseys Fald, som havde adskillige store Planer til Kunsternes Befordring. Carl den 1ste kjøbte Hertugen af Mantuas kostbare Malerisamling, bragte Rafaels Cartons, som nu befinde sig i Hamptoncourt, til England og drog adskil-

lige udmærkede Kunstnere som Rubens, Van Dyk, Honthorst, Poelemburg til sit Hof, men hans Bestræbelser standsedes ved de borgerlige Uroligheder, og snart fik Puritanernes mørke Aand, der fordømte al Kunst, Overhaand. Kongens prægtige Samling blev solgt, og det Hele vilde været tabt for England, hvis ei Cromwell, der forresten var intet mindre end en Ven af Kunsterne, havde erkjendt den Fordeel, de bringe et mægtigt Folk, og beholdt Rafaels Cartons og nogle andre fortrinlige Værker. I Republikens Tid bleve Kunsterne ganske forsømte, og den under Carl den 2den herskende almindelige Usædelighed var dem ei mindre skadelig. De meest betydelige Kunstnere, som derpaa erhvervede sig et Navn i England, vare Udlændere, som Portrætmaler Lely fra Westfalen og Kneller fra Lübeck; ved Siden af hvilke den vakre Indfødte Riley ei kunde komme frem. Maleriet blev i Forfald indtil Georg den 2dens Død. Landskabsmaleriet hævede sig først ved Wootton, Lambert og Taverner. Den geniale Hogarth var uefterlignelig i den af ham skabte Art. Ved den Tid, West kom til England, var en ny Morgenrøde for Kunsten frembrudt, hidført ved Reynolds's, Gainsboroughs og Wilsons Talent. Selskabet til Kunsternes, Manufakturernes og Handelens Opmuntring foranstaltede aarlige Udstillinger af Malerier og Tegninger til Priiserhvervelser. Selv mere uddannede Kunstnere sendte undertiden deres Malerier derhen; men den Omstændighed, at deres Værker ei bleve tilbørligt paaskjønnede, formedelst den Opmærksomhed, man viste de om Prisen kjæmpende Kunstynglingers Arbeider, bragte dem til at danne en ny Forening til deres Værkers Udstilling, som 1765 bekræftedes af Kongen under Navnet: The incorporated Artists. West sendte Selskabet, strax efter sin Ankomst til England, tre Malerier til Udstilling, og disse fandt saa meget Bifald, at man udnævnte ham til een af Foreningens Foresatte. Hans Velyndere, de ovennævnte Prælater, opmuntrede ham ved godt betalte Bestillinger, men ingen var virksommere for ham end Erkebiskoppen af York, hvis Bestræbelser det lykkedes at gjøre Kongen opmærksom paa Wests Malerie, Agrippina, landende

med Germanicus's Aske. Dette ledede til en Forbindelse med Kongen, der havde de meest velgjørende Følger for West selv, saavelsom for Kunsterne i England. Den første var Stiftelsen af det kongelige Kunstakademie. Den ovennævnte Kunstnerforening bestod for Størstedelen af middelmaadige Personer, og i sammes Forvaltning fandt saa indskrænkede Hensyn Sted, at Reynolds, West og andre udmærkede Medlemmer udtraadte deraf. De udkastede Planen til Akademiet, som 1768 bekræftedes af Kongen og skulde underholdes af Beløbet af de aarlige Kunstudstillinger, hvortil Kongen blot i de første Aar behøvede at give et Tilskud. Fra denne Tid toge Kunsterne en høiere Flugt; Publikums Deeltagelse blev vedligeholdt ved Udstillingerne, og Kongens Beskyttelse, som Akademiet skyldte sit prægtige Sæde i Sommersethouse, gav det en Anseelse, som dets Medlemmers egne Fortjenester ei havde været i Stand til at forskaffe det. Disse Fordele vare dog ei tilstrækkelige til at skaffe Historiemaleriet nogen Fremgang i England, hvor Portrætmaleriet var den eneste Kunstgreen, som fandt Opmuntring, og de Mænds Bestræbelser, ved hvilke det nye Akademie understøttedes, kunde, uden virksom Bistand af Regjeringen, ei give Folkesmagen en høiere Retning. Selv Kongens Indflydelse var ei betydelig, og den Begunstigelse, West erholdt af ham, var, ved al hans Gavmildhed, mere Følgen af en personlig Agtelse for Kunstneren end af høiere Kunstsynsmaader, og han viste den mere som Privatmand end som Statsoverhoved. Smaalige Fordomme kom ogsaa paa anden Maade i Veien for Kunstnernes fri Stræben, hvilket og West erfarede, da han alerede 1766, i Forbindelse med Reynolds og andre udmærkede Malere gjorde Dechanten ved Paulskirken det Forslag, uden Betaling at male Billeder for de oprindeligt af Christoffer Wren til Malerier bestemte Vægfeldter, for paa denne Maade efterhaanden at udbrede den Kunstsmagen saa meget befordrende Skik, at pryde Kirkerne med Malerier. Dechanten og Kapitlet modtoge Tilbudet, men Biskoppen af London var snæverhjertet nok til, ved sin Modsigelse, at hindre den skjønne Plan. Kongen sysselsatte Wests

Talent henved 20 Aar til Slottet Windsors Forskjønnelse, hvor man i Audiensværelset udmærker 6 Malerier af Edward den 3dies Historie. Han tog saa levende Deel i Udførelsen af disse Udkast, at han blev en Kunstven og nærede den Hensigt, at lade pryde et Privatkapel paa Slottet med Malerier af den bibelske Historie, da han troede, at Tidsalderens taalsomme Aand var en saadan Kirkeforskjønnelse gunstig. Men i sin ængstelige Samvittighedsfuldhed raadførte han sig først med nogle anseete Geistlige af den bisskoppelige Kirke, hvilke han forelagde Wests Udkast og erklærede Forsamlingen, at han selv ansaae disse Kirkeprydelser for noget Uskyldigt, men vilde opgive denne Tanke, hvis man troede, at han, som den engelske Kirkes Overhoved, var forbunden til, at forebygge Billeders Indførelse i Kirkerne, eller, hvis man troede, at Sagen paa nogen Maade kunde henføres til Pavevæsen. De Geistlige fandt dog intet Betænkeligt heri, og Kongen gav West det Hverv at begynde Arbeidet, og hans Bygmester Wyatt maatte udkaste Ridset til Kapellet. West var virksom hermed indtil 1801, da Wyatt, paa høiere Befaling meldede ham, at han indtil videre Ordre skulde holde inde med Arbeidet paa Malerierne til Kapellet. Denne Befaling kom, som West siden fik at vide, fra Dronningen. Kunstneren, som følte sig fornærmet ved denne Behandling, beklagede sig i et Brev til Kongen, der paa den Tid igjen havde et Anfald af sin Aandssygdom. Da han siden traf Kongen i Windsor vidste denne hverken noget om Bygmesterens Budskab eller om Wests Brev, og overdrog Kunstneren at fortsætte sit Arbeide. West saae siden ei Kongen mere, men vedblev at arbeide paa Malerierne og modtog fjerdingaarsviis den ham aarligt tillagde Lønning af 1000 Pd. St., indtil det fuldkomne Udbrud af Kongens Sindssvaghed, da man, i det han efter Sædvane vilde hæve sin Løn, uden videre meldede ham, at Udbetalningen vilde ophøre og Kapellets Indretning ei finde Sted. West var for stolt til at giøre noget videre Skridt i dette Anliggende, men fattede den Beslutning at søge Skadesløsholdelse for sit Tab hos Publikum. Allerede i Forveien havde

han trukket sig ud af Akademiet, hvis Præsident han en tidlang var, og derimod taget virksom Deel i Stiftelsen af den 1805, under den afdøde Konges Beskyttelse stiftede, British Institution, som er bleven saa velgjørende til Kunsternes Fremme i England, da den ved sine Udstillinger aabnede et Torv for udmærkede Kunstværker. Han blev begeistret for Stiftelsen af en saadan Anstalt, da han 1802 i Paris lærte at kiende Napoleons store Udkast og beundrede Galleriet i Louvre. Fox var tilstede, da West godtgjorde, hvorledes Kunsternes Fremme var af største Vigtighed for England, selv med Hensyn til Handelen. Statsmanden hørte opmærksomt paa ham og sagde med en Beklagelses Tone: „Jeg er fra Barndommen af gynget i Politikens Vugge, og har dog hidtil aldrig saa levende erkjendt den Fordeel, som Kunsterne, selv i politisk Henseende, kunne bringe et Lands Velstand og Berømmelse. Jeg giver dem mit Ord paa, at mindes vor nærværende Samtale, hvis det nogensinde skulde staae i min Magt at bevæge vor Regjering til Kunsternes Beforderung". Strax efter Wests Tilbagekomst gjordes Udkastet til den nye Forening, som skulde understøttes ved Bidrag af velhavende Kunstvenner og ved Indtægten af Udstillingerne. Da Fox, efter Pitts Død, kom til Statsroeret, erindrede han sine tidligere Løfter, men Døden hindrede ham i Udførelsen. I Wests Plan laa ogsaa især Stiftelsen af et National-Malerigallerie, og, da paa den Tid Shakspeare-Galleriet kom til Salg, kjøbte Kunstvennernes Forening Bygningen til hiint Øiemed. Ministeren Perceval modtog Wests Forestillinger med frastødende Kulde, da han holdt saavel Institutionens Bestræbelser, som de Grunde, hvorved man søgte at godtgjøre Kunsternes Fordring paa Statens Understøttelse, for Sværmerier, og, da han sildigere (1812) var bleven vunden for Planen ved udvortes-Indflydelse, faldt han for en Morders Haand. Institutionen blev blot Privatforetagende og erholdt hverken Understøttelse eller Beskyttelse af Staten. West har ustridigt havt langt større Indflydelse paa Kunsten i England ved denne Anstalts og Kunstakademiets Fremme end ved egen Fortrinlighed.

Han besad ei hiin udmærkede Aandskraft og hiin dristige Skaberaand, som danne den store Kunstner. Han kjendte Regkerne, og hans Komposition og Gruppering ere stedse videnskabelige. Hans Tegning har Rigtighedens Fortjeneste, men hans Kolorit er ei harmonisk og forraader aabenbart lidet Studium. Han overrasker aldrig ved Originalitet i Tanken, ved kraftig Følelse, og han fattes hiin Kraft i Karakteer og Udtryk, der giver et Værk Geniets Præg. Sammenlignet med de italienske Mestere vilde han blive regnet til Pietro af Cortonas mekaniske Skole, og denne staaer endnu over ham. Da han i Begyndelsen af den nuregjerende Konges Regentskab mistede sin Løn, blev han nødt til at henvende sig til det store Publikum og fuldførte adskillige betydelige Malerier, skjønt han alerede havde naaet sit 70de Aar og en Aftagelse i hans Aandskræfter var synlig. Disse Værker staae langt under hans kraftigere Mandsalders Frembringelser og have vel mere ved deres usædvanlige Forhold i Maal end ved udvortes Værdie erholdt Publikums Bifald, der rigeligt holdt ham skadesløs for det lidte Tab. De betydeligste Værker, han i denne Tid udstillede vare: „Christus, som helbreder Syge og Lamme", (kjøbt af den brittiske Institution for 5000 Pd.) og „Døden paa den gule Hest". De erhvervede ham mere offentligt Bifald end hans skjønne Kong Lear, som han malede for Shakspearegalleriet, og Paulus paa Øen Melita, som ryster Otterslangen af Haanden, i Hospitalskapellet i Greenwich, et Malerie, som med Hensyn til Opfindelse, Gruppering, Anordning af Delene og Lysskyggens Fordeling hører til den engelske Skoles fortrinligste Værker. West døde i London 1820 og efterlod en betydelig Samling af Malerier, som solgtes efter hans Død. (Denne Artikel har faaet større Plads end den for sig selv betragtet kunde tilkomme, for at benytte Leiligheden til at berøre nogle den engelske Kunsthistorie angaaende Omstændigheder og derved fuldstændiggjøre andre Artikler. Ogsaa i denne Henseende fortjener Wests Levnetsbeskrivelse af Galt Opmærksomhed: „Life and studies of B. West", London 1816 og 1820.

Westenrieder (Lorenz v.), geheime geistlig Raad, baiersk Historieskriver, blev født den 1ste Aug. 1754 i München, hvor han besøgte Gymnasiet og Lyceet, blev først Verdenspræst, derpaa, efter Jesuiterordenens Ophævelse 1773, Professor i Poesien i Landshut og følgende Aar Professor i Rhetoriken i München. Hans „Erinnerungen über die Ursachen des geringen Nutzen, den man in Schulen aus der Lectüre der alten classischen Autoren erhält", udkom 1774 uden hans Navn, bleve meget roste i „Allg. deutsche Bibliothek" 35de B. 1ste St. 1778, og findes i hans „Reden und Abhandlungen" München, 1779. Efter høiere Kald skrev han 1775 en „Allg. Erdbeschreibung für die Gymnasialschulen", i 3 B.; 1776 en „Allg. Erdbeschr. für die churbaierischen Realschulen" i to Smaabind, tilligemed en „Beschreibung des Weltgebäudes". Begge Skrifter erholdt almindeligt Bifald og erhvervede ham Agtelse og Tillid. For Akademiet skrev han en Tale: „Ueber den Werth, welchen die Griechen und Römer in öffentliche Denkmäler, dann in religiöse und bürgerliche Feierlichkeit gesetzt, und wozu sie selbe benuzt haben", 1776. Paa samme Tid forfattede han et heroisk Drama „Mark Aurel", efterat han 1774 havde givet et Lystspil: „Die beiden Candidaten". Dette forkortede den afdøde Kurfyrstinde selv for Hoftheatret; hiint bevægede Kurfyrst Max. Joseph, som bivaanede Skuespilhuset, saa meget, at han efter Forestillingen ønskede at see Forfatteren. Herpaa udkom 1777 hans „Einleitung in die schönen Wissenschaften", 1ste Deel. Fra denne Tid opofrede han sig især Fædrenelandets Historie, efterat han 1776 var bleven Bogcensurraad, og 1777 Medlem af det münchenske Videnskabernes Akademie, og nu udkom hans „Baierische Beiträge zur schönen und nützlichen Literatur von 1779 — 81"; „Leben des guten Jünglings Engelhof" 2 B. 1782; „Der Traum in drei Nächten", 1782, samt „Beschreibung der Haupt und Residentsstadt München" 1782. Som Fortsættelse af „baierische Beiträge udkom 1783 „Jahrbuch der Menschengeschichte in Baiern", 2 B. Derpaa fulgte 1784: „Beschreibung des Würm- oder Starenbergersees und

der umliegenden Schlösser etc.", „Erdbeschreibung der baierisch-pfälzischen Staaten, samt „eine Einleitung in die all. Erdbeschreibung"; den dertil hørende; „Geschichte von Baiern für die Jugend und das Volk" 2 B., skreven paa Kurfyrst Theodors Befaling. Et Udtog deraf: „Gesch. v. Baiern zum Gebrauch des gemeinen Bürgers und der bürgerlichen Schulen", udkom 1786. Samme Aar blev Westenrieder kurfyrstelig virkelig geistlig Raad og kort derpaa Lokalskolekommissar. Med 1787 begyndte han Rækken af sin „Baierischer hist. Kalender", hvori ogsaa de tydske Keiseres Levnetsbeskrivelser forekomme; med 1798 „Beiträge zur vaterländischen Historie, Geographie, Statistik und Landwirthschaft (over 10 Bind). I Aaret 1798 udkom hans „Abriß der deutschen Geschichte" og „Abriß der baierischen Geschichte", 2 B. Foruden hans akademiske Taler og Afhandlinger leverede han og 1782 og 83 Stykker til de „Pfalzbaierische Beiträge". I Aaret 1807 udgav han og en „Geschichte der baierischen Akademie der Wissenschaften (1ste Deel fra 1759 — 77, 2den Deel fra 1778 — 1800). Efterat han 1795 var bleven bestandig Sekreteer, 1799 Direktør for Bogcensurkommissionen, 1800 Patricier og Domkapitular i Münchem og kort derpaa Skolastikus og Hofkaplan, blev han 1808, ved det kongelige Akademies ny Organisation, Medlem, Sekreteer og Direktør for den historiske Klasse, erholdt den kongelig baierske Civilfortjenesorden, og blev med de øvrige Riddere optagen i Adelstanden 1813.

* Westminster eller Staden Westminster (the city of Westminster) kaldes een af Londons Hoveddele, som har de smukkeste og rummeligste Gader, er Regjeringens og den rigeste Adels Sæde, indbefatter Stadens vestlige Halvdeel og regnes til den saa kaldte West End of the Town. En Port, Temple Bar kaldet, som kun ved visse Høitideligheder lukkes og igjen aabnes, adskiller den fra Gamelstaden. See Art. London. I denne Staddeel ligger blandt andet Westminster-Abbedie og Westminsterhall.

Westminsterabbedie eller St. Peters Kollegiatkirke hørte fordum til et Kloster, hvis Oprindelse taber sig i en uvis Tid. Kong Edvård Confessor opbyggede Kirken paa nyt 1065, og fra Pave Nikolaus den 2dens Tid bleve de engelske Konger kronede her. Henrik den 8de forvandlede Klosteret først til et Stift, siden til en Kathedralkirke; Maria gjenoprettede igjen Abbediet, men Elisabeth indrettede 1560 det nærværende Kollegiatstift og forbandt dermed en Læreanstalt for 40 Drenge. Kirken i dens nærværende Skikkelse oprettedes af Henrik den 3die, som lod nedrive den gamle Bygning, og hans Efterkommere fortsatte Arbeidet. De to Taarne over den vestlige Indgang opførtes af Christoffer Wren, men, skjønt de i og for sig selv have en smuk Form, passe de ei til det Hele. Det Udvortes har overhovedet ei andre gothiske Bygningers skjønne Lethed, derimod er det Indre et Mesterstykke af Bygningskunsten, af hvis Høihed man især føler sig henreven ved den vestlige Indgang. Ranke, dristige og dog forholdsmæssige Pillere, lige Træstammer med prægtige Kroner, bære den høie Hvælving. Særdeles er Koret herligt, dog forstyrres Eenheden ved Alteret, som er i græsk Smag. I dette Kor krones Kongerne. Desværre vansires Kirkens Indre ved en Mængde Gravminder, som høit fremragende forstyrre Bygningens Buer hist og her. Allerede i ældre Tider var Westminsterabbedie, som andre Kathedralkirker, en Begravelsesplads for alle, som havde Midler nok til at kjøbe deres Hvilested i en Kirkehvælving, skjønt derfor ei et Pantheon, som kun aabnede Fortjenesten sine Haller. Heller ikke ligge alle, de, hvis Mindesmærker her findes, begravne her, men mange berømte Mænd (som Milton og Shakspeare), som have deres Grave andensteds, hædredes deels af Nationen, deels af rige Medborgere ved Mindesmærker og Indskrifter. Blandt disse Mindesmærker ere de bedste af Ruysbrak, Roubillac, Baco, og blandt de nyere af Flaxmann. Ved den sydlige Ende af Korset finder man Mindesmærker af adskillige berømte Digtere, og denne Deel kaldes derfor sædvanligt Poetkrogen (The Poets Corner). Af de gamle malede Vinduer ere endnu nogle

tilbage, hvoriblandt det vestlige udmærker sig. Denne Kirke har adskillige Kapeller, som Edward Bekjenderens, hvor denne Konges Aske gjemmes, og Henrik den 3dies skjønne Gravminde findes, og Henrik den 5tes Kapel med dennes Gravminde. Alle disse Kapeller ere under Abbediets Hvælvinger. Eet af den gothiske Bygningskunsts herligste Mindesmærker, Henrik den 7des Kapel, der dannet en egen Kirke, lod denne Konge opføre 1502, som sin Familiebegravelse, ved Østsiden af Kirken. I sammes Midte hæver hans Gravminde af Basalt sig med Basreliefer, Billedstøtter og et prægtigt Gitter, som omgiver det Hele, alt af forgyldt Erts: et Værk af den florentinske Billedhugger Pietro Torregiano. Dette Kapels Udvortes er i meget Forfald formedelst Beskaffenheden af den Hensmuldren særdeles underkastede Steen, hvoraf det bestaaer. I den nyere Tid har man nedrevet adskillige gamle Huse, der meget formørkede sammes Nordside. Ved Sydsiden af Westminster-Abbedie stod Almissehuset, mærkværdigt som det Sted, hvor den første Bogtrykkerpresse i England indrettedes. En omstændelig Beskrivelse over Abbediet, dets Kapeller og alle derværende Mindesmærker, tilligemed troe Afbildinger indeholder: „The history of the Abbey Church of St. Peters Westminster, its Antiquities and monuments;“ London hos Ackermann, 1812, 2 B. 4.

Westminsterhall med Over- og Underhusets Forsamlingssted, er Levningen af det gamle af Edward Bekjenderen byggede Westminsterpalads. Den store saakaldte Westminsterhall, nyopbygget af Richard den 2den, var oprindeligt et Sted, hvor Kongerne ved høitidelige Leiligheder gave Gjæstebudder: saaledes skal Richard den 2den her have beværtet 10,000 Gjæster ved Hjelp af 2000 Kokke. Den er 275 Fod lang og 74 Fod bred, har en 90 Fod høi, af ingen Piller baaren, Lofthvælving og ansees for den største Forsamlingssal i Europa. Her holdtes den Ret, som fordømte Carl den 1ste til Døden. I den nyere Tid er den kun undertiden bleven brugt ved en Ret over Medlemmer af Overhuset eller andre af Underhuset anklagede Personer (f. E. 1795 ved Afgjørelsen af den lange Undersøgelse

imod Hastings), og ved slige Leiligheder forsynet med Gallerier og ophøiede Sæder. Til Hallen støde de Sale, hvor Domstolene Court of Chancery, Court of Kings Bench, Court of Exchequer og Court of Common Pleas holde deres fire Møder om Aaret, og de to lovgivende Huses Forsamlingssale. Det nuværende Overhuus blev indrettet i Anledning af Storbritanniens og Irlands Forening. Fra den gamle Sal bragte man herover de berømte Tapeter, som forestille den spanske Armadas Nederlag. De bleve forfærdigede for Greven af Nottingham, hvem man skyldte hiin Seier, efter Cornelius Vrooms Tegning af Frants Spiering, og først ophængte 1650. Det Hele er ved Rammer deelt i 4 Afdelinger, og Hovederne paa Kanten af enhver Afdeling, ere Portrætter af tapre Officerer, som havde Deel i Seieren. Ved Enden af Salen hæver Thronen sig, hvor Kongen eller hans Repræsentant aabner eller udsætter Parlamentet. Underhusets Forsamlingssted var oprindeligen et af Kong Stephan bygget og den hellige Stephan indviet Kapel, som Edward den 3die lod pragtfuldt indrette, men allerede Henrik den 6te indrømmede Underhuset til dets Møder. Det Indre var forhen rigt smykket, og Væg- og Loft-Hvælvinger, især ved den østlige Ende, bedækkede med Forgyldninger og Malerier. Allerede ved Kapellets første Forandring, men endnu mere, da Salen fik en ny Indretning ved Storbritanniens og Irlands Forening, tabtes disse prægtige Levninger af den gamle Kunst. Man har udgivet Tegninger, som bleve tagne af de arkitektoniske Prydelser, og af de i rigeste og friskeste Farveglands pralende Vægmalerier, som bleve synlige, da man skred til den nye Bygning. Under Salen ere endnu anselige og vel vedligeholdte Levninger af det gamle Kapel, og den hele Side af en Korsgang med en skjøn Hvælving.

Westphalen (Engel Christina, født v. Axen), gift med Kjøbmand og Senator Westphalen i Hamborg, er født der den 8de Dec. 1758. Denne ædle Hamborgerindes Digtertalent er bekjendt i Tydskland

og godtgjort ved adskillige udgivne Frembringelser af hendes frugtbare Pen. Dertil høre de to dramatiske Digte: „Charlotte Corday" (1804), „Petrarca" (1806) og „Gesänge der Zeit" (1815). I Aarene 1809—11 udkom 3 Bind af hendes Digte. Et meget større Antal poetiske Arbeider i Haandskrift indslutter den beskedne Digterinde, efter Horatses Regel: „nonum prematur in annum", endnu i sin Skriverpult. Ved samvittigfuld og tro Opfyldelse af den mere væsentlige qvindlige Bestemmelse, og Kaldspligterne som Hustroe og Moder, er hun i Besiddelse af sine Medborgeres Kjærlighed og Agtelse i saa meget høiere Grad, jo sparsommere den tro Udøvelse af disse Qvindedyder i Almindelighed findes forenet med vore Dages qvindelige Forfattervæsen.

Westreenen van Tiellandt (Wilhelm Henrik Jacob, Baron) er født i Haag den 2den Okt. 1783, og opofrede sig tidligt Historien og Literaturen. Sytten Aar gammel gjorde han sig bekjendt ved en Afhandling, hvori han søgte at tildømme sine Landsmænd Æren for Bogtrykkerkunstens første Opfindelse. I Aaret 1804 udkom af ham: „Skilderie af Haag i det 13de Aarhundred". Tre Aar derpaa gav Unionsordenens Stiftelse ham Anledning til Undersøgelser over Ridderskabets gamle Love; og en Frugt deraf var: „Essai sur les anciens ordres de la chevalerie." Da van Damme i Amsterdam i sin sidste Villie udnævnte ham til Bestyrer af sit efterladte Bibliothek og Medaillekabinet, udgav Westreenen 1818 et ræsonneret Katalog derover. Næste Aar udkom en Afhandling af ham: „Om Bogtrykkerkunstens Oprindelse og dens første Fremskridt". Uden her at tage Hensyn til Harlems overdrevne Fordringer, søger han blot at sikre sit Fædreneland Fortjenesten af Xylographiens Opfindelse; hvo der først har opfundet Trykningen med bevægelige Typer, lader han være uafgjort. Ved de ovennævnte Værker forskaffede Westreenen sig Plads i adskillige lærde Selskaber. Kong Ludvig udnævnte ham til Rigets Arkivadjunkt og til Unionsordenens Historiograph. Efter Hollands Forening med Frankerig tabte han sin Post

som Historiograph, da han ei vilde beqvemme sig til at forlade sit Fødeland. Han levede nu i Privatstandens Tilbageholdenhed, indtil Begivenhederne 1813 opfordrede ham til kraftig Medvirkning for sit Fædrenelands Uafhængighed. Som Belønning for hans Fortjenester meddeelte Kong Wilhelm ham den belgiske Løves Orden. Som Skatmester og Arkivar for den øverste Adelsret beholder Westreenen Tid nok tilovers til at fortsætte sine lærde Sysler. Han besidder en Samling af meget sjeldne Skrifter fra det 15de Aarhundred.

Wette (Wilh. Martin Leberecht de) Doktor og Professor i Theologien ved Universitetet i Basel, blev født 1780 ei langt fra Weimar i Landsbyen Ulla, hvor hans Fader, der hørte til en gammel weimarsk Præstefamlie, var Geistlig. Af denne tidligt bestemt til Præst blev han først sat i Skole i den nærliggende lille Bye Buttstädt og derpaa (1796) sendt til Gymnasiet i Weimar, paa begge Steder ved det første Ungdomsvenskab forbunden med den nuværende weimarske Overkonsistorialdirektør Peucer. Den daværende Gymnasialdirektør, den berømte Arkæolog Böttiger i Dresden, erkjendte snart den udmærkede Aand hos de Wette og anbefalede ham, for tillige at skaffe ham en meget nyttig Understøttelse, til den i Weimar levende emigrerede franske Parlamentstaler Mounier, hvem det hertugelige Slot Belvedere var indrømmet til en Opdragelsesanstalt for unge Udlændere, blandt hvilke de fleste kom fra England. Disse i Almindelighed saavelsom den unge Mounier i Særdeleshed maatte de Wette meddele Underviisning i flere Gjenstande, ja endog ledsage den sidstnævnte nogle Maaneder paa en Reise til Beslægtede i Schweiz og til Grenoble, hvorfra han dog vendte tilbage uden synderlig Kjærlighed til de Franske. Under Gymnasialaarene traadte han tilligemed Peucer i en nøie literær Forbindelse med adskillige udmærkede Gymnasiaster, hvoriblandt Schmidt, nu Regjeringsraad i Weimar, Hase, nu Bibliothekar og Medlem af Nationalinstitutet i Paris, Zimmermann nu Professor ved et

Gymnasium i Hamborg, Zinserling, nu Professor i Warschau (og besynderligt nok forvandlet til en Obskurantismens og Servilismens Ordfører), og Andre. I denne Forbindelse, som Böttiger og Herder i Stilhed iagttoge og ubemærket ledede, afvexlede de alvorligste videnskabelige Anstrengelser og Veddearbeider med de munstreste Ungdomsspøg, hvis Indbydelse til munter og lydelig Lystighed selv de Wettes ellers sædvanlige, næsten mørke, Alvor ei formaaede at imodstaae. Denne hans Alvor blev, ved de Opgaver, som Skolen, Foreningen eller egen Tilbøielighed paalagde ham, let til et Slags Enthusiasmus, i hvis stormende Udbrud han undertiden stod i Fare for at overskride Grændserne for det Passelige; men hans Hjerte blev reent som Guld og Uskylds og Fromheds ubesmittede Sæde. Udmærket ved philologiske Kundskaber og klassisk Dannelse gik han 1799 til Universitetet i Jena og opofrede sig Theologiens Studium. Fremfor alt fandt han Behag i Bibelens, især det gamle Testamentes, Forklaring, og de derpaa anvendte dybere Studier førte ham til den Beslutning, mod hans Faders Ønske, at hellige sig det akademiske Liv. Han optraadte derfor 1805 som akademisk Docent med et Prøveskrift over de mosaiske Bøger og fandt meget snart udmærket Bifald ved sine Forelæsninger derover. Allerede 1807 blev han kaldt som overordentlig Professor i Philosophien til Heidelberg og rykkede 1809 op som ordentlig Professor i det theologiske Fakultet. Uventet modtog han 1810 et Kald til det nyoprettede Universitet i Berlin. Ved Tiltrædelsen af hans theologiske Læreembede havde det theologiske Fakultet i Breslau viist ham dets Deeltagelse ved usøgt Oversendelse af det theologiske Doktordiplom, hvorfor han takkede det ved et eget Inaugurationsskrift fra Berlin 1813. I alle sine Embeder forstod han ved sine akademiske Foredrag at vække Aanden og fylde Ynglingernes Hjerter med Kjærlighed til deres Videnskab, saavelsom til deres Lærer. Resultaterne af hans Forskninger, nærmest anstillede til hans Forelæsningers Behov, bekjendtgjorde han det større Publikum i Skrifter, der snart skaffede ham et Navn i viid Kreds. Dette

skedte først ved adskillige Skrifter, der angaae Bibelens, fornemmeligt det gamle Testamentes, Fortolkning, hvoraf her blot nævnes „Beiträge zur Einleitung in das A. T." (1806 — 7) „Lehrbuch der hebr.-jüd. Archäologie" (1814); „Lehrbuch der hist.-critischen Einleitung in das A. T." (1817). Med den til disse Undersøgelser nundværlige omfattende Lærdom forenede han en fra dogmatiske Lænker fri Tænkemaade og philosophisk Skarpsblik. Derved blev han rigtigt nok ledet paa mange fra de sædvanlige Meninger meget afvigende Synsmaader og Hypotheser, som ei bleve uden Modsigelse, f. E., at Moses fem Bøger bestode af en Samling Brudstykker, der vare fremkomne uafhængigt af hverandre og fra meget forskiellige Tider, og først samlede af en henimod Landflygtighedens Tid levende Forfatter til et episk Digt, som havde havt Theokratiets Forherligelse til Gjenstand. Med almindeligt Bifald optog man derimod hans i Forening med Augusti bearbeidede Oversættelse af alle de bibelske Bøger (5 B. 1809 — 11, Heidelberg), og Kjendere antage især de af de Wette bearbeidede Stykker, fornemmeligt de poetiske, f. E. Salmerne, for de meest lykkede Dele. Ogsaa paa den dogmatiske Theologies Mark har han gjort sig bekjendt. Ved den systematiske Fremstilling af sin Theologie gik han ud fra sin Ven Fries's philosophiske System og fremsatte sine derved antagne Synsmaader i Skriftet: „Ueber Religion und Theologie (1815 og 1821); eet af den nyere Tids vigtigste Bidrag til Dogmatikens philosophiske Kritik, hvori Christendommens Kjendsgjerninger og Dogmer ere fremstillede som i Tiden fattede Symboler for evige i Fornuften liggende Ideer. Hans „Biblische Dogmatik des a. u. n. T." (1813 — 18) bærer ikke mindre den friesiske Philosophies Farve, men forraader derhos Mesteren i Dommenens Fiinhed og Grundighed. Ligeledes har han bearbeidet „Die christliche Sittenlehre" efter et ham ganske egent, paa Fries's Anthropologie bygget, System i 3 B. 1819 — 21, og derved draget Lærdommene ind i Moralen, som man forhen blot regnede til Dogmatiken, ligesom han og udgaaer fra Læren om de

to Naturer i Christus, som Basis for den christelige Moral. Men under Udarbeidelsen af dette Værk tog den i stille akademisk Virksomhed utrættet arbeidende og af alle i Berlin høitagtede Mands Skjebne en høist uventet og sørgelig Vending. Den 23de Marts 1819 var Kotzebue bleven snigmyrdet i Manheim af den jenaiske Student Carl Sand, født i Wunsiedel. De Wette havde paa en Reise i Fichtelbjerget i Efteraaret 1818 funden giæstfri Modtagelse hos Sands Forældre, fordi hans Reisefæller havde erholdt en Anbefalingsskrivelse fra den unge Sand, hvem de Wette blot havde seet tilfældigt og for kort Tid i Jena, til hans Forældre. Han havde i den Ulykkeliges Forældre fundet meget agtværdige Mennesker, og følte sig derfor dreven af sit Hjerte til, saasnart han havde faaet Efterretning om den blodige Gjerning, at bevidne den nedbøiede Moder sin Deeltagelse i en Trøsteskrivelse af 31te Marts 1819. Uden at have gjort noget andet Skridt eller noget Sted igjen omtalt sit Brev, blev han den 28de Aug. 1819, paa overordentlig kongelig Befaling, fordret for det akademiske Senat, og, ved Forelæggelsen af en Afskrift af Brevet, adspurgt om han vedkjendte sig det. Han nægtede ikke at have skrevet et Brev af dette Slags, men forsikrede, at han efter 5 Maaneders Forløb ei længer kunde erindre, om denne Afskrift ogsaa virkeligt var ligelydende med Originalen, og at han maatte bede om sin egen Haandskrifts Fremlæggelse. Han gjorde en Erklæring, det blev nedskreven i den akademiske Undersøgelses Protokol, hvori han viste, at han i sit Brev, i Følge den ham forelagde Afskrift, aldeles ikke havde billiget, men meget mere dadlet den snigmorderske Handling og ei blot dadlet den som ulovlig, men og som usædelig og udtrykkeligt erklæret, at han ei vilde formane eller raade til en saadan *). Og hvis Dom=

*) I De Wettes Trøsteskrivelse til Justitsraadinde Sand stod Følgende: „Saaledes som Gjerningen er skeet, med denne Troe, med denne Tillid, er den et skjønt Tidens Tegn. Gjerningen er, almindeligt betragtet, usædelig og stridende mod den sædelige Lovgivning. Det Onde skal ei overvindes ved det Onde,

men hist og her var yttret i en formildende, Forbryderens Person skaanende Tone, saa maatte man betænke, at hans Skrivelse blot var et Privatbrev, der skulde tjene til en Moders Trøst. Han bad tillige om en formelig Undersøgelse for en Ret af sagkyndige Mænd. Uagtet denne Erklæring og Bøn, meddeelte Ministeriet ham alerede den 30te Aug. den Bestemmelse, at, da han selv endnu søgte at forsvare den i hans Brev yttrede Retfærdiggjørelse for det af Sand udøvede Mord, vilde hans Majestæt Kongen ansee det for en Samvittighedssag, hvis han længere lod Ungdommens Underviisning være en Mand betroet, som under Betingelser og Forudsætninger troede at kunne forsvare Snigmord; og, at hans Afskedigelse fra hans Læreembede herved forkyndtes. Det akademiske Senat indlagde endnu engang Forbøn for den Anklagede og søgte at sætte den ulykkelige Skrivelse i et mildere Lys, men modtog en eftertrykkelig Irettesættelse i denne Henseende. De Wette meldte sin Afgang fra Berlin i ærbødige og meget værdige Skrivelser til Kongen, Ministeren v. Altenstein og det akademiske Senat, hvilket sidste meddeelte ham et meget ærefuldt Svar. Den ham af Ministeriet tilbudne Udbetaling af en Qvartalpension af 375 Rd. afslog han med Frimodighed og Alvor, og trak sig tilbage til sit Fødeland, uden mindste Udsigt til nogetsteds, som Forsvarer af Snigmord, at finde offentlig Ansættelse. (See „Actensamlung über die Entlassung des Pofessors De Wette vom theol. Lehramte in Berlin; von ihm selbst herausgegeben", Leipzig 1820). Hans haarde Skjebne havde dog erhvervet ham hans Medborgeres og Samtidiges Opmærksomhed i alle Egne af Tydskland, og han modtog mange Beviser derpaa i Weimar, hvor han nu privatiserede. Under sit Ophold der fuldførte han Udgaven af sin Sædelære, forberedede en kritisk Udgave af Luthers samtlige Værker (hvoraf 1ste Deel udkom i Beriln 1825) og skrev det meget læste Værk: „Theodor oder die Weihe des Zweiflers (Berlin 1822),

men alene ved det Gode. Ved Uret, List og Vold kan ingen Ret grundes, og det gode Øiemeed helliger et det uretfærdige Middel.

som, i biographisk Indklædning paa en høist tiltrækkende og aandrig Maade og i et blomstrende Sprog, fremstiller hans Synsmaader over de vigtigste Gjenstande i Dogmatik, Moral, Æsthetik og Pastoraltheologie, og, skreven paa denne Tid, leverer et herligt Beviis paa hans Sjæls Ophøielse over hans Skjebnes Haardhed. Overhovedet havde denne givet hans hele Væsen et digterisk Sving; han blev ivrigt virksom Medlem af en Digterforening i Weimar, hvori han igien traf sammen med de gamle Skolevenner, Peucer og Schmidt, og leverede manget meget heldigt Selskabsbidrag, hvis Bekjendtgjørelse vilde have givet et uigjendriveligt Vidnesbyrd om hans Talents Mangesidighed og hans Fatnings Urokkelighed. Paa samme Tid opstod hos ham igjen med stor Livlighed det Ønske, efter hans Faders første Bestemmelse, for sin øvrige Levetid at finde sin Virkekreds i et Præstekald. Han betraadte derfor Prædikestolen paa flere Steder i sit Fødeland og bekjendtgjorde nogle af sine Taler ved Trykken. Derved bragtes Katharinekirkens Menighed i Brunsvig til at indbyde ham til Medbestræbern for det der ledige andet Præstekald. Han antog Indbydelsen, blev modtagen paa det høitideligste, holdt en Prøveprædiken paa 23de Søndag efter Trinitatis 1821 og blev valgt med fuldkommen Stemmefleerhed. Men Formynderregjeringen afslog Bekræftelsen af Valget, ja Landsherren selv, til hvis Regjeringstiltrædelse Sagen blev udsat, kunde ei bevæges til at bekræfte Valget, skjønt tre, paa Menighedens Opfordring, af de theologiske og philosophiske Fakulteter i Jena og Leipzig afgivne Betænkninger havde erklæret, at Dr. de Wette ved sit Brev til Sands Moder aldeles ikke havde gjort sig uværdig til et geistligt Embedes Forvaltning. Derfor modtog nu de Wette et hæderligt Kald til et theologisk Læreembede ved Universitetet i Basel, hvorhen han afgik i Foraaret 1822, uagtet Menigheden i Brunsvig vilde tilstaae ham 800 Rbd. aarlige Vartpenge paa to Aar, hvis han vilde afslaae hiint Kald. (See: „Beiträge zur neuesten Gesch. des Protest. in Deutschland, von Venturini", Leipz. 1822). Ved sine Forelæsninger og Prædikener erhvervede De Wette

sig snart den almindeligste Agtelse blandt sine nye Medborgere. Derom vidnede blandt andet ret tydeligt Deeltagelsen i hans: „Vorlesungen über die Sittenlehre" (Berlin 1823, 2 B.), som bleve holdte for et blandet Publikum, og ved hvilke selv Fruentimmer indfandt sig blandt Tilhørerne. „Man kan i dem", siger en berettiget Dommer, „aldeles ikke miskjende den store Rigdom paa høist interessante, af det almindelige og særdeles, udvortes og indvortes Menneskelivs Dybde øste, og paa en indtrykgjørende Maade, skjønt undertiden ei naturligt nok foredragne, Sandheder, og man faaer i den dybsindige Lærde ogsaa Mennesket kjært, som taler med saadan Begeistring om Menneskets høieste Anliggender."

Wezel (Johan Carl) blev født den 31te Okt. 1747 i Sondershausen, hvor han og, efterat have været Forstandens Brug berøvet i 34 Aar, døde den 28de Jan. 1819. Efter fuldendte Skole- og Universitetsstudier opholdt han sig en tidlang i Berlin som Huuslærer, derpaa snart i Leipzig, snart i Wien, saa igjen i Leipzig, og sysselsatte sig som Privatlærd blot med Forfatterskab. Han var een af de frugtbareste Romanskrivere og Lystspildigtere og skrev ogsaa 1780 en „Ankündigung einer Privatanstalt für den Unterricht und die Erziehung junger Leute zwischen dem 12ten und 18ten Jahre". Skjønt adskillige af hans Arbeider, bære Præget af den Iil, hvormed de ere forfattede, og enkelte Dele ofte ere for vidtløftigt udførte, saa savner man i samme dog hverken Aandsbøielighed eller levende Phantasie, Vid, Lune og troe Skildring. Hans „Versuch über die Kenntniß des Menschen", 2 B. Leipz. 1784 — 85, vidne om Verdens- og Menneskekundskab. Hans Romaner: „Lebensgesch. Tobias Knauts des Weisen", 4 B. 1774 — 75; „Belphegor", 2 B. 1776; „Ehestandsgesch. des Phil. Pet. Marks", 1779; „Kackelach oder Gesch. eines Rosenkreuzers"; „Hermann und Ulrike", 4 B. 1780; „Wilhelmine Arend oder die Gefahren der Empfindsamkeit", 2 B. 1781; „Prinz Edmund" 1785; „Satyrische Erzählungen", 2 B, 1777 — 78 o. a. fandt tildeels en venskabelig

Modtagelse hos hans Samtidige, men gjorde dog ingen varig Lykke. Hans „Lystspil", 4 B. 1778 — 86, i hvilke han synes at have taget Marivaux til Mønster, behagede mere ved Læsningen end Tilfældet skal have været ved Forestillingerne, fordi Dialogerne i samme ofte ere for raske, korte og sammentrængte. Venner af den wezelske Muse blandt hans Samtidige meddeelte hans Lystspil den Berømmelse, at hans Maneer nærmede sig Molieres. Han oversatte og „Robinson Crusoe" 1779, „Cooks tredie og sidste Reise" 1788, m. m. af det Engelske; dog fandt Campes Bearbeidelse af Robinson langt mere Bifald. Hans Skrift: „Ueber Sprache, Wissenschaft und Geschmack der Deutschen", Leipz. 1781 indviklede ham i en literær Feide med daværende Prof. Dr. Platner i Leipzig, hvilken en tidlang ei alene var Bysnak i Leipzig, men endog omtaltes andre Steder. Platner havde nemlig i een af sine akademiske Forelæsninger anført den haarde Dom, som Wezel i hiint Skrift fælder over Leibnitz, „at denne var altfor befængt med Lærdom, at hans Theodicee var en Bog, som ingen kunde læse, et Hav af Lærdom, hvorpaa Ræsonnementet svømmede som en lille Baad", og derved yttret sig saaledes: „Tillader, at Jeg her gjør en lille Pause, for at give dem Tid til Forundring og mig til Beroligelse". Denne Platners Yttring blev maaske Wezel forebragt noget forvandsket; hans Stolthed følte sig derved heftigt krænket, og han tilskrev Platner (3die Nov. 1781) en meget uhøflig Billet, hvori han spørger, „hvorledes han, som aldrig havde skrevet en læselig Bog, kunde kalde Wezel en indbildsk skjøn Aand og en begyndende Forfatter, som i 10 Aar var læst i Tydskland og nød Agtelse og Bifald af mange Personer, der ei engang kiendte Platners Tilværelse". Tillige truede Wezel, at hvis Platner ei i en trykt Opsats fremsatte Grundene for sin Utilfredshed med Wezels Skrift, vilde han i alle Tidender fremstille Platner som en Mand, der paa Kathedret sagde Ting, han ei kunde forsvare. Den opbragte Wezel forsøgte og at gjøre den omtalte, fortjente Philosoph latterlig i et under den intetsigende Titel „Dr. Pumpelmus" udbredet Spottedigt.

Platner lod dette Spottedigt og hiin Billet trykke tilligemed et kort Forord til sin Retfærdiggjørelse: „Papier von J. K. Wezel wieder Dr. Ernst Platner, vom letztern herausgegeben Leipz., 1781, 16 S. 8). Derpaa skrev Wezel „Nachricht von J. K. Wezels Auffoderung an Hrn. Dr. Platner zu Leipzig" (Halle 1781, 8 S.), hvori han ei alene søgte at vælte al Skyld fra sig, men og truede med en Drøftelse af den platnerske Philosophie, som han udgav for en Forvandling af mange af Leibnitz's Ideer i saftløse Abstraktioner og for et Mønster paa metaphysisk Ordkram. Adskillige Aar derpaa forfaldt Wezel i en fuldkommen Aandsforvirringstilstand, hvori han, som offentlige Blade berettede, holdt sig for en Gud, lod over sine Bøger sætte Indskriften: „Opera Dei Wezelii", afslog alt Besøg og lod Nægle og Skjeg voxe. I denne sørgelige Tilstand levede han 34 Aar, understøttet af velgjørende Mennesker i sin Fødestad. Af hans Efterladenskab ere enkelte Stykker trykte i nyere Lommebøger.

Wetzel (Fred. Gottlob), Dr. Med, blev født 1780 i Bautzen og døde 1819 i Bamberg. Blandt de Samtidige, som ved deres Individualitet have gjort sig værdige til at kjendes af en større Kreds i Selskabet, fortjene fornemmeligt ogsaa hine den offentlige Opmærksomhed, som ved deres Skjebnes standsende Gang ere blevne hindrede i at virke saa udmærket og indflydelsesrigt paa deres Tid, som ved deres Talenter vilde været Tilfældet under andre Omstændigheder. Slige Anlægs tilbageholdte Udvikling, sammenlignede med hvad den gode Natur desuagtet har udrettet, leder til interessante Betragtninger. Til disse Personer hører den for tidligt afdøde Wetzel. Hans Fader var Klædemager i Bautzen, og dennes indskrænkede Formuesomstændigheder tillode ham næsten slet ikke at give Sønnen nogen Understøttelse i Skolen eller ved Universitetet. Men Ynglingens fri Digtersjel behøvede lidet udenfra, tilstrækkeligt forsynet i sit Indre, og han tilbragte sine akademiske Aar i Leipzig og Jena, munter og glad, uagtet al Indskrænkelse. Den friske, livlige Ynglingsskikkelse, som-

uden Hovedbedækning, hvortil Wetzel sit hele Liv igjennem ei kunde vænne sig, og med bar Hals, i Aarene 1800 og 1801 saaes paa Leipzigs Spadseregange, vakde de Forbigaaendes Opmærksomhed. Wetzel ombyttede Leipzig med Jena, og Schellings dybe Ord maatte nødvendigt gjøre et mægtigt Indtryk paa Æskulaps unge Lærling. Han uddannede sig her rask og grundigt, og samlede sig et Forraad, der siden stedse var ham til Gavn. I Aarene 1802 — 1805 tilbragte han muntre Dage i adskillige af Sachsens Egne især i Thüringskovens yndige Dale, uden at lade sig binde ved noget bestemt Kald: han skrev mangehaande for at skaffe sig fornødent Underhold, og ægtede 1805 den aandrige Johanna Heuäcker, med hvem han næste Aar begav sig til sin ældste Ven, nuværende Bjergraad Schubert i Erlangen, som dengang opholdt sig i Dresden. I dette Kunstens og den ædlere Videnskabs Hjem fuldendte Wetzel mangesidigen sin skjønne og grundige Dannelse. Han arbeidede for „Abendzeitung", holdt Forelæsninger over Homer for et dannet Publikum og saae med levende Deeltagelse de forbausende offentlige Begivenheder i Aarene 1806 og 1807 ile sig forbi, hvilke han alerede prophetisk med johanneisk Aand havde forkyndt Aaret i Forveien i sin: „Magischer Spiegel, drinnen zu schauen die Zukunft Deutschlands" ꝛc. Hans Ven Schubert blev kaldet til Nürnberg, og denne trak ham efter sig til Bamberg, hvor han efter 1810 paatög sig Redactionen af „der frankiske Merkur", som under hans Bestyrelse snart hævede sig til eet af Tydsklands meest betydende politiske Blade. Sit nye Borgerskab i Baiern maatte han vinde ved mangen Kamp, men maaskee det netop var denne Kamp, der i kort Tid gjorde ham saa elsket og bekjendt i Bamberg, at han kunde regne en Marcus, den frisindede Hornthal og andre blandt sine Venner og Beskyttere. Kun sparsomt underholdt Tidendeinstitutet ham og hans med fem herlige Børn berigede Familie: men hans heldige Talent at benytte den afgjørende Tid i Aaret 1813 og de følgende til opvækkende Folkeviser, et Talent, hvori han kappedes med sin Ven Freimund Reimar, gjorde ham

til Folkets Mand, og han følte sig særdeles munter og lykkelig i det velsignede Bamberg. Allerede 1819 endtes hans Liv ved en Brystbetændelse, som gik over til Nervefeber, og den fortræffelige Mands Død erholdt, ved den siden som Undergjører saa bekjendtblevne Prinds af Hohenlohe-Waldenburg-Schillingfürsts (dengang Generalvikarins i Bamberg) Omvendelsesforsøg, en Offentlighed, der viiste den dødsyge Wetzel som en fast, redelig, protestantisk Christen. Han døde og blev begraven som Protestant. Let og munter gik Wetzel igjennem Livet. Enhver Skye paa hans jordiske Himmel opløste sig i Poesiens reneste Æther; og saaledes kunde han i sine „Schriftproben" (2det B. S. 241) sætte sig følgende Gravskrift:

Ich trug nur leicht am Erdenplunder,
Unstät und flüchtig wie ihr wißt.
Ein Vagabund wie ich, was Wunder,
Daß meines Bleibens hier nicht ist?

Hans Forfattervirksomhed indskrænkede sig til Leiligheds-Meddelelser, som dog forraadde, hvor meget han havde kunnet udrette, hvis han i en sorgfri, uafhængig Stilling, havde gjort Literaturens Berigelse til sin Forretning. En Bibel og en gammel Salmebog udgjorde hans hele Bibliothek. Hans med sand shakspearsk Aand udførte „Jeanne d'Arc" (Leipz. og Altenb. 1817) er af mange bleven anseet for, hvad Anlæg og scenisk Behandling angaaer, og især formedelst den større Troskab, hvormed den følger Historien, at overgaae sin store Forgjængerske, Schillers „Jungfrau v. Orleans". Hans „Hermannfried, letzer König von Thüringen, Trauerspiel, der berl. Gesellschaft f. deut. Sprache von ihrem Mitgliede gewidmet" (Berlin 1818) hører til den nyere Melpomenes originaleste Frembringelser. „Schriftproben" (2 Smaabind, Bamb. 1814 — 18) indeholde i det første Bind fortræffelige Stykker af Eddas Digtninger, og man maa beklage, at den deri forkyndte udførligere Bearbeidelse af den nordiske Sagnverden ei kunde udkomme. Man skulde stedse have opfattet hans humoristiske Skrifter, nævnligt „Rhinoceros" Nürnb. 1810), som vel uden Forfatterens Hensigt kan have saaret Ura-

nias Digter, og hans „Prolog zum grossen Magen“, blot fra det lunefulde Godmodigheds Standpunkt, hvorpaa den med sandt aristophanisk Vid begavede Forfatter saae sine Venner, saa vilde, man have bedømt dem mildere. Hans „Kriegslieder“ og hans Bidrag til adskillige yndede Almanacher forkynde hans rene, skjønne poetiske Natur, der heller ikke ganske kunde fornægte sig i hans anonymt udkomne Skrifter, som „Sieg über die Hypochondrie“, „Briefe über das brownsche System“ rc. Den gemytlige, aandrige, aldrig paa sin Virksomheds rette Skueplads stillede, men sine Omgivelser stedse venligt dannende Sanger vil altid blive sine Venner uforglemmelig. Gid Fædrenelandet vilde erstatte hans haabefulde, men for en kummerfuld Tilværelse udsatte Børn mangen Uret, som traf den Forevigede.

* Whiteboys er Partinavnet for den fattigere katholske Folkeklasses Faction i Irland, der er Orangemændene modsat. Disse Banders alerede over 30 Aar bestaaende Forening kaldes Whitboyism. Alt Slags Stof til borgerlig Forstyrrelse har i lang Tid samlet sig i Irland: politisk og religiøs Fanatisme, jakobinsk Lighedssværmerie og demokratisk Svingelhedsaand, dybt indgroet Nationalhad, og en i Aarhundreder Børnene fra Fædrene testamenteret Hevnesyge; hertil kommer endnu hos Katholikernes uvidende og raa Folkehob den til Fortvivlelse førende Følelse af Fattigdom og Afgifters, især Forpagtningspenges og Tienders Tryk. Denne siden Elisabeths Regjering tit qvalte, men aldrig undertrykte Oprørsild var for nogle Aar siden udbrudt paa ny. Mord og Plyndring forvoldede Skræk baade Dag og Nat, især i de sydlige og vestlige Grevskaber, og alle de vildeste og mest fordærvede Menneskers Lidenskaber fandt deres Brændpunkt og Ildsted i de forskjellige Partier, som nu og da aabenbart, men stedse hemmeligt laae i Strid med hverandre. Under de forskjellige Partinavne for de „forenede Irlændere“ som Whiteboys, Rightboys, Levellers, Defenders, Ribbonmen rc. begik de Sammensvornes Bander af de lavere Folkeklas-

fer de blodigste Udsøvelser; men i Baggrunden arbeidede Irlands politiske Had mod England, og under Katholikernes Skrigen om Emancipation og Tiendens Afskaffelse for den engelske Kirkes Geistlige skjulte de dannede Irlænderes Stræben efter Uafhængighed sig (i den først 1825 ved en Parlamentsakt opløste Catholik assosiation eller den katholske Forening i Dublin, til hvis første Talere Advokaten O'Connel hørte), eller i det mindste efter Befrielse fra der borgerlige Aag, som brittiske og protestantiske Erobrere have paalagt det gamle, stolte, trodsige Hibernia, da de deelte Øens Grundeiendom imellem sig. Man lærer at kjende Irlands nyere Tilstand og de forskjellige Partiers Kamp af to Skrifter, hvoraf hvert eensidigt og med Hensigt fremhæver den mørke Side hos det ene eller andet Partie af de Skyldige: af Thomas Moores „Memoirs of the life of Captain Rock“ (Lond. 1824), og af Modskriftet „Captain Rock detected“ (Lond. 1824). Th. Moore kaster al Skylden for Irlands Ulykke paa den høie Kirke og Tienderne. Forfatteren af Modskriftet finder Grunden til alt det Onde, der trykker Irland, i de irlandske Grundeieres (Landlords) Havesyge, eller i deres udsuende Forpagtningssystem. De fortære almindeligt deres høie Forpagtningspenge i England, hvorved Irland bliver ligesom skatskyldigt til Udlandet. I Irland selv leve kun saa mange Englændere, eller Protestanter af den civile, militære og geistlige Stand, som behøves til at hæve Indkomsterne af Irlands Jordbund. Derfor betegnede Hertugen af Devonshire i det brittiske Parlament (29de Juni 1823) Orangemændene, som en politisk-protestantisk Faktion af Anglo-Irlændere, der bestaae af Beboernes betydelige Mindretal, og næsten alene have Landets trykkende Forvaltning i deres Hænder. Da disse uophørligt maae kjæmpe mod Øens gamle Beboeres (og forrige Grundeieres) Folkeaand, saa hade Irlænderne dem som Toldere, Skattekrævere, Dommere o. s. v. og see i dem blot ubøielige, grusomme Plagere. Men netop derfor ere hine, for at overholde deres Rettigheder, nødte til at holde sig indbyrdes nøie forenede. De have derfor sluttet hiin almindelige Forening, hvis

Oprindelse gaaer tilbage til Irlands sidste Erobrings Tider i Aaret 1690, og dette Forbund (Orangemen) bærer endnu som Tegn Erobrerens, Wilhelm den 3die af Oraniens, Farve. De katholske Irlændere af den lavere Klasse have derimod valgt den hvide Farve til deres Forbundstegn og kaldes derfor Whiteboys. De holde deres Sammenkomster om Natten og forpligte sig ved Eed til ei at erlægge Tiende, tiltvinge sig Nedsættelsen af Forpagtningspengene og opbrænde de Øvrighedspersoners Huse, der bruge Magten imod dem, saavelsom de Medborgeres, der ei gjøre fælleds Sag mod dem. Siden Unionen (1801) er de forenede Irlænderes (Defenders) Had og Pøbelbandernes Rasen bleven endnu heftigere. Forgjeves søgte Kongen under sin Nærværelse i Irland (1821) at forsone Partiaanden og tilbageføre de lidenskabelige Protestanter, Anglo-Irlænderne eller Orangemændene, til Maadehold. Men disse ophørte ei, ved adskillige Anledninger i Dublin, fornemmelig paa den Seiers Aarsdag (11te Juli 1960), som Wilhelm den 3die tilfægtede sig ved Boynefloden over Jacob den 2dens katholske Hær, ved Spotsange, ved at bekrandse Wilhelm den 3dies Støtte o. s. v. at opirre Irlænderne. Derimod begik ogsaa Whiteboys saadanne Udsvævelser, at Regjeringen i Dec. 1821 sendte Marquien af Wellesley, een af Unionens Ophavsmænd, som Lord Lieutenant (Statholder), til Irland, hvor han, da mindelige Midler ei vilde hjelpe, lod Insurgenternes Bander adsprede ved Linietropper og de mest Strafskyldige henrette. Parlamentet samtykkede derfor i Marquien af Londonderrys Forslag, at sætte Oprørsakten i Kraft i Irland og for en Tid ophæve Habeas-Corpusakten. Tillige forbød Wellesley Høitideligholdelsen af den omtalte Seiersfest og afsatte henved 200 protestantiske Fredsdommere, som havde vist Partiaand eller Svaghed for Orangemændene. Dette ophidsede dog den protestantiske Pøbel af den oraniske Faktion i Dublin saaledes, at den paa Theatret personligt fornærmede Kongens Statholder. Adskillige Urostiftere bleve fængslede, men Jury, som stod under Orangemændenes Indflydelse, frikjendte dem. Siden yttrede

det gjensidige Partihad mellem Orangemændene, som vilde vedblive at holde Irland i Lænker, og Whiteboys som vilde bryde dem, sig ved adskillige Leiligheder, medens den katholske Forening i Irland, paa konstitutionel Vei, stræbte at gjenerholde den fulde Nydelse af alle politiske Rettigheder. For at gjøre en Ende paa Nøden og Borgerkrigen foreslog Oppositionen i Parlamentet (Juni 1823) en fuldkommen Forvandling af den irlandske Lovgivning og Forvaltning. Men Eiendommens og Besiddelsestilstandens Rettigheder tillode ei dette; thi $\frac{49}{50}$ af den irlandske Grundeiendom vare, som Lord Liverpool sagde, i Protestanternes Hænder; *) men disse udgjøre tillige den rigeste, meest dannede og oplyste Deel af Folket; derfor findes og saa faa Katholiker i Irland duelige til Forvaltningsposter. I Irland sagde han, opirrer Religionshad ei Gemytterne, men det er en Krig mellem de Fattige og de Rige, Proletarierne (de eiendomsløse) og Grundeierne, de til Regiering trængende og de Regjeringsdygtige. Det eneste, Parlamentet besluttede 1823, var en Forbedring i Tiendesystemet ved en simplere Hævelse af Tienden. Iøvrigt antoges Vedblivelsen af Oprørsaktens Gyldighed i det ulykkelige Irland, hvorved dog den offentlige Rolighed blev gjenoprettet 1824. Derpaa tog en interessant Undersøgelse om den katholske Kirkes politiske Stilling til Staten overhovedet og den brittiske i Særdeleshed sin Begyndelse i Overhuset. Den katholske Forenings Forstanders Erklæringer paa de den forelagde Spørgsmaal syntes at give enhver mulig Beroligelse, desuagtet seirede ei Emancipationens Sag. Den af Canning understøttede Bill blev vel (med ringe Stemmefleerhed) antagen i Underhuset, men faldt igjennem i Overhuset, hvor blandt andre Hertugen af York satte sig imod den. Orangemændene i Dublin besluttede een-

*) Af Irlands 7 Millioner Indbyggere ere $\frac{5}{6}$ katholske. Efter Humes Angivelse i Parlamentet besidder den protestantiske Geistlighed $\frac{3}{11}$ af den irlandske Grundeiendom eller 18 Mill. Acres og paa 14 Mill. P. St. af Grundeiendommens Beløb $2\frac{1}{2}$ Mill. P. St. Indtægt, foruden 700,000 P. St. i Tiende. Kronen bortgiver 684 geistlige protestantiske Kald i Irland.

stemmigt den 18de Marts 1825 at ophæve deres Forening, for at vise samme Lydighed mod Loven som Katholikerne. Imidlertid vedvarede de hemmelige Forbindelser, men Emancipationen lykkedes heller ikke i Parlamentet 1826, hvor meget Haab der syntes at være for Katholikerne. Nøden i Irland er ei formindsket og Oprørets under Asken ulmende Ild er saa lidet udslukket, at England endnu stedse har stor Fare at befrygte fra Irland. Edinburgh review for 1825 siger om de irlandske Anliggender: Den strengeste Nødvendighed fordrer at tage Forholdsregler af en bestemt Karakteer med Hensyn til Irland; af disse Forholdsreglers Beskaffenhed er det brittiske Riges Skjebne afhængig. Vil England stedse behandle ⅞ af det irlandske Folk som en vanartet Kaste og vedligeholde de skjændige Misbrug, hvoraf hver Deel af Irlands indvortes Forvaltning lider, saa gaaer England en Borgerkrig imøde, som truer at bryde ud med det yderste Raserie og i en større Udstrækning end nogentid før. Whiteboys-Association har forberedet Landmanden til og trukket ham ind i de meest fortvivlede Foretagender. Man vil ei kunne finde noget andet Exempel i Verdenshistorien paa et Folk, som er sine Beherskere saa aldeles fremmed og saa overmodent til Revolutioner som det irlandske.

Widdin, en fast Stad ved Donau med 25000 Indbyggere, er Sædet for en Sandschakbei og en græsk Erkebiskop. Den er bleven bekjendt i de nyere Tider ved Paswan Oglus' heldige Foretagender. Sultan Selim den 3die havde efter Tilendebringelsen af Krigen mod Østerrig og Rusland, søgt at afhjelpe Rigets forstyrrede Tilstand ved en ny Orden i Statsforvaltningen, og at knække Janitscharernes fordærvelige Overmagt ved en ny Indretning i Krigsvæsenet (Nisam Dscheddid). Man vilde gjøre hiin frygtede og forvildede Hob undværlig og lidt efter lidt opløse den ved nyhvervede, til europæisk Krigskunst og Taktik vænnede Soldater. Medens man endnu forskaanede de farligste Afdelinger af dem, som laae i Constantinopel, begyndte man med at ophæve de ved Grændsen som Besætning liggende

Janitscharer (Yamag). Regjeringens Befaling ei længer at lønne disse Krigere, fandt Modstand, som vel overalt ellers blev afmægtig, men i Widdin brød ud i en frygtelig Opstand. Her stillede den modige og listige Paswan Oglu (ↄ. Paswans Søn) sig i Spidsen for Janitscharerne. Hans Fader havde i den sidste Krig (1788 — 91) tappert anført en Hær af Frivillige, men var bleven henrettet af Storvesiren, der var misundelig over hans Anseelse og Rigdom; og Sønnen havde selv en tidlang maattet sidde i Fængsel. Forbittret paa Porten greb Paswan Oglu begjerligt Leiligheden til at hevne sig; han samlede Janitscharerne, der skulde opløses, og tvang Paschaen til at flygte af Staden. De nye Afgifter paa Levnetsmidler og Landsfrembringelser, som man havde paalagt for at bestride Omkostningerne ved Krigsvæsenets nye Indretning, ophidsede ogsaa Stadens Beboere til Opstand, og, neppe havde Paswan ved den første Seier befæstet Tilliden til sin Tapperhed og Krigskunst, før alle traadte paa hans Side, og han var snart i Stand til at indrette en Hær. Da hans Krigsmagt var voxet saaledes til, at Stadens Indtægter ei længer strakte til sammes Underholdning; udsendte han enkelte Afdelinger til Nabolandskaberne, for at hæve Skatter og bemægtige sig de offentlige Penge, og opfordrede Fyrsterne i Moldau og Wallakiet til at sende Levnetsmidler, Krigsfornødenheder og Penge, for at afvende hans Hærs ødelæggende Streiferier i deres Lande. Sultanen, sagde han i et offentligt Opraab, havde, imod Koranen, overladt Muhameds Venners Liv og Formue til en Røverbande, som han kaldte det nyoprettede Statsraad, og han erklærede, at han vilde samle alle troe Janitscharer og alle Rettroende under sine Faner, for at befrie Sultanen af Røveres Vold og gjenoprette den retmæssige Statsforfatning. Det lykkedes ham og at vinde Grækerne, da han gjorde Frihed og Retfærdighed til sit Løsen og lovede at tilbagegive dem den frie Udøvelse af deres Gudstjeneste og igjen ophæve alle beskjæmmende Udpegelser, som man havde foreskrevet dem imod tidligere Løfter. Den kraft-

fulde Rachid Effendi, der stod i Spidsen for Statsforvaltningen, beredede sig til Udførelsen af en vidtomfattende Plan for at undertrykke Opstanden og derpaa benytte den seierrige Kraft til Janitscharernes fuldkomne Opløsning. Hans Død hindrede dette, og de øvrige Medlemmer af Statsraadet, ei dristige nok til at vove hiin Plans Udførelse, tilbøde den frygtelige Paswan Naade og Erstatning for hans Faders inddragne Godser, hvis han vilde vende tilbage til Lydighed. Denne Svaghed gjorde Oprørerne endnu dristigere. Han fordrede Widdins Befrielse for de nye Skatter og Gjenoprettelsen af Janitscharbesætningens Rettigheder. Sultanen gav efter og sendte en Pascha til Widdin, hvilken Paswan Oglu dog ei lod komme til Magt og Anseelse, da Hæren blev paa hans Side. Kort derpaa forlangte han, for at sikre sig den retmæssige Besiddelse af sin Magt, Statholderskabet i Widdin og en Paschas Værdighed af tre Hestehaler, og, da Sultanen afslog dette Forlangende, lod han Oprøret paa ny begynde. Han havde i Førstningen den Plan, med sin Hær at drage mod Konstantinopel, og sandsynligt vilde det, ved de fleste Stores Misfornøielse med den nye Forfatning, lykkes ham at omstyrte den osmanniske Throne, men han fattede sildigere den Beslutning at oppebie Sultanens Hær i Widdin, i det Haab, at Krigsfolkene vilde gaae over til ham eller finde deres Undergang i Sumperne omkring Staden. I det første Feldttog (1797) seirede hans Hær næsten stedse, indtog de fleste Stæder ved Donau og truede selv Belgrad, og, medens Sultanens Hær aftog ved Bortløben, Slag og Sygdomme, voxte Paswans Skarer stedse mere. Næste Aar satte Sultanen Storadmiralen Hussein, der var ukyndig i Landkrig, i Spidsen for en ny, talrig Hær. Paswan opgav sine Erobringer, afskedigede den største Deel af sine Krigsfolk, og kastede sig med 10,000 Mand ind i Widdin, som var forsynet med alle Fornødenheder paa to Aar, og fattede den Beslutning, ved den meest haardnakkede Modstand, at ødelægge den overlegne Hær. Den nye Kamp blev ført ligesaa uheldig for Sultanens Feldtherrer som den forrige; morderske Udfald nedsloge snart Hærens Mod;

den smeltede dagligt sammen, og, da en Hovedstorm blev tilbageslaaet, saae Kapudan Pascha sig nødt til at ophæve Beleiringen og trække sig tilbage. Paswan samlede nu snart igjen de afskedigede Krigsfolk, tilbagetog de forhen gjorde Erobringer, og truede, farligere end forhen, Rigets nordlige Grændser. Ei i Stand til at kue den dristige Oprører, maatte Porten endeligt (i Okt. 1798) tilstaae ham Naade og tilbyde ham Statholderskabet i Widdin med Paschaværdigheden, for at befrie Landet fra en indvortes Fiende, ved de Farer, hvormed de Franskes Landgang i Egypten truede.

Widmer (Samuel), Mekanikus og Manufakturist, Overkampfs Nærbeslægtede og Efterfølger, blev født 1767 i Othmarsingen i Kanton Argau og lærte først i sin mødrene Bedstefaders Kattunfabrik, som paa en vis Maade var Vuggen til det berømte Manufaktur i Jouy, hvor hans Onkel Overkampf siden opdrog ham og hvor han som Arbeider lærte alle Haandgreb ved Stikning, Tryk og Farven; derpaa hørte han Physik, Chemie og Mekanik i hvilken sidste han fulgte sit Genie og sin Erfaring. Efter nogle Aars Forløb overdrog Overkampf ham den øverste Styrelse af alle Fabrikarbeider. Widmer anvendte først Berthollets kemiske Blegemaade for Lærred i det Store. Derpaa opfandt han selv 1792 Trykningen med stukne Kobbercylindrer; men gjorde formedelst Revolutionens Indtræffen først sildigere Brug deraf i det Store. Dette Kobbertryk virker ligesaa meget som 24 øvede Arbeidere. Nu opfandt han og en Maskine for at stikke Mønsterne paa Kobbercylindren. Derpaa opfandt han 1809 den vigtige Methode med Dampe at hede Vandet i Farvekjedlerne. Man efterlignede dette i alle store Fabriker og selv i Badeanstalter. Derpaa opfandt han et Slags Farve: le vert solide d'une seule application, hvorpaa det kongelige Selskab i London havde sat en Priis af 2000 Pd. Hidtil havde man erholdt dette vert solide ved en dobbelt Fremgangsmaade, enten ved Indigoblaat paa Guult eller Guult paa Indigoblaat. Wid-

mer meddeelte ei Englænderne denne vigtige Opfindelse, hvorfor han heller ikke erholdt den derfor udsatte Priis. Han reiste ved den Tid til England, hvor den berømte Sir Joseph Banks modtog ham med Agtelse. Widmer lærte der at kjende Maskinen til Bomuldes Aabning og indførte samme i Frankerig i sit berømte Spinderie i Essonne. Desuden erhvervede han sig ved mange tekniske Forbedringer en stor Fortjeneste af den franske Næringsflid, og gjaldt almindeligt for een af de første Manufakturister i Frankerig. Hans sidste Opfindelse var en Maskine til Lærredsblegen, hvilken man kalder hydrocyclephore, fordi det kogende Vand i et Kredsløb strømmer ind og ud i Blikpanden. Ludvig den 18de meddeelte den fortjente Mand Æreslegionens Ordenen. Endnu i en Alder af 54 Aar opofrede Widmer sig sine Arbeider med Iver, men herved sløvedes hans Kræfter, han henfaldt til Melankolie og døde 1824. Widmer var tillige en god Borger, ædelmodig og deeltagende mod Ulykkelige, ogsaa mod hans Landsmænd, Schweizerne *)

Wiebel (Joh. Wilh.), Dr., Kongen af Preussens Livlæge, Ridder af den preussiske røde Ørns Orden, 3die Klasse, af Jernkorsets 2den Klasse, samt af russiske, østerrigske, franske og baierske Ordener, Medlem af adskillige midicinsk-kirurgiske Akademier og lærde Selskaber, er født i Berlin den 24de Okt. 1767 studerede der, blev 1784 Kompagnikirurg og 1792 Stabslæge ved Feldtlazarethet under Rhinfeldttoget. Under Görckes Veiledning dannede han sig i Hærens Følge til erfaringsrig Kåldsvirksomhed, i Koblenz, Trier, Luxemborg, Longvy, Verdun, Grandpré, for Mainz og andre Steder. 1795 lod han sig prøve i Erlangen og udnævne til Doktor, efterat han havde forsvaret sin Dissertation: „Analecta quædam de ulceribus pedum vetustis“. Herpaa var han Medarbeider ved Indret-

*) Her bemærkes endnu, at Overkampf, efter Memmingers Aarbog, var født i Waihingen ved Enz. I Aaret 1810 regnede man hans Formue til 15 Mill. Franker.

ningen af den af Görcke foreslaaede Pepiniere, og blev 1787 Overstabslæge og Subdirektør ved denne Anstalt. 1800 tiltraadte han en kunstvidenskabelig Reise, besøgte Tydskland, især Wien og derpaa Italien. Her lod han sig tage til Fange af de Franske for nøie at lære at kjende Hospitalsvæsenet, arbeidede først i Hospitalerne og førte Sygetransporten. Derpaa gik han over Mailand, Pavia og Genua til Marseille, Lyon og Paris. I Nov. 1801 udnævnte Kongen ham til Læge ved Kadetkorpset i Berlin og 1807 til Generalkirurg ved Garderegimentet. 1808 ledsagede han Kongen til Petersborg og blev Livlæge. Efter sin Tilbagekomst fra Rusland indrettede han en russisk Badeanstalt i Potsdam, og dannede Gardelazarethet til en Normalanstalt for tilkommende Regimentslæger. I Feldttogene 1813 — 15 viste Wiebel sin Kaldsiver i alle Lazarether fra Breslau til Paris, saavelsom paa Valpladsene ved Kulm, Leipzig, Bar für Aube, Brienne o. s. v. Da han ledsagede Kongen paa alle hans Reiser i den nyeste Tid, saa har han lært nøie at kjende de mærkværdigste udenlandske Hospitaler og Militærmedicinalanstalter, især i London, Petersborg, Moskau, Wien, Pesth og Ofen og kunde i sin paafølgende Stilling gjøre den hensigtsmæssigste Brug deraf for den preussiske Hær. Han blev nemlig 1815, da Görckes Tjenestejubilæum indtraf, udnævnt til første kongelig preussiske Generalstabslæge og Chef for Militærmedicinalvæsenet.

* Wien, een af de ældste tydske Stæder, er, som mange andre af disse, fremkommen af den Standleier, som Romerne, for herfra at beherske Donau, meget tidligt opsloge, og, som under August og Vespasian stedse indeholdt een, undertiden to Legioner. Det femte Aarhundred gjorde vel Ende paa Romerherredommet, dog var det ei Vaabenmagt, men et Forlig, som afgjorde Militærkoloniens Skjebne. Fornemmeligt bidrog Christendommen, som alerede ved Slutningen af det 5te Aarhundred havde begyndt at oplyse Folkene ved Donau, væsentligt til dens Opkomst. I Aaret 791 faldt Østerrig saavelsom Wien efter Avarernes

Undertvingelse, i Carl den stores Vold, som, efter sin vise Skik, der lod bygge en Kirke. Det er bekjendt, hvorledes han sikrede sine Lande paa farlige Punkter ved Mark- eller Grændsegrevskaber. Denne Forholdsregel virkede her velgjørende endnu sildigere. Aar 984 blev Leopold, Greve af Babenberg, Markgreve af Østerrig og derved Stamfader til en hæderlig Herskerslægt. Henrik den 2den, med Tilnavn Jasomirgott, Markgreve fra 1141, lagde den første Grundsteen til den vidtberømte St. Stephanskirke, byggede 1160 en Borg eller Residens i Staden Wien paa det Sted, hvor nu Krigskancelliet staaer (i Førstningen havde de østerrigske Markgrever havt deres Sæde i Medling, siden paa Kahlenberg), udvidede Kirken i Maria Stiegen og stiftede 1155 Skotteklostret. Han blev og, under særdeles Begunstigelser af Keiser Frederik den 1ste, ophøiet til første Hertug af Övre- og Nedreøsterrig. Under Hertug Leopold den 7de erholdt Wien et Slags Stapelret og dens første Övrigheds hensigtsmæssigere Indretning, hvorved Handel, Næringsflid og Orden hævede sig mærkeligt. Hiin lykkelige Tid prise adskillige gamle Sagnefterretninger. Wien under 34° Længde og 48° Brede, ved Donaus sydlige Bredde, maatte især vinde fra den Tid Staden blev de tydske Keiseres bestandige Residens, og deraf kommer det vel og, at denne Stad, i sig selv ei stor, indtager et saa betydeligt Rum ved sine mange (34) Forstæder, der, alerede siden 1703 indsluttede ved den saa kaldte Linie ɔ: en Muur og en Grav, nu danne et Heelt med Staden, fornemmeligt, efterat de betydelige Fæstningsværker, som indtil 1809 adskilte Forstæderne fra Staden selv, fra dette Aar aldeles sløifedes og forvandledes til behagelige Spadseregange. Den egentlige Stad kan betragtes som Kjernen eller Middelpunktet, hvoromkring hine mange Forstæder efterhaanden have dannet sig saaledes, at de i den yderste Omfang udgjøre en Linie af over 3 tydske Mile (hvorved Wien hæves til een af de største i Tydskland), inden hvilken ei findes færre end 7462 Bygninger, med Undtagelse af Kirkerne, af hvilke Bygninger 1217 komme paa den egentlige Stad. Udledelsen af

Navnet Wien er endnu ei aldeles kritisk afgjort. Selv i Staden Wiens Historie af Friherre v. Hormayr er intet Tilfredsstillende anført til Drøftelsen af de upaalidelige Efterretninger. Klimaet er paafaldende ustadigt, hvortil de næste af uafladelige Vinde, fremmede ved de nærliggende Bjerge, føleligt bidrage, da de tillige medføre den hurtigste Afvexling af Jordbundens Vædske og Tørhed. Støvhvirvler ere derfor, især i de mere frie og afsidesliggende Egne, Stadens herskende Hovedplage, formedelst den stærke Blanding med Gruus. Dens sydlige Beliggenhed virker betydeligt paa Veirliligets Mildhed. I Nærheden af Belvedere er Luften sundest. De hyppige Bryst=, især Lungesygdomme kunne hidrøre deels fra den overveiende tørre og skarpe Atmosphære, deels af uregelmæssige Nydelser. Den egentlige Stad Wien har 12 Porte, hvoraf imidlertid kun 7 ere bestemte for almindelig Samfærsel, 8 større og 10 mindre offentlige Pladser og 110 store og smaae Gader, hvilke dog, som i de fleste gamle Stæder, sjelden have en stor Brede eller en lige Retning. Overhovedet skinner den gradvise Forøgelse allevegne igjennem paa en mærkværdig Maade. Selv hine større 8 frie Pladser ere, den saakaldte Hof undtagen, mere udvidede Gader og kunne aldeles ikke maale sig med andre i Berlin, Venedig, Paris og Petersborg. Josephspladsen er den skjønneste, det taknemmeligste Erindringssted for alle bedre Mennesker, især alle velsindede Østerrigere, ved den ædle Keisers Støtte, af hvem den har Navn; den har som Kunstværk (af Zauners Haand) ingen særdeles Værdie, mere udmærkede ere Fodstykkets Basreliefer. Der erste Graben og Kultorvet glimre især ved levende Færsel og den rige, smagfulde Udstilling af Luxus=, Mode= og alle finere Fornødenheders Artikler. Saa lidet Wien overhovedet i indskrænket Forstand kan gjelde for en skjøn Stad, saa lidet udmærke sig og, sjeldne Undtagelser fraregnede, de talrige Palladser ved reen Stiil og ædel Smag; selv den nyeste Tid røber ingen Fremskridt heri, hvilket, blandt flere Beviser, Bygningen af det polytekniske Institut levende godtgiør. Langt bedre seer det ud med Brobygningen.

Ligeledes fortjener den nye Port i Nærheden af Burg særdeles Berømmelse, langt mere end Nationalbankens for kort siden fuldførte Bygning. Desuagtet gjøre de under den nærværende Regjering deels indførte, deels udkastede Forskjønnelser, Epoke i Stadens Historie, med Hensyn til Udstrækning, Sammenhæng og Beqvemmelighed, især naar Forstædernes Brolægning, hvormed Begyndelsen hist og her er gjort, drives videre med det fornødne Eftertryk. Den keiserlige Borg virker mere paa Diet ved Omfang og Alderdom end ved Skjønhed og Overeensstemmelse. Blandt Staden Wiens 14 Hovedkirker er Stephanskirken den ældste saavelsom den største og prægtigste. Mange Fyrsters, Heltes og Biskoppers Gravminder og Monumenter, interessante Malerier og 38 Altere pryde dens Indre. Dens Taarn er eet af de høieste i Europa og skjenker et frit overordentligt majestætisk Skue af den hele Omegn. Til dets øverste Afdeling føre 700 Trin, hvorfra endnu nogle Stiger bringe til den høieste Spidse. (Ziska har nyligt leveret en kort, hensigtsmæssig Beskrivelse over Stephanskirken og alle dens Mærkværdigheder). Augustinerkirken nyder siden 1620 ved Ferdinand den 2den en Hofkirkes Fortrin; den gjemmer derfor i et Sidekapel Hjerterne af de afdøde Medlemmer af den regjerende Familie. Den indeholder desuden adskillige mærkværdige Gravminder, blandt hvilke det Mausoleum, som den afdøde Hertug Albert af Sachsen Teschen lod oprette for sin Gemalinde af den berømte Canovas Haand 1805, har udmærket Kunstværd, selv om man lader adskillige Indvendinger af Kritiken gjelde. Kirken Maria Stiegen, som for kort siden blev gjenoprettet til den nyopkomne Redemptoristordens Behov, er oprindeligt een af de ældste og byder fra sit Taarn, en overraskende Udsigt. Den hellige Marias Kapucinerkirke er især historisk mærkelig ved den k. k. Begravelse. Siden Matthias's Tid hvile her alle Medlemmer af den keiserlige Familie, og derfor meente Joseph den 2den, da han vilde gjøre nogle Adelsmænd deres fordringsfulde Tilbagetrækkens Urimelighed begribelig, alene at maatte leve i denne Begravelse, hvis han, som de, blot vilde omgaaes med sine Lige. De øvrige

Religionsbekjendere, Grækere og Protestanter have 6 Kapeller og Bedehuse. I Forstæderne findes 11 Porte. Stadens tiltagende Udvidelse sees især af den Omstændighed, at Husenes Antal i Forstæderne i Aaret 1766 tilsammen udgjorde 3190, men nu over 6200. Leopoldsstad, ved Donau adskilt fra den egentlige Stad, Landeveien, Mariahilf, gamle og ny Wieden, Josephsstad have den første Plads blandt Forstæderne saavel med Hensyn til Handel og Livsnydelse som Skjønhed. De fremvise blandt andet ogsaa adskillige mærkværdige Bygninger. Stalden for Hoffets 400 Heste, ei langt fra Borgporten, er saaledes et Mesterstykke af simpel Storhed og hensigtsmæssig Indretning; Belvedere, engang Prinds Eugen af Savoiens Yndlingsopholdssted, fra 1776 bestemt til det keiserlige Malergallerie, viser høi og lys Pragt i Indtrykket af det Hele, uagtet de deelvise snirklede Prydelser; Invalidehuset, det almindelige Sygehuus, det saakaldte Frihuus, Kasernerne udmærke sig ved uhyre Omfang; den regjerende Fyrste Johan Liechtensteins Malerisamling giemmes i et Pallads, der erindrer om den nyere italienske Bygningskunsts skjønneste Tider. Om Forstadens 31 Kapeller og Kirker er lidet at mærke, da de ældre Beleiringer fornemmeligt traf denne Egn. Hiin før nævnte store Huusmasse beboes nu af henved 300,000 Personer, Garnisonen og de Fremmede uberegnede, og, da deres Antal 1815 kun beløb sig til henved 240,000, saa seer man, at de tilkommende Fremmede rigeligt erstatte den store Dødelighed, der aarligt bortriver hvert 26de Menneske. Modsætningen mellem den høiere og lavere Adel bærer et meget eiendommeligt Præg og har større politisk Indflydelse end det ved første Oiekast synes. Et høist agtværdigt almindeligt Karakteertræk ved det nuværende Dynastie, er sammes tilfrækkende, efterlignelsesværdige Popularitet, der er lige langt fra theatralsk Plan og smaalig Tvang. Med Hensyn til Nedstammelsen ere de Tydske den talrigste Klasse dog fattes det heller ikke paa Grækere, Italienere, Polakker, Serviere, Tyrker o. s. v., saa at Wien skjenker Oiet et mere levende Skuespil end nogen anden tydsk Stad og faaer ved denne Blanding en ligesaa tiltræk=

kende, som lærerig Karakteer for den skarpe Jagttager. Konsumtionen er selv med Hensyn til Befolkningen, usædvanlig stærk: i eet Aar slagtes over 82,500 Oxer, 67,000 Kalve, 120,000 Lam og 71,500 Sviin. I øvrigt er der Rygte, hvori Wien stod, at man der kunde leve meget billigt og godt, aftaget med hvert Aar Hvad Religionen angaaer har den katholske, som den herskende, de fleste Bekjendere. Protestanterne udgjøre 10,000; de nyde vel, især siden den uforglemmelige Joseph den 2dens Regjering, en almindelig Tolerance, dog staae de tilbage med Hensyn til enkelte borgerlige Rettigheder. Jøderne have frie Religionsøvelse i en Synagoge. At en saa levende Residens maa være et Hovedsæde for Handel og Næringsflid følger af sig selv. Wien driver nu en levende Passivhandel med raae Produkter fra fremmede Lande og en endnu betydeligere Aktivhandel som Middelpunktet for det hele Monarkie. For begge Slags Handel er Donau, som her bærer en Last af 1500 Centner, Hovedbefordringsmiddelet, og man regner, at 7000 Fartøier lægge til her aarligt. Handelsstanden inddeles i Kjøbmænd, som drive Storhandel, og dem, som drive den i det Smaa. Hine skulle i det mindste eie en Kapital af 50,000 Gylden, hvis de ville søge om et Privilegium; man indseer dog let at denne Bestemmelse ei altid kan gjøres gjeldende i al Strenghed. Da Wien er spærret for alle fremmede Fabrikaters Indførelse, saa bidrage de to aarlige Markeder forholdsmæssigt lidet til Handelens Oplivelse. Wien selv har adskillige betydelige Fabriker. Den k. k. Porcellænfabrik blev stiftet 1718, og har vel ofte arbeidet med Tab, men tæller dog nu 500 Arbeidere og afsætter mange Varer til Rusland, Polen og Levante. Frembringelserne lade endnu meget tilbage at ønske med Hensyn til skjøn Form. Wienervognene ere, saavelsom musikalske Instrumenter, fornemmeligt Fortepianoer, i Priis i hele Europa. For den videnskabelige Dannelse og især Medicinens Studium har det alerede 1437 stiftede Universitet, der 1756 blev unddraget Jesuiternes Bestyrelse, og ved van Swieten, Maria Theresias Livlæge, erholdt en ganske ny Skikkelse, virket mangfol-

digt. Til den store, paa den omtalte Reorganisations-tid opførte, Universitetsbygning hører et fortræffeligt anatomisk Theater med en kostbar Samling af Præparater af en Ruysch, Albin, Lieberkühn o. a., en Foræring af den uegennyttige Swieten; et Observatorium, som nyligt ved Keiserens Understøttelse er forsynet med adskillige kostbare Instrumenter; et ikke ubetydeligt Bibliothek med et derværende meget indskrænket Læseværelse, og en botanisk Have. Foruden Dyrelægeskolen fortjener det josephinske medicinsk-kirurgiske Akademie en hæderlig Omtale, skjønt det ei skal virke saa meget som forhen. Overhovedet ere sagkyndige Bedømmeres Stemmer enige i, at Wien begynder at gaae tilbage i medicinsk Berømmelse, selv med Hensyn til de praktiske Anstalter. De østerlandske Sprogs Akademie har dannet mangen dygtig Mand for Diplomatik og Lærdom. Der gives, foruden tre Gymnasier, ogsaa et først for kort Tid siden oprettet polyteknisk Institut, som fornemmeligt arbeider paa at udbrede praktiske Kundskaber. Nogle af sammes Lærere staae i et godt Rygte i den literære Verden, skjønt de ei have et saa berømt Navn, som de fortræffelige Mænd, der engang i Spidsen for den polytekniske Skole i Paris vare Frankerigs Stolthed. Siden 1821 har Wien ogsaa erholdt en protestantisk-theologisk Læreanstalt, for at give de unge Mennesker, hvilke man har berøvet Tilladelse, som forhen, at besøge fremmede Universiteter, Leilighed til en foreskreven Uddannelse. Hverken den indvortes Indretning eller Lærerpersonalet tillader herved at tænke paa Aanden ved et tydsk Universitet. Ingen Stad har saa mange offentlige og Privatbibliotheker, saa mange Museer, Kabinetter, Gallerier og Samlinger m. m. som Wien. Det keiserlige Hofbibliothek i en 240 Fod lang og 546 Fod bred Sal, der smykkes af fortræffelige Loftmalerier, stiftet af Videnskabernes Fader i de østerrigske Stater, Maximilian den 1ste (1500), indeholder adskillige tusinde Haandskrifter og Inkunabler, en overordentlig rig, kostbar og velordnet Kobberstiksamling og et høist betydeligt Antal Værker i alle Fag, hvilke dog endnu ere langt fra de offentligt angivne 300,000 Bind.

(Til beqvem forberedende Kundskab tjener v. Leons kortforfattede Historie over Hofbibliotheket). Læsesalen har alerede længe været alt for liden for det stedse mere tiltagende Publikum. Bibliothekembedsmændenes Tjenstvillighed fortjener offentlig Roes. Til dets Vedligeholdelse er anviist 15,000 Sølvgylden aarligt. Det er, med Undtagelse af de offentlige Ferier, dagligt aabent 3 Timer, fra 9 til 12, nogle Maaneder endog 6 Timer, nemlig ogsaa om Eftermiddagen fra 3 til 6. Universitetsbibliotheket indeholder henved 80,000 Bind. Blandt de 39 Privatbibliotheker nævnes her Keiserens med 40,000, og Erkehertug Carls med 18,000 Bind. Hiint er rigt paa botaniske og naturhistoriske Skrifter, dette har en Skat af krigsvidenskabelige og historiske Værker. Det sidste staaer ugentligt to Gange aabent til almindelig Afbenyttelse. Den yndede Digter Castelli har et Theaterbibliothek med 10,000 Theaterstykker, Portrætterne af 400 Skuespillere og 300 Theaterdigtere, de historisk mærkværdige Skuespilplakater fra 1600 til 1700 og de fuldstændige Theatersedler fra 1801. Ligesom det keiserlige Bibliothek staaer i Spidsen for Bogsamlingerne, saaledes er ogsaa det keiserlige Mineraliekabinet og det zoologisk-botaniske Kabinet de første af dette Slags Samlinger. Det sidstes 26 Sale indeholde hele Jordens Fauna; hvad der endnu kan savnes, vil vist nok det for nogle Aar siden anlagde keis. brasilianske Museum skaffe tilveie. Universitetets botaniske Have, under den virksomme Jacquins Bestyrelse, er høiligt berømt; med den kappes en anden, som Frants den 1ste, selv Ynder af Videnskaben, lod indrette for den østerrigske Flora. I samme Aand, om ei altid i samme Omfang, findes flere Samlinger og Haver. Det keiserlige Antikkabinet besidder kun faa Værker fra den klassiske Oldtid af udmærket Kunstværd. Myntkabinettet, eet af de berømteste i Europa, indeholder 23,000 Guld- og Sølvstykker efter Carl den stores Tider, uden at regne hvad det er fra endnu ældre Tider. Desuden gives her en Mængde Privatsamlinger af dette Slags. Underviisningen i de dannende Kunster har siden 1804 taget en regelmæssig Gang ved det keiserlige

Akademies Stiftelse, om den ei altid kommer Lærlingens Genius imøde paa den rette Maade og i det fordeelagtigste Øieblik; en Bemærkning, der meer eller mindre gjelder om alle Akademier, som Kunstens Drivhuse. Rigdommen paa hensigtsmæssige Materialer er i mange Grene af langt større Betydenhed, end Underviisningsmethoden, fornemmeligt i de almindelige æsthetiske Grundsætninger. Den offentlige Udstilling 1822 fremviiste over 500 Værker, dog hævede kun faa sig over Dagens Industrie. Den keiserlige Malerisamling, som siden Joseph den 2dens Tid er hensigtsmæssigt opstillet i Palladset i Belvedere, udmærker sig især ved adskillige gammeltydske og gammelitalienske Billeder; her findes og en glimrende Rigdom af Titians, van Dycks, Rubens's og andres Værker. Kunstsamlingen ved det keiserlige Hofbibliothek indbefatter i 800 Bind henved 300,000 Træsnit og Kobberstik. Hertil komme endnu mange Stores Kunst- og Malerisamlinger. Den efter Slottet Ambras i Tyrol benævnte Ambrasersamling af Kunstværker, Rustninger og Sjeldenheder af alle Slags er ligeledes en særdeles Opmærksomhed værd. Musik og Skuespil have længe fundet Understøttelse i Wien. Her levede Mozart og Haydn, den nyere Tonekunsts Heroer, i deres Element, her traadte Beethoven i deres Fodspor og udvidede mangehaande det forefundne Gebeet med genial Dristighed. Det store Musikkonservatorium, en Anstalt, hvori henved 100 Lærlinger undervises i Tonekunsten af 15 Professorer, nærmer sig nu vist nok nu det i Paris. Musikens strengere Kjendere og Venner ville imidlertid her, som andre Steder, opdage dens Forfald i den Overhaand tagende sandselige Kildren. Blandt de fem Theatre er Hoftheatret (an der Burg) bestemt for det reciterende Skuespil, det andet ved Kärnthnerporten for Operaen og Balletten. Den italienske Opera har paa dette i de nyeste Tider havt sine meest glimrende Triumpher ved Sangernes Virtuositet og de rossiniske Kompositioners Tiltrækning. Hoftheatret ved Borgen besidder enkelte udmærkede Talenter, som Koch, den rigtbegavede Anschütz, Korn, Krüger, Mad. Schröder, den i det finere Skuespil fortræffelige, for Wien maa-

ske uerstattelige Løwe. Uagtet de store Udgifter udretter Hoftheatret an der Burg hverken noget Stort i Sørge- eller Lystspillet. Theatret an der Wien har i arkitektonisk Henseende Fortrin for begge, forresten vakler det i karakteerløs Svaghed hid og did. Folketheatret i Leopoldsstaden er i sin originale Maneer udmærket, og især ei nok at anbefale Fremmede til Bekjendtskab med Wien. Kunster og Videnskaber drage af sig selv Bog- og Kunsthandel efter sig, og den sidste er især meget betydelig. Ved en saa udbredt Kjærlighed for Musiken maa ogsaa Dandselysten spille en stor Rolle, og saaledes aabne ei alene en stor og en lille Maskeradesal, paa en Fløi af Josephspladsen, deres prægtige Lokale for Karnevalstiden, men der findes overhovedet en Mængde stærkt besøgte Dandsesale i alle Dele af Staden. Overalt deeltager Wieneren gjerne i alle Livets Glæder, fornemmeligt overgiver han sig til Skuelyst, men glemmer derfor ei den Lidende, og en Fattiganstalt understøtter aarligt henved 5000 Trængende dagligt med 4 til 12 Kreuzere. En Sparekasse giver siden 1819 de lavere Classer et beqvemt Gjemmested. Ubemidlede Fødende finde Optagelse i en Fødselsstiftelse og kunne derpaa give deres Børn i et Pleiehuus, der lader opdrage de fleste det anbetroede Børn paa Landet. Der er ei sørget mindre for fattige Forældreløse, Blinde, Døvstumme, fattigsyge Børn ved betydelige Anstalter. Der gives ogsaa mange velgjørende Indretninger, som deels ere Værket af Privatpersoner, deels fornemmeligt vedligeholde Mindet om den virksomme, menneskekjærlige Joseph den 2den. Ved ham fremstod det almindelige Sygehuus, som er beregnet til 2000 Senge i 111 Værelser, og udmærker sig ved Reenlighed, Orden og Pleie. Hvert Aar modtages der 15 til 17000 Syge. Hvor meget den barmhjertige Brødreorden i sit Sygehuus bestræber sig for, uden Forskjel og Gjengjeld at hjelpe fattige Syge, er almindeligt bekjendt. Badningens Velgjerning kan Wieneren nyde paa flere Steder efter Beqvemmelighed og Fornødenhed: Omegnen har heller ingen Mangel paa mineralske Kilder. Den for nogen Tid siden oprettede Svømmeskole, oprindeligen bestemt

Militære, er ogsaa meget hensigtsmæssigt til Afbenyttelse for det større mandlige Publikum af enhver Stand. I Nærheden er et offentlig Badested inden visse Grændser og under Politiets Opsigt. At iøvrigt Wien er Middelpunktet, hvorfra den østerrigske Hærs hele Masse modtager den første Impuls, at den i mange Aar har været Sædet for sammes fortrinligste Dannelsesanstalter, skiønt Garnisonen kun bestaaer af 12,000 Mand, følger af Residensens Forhold til det hele Monarkie. Her er Hofkrigsraadet, Sjelen for den hele østerrigske Krigsmagt i Fredstider, Ingenieurakademiet, som deels uden, deels for Betaling underholder 300 Lærlinger, det af Joseph den 2den oprettede Bombardeerkorps paa 1000 Mand, Kanonstøberiet, Geværfabriken, det store keiserlige Tøihuus med dets overordentlige Forraad, og det borgerlige Tøihuus, som selv de Franske lidet angrebe. Invalidehuset fór 800 Mand giver, saavelsom mange andre Anstalter for gamle lemlæstede Krigere, disse Udsigt til en sorgfri Alder. Det behageligste, største og meest levende Forlystelsessted for Wiens almindelige Befolkning er det i sit Slags eneste, udmærkde Prater, som begynder ved Udgangen af Leopoldsstadt, aabner herfra den meest indtagende Udsigt til de nærliggende Bjerge, gaaer siden i en Hovedallee, ligesom den fornemme og dannede Verdens Corso, ned til en Arm af Donau, danner ved Siden henimod den stedse tættere blivende Skov en Samlings- og Tumleplads af omtrent een Miils Omfang for det blandede Publikum, med en rundt omkring adspredt Mængde af velindrettede Kaffehuse, mangfoldige Spiseanstalter, larmende Turneerspil, brogede Sjeldenheder og et stort Forraad af Fjelleboder til John Bulls og hans nysgjerrige Venners Underholdning. De forskjellige Stænder vise sig her ved Siden af hverandre i en lykkelig usøgt Adskillelse. I Hovedalleerne samles de meest glimrende Equipager med de skjønneste Heste; især udmærker Hoffet sig i denne Henseende med sin kostbare Pragt, skjønt enkelte Familier af den høie Adel ei staae meget tilbage for det; herpaa følge, dog i betydelig Afstand, de rige Banquerer og hvad der ellers udmærker sig

ved Smag og Rigdom, indtil man ved den yderste Grændse finder de dygtige Hyrekudskes Vogne. Paa skjønne Foraarssøndage er Massen af Equipagerne undertiden saa stor, at de sidste endnu maae holde ligeover for Stephanskirken eller vel endog ved Graben, medens de forreste i en uafbrudt Linie udstrække sig i en Miils Afstand indtil Maalet for Tilbagekjørselen. Den strenge overalt lige Orden, hvormed Toget fortsætter sin Bevægelse, er beundringsværdig, ligesom det hele Skuespil overgaaer ethvert lignende paa Fastlandet. I Hovedalleens Sidegange spadserer eller sidder fornemmeligt Middelstanden, og tjener saaledes den fornemme Verden til Folie, hvilken iøvrigt smelter sammen med hiin ved venlige Blik, gjensidige Fornødenheder og mangehaande Forbindelser. Nærings- og Forfriskelsesmidlerne ere dyrere og almindeligt slettere paa Prater end noget andet Sted, hvorfor den og kommer stedse meer i Forfald, især siden de skjønne Spadseregange omkring Staden ogsaa byder Ganen en finere og meer udsøgt Nydelse. Augarten ligger ei langt til Siden fra Prater; den blev aabnet Publikum af Keiser Joseph den 2den, men er ei længe bleven saaledes besøgt, som dens rolige Skjønhed og yndige Naboskab fortjener. Lystslottet Schönbrunn overrasker og fryder stedse paa ny ved den lykkelige Forbindelse af det Simple, Behagelige og Majestætiske. Haven passer hertil, skjønt anlagt i gammel Smag. Laxenborg, som er den nuværende Keisers Yndlingsopholdssted, skylder ham og meget. Til Wiens Omgivelse i vidtløftigere Forstand høre adskillige behagelige Landsbyer. Badestedet Baden, der ligger omtrent 4 Mile fra Wien, drager formedelst Nærheden, Beqvemmeligheden og den yndige Beliggenhed mange Wienere og Fremmede til sig om Sommeren. Joh. Pezzls Beskrivelse over Wien, hvis stedse forbedrede Oplag holde Skridt med de indtræffende Forandringer, underretter Læseren korteligt og tilstrækkeligt om denne interessante Hovedstad, der i dens dybere Grund er vanskelig at karakterisre. Friherre v. Hormayrs endnu ei fuldførte Wiens Historie fremtræder med særdeles Fordringer. Værket afhjelper en trængende Fornødenhed, thi de gamle Skrifter og Meddelelser om denne Gjenstand

ere langt fra ei tilstrækkelige. Hormayrs Fortjenester ligge fornemmeligt i Samlingen af Kildeefterretningerne, som han dog ei nok har drøftet og endnu mindre bearbeidet. Begyndelsen byder især meget ofte reen Mythologie, i Stedet for uforfalskede Kjendsgjerninger. For Kunstens Mindesmærker, overhovedet for Smagens Historie, saa nødvendige Hensyn den ogsaa fordrer, er deri hidtil intet udrettet af Betydning. Det Faktiske synes at ville fortrænge det Lokale. Selv den kritiske Drøftelse af de forskjellige almene Anstalter fordrer en ganske anden Mand end en Rigshistoriograph.

Wiggers (Gustav Fred.), første storhertugelig meklenborgske geistlige Konsistorialraad, Doktor og Prof. i Theologien i Rostock, det theologiske Fakultets Senior og Bestyrer af det theologisk-pædagogiske Institut der, blev født den 25de Okt. 1777 i Biestow ved Rostock, hvor hans Fader var Præst. Han studerede i Rostock og sysselsatte sig under Olaus Tychsens Veiledning fornemmeligt med de østerlandske Sprog. En Frugt af dette Studium var Oversættelsen og Forklaringen af Propheten Joel, hvilken han udgav 1799 som Student i Göttingen. Her opofrede han sig, under Heynes Veiledning, den klassiske Literaturs og Philosophiens Studium; blandt de theologiske Discipliner fandt han fornemmeligt Behag i Kirkehistorien, i hvilken han fandt en fortræffelig Lærer i den ældre Plank. En Afhandling: „De eo, quod intersit inter philosophiam Platonicam et philosophiam Kantianam, si principia spectamus," som han forsvarede i Heynes philologiske Seminarium, erhvervede ham denne berømte Mands fortrinlige Velvillie, hvilken han beholdt indtil Heynes Død. Efterat han derpaa havde tilbragt et Par Aar i Pommeren, som Lærer i et adeligt Huus, gik han 1803 igien til Rostock, for at danne sig til et akademisk Læreembede. Hans philosophiske Inauguraldissertation: „Examen argumentorum Platonis pro immortalitate animi humani," Rostock 1803, blev optagen med Bifald. Kort derpaa (1804) udkom hans „Commentatio in

Platonis Euthyphrona" og 1807 hans Sokrates's Karakteristik, hvoraf han 1811 udgav et andet og forbedret Oplag. Efterat han 1808 havde erholdt et theologisk Professur opofrede han sig fornemmeligt Kirkehistoriens Studium og Bearbeidelse. Hans theologiske Doktordissertation: „De Juliano Apostata religionis Chrisianæ et Chritsianorum persecutore," Rostock 1810, hvori han udviklede en ny Synsmaade med Hensyn til Julian, efter Kritikernes Dom med Skarpsind og en fiin af det dybeste Kildestudium udgaaet Kundskab om det Enkelte, erhvervede ham et saadant Bifald, at Millin i „Magazin encyclopédique", Okt. 1810 gav et udførligt Udtog deraf, og forsikkrede om den, at den var „une preuve du bon esprit, qui anime les universités d'Allemagne", en Berømmelse, som fornemmeligt paa hiin Tid var af stor Betydenhed for de tydske Universiteter, og derfor især meget ærefuld for det rostockske Universitet, som havde givet Anledning dertil. 1813 blev Wiggers af Storhertugen af Meklenborg udnævnt til virkelig geistlig Raad og til Medlem af Landskonsistoriet, hvorved han erholdt den høieste geistlige Post i de meklenborgske Lande. Sin Berømmelse som lærd Theolog og Historieforsker skylder han dog fornemmeligt et udførligt Værk: „Versuch einer pragmatischen Darstellung des Augustinismus und Pelaginismus von dem Anfange der Pelagianischen Streitigkeiten bis zur dritten oekumenischen Synode," (Berlin 1821), hvilket blev optaget med uddeelt Bifald af Rationalister og Supernaturalister. Hans Commentationes tres de Joanne Casliano Masliliensi, qui Semipelagianismi auctor vulgo perhibetur," hvilke han udgav som Universitetets Rektor 1825, indeholde en nøiagtig Fremstilling af Cassianus's Lære og er et Forarbeide til et Værk om Semipelagianismen, der kan ansees som en Forsættelse af Værket om Augustinismen.

Wildungen (Carl Ludv. Eberh. Henr. Fred. v.), een af de aandrigste og meest mangesidigt dannede Forfattere i Forst- og Jagtvidenskabens Fag og tillige en genial Digter, blev født i Kassel den 24de Apr. 1754

og døde den 15de Juli 1822. Alene underviist af sin Moder i Læsning, Skrivning og Begyndelsesgrundene i det franske Sprog, besøgte han Skolen i Kassel 1764 og derpaa i de næste fem Aar Waidiegymnasiet i Nürnberg. Den daværende Rektor Schenk vakte Smagen hos ham for de gamle Klassikere, de fortræffelige Kunstnere Lichtensteger og Schwarz udviklede Drengens Talent for Tegnekunst og Malerie. I Efteraaret 1769 gik Wildungen til det kongelige Pædagogium i Halle, udrustet med saa omfattende Kundskaber, at der, strax efter hans Indtrædelse i hiin berømte Læreanstalt, maatte oprettes en egen Klasse, der erholdt Benævnelsen Classis selecta, for ham, for hans Ven, den ærværdige Veteran i den lærde Verden, Niemeyer og for een eller to andre af de meest udmærkede Disciple, hvilken igjen blev overflødig ved de anførtes næsten samtidige Afgang. I Efteraaret 1771 gik Wildungen til Høiskolen i Halle. Mod sin Tilboielighed bestemt til Retsvidenskabens Studium, besøgte han vel flittigt en Nettelbladts, Westphals, Beseckes og andres Høresale, men med Forkjærlighed en Eberhards og Goldhagens Forelæsninger, der gjorde ham bekjendt med Mathematikens og Naturvidenskabernes for ham saa tiltrækkende Rigdom. I Foraaret 1773 ombyttede han Halles Universitet med sit Fædrenelands i Marborg. Her fuldførte han sine retsvidenskabelige Studier hos Hombergk, Conradi og Geisler. Den 2den Apr. 1776 tiltraadte han den ham af hans Landsherre overdragne Post som Bisidder i den derværende Regjering. Denne hverken til hans Lyst eller Temperament passende Løbebane forlod han frivilligt, efter ei fulde tre Aars Forløb, og blev, ved Slutningen af 1778, Selskaber hos den sidstafdøde Hertug af Nassau-Usingen. Men heller ikke her turde han benytte den ham sig tilbydende Leilighed, at opofre sig det Fag, for hvilket han ved fritstaaende Valg for længe siden vilde have bestemt sig, Forstvidenskaben. Derimod anholdt han, efter sin Faders Ønske, om Deeltagelse i Regjeringsforretningerne i Wiesbaden, til videre Øvelse i den juridiske Praxis; hvorpaa han af den da regjerende Fyrste Carl Vilhelm af Nassau Usingen, den 10de Juni 1780 erholdt Karakteer af Regjerings-

raad, og dernæst adskillige med Forstvæsenet i umiddelbar Berørelse staaende Forretninger, som han og med Iver besørgede til sin fyrstelige Velynders Tilfredshed. Ved sine Slægtningers Bestræbelser blev han dog alerede i Juni 1787 af Landgreve Frederik af Hessen-Kassel udnævnt til Regjeringsraad i Marborg, og saa meget mere høitagtet, fordi Enhver vidste, at kun Pligtfølelse, ei Lyst til hans Fag drev ham til Virksomhed. Deraf kom det og, at han, foruden mangfoldige Biforretninger, den 4de Juli 1793, blev udnævnt til anden Sublegat, ved den med saa mange vanskelige Forretninger forbundne fyrstelig solms-braunfelsske Debit- og Administrationskommission, ja endog, efter den første Sublegat Statsminister Meyers Død, alene paatog sig hiin vigtige Sag, paa det fyrstelige Huus Solm-Braunfels's Begjering. — Begavet med en Fylde af Frosind, med Sundhed og sjeldne Aandskræfter, blev det stedse muligt for Wildungen, ved den samvittighedsfuldeste Opfyldelse af sine Kaldspligter, at opofre Videnskaberne og Kunsterne overhovedet, men især Naturhistoriens og Forstvidenskabens Studium saavelsom Jagten, en Deel af sin Tid. Selv en stor Deel af hans Forfatterarbeider er fra dette Tidsrum af 18 Aar. Det var ei undgaaet hans Landsherres skarpe Blik, paa hvilken Plads Wildungen egentligt burde staae. Han udnævnte ham derfor den 22de Nov. 1799 til Overforstmester i Marborg, men gav ham tillige den hæderlige Tilladelse at vedblive Bestyrelsen af Fyrstendommet Braunfels. Paa denne Post har han virket med utrættet Iver og med udmærket Held, indtil den ulykkelige Periode, som 1806 traf Kurfyrstendommet Hessen. Under den nye, korte Regjering blev han udnævnt til Conservateur des eaux et des forets. Efter Vidnesbyrd af den meest berettigede Dommer, der kunde tale i denne Sag, Statsminister Witzleben i Kassel, har Wildungen havt fuld Ret til med Hensyn til denne Gjenstand at sige om sig i sin Selvbiographie *): „Min af Fædrenelandskjærlighed stedse lige Kaldstroskab

*) Den findes i Strieders „Grundlage zu einer hess. Gelehrten- und Schriftstellergesch., fortgesetzt von Dr. Justi," 17de B.; i „Sylvan" af Laurop og Fischer

er der lykkets i Ordets egentlige Forstand ei alene at bevare sem af Hessens vigtigste Overforster indtil den ophøide retmæssige Besidders lykkelige Tilbagekomst, men og synligt at fremme dem ved betydelige Forbedringer." Efter den sidstafdøde Kurfyrstes Tilbagekomst traadte Wildungen som Overforstmester tilbage i sin forrige Virkekreds og forestod den til sin Død paa det Fuldstændigste. Derom vidne ei alene de under hans Opsyn satte Skove, men og de af ham anlagde og omhyggeligt passede Forsthaver. I een af disse blev han efter den Bestemmelse, han selv havde taget i sin „Taschenbuch f. Forst- und Jagdfreunde f. 1805 u. 1806" og derpaa i den ansøtte Selvbiographie, med Hensyn til sit Dødsfald, henlagt til Hvile den 17de Juli 1822. En Mand som Wildungen kunde ei fattes Beundrere og Venner heller ikke velfortjente Æresbeviisninger. Desangaaende henvises til den fortjente Mands Selvbiographie. Sin Berømmelse som Forfatter har han grundet ved følgende Værker: „Lieder für Forstmänner und Jäger", ogsaa kaldet: „Grünes Gesangbuch" (Leipz. 1788), og 1790 satte i Musik af J. C. Müller, samt omtrent paa samme Tid af Adolf v. Lehmann (dengang kursachsisk Lieut., siden hert. anhalt-dessauisk Legationsraad); andet Oplag, forøget ved Bidrag af andre Digtere 1804; 3die formerede Oplag 1816 og 4de med 5 Sange forøgede Oplag Altona 1817; „Neujahrsgeschenk für Forst- und Jagdliebhaber" 6 Smaabind, Marb. 1794-99, og under den forandrede Titel: „Taschenbuch für Forst- und Jagdfreunde" 8 Smaab. Marb. 1800—12. For Aargangene 1807 og 8 var den fortræffelige for tidligt afdøde D. P. L. Bunser, fyrstelig waldecksk Regjeringsraad i Arolsen, Medudgiver. I Stedet for denne Lommebog, der fandt saa meget Bifald hos Jagtyndere, fremkom 1813 Tidsskriftet „Sylvan," udgivet af C. P. Laurop, storhertugelig badensk Overforstraad og V. F. Fischer, storhertugelig badensk Forstraad, for hvilket Skrift Wildungen levende interesserede sig til sin Død og leverede selv nogle Bidrag til de første Aargange. „Weid-

1820 og i 6te og sidste Bind af „Weidmannsfeierabende."

manns Feierabende, ein neuer Handbuch für Jäger und Jagdfreunde," 5 Smaabind, Marborg 1815 — 19; det 6te udkom efter Forfatterens og Udgiverens Død. Wildungen har desuden bidraget Mangfoldigt, for det meste høist Tiltrækkende, til adskillige Tidsskrifter.

Wilhelm (Fred. Georg Ludvig), Prinds af Oranien, Kronprinds i Nederlandene, blev født den 6te. Dec. 1792. og formælet med Anna Paulowna, en Datter af Keiser Paul den 1ste i Rusland den 21de. Febr. 1816. Opdragen i Berlin fuldførte denne Fyrste sine Studier ved Universitetet i Oxford, hvor han viste megen videnskabelig Sands og Talent. Allerede tidligt bestemt for det Militære gjorde han sine første Feldttog i den engelske Hær, hvorpaa han 1811 traadte som Oberstlieutenant i spansk Krigstjeneste. Ved Mod og Virksomhed erhvervede han sig Overanførererens, Hertugen af Wellingtons, Agtelse, som dennes Adjutant. Ved Ciudad Rodrigos Beleiring var han een af de Første blandt de Stormende. Ved Badajoz's Beleiring trængte han ind i Staden, i Spidsen for en engelsk Kolonne, som han havde afholdt fra Flugten og ført tilbage i Kampen. Ligesaa tappert viste han sig i Slaget ved Salamanka og ved ethvert andet krigersk Forfald i hiint Feldttog. Han blev derpaa udnævnt til Kongen af Storbritanniens Adjutant og erholdt en Medaille for Militærfortjeneste, hvorpaa Navnene Ciudad Rodrigo, Badajoz, Salamanka stode. Da hans Fader 1814, blev Nederlandenes Souveræn, saae Belgierne, skjønt i 20 Aar vante til at være Franskmænd, med Glæde den tilkommende Thronarving i den tapre Prinds, som forener en sielden Hjertets Godhed med Aabenhed, Redelighed og Nedladenhed. Ligesaa meget Mod som militær Indsigt viste denne Prinds i Træfningen ved Quatre-Bras den 16de Juni, og den 18de, i Slaget ved Waterloo, hvor han gjorde et modigt Angreb i Spidsen for sine Tropper og blev saaret ved et Skud i Skulderen. Efter sin Helbredelse begav han sig til de Forbundne i Paris, hvor hans Formæling med Prindsesse Charlotte af Wales blev bragt i Forslag, men i Følelsen af sin

Værdighed afslog Prindsen sit Samtykke, fordi han ei blot vilde være Dronningen af Storbritanniens første Undersaat, et Forhold, som kunde have hans Fædrenelands Afhængighed af den brittiske Statskunst til Følge. Derimod formælede han sig 1816 i Petersborg med Keiser Alexanders Søster, som har født ham tre Prindser og een Prindsesse. Han har siden gjort adskillige Reiser til Petersborg; den sidste 1826, i Anledning af Keiser Nikolaus's Thronbestigelse. — Ham lig i Kundskaber, Talent, Mod og Karakteerblidhed er hans Broder, Frederik Wilhelm Carl, født den 28de Febr. 1797 i Berlin og opdragen der. Han studerede fra 1814 paa Høiskolen i Leiden og udmærkede sig som Anfører i Feldttoget 1815. Den 21de Mai 1825 formælede han sig med Prindsesse Lovise, en Datter af Kongen i Preussen, og er for nærværende Tid k. k. østerrigsk Feldttøimester ved Hæren, kongelig nederlandsk Generalinspektør for Artilleriet og kongelig preussisk Genneralmajor samt Chef for et Infanteriregiment.

Wilhelm (Ludvig August), Markgreve af Baden (før 1817 Greve af Hochberg), anden Søn af den afdøde Storhertug Carl Frederik (af dennes andet Ægteskab), født i Carlsruhe den 9de Apr. 1792, nød saavelsom sine øvrige Søskende en omhyggelig Opdragelse og kom endnu meget ung i sit Fædrenelands Militærtjeneste. Men, da kun Krigen læres i Krigen, saa traadte han 1809 som Adjutant i Marschal Massenas Generalstab, bivaanede med Udmærkelse alle de Slag og Fægtninger, hvori denne Feldtherre havde Deel i hiint mærkværdige Tog mod Østerrig og erhvervede sig Æreslegionens Orden. Efter Fredens Slutning vendte Markgreven tilbage til sit Fædreneland, blev udnævnt til Generalmajor og tog sin Bolig i Rastadt, hvor hans Regiment laae i Garnison. 1812 begyndte det følgerige Feldttog mod Rusland. Baden maatte afgive 6000 Mand til samme, uagtet det alerede i 4 Aar havde underholdt 4000 Mand i Spanien, og Udrustningen til en Krig i det fjerne Norden næsten overgik det alerede paa mange Maader medtagne Lands Kræfter. De badenske Tropper hørte dengang til de fortræffeligste; i Feldttogene 1806,

1807 og 1809 havde de grundigt lært Vaabenhaandværket, og erhvervet Indsigt og Dygtighed i den fægtningrige Danzigs Beleiring, saavelsom i Slagene ved Aspern, Raab, Wagram og Znaim. Markgreve Wilhelm anførte den badenske Brigade, der var forenet med den 9de franske Hærafdeling under Hertugen af Belluno. Men kun een Bataillon og to Stykker Artillerie fulgte det keiserlige Hovedqvarteer; den største Deel af denne Brigade maatte, under Hovedhærens meest glimrende Bedrifter, ligge uvirksom i Danzig; først ved Krigens ulykkelige Vending, og da alerede det vilde Tilbagetog fra Moskau var begyndt, maatte den betræde den frygtelige Skueplads. Ved Slutningen af Juli marscherede det 9de Armeekorps fra Danzig, næsten hele Aug. stod det i og omkring Tilsit, men den 30te Aug. begyndte dets Fremrykken til Kowno, Wilna og Smolensk, hvor det ankom den 28de Sept., meget svækket paa Mennesker og Heste. Den store Armee var alerede tildeels opløst, Veiene vare opfyldte med Flygtninger, og de nærliggende Gaarde og Byer med Soldater, der ved Hærens Fremrykken vare blevne tilbage. Det 9de Armeekorps tabte ved dette farlige Exempel intet af sin Holding, og den badenske Brigade viste under alle disse Nødsler den hæderligste Standhaftighed, hvilket uden Tvivl maa tilskrives Markgrevens Personlighed. Hertugen af Belluno satte og sin fortrinligste Tillid til det badenske Korps, og viste dette ved mangen Anledning, især i kritiske Øieblikke. Hærafdelingen havde Befaling at tage Position i Smolensk, og blev der rolig indtil Wittgenstein søgte at vinde Overgangen over Düna, og Polozk alerede var falden i hans Hænder. Hertugen maatte nu skyde sine Tropper frem. Den badenske Brigade besatte ved denne Leilighed Witepsk og nogle andre Stæder. Fiendens Fremtrængen gjorde dog snart Forandringer og Bevægelser nødvendige. Fra 30te Okt. kom det til adskillige Fægtninger, i hvilke de badenske Tropper udmærkede sig ved betænksomt Mod. Henved den 20de Nov. naaede den store franske Hærs Hovedmasse Høiden af det 9de Korps, som nu og den 22de tiltraadte sit Tilbagetog. Markgrev Wilhelm erholdt Befaling i Nøds=

fald at understøtte Begtravet. Leilighed hertil gaves efter faa Dage ved Landsbyen Batury, paa et for det 9de Armeekorps meget ugunstigt Terrain. Eftertravet geraadede i en mislig Stilling, man maatte sende det Forstærkning, og Markgreven paatog sig Fægtningens Styrelse og manøvrerede saa vel, at Tilbagetoget uhindret kunde gaae for sig. Den 28de Nov. naaede det 9de Armeekorps Veien til Smolensk, hvor de rundt omkring i Brand stukne Landsbyer forkyndte den store Armees Tilværelse, med hvilken Brigaden nu forenede sig, efterat den var sammensmeltet til en Trediedeel af dens oprindelige Styrke. Brigaden bestod endnu af 2240 Mand og hele Bellunos Hærafdeling neppe af 5000 Mand. Ved Overgangen over Berezina blev Markgreven indviklet i en meget ulige Fægtning med Russerne. Han trak nogen Forstærkning til sig og lod nu angribe med Bajonetten i Stormskridt. Tropperne vare fulde af Mod og Tillid, og Markgrevens Befalinger bleve udførte saa hurtigt og nøiagtigt, at Fienden maatte forlade sin Stilling. Efter Fægtningen paatog han sig Anførselen over det 9de Korps's hele Infanterie og førte det med store Besværligheder over Berezina. Marschen gik i Retningen mod Wilna. Fra den 9de Dec. maatte Korpset udgjøre Bagtravet, hvilket ved Hærens daværende Tilstand var en sørgelig Opgave. Fienden trængte paa fra alle Sider, og dagligt fandt Fægtninger Sted, hvorved de badenske Tropper endnu stedse udmærkede sig ved Tapperhed og god Holding. Ved Malodeczno indtraf den sidste blodige Dag for dem. Ved et raskt Angreb med Bajonetten og Markgrevens fortræffelige Disposition bleve Russerne her i et Øieblik kastede tilbage. Men det 4de Armeekorps, sammensmeltet til omtrent 1000 Mand, var nu ei længer i Stand til med Held at danne Eftertravet. I den badenske Brigade dannedes nu Bataillioner af Regimenternes Levninger, hver paa 180 til 200 Mand. Historien har opbevaret dette Tilbagetogs skrækkelige Trængsler, der dagligt tiltoge. De fleste Korps opløste sig af sig selv. Ved sin Ankomst til Wilna havde Markgreven, foruden nogle Officerer, kun 50 til 60 Underofficerer og Soldater tilbage. I

Wilna forsynede han sine Folk med Penge og Klæder og traf Anstalter for de Syge og Saarede, som maatte blive tilbage. I Königsberg fandt han noget Mandskab til Rekrutering, nogle Rekonvalescenter og et betydeligt Depot. Han gik derfra over Danzig til Marienverder, hvor Vicekongen af Italien havde sit Hovedqvarteer. Den 12te Jan. 1813 kom Befaling om Tilbagetog bag Weichsel, og næsten i samme Øieblik trængte Kosakkerne ind i Marienwerder, lige til det Huus, hvori Markgreven, Vicekongen og de øvrige Generaler befandt sig. De bleve adspredte ved nogle Skud, og Markgreven tog Veien til Neuenborg. 1813 blev Sachsen Krigens Skueplads. I Aug. førte Markgrev Wilhelm, som Generallieut. den anden Halvdeel af det badenske Kontingent derhen og paatog sig Anførselen over Korpset. Under ham kommanderede Generalerne Stockhorn og Brückner. I de afgjørende Dage fra 14de til 19de Okt. stod han i Leipzig, hvor han den 19de kapitulerede med de Allierede. Hans Tropper nedlagde Vaaben, men bleve dog ei betragtede som Krigsfanger. Man havde gjort ham Tilbud om at forene sig med de Allierede, hvilket han afslog. 1814 kjæmpede de tydske Fyrsters Hærafdelinger mod Frankerig. Markgreven kommanderede Blokaderne for Strasborg, Landau, Pfalzborg, Bitsch, Lichtenberg og Lützelstein og havde tillige Anførselen i Nedreelsas. Hans Afdelinger bestode af Østerrigere, Russere og Forbundstropper. Monarkerne paaskjønnede hans Fortjeneste, og han erholdt St. Anna- og Stephansordenens Storkors. Aaret 1815 kaldte ham til Wien, hvor det badenske Huses Anliggender fordrede en klog, mandig Handlemaade. Efter Napoleons Tilbagekomst fra Elba erholdt han Overanførselen ved Blokaderne af Schlettstadt og Neubreisach med en forbunden Hær af østerrigske, badenske, würtembergske og hessendarmstadske Tropper. Efter Blokadernes Ophævelse gik han til Hüningens Beleiring, under Erkehertug Johan, og kommanderede her en østerrigsk, med Würtembergere og Hessendarmstadtere forenet, Hærafdeling, som borttog Skandsen Abutucci. Da siden det badenske Huses Fordele truedes, gik han to Gange til Petersborg, og det Sindelaug, som Keiser Alexander

ved denne Leilighed lagde for Dagen, maa, i det mindste for en Deel, tilskrives Markgrevens Personlighed. 1820 reiste han, for at gienoprette sin ved Krigsbesværlighederne svækkede Sundhed, til Frankerig, som desuden tilbød hans Videbegjerlighed en viid Mark. Nu lever han, i værdig Rolighed for Videnskaberne og sig selv. Landhuusholdningsforeningen har udnævnt ham til Præsident, hvilken Post han ogsaa beklæder ved de badenske Landstænders første Kammer, og overalt spores en ønskelig Indflydelse af hans Humanitet og hans virksomme, mangesidigt dannede Aand.

Wilhelm den 1ste, Kurfyrste af Hessen, blev født i Kassel den 3die Jan. 1743, under sin Bedstefaders, den hessenkasselske Landgreve Wilhelm den 8des Regjering. Da hans Fader, Frederik den 2den, som 1754 gik over til den katholske Kirke, kom til Regjeringen den 31de Jan. 1760, bleve de Forholdsregler satte i Virksomhed, som man havde truffet, for at sikre Landet og Regentfamilien den uforstyrrede Udøvelse af den reformeerte Religion. Frederiks Gemalinde Maria, en Datter af Georg den 2den af England, overtog, som sine Sønners Formynderske, Regjeringen i Grevskabet Hanau, og ledede, uden Faderens Deeltagelse, Børnenes Opdragelse. Prinds Wilhelm blev saaledes vel underviist i Videnskaberne og Kunsterne, først under duelige Læreres Veiledning og siden ved Universitetet i Göttingen. Under den de hessiske Lande saa haardt trykkende Syvaarskrig, levede han ved sin Onkels, den danske Konge Christian den 7des Hof, hvis anden Søster, Wilhelmine Caroline, han 1764 valgte til sin Gemalinde, og paatog sig umiddelbart derpaa, da han var bleven myndig, Regjeringen over Grevskabet Hanau af sin fortjente Moders Hænder. Den unge Fyrste viste mange priisværdige Regentegenskaber; han var lærebegjerlig, sparsom, retfærdig og tilgængelig for alle sine Undersaatter. Saaledes lægede han mange Saar, som den forudgaaende Krig havde tilføiet hans Lande, og gjorde sig ved mange priselige Indretninger udødelig blandt Indbyggerne i Fyrstendømmet Hanau. Ligesom flere tydske Fyrster sluttede han 1776

en Subsidietraktat med England, i Følge hvilken han overlod dette Rige Tropper til Kampen mod de nordamerikanske Kolonier, som havde gjort Opstand. To Aar derpaa udnævnt til Generalmajor af Frederik den store, drog han med i den baierske Arvefølgekrig. Den rige Sold, som han modtog for sine Tropper af England og den Vægt, som en stor Hær gav Kongen af Preussen synes at have indpodet hans Aand den forherskende Kjærlighed for Soldatervæsenet. Til, i endnu større Omfang at opofre sig dette, fandt han Leilighed da han efter sin Faders Død (1785) erholdt Regjeringen over samtlige hessenkasselske Lande. Ogsaa i Kassel, hvorhen han flyttede sin Residens og hvor hans svage ødsle Fader havde ladet mange Misbrug opkomme, viste Landgreve Wilhelm, den 9de kaldet, sig som en streng, virksom Fyrste, der redeligt ønskede sine Undersaatters Bedste, men hvis Retfærdighedssands ofte udartede til Haardhed, hvis Sparsomhed blev Gjerrighed og hvis Soldatersyge blev en tung Forbandelse for Landet. Han regjerede høist selvstændigt, kjendte sine Landes, og deres Beboeres Forhold og holdt alle sine Embedsmænd i streng Tugt og Orden, da han gjerne tog sig af Landmanden, hvem han betragtede som sin Eiendom. Han holdt over god Retspleie og Politie, over Skole- og Kirkevæsenets Forbedring; han viste fyrstelig Glands, især ved sin Lyst til smukke Bygninger, hvorved han forskjønnede sin Residens og dens Omgivelser, saavelsom Hof-Geismar, Renndorf, Wilhemsbad og Schwalheim, og i Soldaterparader. Det første Skridt, han foretog, for i Tillid til sin Hær, at gjøre sin Vægt gjeldende blandt Tydsklands Fyrster, var, at han besatte et hessisk Lehn, en Deel af Grevskabet Schaumborg, da den regjerende Greve Philip Ernst af Schaumborg-Lippe var død 1787, og ei vilde erkjende dennes umyndige Søn Grev Wilhelm for lehnsdygtig, formedelst en ikke ligebyrdig Bedstemoder. Men Rigsretterne, Keiseren, Preussen og England toge sig af den unge Greve, og Landgreven maatte, til sin store Ærgrelse, efter megen Modstand, rømme det besatte Land og erstatte den foraarsagede Skade og Omkostning. — Samme Aar sluttede han en ny Subsidietraktat med England, i Føl-

ge hvilken han stillede 12,000 Mand og derfor aarligt modtog 675000 Krondaler. Nærmere Vækkelser til Krigsrustninger fandt han i den franske Revolutions Udbrud, hvilke imidlertid, uagtet Hessernes udmærkede Tapperhed, ei medførte de Følger, som Landgreven og hans Medforbundne ventede sig deraf. Ved en Leier af 8000 Mand ved Bergen beskyttede Landgreven 1790 Leopold den 2dens Keiserkroning mod et muligt Overfald fra fransk Side. Derpaa drog han med en lige Hærmagt mod Frankrig, ved Siden af den preussiske Armee, med hvilken han deelte Held og Uheld; Frankfurt am Mains glimrende Tilbageerobring den 24de Dec. 1792 tilkom alene Hesserne. I de følgende Aar voxte det hessiske Korps, der var syssel sat i Flandern og Westfalen, i engelsk Sold, til 12,000 Mand. Baselerfreden gjorde Ende paa denne Krig ogsaa for Landsgreven ved preussisk Mægling 1795. Landgrevens paa hiin Side Rhinen liggende Besiddelser bleve indtil videre Bestemmelse i de Franskes Eie, hans øvrige Lande bleve indsluttede i Neutralitetsforeningen, der ved en militær Demarkationslinie sikrede det nordlige Tydskland. I Lünevillerfreden, 25de Febr. 1801, erholdt Wilhelm Kurværdigheden under Navn af Wilhelm den 1ste, og for Tabet af ¾ □ Miil med 2500 Indb., som han aftraadte paa den venstre Rhinbred, 5 □ Mile med 14,000 Indb., ved adskillige ham tildeelte kurmainziske Amter og Rigsstaden Gelnhausen. Under mange Forbud for en nærmende Ulykke regjerede den nye Kurfyrste sine Stater med sædvanlig Virksomhed, Sparsomhed og Soldaterkjærlighed og urokkeligt Had til Frankerig, tvungen til at rette sig efter Preussens Politik, hvis Vaklen hverken kunde indgyde ham Glæde eller Tillid. Medens hans Bekymring tiltog med Hensyn til udvortes Forhold, forøgedes hans Staters Velstand og i endnu større Maal hans Skatkammers Rigdomme. Ved hans den franske Keiser ei ubemærket blevne Sindelaug, ved hans Forhold til Preussen, hvis Feldtmarschalsværdighed alerede forhen var bleven ham tildeelt, og med hvis Konge han stod i flere Familieforbindelser (hans ældste Søn, Kurprindsen, havde 1797 formælet sig med Frederik Wilhelm den 3dies Søster), ved hans be-

standige Krigsudrustninger, drog han det Uveir over sig, som pludseligt efter Preussernes Nederlag ved Jena og Auerstädt, udrev han af hans Drøm om Neutralitetssikkerheden Da Napoleon truede og franske Tropper under Mortier og Kongen af Holland rykkede frem, flygtede Kurfyrsten, som var utilbøielig til vovelige Foretagender, til Kongen af Danmarks neutrale Stater; han reddede blot sine Pengeskatte og sin Familie. Ved Tilsitfreden og Kongeriget Westfalens Oprettelse blev Wilhelm den 1ste beravet sine Lande og levede fra Juli 1808 i Prag, i den fuldkomneste Vished om, at de Franskes Herredom i Tydskland vilde ophøre og glædet ved de mange Tegn paa Troskab, som det ærlige Hesserfolk gav ham, men karrig mod dem, som ofrede ham alt og knyttede deres Skjebne til hans. — Ved Udbrudet af Krigen mellem Frankerig og Østerrig 1809 udstedede Kurfyrsten et Opraab til sine Hesser og begyndte at samle en Hær ved Eger, ved hvilken han tænkte at bevirke sine Staters Gjenerobring, men denne Plan strandede snart ved Krigens ulykkelige Vending. De, som havde stillet sig under Kurfyrstens Faner, bleve afskedigede og ofte givne til Priis for den yderste Nød. Først ved de Forbundnes Seier ved Leipzig erholdt Wilhelm den 1stes Skiebne en gunstigere Vending. Han havde alerede i Sept. 1813 en Sammenkomst med den russiske Keiser og Kongen af Preussen i Breslau, hvor han tilbød sig at stille Tropper, men virkede, da dette ei blev antaget, til at bekjæmpe de Franske ved Pengebidrag til Krigsoperationskassen. De Forbundnes Seier befriede hurtigt de kurhessiske Lande; alerede i Nov. 1813 drog Wilhelm, ved sin Gemalindes Side, efter syvaarig Fraværelse, igjen ind i sin Hovedstad, under utallige Beviser paa hans Undersaatters aldrig udslukte Kjærlighed Den 70aarige Olding] tog paa ny Regjeringens Tømme med beundringsværdig Virksomhed og Kraft, men viste endnu mere, at hans Begreber om fyrstelig Magtfuldkommenhed vare blevne uforandrede. Uheld og Alderdom havde forøget hans Karakteers Strenghed. Han troede at kunne udslette de forløbne 7 Aars Begivenheder, naar han lod, som han intet vidste deraf.

Alt skulde eller maatte stilles paa den gamle Fod, hvis muligt var. 20,000 Mand Hjelpetropper, som han var forpligtet til at afgive, rykkede hurtigt ud i Marken, for paa ny at godtgjøre Hessernes Berømmelse. Den 18de Marts 1814 stiftede han Jernhjelmens Orden til militære Fortjenesters Belønning. Men, da det, efter den første Pariserfred, tillodes de kurhessiske Tropper at vende tilbage til deres Hjem, under den Betingelse, at de skulde blive paa Krigsfod, forsømte han dette, for at spare, og havde den Ærgrelse at see Executionstropper rykke ind i sit Land; Preussens Mægling maatte endelig bilægge den ubehagelige Strid. I Krigen mod Frankerig 1815, hvortil Kurfyrsten leverede 12,000 Mand, havde han den Glæde at erholde hæderlige Efterretninger om sine Soldaters Bedrifter for Sedan, Charleville, Mezieres o. s. v.; mindre svarende til hans Ønsker vare andre Begivenheder under hans Regjering. Hans Ønske om det tydske Keiserdoms Gjenoprettelse trængte ei igjennem paa Wienerkongressen. Man siger og, at han havde den Plan, at erkjendes som Katternes Konge, hvilken mislykkedes, hvorfor han dog beholdt den kurfyrstelige Titel og forbandt dermed Prædikatet „kongelig Høihed". Utilbøielig til Landsombytning, erholdt han rigelige Skadesløsholdelser for mange Aftrædelser og Opofrelser, og dermed og Titel af Storhertug af Fulda og Fyrste af Isenborg. Indretningen af en Forfatning med Stænder, som var gjort ham til Betingelse ved hans Lands Tilbagegivelse, indviklede ham i de ubehageligste Modsigelser. Jo hurtigere og mere tillidsfuldt han efterkom denne Forpligtelse, jo mere saae han sig skuffet, da den vor Tidsalder egne Erkjendelse af Statsforholdenes sande Væsen ei lode sig forene med hans Meninger om Fyrsterettighederne. Flere Sammenkaldelser af de gamle hessiske Stænder, til hvilke Kurfyrsten føiede Bøndernes Udsendte, forkyndte paa den ene Side et roligt fast fædrenelandsk Sindelag hos Medlemmerne af Stændernes Forsamling, paa den anden den Tvist, hvori Churfyrsten var geraadet med Tiden og dens billige Fordringer. Strenghed

mod hans Embedsmænd vakte ligeledes Ubehageligheder; især blev det Militære haardt behandlet: Officeren trykkedes ved karrig Sold, den Gemene plagedes ved streng Tugt, Stokkeprygl og Kamaschetjeneste. De Udsendtes Fordring om Statsformuens Udskillelse fra Kurfyrstens store Privatskatte hindrede Udførelsen af en fastgrundet Statsforfatning, hvori Folket deeltog. Hvilken Skygge ogsaa disse Forhold kunne kaste paa Kurfyrsten, hvordan og hans Behandling af de i vestfalsk Tjeneste forhen staaende Civil- og Militærembedsmænd, de der Pensioneerte, Domænekjøberne, de i Embede forefundne Udlændere af de tydske Nabostater, m. m. maa bedømmes: saa kan man dog ei andet end beundre den Kraft, hvormed Oldingen, de mangehaande Fortrædeligheder uagtet, fremmede meget Nyttigt, sørgede for Retspleie, Kirker og Skoler, vaagede imod Embedsbedrag, blev sit Folk stedse tilgængelig i Raad og Daad, og i mange priisværdige Egenskaber gav sin Tidsalders Regenter et værdigt Mønster. Passende Levemaade havde givet hans Legeme en Fasthed, som syntes at trodse en høi Alders sædvanlige Affældighed. Blot en stor Gevæxt paa Underkinden, foranlediget 1809 ved et Fald med Hesten, hindrede det venstre Øies Seekraft. Hans Legemes i de sidste Maaneder af hans Liv synligblivende Sammensynken og hans Kræfters Aftagelse var uden Sygdomstilfælde, indtil endeligt et Slagflod, den 27de Nov. 1821, pludseligt endte hans Løbebane. Hans Gemalinde var gaaet ham forud den 24de Jan. 1820. Hans Efterfølger i Regjeringen er hans eneste Søn, Kurfyrst Wilhelm den 2den. Udførligere Efterretninger om Wilhelm den 1ste giver hans Biographie i „Zeitgenossen". Neue Reihe Nr. X.

Wilken (Frederik), Dr. i Theologien, kongelig preussisk Historiograph, Overbibliothekar og Professor ved Universitetet i Berlin og storhertugelig badensk Hofraad, blev født den 23de Mai 1777 i Ratzeborg, hvor hans Fader var Pedel ved den sachsenlauenborgske Landsregjering. Efterat han havde erholdt sin første videnskabelige Dannelse, først ved Privatunderviisning,

derpaa i sin Fædrenestads meklenborg=strelitziske Domskole, gik han 1795 til Universitetet i Göttingen, hvor han først studerede Theologie, men snart udelukkende opofrede sig den klassiske og østerlandske Philologies og Historiens Studium under den uforglemmelige Heynes og den ærværdige Eichhorns Veiledning. Fra 1797 til 1799 var han tillige Medlem af det philologiske Seminarium. 1798 erholdt han den af det philophiske Fakultet i Göttingen udsatte Priis for et kritisk Arbeid over Sultan Albufedas Efterretninger om Korstogene, og dette første literære Forsøg gav siden Anledning til en udførlig Bearbeidelse af hine mærkværdige Begivenheders Historie. 1800 optraadte han som Repetent ved det theologiske Fakultet i Göttingen i de akademiske Læreres Række, antog derpaa 1803 den ham af Grev Walmoden=Gimborn tilbudne Plads som Instruktør hos Fyrst Georg Wilhelm af Schaumborg=Lippe, ledsagede denne ædle unge Fyrste til Universitetet i Leipzig (fra Paaske 1803 til Michaelis 1805) og siden paa en Reise i det sydlige Tydskland. I Leipzig besøgte Wilken Haubolds og Weisses juridiske Forelæsninger og Platners og Carus's philosophiske. 1805 modtog han et Kald som overordentlig Professor i Historien ved det nyindrettede Universitet i Heidelberg, blev 1807 ordentlig Professor og 1808 Direktør for det derværende Universitetsbibliothek, som han havde den Lykke i faa Aar at forøge til et betydeligt Antal Bind. Den 1815 stedfindende almindelige Tilbagefordring af de Videnskabs= og Kunstskatte, de Franske havde bortrøvet, vakte hos ham den dristige Tanke ligeledes for Universitetet i Heidelberg at tilbagefordre det af Bairerne røvede og Pave Urban den 6te forærede palatinske Bibliothek. Saa mange Vanskeligheder der og fandt Sted ved Tilbagefordringen af en Skat, som den romerske Stol ansaae for hævdet ved 200aarig Besiddelse, hvorfor ogsaa mange ansaae dette Forsøg for et daarligt Indfald, saa indtraf dog gunstige Omstændigheder, som tilveiebragte et heldigt Udfald. I denne Henseende virkede de preussiske og østerrigske høie Ministerier iøvrigt, især W. von

Humboldt, v. Altenstein og v. Wessenberg. Ikke af liden Vigtighed var den Omstændighed, at Romerne stode i den Indbildning, at Heidelberg var en preussisk Stad; derfor bleve og de tilbagegivne palatinske Haandskrifter egentligt forærede Kongen af Preussen af Pius den 7de. Wilken gjorde sig den berømte Billedhugger Canova, der var kommen til Paris som pavelig Kommissar, uden al nøiagtig Instruktion om sin Fordrings Gjenstande, forbunden ved Meddelelsen af den 1805 i Leipzig trykte Fortegnelse over de af Vatikanet røvede Haandskrifter og Kunstskatte. Og denne høist billige Kunstner henvendte sig til Kardinal Consalvi for at faae den heidelbergske Fordring bevilget. Wilken reiste i Efteraaret 1815 til Paris som Kommissar for den storhertugelig badenske Regiering, og nu bleve 38 græske, latinske og franske Haandskrifter, blandt hvilke den skjønne Codex af den græske Anthologie befandt sig, og siden 858 tydske Manuskripter tilbagegivne. Foruden disse Handskrifter vilde, under de da stedfindende Forhold i Rom, det pavelige Hof uden Tvivl have ladet sig bevæge til, i det mindste at tilbagegive Haandskrifterne af de græske og latinske Profanskribenter i Bibliotheca palatina, hvis ei smaalig Iversyge og indskrænkende Synsmaader havde hindret Anvendelsen af de Midler, som i Rom ei let forfeile Hensigten. Wilken fandt en meget venskabelig Modtagelse i Rom, hvorhen han blev sendt i Foraaret 1818, hos Pave Pius den 7de, Kardinal Consalvi og adskillige andre Kardinaler og Gesandter. Bibliothekerne og Museerne aabnedes ham med stor Beredvillighed, og han tilbragte i Cafe greco mange behagelige Aftener med de i Rom studerende tydske Kunstnere. Paven tilstod ham den 1ste Apr. 1816 en Samtale paa en halv Time, talte meget forstandigt om Korstogene, klagede over, at han ei var i Stand til at virke mere for det vatikanske Bibliotheks og de romerske Kunstsamlingers Forøgelse: „perche mancava il denaro“ og bemærkede: „J Francesi m'hanno fatto fare de' viaggi, sempre de' viaggi“. Allerede før de nu omtalte Reiser havde Wilken i Foraaret 1811 besøgt Paris, for at benytte Haandskrifterne i det keiserlige Bi-

bliothek der til Korstogenes Historie. 1813 udnævnte det franske Institut ham til Brevvexler. I Nov. 1815 udnævnte Storhertugen af Baden ham til Hofraad, og i Dec. 1815 meddeelte det theologiske Fakultet i Heidelberg ham den theol. Doktorværdighed. 1817 modtog han et hæderfulde Kald, som kongelig preussisk Overbibliothekar og Professor ved Universitet i Berlin, blev 1819 overordentlig Medlem af det derværende Videnskabernes Akademie, derpaa den preussiske Stats Historiograph, Professor ved den almindelige Krigsskole i Berlin og Raad i det kongelige preussiske Overcensurkollegium. Men 1824 afbrød en af Gigt opkommen Sygdom hans fortjenstlige Virksomhed. Han opholdt sig indtil sin Helbredelse i Sachsen og vendte derpaa tilbage til sine Embedsforretninger. Et Tilbagefald tvang ham desværre igjen at gaae til Sachsen, hvorfra han til sin Sundheds Befæstelse i Eftersommeren 1825 besøgte Prag og Wien. Vinteren tilbragte han i Dresden, hvor han fuldførte den 4de Deel af sin „Geschichte der Kreuzzüge", til Trykken. I Apr. 1826 foretog han, med sin Regjerings Samtykke, en videnskabelig Reise igjennem Prag og Wien til Italien; men i Wien blev han igjen syg. Wilken har i Videnskaberne fornemmeligt dannet sig ved flittigt Studium af Silvestre de Sacys Skrifter og stræbt at efterligne denne store Mester i sine videnskabelige Frembringelser. Blandt hans Skrifter, hvoraf de fleste have det persiske Sprog og Orientens Historie til Gjenstand, nævnes her hans Hovedværk: „Gesch. der Kreuzzüge nach morgenländischen und abendländischen Berichten", 1 — 3 B. Leipz. 1807 til 1819, det 4de B. udkom 1826; „Gesch. der Vereinigung und Vernichtung der alten heidelbergischen Büchersamlungen, nebst Verzeichnisse der aus Rom nach Heidelberg zurückgekehrten Handschriften" Heidelberg 1817. Han var og indtil sin Bortgang fra Heidelberg Medudgiver af „Heidelberger Jahrbücher der Literatur". Denne Lærdes øvrige Skrifter opregne Meusel og Saalfeld (i Gesch. der Universität Göttingen).

* **Wille** (Joh. Georg), født 1714 i Nærheden

af Byen Königsberg ved Gießen, død i Paris 1808, var een af de første Kobberstikkere, især i Fremstillingen af det Røgne, Metaller og Silkestoffer. Hans Fader, en Møller, havde bestemt ham til sin Næringsvei, men lod ham, da han bemærkede hans Lyst til Tegning, lære en Bøssemagers Kunst, hvorved han indgravede meget pene Figurer i de nyforfærdigede Geværers Laase. Snart ombyttede han denne Forretning med Uhrmagerkunsten, som han lærte i Dietz og Dresden. Opholdet i den sidste Stad bidrog væsentligt til Uddannelsen af hans Kunsttalent, og, efterat han nogen Tid derpaa i Strasborg var bleven bekjendt med Kobberstikker G. F. Schmidt, ledsagede han denne til Paris, for efterhaanden blot at leve for Kobberstikkerkunsten. I Førstningen indbragte denne ham saa lidet, at han maatte nøie sig med det tørre Brød. Men siden blev hans Berømmelse i Frankerig og Tydskland almindelig, og Napoleon udnævnte ham ei alene til Ridder af Æreslegionen, men Videnskabernes og Kunsternes Institut optog ham ogsaa til Medlem. I Førstningen stak han meest Portrætter, og blandt disse ere Ministeren Florentnis og den berømte Taler Bossuets især i Anseelse. I den fildigere Tid arbeidede han efter de nederlandske Maleres historiske og lignende Stykker; blandt dem ere især hans Musiciens ambulantes, efter Dietrich, hans Instruction paternelle, efter Terburg, o. a. bekjendte. Han har og stukket meget efter sin 1748 i Paris fødte Søns, Peter Alexanders, Tegninger.

Winckel (Therese Emilie Henriette aus dem) Kunstnerinde i Dresden, er en Datter af den sachsiske Oberstlieut. Julius aus der Winckel, som faldt i Slaget ved Jena 1806. Født i Weissenfels den 20de Dec. 1784 opvoxte Therese Winckel, næsten uden at kunne fryde sig ved Faderkjærlighedens Lykke, under Øinene af en i Livet alvorligt prøvet Moder, som med en levende og ved gamle og nye Sprog dannet Aand forbinder en fast, ved Grundsætninger dybt udpræget, Karakteer og den bedst ordnede, stadige Virksomhed, hvilken den ærværdige, af alle, som kjende hende, høitagtede, hen=

ved 90aarige Matrone stedse bliver troe med ægte mandig Bestandighed. Hun opdrog det elskede eneste Barn til samme Ordenskjærlighed og afmaalte Virksomhed og forsynede hende med Kunstfærdigheder, som nu forskaffe hende en uafhængig og selvstændig, skjønt møisomt tilkiæmpet Stilling i Livet. Musik og Malerie bleve Thereses troeste Lesagerinder, men hun gjorde sig tillige bekjendt med alt, hvad der danner Aanden og beriger Kunstsandsen. Saaledes traadte hun i en mangesidig, nyttig Virksomhed. Hun skriver og taler Fransk, Italiensk og Engelsk; hun meddeler Underviisning paa Harpe og i Sprog og har fortræffeligt dannet yngre Veninder. Alt dette naaede hendes ædle Villie, med uendelig Lyst, ved utrættet Flid, i barnlig Beskedenhed, uden al Beskyttelse undtagen Moderens; i Oliemaleriet næsten uden nogle egentlige Lærere, med Undtagelse af nogle faa Venner og Raadgivere, støttet alene paa sit Sinds udholdende Kraft. Uden at tragte efter Originalitet er Th. Winckel bleven i den ædlere, qvindelige Indskrænkelses Sphære. I Malerkunsten hyldede hun de høie gamle Mestere og gjengav deres Værker med en Troskab, der har erhvervet hende billig Erkiendelse i Ind- og Udlandet. Hun studerede paa Dresdenergalleriet, hvor hun endnu kopierer de gamle italienske Mesterværker, mange af dem flere Gange. For at uddanne hendes Spil paa Pedalharpe ved Underviisning af de berømteste Lærere, en Radermann og Marin, og for at skaffe hende Leilighed til at studere de fra Italiens Gallerier til Paris bortførte Kunstskatte, reiste Moderen med hende til Paris 1806 Her bleve de halvtredie Aar. David blev Datterens Ven og Lærer i Maleriet. Han gav hende det Vidnesbyrd, at ingen før som hun havde efterlignet Correggio. Paa denne Tid mistede hendes Moder sin Formue ved de østerrigske og svenske Statspapirers Synken. Hvad Datteren hidtil havde eftertragtet af reen Kunstkjærlighed, blev hende nu Livsunderholdning. Hun gav Koncerter paa sin Tilbagereise og boer nu i Dresden tilligemed sin Moder og omgiven af ligesindede Venner og Veninder. Blandt hine maa fornemmeligt G. v. Kügelgen nævnes; man

finder Efterretninger desangaaende af hende selv i „Leben Gerh. v. Kügelgen“ af Hesse. Den beskedne Kunstnerinde behøver lidet af hvad man kalder udvortes Lykke. Hendes lille Huus i Dresdens italienske Landsbye og Malerigalleriet udgjøre hendes jordiske Himmel; hiint har hun prydet med skjønne Efterlignelser af det sidste, og mange af dem ere udvandrede fra denne Flidens og Ydmyghedens stille Bolig til fjerne Egne i Tydskland, England, Rusland og Polen. I Ostrock, Fyrst Carl Jablonowskis Sæde, er en Sal prydet med hendes Kopier af Dresdener-Galleriets skjønneste Stykker. Altertavlen i Kirken i Brockwitz ved Meissen er en af hende forfærdiget Kopie, af Giov. Bellino: Christus, som underviser. Naar Farvelysets Harmonie har forskjønnet hendes Dag, saa oplivet Harpespillet Aftenerne efter det behagelige Dagværk. Mellem begge afvexler den Underviisning, hun meddeler, med qvindelige Arbeider. Alt er inddeelt med en saadan Nøiagtighed, at, hvo der betragter hendes Frembringelsers Antal og Godhed, man troe, at hun forstaaer en hemmelig Kunst at mangfoldiggjøre Tiden. Uden at ville være Forfatterske er adskilligt af hende udkommet trykt. Breve fra Paris fra hende til hendes Veninder udkom uden hendes Vidende og Villie i tydske Journaler. Derpaa gav hun Bidrag til Kinds „Harfe,“ under det antagne Navn Comala, til „Hesperiderne,“ under Navn af Theorosa, vidre til Prof. Wendts „Kunstblatt“ til „Abendzeitung“ og til andre Blade. I den „Taschenencyklopædie,“ som Prof. Hasse udgiver, ere hendes Artikler, Kunstfaget angaaende, betegnede med H. Hun har og været Medarbeiderske i Conver. Lexic. i enkelte Kunstfag. Sammenlign Schindels „Die deutschen Schriftstellerinnen des 19ten Jahrhundets,“ 3 Dele Leipz. 1825. Men alt dette gjør Frøken v. Winckel af føielig Tjenstvillighed. Hun unddrager sig Offentlighed: „Livet er hende kun den alvorligste Forberedelse til en høiere Tilværelse, hvor alle Kræfter skulle prøves, luttres og hærdes. Hendes Ønske er at modnes i Stilhed som Sædkornet i den vinterlige Jord.“

Winckell (Georg Frants Didrik aus dem), en erfaren og lærd Forstmand, Jæger og Forfatter om Jagten, blev født den 2den Febr. 1762 paa Riddergodset i Priorau i Kongeriget Sachsen. Allerede i sit første Levear mistede han sin Fader, Carl Gottlob, kursachsisk Overhofretsassessor, hvorpaa hans Opdragelse besørgedes først af hans Moder, en født Frøken v. Bodenhausen og siden af hans Stedfader v. Schierbrand. Begge lode Ynglingen, med hans Formynders Samtykke, studere Humaniora paa Pædagogiet i Halle og Landskolen i Grimma og derpaa gaae til Universitetet i Leipzig, for at lægge sig efter Retsvidenskaben. Men et Fald med Hesten og en derved erholdt Beskadigelse paa Brystet gjorde det nødvendigt for ham ei at vælge en siddende Levemnade. Winckell lærte nu Jagtvidenskaben hos Vildtmester Hähnel i Sitzenroda ei langtfra Torgau og søgte af Forstliteraturens Førstegrøde, af en Døbels, Beckmanns, Zanthiers, Mosers og Cramers Skrifter at skaffe sig en kraftigere Næring for sin Uddannelse i Forstvæsenet, end hans Læreprincipal kunde tilbyde ham. Efter en fuldkommen Uddannelse i begge Fag meldte Winckell sig til en Ansættelse i Jagtfaget ved det sachsiske Hof, men blev adskillige Gange tilbageviist, fordi hans Stamtræe, som han efter Skik maatte fremlægge, viste, at Rækken af hans Ahner var afbrudt ved een af hans Forfædres Giftermaal med et borgeligt Fruentimmer. Han levede nu nogle Aar paa sit Familiegods, drev der Land-Forst- og Jagtvæsenet med sine Kundskabers Udvidelse i dette Fag og indgik et lykkeligt Egteskab med Frøken v. Ludwiger, hvilket, efter en Søns Fødsel og Død, er blevet uden Børn. — Uden Udsigt til Ansættelse i Sachsen begav Winckell sig herpaa i fyrstelig dessauisk Hoftjeneste, i den Hensigt, at gaae over i Forsttjenesten, som ogsaa var blevet ham lovet. Men han blev, skjønt begunstiget af den derværende Arveprinds Frederik, Fader til den nuværende Hertug, igjen skuffet og maatte taale en bitter Tilsidesættelse. I Smertesfølelsen over sit strandede Haab og sin spildte Tid, nedlagde han sin Hofpost, hvori han igjen havde fundet Leilighed til at forøge sine Kundskaber og Erfaringer, især med Hensyn

til Parforcejagten. Efter sin Bortgang fra Dessau boede han igien paa Landet, først i Ober-Nitzschka, i Egnen af Würzen, derpaa i Machern, ei langt fra Leipzig, hvor han førte et stille, roligt Liv, helliget Muserne, og i en Kreds af ædle Venner, af hvilke man kan nævne Hofraad Spazier, Stiftsraad Koch, o. a. men fornemmeligt den udødelige Digter v. Thümmel. I Ober-Nitzschka udarbeidede han sin fortræffelige „Handbuch für Jäger etc." (3 Dele, 1820-22), som ved dens praktiske Gavnlighed lagde Grunden til en velfortjent Berømmelse for ham, og nu, i det andet Oplag, optager een af de første Pladser i Jagtliteraturen. Geheimeraad v. Thümmel bestemte sammes Forfatter 1810 til en Reise til Thüngen ved Würzborg, hvor hans Dattermand, den k. baierske Kæmmererer, Friherer v. Thüngen boer, og i hvis Nærhed de øvrige Medlemmer af denne meget agtværdige Familie have deres Besiddelser, hvortil hører en Skovstrækning, der overgaaer mangen lille Fyrstes, og, som behøvede en fra et Middelpunkt ledet, bedre Bestyrelse. Den blev tilbuden v. Winckell, som med Glæde modtog samme og har forestaaet den virksomt siden 1813 og med et Held, som ei kunde være tvivlsomt. Efter mange Uheld i Livet lønnedes den Ædle paa hans roligere blevne Bane ved den overnævnte Families Tillid, ved Tydsklands meest udmærkede Forstmænds, en Bechsteins, Cottas, Hartigs, Laurops, v. Wildungens, Witzlebens og Andres Venskab, ved Optagelsen i adskillige lærde Selskaber og ved det hele Jagtpublikums Agtelse. Foruden den ovennævnte Jagthaandbog har han leveret mange Bidrag til Encyklopædier, Tidsskrifter og Lommebøger.

Wind (Jørgen), Admiral og Rigets Raad, af en gammel adelig Familie, blev født i Roeskilde den 7de Juni 1593. Han blev opdragen med stor Omhyggelighed og viste megen Lærelyst. Efterat han i nogle Aar var forberedet i Videnskaberne ved Sorøe-Akademie, reiste han 1607 til Tydskland tilligemed sin Broder Iver Wind, studerede i Rostock, Wittenberg og Jena, og besøgte derpaa, under Caspar Bartholins Veiledning, de

betydeligste Lande i Europa. Efter denne Reises Tilendebringelse tog han 1610 nederlandsk Tjeneste, ved Otto Brahes danske Regiment, som stod i Marken under Prindsen af Oraniens Anførsel. Efter to Aars Forløb gik han i sit Fædrenelands Tjeneste, var med i adskillige Feldttog og indlagde sig især Berømmelse ved Elfsborgs Beleiring. Efter en anden Reise til Frankerig og Nederlandene fik han ved sin Hjemkomst en Plads i Cancelliet. Derpaa gjorde han Tjeneste til Søes i nogle Aar, beklædede adskillige andre Poster, blev i Aaret 1640 udnævnt til Rigsraad og samme Aar sendt som Ambassadør til Dronning Christine af Sverrig. Den 10de Apr. 1643 udnævnte Kongen ham til Admiral og udsendte ham for at krydse mod Hamborgerne. Ved Krigens kort paafølgende Udbrud mod Sverrig blev han brugt ved Gothenborgs Beleiring, men, da Kongen erholdt Efterretning om, at en stor svensk Flaade paa 48 Skibe var løben ud under Admiral Flemming, lod han Admiral Giedde med 8 Skibbe fortsætte Gothenborgs Beleiring, gik selv til Kjøbenhavn for at forstærke sig ved de der liggende Skibe og deelte nu Flaaden i to Afdeelinger, af hvilke Wind fik den ene at anføre. Uagtet den danske Flaade var svagere end Fiendens besluttede dog Christian at opsøge denne, som han fandt under Femern; men en stærk Storm, som varede i to Dage, hindrede Kongen i at angribe de Svenske. Den tredie Dag, den 1ste Juli 1644 begyndte Wind Træfningen med sit Skib Patientia med stor Hidsighed. Slaget blev almindeligt og Kongen saavelsom Wind fægtede med Tapperhed og Uforsagthed. Midt under Kampen blev Kongen, der selv kommanderede Skibet Treenigheden, saaret af nogle Splinter og mistede sit høire Øie, men havde Aandsnærværelse og Kraft nok til at reise sig igjen og udstede sine Befalinger og fortsætte Slaget. Wind, som uforsagt kjæmpede i sin Konges Paasyn, blev saaret af en Kugle ved Knæet, der voldte hans Død. Wind seilede derpaa til Kjøbenhavn, hvor han døde af sit Saar den 17de Juli, savnet og begrædt af Konge og Fædreneland.

Winkler (Joh. Henrik), blev født den 12te Marts 1703 i Wingendorf i Overlausitz, hvor hans Fader, som var Møller, dengang levede. Han erholdt den første Underviisning af sin Moder og i en Privatskole i Lauban. Bekiendtskab med Naturgjenstande, hvortil hans Omgivelser som Barn gave ham Leilighed, og den ved hans Faders Forretning opkomne Lyst til Mekaniken, vakte i modnere Aar hans Tilbøielighed til videnskabelig Naturforskning. Da han siden i Swamerdams „Insekternes Historie" læste Afhandlingen om Bierne, var næsten alt ham bekjendt, indtil de ved Forstørrelsesglasset anstillede Forsøg. Hos en duelig Læge, Adam, i Lauban saae han adskillige kemiske Forsøg, som ligeledes tidligt vakte hans Forskelyst. Fra den derværende lærde Skole kom han 1724 til Universitetet i Leipzig, hvor han, ved tarvelig Levemaade, studerede Philosophie, Theologie, de gamle Sprog (selv det hebraiske), Historie og Veltalenhed, under Müller, Ridiger, Börner, Pfeifer, Bernd, Menke og Gottsched. Blandt 6 Tilhørere, som den af Prof. Junius anbefalede Mathematiklærer Honold havde ved Begyndelsen af sine Forelæsninger, blev ved Slutningen af Halvaaret blot Winkler tilbage med een af sine Venner. 1729 erhvervede han sig Ret til at holde Forelæsninger. Allerede tidligere havde Ridiger villet bevæge ham til at gaae til Jena, for at fremtræde i sine Forelæsninger mod Philosophen Wolf; men Winklers vel ulærde, dog forstandige Fader yttrede, at det var uklogt handlet, naar et ungt Menneske vilde stride mod en Mand, som i mange Aar havde underviist med stor Anseelse. Da siden Winkler studerede Wolfs Skrifter, blev han vunden for dennes Philosophie og skrev: „Institutiones philosophiæ Wolfianæ utriusque contemplativæ et activæ" 1735, hvoraf 3die Oplag udkom under Titelen: Instit. philos. universæ", Leipzig 1763. Fra 1731 til 1739 forestod han en fjerde Lærers Embede ved Thomasskolen i Leipzig, holdt fra 1737 Forelæsninger over Experimentalphysik, Psykologie, naturlig Theologie, samt over enkelte vigtige Gjenstande af Physiken. Øvrigheden tilkjendegav ham sin Tilfredshed for den i Skoleembedet beviste Flid ved en betydelig For-

æring, da Winkler ombyttede sit Skolelærerembede med et overordentligt Professur i Philosophien ved Universitetet i Leipzig. Af de Vink, som han ved Leilighed gav de Studerende, der under hans Veiledning øvede sig i Veltalenheden, at de til dette Øiemeed ei skulde forsømme Naturens Studium, fremkom Skrifterne „Von dem Sein und Wesen der Seelen der Thiere" 1741 — 45, og „Vernünftige Gedanken über die wichtigsten Sachen in der natürlichen Gottesgelehtheit," 1739. I Aaret 1742 erholdt han det ordentlige Professur i det græske og latinske Sprog. Foruden andre til Philologiens Fag henhørende Skrifter udgav han „Platonis Phædo, græc. et lat. c. notis" 1744. Siden ombyttede han dette Professur med Physikens. Allerede i Forveien havde han udgivet: „Institutiones mathematico-physicæ" etc. 1738; siden „Anfangsgründe der Physik, 1753 og 1755. Prof. i Mathematik i Leipzig, Christian Aug. Hausen, († 7143) og Winkler vare de første i Tydskland, ved hvilke Elektricitetens Egenskaber, som man fra Begyndelsen af Tidsløbet fra 1640 — 50 havde foretaget sig nøiere at undersøge i England og Frankerig, efter de allerede forhen derom givne Underretninger af Englænderen Will. Gilbert, bleve mere bekjendte. Den første betjente sig ved sine Forsøg af en ved Hjul dreiet Glaskugle; Winkler foretog ved Hjelp af en duelig Snedker i Leipzig (Joh. Fred. Giessing) en Forbedring ved Elektriseermaskinen. Ei alene saadanne, efter hans Angivelse forbedrede, Maskiner gik til England, men hans „Forschungen über Elektricität" bleve overfatte paa Engelsk og optagne i Videnskabernes Selskabs Forhandlinger i London, hvis Medlem han selv var. Ustridigt blev og den berømte Franklin, ved Tordenlederens Opfindelse, ledet ved de af Winkler gjorde Forsøg. Winkler gjorde 1743, i de sachsiske Prindser Frederik Christian og Xavers, i nogle af de første sachsiske Statsmænds, blandt hvilke den af Videnskaberne høit fortjente Grev v. Manteufel, siden og i andre fyrstelige Personers og udenlandske Lærdes, som Kantsler Wolfs i Halle, Professorerne Geßners og Hollmanns fra Göttingen og 1746 i Kongen af Polens Nærværelse, adskillige Forsøg i den apelske Have, hvilke

ogsaa udenlands vakte stor Opmærksomhed. Han bekjendtgjorde sine videre Forskninger i „Gedanken von den Eigenschaften und Wirkungen der Elektricitet,“ 1744, som bleve oversatte paa Hollandsk; „die Eigenschaften der elektrischen Materie und des elektrischen Feuers, aus verschiedenen neuen Versuchen erklårt und nebst etlichen neuen Maschinen zum Elektriseren beschrieben“ 1745; „die Stårke der elektrischen Kraft des Wassers in glåßernen Gefåßen, welche durch den musschenbroekschen Versuch bekannt geworden“ 1746. I det sidste Skrift anføres Torden og Lynild som Virkninger af elektrisk Materie. I Tydskland gjorde Winkler det første Forslag til Lynildens Afledning i hans 1758 udkomne Dissertation „De avertendi fulminis artificio ex doctrina electricitatis.“ Han raadede til paa Bygningens Top at trække en lang Kjede eller en tre Linier tyk Staaltraad, hvilken skulde føres langt fra Bygningen igjennem Luften og endeligt befæstes ved en Pæl i Jorden. Han omtaler i denne Dissertation ei allene Franklins, Ruhmans og Andres ved Collinson i London bekjendtgjorde Forskninger om Electriciteten, men bemærker og udtrykkeligt, at Franklin først har fattet Ideen om Muligheden at aflede Lynilden. Men det Forsøg, Franklin skal have gjort med en Drage, nævnes ei her. Der hersker og stor Forskjellighed i Angivelsen af Tiden dette skal være skeet. Efter nogle Angivelser skedte det 1749, efter andre den 20de Mai 1752, og efter andre igien først Natten den 17de Aug. 1766. Winkler oversatte og Franklins Breve om Electriciteten og døde den 18de Mai 1770.

Winkler (Carl Theodor Gotfred), som Pseudonym Theodor Hell, blev født den 9de Febr. 1775 i Waldenborg i det Schønborgske, men kom meget tidligt med sin Fader, en værdig Geistlig af den meest mangesidige Dannelse, til Dresden hvor han nød en omhyggelig huuslig Opdragelse. Denne saavelsom, den nuværende Superintendent i Torgau Dr. Kochs Indflydelse i Aarene før han gik til Universitetet lagde Grunden til hiin mangfoldige Uddannelse, som endnu bestem-

tere kunde udvikle sig i Wittenberg i nøiere Samliv med kongeniale Venner, trods det juridisk-historiske Fags ivrigste Studium. Den tidlige Lyst til Poesien og de første Forsøg deri, som indtræffe i Barndomsaarene, bleve ved Sammentræffen med Fr. Kuhn, med Diemer (nu i Rostock), med Carl og Otto v. Manteufel, en tidlang med Novalis Seckendorf, til munter Øvelse i Opgaver af forhøiede Fordringer. Vers gjordes i de vanskeligste Riimarter og Former, blot for at tilfredsstille Lysten til at gjøre Vers, ligesom unge Malere aftage hvert forekommende Ansigt, for at øve Penselen. Da Winkler 1796 forlod Wittenberg, hvor han ved den juridiske Examen havde erholdt bedste Karakteer, fandt han snart en Ansættelse ved Stadretten i Dresden, som dog, uagtet hans Foresattes Velvillie, aabnede ham liden Udsigt. 1801 gik han derfor i Langbeins (Fortællerens) Sted, som Geheimekancellist over i Geheimearkivet, med hvis Personale han besørgede Revisionen af det fælles sachsiske Arkiv i Wittenberg (1801-1802), rykkede 1805 op til virkelig Geheime-Arkivregistrator, men fandt nu, ved sit Kalds Forretninger, Tid tilovers til en literær Virksomhed, som faa Forfattere kunne rose sig af i den Omfang og med den Forskjellighed. Kort derpaa blev Winkler forfremmet til Geheimesekreteer og erholdt Tilladelse (1812-13) at gjøre en Reise til Italien, som længe havde været hans Ønske. Hans Tilbagekomst indtraf paa Dresdens ulykkelige Dage. Af Kongen som Sekreteer tilforordnet den tilbageblevne Regjeringskommission blev han i samme Egenskab brugt ved Generalgouvenementets Indretning, erholdt Redaktionen af dets Blad, blev Expedient i den anden Sektion og russisk keiserlig Hofraad. Theatrets Organisation blev ham nu paalagt, som den Sphære, der meest svarede til hans af Tilbøielighed drevne Sysler, og han udnævntes til sammes Intendant. Saaledes fandt hans tidligere Lyst til Skuepladsen, som stedse var bleven næret ved Omgang med udmærkede Skuespillere, som Opitz, Christ Ochsenheimer o. a, nu Leilighed til at vise sig praktisk. Fra Michaelis 1814 til Paaske 1815 forestod Winkler Hoftheatrets Forvaltning i Dresden; fra Paaske 1815

til Michaelis samme Aar Hoftheatret i Leipzig. Ved Kongens Tilbagekomst blev han udnævnt til Theatersekreteer i Dresden, under Hofmarschalken, Greven af Vitzthum, og erholdt tillige siden Kassererposten ved Besoldningskassen for Statsembedsmændene. Hertil kom endnu 1816 Sekretariatet ved det kongelige Kunstakademie, og i Aaret 1824 Titelen af kongelig sachsisk Hofraad. Fortroligheden saavel med de gamle lærde, som det nyere Europas Omgangssprog, Raskheden i Opfatningen selv af indviklede Forretninger, utrættelig Virksomhed, jovialt Lune og uudtømmelig Munterhed i selskabelig Omgang havde tillige gjennemflættet dette saa offentligt sysselsatte Liv med en saadan Mængde personlige Forhold, literære Foretagender, Fordringer paa hans saa let misbrugte Tjenstfærdighed, at det vilde overskride denne Artikels Grændser, at omtale Alt i det Enkelte. Forsættelsen af Meusel giver desuden en temmelig fuldstændig Fortegnelse af hans Skrifter. At han saa let hengav sig og var saa villig til at sætte sig ind i fremmede Stillinger og Forhold blev allerede ved Universitet Anledning til en Mængde Specimina for Andre; og snart blev hans hurtigt vækkelige Musa, som ei lod nogen Glædes- eller Sorgens Dag i Vennekreds svinde uden et Greb i Lyraen, fortrinligt søgt som Leilighedsmuse. Hans „Lyratöne" (2 B. Dresden 1821) ville stedse være et skjønt Beviis for hiin mangesidige Opfatning af Livet, der lige inderligt tilbagekaster hans Skygge- og Lyssider; og om den Kredses selskabelige Dannelse, hvori Digteren som overalt var i Berørelse med det fulde Liv, bevægede sig, kunne de engang hæderligst vidne for en sildigere Slægt. Rækken af hans Oversættelser af fremmede nyere Sprog begyndte Theodor Hell *) med en Roman af Mad. Genlis „Ulykkesengelen", 1801. Oversættelsen af Camoens „Lusiade", i Fælledsskab med Fr. Kuhn, Dresd.

*) Under dette Navn ere alle hans talrige Skrifter udkomne, med Undtagelse af „Maurers Leben, dargestellt in neun Ges." 3die Opl. Dresd. 1825; af et lille Skrift uden Aarstal, hvorved W. hædrede en afdød Velgjører, G. C. A. Richter og af „Bühnentagebuch", som udgives maanedligt.

1807, af Lord Byrons „Mazeppa" (1820), af Planches „Oberon" (1826), efter det Engelske, mange Oversættelser af det Italienske ved den dresdenske Skuepladses festlige Anledninger, bevise den Lethed, hvormed W. behandler sit Modersprog, for at giengive hine fremmede Sprog. Denne nøiagtige Indsigt i det italienske Sprog med mangen praktisk Musikkundskab var den nærmeste Grund, hvorfor man 1825, foruden hans mange andre Forretninger, overdrog ham Bestyrelsen af den italienske Opera. Beckers Lommebog og et Digt over det naumannske Oratorium: „Klopstocks Vaterunser", det første af hans enkelt trykte og solgte Digte, havde indført Winkler i Publikum, hvis Yndest han har vundet ved sin „Penelope" (Lommebog, siden 1811), sin „Komus" (3die Aarg.), sine „Agrionier", ved Bidrag til en Mængde andre Lommebøger og især ved hans vidt udbredte „Abendzeitung" (siden 1817), hvori Fr. Kind kun endnu har Deel af Navn. Hans „Strudelköpfchen", efter det Franske, 1805, og „Bianca v. Toredo", have skaffet ham et Navn blandt de dramatiske Forfattere, som han stedse arbeider paa at vedligeholde ved Oversættelser og Bearbeidelser, fornemmeligt af franske Dramaer af alle Fag. Hans Kundskaber om hvad der passer for Skuepladsen kommer ham derved meget vel tilpas. Kun en saa ordnet Virksomhed, der forstaaer at benytte hvert Øieblik, og en klar Sands, der med Aabenhed hengiver sig alt Godt og Skjønt, er det muligt at tilfredsstille disse mangfoldige Fordringrr og dog stedse vise sine Venner et følende Hjerte, sin Familie en lys Pande og alle Redelige en Tillid, der er ligesaa langt fra al til høire og venstre seende Hensyntagen, som fra himmelstormende Verdensforbedringssyge.

Winspeare (David), født i Neapel 1775, opofrede sig Retsvidenskaben, efterat have fuldendt sine Studier paa Kollegiet S. Salvatore. Ansat som Advokat ved Kassationsretten i Neapel gav han glimtende Beviser paa Talent og ubestikkelig Redelighed. Kort derpaa udnævnte Kongen ham til Fiskal ved Posternes Be-

styrelse, og W. gjorde sig værdig til denne Tillid, da han ved en viis Forvaltning skaffede Statskasserne en forhøiet Indtægt og ved adskillige Forbedringer ved Postvæsenet lettede Provindsernes Forbindelse med Hovedstaden. Da Winspeares Fader, dengang Præfekt i Calabrien, ved de Franskes Indfald 1799, viste sig som en tro Tilhænger af Kongen, blev Sønnen som Gidsel indsluttet i Kastellet S. Elmo. Igjen kaldt til sin Post ved Kongens Tilbagekomst foretog Winspeare sig Afskaffelsen af adskillige Misbrug, som havde indsneget sig ved Domstolene. Til dette Øiemed skrev han en fortræffelig Afhandlig: „Om den Anklagedes frivillige Tilstaaelse", og vilde udgive endnu flere hertil sigtende Skrifter. Men han opgav dette Forsæt, da Neapel igjen 1806 kom under de Franskes Herredom, og de fleste af hine Misbrug, som han vilde angrebet, forsvandt med de gamle Indretninger. I Aaret 1808 blev W. udnævnt til Generalprokuratorens Substitut og 1812 til Generaladvokat ved Kassationsretten. Let opfattede han Aanden i den nye Lovgivning, og hans Retsbetænkninger, saavelsom hans Beretninger til Statsraadet kunde i enhver Henseende gjelde som Mønstere for Skrifter af dette Slags. Ustridigt erhvervede han sig sin største Fortjeneste ved den Iver, hvormed han bestreed Feudalvæsenet, som saa længe havde modsat Kulturens Fremskridt i Neapel uovervindelige Hindringer. Efterat Livegenskabet, Hoveriet og enhver Slags Tvangspligt var ophævet, blev Winspeare sendt som Generalbefuldmægtiget til Provindserne, for at bestemme Baronernes Forhold til deres Underhavende efter Rets- og Billighedsgrundsætninger. Han fandt usigelige Vanskeligheder; dog lykkedes det hans Klogskab og utrættelige Virksomhed, efter tre Aars Forløb, at grundfæste en ny Tingenes Orden. En betydelig Deel af Nationalgodserne bleve tildeelte den fattigste Klasse, Menighederne saae sig befriede fra Baronernes Undertrykkelse, og der dannede sig en ny Klasse af Grundeiere, som lovede Neapels Agerdyrkning og Næringsflid et høiere Sving. Kongen ophøiede derpaa Winspaere i Adelstanden, skjenkede ham begge Siciliernes Ordens Komthur-

Kors og paalagde ham at skrive Feudalismens Historie i Neapel. Det første Bind af dette Værk, som i sin Grundighed og Klarhed forkynder Mesteren, udkom 1811 og vakte almindelig Interesse. I Aaret 1814 blev Winspeare ansat som Minister for det Indre i den provisoriske Regjering for de romerske Provindser. Det følgende Aars Begivenheder bestemte ham til Bortfjernelse fra Fædrenelandet. Han foretog en Reise til Frankerig og Tydskland, opholdt sig en tidlang i Dresden og udkastede her Planen til Værket: „Sur l'origine des nations, som dog endnu ei er udkommet. Han sysselsatte sig og med en italiensk Oversættelse af Ciceros Skrift: „De legibus", som han tilføiede ypperlige Anmærkninger. I Aaret 1819 blev han kaldet tilbage til Neapel, paatog sig igjen et Advokatur og talte blandt sine Klienter selv dem, som ei kunde tilgive ham Feudalsystemets Kuldkastelse, men ikke destomindre i ham høitagtede den store Retslærde og den retskafne Mand. 1820 udnævnt til Medlem af den provisoriske Regjeringsjunta, blev det Winspeare overdraget af Kronprindsen at underhandle med den pavelige Nuntius om det 1818 sluttede Konkordats Fuldbyrdelse. Efter Kong Ferdinands Tilbagekomst fra Kongressen i Laibach, foretog han igjen sin Retspraxis, og har siden ved Publikums Yndest seet sig rigeligt skadesløsholdt for Hoffets Unaade,

† Winter (Peter). I den første Periode af denne Kunstners skabende Virksomhed falder adskillige Balletter, Kantater og Melodramaer, som nu ei gives mere. Hans anden Periode begynder med hans første Reise til Wien 1780, hvor han igjen komponerede adskillige Harmonistykker, Kantater og Musiken tll nogle Balletter og gjorde endnn større Fremskridt i den grundige Kompositition under den da blomstrende Salieris Indflydelse. Efter sin Tilbagekomst fra Wien opførte han sin første Opera „Helena og Paris" i München 1782. Fortræffelig Deklamation, skjøn, følelsesfuld Sang og Nyhed i Instrumenteringen erhvervede den

snart Berømmelse som eet af den Tids fortrinligste Musikstykker; den blev ei alene opført paa alle udmærkede tydske Skuepladser, men ogsaa oversat paa Fransk og Engelsk og opført med stort Bifald i Paris og London. Kort derpaa komponerede han de ligeledes paa den Tid yndede Syngespil „Hyrdepigen" og „Tiggerstudenten", og 1787 Operaen Bellerophon for Manheim. Samme Aar blev han ogsaa udnævnt til Kapelmester. I denne Egenskab forfattede han indtil 1790 adskillige Kantater og Balletter, f. E. en pantomimisk Ballet med Khore: „Orpheus og Eurydice" og Syngespillet „Scapin og Scapine" efter Göthes Text. Hans tredie, blomstrende Periode begynder med hans Kunstreise til Italien i Okt. 1790. Her, i Sangens og Melodienes Fædreneland, udvikledes hans store Talent at skrive for Sangen og undervise i den, fuldkomment. Fra den anden Side vandt denne tydske Mesters Kompositioner, som saa hurtigt tilegnede sig den italienske Tonekunsts Fortrin og dermed forbandt den tydske Musiks Kraft i Harmonien og Instrumentationen, i saa høi en Grad hiin Nations udmærkede Bifald, at han endog flere Gange blev kaldt til Italien som Theaterkomponist. Hans første i Italien komponerede Opera: „Catone in Utica" blev opført 1791 i Venedig; paa den fulgte adskillige Operaer og Oratorier. Udmærket Værd blandt disse har den første 1793 for Venedig komponerede og siden paa Tydsk oversatte Opera Buffa: „I fratelli rivali" (Brødrene som Medbeilere), der anbefalede sig ved Lethed i Stilen og vel udarbeidede Ensembler, og holdt sig længe paa Skuepladsen. I Aarene 1795 og 96 reiste han til Prag og Wien; paa sidste Sted forfattede han (1796) den dramatiske Musik, som her gjorde ham meest berømt og erhvervede ham een af de første Pladser blandt de tydske Operakomponister, hans overalt bekjendte og yndede Opera: „Den afbrudte Offerfest". Hans Melodiers Nyhed og Yndighed, Personernes træffende Karakteristik og deres mangfoldige Situationer, det Talende i Deklamationen og den effektfulde Instrumentering, ere tilsammen Fortrin, som sjelden forenes i et dramatisk Værk, og som derfor og have

gjort denne Opera yndet hos det hele Folk. For Wien skrev han derpaa (1798) den anden Akt af Pyramiderne ved Babylon, og 1799 „Labyrinthen", begge som Fortsættelse af Tryllefløiten. Skjønt mangen fortræffeligt Musikstykke findes i disse Operaer, saa skader dog den uundgaaelige Efterlignelse af Tryllefløiten dem i det Hele, og de ere forsvundne af Skuepladsen med Smagen paa dette Slags Trylleoperaer. 1800 komponerede han „Stormen", efter Shakspeare, for München og 1801 for samme Skueplads den alvorlige Opera: „Maria af Montalban" (efter Lanassas Sujet), en herlig Musik, som indeholder meget, der kan sættes ved Siden af Offerfesten. 1802 foretog han en Reise til England og Frankerig. I Paris forfattede han samme Aar den alvorlige Opera „Tamerlan", og i London 1803 Operaerne: „Kalypso" hvoraf den skjønne Overture er almindeligt bekjendt, „Kastor og Pollux", og 1804 Operaerne „Proserpina" og „Zaire", som han siden omarbeidede for den tydske Skueplads. Hans Operaer bleve der optagne med stort Bifald. Desuden komponerede han og ved denne Tid den alvorlige Opera „Ochus", hvori man savnede en bestemt Karakteer. Blandt hans mange i denne Periode skrevne geistlige Musiker udmærker man adskillige Oratorier og nogle Kantater, som han skrev for den protestantiske Hofkirke; et fortræffeligt Requiem til Joseph den andens Ligfærd; en i meget ædel Stiil forfattet Miserere, adskillige Messer, Vespere o. s. v. Blandt hans verdslige Kantater er Timotheus, eller Tonernes Magt (bearbeidet efter Drydens Alexanders Fest af Dr. Chr. Schreiber) meest bekjendt og skattet; den indeholder især herlige Kore. Mindre bekiendt er Kantaten: „Dagstiderne"; til Aaret 1813 hører den glimrende Slagsymphonie med Kore. Efter denne Tid begynder en ny Periode i denne Komponists Liv, som bliver kjendelig derved, at hans Sangværker helde mere til Rosinis og hans Aandsbeslægtedes siden herskende blevne og ved den italienske Opera ogsaa til München udbredede Smag, som man opdager i mange enkelte Arier og nogle fortræffelige Variationer af ham for Syngestemmen. Saa meget dette Syn kan mis-

tydes, saa lader det sig dog forklare af denne Tonekunstens Veterans ungdommelige Modtagelighed, af hans store Færdighed i at haandthæve de musikalske Midler og endeligt især af den Omstændighed, at Sangmelodien og det egentlige Cantabile stedse var en Gjenstand for hans Tilbøielighed og Stræben. Dog har Winter ogsaa i denne Periode leveret en alvorlig Opera, der saavel i Italien som Tydskland er erkjendt for et eiendommeligt Mesterværk, nemlig „Mahomet", hvis skjønne Cavatiner og glimrende Finaler høre til de bedste nyere Syngestykker. Derimod beskylder man ham for at have forsyndet sig mod de ældre Mestere, Paesiello og Zingarelli derved, at han, Modesmagen iil Behag, har forkortet deres Operaer (Møllersken, Romeo og Julie) og blandet dem med fremmedartende Bestanddele. Den Ouvertnre, han har skrevet til den sidste Opera, svarer aldeles ikke til Stoffet og er fuld af tom Larm. Hvad Winters musikalske Karakteer overhovedet angaaer har den Mening udbredet sig, at man i hans sildigere Kompositioner stedse gienfinder Offerfesten. Dog kunde vel en Skuffelse finde Sted herved. Da nemlig det ovennævnte Værk blandt alle Winters, er det meest udbredte, og man fornemmeligt ved det kjender Winters Eiendommelighed, saa troer man, i Stedet for den i dette Værk udtrykte Eiendommelighed, snarere at finde Offerfesten i alle de øvrige, da dog Zaire, Mahomet, Maria af Montalban, ere saa forskjellige fra samme, som overhovedet en Mesters Værker, der ei netop har gjort Epoke i Kunstverdenen, skjelne sig fra hverandre. I Sangen er Winter, som alerede ovenfor er antydet, en Stjerne af første Størrelse: hans Sang passer fuldkommen til Stemmen, og befordrer sammes Dannelse paa en udmærket Maade. Hans Melodier ere stedse flydende og smigre Øret, uden at lade Hjertet tomt; mindre mangfoldig er hans Modulation, da visse Kadencer og Vendinger gientages for ofte og eensformigt, Akkompagnementet, som ligeledes er meget flydende, har visse Yndlingsfigurer, f. Ex. tempo Agitato, der for ofte vende tilbage, og i nogle nyere Stykker synes han ofte at betjene sig af den stærke Instru-

mentering for derved at skjule Mangelen paa store Motiver. Det Yndige og Prægtige lykkes ham mere end det Ophøiede. Men for fuldkommen at erkjende Winters Fortjenester maae vi endnu anføre, at han, skjønt selv uden Stemme, er een af de fortræffeligste Syngelærere i Tydskland, og ved sin dybe Sangkundskab og fortræffelige Methode har dannet adskillige ægte Sangere og Sangerinder, f. Ex. den berømte Mad. Metzger-Vespermann og Barytonisten Mittermair. Disse Fortjenester erkjende ogsaa belønnende den musikelskende Fyrste, i hvis Tjeneste han troligen blev fra Ungdommen til Oldingsalderen. Da han 1814 holdt sin 50aarige Tjenestehøitid, beærede Kongen af Baiern ham med den baierske Civilfortjenesteorden.

Winter (Joh. Christian Fred.), Universitetsboghandler i Heidelberg, født 1773 i Gochsen ved Kocher i det Gammelwürtembergske, traadte ved Slutningen af 1814 i sin mangeaarige Ven Zimmers Sted (da denne først da af særdeles Tilbøielighed havde opofret sig Præstestanden) i den under Firma Mohr og Zimmer bestaaende Universitetsboghandling som Associé. Det nye Firma Mohr og Winter, begunstiget ved Publikums og de Lærdes Tillid og Agtelse, opløste sig igjen i Okt. 1822, og siden har Winter alene ført en Sortiments- og Forlagshandel, under Firma C. F. Winter. Paa flere Maader har Borgerskabet i Heidelberg viist ham stor Tillid og megen Agtelse. Han blev af samme valgt til Udsending ved den første badenske Landdag, og de trykte Forhandlinger for 1819 Indeholde Beviser paa hans Sindelang og hans Virksomhed. Almindelig Interesse havde hans Forslag om Trykkefrihedens Gjenindførelse, i Følge den badenske Forfatning (siden erkjendt for godt af den hæderligt bekjendte Deputerede Friherre v. Liebenstein), videre hans Beretning angaaende Forøgelsen af Freiborger-Universitetets Dotation og hans Motion for det heidelbergske Universitetsbibliotheks og de akademiske Instituters bedre Understøttelse. Kort efter den første Landdag blev Winter beskyldt for demagogiske Hensigter, lang Tid holdt i Huusarrest un-

der Politiets Opsigt, men endeligt erkjendt for fri og uskyldig af Hofretten i Manheim. Med stor Stemmefleerhed blev han derpaa ogsaa valgt til Borgemester og endnu to Gange til Medlem af den badenske Stænders Forsamling. Regjeringen lod ved Kamrenes offentlige Møde, ved Ministeren Friherre v. Berkheim, forelæse Hofrettens Dom angaaende Winters Uskyldighed, anføre samme i de trykte Forhandlinger og meddele ham selv Berømmelse for Borgerdyd. Allerede før de Deputeredes Valg til Landdagen 1825 havde Winter offentligt erklæret, at han ei igjen vilde modtage denne Post, og nedlagde ogsaa kort derpaa frivilligt sit Borgemesterembede. Da han havde viist sig meget virksom til Grækernes Understøttelse, takkede den græske Regjering ham i en særdeles Skrivelse fra Maurokordato. De som vare blevne ulykkelige ved den store Oversvømmelse erholdt og betydelige Understøttelser fra Udlandet ved hans virksomme Deeltagelse.

Wintzingerode er een af de ældste tydske Familier i Eichsfeld. Vor Tid tilhøre følgende Medlemmer af samme. Grev Wintzingerode, würtembergsk Statsminister, Storkantsler af den kongelige Orden, født 1752 opofrede sig tidligt Militærstanden og traadte som Officeer i hessisk Tjeneste. Men Forholdene fritoge ham snart for en ham saa lidet passende Levekreds og fremmede hans Aandsdannelse ved Reiser og Omgang med sin Tids meest udmærkede Mænd, hvorved han fandt Leilighed til at hellige Historiens og den nyere Tids Politik sine Fritimer. Uden at han havde næret det fjerneste Ønske om en Statspost overtalte Hertug Frederik (siden Kong Frederik den 1ste) af Würtemberg ham til at træde i würtembergsk Tjeneste. Han blev 1801 Minister for de udenlandske Anliggender og 1806 Førsteminister. Den Udmærkelse, hvormed han i Spidsen for Regjeringen, paa den vanskeligste Tid og Stilling, handlede i indvortes og udvortes Storme, den Adel, den Aands- og Karakteerkraft, den Duelighed og Ligefremhed, hvormed han behandlede Statens mangehaande Interesser, ere erkjendte selv af dem, som i ham

stedse kun faae den Fremmede, og ei begribe, at Pligt og Æresfølelse kunne være ligesaa store Drivefjedre til ædle Handlinger som Fædrelandskjærlighed. Han gavnede endnu efterat han havde trukket sig tilbage fra Forretninger, da han paatog sig Gesandtskaber til Hofferne i Berlin, Dresden, Hannover og Kassel; han levede afvexlende ved disse forskjellige Bestemmelsessteder eller paa sit Slot Bodenstein i Eichsfeld. Siden 1825 er General Grev v. Bismark traadt i hans Sted ved hine Gesandtskabsposter. — En Søn af den forrige, født 1778, var ligeledes en Tid würtembergsk Minister for de udenlandske Anliggender. Han havde i Forveien været Gesandt i Carlsruhe, München, Paris, Petersborg og Wien, saavelsom i de Allieredes Hovedqvarteer 1814 og 1815. Skjønt han ei havde opofret sig den diplomatiske, men administrative Løbebane, gjorde han dog, efterat den forrige Konge af Würtemberg blot havde ladet ham være faa Aar i denne, saa hurtige Fremskridt paa hiin, at han i 12 Aar havde gjennemløbet den til dens høieste Trin. Nu lever han tilbagetrukken fra alle Forretninger. — **Ferdinand**, Friherre af Winzingerode, russisk Kavallerigeneral og Generaladjutant hos Keiseren, var født 1770. Han henlevede en stormende Ungdom: Lyst til udmærkede Bedrifter førte ham fra hessisk Tjeneste til den østerrigske Hær i Nederlandene, to Aar derpaa igjen i hessisk Tjeneste, hvor han kjæmpede med ved Rhinen, og derpaa andengang under Østerrigs Faner, hvor han blev til Freden i Campo Formio. I Aaret 1797 blev han Major i russisk Tjeneste, tjente i Aaret 1794 som Frivillig, med Ruslands Samtykke, igjen under Østerrig og udmærkede sig glimrende i Slaget ved Stokach. 1802 blev han den russiske Keisers Generaladjutant, ledede 1805 Underhandlingerne med Østerrig og Preussen med samme Udmærkelse, hvormed han kjæmpede ved Dürrenstein. 1809 fægtede han igjen i Østerrigs Tjeneste ved Aspern, hvor han paa Valpladsen blev befordret til Feltmarschallieutenant. I dette Slag knuste en Kartæskkugle ham den høire Fod. Da Napoleon drog imod Rusland var han, som overalt, hvor det gjaldt Kampen mod de Franske, een af de Første, der indfandt sig under Frihedens

Fane. Ved at forfølge Fienden blev han fangen i Nærheden af Moskau og Napoleon befalede strax at skyde ham; dog blev denne Befaling tilbagetaget med Hensyn til de franske Generaler i russisk Fangenskab, og General Wintzingerode blev ført mod Wilna. En polsk General, som han paa denne Vei bad om Tilladelse at maatte kjøbe sig en Pels og afslog ham denne Bøn, erholdt siden paa Wintzingerodes Forbøn, en fordeelagtig Gjenansættelse i den preussiske Hær. General Czernitscheff befriede Wintzingerode, og denne gik nu en Række af Seire imøde, der gjorde ham værdig til at sættes ved Siden af sin Tids berømteste Feldtherrer. Slagene ved Kalisch, Lützen, Dennewitz og Leipzig, Stormen paa Soissons, og Toget mod Napoleon ved St. Dizier, som forskaffede ham en Æreskaarde med Diamanter, vandt uvisnelige Laurbær om denne ædle og tappre Mands Hoved. Wintzingerode nød og som Menneske, Mand, Fader og Ven alles Agtelse og Kjærlighed, som traadte i hans Kreds. Han døde i Wiesbaden den 17de Juni 1818.

Wohlgemuth (Michael), blev født i Nürnberg og døde der 1519. Om og denne Kunstner var mindre bekjendt ved sine Værker, end han er, saa fortiener han dog taknemmeligt at nævnes som den endnu mere berømtblevne Albrecht Dürers Lærer, hvilken malede ham, da Wohlgemuth var 82 Aar gammel. Paa sin Tid var han Nürnbergs bedste Maler; og denne Stad havde i Augustinerkirken et stort Altermalerie af ham til den nyere Tid, da det blev opstillet i det derværende Gallerie. Og, om end den tørre, haarde Tegning, som findes hos alle hiin Tids tydske Kunstnere, er herskende i alle hans Arbeider, saa kan man dog ei noksom berøme Farveglandsen, den kraftige Karakteer i alle Figurer og den rigtige Komposition. I Privat- og offentlige Samlinger udgives imidlertid meget for hans Værk, uden tilstrækkeligt Beviis. Som de fleste af hans Samtidige var han tillige Kobberstikker og Træsnitarbeider. De fortrinligste Træsnit af ham indeholde Nürnbergs 1493 udkomne Krønike.

Wolf (Arnoldine), født i Kassel den 21de Jan. 1769, var en Datter af Regjeringsprokurator Weißel i Kassel og Syndikus ved Universitetet i Marborg, hvem hun dog mistede alerede i sit 4de Aar. Moderen førgede med megen Iver for sine fire Børns gode Opdragelse. I det 12te Aar blev Arnoldine betroet til en duelig Opdragerske. Alerede i hendes 15te Aar forlangte Hofraad Schlötzer i Göttingen og Hofraad Witthof i Duisborg hende til deres Børns Opdragerske; men Moderen holdt hende endnu for ung til denne vigtige Forretniag. I sit attende Aar blev hun angreben af den skrækkelige Sygdom, Scabies humida, og derpaa levede hun i 26 Uger næsten uden Søvn. Under de heftigste Smerter sang hun engang alt hvad der faldt hende i Hukommelsen, derpaa digtede hun uden Forberedelse en Sang, hvorpaa fulgte fem andre, som hun forfattede i søvnløse Nætter. Disse gav en Ven i Trykken 1788, og et nyt Oplag maatte snart foranstaltes. Ganske udmattet faldt hun efter sex Maaneder i en fuldkommen Dødssøvn, og hun beholdt intet tilbage uden Hørelsen og Bevidstheden tilligemed den Frygt at blive levende begravet. Efter fire Uger begyndte hun dog at komme sig og erholdt igien sin fulde Sundhed. I sit 23de Aar ægtede hun Bjergraad Georg Fred. Wolf i Schmalkalden, hvem hun fødte 9 Børn og døde den 5te Marts 1820. Enkelte Digte af hende staae i „Morgenblatt", i „Erholungen", i „Frauenzimmerzeitung" og i andre Skrifter. Dr. Wiß i Schmalkalden udgav 1817 hendes Digte tilligemed hendes til Kundskab om Menneskets psykiske Natur meget vigtige Sygdomshistorie.

* Wolf (Frederik Aug.), Tydsklands største Philolog paa sin Tid, blev født den 15de Febr. 1759 i Haynrode, en Landsbye i Grevskabet Hohnstein, ei langt fra Stordhausen. Hans Fader var Kantor og Organist i Landsbyen og siden Lærer ved Pigeskolen i den fri Rigsstad Nordhausen. Indtil det 7de Aar blev Wolf opdragen med stor Omhyggelighed af sin aandrige Moder, og underviist af Faderen — der besad Fortje=

nester som Elementarlærer især i Sang og Musik — med største Strenghed. Da han i det 7de Aar blev bragt paa Gymnasiet i Nordhausen, fandt den lærde Rektor Fabricius ham moden til den 3die af Gymnasiets 7 Klasser. I Skoleaarene havde især to Lærere stor Indflydelse paa ham: Rektor Hake, næst Faderen den første, der bibragte ham Lyst til de gamle Sprogs grundige Studium, og Musikdirektør Frankenstein, som underviste i de nyere Sprog og den nyere Literatur og virkede meest paa hans Talenters Udvikling. Den sidste, en Mand af de herligste Anlæg, holdt de nyere Sprogs Studium, ved nogen Kundskab i de gamle, for saa let, at han engang laante sin lærebegjerlige Descipel en Ordbog blot paa to Maaneder, hvilken Tid han ansaae tilstrækkelig til at skaffe sig det fornødne Ordforraad ved Udenadslæren og Afskriven. Under denne Lærers Anviisning opkom hos Wolf hans forherskende Tilbøielighed til Selvunderviisning, og den Vane stedse kun at drive Eet, men med den største Anstrengelse. Alerede i Skoletiden sammenlignede han paa sit lille Værelse de gamle og nye Sprog, for at skaffe sig en sammenlignende Grammatik. Ved sin Afgang til Universitetet havde Wolf, i det mindste tildeels, læst de Gamles betydeligste Forfattere, saavelsom de franske, engelske, italienske og spanske. Til Musik ansporede Faderen ham særdeles: efterat han tilstrækkeligt havde forberedet Sønnen theoretisk og praktisk, overgav han ham til den lærde Organist Schröters Underviisning, som vel meget underholdt ham ved Bekjendtskab med de Gamles Skrifter om Musiken, men tillige plagede ham med Mathematik, hvori Lærlingen, som siden Manden fandt liden Smag. Wolf yndede Musiken meget som Adspredelse. Han sang med i Stadkoret, spillede adskillige Instrumenter og komponerede smaae Stykker; men Faderens Ønske, at gjøre Musiken til sine to Sønners Hovedstudium, opfyldtes kun ved den yngre, Georg Frederik, som siden, alerede i sit 21de Aar, erhvervede sig et Navn i dette Fag ved sin Klaveerskole. Denne af Faderen med Sønnerne vel vidt drevne Pädomathie svækkede dog Drengens Legeme, som ellers syntes at være meget stærkt.

I sit 19de Aars Begyndelse gik Wolf, ved Paaske 1777 til Universitetet i Göttingen, med det faste Forsæt udelukkende at studere Philologie. Philologiæ studiosus, som han bad om at blive kaldt i Matrikelen, dengang en aldeles usædvanlig Benævnelse, var saa paafaldende ei alene for Prorektor Baldinger, men og for Philologen Heyne, at de toge i Betænkning at opfylde hans Ønske; men Wolf var ei at bringe derfra og vilde aldeles ikke indskrives som Theolog. Han hørte nu Forelæsninger hos Gatterer, Schlözer, Michaelis, Feder og Heyne, dog meget uregelmæssigt, da han fandt større Behag i Selvstudium. Den ubetydelige Kollegiegang saavelsom den tilsyneladende Uregelmæssighed i Wolfs Studium anbefalede ham saa lidet hos den meget formaaende, høistagtbare Heyne, at denne udelukkede Wolf, som lidet skikket til at have Nytte deraf, fra sit Kollegium over Pindar, hvortil Wolf meldte sig. Iøvrigt levede Wolf meget lykkelig i Gøttingen indtil Michaelis 1779 (især ved den ham tilstaaede fri Br[illegible] af det fortræffelige Bibliothek), skjønt forresten eensomt, bekjendt med Faa og kun fortrolig med nogle Enkelte. Hans lidenskabelige Studeren paaførte ham to Gange i Gøttingen farlige Sygdomme, hvorfra Baldinger reddede ham. Foruden sine egne Studier gav han adskillige ham anbefalede Studenter Underviisning i det græske og i de nyere Sprog, især i det engelske, til hvilket Brug han udgav Shakspeares Macbeth med forklarende Noter. (Gøtt. 1778). Wolf holdt sig saa langt fra Heyne, at han ei engang søgte en Plads i dennes philologiske Seminarium, saa ønskværdig en saadan kunde været ham i oekonomisk Henseende. Siden erkjendte han ham ogsaa kun som sin akademiske Lærer for saavidt som Enhver, der driver en Fakultetsvidenskab, maa have havt en Lærer. For imidlertid ogsaa laugsmæssigt at anbefale sig den indflydelsesrige Mand, forelagde han ham, kort før sin Bortgang fra Høiskolen 1779, i en Opsats, sine afvigende Tanker om Homer, som Heyne imidlertid paastaaende og peremptorisk afviste. I Efteraaret gik Wolf, foranlediget dertil ved Heynes just ikke velvillige Deeltagelse, som overordentlig Lærer til

det dengang blomstrende Pædagogium i Ilfeld. Her blev han indtil Foraaret 1782 flittig i Selvlæren og Undervisen. Herfra gjorde han sig den philologiske Verden først bekjendt ved sin Udgave af Platos „Gjæstebud," med tydske Anmærkninger, tydsk Indholdsoversigt og Indledning, hvis Tone, Stiil, Maneer og Kunst erhvervede ham de Dennedes Bifald, navnligt den preussiske Minister v. Zedlitzs, hvem Wolf ogsaa især derved havde taget Hensyn til, da han allerede dengang havde sit Blik henvendt paa en preussisk Høiskole, thi Navnet Frederik den 2den lød behageligt i hans Ører. Paa Grund af meget genialt behandlede Prøveforelæsninger blev han 1782 udvalgt til Rektor ved Stadskolen i Osterode ved Hartsen, hvorhen han gik samme Aars Foraar, efterat han først havde holdt Bryllup i Ilfeld. Allerede næste Aar erholdt Wolf, som neppe havde begyndt sit 24de Leveaar, to Kald, først som Direktør for Gymnasiet i Gera med en Løn af 700 Rbd., og ligeledes som Prof. ord. i Philosophien, fornemmeligt i Pædagogiken, og Direktør for det pædagogiske Institut ved Høiskolen i Halle, i Trapps Sted, med en Løn af 300 Daler. Uagtet den ringere Løn foretrak han dog, paa Semlers Raad, Kaldet til Halle, fordi det aabnede ham en større Virkekreds og han gik derhen i April 1783. I de første Aar havde Wolf her en slem Stilling. Den ringe Løn og den overdrevne Pædagogik skaffede ham meget at gjøre. Hans Høresal blev tom, fordi han paa Lærestolen angav i det mindste en Tone høiere end i Skolen i Osterode; hans Stræben efter strengere philologiske Studier fattedes ei synderligt af de ved de pædagogiske Mestere slemt forvænte Studenter. Det lykkedes ham imidlertid snart ved Ministeren v. Zedlitzs Bistand, at forvandle det ham undergivne pædagogiske Institut til et philologisk Seminarium; han nedstemte sin Læretone, betragtede Studenterne som Osterodes Disciplер, blev nu forstaaet og erholdt stor Tilløb. Først i de sidste ti Aar af sit Professur i Halle gik han tilbage til sin høiere Tone. Som akademisk Lærer gik Wolf sin egen Vei, og fulgte den Grundsætning, at den klassiske Oldtid især maatte betragtes som Mønster for et paa de

ædleste og største Ideer beroende offentligt og privat Liv, og saaledes benyttes som Dannelsesmidler paa Høiskolen. Han gjorde sig det til sit Embedes Hovedopgave, at hæve Universitetet i Halle til Middelpunktet for det mere omfattende philologiske Studium, skaffe Fædrenelandets Skoler dygtige, grundigt dannede Lærere og Forstandere og, om muligt, aldeles befrie Skolevæsenet fra Pædagogernes halv videnskablige Praktik. At vise sig som Forfatter, hvilket akademiske Lærere pleie at holde for deres fortrinlige Kald, var ham Bisag; han vilde ei være Forfatter, men blot Lærer. Til Beviis paa hans maaskee mageløse Virksomhed som Lærer kan her anføres, at han, under sit 23 aarige Professur i Halle, har læst over 50 forskjellige, indholdsrige Kollegie, de betydlige Øvelser og Foredrag i det philologiske Seminarium uberegnede. Kun til Behov ved en mythologisk Forelæsning besørgede han strax i det første Aar (1784) et nyt Aftryk af Hesiods „Thegonie“ med Fortale og et Slags Kommentar af de holdte Forelæsninger; den første og eneste Gang han satte et Kollegium i Forbindelse med et Forfatterarbeid. I Fortalen erkjender man alerede af de forsigtigt henkastede faa Ord hans hele Forestillingsmaade om de ældste Grækere, hvilken han siden foredrog i sine Prolegomena til Homer. Vanskeligt vilde mange Ynglinger af hans Alder paa den Tid holdt sig saa længe med slige Ideer og prøvet dem saa ofte og mangehaande, før de vilde tænkt paa deres offentlige Bekjendtgjørelse. Men overalt var hans Bestræbelse at hænge Berømmelsens Krandse høiere. Forønsket kom ham paa samme Tid den ham af det hallifke Waisenhuus tilbudte Leilighed at besørge et Aftryk af Homers Værker efter den glasgowske Udgave; han læste siden oftere over hele Homer. Iøvrigt var alerede dengang alt hvad han udgav ogsaa udmærket ved stor Korrekthed i Trykningen. 1792 udkom hans Bearbeidelse af den demosthenifke Tale imod Leptines, som ved fortræffelig Latinitet, Rigdom i Indledningen, mesterlig Kommentar og skarpsindige Berigtigelser til Texten, gav hans Navn stor Vægt. Derpaa fulgte 1795 den første Deel af hans „Prolegomena zum Ho=

mer," hvori han opstiller sine Synsmaader om Iliadens og Odysseens gamle oprindelige Form, deres mangehaande Skjebne og den beqvemmeste Maade, hvorpaa de kunde gjenistandsættes; med sjelden Skarpsind fremsætter, aandrigt overtaler og med stor Lærdom søger at overbevise Læseren om, at Iliaden og Odysseen, saaledes som vi nu have dem, ei ere Homers, men flere homeriske Rhapsoders Værker. Bogen gjorde overordentlig Opsigt i hele det dannede Europa, vakte mangesidig Strid og bragte de vigtigste historiske, antiquariske og kritiske Undersøgelser paa Banen. Saa velkommen imidlertid Modsigelse var Forfatteren, naar Sagen derved fremmedes (og kun for saavidt satte han og Priis paa Bifald), saa modbydelig var ham adskillige Lærdes Yttring hist og her, at slige Tanker om Iliaden og Odysseen alerede længe havde foresvævet dem. De forsømte nu ei videre at fortsætte deres Drømme i den wolfiske Demonstrations Daglys paa deres egen Maade, ei uden underlige Sideblik paa Wolfs Prioritets Fortjeneste. De derover opkomne Stridigheder ere bekjendte. Selv Heyne søgte underhaanden at skaffe sig Anseelse af, som den ved hvis Fødder Wolf havde siddet, at være Kilden, hvoraf denne havde øst. Dette foranledigede de aandrige „Briefe an Heyne," hvoraf de tre første betragtes som fortræffelige Mønstere for lærd Polemik og fiin Ironie. 1801 brugte Wolf den kritiske Kniv ved adskillige af Ciceros Taler, beviste at de vare uægte, at ansee som blotte Deklameerøvelser og den store Taler uværdige. 1802 udkom hans Udgave af Suetonius. — Efterat Wolf 1796 havde afslaaet et Kald til Leiden, 1798 til Kjøbenhavn som Overbestyrer af alle de lærde Skoler, og 1805 til München, blev han, med betydelig Forøgelse i Løn, udnævnt til kongelig preussisk Geheimeraad. Medens han var sysselsat med sin nye Recension af de homeriske Værker (1804-7), indtraf Krigen imod Frankerig, hvori Napoleon tilintetgjorde Universitetet i Halle. Wolf, som saaledes var sin Indtægt og hvad der smertede ham endnu mere, sin i enhver Henseende tilfredsstillende Lærerpost berøvet, uden Formue, og uden Lyst til Erhverv ved Forfatterskab, saae sig i en meget tryk-

kende Stilling. I Foraaret 1807 gik han i et Besøg til Berlin, hvor han fik Leilighed til at blive, for der at være virksom i det uforstyrrede Videnskabernes Akademie. Han afslog dog paa denne Tid meer end eet udenlands fra gjort Tilbud, da hans Monark fra sit fjerne Ophold lod ham give den Forsikring, at der skulde gjøres alt for at beholde ham i Fædrenelandet. Wolf tog med Raad og Daad den meest levende Deel i Stiftelsen og Indretningen af Høiskolen i Berlin. For sin Person ønskede han Overopsigt over alle de berlinske Skoler og den specielle Bestyrelse af et nyt philologisk Seminarium, han vilde indrette, i organisk Forbindelse med Gymnasierne og Residensens Høiskole, hvortil han indgav fortræffelige Forslag og Betænkninger. Dog var hans Hovedønske at være fritagen fra al Forretning, der kunde formindske hans Tid og Kraft til Underviisning. Da dette ei noksom tilstodes ham, blev han kun kort Tid i egentlig Statstjeneste, som Direktør af den videnskabelige Deputation og som Medlem af Sektionen for den offentlige Underviisning i det Indres Ministerium. Han drog sig snart ganske ud af Forretningslivet, blev fritagen for de regelmæssige Arbeider som ordentlig Medlem af Akademiet og ordentlig Professor ved Universitetet, og forbeholdt sig blot Ret til, som Akademiets Æresmedlem, at holde frie Forelæsninger ved Universitetet. Kun Misundelsen kunde det være uventet, at den høitfortjente Mand, ved Overgangen til Oldingsalderen, ukortet beholdt den ham forhen tilstaaede Løn. Den han siden 1807 undte Hviletid skylde vi blandt andet den uforlignelige „Darstellung der Alterthumswissenschaft" og de ligesaa aand- og kunstrige Oversættelser af Horats, Homer og Aristophanes. „Analekten," eet af de meest indholdsrige Tidsskrifter, afbrød han pludseligt, og lod siden intet mere trykke for ei at falde i det nye Censurvæsens Hænder. En i de sidste Aar ofte tilbagevendende Sygelighed, hvis Helbredelse hans Læge blot ventede af det sydlige Frankerigs varmere Himmel, vakte den Beslutning hos ham at reise derhen. Han forlod Berlin den 14de Apr. 1824, og kom høist udmattet af den alt for utaalmo-

digt paaskyndte Reise, den 16de Juli til Marseille, hvor en heftig, ei ganske uforskyldt Lungekatarrh gjorde Ende paa hans Liv den 8de Aug. Wolf efterlader, foruden sine latinske og tydske Skrifter, hvori han viser sig som skabende Mester i næsten alle philologiske Discipliner, talrige Discipler, som ville vedligeholde det frie af ingen Mester afhængige Selvstudiums priisværdige Skole, strengt paaseende, at den aldrig udartede til en Skole for — aner, som hans Navnebeslægtedes, den halliske Philosophs. De fleste af hans Disciplers tro Hengivenhed og Kjærlighed frydede hans Livs Aften og lettede det Mismod, som nogle af hans Disciepler, der endog havde staaet ham nær, vakte hos ham derved, at de i Følelsen af en ved ham erholdt Selvstændighed, glemte den sønlige Kjærlighed mod deres faderlige Lærer og Ven. Wolfs høie, aandrige Ansigt er skjenket Efterverdenen ved tre af Fr. Tieck til forskjellige Tider leverede Marmorbüster af høieste Lighed — af hvilke skjønne Afstøb haves i Mesterens Værksted i Berlin. En Discipel af Wolf, Prof. Hanhart ved Gymnasiet i Basel, skrev: „Erinnerungen an Fr. A. Wolf." Basel, 1825.

Wolke (Christian Henrik), een af Tydsklands bekjendte Pædagoger, blev født den 4die Aug. 1741 i Staden Jever, som dengang tilhørte Anhalt-Zerbst, men siden 1813 Hertugen af Oldenborg. Efter hans Faders (i Byen og Omegnen almindeligt kaldet Fader Wolke) Ønske skulde Sønnen fortsætte hans Næringsvei, som bestod i en Handel med Heste, Qvæg, Læder og Skoe; men den sexaarige Dreng følte alerede Anlæg hos sig til et høiere Kald. Han forsøgte nu paa egen Haand at læse, hvilket han skulde lære ved den saa kaldte af ham ei yndede Bogstaveren, hos en Kone, der holdt Skole, uden at han lærte noget; hans eget Forsøg lykkedes til hans Fryd saa godt, at han snart dagligt kunde læse adskillige Stykker af Bibelen og om Søndagen en Prædiken af en gammel Postil. Efterat han havde studeret i 4 Aar paa Høiskolerne i Göttingen under Kästtner, Hollman og Heyne og i Leipzig under Gellert, Ernesti og den bekjendte Physiker Winkler, op-

stod 1770 det Ønske hos ham at oprette en Lære- og Opdragelsesanstalt, hvori den opblomstrende Menneskehed ægte menneskeligt kunde dannes til sammes høiere Øiemeed, efter et natursvarende Forhold. Den store Uvidenhed, den vanærende Overtroe og den raa Usædelighed, som Wolke dengang forefandt herskende, uagtet den almindelige Brug af Bibelen, som man dog læste uden al Forklaring, vakte dette Ønske hos ham, hvilket han meddeelte den ved adskillige Skrifter allerede berømt blevne Basedow, som dengang levede i Altona. Denne tilbød at anbefale Anstalten ved sit Navns Berømmelse, naar Wolke lovede ham at være Medarbeider i det af Basedow forkyndte Elementarværk. Wolke antog denne Betingelse og paatog sig ei alene Bearbeidelsen af de i Naturens og Kunstens Gebeet indslaaende Gjenstande, men og andre, hvis Indhold Basedow angav (1770-73). Efterat Basedow 1774 i et eget Skrift havde anmældt et i Dessau oprettet Philanthropin, men som kun bestod af den nogle faa Lærlinger indbefattende wolkiske Anstalt, og havde opfordret til sammes Understøttelse, indbød han, da Understøttelserne ei indkom efter Forventning, til Philanthropinets Begravelse (14de til 16de Mai 1776) hvortil og over 120 Personer indfandt sig, og blandt dem mange bekjendte Lærde, som Rescwitz og Schummel fra Magdeborg, Feldtpræsten Campe fra Potsdam, Gedike, Mendelssohn, v. Reck fra Berlin, v. Rochow og hans Præst fra Rekan, Weiße, Zollikofer, Eck fra Leipzig, Meißner fra Dresden, Stroth fra Quedlinborg, Henke, Lichtenstein og v. Schirach fra Helmstädt, Bode fra Hamborg o. m. fl. Med Fornøielse bemærkede disse de Fremskridt, som et Antal Børn, Ynglinger og en 30aarig Landsbyskolemester havde gjort i Sag- og Sprogkundskaber, især ved Wolkes Bestræbelser, og underskreve sig for henved 1000 Daler til Philanthropinets Fremme. Uagtet mangfoldige Krænkelser, Wolke maatte erfare, og hvortil ogsaa den hørte, at der kun tilstodes ham en aarlig Løn af 150 Daler, da Campe, med hvem Basedow nu traadte i Forbindelse, erholdt 800 Daler, opofrede han dog den af ham

1770 stiftede, derpaa til 1773 af ham alene drevne, men fra dette Aar til Mai 1784 ved flere Medarbeideres Hjelp fortsatte Lære- og Opdragelsesanstalt sine Kræfter, og afslog en ham før Forbindelsen med Basedow tilbuden Hovmesterplads med 300 Daler aarlig Løn og fri Bolig. Ved alle de Ubehageligheder, Wolke maatte føle af denne Forbindelse, havde han dog den Belønning, at upartiskdømmende Samtidige, selv en Kant, i Breve til Wolke og hans Venner, efter Fortjeneste paaskjønnede hans Bestræbelser, og, at en bedre Aand i Underviisningsvæsenet opvaktes andre Steder. Efter den dessauske Anstalts Opløsning gik Wolke til Petersborg, hvor han indtil 1801 med Iver, opofrede sig Opdragelses- og Underviisningsforretningerne og blev udnævnt til Hofraad. Fra denne Tid privatiserede han, endnu virksom i sin Oldingsalder, i Leipzig, Dresden og Berlin, hvor Selskabet for det tydske Sprog opkom 1814 ved hans Medvirkning. Han døde i Berlin den 8de Jan. 1825 i sit 84de Aar. Hans talrige Skrifter indeholde deels Anviisninger til natursvarende Opdragelse og til Elementarunderviisning i nyttige Kundskaber og Færdigheder, deels gaae de ud paa det tydske Sprogs Renselse for fremmede Ord, og paa Indførelsen af en anden end den hidtil brugelige Skrivemaade af Ordene i det tydske Sprog. Til de første høre: „Erziehlehre oder Anleitung zur körperlichen, verständlichen (intelectuellen) und sittlichen Erziehung" (Leipzig 1805), og „Mittheilung der allerersten Sprachkenntnisse und Begriffe" (Leipz. 1805). Allerede i Forveien havde han skrevet: „Erste Kenntnisse für Kinder von der Stabenkenntniß an bis zur Weltkunde" (1783), hvilket Skrift ogsaa udkom 1787 paa Fransk. Efter den i dette Skrift opstillede Methode, paa hvilken Wolke var falden 1748, uafhængig af dem, som allerede fandtes 1700, og som har megen Lighed med de siden af Olivier, Stephani og Krug bekjendtgjorde Methoder, lærte Wolke i Aaret 1773 inden 4 Uger Basedows $3\frac{1}{4}$ Aar gamle Datter, uden Bogstaveren, at læse Tydsk og Fransk. Videre skrev Wolke, foruden de allerede omtalte Bidrag til Elementarværket, til de pædagogiske Underholdninger, de philanthropinske Læsebøger m.

m., „Das Buch zum Lesen und Denken" (Petersborg 1785), som udkom paa Russisk og Fransk; saavelsom Beskrivelse over de 100 af Chodowiecki til Elementarværket tegnede Kobbertavler, 3 Dele (Leipz. 1781 og 87), ogsaa paa Fransk (1782 og 88) og paa Latin (1783); og „Anweisung wie Kinder und Stumme zum Verstehen und Sprechen, oder zu Sprachkenntnissen und Begriffen zu bringen sind". Leipzig 1804). Af en Natur- og Folkehistorie, med et Kobber for hvert indtil 1800 forløbet Aarhundred, oversat med stor Bekostning paa Russisk, udkom kun 1 Deel. Med Hensyn til de øvrige Dele, hvori meget forekom mod Billedtilbedelsen, bekjendtgjordes Forfatteren af den russiske Censurkommission, at Værket var tabt. Siden arbeidede han paa et Børnebibliothek og en Anviisningsbog for Mødre, Lærere, Opdragere og Forfattere af Skrifter for Ungdommen, hvilken skulde bestaae af 7 Bind, hvoraf nogle udkom, efter hvis Fuldførelse han bestemte at udgive sin Selvbiographie, hvorom han var bleven anmodet af Flere. Anviisningsbogen skal, efter Anmeldelsen, meddele alle Tydske eller Tydskforstaaende Kundskab og Færdighed i, simpelt og sprogmæssigt at fremstille eller orthographisk at skrive hvert af de 200,000 tydske Ord. Wolkes Skrifter for Ungdommen vidne om en stor Færdighed paa en let og naturlig Maade at bibringe Børnenes Forstand passende Materialier. Hans Skrifter, som have det tydske Sprog til Gjenstand ere: „Düdische örsassische Gedigte, Singedigte, Gravschriften, Leder, Romansen un Balladen" (1804), ved hvis Meddelelse Wolke vilde gjøre opmærksom paa det nedersachsiske Sprogs Velklang og tillige give en Anviisning til at lære at læse samme. Men hans Sprogfaget angaaende Hovedværk er: „Anleitung zur deutschen Gesammtsprache zur baldigen Erkennung und Verbesserung mehrer zu wenigst 50,000 fehlerhaft gebildeten deutschen Wörter, auch zur Abwendung eines großen Zeit- og Geldverlustes" (1812). Ved at opsøge Rødderne i det tydske Sprogs Ord stræber han at bestemme disse Ords rette Form og fortrænge de overflødige, feilagtige Bogstaver saavelsom de i det tydske

Sprog optagne fremmede Ord ved foreslaaede nye tydske. Da den stadigt virksomme Mand har anvendt 24 Aar af sit Liv paa dette Arbeid, maa det, som man let kan tænke, have været ham en smertelig Følelse, at ei een eneste af 30 Millioner Tydske gjorde Brug af hans Arbeid. Men denne Følelse maatte formindskes ved Overveielsen af de Vanskeligheder, der maae være forbundne med en saadan Omdannelse af den brugelige Tale- og Skrivemaade, som det anførte Værk tilsigter, ligesom alerede Jean Pauls og nogle Andres Forsøg, efter Wolkes Exempel, at fortrænge det i mange sammensatte Ord indskudte s beviser, hvilket satte saa mange dadlende, ja endog spottende Penne i Bevægelse mod de saakaldte Anti-s-isten. Iøvrigt er der dog Haab om, at mange af de i hiint Værk gjorde Forslag, ved hvilke Afvigelsen fra det Almeenbrugelige ei er for paafaldende, lidt efter lidt uden Opsigt lade sig indføre. Men, selv i modsat Tilfælde, maa den Agtelse, hvormed upartiske Samtidige bemærkede Wolkes utrættelige og velmeente Virksomhed, saavelsom Betragtningen af den bedre Indretning af det tydske Underviisningsvæsen, forsaavidt en saadan Forbedrings Behov godtgjordes af ham, have opmuntret og forskjønnet denne agtværdige tydske Opdragerveterans Livsaften.

Wolzogen (Justus Adolf Ludvig, Friherre af), kongelig preussisk Generallieut., født den 3die Febr. 1773 i Meiningen, nedstammer fra en gammel adelig Familie, som oprindeligt blomstrede i Tyrol og i det 16de og 17de Aarhundred i Nederøsterrig, men, formedelst Overgangen til den evangelisk-lutherske Kirke, blev nødt til i Begyndelsen af Trediveaarskrigen at forlade dette Land, med betydelige Eiendommes Opofrelse. Familien fandt dog Beskyttelse og Ansættelse i høie Værdigheder ved det brandenborgske Huus, og kjøbte sig Godser i Grevskabet Henneberg, hvor den blev Medlem af det frie Rigsridderskab. Faderen til den ovennævnte Ludvig v. Wolzogen døde som sachsen-meiningsk Geheimeraad alerede i det første Aar efter denne Søns Fødsel, hvorfor Moderen alene maatte lede hans og fire Søskendes Opdragelse.

Den da blomstrende Carlsskole i Stuttgart bevægede hende til at sende sine tre Sønner derhen. I Aaret 1781 blev ogsaa den her omtalte yngste Søn betroet denne Skole, i hvilken han erholdt adskillige Priser og den samme egne Orden: „Bene merentibus". I Aaret 1792 forlod han Anstalten og blev ansat som Lieut. ved den würtembergske Garde til Fods. Dengang var Krigsskuepladsen mellem de forbundne Hære og den franske Republik ved Rhinen; den unge Wolzogen fulgte sin Tilbøielighed til et virksomt Liv og sin Forkjærlighed for de preussiske Vaaben, tog sin Afskeed, blev i Foraaret 1794 Portdépeefændrik i det preussiske Regiment Hohenlohe-Ingelfingen, men kunde blot benytte en Deel af Rhinfeldttoget til Uddannelse. I Aaret 1797 blev han Fændrik og kort derpaa Lieut. i samme Regiment. I denne Løbebane blev han indtil Hertug Eugen af Würtemberg 1802 betroede ham, med Kongen af Preussens Tilladelse, sin ældste Søns Opdragelse, med hvilken han maatte tage sit Ophold først i Breslau, siden i Erlangen og endeligt i Stuttgart. I Aaret 1805 blev Lieut. v. Wolzogen, efterat han havde erholdt den begjerede Afsked af preussisk Tjeneste, würtembergsk Major, Fløiadjutant og Kammerherre, i hvilken Værdighed han ledsagede Prindsen paa hans Reiser. Men, da de würtembergske Tropper ved Slutningen af samme Aar toge Deel i Feldttoget mod Østerrig og paa det hurtigste maatte rykke frem med den franske Hær, saa erholdt Wolzogen Befaling at vende om, og blev ansat som Qvarteermester ved Generalstaben, i hvilken Egenskab han bivaanede Feldttoget 1805. Da Krigen mellem Frankerig og Preussen udbrød 1806, bad den imidlertid til Oberst og Kommandør for Garden til Fods fremrykkede Wolzogen om Ansættelse hos Kongen af Preussen, hvortil han og erholdt Samtykke. Dog blev Afreisen, formedelst Udsættelsen af hans Afsked af würtembergsk Tjeneste, først mulig 1807, da han kom til det kongelige Hovedqvarteer under Fredsunderhandlingerne i Tilsit. Den preussiske Hærs Indskrænkelse bevægede ham til at bede Kongen om Tilladelse til at træde i russisk Tjeneste. Efter at have erholdt denne blev han i Sept. 1807 ansat som Major ved

den keiserlig-russiske Generalstab og 1811 ophøiet til Oberstlieut. og Keiserens Fløiadjutant. Han blev nu brugt til at bringe Keiserens Befalinger med Hensyn til Operationsplanen i den forestaaende Krig paa Rigets vestlige Grændse, i Udførelse, ved hvilken Leilighed han maatte bereise det hele Land mellem Düna, Niemen, Dnister og Bug. Ved Begyndelsen af det mærkværdige Feldttog 1812 befordret til Oberst og ansat ved den da kommanderende russiske General Barclai de Tollys Hær, havde han i denne Stilling Anledning til at tage virksom Deel i Krigen og gjøre mange vigtige Tjenester; blandt andet bragte han den bagrationske Hærs Forening med den første Vestarmee i Stand ved Smolensk. Under Feldttoget 1813 opholdt han sig i Keiserens Følge og blev brugt til vigtige Ærender i Slagene ved Groß-Görschen, Bautzen, Dresden og Leipzig, og blev Aftenen før det mærkværdige Slag den 18de Okt, umiddelbart af Keiseren ophøiet til Generalmajor. Ved Slutningen af Aaret, efterat den tydske Hærs Organisation var fuldendt, hvori han tog virksom Deel, blev han ansat som Chef for det tredie tydske Armeekorpses Generalstab, som under Hertugen af Weimars Befaling rykkede ind i Nederlandene, og der i meget vanskelige Forhold i mange Perioder sikrede de allierede Hærs eneste Forbindelse med Fædrenelandet. Under Wienerkongressen ombyttede Wolzogen den russiske Tjeneste med den preussiske og blev optagen i samme Rang i den preussiske Hær. En svær Sygdom, Følgen af mange Strabadser, tvang ham til at blive tilbage i Wiin, hvorved han hindredes i at tage virksom Deel i Feldttoget 1815, ved hvis Slutning han dog kom til Paris. Efter paafulgt Fred erholdt han det hæderfulde Hverv at forestaae de kongelige Prindsers militære Underviisning, og blev tillige i dette Tidsrum brugt til mange diplomatiske Ærender, men endeligt 1818 ansat som preussisk Militærkommissar ved den tydske Forbundsforsamling, paa hvilken Post han endnu staaer, efterat han 1820 var bleven forfremmet til Generallieutenant. Den 13de Marts 1826 overtog han, som een af Forbundsforsamlingens Kommissarier, Forbundsfæstningen Luxemborg. Wolzogen har erholdt følgende

Udmærkelser: 1812 den russiske St. Anneorden, 2den Klasse; 1813 den preussiske Orden pour le mérite, og den østerrigske St. Leopoldsordens Kommandørkors; 1814 i Paris den russiske St. Anneordens 1ste Klasse og den baiersk Max. Josephs Ordens Ridderkors; 1815 den storhertugelig sachsen=weimarske Falkeordens Storkors; 1819 den preussiske røde Ørns Orden, 2den Klasse med Egeløv og den østerrigske Leopoldsordens Storkors; 1825 det preussiske Guld=Fortjenestekors for 25aarig Tjeneste. Wolzogen er siden 1820 gift med en Datter af den afdøde würtembergske Generallieut. v. Lilienberg, som har født ham tre Børn.

Wood (Matthew), een af Londons Aldermen, er bleven meget bekjendt ved den Rolle, han spillede 1820 og 21 i den afdøde Dronnings Historie. Men det vil ei være muligt, mellem hans Fienders Fordømmelser og hans Venners Priis, at lade ham skee Ret, før den nuværende Generation med dens Lidenskaber er forsvunden. Han blev født i Tiverton i Devonshire, hvor hans Fader var en anseet Uldhandler og døde i en høi Alder, omringet af en talrig Familie. Matthew hans ældste Søn, blev, efter Skoleundeviisning i Tiverton og Exeter, anbragt i den sidste Stad hos en Beslægtet, der havde store Handelsforretninger, til hvis Behov Wood ofte bereiste Englands vestlige Grevskaber. 1790 tog han Tjeneste hos en engelsk Storhandler som Reisende. Nogle Aar derefter begyndte han paa egen Haand at drive Handel, traadte derfor i Forbindelse med en Anden og aabnede en stor Farvehandel (Dry salter) i London. Hans Kone er en født Page fra Woodbridge. Deres tre Sønner og to Døttre have erholdt en omhyggelig Opdragelse. Den ældste Søn har studeret i Cambridge og er Præst i London. Alle Husets Venner rose dets Harmonie, gode Tone og Gjæstfrihed. I Aaret 1805 associerede Wood sig med Oberstlieut. Wigan og efter hans Død med Sønnen. Woods Broder, er ligeledes Deeltager i Huset, som nu under Navnet „Wood, Wigan og Wood" udfører store Handelsforretninger med Humle. Wood har ogsaa Deel i et

Kobberværk i Cornvallis, hvori 1200 Mennesker arbeide dagligt. Allerede 1802 blev han af een af de londonske Stadskredse valgt til sammes Repræsentant i Londons Menighedsraad og kort derpaa til Alderman. Den sidste Værdighed geraader ham saa meget mere til Ære, fordi han erholdt den, medens han med sin Familie foretog sig en Lystreise til Irland og altsaa ei kunde gjøre sig Umag for den. I Aaret 1809 forvaltede han en Sheriffs vigtige Embede til sine Medborgeres store Tilfredshed. Ei længe efter udnævnte Staden London et Udvalg (for the improvement of the city), for at hæve indsnegne Misbrug, gjøre gavnlige Indretninger og bringe nødvendige Forbedringer, især i Bygningsvæsenet, i Gang. Den valgte Wood til Forstander for samme og han ofrede denne Gjenstand al sin Tid, især bidrog han meget til, at et nyt Fængsel blev bygget for Skyldnere, for at de ei længer skulde nødes til at opholde sig imellem de værste Forbrydere i Newgate. Først 1814 saae man offentligt, at hans politiske Meninger vare antiministerielle. Dronning Charlotte vilde aldeles ikke modtage Prindsessen af Wales ved Hoffet. Den sidste forudsaae, at denne Omstændighed vilde gjøre hende Opholdet i London ubehageligt ved de fremmede Monarkers forventede Ankomst dertil, og bad derfor om Tilladelse til at reise, hvilken man gjerne tilstod hende. Ved denne Leilighed, da Brougham, i den bekjendte Brevvexling, førte Pennen for Prindsessen, foranstaltede Wood en Adresse, som blev overgiven med stor Pomp, for at tilkjendegive hende Medfølelsen over Fornærmelsen mod hende. Staden London valgte ham 1816 til Lordmayor. Den utrættede Iver og Virksomhed, han viste i dette Embede, vare mønsterlige. Aldrig stod det bedre til med Gammelstaden Londons Politie; Wood var personligt tilstede ved Ildebrande og Opløb. Derfor beviste man ham den ikke meget almindelige Ære, at overdrage ham dette vigtige Embede ogsaa for 1817. Han blev i Brevvexling med Prindsessen af Wales, og, da hun blev Dronning, gik han til Frankerig og ledsagede hende til England. Denne Fyrstinde var, som man seer af hendes hele Liv, vant til stedse at handle efter

eget Godtbefindende, sjelden efter Andres Raad; følgeligt er det ei sandsynligt, at Wood har foranlediget hendes Reise til England og de Optrin, hvortil hun gav Anledning. Dette paastaae imidlertid hans Fiender, til hvilke, besynderligt nok, Dronning Carolines Generalfiskal Brougham hørte, og selv nogle af hans Venner. Brougham sagde i Underhuset, at Wood ei havde lagt nogen særdeles Viisdom (absolute wisdom) for Dagen ved at raade Dronningen at komme over til England, hvilken Bemærkning var saa paafaldende, at Wood siden erholdt Navnet absolute wisdom. Skulde han virkeligt (saa ubeviisligt dette ogsaa synes og saa bestemt han selv offentligt har nægtet det) have overtalt Dronningen til hendes Reise til England, skulde han have havt den Hensigt at krænke Kongen og Ministrene, forebygge sin høie Velynderskes Proces ved hendes Nærværelse, bevirke en Folkeopstand, hindre Kroningen, o. s. v., saa faldt han i sine egne Snarre, thi alle disse Planer sloge Feil. Men, om han endog var uenig med Brougham og blev behandlet med Ringeagt af Lushington, saa nød han dog Dronningens og hendes Parties Tillid til det Sidste, og han har ei utydeligt givet at forstaae, at han endnu har meget at opdage, der kunde oplyse flere Punkter i den afdøde Dronnings Historie.

Woollett (William), født den 22de Aug. 1735 i Maidstone, blev Skaberen af en ganske ny Maneer at stikke Landskaber. Han var en Discipel af Franskmanden Vivares († 1782), der almindeligt som Kunstner regnes til Englænderne, men forbedrede Fremgangsmaaden, han havde lært af ham. Ligesom legende førte Woollett Naalen i sine Værker og forstod derved at give Træer, Klipper og Planter en Mangfoldighed og karakteristisk Sandhed, som man sjelden havde seet før ham. Forgrunden raderede han med usædvanligt brede Streger, som han derpaa skar over med Gravstikken og bragte nærmere sammen ved Mellemrummenes Udfylding. Punkter anbragte paa de rigtige Steder gave disse Forgrunde endnu mere Styrke. Hans Vand og hans Luft høre til det reneste og smukkeste Gravstikar=

beide. Alle hans Bladé gjøre et overraskende og høist behageligt Indtryk. Det største af hans mange Arbeider er „Jacob and Laban“ efter Claude Lorrain; de meest søgte „General Wolfes Død,“ som 1776 ved dets Bekjendtgjørelse før Skriftet kostede 2 Guineer og nu betales med 25 til 45 Guineer, og „Slaget ved la Hogne“ efter W. West; „Niobe,“ „Phaeton,“ „Celadon og Amelia,“ „Solitude,“ „Ceyx and Alcyone“ og „Cicero at his villa,“ alle efter R. Wilson; „The Fishery,“ efter Rich. Wright, og „Roman edifices in ruins,“ efter Claude Lorrain. Ved sine fildigere Arbeider blev han understøttet af sine Discipler Browne, Pouncy, Ellis, Emes, Smith og J. Vivares. Woollett var Kongens Kobberstikker og døde i London den 22de Mai 1785. Han er henlagt i Westminsterabbedie. En nøiere Efterretning om ham giver „Gentl. mag.“ V. 78. 1. Wolletts Værker bestaae fuldstændigt af 174 Blade.

Wordsworth (Wilhelm), een af Englands meest udmærkede nyere Digtere, er født i Cockermouth 1770. Da han havde erholdt sin første Opdragelse i Skolen i Hawkshead i en romantisk Egn af Grevskabet Lancaster, kom han til Cambridge for at fortsætte sine Studier, skjønt han ei synes at have havt megen Lyst til at danne sig til en Kaldsvidenskab. Alerede i sit 13 Aar havde han i Skolen givet et ikke uheldigt Beviis paa sine Digteranlæg, og alerede 1793 lod han trykke en poetisk Beskrivelse over sin Fodreise igjennem Frankerig, Schweiz, Savoien og Italien (Descriptive sketches in verse), og kort derpaa en Epistel (an evening walk). Begge Digte indeholde skjønne malerske Beskrivelser, men Fremstillingen er ganske afvigende fra den Stiil, han siden antog. Kort efter sin Tilbagekomst fra det faste Land forlod han Cambridge, og, da han havde gjennemvandret en Deel af England, valgte han en Hytte i Landsbyen Alforden, ei langt fra Bridgewater i Grevskabet Sommerset, hvor han levede i fortroligt Venskab med Coleridge. De boede i denne fjerne Deel af Riget i næsten fuldkommen Eensomhed og til-

bragte Tiden, deels med Vandringer i Omegnen og ved Kysten, deels med literære Arbeider. I Landsbykroen, som de undertiden besøgte, kunde vel Wordsworth, som, skjønt han var en Ven af Friheden, dog for det meste forholdt sig stille og taus, ei vække nogen Mistanke, men desto mere vakte hans høitalende og mere dristige Ven Coleridge, paa hiin Tid da Gjæringen i Frankerig var stegen til det Høieste, og dette gik saa vidt, at Landsbynotaren i de to Fremmede saae Spioner og Oprørsstiftere og ved en Oppasser lod hvert af deres Skridt bevogte, ja lod dem endog indvikle i Underholdninger om Statssager, for at finde en Traad, indtil man endeligt, uagtet alle Kunstgreb og uden at de to Venner bemærkede de Snarer, man havde lagt for dem, fandt, at Mistanken var uden Grund. I denne Eensomhed bleve de lyriske Ballader (Lyrical Ballads) udkastede og tildeels fuldførte, et Forsøg, som Coleridge siger (Biographia literaria, V. 2.), om Gjenstande, som i Følge deres Natur ei kunne modtage de sædvanlige poetiske Prydelser, lade sig saaledes fremstille i det almindelige Livs Sprog, at de blive tiltrækkende. Disse Digte, hvori man først finder de Egenheder i Stilen, som udmærke Wordsworth og hans Venner, udkom 1798, da han med sin Søster reiste igjennem Tydskland, hvor han gjenfandt Coleridge. Begge bleve en tidlang i Udlandet; men i Aaret 1800 nedsatte Wordsworth sig i Grassemere i Westmoreland og har siden levet her eller i det nærliggende Rydall af de tarvelige Indtægter, hans Fædrenearv og hans Embede, som Stempletpapiirsforvalter i Grevskaberne Cumberland og Westmerland yde, ved Siden af en fortræffelig Kone, med hvilken han har været forenet siden 1803. Ved alle Opfordringer til virksomme Anstrengelser og ved mægtige Venners Bistand havde Digteren let kunnet udmærket sig i det offentlige Liv til Fordeel for sig og sin Familie, men, ligegyldig mod Ærgjerrighed og Rigdom, foretrak han at blive i sin Eensomhed, og Windermeres og de omliggende Landskabers Skjønheder vare for ham mere tiltrækkende end det forfinede Selskabs Fornøielser. Han udgav 1807 en Samling af blandede Digte, hvor-

til han, i den nye Udgave (1815) føiede en Fortale og et Tillæg, hvori han søgte at godtgjøre, at den af ham iſtemte ſimple Tone var anvendelig paa alle Digtningsarter. Fra ſin førſte Fremtræden i Triſt med den herſkende overfladiſke Kritik, kunde han ei ſtrax erhverve denne nye Tone Venner, og han blev angreben, ſaavel med Spotteriets Vaaben ſom med Grunde, indtil han dog endeligt fandt talrige Efterlignere og Venner, ſom man pleier at kalde The Lake School (Søſkolen), fordi han og Coleridge ſaa hyppigt have valgt Weſtmorelands Søer til Gjenſtande for deres digterſke Skildringer. Det kan ei nægtes, at han er begavet med et rigt Gemyt, en ſkabende Indbildningskraft og en fiin og reen Følelſe, men ſelv hans meeſt velvillige Bedømmere have ei kunnet ſkjule, at han i ſin Stræben efter Simpelhed i Udtryk, iſær i ſine fortællende Digte, ei ſjelden forfalder til tomt Legerie og bliver mat. Efter Udgaven af en noget ſynderlig, men kraftig ſkreven Opfordring til Krigens Fortſættelſe paa den pyrenæiſke Halvøe (1809), hvori han ei ſkaanede Miniſtrene, gjorde han en Pauſe, og førſt 1814 udgav han, ſom Brudſtykke af et længe lovet Digt (The Recluse), en ved Gjenſtand og Fremſtilling original Digtning, „The Excursion", hvorpaa næſte Aar fulgte: „The white Doe of Rylstone", ligeledes et Brudſtykke af et ſtørre Værk. Derpaa udgav han, foruden mindre Digte, „Peter Bell" (1819) og „The Waggoner", to poetiſke Fortællinger, en Sonetkrands (The River Duddon), tilligemed nogle andre Digtninger (1820), og endeligt (1822) Beſkrivelſen af hans nye Reiſe igjennem Italien (Memorials of a Tour on the Continent), og Samlingen af hans Digtninger (London 4 B. 1822), ſom dog ei indeholder det ovennævnte beſkrivende Digt „The Excursion".

* Woronzoff er en i de høie Krigs- og Civilembedspoſter udmærket ruſſiſk grevelig Familie. Til den hørte tre ved deres Skjønhed og deres Roller i den nyere ruſſiſke Hiſtorie berømte Fruentimmer: 1) Eliſabeth Woronzoff, Storfyrſte og Keiſer Peter den

3dies Elskede, siden Senatorinde Polænski; 2) Grevinde Butturlin; 3) Fyrstinde Daschkoff, Catharina den andens Fortrolige, som med Grev Panin udkastede Planen til Catharinas Ophøielse paa Thronen og hjalp til at udføre den. De vare Broderdøttre af Storkantsleren Grev Michael Woronzoff, der, som russisk Vicekantsler sluttede Alliancetraktaten mellem Rusland og Sverrig i Petersborg den 25de Juni 1745 og en anden med Østerrig til Forsvar for Maria Theresias Arvefølge, saavelsom 1747 Subsidieforbraget med Storbritannien, i Følge hvilket et russisk Korps paa 37,000 Mand i Sømagternes Sold marscherede mod Main, for at bevirke Aachenerfredens Slutning 1748. I de sidste Aar af Keiserinde Elisabeths Regjering stod Vicekantsler Woronzoff i Spidsen for det svenske Partie, hvis Sjel Storfyrst Peter var; men Kantsler Bestuchef, Hovedet for det danske Partie, beholdt en overveiende Indflydelse i Keiserindens Kabinet, indtil han 1757 faldt i Unaade, hvorpaa Grev Woronzoff blev Rigskantsler. Grev Alexander Woronzoff (See Hovedværket). Dennes Broder, S... Woronzoff var russisk Gesandt i London, da den franske Revolution udbrød. Catharina erklærede sig mod sammes Grundsætninger, og Grev Woronzoff sluttede i London et dobbelt Fordrag med Lord Grenville den 25de Marts 1793, hvoraf det ene paa 6 Aar fornyede Hændelsesforholdene mellem Rusland og England, i Overeensstemmelse med det for England fordeelagtige Handelsfordrag fra 1766, men det andet gik ud paa begge Magters fælleds Medvirkning for at sætte en Dæmning for den franske Revolutions Udbredelse, for ved forenede Forholdsregler paa enhver Maade at hindre Frankerigs Handel med de neutrale Magter, og gjensidigt staae hinanden bi i Krigen mod Frankerig. Dette vigtige Fordrag blev, som bekjendt, ei fuldbyrdet af Keiserinden i det sidste Punkt, da hun dengang udførte sine Planer i Polen; heller ikke tog Catharina siden nogen virksom Deel i Krigen mod Frankerig, fordi Storbritannien vægrede sig ved at indgaae en Forsvars- og Angrebsforbindelse mod Porten. Grev Woronzoff ledede denne hele Underhand-

ling. Han blev ogsaa Gesandt i London under de følgende Regjeringer. Paul den 1ste udnævnte ham til General. Under Alexander 1ste havde han Deel i de Forhandlinger, som bragte den tredie Koalition i Stand ved Petersborgertraktaten (kaldet Traité de concert) af 11te Apr. 1805. — Hans Søn, Grev Michael Woronzoff, russisk General af Infanteriet og Generaladjutant, er Militærgeneralgouvernør i Nyrusland (Langerons Efterfølger i Odessa). Født i Moskau blev han opdragen hos sin Fader i England, beklædede derpaa ligeledes adskillige diplomatiske Poster og udmærkede sig i Krigen, fornemmeligt i Feldttogene 1813 og 14 imod Frankerig. Med en truende Erklæring til Indbyggerne i Ardennernes, Aisnes og Marnes Dep. betraadte han Frankerigs Grund, hvor han tog Deel i adskillige Slag og Fægtninger. Ved Craone bleve han og Sacken slagne af Napoleon den 7de Marts 1814, hvorpaa de, med et Tab af 4000 Mand, trak sig tilbage til Laon. Men, da Blücher, efter Seieren ved Laon, igjen rykkede frem over Aisne mod Marne, besatte Grev Woronzoff Chalons den 25de Marts; paa Marschen til Paris beviste han endeligt megen Tapperhed ved Angrebet paa denne Hovedstad. I Aaret 1815 drog han andengang med til Frankerig, og anførte derpaa indtil 1818 det russiske Kontingent ved Besætningshæren, hvor han havde sit Hovedqvarteer i Maubeuge. Han holdt over god Mandstugt og erhvervede sig Indbyggernes Agtelse. Herfra begav han sig paa Kongressens Tid til Aachen, hvor han erholdt adskillige Beviser paa Agtelse af sin Monark, hvis Kammerherre og Generaladjutant han var. Siden blev han udnævnt til Nyruslands Militærgeneralgouvernør, og i Juni 1826 tilligemed den til Konstantinopel som Gesandt bestemte Geheimeraad Ribeaupierre, af Keiser Nikolaus den 1ste befuldmægtiget til Akerman, for at underhandle med de tyrkiske Komissarier om Afgjørelsen af de mellem Rusland og Porten stedfindende Tvistigheder. — En Beslægtet af ham er Grev Woronzoff-Daschkoff, hvem Keiser Alexander i Aaret 1822 udnævnte til sin over-

ordentlige Gesandt og befuldmægtigede Minister ved det kongelige baierske Hof i München.

Wrbna-Freudenthal (Rudolf, Greve) k. k. Overkæmmereer, Chef for Geheimekabinettet, Ridder af det gyldne Skind m. m., udmærket som Menneske og Statsmand, hører til de faa Stormænd, som i lige Grad nøde deres Monarks Agtelse og Folkets Kjærlighed. Født i Wien den 23de Juli 1761 og fortræffeligt opdragen af sine Forældre, studerede han Philosophie og Jura paa Universitetet i Wien og derpaa Bjergvidenskaberne paa Bjergakademiet i Schemnitz, gjorde Reiser for at udvide sine Kundskaber heri og tiltraadte derpaa sin statsborgerlige Løbebane 1785 som Hoffekretær. Han steeg fra Trin til Trin og blev 1801 Vicepræsident i den montanistiske Hofpost, eller Hofkammeret i Mynt- og Bjergvæsenet. I denne Egenskab ledede Grev Wrbna det hele østerrigske Bjergvæsen med Alvor, Iver, Indsigt og Sands for de store Fremskridt i hine Videnskaber, som ere den dannede Bjergværksmand uundværlige. Ogsaa praktisk gav han det første Mønster paa fuldkomne Indretninger i Jernhyttekundskaben, i de berømte Værker paa hans Godser Horzowiz og Ginetz i Böhmen. Han var deels Medstifter, deels levende Befordret og Medlem af mange fædrenelandske Dannelsesanstalter, f. E. Videnskabernes Selskab i Prag, det patriotisk-oekonomiske Selskab, det polytekniske Institut, Stændernes Malerskole, Musikkonservatoriet, Nationalmuseet o. s. v. Da Keiseren og Regjeringskollegierne forlode Wien 1805 i Følge det franske Indfald, blev Grev Wrbna udnævnt til Hofkommissar. I denne ligesaa vigtige som vanskelige Post indgjød han de franske Øvrigheder Agtelse og gjorde Staten de meest udmærkede Tjenester. Efter Freden i Presborg udnævnt til øverste Kæmmereer og Chef for Geheimekabinettet, befandt han sig stedse om Keiserens Person, modtog og udførte hans umiddelbare Befalinger. Under ham stode nu henved 900 keiserlige Kæmmerere (deriblandt 20 Fyrster og 600 Grever), de

keiserlige Livlæger, den keiserlige Familiés Avitikalkasser, Overbestyrelsen af Fabrikieherskaberne, Skatkammeret, Naturaliekabinettet, Malerigalleriet med alle øvrige Kunstsamlinger, Inspektionen over den keiserlige Borg, Stathauptmanskaberne, endeligt de keiserlige Kammerkunstnere og den øverste Hoftheaterbestyrelse. Tjenesten berøvede ham nu næsten hvert Minut, desuagtet tog han den meest levende Deel i alle Videnskabernes Fremskridt. Hans lyse Blik og hans Understøttelse skylder Østerrig den første Geognosie (af Reichetzer), om hvis Anvendelse paa Bjergvæsenet man forhen neppe havde noget Begreb i Hofkammeret. I sin Egenskab som Chef for Geheimekabinettet havde han og Foredraget hos Keiseren i Naadefaget og virkede Godt for utallige Mennesker. Da Grev Wallis 1810 blev udnævnt til Finansminister, og Inddragelsen af de alerede over 1000 Mill. udgjørende Bankosedler og deres Verling i Indløsningsbeviser til $\frac{1}{5}$ hemmeligt var besluttet, opstod den Betænkelighed, om og det nye Papiir vilde komme i Værdie og om man vilde skjenke den hele nye Finansplan Tillid. Grev Wallis erklærede det vilde være tilstrækkeligt, hvis Sedlerne erholdt Grev Wrbnas Signatur. Og saaledes seer man hans Navn paa alle de Indløsnings- og Anticipationsbeviser (omtrent 600 Millioner), der bleve udstedede fra 1811 til 1813. Saa stor var den Anseelse, Kredit og Agtelse, hvori Grev Wrbna almindeligt stod hos Publikum. At hine Papirer sildigere sank langt under Pari, var ei Wrbnas Miskredit Skyld i, men Papiirspengenes Natur og Omstændighedernes Magt. Efter en langvarig, smertelig Sygdom døde Grev Wrbna den 30te Jan. 1823. Da Keiseren besøgte ham faa Timer før hans Død, og hørte, at der ei var mere Haab om hans Helbredelse, sagde han med Taarer i Øinene: „Jeg taber i ham ei alene en tro Tjener, men og en Ven, som i 20 Aar satte sin Ære i, uden Skye, i Lykke som i Ulykke, at sige mig Sandheden". Ord der ei mindre hædrede den, som ytrede dem, end den, de gjaldt *).

*) Greverne af Wrbna ere oprindeligt en schlesisk Slægt,

* Wren (Christoffer), een af de lærdeste og berømteste Bygmestere, blev født 1632 i East Knoyle i Wiltshire¹, hvor hans Fader var Præst. Allerede i Westminsterskolen udfoldede hans store Anlæg sig, og i sit 13de Aar opfandt han et nyt astronomisk Instrument, hvilket han helligede sin Fader, tilligemed en Afhandling om Floderne, i aandrige latinske Vers. I Oxford, hvorhen han gik i sit 14de Aar, udmærkede han sig ved store Fremskridt i de mathematiske Videnskaber. Alle hans Ungdomsarbeider ere Beviser paa en frugtbar, moden og høitdannet Aand. 1657 blev han udnævnt til Lærer i Astronomie ved Gresham-College i London, men ombyttede denne Post 1660 med Lærestolen i Astronomie i Oxford. Siden udmærkede han sig ved Arbeider i alle Mathematikens og Naturvidenskabernes Dele, og, fortrolig med alle Fortidens og den hele lærde Verdens Værker, udvidede han uafladeligt Videnskabernes Gebeet. Som Medlem af det kongelige Selskab tog han den virksomste Deel i sammes videnskabelige Bestræbelser. Meest mærkværdig er den sjeldne Forbindelse mellem theoretisk Videnskab og praktisk Genie, hvis Skabekraft har frembragt saa mange beundrede Værker. Fuldførelsen af Peterskirkens Bygning under Innocens den 10des Regjering og under Berninis Opsigt var paa hiin Tid en Gjenstand for almindelig Opmærksomhed, og synes at have bidraget til at føre Wrens Aandskræfter til den Retning, hvor han skulde finde sin Berømmelse. Hans store Forgjænger Inigo Jones's Død banede ham Veien. Hans første Værk var det prægtige Sheldons Theater i Oxford, ved hvis Opførelse (1663) han snart blev berømt, og ei længe efter opbyggede han Pembroke Collegium i Cambridge, men blev dog aldrig, under disse Arbeider, sine Yndlingssysler, Mathematik og Naturvidenskaber, utro. Han reiste 1665 til Frankerig, hvor de under Ludvig 14de opførte Bygningsværker, især Louvre, bleve en for ham lærerig Skole. Det er mærkværdigt, at han, uden nogensinde at have seet Italien, i et Land, der var forholdsmæs-

som alerede i Hohenstaufernes Tidsalder var berømt ved Ridderdaad. De bleve Grever 1642.

sigt fattigere paa Bygningskunstens Værker end andre Lande, og kun besad fortrinlige gothiske Bygninger, og, ved sine Samtidiges herskende Smagløshed, var i Stand til at fatte og udføre de meest forbausende Udkast. Den store Ildebrand, i London (1666) aabnede hans Aand en ny Mark, og de derved foranledigede Udkast gjörde Fordring paa hans hele Aandsvirksomhed. Han lagde strax Planen til en ny Stad, der fandt Bifald fremfor alle andre Udkast. Efter denne Plan, som man ogsaa har stukket i Kobber, skulde Hovedgaderne skjære hverandre i lige Linier og de smaa Gader adskille dem, men Kirkerne, de offentlige Bygninger og Torvene skulde ligge udenfor disse Linier, og fire Fripladser i tilbørlig Afstand anlægges, til hvilke Gaderne skulde støde. Denne Plan kom dog ei til Udførelse, skjønt Wren blev udnævnt til første Bygmester for Stadens Gjenopførelse. Paa Paulskirkens Plads stod før Branden en berømt, i det 13de Aarhundred fuldført, Domkirke, hvis Ruiner man i Førstningen vilde gjenopføre. Da man siden besluttede at frembringe et nyt, stort Værk, udkastede Wren den første Plan, hvis Tegninger endnu haves, hvilken han dog maatte omarbeide, da man forlangte, at Kirken skulde have Skikkelse af ét Kors. Efter denne Plan blev Bygningen begyndt og i 35 Aar herligt fuldført; et Værk, som efter Peterskirken hører til den nyere Bygningskunsts fortrinligste Mindesmærker. Wren udkastede tre Rids efter hverandre til Paulskirkens Bygning. Det første, som var ham kjærest, forkastede Uvidenhed og Overtroe, fordi det nærmede sig for meget de græske Templers Høihed. Man har endnu een efter dette Rids forfærdiget Model, som man seer blandt Paulskirkens Mærkværdigheder. Urigtig er den sædvanlige Paastand, at Wren tog Peterskirken i Rom til Mønster; Planen var aldeles hans egen Opfindelse. Derimod har man endnu Modellen til et Alter af Peterskirken, som han vilde udført, hvis hans første Udkast var blevet antaget. Det saakaldte Monument i London blev begyndt 1671 og udført i 6 Aar, en prægtig kanneleret dorisk Søile, som staaer paa et 40 Fod høit, med Basreliefer prydet,

Fodstykke, og er 202 Fod høi. Indvendigt fører en snegleformig Trappe af 345 sorte Marmortrin til Toppen, hvor efter Wrens Plan skulde staae to Statuer af Bronce, den ene forestillende Kong Carl den 2den, som opmuntrede Borgerne til den nye Stads Opbyggelse, og den anden en qvindelig Skikkelse, den reddede Stad. Men siden satte man en simpel Vase derpaa og ombyggede den desuden paa alle Sider med uanselige Huse, Man tæller over 60 Kirker og offentlige Bygninger, som bleve udførte efter Wrens Plan og under hans Opsigt fra 1668-1718, i hvilken Tid han var Overopsynsmand over alle kongelige Bygninger. Foruden de ovennævnte Værker høre den nyere Deel af Palladset Hamptoncourt, Kirken St. Stephan Walbrook, Hospitalet i Chelsea og en Fløi af det herlige Hospitalpallads for Matroserne i Greenwich, til hans fortrinligste Værker. Han fortsatte sine Arbeider til sit 86de Aar (1718), da han blev fortrængt ved Hofrænker. Siden levede han eensomt og for Videnskaberne i sit Huus i Hamptoncourt, og kom kun undertiden til London, for at føre Opsigten over Westminsterabbediets Forbedring og glæde sig ved sit store Værk, Paulskirken. Han overdrog sin Søn at lægge den sidste Steen paa sammes Kuppel. Hans Kræfter toge nu hurtigt af, og sandsynligt bidrog det Misnøie, Oldingen følte over Kongens uhøimodige Opførsel, ei lidet til at forkorte hans Liv, som Maadehold og Arbeidsomhed havde forlænget saa langt over den sædvanlige Grændse. Han døde 1723 af en Forkjølelse, som han paadrog sig paa Veien fra Hamptoncourt til London. Man fandt ham død i hans Stol, hvor han efter Spiisningen havde sat sig til at sove. Han blev begraven i Paulskirken, og hans Minde betegnes ved den betydende Indskrift: Si monumentum requiris - circumspice! Han var Præsident for det kongelige Selskab, to Gange Medlem af Parlamentet og i lang Tid Stormester for den store Frimurerloge. Han havde stor Deel i Frimurerforbindelsens Gjenfødsel. Hans efterladte Værker og hans Tegninger bleve udgivne af hans Søn. Man skylder ham og adskillige Opdagelser i Naturvidenskabernes Ge-

beet, blandt andet et Instrument til at bestemme Mængden af den aarligt faldende Regn; han angav Midler til at anstille astronomiske Jagttagelser med større Nøiagtighed og Lethed, og var den første Ophavsmand til Forsøget at sprøite Vædsker i Dyrenes Aarer. Hans Levnet er beskrevet af Bygmester Elmes i „Memoirs of the life and works of Sir Chr. Wren. Lond. 1823. 4.

Wullenweber (Jørgen), Borgemester i Lybeck og en af Ophavsmændene til Grevens Feide, var en Mand af megen Veltalenhed og Ærgjerrighed og af en dristig og urolig Karakteer. Borgemesteren Marcus Mejer ansaae ham som en dygtig Medhjelper til at udføre sine Planer, hvorfor han ved sin Indflydelse fik ham udnævnt til Raadmand, fra hvilken Post han snart steeg til Borgemester, og styrede tilligemed Mejer i denne Værdighed Lybek næsten med uindskrænket Magt, da han i høi Grad forstod at tilvende sig Folkets Yndest, hvorfor han og var i Stand til at tilsidesætte Raadet. De bevirkede endog at alle de gamle Raadsherrer gik af og nye af deres Tilhængere igjen indsattes, hvorved de saa meget bedre saae sig i Stand til at drive deres Planer igjennem. Lybekkerne vare paa denne Tid misfornøiede over at Hollænderne havde faaet Frihed at handle paa Østersøen, hvortil Hansestæderne hidtil havde tiltaget sig Eneret. Da de forgjeves havde henvendt sig til Danmark desangaaende udrustede de en Flaade, som under Marcus Mejers Anførsel løb ud for at skade Nederlandenes Handel. Denne Flaade blev af Storm dreven til England, hvor Henrik den 8de lod anholde Mejer, men frigav ham kort derpaa, ja slog ham endog til Ridder. Efter sin Tilbagekomst blev Mejer Borgemester og forbandt sig, som før er sagt, med Wullenweber. Disses Hovedøiemed gik nu ud paa at hindre Hollændernes Handel paa Østersøen. Mejer løb igjen ud med en Flaade, for at hindre Hollænderne i at komme igjennem Sundet, og Wullenweber blev sendt til den Rigsdag, der blev holdt i Kjøbenhavn efter Frederik den 1stes Død, for at bevirke Nederlandenes Udelukkelse af Østersøen, hvilken Fordring Lybek-

kerne ogsaa gjorde til Gustav Wasa, som dog afslog den, hvorfor de ogsaa søgte at vække Uroligheder i Sverrig, men uden Held. Efterat Wullenweber havde opholdt sig 10 Uger i Danmark gav Raadet ham det Svar, at Riget, som nu var uden Konge, ei kunde udsætte sig for Stridigheder med Nederlandenes mægtige Behersker, hvorover Wullenweber meget opbragtes. Under sit Ophold i Danmark havde han imidlertid havt Leilighed til at lære at kjende Rigets forstyrrede Forfatning, hvorpaa han byggede sine ærgjerrige Planer, og indgik hemmelige Forbindelser med Ambrosius Bogbinder, Borgemester i Kjøbenhavn og Jørgen Mynter eller Kok, Borgemester i Malmøe, som lovede at understøtte Lybekkernes Forehavende i Danmark, vinde Almuen for deres Sag og overgive dem Kjøbenhavn og Malmøe. Herved var meget udrettet, da især Mynter var en klog Mand, der stod i Anseelse hos Rigets Raad og vidste alle dets Hemmeligheder. Ved sin Tilbagekomst til Lybek fik Wullenweber den Efterretning, at Hamborgerne arbeidede paa et Forlig mellem Nederlandene og Lybek, hvilket aldeles ikke var efter hans Sind. Til det desangaaende i Hamborg berammede Møde (1534) indfandt Wullenweber og Mejer sig i et meget krigersk Optog for at hindre den tilsigtede Fred. Deres stolte Opførel fornærmede de øvrige Tilstedeværende, og, da de andre Hansestæders Gesandter viste Tilbøielighed til Fred, forlode de pludseligt Hamborg, hvorpaa de tilbageblevne Deputerede sluttede en Stilstand paa 4 Aar mellem Nederlandene og Hansestæderne. Nu arbeidede Lybeks to urolige Borgemestere paa at bringe Krigen til Udbrud mod Danmark. Som Paaskud til den foregave de at ville sætte den fangne Kong Christian den 2den igjen paa Thronen. Til Anfører for Toget udnævnte de en Grev Christoffer af Oldenborg *), Kanonikus i Cöln, en Fyrste uden Land, der haabede i denne Krig at vinde Hæder og Fordele. Som Beslægtet af Christian den 2den troede man, at han lettere vilde blive modta-

*) Efter ham er denne Krig kaldet Grevens Feide.

gen i Danmark, hvor Almuen endnu ei havde glemt den fangne Konges Omsorg. Greven gjorde først et Indfald i Holsteen og begav sig derpaa ombord paa Lybekkernes Flaade, som førte 4000 Mand Landtropper, og styrede til Sjælland, hvor han landede og satte sig i Besiddelse af hele Øen efterat Kjøbenhavn havde overgivet sig til ham, ligesom alerede forhen Malmøe. Skaane, Lolland og Falster og nogen Tid efter ogsaa Fyen kom i Lybekkernes Vold. Imidlertid havde den danske Adel udnævnt Hertug Christian til Konge, og nu toge Sagerne en anden Vending. Alerede i Forveien havde denne sat Lybek selv i Skræk og vendte derpaa sine Vaaben mod Christian den 2dens Tilhænger, Skipper Clemens, som vel havde havt nogen Fremgang, men blev fangen og henrettet af Johan Rantzau. Fra denne Tid forlod Lykken Grev Christoffer, som desuden maatte dele Anførselen med Hertug Albrecht af Meklenborg. Marcus Mejer var bleven fangen ved Helsingborg og Slaget ved Øxnebjerg tilintetgjorde aldeles Lybekkernes Forhaabninger, saameget mere som den tappre danske Søhelt Peder Skram tillige seirede over deres Flaade ved Bornholm. Efterat Lybekkerne forgjeves havde søgt at undsætte Kjøbenhavn og de heller ikke erholdt den forventede Hjelp af Keiseren, begyndte de at ønske Fred og udbade sig hertil Kurfyrsten af Sachsens Mægling. Denne Fred kom nu ogsaa i Stand i Hamborg, hvor der blev bestemt, at Lybekkerne ei skulde lægge videre Hindringer i Veien for Christian den 3dies Thronbestigelse, hvorimod de skulde nyde deres gamle Forrettigheder. Hertug Albrecht og Grev Christoffer skulde tilstaaes Frihed at drage bort med Krigsfolk og Eiendomme, hvis Lybekkerne kunde formaae dem til at overgive Kjøbenhavn og Malmøe, og Lybekkernes Forlehning med Bornholm skulde forlænges paa 50 Aar; Underhandlingerne om den fangne Konges Frigivelse bleve udsatte til en anden Gang. Lybek trængte ogsaa høiligt til denne Fred, da Krigen havde udtømmet Skatkammeret og den største Splid herskede i Raadet. Wullenweber havde mistet sin kjække Medhjelper M. Mejer, som anden Gang var bleven fangen af de Danske, lagt paa Pinebænken, hvor han bekjendte

alle sine og Lybekkernes Anslag mod Danmark, og derpaa henrettet ved Helsingøer. Wullenwebers Indflydelse tabte sig og man anmodede ham om frivilligt at nedlægge sit Borgermesterskab, da Keiseren fordrede den gamle af Mejer og Wullenweber afsatte Øvrigheds Gjenindsættelse. Wullenweber erholdt dog Amtet Bergedorf i Forlehning, men, da han noget efter foretog en Reise igjennem Verden, blev han fængslet af Hertugen af Lüneborg, og nu fremkom hans Fiender med en Mængde, vel for det meste sande Beskyldninger imod ham, f. Ex. at han havde indviklet Lybek i en fordærvelig Krig med Danmark, stiftet Oprør, afsat det gamle Raad, truet Staden Lybek, da han reiste derfra m. m. Han blev derfor dømt til døde og henrettet (1536). Hans Medvirker i Grevens Feide, Ambrosius Bogbinder, tog Gift efter Kjøbenhavns Overgivelse, da et Fruentimmer beskyldte ham for, at han uden Grund havde ladet henrette hendes Mand, hvorfor han blev indstevnet for Retten. Heldigere var den fjerde af disse bekjendte Borgemestre, Georg Mynter, der ved adskillige Opdagelser angaaende Biskoppernes Rænker vandt Christian den 3dies Yndest og gjenindsattes i sit Embede. (See Holbergs Danmarks Historie, 2den Tome, S. 282 o. f.)

Würzborg (Universitet). Det var Johan v. Egloffstein, den 55de Biskop i Würzborg, som først gjorde Forsøg paa at stifte et Universitet i de frankiske Hertugers gamle Hovedstad, i Efterligning af det i Bologna. Forelæsningerne begyndte i Aaret 1403. Men denne første Stiftelse overlevede ei sin Ophavsmand. De Krigsstorme, som i hans Efterfølgers Tid kom over Landet, oprøve den endnu ei nok fastgroede Plante. Først i Aaret 1582 blev Gjenoprettelsen eller rettere den nye Stiftelse fuldført paa en fastere Grundvold af Fyrstbiskop Julius af Slægten Echter v. Mespelbrunn; og derfor bliver denne Julius retteligen anseet for Stifter af den i Würzborg blomstrende Høiskole, som ogsaa efter ham kaldes Julia. Den rigelige Dotation, til samme saavelsom til det ligeledes af ham stiftede Hospital tog Julius af de i Bonde- og Brandenborgerkrigen ødelagde

og forladte Klösteres Godser og Indkomster. Allerede i Stifterens Plan havde det ligget, at sætte Hospitalet i Forbindelse med Universitetet til det medicinske Studiums Fremme; og denne Forbindelse, saavelsom dygtige Læreres Virksomhed, der tillige vare Hospitalslæger, vedligeholdt til alle Tider en særdeles Celebritet for den medicinske Læreanstalt, der fornemmeligt bidrog til den würzborgske Høiskoles vedvarende Blomstren. De theologiske og philosophiske Studier vare fra Stiftelsens Tid og til Ordenens Ophævelse bestandigt i Jesuitermes Hænder. Det juridiske Fakultet besad i Midten af det forrige Aarhundred Mænd af udmærket Berømmelse i Joh. Caspar Barthel (i Kirkeretten) og Joh. Adam Ickstadt (i Stats-, Natur- og Folkeretten). Joh. Georg v. Eckhart, den store Historieforsker, døde 1730 som Forstander for Bibliotheket. Et særdeles Sving erholdt Universitetet i Würzborg ved den næstsidste Fyrstbiskop Frantz Ludvig v. Erthals Omhue. Denne Fyrste tænkte og regjerede i den fremskridende Tids Aand og i denne Aand sørgede han for de af Julius grundede Stiftelsers Forbedring og Uddannelse. Geistlighedens Oplysning og grundige Dannelse var hans Hovedøiemed. Derfor kaldte han klarttænkende og lærde Mænd til de theologiske Lærestole. Navnene Oberthür, Berg, Gregel, Onymus og Feder ere hæderligt berømte i Literaturen. Tillige begyndte Gallus Aloys Kleinschrod at bryde den philosophiske Bearbeidelses Bane i Kriminalrettens Gebeet. C. v. Siebold glimrede i det medicinske Fakultet og Universitetsbibliothekaren Michael Ignaz Schmidt skrev de Tydskes Historie. Denne blomstrende Tilstand, saavelsom den fortræffelige Forsynelse med Attributer, især den fordeelagtige Forbindelse med Hospitalet, bevirkede, da Würzborg i Aaret 1802 kom til Kurhuset Pfalz-Baiern, ei alene Universitetets Vedbliven, men bestemte og den daværende, i Ordets bedste Forstand liberale, baierske Regjering, til at befordre sammes Blomstren ved talrige Kald (Schelling, J. J. Wagner, Mannert, Döllinger, G. Hufeland, o. a.). Ved denne Leilighed oprettedes ogsaa i Würzborg et protestantisk-theologisk Fakultet. (Paulus, Niethammer

Martini, Fuchs). Imidlertid varede hiin for Videnskabernes Dyrkelse saa gunstige Epoke kun kort. Fyrstendommet Würzborg blev ved Freden i Presborg 1805 aftraadt til Erkehertug Ferdinand (forhen Storhertug af Toskana). Denne Regjeringsforandring foranledigede for det første den største Deel af de nykaldede Professorers Bortgang, og medførte i Aaret 1809 organiske Bestemmelser, som maatte have den ufordeelagtigste Indflydelse paa Universitetets Tilstand. Disse Bestemmelser vare udgaaede fra en den fremskridende Aandsudvikling fiendsk Geistlighed, og Retningen mod Tilbagegang yttrede sig umiskjendeligt deri. De bestode fornemmeligt i Indskrænkelse i de almindelige Videnskabers Studium (f. E. Ophævelsen af Lærestolen i Historien), i de i Frants Ludvigs Skole dannede, theologiske Professorers Quiescering og Indretningen af et klostermæssigt Lærekursus i Præsteseminariet, i alle protestantiske Læreres Bortfjernelse, enhver Professors Indskrænkelse til det ham anviste Lærefag, i Ophævelsen af Privatdocenternes Institut og Udelukkelsen af al Konkurrens. En betydelig Formindskelse af Universitetets Studerende var den nødvendige Følge af disse Tilbageskridt. Men i Aaret 1814 blev Würzborg igjen forenet med Baiern og strax frydedes Universitetet ved en ny Liv bringende Restauration. Med Begeistring høitideligholdt Lærere og Studerende i Aaret 1818 Forfatningens Stiftelse og man kan siden anføre en levende Deeltagelse i det konstitutionelle Monarkies Liv og særdeles Iver for den nyere Tids Statsret som et karakteristisk Træk ved den würzborgske Høiskole. Det samme yttrede sig i det første Valg af en Afsending fra Universitetet til Stændernes Forsamling. Med stor Stemmefleerhed faldt det paa den i Statsvidenskabens Fag hæderligst bekjendte Forfatter, Wilhelm Joseph Behr. Den Valgte hørte ved Frimodighed, Grundighed, og Veltalenhed til det andet Kammers meest udmærkede Medlemmer. Desværre gjorde disse Behrs rosværdige Egenskaber ei overalt fordeelagtigt Indtryk. Siden 1821 beklager Universitetet hans uerstattede Tab. Siden 1814 har de Studerendes Antal regelmæssigt beløbet sig til 650 — 700; adskillige Gange er det over=

steget 700. Af de 140 — 160 Udlændere, som befinde sig der imellem, høre de fleste til det medicinske Fakultet. I dette undervise nu Professorerne Pickel, Ruland, Heller, d'Outrepont, Textor, Schönlein, Heusinger, J. B. Friedrich, Hergenröther og Privatdocenten Jäger. Man kan sige, at Fakultetets Sæde er i Juliushospitalet. I sammes Rum forenes Høresalene til theoretisk Underviisning, Klinikens vide Mark i Sygeværelserne, det anatomiske Theater og Præparatkabinettet, den botaniske Have og det kemiske Laboratorium. I umiddelbar Nærhed findes Fødselsstiftelsen og det egne Sygehuus for Epileptiske. Den anatomiske Anstalt har for kort siden erholdt en ny hensigtsmæssig Organisation og man venter en Udvidelse af den dertil bestemte Bygning. Et eget Lokále er indrettet til den nye zootomiske Anstalt, af hvilken man kan vente rigt videnskabeligt Udbytte ved Heusingers Birksomhed. Trangen til en Gjenfødelse i Kemiens Læregreen vil formodentligt snart blive afhjulpen. Selv ved det theologiske Fakultet indfinde mange Udlændere sig. Det bestaaer for nærværende Tid af Professorerne Eyrich, Fischer, Buchner, Moritz og Privatdocenten Bickel. Tendensen til Tilbageskriden, som i den nyere Tid har viist sig hist og her, kan ei bebreides det theologiske Fakultet i Würzborg, hvis Valgsprog synes at være: Medium tenuere beati." I det juridiske Fakultet undervise Metzger, Lauk, Seuffert, Brendel, Cucumus og Privatdocenten C. W. Schmitt. Foruden Behr har dette Fakultet i faa Aar, ved Kald til andre Statsembeder, mistet Rudhart (udmærket som Forfatter og som Taler i Stændernes Forsamling 1825) og Schmidtlein (nu Ministerialraad og Forstander for Lovkommissionen) og ved Døden Kleinschrod. For de Studerende fra Rhinkredsen er i Aaret 1821 oprettet et Professur for den franske Ret. Afgjørelseskollegiets Arbeider have i det sidste Decennium formeret sig til det Tredobbelte. Til det nydannede Statshuusholdningsfakultet høre Geier den ældre (tillige Regjeringsraad og Udsending til Stændernes Forsamling), Geier den yngre og Stöhr. Medlemmer af det philosophiske Fakultet ere Metz, Schön, Sorg, Rau, Wagner, Goldmeier,

Frank, Richarz, Fröhlich og Berks. Kleins Tab føles endnu stedse levende. Et varmt Ønske er en bedre Omsorg for den klassiske Philologies Fag, (især Oprettelsen af et philologisk Seminarium) og Historien. Bibliotheket (under den humane Goldmeiers Bestyrelse) indeholder over 100,000 Bind. Samme første Stamme blev bortført til Sverrig under Trediveaarskrigen. I den almindelige Restaurations nyere Tider gjordes Forsøg, men forgjeves, paa dens Tilbageerholdelse. I Aaret 1824 gjordes en betydelig Erhvervelse i Kunst- og naturvidenskabelige Pragtværker ved Kjøbet af en Deel af den v. asbekske Bogsamling. Bibliothekfonden, der aarlig afkaster 3000 Gylden, er stiftet af den forrige Storhertug af Frankfurt, Carl v. Dalberg. Naturaliekabinettet (samlet af den forrige Minorit Blank) er opstillet paa en meget glimrende Maade, men svarer ei til Videnskabens Fordringer. Det har nyligt erholdt en betydelig Tilvæxt ved Forstinspektør Schmitts Samling. Særdeles rosværdigt er det under Prof. Fröhlichs Bestyrelse blomstrende musikalske Institut, hvori Enhver, uden Betaling kan erholde Underviisning i Sang eller paa et Instrument, og af hvis Medlemmer (Kor og Orchester tilsammen 150 — 200 Personer), ugentligt to Gange opføres store Tonestykker med høi Præcision. Würzborg har en meget fordeelagtig Beliggenhed for en Universitetsstad og tilbyder behagelige Selskabsforhold; det videnskabelige Almeenvæsen er fortrinligt forsynet med Lærere og Attributer. Ønskeligt var det, at Hindringerne for en høiere Blomstren snart maatte forsvinde. Til disse kan man fornemmeligt regne saa mange Forskrifter og Indskrænkelser, efter hvis Indhold det undertiden kunde synes, som om Universitetet ei ansaaes for et Videnskabernes Dyrkelse helliget Institut, men blot betragtedes som en Dressereanstalt for tilkommende Stats- og Kirketjenere, især Professorernes aarligt voxende tidsspildende Plage med Semestral- og Endeprøvelser, med Udstedelse af (betydningsløse) Vidnesbyrd, med Beretninger og Angivelser uden Hensigt og Nytte, de smaalige Kontroller, f. E. ved Begyndelsen og Slutningen af Forelæsningerne, den fordærvelige Indretning af de

saakaldte Tvangskollegier, og overhovedet den tomme Forms og et Papiirbureaukraties Regjering der, hvor Aanden skal danne og udvikle sig i fri Bevægelse. Universitetet Würzborg staaer (alene blandt de baierske Høiskoler) nærmest under en i Universitetsstaden værende Øvrighed, kaldet Kuratel. Dernæst maa man beklage, at den rigelige Universitetsfond er høiligt bebyrdet med fremmedartede Udgifter, som gjøre det umuligt (da der ei for Øieblikket kan ventes Tilskud af den almindelige Statskasse) at lønne Professorerne paa en Maade, som det sømmer Videnskabernes Fremhjelpere. Endnu kan her bemærkes, at adskillige Studerende fra Universitetet i Würzborg i Aaret 1824 bragtes i Forvaring til München, formedelst demagogiske Sammensping, men siden igjen erholdt deres Frihed, efterat den indledede Generalundersøgelse var bleven ophævet af Mangel paa Kjendsgjernings Tilværelse.

Y.

Yermak eller **Jermåk**, Siberiens Erobrer. See Stroganoff.

Young (Arthur), hvem Verden skylder mere med Hensyn til Kundskab om Landhuusholdningen end nogen anden Forfatter, blev født i London 1741 og døde der 1820. Oprindeligt dannet til Kjøbmand, saae han sig ved sin Søsters Død, med hvis Mand han skulde træde i Forretningsforbindelse, henviist til en anden Løbebane. Han begyndte derfor, 17 Aar gammel, at fremstaae som Forfatter i det politiske Fag, og, da han havde paataget sig Forpagtningen af et lidet Landgods, gjorde han sig bekjendt som oekonomisk Skribent. Ved adskillige Reiser igjennem England, som han foretog med Hensyn til Landhuusholdningen, havde han Leilighed til at gjøre mangfoldige Jagttagelser, som han stedse med større Bifald bekjendtgjorde. Et nyt Værk fulgte det andet, og Lyst til Agerdyrkning blandt de Dannede, saavelsom Lyst til Forsøg tiltog derved stedse mere i hele England. Sildigere i samme Hensigt foretagne Reiser tii Frankerig, Spanien og Irland havde nye lignende literære Arbeider til Følge. Fortrinlig Fortjeneste af Foderurternes Dyrkelse erhvervede han sig ved Exempel og Skrifter og som Sekreteer ved det 1793 stiftede Agerdyrkningsselskab. Det beærede ham 1808 med en Guld-Skuemynt for hans „mangeaarige Tjeneste i Landvæsenet". Et Værk af ham, der indeholder alle i 50 Aar gjorte Jagttagelsee og Forsøg, er endnu Haandskrift, og bliver maaskee trykt, naar hans Søn

er kommen tilbage fra Krim, hvor han 1804 erholdt et Landgods paa 4000 Morgenland (a 180 Roder), til Belønning for den af ham forfattede statistiske Oversigt over Statholderskabet Moskau.

Ypsilantis (udtales Hypsilantis) eller Ypsilanti er en gammelgræsk Fanariotfamilie i Konstantinopel, som flere Gange har beklædet Hospodarværdighederne i Moldau og Wallakiet. Bedstefaderen til de nu levende Fyrster, Alexander, Demetrius, Nikolaus og Gregorius (som nu opholder sig i Paris med sin Hovmester) Ypsilanti, blev paa Portens Befaling henrettet under frygtelige Piinsler. Oldefaderen og Farbroderen havde modtaget Døden ved Silkesnoren. Faderen, Konstantin Ypsilanti, Hospodar af Wallakiet, blev afsat af Porten 1805, men paa Ruslands Forlangende igjen indsat. Denne oplyste og kloge Mand havde i sin Ungdom været i Wien, hvorhen Joseph den 2den havde indbudet ham. Monarken behandlede ham med faderlig Godhed og vakte først Haabet om en bedre Fremtid i hans Bryst i hemmelige Samtaler. Da Rusland 1806 truede Porten med Krig, erfarede han af sine Agenter i Konstantinopel, at hans Hoved var i Fare; han flygtede derfor med sin Familie til Jassy, hvorhen han alerede havde ladet bringe den største Deel af sine Skatte og sit udvalgte Bibliothek i Sikkerhed. Den i Moldau indrykkede General Michelsen tog ham i Beskyttelse, og den russiske Regjering anviste ham og hans Familie Kiew til Opholdssted. Ved Russernes Fremtrængen i Wallakiet haabede han at gjenerholde dette Fyrstendom under russisk Beskyttelse; i denne Hensigt begav han sig derhen og bevæbnede Wallakerne mod Tyrkene, men kunde i Stedet for 40,000 Mand, som den russiske Feldtherre forlangte af ham, blot sammenbringe 5000 Mand. Det russiske Hjelpekorps var for svagt, og Ypsilanti maatte derfor flygte igjennem Siebenbürgen til Rusland hvor han døde i Kiew i Aaret 1816. Hans Sønner traadte i russisk Tjeneste. — Den ældste, Alexan-

der, *) keiſerlig ruſſiſk Generalmajor og Keiſerens Adjutant, født 1785, miſtede endnu ſom Ritmeſter i det grodnowſke Huſarregiment, den høire Haand i Slaget ved Dresden den 27de Aug. 1813. Det følgende Aar opholdt han ſig nogen Tid i Weimar, hvor hans Søſter var formælet med Greven af Edling, hvilke nu begge leve i Sydrusland. Ved denne Tid traadte Fyrſt Ypſilanti i Hetærias Forbund og ſiden endog i Spidſen for ſamme. Derpaa indlod han ſig i det vovelige, og i hans Stilling, ſom ruſſiſk Officeer og Underſaat endog ſtrafværdige, Foretagende, at plante Oprørsfanen i Moldau. Han gik med faa Ledſagere over Pruth og opſlog den 23de Febr. gammel Stiil (7de Marts) 1821 i Moldaus Hovedſtad Jaſſy, under Hoſpodaren Michael Suzzos Øine, et Opraab, hvori han forkyndte, at Grækenland paa denne Dag havde antændt Frihedens Fakkel og afkaſtet Tyranniets Aag. Dette Ypſilantis Skridt ſtod i Forbindelſe med Planen til en almindelig Opſtand, ſom ſamtidigt ſkulde bryde ud paa Morea, paa Øerne og i Konſtantinopel. Ved Indfaldet i Moldau haabede Ypſilanti at fremme Hovedforetagendet. Maaſkee begyndte han for tidligt, fordi han, paa Efterretningen, at eet af hans Sendebud var blevet anholdt i Servien, maatte befrygte ſine Planers Opdagelſe. Opſtandens Fremſkyndelſe bevirkedes tildeels og ved Theodor Wladimireſkos Foretagende. Denne raa, men yderſt tappre og forvovne Wallak, havde efter Hoſpodaren i Wallakiet Alexander Suzzos Død (30te Jan. 1821), med en Hob Arnauter, kaldt de wallakiſke Bønder og Pandurer til Vaaben, for, ſom han foregav, ved ruſſiſk Beſkyttelſe, at erholde Landets gamle Rettigheders Fornyelſe af Porten. Ligeledes gav Ypſilanti, ſom iøvrigt dengang ei ſtod i nogen Forbindelſe med Wladimireſko, ſine Ledſagere og alle Hetæriſter, der ilede talrige til ham fra Rusland og Tydſkland, den Forſikring, at Rusland vilde underſtøtte Grækenlands Sag. Men Militæropſtandene i Italien, hvorfor Kon-

*) Forhen korteligt omtalt i dette Værks 21de Bind (Suppl).

gressen i Laibach var forsamlet, bevægede Keiser Alexander til, overeensstemmende med Folkeretten, offentligt at misbillige Hetæristernes egenmægtige Foretagende, og drage deres Anfører, A. Ypsilanti, til Ansvar. Da han ei adlød Keiserens Bud lod denne ham udslette af den russiske Hærs Lister. Den russiske Konsul i Jassy havde nemlig alerede den 9de Apr. udstedet to Kundgjørelser, hvori han opfordrede Fyrst Ypsilanti og dennes Tilhængere, i sin Souverains Navn, strax at vende tilbage til Rusland, og formanede alle Moldauere til Rolighed og til Lydighed mod Porten. Michael Suzzo maatte derpaa (den 11te Apr.) forlade Moldau, og Bojarerne affærdigede Gesandter til Porten med Begjering, at give den en anden Hospodar, og tilføiede den Forsikring, at de selv vilde undertrykke Opstanden. Ypsilanti var alerede paa Marschen til Bukarest, da han fik dette at vide. Han og hans Skare (omtrent 5000 Mand), vedblive standhaftigt i deres Foretagendes Fortsættelse. Den 10de Apr. holdt han sit Indtog i Bukarest, hvilken Sted Wladimiresko, som ei vilde forene sig med Ypsilanti, kort forhen havde forladt med sine Pandurer. Herpaa begav Ypsilanti sig den 12te Apr. til Tergowist, hvor han spildte sin Tid, medens Wladimiresko underhandlede med Porten. Bojarerne selv havde afholdt sig fra al Deeltagelse i Ypsilantis Foretagende, og mange af dem flygtede med Qvinder, Børn og Skatte, til Siebenbürgen, fordi Fanarioternes Familier vare dem forhadte. Wladimireskos Opstand var og mere rettet mod Bojarerne end mod Porten. Ingen af disse Insurgenthøvdinger besad derfor Midler til at skaffe deres Sag Tilhæng og Fasthed. Tre Paschaer, af Widdin, Silistria og Braila, rykkede nu paa eengang ind i Wallakiet og Moldau med 10,000 Mand tyrkiske Tropper. I Jassy, hvor Hetæristerne havde berøvet Bojarerne Forvaltningen, herskede fuldkomment Anarkie. Seraskjeren Jussuf af Braila slog Hetæristerne den 13de Mai ved Galacz, indtog denne Stad med Storm, ødelagde den græske Flotille paa Donau og tvang derpaa Insurgenterne til at rømme Jassy den 18de Mai. Georg Kantakuzeno trak sig uden Modstand

med omtrent 3000 Mand tilbage over Pruth. Imidlertid havde Wlademiresko igjen sat sig i Besiddelse af Bukarest, hvor han endnu stedse underhandlede med Tyrkerne, ja endog overlod Kiaya Mehemed, Pascha af Silistria Staden den 28de Mai, da han, efter nogle ubetydelige Skærmydsler med Tyrkerne begav sig til Pitescht, for igjen at nærme sig Fyrst Ypsilanti. Men denne lod ham fængsle ved Capit. Jordaki, bortføre til Tergowist og der halshugge som Forræder (7de Juni), efter en over ham holden Krigsret. Denne Fremgangsmaade vakte megen Utilfredshed, fordi Wladimiresko ei formeligt havde erkjendt Ypsilantis Overanførsel. Vel forenede endeel af hans Arnauter, Pandurer og Wallaker sig med Hetæristernes Skare, men Paschaen af Braila forstod snart at afstedkomme hemmelige Forbindelser imellem disse Arnauter. Da nu Ypsilanti brød op fra sin faste Stilling ved Rimnik imod Dragaschan, og hans Fortrav af 1000 Mand, som den tappre Jordaki anførte, blev angrebet af Tyrkerne den 19de Juni, grebe Wallakerne og Pandurerne Flugten, og Jordaki maatte med nogle 100 Mand trække sig tilbage til Hetæristernes hellige Skare. Nu tog og en Deel af Arnauterne Flugten og overlode Fienden det af fem Kanoner bestaaende Artillerie. I dette Øieblik fremtraadte en Brodersøn af den myrdede Patriark Gregorius og opfordrede sine Vaabenfæller ved frivillig Heltedød at vise Verden, at deres Sag var dem hellig. Nu rykkede de begeistrede Ynglinger i sluttede Række mod de fremstormende Fiender og faldt geledviis i den hellige Kamp. Kun faa lykkedes det med Ypsilanti at redde sig i det faste Kloster Kostia. Saaledes var Grækenlands Blomster, dets meest dannede Ungdom, tilintetgjort. Adskillige Anførere, der strax havde søgt deres Redning ved Flugten, sværmede omkring i Landet og begik de groveste Udsvævelser. Alexander Ypsilanti opgav nu ganske den, deels ved hans Feil, deels ved Forræderie og Mangel paa Mandstugt tabte Sag, og udstedede den 20de Juni 1821 en Bekjendtgjørelse fra Rimnik, hvori han anklagede Arnaut-

anføreren Kaminar-Sawa, der var gaaet over til Tyrkerne, som meenedersk Forræder, og Constantinus Dukas, Basilius, Barlas, Georgius Manos, og de to Fanarioter, Gregor Sutsos og Nikol. Skufo, som Ophavsmænd til den almindelige Opløsning og Flugt, og priisgav dem Grækernes Forbandelse. Da han derpaa selv gik over Grændsen blev han fængslet i Siebenbürgen og tilligemed sin Broder Nikolaus, ført som Statsfange til Fæstningen Mungatsch i Ungarn. Herfra bleve de begge 1823 bragte til Fæstningen Theresienstadt i Bohmen, hvor de bleve behandlede yderst mildt. I deres Selskab fandtes en græsk Skibskapitain og fire græske Officerer, som alerede havde været deres Medfangne i Mungatsch. De havde Tilladelse at gaae frit overalt indenfor Fæstningsværkerne, dog med en Officeer ved Siden, og beboede adskillige meget vel indrettede Værelser. Siden (20 Apr. 1827) have de endog erholdt deres Frihed. Efter hiint Nederlag ved Dragaschan overlevede Georg Olympios, en modig Høvding, næsten alene den almindelige Ulykke, som han havde forudseet og forgjeves søgt at forhindre. Med nogle faa Tappre trak han sig tilbage fra Wallakiet til Maldau og endte hæderligt sin Løbebane i Klosteret Kosia, hvis Ruiner begravede hans med Saar bedækkede Lig. Den alerede omtalte Afdeling af græske Tropper under Fyrst Georg Kantakuzeno blev den 25de Juni angreben af Tyrkerne ved Stinka (ved Pruth, ligeoverfor Qvarantænen ved Skuleni), og efter sex Timers Kamp tilintetgjort af det tyrkiske Artillerie. Kantakuzeno og adskillige andre søgte et Tilflugtssted paa den anden Side Floden; deres Underhavende holdt Stand og bukkede endeligt under med Æren. Fyrst G. Kantakuzeno har søgt at retfærdiggjøre sit Forhold i et Mindeskrift. Jordaki bød ogsaa endnu engang Tyrkerne Spidsen, men maatte, efter den tapreste Kamp, haardt saaret, flygte til Bessarabien. Den tapre Pharmaki segnede ligeledes i Fortvivlelsens Kamp. De Arnauter, som vare gaaet over til Tyrkerne, bleve for Størstedelen nedsablede af disse i Bukarests Gader og Huse, efterat deres Anfører Kaminar-Sawa snigmordersk var bleven skudt der af den

tyrkiſke Overanfører den 19de Aug. Moldau og Wallakiet bleve nu beſatte af tyrkiſke Tropper, ſom begik de største Uordener og ei før 1826 droge aldeles bort fra Fyrstendømmerne. See: „Nouvelles observations sur la Valachie etc, suivies d'un précis historique des événemens, qui se sont passés dans cette province en 1821. par un témoin oculaire, avec le plan de la Bataille de Dragaschan. Par F. G. L. Paris 1822. Imidlertid havde Demetrius Ypsilanti, med Fuldmagt fra ſin Broder Alexander, begivet ſig til Inſurgenterne i Grækenland. Demetrius (født 1790) havde ligeledes været ruſſiſk Officeer og Adjutant hos General Rajewſki, og havde udmærket ſig i Feldttoget 1814. Nu optraadte han ſom Anfører paa Morea, hvor han ſtod i Anſeelſe, ſaa længe det ruſſiſke Partie havde Overvægten. Han havde Forſædet i den græſke Regjering i Argos, blev derpaa udnævnt til Fyrſte i Peloponnes og øverſte Feldtherre der; og var ved Slutningen af 1822 Præſident i det lovgivne Raad. Da ſiden det engelſke Partie opkom, blev han 1823 entlediget fra ſine Anſættelſer og trak ſig derpaa tilbage fra de offentlige Anliggender, men tog dog ofte ved vigtige Anledninger virkſom Deel i Begivenhederne og anførte flere Gange Tropperne med Held. Imod den Beſlutning af Grækernes tredie Nationalforſamling i Epidaurus, i Følge hvilken den brittiſke Geſandt i Konſtantinopel blev anmodet at underhandle om Freden mellem Porten og Grækerne, paa Vilkaar at Grækerne ſkulde have deres egen indvortes Beſtyrelſe, uden Tyrkernes Mellemkomſt, mod Erlæggelſen af en aarlig Tribut, nedlagde han den $\frac{1}{2}\frac{2}{4}$ Apr. 1826 en Proteſtation, hvori han fremſtiller ſit Fædrenelands Uafhængighed ſom et Maal, hvilket alle Grækere kunne og ville naae. Fyrſt Demetrius er af Skabning ſnarere lille end ſtor, men af en faſt Holdning. Han har et mere tydſk end græſk Anſigt; hans Farve er blond; hans Blik forraader Kraft og Klogſkab. Hans Karakteer er god. Meget bøielig i Omgang forſtaaer han at tale godt for ſig; han ſkriver Franſk og Ruſſiſk med Færdighed. Hans Ynglingsforfattere i det Gammel=

græſke ere Thucydides og Polybius; i det Franſke Racine og Voltaire. Hans Moder lever endnu i Kiſchenew, Beſſarabiens Hovedſtad. Familiens aarlige Indtægter beløbe ſig til 1½ Mill. Rubler i Papiir.

Yriarte. 1) Juan d'Yriarte, kongelig Bibliothekar, Overſætter i Statsſekretariatet og Medlem af det ſpanſke Akademie, er bekiendt ſom Biograph og blev født 1702 paa Øen Teneriffa. Han blev i ſin tidlige Ungdom ſendt til Paris, hvor han ſiden i Ludvig den 14des Kollegium gjorde ſig bekjendt med den klasſiſke Literatur. Efter et otteaarigt Ophold i Frankerig reiſte han til London og kort derpaa til ſit Hjem, hvor han fornemmeligt ſyſſelſatte ſig med det engelſke Sprogs Studium. Han gik 1724 til Madrid i den Henſigt at ſtudere Retslæren paa et ſpanſk Univerſitet, men hans Tilbøielighed til Philologie og Bibliographie beholdt Overhaand, og han benyttede med den meeſt utrættede Flid det kongelige Bibliothek, hvor Hiſtorikeren Juan de Ferreras, under hvis Opſigt denne Anſtalt ſtod, ſnart udmærkede ham og forfremmede ham til Bibliotheksſekreteer. Frugten af hans bibliographiſke Studier var Fortegnelſen over de græſke Haandſkrifter i det kongeligt Bibliothek, hvis 1ſte Deel udkom i Folio 1764 under Titelen: „Regiæ Bibliothecæ Matritensis Codices M S S, Joannes Yriarte — excusſit, recensuit, notis, indicibus, anecdotis pluribus evulgatis illustravit — etc.' Dette Bind indeholder Efterretninger om næſten 60 Haandſkrifter, ſom Konſtantin Laſkaris med egen Haand havde afſkrevet. Blandt Afhandlingerne, ſom ledſage dette Bind er ogſaa en om Plagiater. Under Beſkjeftigelſen med dette Værk, ſom endtes med det andet Bind, udarbeidede Yriarte Fortegnelſen over det kongelige Bibliotheks geographiſke, kronologiſke og mathematiſke Værker, hvilke udkom 1729 og 1730, leverede mange Berigtigelſer og Tillæg til Antonios literære Værk om de ſpanſke Forfattere og bearbeidede den græſke Palæographie. Som Medlem af det ſpanſke Akademie, hvori han traadte 1742, var han meget virkſom og leverede mange Bemærkninger til Afhandlingen om

den spanske Orthographie, til den castilianske Sproglære og Akademiets Ordbog. Blandt hans latinske Digte udmærker man hans talrige Epigrammer. Han var en flittig Medarbeiher i Diario de los Literatos. Hans literære Lysthaverie var Samlingen af spanske Ordsprog, hvoraf han sammenbragte henved 15,000, saavel af Forfattere som af Folkets Mund. Hans latinske Sproglære, hvorpaa han arbeidede i 40 Aar, indeholder Sprogreglerne i spanske Riim med en Forklaring i Prosa; men den blev først udgiven efter hans Død 1771 i Madrid af hans Brodersøn, som og siden (1774) udgav hans blandede Skrifter. Han døde i Madrid 1771.

2. Thomas de Yriarte, den Forriges Brodersøn, Oversætter i Statskancelliet og Overarkivar i Krigsraadet, een af de bedste nyere spanske Digtere, blev født 1752. Her fremtraadte først 1770 med et Lystspil (Hacer que hacemos), som han udgav under det anagrammatiske Navn Tirso Ymareta, hvorpaa fulgte flere for det kongelige Theater oversatte franske Lystspil, og et Par egne dramatiske Arbeider. Disse og andre af hans første Ungdomsarbeider glemtes, og hans literære Berømmelse er alene bygget paa hans Fabler. Før disse udkom udgav han et Læredigt over Musiken (la Musica), hvis første Udgave (Madrid 1780, 8.) udmærker sig ved typographisk Skjønhed. Dette af 5 Sange bestaaende Digt fandt stort Bifald i Spanien; men, skjønt det forraader den grundige Kjender af Kunsten, er meget hensigtsmæssigt ordnet og skrevet i et sirligt Sprog, saa skinner dog det Systematiske alt for meget igiennem, og Stoffets poetiske Opfatning mangler aldeles. Det blev oversat paa Fransk af Grainville (1800). I sine literære Fabler (Fabulas literarias), som først udkom 1782, udførte Yriarte den nye Tanke, at vælge literære Sandheder til Stof for æsopiske Fabler, og under denne Indklædning gjøre de Lærdes Feil latterlige. Paa en Tid, da Spanien endnu ei besad nogen udmærket Fabeldigter, efterlignede han Lafontaine med Held, og, om end Tanken ei altid enten er ny eller betydende, saa giver Yriarte dog stedse sine Digtninge en egen Behagelighed ved klassisk Sprog, Stilens Ynde og Versifikatio-

nens Skjønhed og Mangfoldighed, da han forstaaer at sammensmelte de gamle spanske Romanzers og Sanges Naivetet med den æsopiske Fabels Aand. Han er meest tiltrækkende i naive Digtninger, hvor han især heldigt behandler Redondillen. Man har en tydsk Oversættelse af disse Fabler af Bertuch (Leipzig 1788) og en fransk, der udkom i Paris 1805. Han samlede 1787 sine Skrifter i Vers og Prosa (Coleccion de obras en verso y prosa) i Madrid i 6 Bind, hvoraf det første indeholder Fablerne og Værket over Musiken. I det andet findes 11 meest satiriske Epistler, der ligeledes fornemmeligt ere rettede mod de Lærdes Vildfarelser. I de øvrige ere, foruden mange egne og mange efterlignende Digte, ogsaa en metrisk Oversættelse af Horatses Brev til Pisonerne, med oplysende Anmærkninge. Een af hans Fiender, som han havde ophidset ved Satirerne, Juan Pablo Forner, gjorde et ondskabsfuldt Angreb paa ham, under Titelen: „det lærde Æsel" (El asno erudito), hvorimod han forsvarede sig i et lidet Skrift: „Para casos tales suelen tener los maestros oficiales." Efter Udgaven af hiin Samling lod han 1788 trykke et Lystspil: „La Sennorita mal criada." hvilket, saavelsom et tidligere: „El Sennorito mimado," de spanske Kritikere regnede til særdeles Fortjeneste, at de strengt iagttoge de tre Eenheder og viste Afskye for de vanskabte Sammensætninge af de ældre spanske Digtere; dog er intet af dem af Betydenhed. Yriarte døde 1794. (Sammenlign: Ensago de una biblioteca espannola de los mejores escritores del reynado de Carlos III, por Sempere ij Guarinos — Madrid 1789, 6 Bind.

Yvernois (Sir Francis d'), eller Ridderen, en Genfer-Statsmand, blev født i Genf 1756 og erholdt der en fortræffelig Opdragelse. Hans urolige Ærgjerrighed indviklede ham i Stridigheder, som rystede den lille Fristat, der tilsidst (1782) forviste ham som een af sine farligste Borgere. Efter Revolutionen i Jan. 1789 vendte han tilbage og blev Statsraad. Men, da han ved Forhandlingerne med den franske General Montes-

quiou (i Landrech den 2den Nov. 1792) ei kunde hindre den franske Republiks Indflydelse paa Genfs indvortes Anliggender, og, efter den Seier, som det demokratiske Partie der erholdt, ei længer kunde spille nogen Rolle i sit Fædreneland, begav han sig til England, hvorfra han kort derpaa gjorde adskillige Reiser i Europa med Lord Eardley, hvis Ledsager han var. Imidlertid var Genf 1798 blevet forenet med Frankerig, men han selv, tilligemed to andre politiske Genferforfattere, Mallet du Pan og Jacq. Ant. Duroveray, vare erklærede udygtige til nogensinde at blive franske Borgere. Efter sine Reisers Fuldendelse nedsatte Yvernois sig i England og udgav politiske og literære Skrifter, i hvilke han, ei uden Skarpsind og Veltalenhed, yttrede sit Had imod Frankerig. Dette erhvervede ham den brittiske Regjerings Yndest og Meddelelsen af Riddertitel. Efter den keiserlige Regjerings Kuldkastelse i Frankerig 1814 udnævnte Republiken Genf ham til sin Gesandt i London, hvorpaa han i samme Egenskab begav sig til Kongressen i Wien. Da Napoleon 1815 anden Gang havde nedlagt Regjeringen vendte han tilbage til Genf. Blandt hans Skrifter maa man mærke hans „Reflexions sur la guerre," hvori han viste Nødvendigheden af at indskrænke Frankerig inden dets gamle Grændser, og hans „Tableau des pertes, que la révolution et la guerre ont causeés au peuple francois." Hans øvrige Skrifter have for Størstedelen tabt deres Interesse, da de kun gik ud paa Tidsforhold, Budgetter o. s. v.

Z.

Zacharia benævnes en af de smaa Propheter hvis Fødested dog er ligesaa ubekjendt, som Aaret han blev født. Hans Spaadomme gaae fornemmeligt ud paa det jødiske Folks snart forbedrede Tilstand, medens han tillige kraftigt opmuntrede til Templets Gjenopbyggelse, og, som alle Propheterne, drev paa sædelig Forbedring.

Zaimer og Timarioter ere Besiddere af tyrkiske Krigslehn, hvilke, efter en Indretning af Sultan Amurath den 1ste i det 14de Aarhundred, maatte stille Spahis eller Rytterie og i Stedet for Penge have Brugen af disse Lande. Porten underholder nemlig kun 10 til 12,000 Spahis, som betales af Rigskassen og benævnes Kapikuly. De øvrige Spahis udrustes og stilles i Marken af hine Lehntagere. Antallet af samtlige Zaimer ɔ: saadanne Lehnsmænd, som af de dem anviste Landstykker have en aarling Indtægt af 20,000 til 100,000 Asper (3 paa en dansk Skilling), beløber sig til 6689. For hver 5000 Asper Indtægt stille de i Krigstider en Rytter rustet i Marken, saa at en Zaim maa stille i det mindste 4 og i det høieste 20. Men Antallet af Timarioterne eller de Lehnsmænd, som nyde fra 6000 til 19,999 Asper Indkomster, beløber sig til 52,649, og disse maae for hver 3000 Asper udruste en Spahi, altsaa i det mindste 2 og i det høieste 6. Heraf følger, at det ringeste Antal af alle de Spahis, der saaledes udrustes, bliver 134,054 Mand. I Aaret 1792 beskuttedes at forene alle Ti-

marer eller Krigslehn, efter de daværende Besidderes Død, med Rigets Domæner, men derimod skulde ogsaa dette paatage sig saa mange Troppers Underhøldning, som hine Lehn havde afgivet; følgeligt leed sammes Antal ingen væsentlig Formindskelse herved. Desuden underholder Porten endnu et Rytterkorps, som er dannet af de forrige Bøssemagere og Vaabensmedde og bestemt til virkelig Feldttjeneste. Styrken af dette Rytterie, som fører Navnet Dschjebeddschiy og er fordeelt i 60 Ortaer, hvoraf hver skal indeholde 500 Mand, er imidlertid aldrig fuldstændig, og stiger i det høieste til 18,000 Mand. (Som bekjendt, har den nuværende tyrkiske Sultan foretaget en almindelig Forandring i Krigsvæsenet).

Zajonczek (Fyrst Joseph) døde den 28de Juli 1826.

Zaire, Zayo, en Flod i Nedreguinea, er ogsaa bekjendt under Navnet Kongo. Den udspringer under 1ste Grad S. B. eller efter Tuckey af Søen Wangara, Nord for Linien. Den er seilbar 50 geogr. Mile op i Landet, har rivende Strømninger, en klippefuld Flodseng og adskillige Vandfald. Dens Vandhøide stiger og falder periodisk, som Tilfældet er med alle tropiske Floder. Ved dens Udløb i det æthiopiske Hav (5° 7' S. B.) findes Søile, og Haiforbjergene. Nord for Zaire ere Bredderne skraa opstigende, bedækkede med stedsegrønnende Skove, med Enge og Marker; mod Syd høiere og steile, med sandige, dog frugtbare Sletter. I Angoy med Havnepladsen Kabenda ved Zaire drives endnu en stærk Slavehandel. De smaa Negerstater ved Zaire, i hvilke man ogsaa finder mange sorte Jøder, Efterkommere af de af Johan den 2den 1492 fra Portugal fordrevne Hebræere, og hvide Negere (Dondoer), ere for det meste Portugiserne skatskyldige, hvis umiddelbare Besiddelser, Syd foe Zaire indtil det sorte Forbjerg, bestaae af Provindserne Angola og Benguela. Upaalideligheden af den af Oberstlieut. Maxwell og Mungo Park fremsatte Hypothese, at Nigeren og Zaire

var een Flod, er alerede for længe siden viist af tydske Geographer, af physiske Grunde, i Zachs „Monatl. Correspondenz“ 5te Deel.

Zamosc (udtales Samosj), den stærkeste Fæstning i Kongeriget Polen i Woivodskabet Lublin, mellem dette Punct og Lemberg og i sydostlig Retning fra Warschau, ligger ved Wieprz. Den blev 1809 fratagen Østerrigerne af Polakkerne, og 1813 de Franske af Russerne. Stedet var Zamoiskiernes Majorat og blev anlagt og opført i italiensk Smag af den berømte Kronstorfeldtherre og Kronstorkantsler Joh. Zamoiski, efterat han 1588 havde slaaet og fanget Erkehertug Maximilian af Østerrig. I Aaret 1820 kjøbte Staten denne Stad med en Omgjvelse af 12,000 Favne af Senatoren, Grev Stanislaus Kostka af Zamoiski og overlod ham derfor nogle og 50 andre Statseiendomme. Derpaa blev Zamosc berøvet sine vidtløftige Forstæder og omskabt til Fæstning. Som Erkjendelse af den sidste Besidders fædrenelandske Sindelaug vedligeholdes endnu Familievaabenet paa Fæstningsmurene. Ligeledes findes endnu Familiens Arvebegravelse i Kollegiatkirken i Zamosc. Et skjønt stort Slot, nogle andre anselige Bygninger, hvoriblandt Tøihuset, 4 Kirker, hvoriblandt een græsk, 2 Klostere (Basilianere og barmhjertige Søstre) og et Theater udmærke Staden, som beboes af omtrent 3500 Mennesker, foruden Besætningen, i 400 Huse. Her findes og et Gymnasium, et Bibliothek og et Bogtrykkerie, Stiftelser af den ovennævnte, af sit Fædreneland høit fortjente Joh. Zamoiski († 1605). — Blandt flere berømte Mænd af Familien Zamoiski anføres her Grev Andrey Zamoiski, Kronstorkantsler, som een af de ærværdigste Forsvarere af sit Fædrenelands Uafhængighed. I sine yngre Aar Officeer, fuld af Mod og Indsigt, derpaa Senator og Storkantsler (1764), søgte han at bilægge Urolighederne ved Kong Stanislaus Poniatowskis Valg. Siden frasagde han sig alle sine Poster, fordi han ei længer kunde tjene Fædrenelandet med Nytte, og intet kunde bevæge ham til igjen at modtag

Rigsseglet. Dog paatog han sig (1776) Rigsdagens Hverv at ordne en Lovsamling, hvori han gjenindførte Trediestands Rettigheder. (Polsk, Warschau, 1778, 3 B. Fol.; Tydsk af Nikisch, Warschau, 1780). Denne fortræffelige Samling erholdt Kongens Bifald, men ei Rigsdagens Bekræftelse. Kort efter Statsforandringen 1791 døde Greven den 12te Jan. 1792. Den almindelige Stemme nævnte hans Navn med Ærefrygt. Han levede som Philosoph i Ordets sande Forstand, var retfærdig, viis og velgjørende. Fornemmeligt gav han det første Exempel paa Livegenskabets Afskaffelse paa sine Godser. Hans Gemalinde Constantia, født Prindsesse Czartoryska, een af de ædleste af sit Kjøn, Kjenderinde og Befordrerske af Videnskaberne, døde i Wien 1797. Hun understøttede sin Gemal i hans menneskekjærlige Indretninger paa deres Godser og vedblev efter hans Død at fremme sine Underhavendes Vel. Hun lod anlægge Magasiner i Landsbyerne mod Tilfælde af Dyrtid, ansatte Læger i sine Menigheder, anlagde Apotheker og stiftede et Hospital i Zamosc. Høiskolen i Zamosc skyldte hende Anskaffelsen af et physikalsk Apparat og en Naturaliesamling. Enhver Nødlidende fandt Hjelp hos hende, thi Veldædighed var hendes største Glæde og ved de sidste Optrin i Polen søgte hun saa meget muligt at lindre den almindelige Nød. Endnu i sit Testamente forordnede hun, foruden en Pension paa Livstid for dem, der var i hendes Tjeneste, Oprettelsen af to Sygehuse paa sine Godser og sluttede samme med de Ord til sine Børn. „Søger ei eders Lykke i Rigdom, men i at gjøre Vel. Opsøger selv de Ulykkelige, og sørger for milde Stiftelser for dem, der nære os ved deres Flid."

Zarlino (Joseph), født 1540 i Chioggia ved det adriatiske Hav, død 1599 i Venedig, og dannet af nederlandske Mestere, navligt Adrian Willart, hørte før Rameau og Rousseau til de største theoretiske Musikere. Allerede i sit 18de Aar optraadte han som Forfatter i Musikens Fag, og skrev en Mængde Værker, som udkom fuldstændigt samlede i Venedig, under Titelen: „Instituzioni armoniche" og „Demonstrazioni armoni-

che," 4 B. Folio, 1589. Som Komponist gjorde han sig især bekjendt ved en stor Musik, hvilken han, som Kapelmester ved St. Marcuskirken i Venedig opførte ved en Hoitidelighed i Anledning af de Christnes Seier over Tyrkerne ved Lepanto 1571. Nutidens Tonekunstner vil ei let beqvemme sig til at studere hans temmelig stivt strevne Værker, men vilde ellers deri finde mangen Oplysning om Musikens Tilstand i det 16de Aarhundred.

Zea-Bermudaz (D. Francisco de), en i den nyeste Historie udmærket spansk Diplomat, for nærværende Tid spansk Gesandt i Dresden, tilbragte sin Ungdom ved sin Slægtnings, den lærde Jovellanos Side, tilegnede sig dennes Kundskaber og samlede hans Skrifter, hvis Udgivelse Tidsomstændighederne dog endnu ikke have tilladt ham. Under Krigsurolighederne opholdt han sig i Malaga og drev Handelsforretninger. Derpaa traadte han i Tjeneste hos Cortes, der lod ham gaae som Gesandt til Petersborg, hvor han, befuldmægtiget af det i Cadix værende Regentskab, i Kong Ferdinand den 7des Navn den 20de Juli 1812 sluttede og underskrev tilligemed den russiske Krigskantsler Nikol. Grev Romanzoff, det bekjendte Venskabs- og Forbundsfordrag i Weliki-Luky, hvor den russiske Keiser formeligt erkjendte de ordentlige og overordentlige i Cadix forsamlede Cortes's Lovmæssighed (Legitimitet), saavelsom den af samme udkastede og bekjendtgjorde Forfatning, gjenoprettede Ruslands Handelsforbindelser med Spanien og lovede den spanske Regjering sin Bistand imod Frankerig. Dette mærkværdige Fordrag, som fattes i Hr. v. Martens Samling, har Schöll meddeelt i sin „Hist. des traités de paix", 10 B. S. 543. Da Hæren paa Isla de Leon 1820 gjenindførte hiin Forfatning rettede Grev Nesselrode den bekjendte Note til Zea, hvori Keiser Alexander misbilligede Revolutionen og Forfatningen fra 1820. Kort derpaa blev Zea af Kong Ferdinand den 7de sendt som Gesandt til Konstantinopel, fra hvilken Post han blev tilbagekaldt i Juni 1823, og, da det russiske Hof havde frabedet sig hans

nye Udnævnelse til spansk Gesandt i Petersborg, blev han sendt i denne Egenskab til det storbritanniske Hof. Efter den første spanske Minister Greven af Ofalias Fald 1824, udnævnte Kongen ham til dennes Efterfølger. Dengang havde Ugarte megen Indflydelse i Kabinettet, hvorved han skal have bevirket Ofalias Afsked og hans Efterfølgers Udnævnelse. Zea gik igjennem Paris, hvor han opholdt sig i nogen Tid og havde adskillige Samtaler med Villele, til Madrid, hvor han i Sept. 1824, under meget vanskelige Forhold, paatog sig Styrelsen af de udenlandske Anliggender og siden endog traadte i Spidsen for det spanske Ministerium. Han handlede i Førstningen, som det syntes, i Overeensstemmelse med Ugarte. Den store Opgave var at opretholde Maadeholdssystemet, hvortil Ridder Zea, efter sin Karakteer, sin Dannelse og sin Erfaring bekjendte sig, mod den saakaldte apostoliske Faktions overspændte Fordringer, at dække det betydelige Deficit (over 300 Mill. Realer), betale Frankerig en Fordring paa 58 Mill. Franker og gjenoprette Statens Kredit. I sidste Henseende havde han alerede aabnet Underhandlinger i Paris med Huset Rotschild angaaende et Laan, hvilket dog ei førte til noget Resultat, fordi Laaneren deri vilde iberegne nogle af de af Cortes udstedede Bons. Alerede i Begyndelsen arbeidede et mægtigt Partie, hvortil Justitsministeren Calomarde og alle Carlister hørte, paa Zeas Bortfjernelse; og det hidtil fulgte lidenskabelige Reaktionssystem vedvarede endnu en tidlang. Alligevel beskyldtr man Zea for, at han begunstigede de Konstitutionelle og Frimurerne. Anseete Personer i den kongelige Familie vare og af samme Mening. Imidlertid holdt Zea sig ved den franske og fornemmeligt den russiske Minister Oubrils Understøttelse. Men Ugarte fandt for godt at nærme sig Absolutisterne og Calomarde og med dem arbeide paa Ministerens Fald, enten af Utilfredshed over, at denne ei, som han havde ventet, ganske avergav sig til hans Styrelse, eller af Forsigtighed, for ei selv at indvikles i Zeas sandsynlige Fald. Nu saae Ministeren sig nødt til alvorligt at drive paa dette Camarillapartiets mægtige Overhoveds Bortfjernelse.

Han bevirkede derfor i Marts 1825 hans Udnævnelse til kongelig spansk Gesandt ved Hoffet i Turin. Men Ugatte fod mægtige Venner tilbage, og blandt disse var den danske Gesandt von Dernath een af de ivrigste, hvorfor Zea bevirkede hans Bortkaldelse. Men han kunde ei afvæbne alle sine Fiender. Absolutisterne betragtede stedse mere Ministerens Maadehold som Statsforbrydelse; og de bestandige Hindringer, han stødte paa, i alt hvad han foreslog, bevægede ham endeligt til at overrække Kongen Ansøgningen om sin Afsked. Infanten Don Carlos's Gemalinde skal ved denne Leilighed have forestillet Kongen, at hans Sikkerhed og Statens Rolighed stod i Fare, hvis han længer beholdt Zea. Men Kongen tilstod ei Zeas Begjering, og denne steeg endog i sin Monarks Tillid, fornemmeligt ved den i Fællesskab med Politiets Generalintendant Recacho, bevirkede Undertrykkelse af en Opstand af Carlisterne i Aug. 1825. For dog at høre de meest indsigtsfulde Geistliges og Adeliges Stemme oprettedes paa Zeas Forslag en Raadsforsesesjunta; Man gik tillige frem med Strenghed mod de overspændte Tilhængere af den saakaldte Absolutismus. Men Opsrøreren Bessieres's og hans Medskyldiges, erklærede Royalisters, Henrettelse (i Aug. 1825) vakte den heftigste Forbitrelse mod Ministeren, da hine stode i Forbindelse med mægtige Personer. Omendskjøndt nu og den berømte Empecinado (egentligt Juan Francesco Martin), som i Farens Tid havde kjæmpet saa tappert for den spanske Throne, men 1823 havde forsvaret Forfatningens Sag, uagtet den haabede kongelige Benaadelse, blev henrettet ved Strikken, og den mod Frimurernes Overhovedet bestemte Dødsstraf strengt fuldbyrdedes paa syv arresterede Officerer *) i Granada den 9de Sept. 1825, paa Kongens (eller Colomardes) udtrykkelige Befaling, saa tiltog dog Hofpartiets Had mod den for kort siden ogsaa til Ministerraadets Præsident udnævnte Zea saa-

*) De vare blot beskyldte for Deeltagelse i en Frimurerloge, der skal have hørt til Troens og Kongens Forsvareres Selskab, hvilket har skilt sig fra Konceptionisternes apostoliske Selskab.

ledes, at Kongen selv den 25de Okt. 1825 underskrev hans Afsked. Hvert Partie angav Aarsagerne hertil forskjelligt. Nogle paastode, at England og Frankerig havde unddraget ham deres Bistand, fordi han ei havde villet samtykke i den af dem forlangte Erkjendelse af Mexikos Uafhængighed; Andre derimod paastaae med mere Sandsynlighed, at han faldt, fordi han tilraadede Erkjendelsen af Mexikos Uafhængighed. Zea beholdt iøvrigt Kongens Naade, og hans Efterfølger, Hertugen af Infantado, behandlede ham med stor Agtelse. I Begyndelsen af Aaret 1826 tiltraadte Zea sin Gesandtskabspost i Dresden. Det af ham i Spanien beskyttede Maadeholdssystem vedvarede i nogen Tid, Ugarte fjernedes, men den raadførende Junta forvandledes til et Statsraad. Iøvrigt er Spaniens Stilling siden den Tid ei bleven bedre.

Zelter (Carl Frederik) Professor og Bestyrer af Syngeakademiet i Berlin, er født i denne Stad 1758. Hans Fader, der var Muurmester og født i Sachsen, lod ham besøge det joachimsthalske Gymnasium og underviise i allehaande nyttige Kundskaber. Fra sit 17de Aar begyndte han at lære sin Faders Haandværk. Men alerede det følgende Aar opvaagnede en særdeles Kjærlighed for Musiken hos ham, hvilken hidtil havde slumret, uagtet han dog forhen havde erholdt Underviisning i Klaveer- og Orgelspil. For at tilfredsstille hiin Lyst opofrede han Musiken alle sine Fritimer, skrev Noder og øvede sig ivrigt i Klaveer- og Violinspil, skjønt hans Fader, som frygtede det kunde skade hans Sundhed, alvorligt forbød ham denne Anstrengelse. Han kjøledes imidlertid ei i sin Iver, og begyndte, da han ikke havde Musikalier, selv at opsætte sine musikalske Tanker, skjønt han var blottet for musikalske Kundskaber, og søgte at skaffe sig Partiturer til Afskrivning. Til Lykke traf han paa C. Ph. Em. Bachs og Hasses Værker, i hvilke han lærte at kjende Satsens Ordnen og Grundighed. Da hans Musikiver stedse mere skadede hans Haandværk, saa forbød Faderen ham endeligt ganske Musikvæsenet. Han lovede at adlyde og stude-

Hh

rede flittigere sit Haandværk, men vendte stedse igjen tilbage til sin kjære Kunst. I Aaret 1783 blev han, efter forfærdiget Mesterstykke, optagen i Muurmesterlauget, og har siden ei ganske ophørt at sysselsætte sig med Bygningsvæsenet. Først fra denne Tid kunde han tage egentlig Underviisning hos den værdige Fasch i den rene Sats og i det dobbelte Kontrapunkt, og Fasch blev ham nu og Mønster og Veileder paa hans hele tilkommende Kunstnerbane. Fra det faschiske Syngeakademies Opkomst, hvilket har stor kirkelig Vokalmusiks Studium og Foredrag til Hensigt, var Zelter een af sammes ivrigste Medlemmer og blev snart sin Lærers virksomste Medhjelper i Bestyrelsen af dette fortrinlige Institut, der stedse udvidede sig mere. Han fortsatte det ogsaa efter Fasch's Død (1800) med stor Fortjeneste, og ligesom Syngeakademiets Medlemmer 1801 taknemmelig opstillede Stifterens Büste (Zelter udgav hans Biographie 1801), saaledes have de og viist deres Taknemmelighed mod hans Efterfølger ved Høitideligheden 1825, og hans Büste, udarbeidet af Rauch, vil i Fremtiden staae ved Siden af hans Forgængers. Hans anden Kone, en fød Pappritz, var een af Berlins første Dillettantinder og eet af hiint Akademiets første Medlemmer; hun døde 1806 og efterlod ham 11 Børn. I Aaret 1809 udnævnte Kongen af Preussen ham til Professor i Tonekunsten ved det berlinske Kunsters og Videnskabers Akademie og kaldte ham samme Aar til Königsberg til Kirkemusikens Forbedring. Paa denne Tid stiftede han og til munter Underholdning ved Hjelp af Ariesang „Berliner Liedertafel,“ hvis Medlemmer, der bestode af Syngeakademiets mandlige Deel, og vare fordeelte i to Tenor- og to Basstemmer, skulde indstudere og fiirstemmigt ved et selskabeligt Maaltid foredrage de af dem selv deels digtede, deels komponerede Sange af deres egne Haandskriftbøger. Det har et Kor af 30 Mandsstemmer. For dette Institut, der er Stammemoder til de siden i de fleste Tydsklands Stæder udbredte af samme Slags, har han selv komponeret de meest originale Sange, der siden tildeels ere udkomne stukne. Hans Kompositioner bevise hans Dannelses

grundige Sang; det der meest udmærker sig iblandt dem er hans Sangkompositioner og hans Motetter. De første ere deels Sange til Klaveer, deels fiirstemmige Selskabssange. De fortrinligste af de første ere udkomne siden 1801. Dertil kan man regne: „Samlingen af smaa Ballader og Sange for Klaveer," 1ste til 4de Hefte, Berlin 1803, og „Johanna Sebus" (Leipzig). De sidste, for Størstedelen skrevne for „Liedertafel," ere mandlige Sangkore af lystig Kraft og munter Lune. Zelter viser overhovedet i sine Sange et særdeles Talent for det Naive, folkemæssigt Kraftige, Karakteristiske og Humoristiske, hvilket ogsaa næsten stedse lykkes ham. Paa det sidste anvender han ofte Motettestilen og overhovedet den strengere Stiils Former som Parodie. Af hans Motetter, som foredrages i det berlinske Syngeakademie er kun lidet bekjendt for det større Publikum. Af Vokalmusiken i Berlin har han den største Fortjeneste, ligesom han selv er een af de største Kjendere og Paaskjønnere af den ældre kirkelige Vokalmusik. Han har og adskillige dygtige Lærlinger i den musikalske Theorie, f. Ex. Felix Mendelsohn; de fortrinligste Sanglærere og Organister i Berlin ere hans Disciple. Hans dygtige, kraftige Karakteer, som ogsaa har gjort ham til Gøthes Ven, synes at godtgjøre to humane Kunsters, Bygnings- og Tonekunstens, Indflydelse. Et friskt Blik i Livet, reen Natursands, levende Følelse endnu i en fremrykket Alder, understøttet af en kraftig Legemsforfatning, sund Dømmekraft, kjek, velvillig Virksomhed ere ham egne. Gerhard v. Kügelgen har malet ham.

Zerrenner (Carl Christoffer Gottlob), kongelig preussisk Konsistorial- og Skoleraad, Direktør for det kongelige Skolelærerseminarium i Magdeborg og Skoleinspektør der, blev født den 15de Mai 1780 i Beiendorf, en Landsbye, ei langt fra Magdeborg, hvor hans Fader, Henrik Gottlieb, der døde 1811 som Konsistorialraad og Generalsuperintendent i Derenborg, berømt som populær geistlig Taler og som pædagogisk og populær Forfatter, var Præst. C. Zerenner forberedede

sig til Universitetet paa Pædagogiet i Kloster-Bergen, der dengang besad de duelige Lærere, Gurlitt, Lorenz og Rathmann, studerede derpaa Theologie i Halle, blev 1802 af Provst Röttger ansat som Lærer ved Pædagogiet i Magdeborg, 1805 valgt til Præst ved den Helligaands Kirke der, og, efter Blühdorns voldsomme Bortfjernelse ved den franske Bestyrelse, til første Præst ved samme Kirke, i hvilket Embede han blev til 1823, efterat han forhen 1816 aar bleven udnævnt til kongelig preussisk Konsistorial- og Skoleraad og havde erholdt den røde Ørns Orden 3die Klasse. 1823 nedlagde han sit Præsteembede og blev Direktør for det nyoprettede kongelige Skolelærerseminarium i Magdeborg, hvorved han endnu er virksom paa en udmærket Maade. Allerede 1805 og siden 1808 gjordes Forsøg paa bedre at organisere Staden Magdeborgs Skolevæsen, og den agtværdige Funk var tilligemed andre fortjente Mænd, hvoriblandt Zerrenner, sysselsat med at give samme en hensigtsmæssigere Indretning; dette vigtige Anliggende blev dog imidlertid forbeholdet den af Magdeborg saa høiligen fortjente Overborgemester Frankes Indsigt, Iver og kraftige Virksomhed. Ved Paaske 1819 begyndte endeligt den nye omhyggeligt forberedede Organisation af det magdeborgske Stadsskolevæsen, efterat Stadens Menighedsraad med stor Beredvillighed havde antaget den det forelagde Plan og tilstaaet de fornødne Pengetilskud, og de kongelige Provindsialøvrigheders Bekræftelse var paafulgt. I denne Forbedring af Magdeborgs Skolevæsen, som nu ved dets udmærkede Hensigtsmæssighed og Fortræffelighed og planmæssige Sammenhæng med Ret var vakt Ind- og Udlandets Opmærksomhed i høi Grad, tog Zerrenner den virksomste Deel; og det er, hvad den indvortes Indretning angaaer, for Størstedelen hans Værk. Endnu besørger han som Skoleinspektør Underviisningens, Disciplinens og Skolens hele Indres Anordning og Indretning, især seer han paa, at ei alene hver enkelt Skole fast har sin Bestemmelse for Øie, men og at samtlige Skoler (og dette er fornemmeligt det Karakteristiske ved det magdeborgske Skolevæsen, at der i det Hele hersker en hensigts-

mæssig Sammenhæng), som et velordnet Heelt arbeide for hverandre. Han beskrev selv det magdeborgske Skolevæsens nuværende Indretning i „Kurze Nachricht über das neuorganisirte Schulwesen in Magdeburg" (1820) og sammes første Fortsættelse (1821), men udførligst i første Binds 1ste Hefte af hans „Jahrbuch für das Volksschulwesen", som ogsaa er udkommet under Titelen: „Das Schulwesen der Stadt Magdeburg" (Magdeb. 1825.) Efter dette Skrift høre nu, foruden Domkirkens og Frueklosters Gymnasium og nogle andre Skoler, ogsaa 7 Forberedelsesskoler, den mellemste Borgerskole, for Sønner, den mellemste Døttreskole, Forberedelsesskolen for den høiere Næringsveis- og Handelsskole og Gymnasierne med to Parallelklasser, den høiere Næringsveis- og Handelsskole, den høiere Døttreskole (hvis Bestyrer er den som Sprogforsker og Sproglærer hæderligt bekjendte Dr. Heyse,) den store Folke-Drengeskole, en Friskole, som nu tæller 800 Lærlinger, den store Folkedøttreskole, hvori nu næsten 1000 Børn underviists uden Betaling, og ved hvilken den ved nogle pædagogiske Skrifter bekjendte J. C. F. Baumgarten staaer som Overlærer, Frederiksstadsskolen, to Aftenskoler, en Søndagsskole for Haandværkere, og en Søndagsskole for de Børn, der ei i Ugen kunne besøge Skolen, til Magdeborgs Stadsskolevæsen. Alle store Skoleanstalter have deres egen Bestyrer eller Overlærer, der gjentagne Gange raadslaaer med de øvrige Lærere og Lærerinder (holder Konferenser); men den øverste Skoleøvrighed er Overborgemester og Landraad Franke, under hvem Stadens Magistrat besøger Forvaltningen af alle udvortes Anliggender. Samtlige Skolers Bestyrelse og Opsigt paaligger Konsistorialraad Zerrenner, som Skoleinspektør. Desuden holdes ofte særdeles Skolekonferenser under Overborgemester Franke, i hvilke alle vigtige Skolesager foredrages ham. Antallet af dem, som undervises i Magdeborgs samtlige Skoleanstalter, beløb sig i Aaret 1825 til 6850. Paa Stadskæmneriets Bekostning kjøbtes et Huus for 11,318 Daler til den høiere Næringsveis- og Handelsskole, et for 11,000 Daler til den høiere Døttreskole; og for den store Folkedøttreskole byggedes

et nyt, som kostede over 9000 Daler, og Skolebygnin-
gens Indretning for den mellemste Døttreskole kostede
alene over 3,500 Daler. Overhovedet er i Magdeborg
siden 1819 indrettede 69 nye Lærerværelser og alle for-
synede med Kathedrer, Bænke, Afdelinger m. m., og
Friskolerne med de fornødne Bøger, Tavler, o. a. Ligeledes
ere 96 Lærerpladser oprettede siden 1819 for ordentlige og
nogle overordentlige Lærere, og de vigtigste tildeelte bety-
delige Lønninger. Blot i Aaret 1825 har Stadskæm-
nerkassen givet et Tilskud til Skolekassen af 13,453
Daler, de nødvendige Bygnings- og Indretningsomkost-
ninger uberegnede. Et af Zerrenner udkastet Statut til
en Skolelærerenkekasse er forelagt den høiere Øvrighed
til Antagelse, og Stadens Skolebibliothek, som hver
Lærer, uden Betaling kan benytte, forøges betydeligt
hvert Aar. Det nyoprettede Seminarium for Folke-
skolelærere, hvilket Zerrenner har bestyret siden 1823,
talte 82 Seminarister i Aaret 1825, hvilke underviistes
og øvedes af Bestyreren selv, to andre ansatte Lærere
og 10 Hjelpelærere i alt, hvad der er nødvendigt og
nyttigt til en duelig Skolelærers Dannelse. Zerrenner
boer tilligemed en Lærer og de fleste Seminaristrr i den
skjønne og hensigtsmæssigt indrettede Seminariebygning.
I Aaret 1825 dimitteredes 30 Seminarister af Anstal-
ten, som Skoleembedskandidater. Zerrenner har ogsaa er-
hvervet sig store Fortjenester af Skolevæsenet som For-
fatter ved praktiske Lære- og Methodebøger. Med hans
„Denkübungen", (Leipz. 1812), som indeholdt korte
Begrebsforklaringer, staaer hans „Hülfsbuch für Lehrer
und Erzieher bei den Denkübungen der Jugend" 4 B.
(Leipz. nyt Oplag 1824) i Forbindelse; af hans „Me-
thodenbuch für Volksschullehrer", er den 3die Udgave
udkommen, og af hans „Neuer deutsch. Kinderfreund"
vil snart det 6te Oplag behøves. Zerrenner fortsatte
i mange Bind den af hans Fader først udgivne „Deutsch.
Schulfreund", og udgiver nu i sammes Sted: „Jahr-
buch des Volksschulwesens", hvoraf nogle Hefter ere
udkomne. Han har desuden skrevet „Leitfaden zum
Religionsunterricht", „Schulgesangbuch", „Wand-

tafel", "Vorlegeblätter für den Unterricht in der deutschen Sprache", m. m.

Zeschau (Henrik Wilhelm v.), kongelig sachsisk Generallieut., Statssekreteer for Militæranliggenderne, Kongens første Generaladjutant og Gouvernør i Dresden, er født 1760 i Garrenchen ved Luckau i Nedrelausitz, i hvilken Provinds hans Fader beklædede en Landsældstes Post. Forhold, som det vilde være for vidtløftigt at anføre, foranledigede, at han, fra det ottende til det fjortende Aar, erholdt sin Opdragelse som Page i Bückeborg ved Grev Wilhelm af Schaumborg Lippes Hof, og, efter Grevindens Ønske, i den sidste Deel af dette Tidsrum nød Herders Underviisning. Fra 1774 til Slutningen af 1777 erholdt han sin militære Dannelse i Militærskolen paa Wilhelmsstein. Efterat hans Velgjørerinde, Grevinden, saavelsom hendes Gemal vare døde kort efter hinanden, traadte han i kurfyrstelig sachsisk Tjeneste og blev 1778 ansat som Sekundlieut. ved Infanteriregimentet "Kurfyrst", i Aaret 1779 forfremmet til Premierlieut. og Regimentsadjutant, og bivaanede nu Feldttoget 1793-94 ved Rhinen, Mainz's Beleiring, Træfningen ved Bitzingen, Slaget ved Kaiserslautern (hvor hans Hest blev skudt under ham) og adskillige i dette Feldttog forefaldne Smaafægtninger. Ved Slutningen af 1794 valgte Generallieut. v. Lindt ham til sin Adjutant, og nu ledsagede han denne General, da han havde Anførselen over Rigskontingentet ved Rhinen i Aarene 1795 og 96. I sidste Feldttog fægtede han ogsaa med i Træfningen ved Wetzlar. Forfremmet til Kapit. 1795 erholdt han 1796 et eget Kompagnie i Regimentet Kurfyrst. Udnævnt til Major 1804 anførte han sin Bataillon 1806 i Fægtningen ved Saalfeld. Som bekjendt var dens Udfald uheldigt; imidlertid havde hans Bataillon fægtet med en Udmærkelse, der ligesom Regimentet Kurfyrsts Deeltagelse overhovedet, er bleven hæderligst erkjendt. Ved denne Leilighed erholdt Zeschaus Hest tre Skudsaar. Han bivaanede derpaa ogsaa Slaget ved Jena. Monarken hædrede hans Fortjenester ved hans Tilbagekomst fra Feldt-

toget i Schlesien ved at meddele ham St. Henriksordenen, og ophøiede ham 1808, ved Meddelelsen af Oberstlieutnantspatent, til sin Fløiadjutant. Hurtigt steg han fra denne Grad til Chef for et Infanteriregiment og ved Udbruddet af Krigen 1809 til Generalmajor og Brigadeer. Paa denne Post gav han i Slaget ved Wagram, ved sin Brigades Anførsel, flere Beviser, saavel paa Tapperhed, som Indsigt og Overlæg. Efter Freden overdrog Kongen ham Anførselen over en Infanteridivision, hvor han kraftigen medvirkede til Hærens da stedfindende Omdannelse. Da den største Deel af samme 1812 tiltraadte det ulykkelige Feldttog til Rusland, traf det Lod ham, som den yngste af de tre Divisionsgeneraler, at blive tilbage i Landet og paatage sig Anførselen over det øvrige Infanterie og Depoterne. Medens han derpaa, i de første Maaneder af 1813, i Torgau var syssélsat med nye Bataillaners Orgiansation, bæerede Kongen ham med St. Henriksordenens Kommandørkors og næsten samme Tid erholdt han af Kongen af Preussen Johanniterordenen. I de sidste Dage af Feb. erholdt han Befaling af sin Monark, ved de stedfindende Omstændigheder, strax at begive sig til Fæstningen Königstein, for at paatage sig Anførselen der. Men i Begyndelsen af Sept. erholdt han den Bestemmelse at begive sig til de bevægelige Troppekorps, hvor han i Begyndelsen erholdt Anførselen over en Division, men den 22de i samme Maaned, da begge Divisioner, formedeist det lidte Tab, sammensmeltede til een, Overanførselen over denne. Ved Tiltrædelsen af denne Post erholdt han Æreslegionens Officeerkors. Under hans Anførsel fægtede den sachsiske Division, forenet med det 7de franske Armeekorps, i Slaget ved Leipzig. I denne af politiske Storme bevægede Tid og i vægtige og usædvanlige Begivenheders Hvirvel viste Zeschau sig i Troskabens og en urokkelig Pligtopfyldelses reneste Lys. I Følge de stedfundne Begivenheder beholdt Kongen ham om sin Person og udnævnte ham til sin første Generaladjutant; han ledsagede Kongen til Berlin, Frederiksfeld, Presborg og Laxenborg, og blev derfra mod Slutningen af Mai 1815 sendt forud til Dresden,

som Medlem af den Kommission, der bestemtes til Overtagelsen af Landsforvaltningen i Kongeriget Sachsen. Efter Kongens Tilbagekomst og de første Landsøvrighederes Reorganisation blev hiin Kommission opløst. Derpaa overdrog Kongen Zeschau Bestyrelsen af det for Militærkommandossagerne bestemte Geheimekrigskancelle, hvormed det umiddelbare Foredrag for Kongen i disse Anliggender var forbundet, og hædrede ham fort derpaa med den militære St. Henriksordens Storkors. I Nov. samme Aar erholdt han og Forsædet i Krigsforvaltningskammeret. I Aaret 1817 betroede Kongen ham Militærkommandoanliggendernes Statssekreteriat for sin Person og tillagde ham Konferensministers Rang. Da han i Okt. 1821, efter Ansøgning, paa Grund af sin vaklende Sundhed blev entlediget fra sin Post som Præsident i Krigsforvaltningskammeret, skjenkede Kongen ham, til Beviis paa sin høieste Tilfredshed med de paa denne Post udviste Tjenester, Rudekronens kongelige Huusorden, og overdrog ham i Febr. 1823 en Gouverneurs Post i Residensen med Bibehold af Statssekretariatet.

Ziegler (Frederik Wilhelm), forhen k. k. Hofskuespiller i Wien, Theaterkonsulent og Dramaturg, født i Brunsvig 1760, blev af Keiser Joseph den 2den, for hans udmærkede Talenter og skjønne Figurs Skyld, sendt til de fortrinligste tydske Theatre, for at uddanne sig for Hofskuepladsen, ved hvilken han ogsaa derpaa var ansat henved 40 Aar. Han var tillige en frugtbar Digter, hvis Stykker dengang, med Ifflands og Kotzebues, herskede paa den wienske og overhovedet paa Sydtydsklands Skuepladser. Om man endnu ei længer kan finde sig i hans alerede forældede Sprog, saa kan man dog ei fradømme hans Stykker Opfindelsesaand, kraftige Situationer, Kundskab om Virkningen (Effekten) og en temmelig god fremskridende Gang. Hans „Parteienwuth", vil stedse sees med Fornøielse. Da Kotzebue 1798 kom til Wien, stode Ziegler og Brockmann i Spidsen for hans Modstandere. Ziegler var og undertiden virksom for politiske Øiemeed, ved mange

udklyekkede Leilighedsstykker og paa mangehaande andre Maader. Hans æsthetiske Skrifter, hans Underviisning om Skuespilkunsten, hans Drøftelse af Hamlet m. m. ere iøvrigt uden Værdie og høist forvirrede. Pensioneret siden 1821 lever han i Presborg.

Zimmer (Patritius Benedict) Dr., født i Abtsgemünd den 22de Febr. 1752, studerede de skjønne Videnskaber, Philosophie, Theologie og Kirkeret i Ellwangen og Dillingen. Efterat han havde erholdt Præstevielsen blev han Repetitor i Kirkeretten i Studieconviktet i Dillingen og 1783 Professor i Dogmatiken ved det derværende Universitetet. I Aaret 1795 erholdt han sin Afsked, uden at man er bleven tilstrækkeligt oplyst om Aarsagen dertil. Efter hans Biograph Sailers Yttring, der havde samme Skjebnes om Zimmer, betragtes denne Afsked som et Værk af hans Modstanderes ængstelige, lysfiendske Iver. Derpaa levede han en tidlang som Præst i Steinheim. Da den 1825 afdøde Konge af Baiern, Maximilian Joseph, kom til Regjeringen, blev Zimmer 1799 kaldt som Professor i Dogmatik til det baierske Universitet i Ingolstadt og 1800 tilligemed Universitetet forflyttet til Landshut. 1806 blev Dogmatikens Lærefag ham frataget, formodentligt, fordi han i nogle af sine Skrifter havde viist sig som en Tilhænger af Identitetssystemet. Efter et halvt Aars Hvile blev han dog igjen ansat som Lærer i Arkæologie og Exegese. I Aarene 1819 og 1820, da han beklædede en Rektors Post ved Universitetet, valgte man ham til Udsending for Stændernes Forsamlings andet Kammer i Kongeriget Baiern, og Stændernes Forsamling selv valgte ham til Medlem af Lovgivningskomiteen, i hvilken han, som den Ældste, havde Forsædet. Han døde i Okt. 1820. Zimmer forfattede adskillige theologiske og philosophiske Skrifter. Til de første høre: „Diss. de vera et completa potestate ecclesiastica illiusque subjecti“, Dillingen 1784; „Theologiæ christianæ theoret. systema eo nexu atque ordine delineatur, quo omnium optime tradi, explanarique posse videtur“, Sect. Ima, ib.

1787; „Veritas christ. relig. s. theol. christ. dogmaticæ“, Sect. Ima, et 2da, Augsb. 1789-90; „Fides existentis dei, sive de origine hujus fidei, unde ea derivari possit et debeat criticum examen etc“, 1791. Til hans philosophiske Skrifter høre: „Philosophische Religionslehre, 1ster Th.,“ Lehre von der Idee des Absoluten“, 1805; „Philosophische Untersuchungen über den allgemeinen Verfall des menschl. Geschlechts“ 3 Dele 1809.

Zimmermann (Clemens), Historie- og Portrætmaler i Augsborg, født i Düsseldorf 1788, dannede sig fra sit 10de Aar for Kunsten i det da endnu bestaaende Akademie i Düsseldorf, under Bestyreren Peter von Langers Veiledning. Da det derværende Gallerie 1806, tilligemed den dermed forbundne Læreanstalt, blev flyttet til München, fulgte han samme, og kom dertil 1808, det nye Akademies Stiftelsesaar. Her gjorde han saadanne Fremskridt, at han alerede 1812 kunde aflægge en god Prøve paa sit Talent ved et mythologisk Malerie, „Merkur og Argus“. Blandt hans sildigere Værker maae især nævnes: „Theseus og hans Moder“, „Noahs Offer“ og nogle Portrætter. 1715 blev han ansat som Professor i Historiemaleriet ved Kunstanstalten i Augsborg. Derpaa gjorde han til sin videre Uddannelse, med kongelig Understøttelse, 1816 en Reise til Italien og vendte tilbage til Augsborg 1817. Et større Værk „Madonna med Christusbarnet og den lille Johannes“, i en Landskabs Baggrund, saavelsom et mindre, der forestiller Tobias's Afsked fra sine Svigerforældre, bevise, saavelsom nyere Værker, denne Kunstners praktiske Mesterskab, der forstaaer at give sine Malerier meget aandeligt Liv, en varm, blomstrende Karnation og en blød, behagelig Farve. Hans Portrætter, som godt udtrykke Karakteren ved træffende Lighed, finde og stort Bifald.

Zingg (Adrian), Professor ved og Medlem af Kunstakademiet i Dresden, lever endnu ved en Mængde Arbeider, som alle paa deres Tid fandt udeelt Bifald.

født i St. Gallen 1734 dannede Zingg sig under Wille i Paris til Kobberstikker og antog hiin reenlige Tegning, der gjør alle hans Frembringelser faa behagelige. I Aaret 1766 blev han Lærer ved Kunstakademiet i Dresden, og en Mængde Landskaber i alle Størrelser beviſe, hvor meget han var trængt ind i de Egnes Karakteer, i hvilke han nu levede. Fornemmeligt behagede hans Udsigter med raderede Omrids, hvilke, paa det pynteligste skatterede og kolorerede med Sepia, med Bestemthed i Formerne og en heldig Anordning af Forgrundene, staae langt over de aberlifke Landskaber, der ogsaa paa samme Tid meget søgtes. Zingg, som en Schweizer, det vil sige som en født Handelsmand, drog Fordeel af Tiden og drev en meget indbringende Handel med sine Landskaber, der fandt stor Afsætning. Paa hiin, de ubestemte Omridsers og den vaklende Tegnings Tid, virkede Zingg, der fremstiller alt tydeligt og belyst af det klareste Solskin, velgjørende paa sine yngre Samtidige og paa sine Disciple. Hans Blade bruges derfor som Mønsterblade i Skolerne med det bedste Held, skjønt der ingen Anelse er hos ham om en dybere Betydning i Landskabet. En fuldstændig Samling af hans Landskaber udkom hos Tauchnitz i Leipzig, 1804-6. Hans „Tegnebog" i tre Hefter var Selvforlag, og er nu temmelig sjelden i Originalaftryk. I schweizersk Hjertelighed forbunden med sin Landsmand og Ven Graff naaede Zingg, i vedvarende Munterhed, en Alder af over 80 Aar og døde 1816.

Zorndorf (Slag ved). Den russiske Hær, som i Begyndelsen af 1758 under General Fermor, der var kommen i Stedet for Grev Apraxin, havde besat det blottede Kongerige Preussen, rykkede i Aug. frem mod Pommern og Neumark, hærjede Landet og begyndte Küstrins Beleiring. Staden blev snart lagt i Aske, men Fæstningen modstod Fienden, da den preussiske Feldtherre, Grev Dohna, skjønt for svag til at modsætte sig Russernes talrige Hær, dog havde fundet Midler til at understøtte Besætningen, og Fermor maatte vende sin Opmærksomhed paa Kongen, som med 14,000 Mand

af sine bedste Tropper i Jilmarscher rykkede frem fra Schlesien. Frederik ankom til Küstrin den 21de Aug., forenede sig strax med Greven af Dohna, gik paa et af Fienden ei bemærket Sted over Odern og tog en Stilling, hvorved han afskar Fermor fra General Romanzows Hær. Hiin ophævede strax Fæstningens Beleiring og trak General Czernitscheff til sig. Kongen maatte i sin farlige Stilling lade det komme an paa Udfaldet af ét Slag. Han rykkede frem indtil Zorndorf, hvor det den 25de kom til eet af de blodigste Slag, der fandt Sted i hele Syvaarskrigen. Russerne, 50,000 Mand stærke, havde taget den i deres Tyrkekrige brugelige Stilling, en uhyre Fiirkant, i hvis Midte Rytterie, Bagage og Reservekorps befandt sig. Preusserne, som kun talte 30,000 Mand, stode i en skjev Slagorden. Deres heftige Kanonild anrettede en saa frygtelig Ødelæggelse mellem de sletstillede Fiender, at de snart maatte bringe deres Bagage ud af Qvareen. Preussernes alt for heftigt fremtrængende venstre Fløi blev vel kastet tilbage af det russiske Rytterie; men, da Fermor, alerede fuld af Seiershaab, aabnede sin Fiirkant fra alle Sider, for at forfølge Fienden, opkom RytteUorden, hvilken Seydlitz benyttede, for med sit kastet,rie at rykke frem mod det russiske, som snart blev medens en anden Hob preussiske Ryttere styrtede sig over det russiske Fodfolk. Denne Bevægelse afgjorde Slaget. Den største Deel af Valpladsen blev inden kort Tid forladt af Russerne, men Kanonilden fortsattes af Preusserne indtil Natten gjorde Ende paa en tolv Timers Kamp. Tilbagetoget spærredes Russerne, som befandt sig i den største Uorden, da alle Broerne bag dem vare afkastede. Kongen afslog General Fermors Begjering om tre Dages Vaabenstilstand, for at begrave de Døde. Slaget skulde fornyes den følgende Dag, men det preussiske Fodfolk havde saadan Mangel paa Munition og Rytteriet var saa udmattet, at Russerne fandt Leilighed til at trække sig tilbage over Landsberg ved Warthe. Man regnede deres Tab til 19,000 Døde og 3000 Fangne. Preusserne havde 10,000 Døde. Frederik forfulgte den flygtende Fiende til Landsberg, men hans

Tropper vare for svækkede, til at udrette noget betydeligt. Han lod nu en Hærafdeling under Grev Dohna blive tilbage og trak sig med den største Deel af sine Stridskræfter tilbage til Sachsen.

Zoroasters Lære har sin Oprindelse i Medien og gik derfra i fremskridende Udvikling over til Persien. Paalidelige Efterretninger om Zoroaster selv fattes, og hans Historie ligger indhyllet i et Mørke, som den strengeste Kritik hidtil ei ganske har kunnet adsprede. Saa meget synes imidlertid at have stor Sandsynlighed, at han var en Meder af Fødsel og levede under den mediske Konge Gustasp (rimeligt Cyaxares); desuagtet indtræffer hans Tid vel ei længe før Cyrus's. Den ham tillagde Religionsforandring kan vel ei ansees for en fuldkommen Nyhed, han gik snarere meget bestemt fra en forefunden, folkemæssig Grund og byggede hensigtsmæssigt videre derpaa. Det er ikke afgjort om blot Magerne i Begyndelsen antoge denne forbedrede Troesorden, eller om den strax slog Rødder blandt Mederne i Almindelighed, og siden fra dem gik over til Perserne, deres seierrige Beherskere. Den sidste Mening har meget for sig, især den Omstændighed, at Perserne, ved deres religiøse Naturtjeneste, viste en stor Modtagelighed for enhver fremmed Gudsdyrkelse, hvilken for Størstedelen vel maa hidrøre fra deres Forgudelse af de iagttagelige Grundkræfter. Kort før Sokrates's Tid var Zoroasters Lære allerede trængt dybt ind i Persien. Dens Hovedlærdomme ere i Korthed følgende. Fra Evighed fandtes to Væsener ved Siden af hinanden, Ormuzd og Ahriman, Alverdens Principier. Ormuzd er det reneste uendelige Lys, enhver Fuldkommenheds Urkilde. Selv Ahrimans Natur tilhørte først Lyset, og han var for saavidt god; men, fordi han misundte Ormuzds Lys formørkede han derved sit eget, blev en Fiende af Ormuzd, Fader til alt Ondt og alle de onde Væsener, der med ham drage ud i Kampen mod det Gode. (Forestillingen om to modsatte Grundvæsener for at løse Verdens Gaade er bekjendt under Navnet Dualismus). Ormuzd og Ahriman fuldførte Skabningen i forskjellige Tidsrum, af hvilke forskjellige Arter Væsener havde de-

res Oprindelse. Ormuzd skabte ved sit levende Ord o: sin Villies Kraft, de gode Aanders Samfund, først sex udødelige Genier til sin Thrones Tjeneste (Amschaspand); videre 28 Genier, Maanedernes og Dagenes Repræsentanter; og endeligt de menneskelige Sjeles Hære (Ferver). Ahriman frembragte paa sin Side de onde Aanders Hær: 6 Erkedewer og utallige Dewer af en lavere Rang, alle hans Venner og Fæller. De Gode boe med Ormuzd i Lyset, de Onde med Ahriman i Mørkets Rige. Tretusende Aar herskede Ormuzd alene, hvorpaa han fremkaldte Legemverdenen i dens mangfoldige Forhold og Grader, tilsidst Mennesket, og høitideligholdt Skabelsens første Fest (Gahandar) med de gode Aander, ligesom med sin Hofstat. Nu regjerede han igjen i 3000 Aar i denne Uskyldighedens og Salighedens Verden. I det næste, ligesaa store Tidsrum begynder Kampen mellem Ormuzd og Ahriman, (Lyset og Mørket), og begge dele stridende Herredømmet over Verden. De følgende 3000 Aar udbrede og befæste Ahrimans Seier; sildigere taber hans Magt sig; Dewerne hensynke i Intet; deres forrige Fyrste forherliger Ormuzd; det Onde forsvinder. De Døde staae nu op, og de salige Aanders oprindelige Rige under Ormuzds Regjering vender tilbage. Efter denne Forestillingsmaade varer Verden i 12,000 Aar. Dyrekredsens 12 Tegn spille herved en Rolle, og et Aartusend er tildeelt hver. Lignende Hensyn findes hyppigt i de gamle Folks Historie. Hvad de 7 Amschaspand og Erkedewer betyde, er uvist; formodentligt betegne de Ormuzds og Ahrimans Attributer. Tallet 7 henpeger paa Planeterne. Legemverdenens underordnede Genier ere Naturens personificerede Dele og Elementer. Menneskenes Aander komme først efter en afsondret, salig Forudtilværelse i Legemerne, stride i deres tidligere himmelske Tilstand mod de onde Dæmoner, beskytte de Retskaffene paa Jorden og tilbedes af disse. Menneskene selv ere enten Ormuzds Tjenere ved Viisdom og Dyd, eller Ahrimans Slaver ved Daarskab og Laster. Hine komme efter Døden over Tschinevads Broe til de Saliges Boliger, disse styrte ned i Helvede. Naar

Ahriman er overvunden paafølger Legemernes Opstandelse, og Jorden smykkes til de Dydiges Opholdsted. Man maa vogte sig for, alt for meget at ville forklare den fremstillede Lære af stedlige Forhold, som overhovedet en modern overfladisk Planmæssighed er Oldtidens religiøse Institutter fremmet. Vist nok sporer man i de anbragte Farver Træk af asiatisk Despotisme, men ogsaa her fordrer den sammenlignende Fortolkning Varsomhed. Hine væsentlige Troesbestemmelser forekomme i Zendavesta, Zoroasterreligionens helligste Minde. Dette ældgamle skriftlige Værks Opdagelse ved Anquetil du Perron, som forfulgte de ledende Spors Efteretning til Stedet selv, vilde i Førstningen ei finde Tiltroe. Han var afreist fra Paris 1755 med den høitflyvende Idee, at undersøge alle ikke muhamedanske Folks Religioner, fornemmeligt i Indien; et Foretagende, som han, uagtet Hindringerne i Begyndelsen, heldigt udførte. I Surate erholdt han af lærde Persere Afskrifter af Zendavestas Bøger i Zend- og Pehlvisproget, studerede det sidste selv, og oversatte, i Forbindelse med sprogkyndige Indfødte, Zendavesta paa Nypersisk. Efterat være kommen tilbage til Frankerig overlod han Pariserbibliotheket de i Indien samlede Skrifter og oversatte Zendavesta paa Fransk med oplysende Anmærkninger. Den berømte Orientalist William Jones talte af lidenskabelige Bihensigter mod Sandheden af dette overordentlige Faktum, dog uden synderlige Grunde. Skarpsindigere vare Meiners's Indvendinger. Kleuker, Zendavestas tydske Oversætter, nedslog de fremsatte Tvivl med afgjort Held. Nu blev Vendidads og Izeschnes (enkelte Bestanddele af Zendavesta) Ægthed ei længer betvivlet, og angaaende det Øvrige vide vi omtrent hvorledes det forholder sig. De nyeste Undersøgelser over den religiøse Oldtid, især forsaavidt de angaae Indien, have i Forbigaaende oplyst manget Punkt i Zoroasters Lære. De vigtige literære Skatte, som vor berømte Sprogkyndige R. Rask har bragt med sig fra sin mærkværdige Reise til Indien, lover nye Oplysninger, som uden Tvivl ville paatrykke Zendavestas Ægthed et ubrækkeligt Segl, hvis endnu flere Beviser end de stedfindende behøvedes.

Prof. Rask har alerede i sin Afhandling „Om Zendsprogets og Zendavestas Ælde og Ægthed“ (i skandinaviske Lit. Selskabs Skrifter f. 1826, 21de B.) med de kraftigste Grunde, samlede af Sprogets Natur, beviist Zendsprogets Ælde og, at det engang har været Folkesprog hos de gamle Medere, og derved især tilstrækkeligt gjendrevet den lærde Will. Erskine i Bombai, som i tvende Afhandlinger har forsøgt at afbevise Parsernes Oldskrifters Ægthed. Rask har i samme Afhandling berigtiget Anquetils zendiske Bogstavrække og paa en forudsendt Plade fremstillet dette Sprogs 42 Bugstaver, sammenlignede med Anquetils. De ualmindelige Sprogkundskaber, Prof. Rask besidder, hans Ophold i Zendsprogets gamle Fædreneland selv og hans Omgang med persiske Lærde, der kunde give ham enkelte Oplysninger, have sat ham i Stand til at behandle dette vigtige Emne med overbevisende Klarhed.

Zschokke (Joh. Henrik) blev født i Magdeborg den 22de Marts 1771. Ved den usædvanlige Interesse, som denne udmærkede Forfatter i en betydelig Række Aar, næsten med sine første Arbeider, har indgydet det tænkende og underholdningslystne Publikum, er Mangelen paa nærmere og bestemte Efterretninger om hans tidligere Aandsudvikling et føleligt Hul. I Stedet for mange ønskelige Enkeltheder maa følgende Meddelelse her være nok. I Følge forudgaaet Promotion fremtraadte han 1792 som offentlig Lærer i Frankfurt a. d. O., hvor han ogsaa havde fuldført sine Universitetsstudier, der oprindeligen skulde gjelde Theologien, men derhos gave sig af med flere end en Yndlingsgjenstand. Saaledes fandt han som Student ogsaa Tid til, blandt andet, flygtigt og i Almindelighed at berøre Kameralvidenskaberne. Hvor lidet den vedholdende, strengt videnskabelige Anstrengelse havde undertrykt Indbildningskraftens Sving og overhovedet de æsthetiske Følelsers Spil, viste ei længe efter flere Forfatterforsøg i det dramatiske Fag. De gjorde paa deres Tid tildeels Lykke paa Skuepladsen, især Abællino, der endnu staaer høit

i Folkets Yndest. Her kan man ogsaa nævne endeel af hans Romaner, f. E. Prindsessen af Wolfenbüttel, Alamontade o. a., ligesom Oversættelserne af Molieres Lystspil og dramatiske Løier høre herhid. Disse Bestræbelser ere intet mindre end egentlige Kunstværker, heller ikke har vel den sandhedselskende Forfatter anseet dem for meget vigtige; de maae betragtes som lette, frie, ungdommelige Udstrømmelser, i hvilke en blomstrende, kraftig Fremstillings Talent sorgløst yttrede sig til Bedste for paafølgende, mere modne Arbeider. Den meget omtalte Wöllner, en Mand af uglædeligt Minde, ledede Zschokke uden Hensigt fra den akademiske Løbebane paa den politiske ved den Modstand, som han 1796 viste hans Ansøgning om et ordentligt Professur ved Høiskolen i Frankfurt. En anden havde maaskee, saaledes mod Formodning og Fortjeneste bortviist fra nærliggende Maal, tabt Haabet for sig og sin Fremtid; ham derimod bestemte det indtrufne Uheld til en Reise igjennem Tydskland, Schweiz og Frankerig. Sandsynligt var hans for Øieblikket fri Stilling gunstig for et længe næret Ønske, men maaskee havde han og herved et mere bestemt Øie paa Schweiz. Der gik i det mindste det Rygte, at Zschokke, før sin Vandrings Tiltrædelse, formeligt havde besluttet at nedsætte sig blandt Schweizerne. Paa en Reise til Italien, hvis Trylleríer indtage enhver dannet Aand, især en Ven af Oldtiden, blev Zschokke fra flere Sider saa levende anmodet om, at paatage sig Bestyrelsen af Seminariet forhen i Marschlins og Haldenstein, men dengang i Reichenau, at han endeligt gav efter for de forenede Ønsker. Ved ham og den erfarne Borgemester Tscharner hævede Anstalten sig hurtigt og kraftigt. Hvor meget den nye Forstanders Fortjeneste af samme blev almindeligt erkiendt, beviser den frivillige Meddelelse af Borgerret, hvormed de tre Forbunds Raad og Menigheder takkede ham. Han gjengjeldte denne republikanske Udmærkelse sildigere paa en passende Maade, ved Udgaven af hans bifaldsværdige Graubündens Historie, hvoraf hidtil to Oplag ere udkomne. Statsomvaltningen i Schweiz, mangfoldigt forberedet ved tidligere Begivenheder og Stemninger, ud-

brød 1798; de Franske trængte ind og med dem kom Forvirring, Ufred og Lidenskabelighed over Landet. Zschokke tænkte paa sin Pligt og den Fristats Uafhængighed, som han havde den Lykke og Ære nærmere at tilhøre; deraf udspang hans Beslutning, som Frivillig at tjene imod de Franske, i hvilken Hensigt han først henvendte sig til sin Ven, Aloys Reding, som i udmærket Grad besad de bedste Schweizeres Tillid og Kjærlighed. Men de smaa Kantoners Kamp var saa hastigt afgjort, og Graubündens Grændser truedes saa farligt af to Hære, en fransk og en østerrigsk, at Zschokke, ved denne Tingenes Vexling, maatte opgive sit mandige Forsæt, især da nu et nærmere liggende stort Dagsanliggende paa det meest levende syssel satte ham og alle Forbündets Venner, nemlig det høistvigtige Spørgsmaal, om Graubündnerne skulde staae for sig alene eller tage Partie med de øvrige Schweizere. Fornuften anbefalede det Sidste, Lidenskaben forlangte det Første og drev det ogsaa igjennem, uagtet den bestemte Modstand, som Zschokke og Tscharner gjorde, i rigtig Overveielse af Forholdene og af Kjærlighed til det almindelige Bedste. Overspændingen skaffede sig kort derpaa Luft i Beskyldninger og Udbrud af Forfølgelsesaanden; det sparsommeligt gjenoprettede, nu ophævede Seminarium blev et Offer for denne voldsomme Forbindelse. Zschokke og Tscharner, hidtil lykkeligt forenede i en fælleds Virkekreds, skulde endnu i nogen Tid virke offentligt med og for hinanden paa en større Skueplads, nemlig i Aarau, Schweizes daværende politiske Middelpunkt, som Deputerede ved de helvetiske og franske Øvrigheder. Tscharner, der maaskee ei var denne Forretning voxen eller følte en indvortes Modbydelighed for Tingenes nye Fordringer, trak sig snart tilbage og forøgede derved Byrden paa Zschokkes Skuldre, som desuden, siden Østerrigernes Indrykken i Graubünden, var, som Deputeret, aldeles afskaaren fra sin befuldmægtigende Basis. I denne Afsondringstilstand valgte Stapfer, dengang Videnskabernes Minister, ham til Chef for Skolevæsenets Departement; kort derpaa blev han af det helvetiske

Fuldbyrdelsesdirektorium sendt som befuldmægtiget Regjeringskommissar til Unterwalden, hvori Partihad, det værste af alle Onder, forenede sig med Krigens Ødelæggelser. Zschokke var snart hjemme i sine forskjelligartede Forretninger; der lever noget i ham af den antike Dygtighed og Kraft, som let bliver bekjendt med ethvert Sted, hvorhen det offentlige Vel kalder. Dette saaes nu for Unterwalden i et klart Lys: han virkede her nafladeligt som Velgjører og Fredsstifter, og Embedsindflydelse, personlig Vægt, Aandsbøielighed, selskabelig Holding og indtagende Opførsel forenede sig kraftigt til eet og sammen Maal. Over 100 Fanger, som han befriede fra Fængslerne i Stanz og Aarborg, bleve ligesaa mange lydelige Forkyndere af hans menneskekjærlige Sindelaug. Han har villet give Publikum en Nøgle til denne mærkværdige Tid i sine historiske Mindeværdinheder om den schweizerske Statsomveltning (2 Dele). Den ham for Unterwalden meddeelte Fuldmagt blev ogsaa siden udvidet over Kantonerne Uri, Schwyz og Zug; en Udvidelse af Virkekreds, der stod i naturligt Forhold til hans prøvede Fortjeneste. Hans hjertegribende Opfordring til den utaalelige Nøds Afhjelpelse i hine Egne vil stedse blive et skjønt Mønster paa folkemæssig Veltalenhed. Blandt hiin Tids Frembringelser vakte Historien om Skovkantonernes Kamp og Nederlag fortrinlig Opmærksomhed. Denne Bog blev ogsaa oversat paa Fransk; ligesom Zschokke overhovedet nyder en velgrundet Berømmelse blandt de franske Literatorer. I Foraaret 1800 udnævnte Centralregjeringen i Bern ham til Regjeringskommissar og gav dette Embede tillige en særdeles Vigtighed ved den Opfordring, at han skulde tjene Førstekonsulen Bonaparte til Fører over St. Bernhard. Zschokke afslog denne Anmodning, men paatog sig siden et andet lignende Hverv, ved at ledsage Generallieut. Moncey, nu Hertug af Conegliano, i Mai og Juni 1800, igjennem Uri over Gotthardsbjerget. Derpaa organiserede han, i Følge den ham tildeelte Bestemmelse, det italienske Schweiz (Kanton Lugano og Bellinzona) med det bedste Held, og udfyldte den almindeligt ordnende Virksomheds Kreds saa længe, indtil de af ham

foreslagne Regjeringsſtatholdere og Forvaltningskamre paatoge ſig den regelmæſſige Forretningsførelſe inden de afſtukne Grændſer. Ved ſin Tilkagekomſt til Bern fremførte Zſchokke de alvorligſte Klager for den franſke Geſandt Reinhard og General Matthieu Dumas, Chef for den anden Reſervehærs Generalſtab, over de mangehaande Udſuelſer og Vilkaarligheder, ſom dengang udøvedes paa Maſſenas Befaling eller dog i hans Navn. Kom end den aabne Paatale her, ſom paa flere Steder, for ſildigt og blev i det Hele frugtesløs, ſaa hædrer den ikkedeſtomindre den kjekke Mand, der yttrede den. At Zſchokke hæderligſt havde opfyldt de ham ſidſt paalagde Forpligtelſer, erklærede den helvetiſke Regjering ſtiltiende, men tydeligt nok, ved at beſtemme ham til Regjeringsſtatholder i Kanton Baſel, hvor Bevægelſerne angaaende Grundſkatten og Tienden havde antaget en oprørſk Karakteer. Ved en Sammenrottelſe af det bevæbnede Landsfolk ſtyrtede han, uden ſmaaligt at veie Faren, midt imellem den tøilesløſe Hob, ſom ſtrax lod ſig ſtyre ved hans beroligende Tale. I ſlige afgjørende Øieblikke ſømmer det ſig Borgeren at viſe hvad han formaaer og hvad han vil. Den nye lovlige Orden, hvis eiendommelige Aand ſkulde være en ſtreng omfattende Centraliſeren, nærmede ſig ſynligen ſin Ende; den fattedes et Støttepunkt i de uforberedede Gemytter og overhovedet en faſt hiſtoriſk Grundvold, hvilken ved Partiernes og Lidenſkabernes Kamp ſavnedes ſaa meget føleligere. Centralregjeringen i Bern, med Landammanen Aloys Reding i Spidſen, vendte igjen Opmærkſomheden paa den afſkaffede Foederalismus, ſom viſt nok, paa andre Tider og ved bedre Sæder, havde været en taalelig Regjeringsform, men under Datidens Voldsſkridt og den ſtedſe videre omſiggribende Sindsadſplittelſe, for længe ſiden havde overlevet ſig ſelv. Zſchokke, der var mismodig over Tingenes ſlappe Gang, nedlagde ſin Poſt ſom Statholder i Baſel, for at det ei ſkulde ſynes, ſom om han, ved ſin embedlige Deeltagelſe, erkjendte Gjenindførelſen af et Syſtem, hvorimod han ved adſkillige Leiligheder utvetydigen havde erklæret ſig. Formodenligt derfor afſlog han og, paa Redings Forſlag, at gaae ſom helvetiſk Geſandt til Luneville. Strengt tilbagetrukken fra offentlige Forret=

ninger levede Zschokke fra denne Tid paa Slottet Biberstein i Aargau ganske for sine Yndlingsvidenskaber, medens det rundt omkring truede, rasede og stormede, indtil endeligt Førstekonsulens uimodstaaligt Haand gav det dybt undertrykte Schweiz en Mæglingstilstand, der kunde ansees som Lykke i Sammenligning med de fjernede Onder, var den blot gaaet igjennem som en Frugt af Landet og ei som en Gave fra Udlandet. Forholdenes nye Vending satte ogsaa Zschokke igjen i offentlig Virksomhed, og han blev ved Regjeringen i Kanton Argau, een af denne alt omformende Tids Skabninger, i Aaret 1804 Medlem af Overforst- og Bjergamtet. Iøvrigt var Zschokke ingen Fremmed i den angivne Videnskabskreds, som sees af hans sildigere udkomne Skrift „Der Gebirgsförster". Et fordeelagtigt Vidnesbyrd for hans Borgerdyd finder man deri, at han erholdt Statsborgerret i Aargau og Menighedsborgerret i Uken i Frickthal. Samme Aar (1804) begyndte han sit meget læste, selv i det Fjerne udbredte og endnu bestaaende Folkeblad: „Der aufrichtige und wohlerfarne Schweizerbote," som aldeles satte ham i den meest velgjørende Virksomheds Element. I Aaret 1805 den 25de Febr. ægtede Zschokke Anna Elisa Nüsperti (født 1786) en Datter af Præsten i Kirchberg, hvilket lykkelige Ægteskab har skjenket ham 8 Sønner. Aaret 1806, saa rigt paa store politiske Forandringer, bestemte Planen til: „Miscellen für die neueste Weltkunde;" de udkom uafbrudt fra 1807 til 1813 og udmærkede sig ved Indholdets Rigdom, heldigt Valg, behagelig Fremstilling, samvittighedsfuld Frimodighed og en for Størstedelen træffende Dom. Zschokkes Flytning fra Biberstein til Aarau (1808) medførte strax to nye Stiftelser, en Frimurerloge og Selskabet for fædrenelandsk Kultur. Ved Siden af Miscellerne gik siden 1811 de muntre „Erheiterungen," et Maanedsskrift, der aldeles svarede til Titelen; de vedligeholde bestandigt deres Værd, især gjelder dette om de Bidrag, der udflode af Udgiverens Pen. De store Verdensbegivenheder i Aarene 1813 og 14, forbundne med de Allieredes Indmarsch i Schweiz, fandt her manget flammende Ildsted, hvorfra Tvedragtens Luer sloge ud til flere Sider. Zschokke søgte, saa-

vidt det stod til ham, at afvende den truende Ulykke ved Maadeholdenhedens og Fornuftens Ord, og forsvarede tillige sin Kanton Aargaus Friheder og Rettigheder med glimrende Overlegenhed. Det meest omfattende Værk: „Geschichte des baierischen Volks und seiner Fürsten,“ sysselsatte Forfatteren, blot med at skrive det, over 6 Aar (1812. 18). Klar Anordning, bestandig Hensyn til vor Tids Tarv, hvorimod den høie Fortids Aand maaskee undertiden stilles for meget i Skygge, kritisk Behandling, saavidt den angaaer det Væsentlige og især befordrer den fremskridende Menneskeheds Sag, et naturligt til hver Gjenstand passende Sprog, gjennemtrængt af Klarhed, Varme og Styrke, ere Fortrin, som hæve denne literære Frembringelse høit over den almindelige Boghob, om de end ei skulde kunne anvise den en Plads i Historikernes forreste Række, hvor kun yderst faa af vore Samtidige have Sæde og Stemme. Med al Agtelse for Forfatteren kan det dog ei nægtes, at han, uagtet den synlige Anstrengelse, har skyndt sig for meget med sit store og vanskelige Foretagende. Strenge Kjendere kunne ogsaa med Ret fordre en dybere Anvendelse af de historiske Hjelpevidenskaber, ligesom Baierns Sammenflætning med Nabolandenes Skjebne fra den ældste Tid til den nærværende, forudsætter en Skat af Viden, som ei altid findes i Bogen. Men, om Manglerne endnu vare større, er og bliver dog Zschokkes baierske Historie et tydsk Æresminde, selv om den engang bestemt skulde overtræffes, hvortil der dog nu ingen Udsigter er. Den fortræffelige Folkebog: „Das Goldmacherdorf“ kan ved Siden af dette Mandsarbeid gjelde for en literær Afstikker, der skaffede Forfatteren lige saa megen Ære, som Publikum Fornøielse. Fra 1817 udkom „Ueberlieferungen zur Gesch. unserer Zeit,“ en passende Erstatning for de tilbageønskte Misceller. De ophørte med 1823, formodentligt formedelst Tidsforholdenes Indskrænkelser. Efter hvad der hidtil er sagt om Zschokke behøver det anførte Tidsskrift ingen særskilt Berømmelse. Eet af hans nyeste og, hvis ei alle Tegn skuffe, hans bedste Værk er „Des Schweizerlandes Geschichte für das Schweizervolk. Faa Maaneder efterat det var udkommet vare alerede 5000 Exemplarer

affatte blot for Schweiz; et uhørt Bifald, som meer end nogen Lovtale beviser, hvor fuldkommen den tilfredsstillede Folkets Fornødenheder. Virkeligt har Forfatteren i dette fortræffelige Skrift i fyndig Korthed udgivet sig selv og sit fortjenstfulde Liv; det er Zschokkes troeste Billede, nedlagt paa hans andet Fædrenelands Alter for uforskuelige Tider. Denne Schweizerhistorie er alerede, ei uden Held, oversat paa Fransk. Her ere ei alle hans Skrifter anførte efter Tid og Orden, adskillige af sine Frembringelser har han ei offentligt erkjendt. En Samling af hans belletristiske Skrifter er udgivet i Aarau 1826 i 28 Smaabind. Til Slutning fremsættes en kort Karakteristik efter Hovedforholdene i hans Liv. Som Forfatter hører han til dem, der vel ikke saa meget have brudt sig en ny Bane, som hensigtsmæssigt i alle Retninger udbredet det Forefundne, og ved praktisk Værd erstatte hvad der maaskee fattes dem i theoretisk Dybde, i Stedet for Geniets dristigere Træk frembyde en fast Aandssundhed, og saaledes følge Menneskehedens Begivenheder, skjønt i nogen Frastand, dog med Kraft, Dygtighed og Kjærlighed. Zschokkes literære Virksomhed ligner de søgte engelske Arbeider, ei blot med Hensyn til det sikre Maal, men og ved deres beqvemme Brugbarhed. I Borgerpligternes Kreds forener han Offentlighed og Huuslighed i Opførsel paa en efterlignelsesværdig Maade; hans Børns Opdragelse var ham uafbrudt et vigtigt Hjertesanliggende, hvilket han med Fornøielse selv som Lærer ofrede mangen kostbar Time. Mod sit Land, og hvad der desværre i det nuværende Schweiz gjør en stor Forskjel, mod sin Kanton, viste han sig stedse dadelfri, og han havde i bedre Tider og blandt fortrinligere Mennesker kunnet udrette noget Stort. For den selskabelige Omgang udvikler han i skarp Modsætning til den blotte Stuelærde, en sjelden forstyrret Munterhed og den bevægeligste Aandsnærværelse, saa at hans levende Ord kraftigt gaaer i Stedet for det Skrevne. I reen Omsorg for det Menneskelige, hvori han seer sit Kald og føler sin Løn, i Adrasteas høie Tjeneste, som Herder tænkte sig og fremstillede samme, kan han, ved usvækket Sundhed, en fast Legemsbygning, maadeholden Levemaade og herskende

Sindsmunterhed endnu ofre Muserne og Selskabets Vel manget skjønt Aar, hvilket talrige Velyndere ønske ham og sig selv.

Zurla (Placidus), Kardinal og Generalvikarius hos Pave Leo den 12te, født i Legnago i det Venetianske 1759 og udnævnt til Kardinal den 16de Mai i 1823, har gjort sig bekjendt ved videnskabelige Arbeider. Adskillige Aar anvendte han paa at udforske Efterretningerne om de venetianske Reisendes Opdagelser i det 13de og 14de Aarhundred, som opsøgte fjerne Lande og derved brøde den Bane, paa hvilken Colombo og Vaseo de Gama erhvervede sig udødelig Berømmelse. Han bekjendtgjorde Udfaldet af sine Undersøgelser i sine Afhandlinger om Marco Polo (der trængte frem til China og først lærte at kjende Japan) og nogle andre venetianske Reisende. (To B. 4 med naturhistoriske Anmærkninger af Rossi, 1823). Heri har han beviist, at Brødrene Zeni, 100 Aar før Colombo, i den nordlige Deel af det atlantiske Hav havde opdaget Nyfundland og nogle Kyststrækninger af Nordamerika, og, at de skandinaviske Folk endnu 1380 stode i Forbindelse med den nye Verden, som de allerede havde lært at kjende mellem 980 og 1000 efter Christi Fødsel. Brødrene Zeni samlede deres Efterretninger paa Øen Friesland, hvor ogsaa Colombo, efter hans Søn Ferdinands Forsikkring, skal have været, for at indhente Efterretninger. Buache holder denne Øe for Færøerne. Zurla meddeler os ogsaa brt gamle venetianske Kort, som bekræfter mange Angivelser i de islandske Sagaer. Desuden har denne lærde Kardinal skrevet særskilte Afhandlinger over Cadamastos og Rionciniottis Reise i Østafrika. Adskillige Aar sysselsat med den øverste Bestyrelse af Propaganda, har Zurla, i en Tale om de Fordele, som Videnskaberne, især Geographien, skylde den christelige Religion (Rom 1823), meddeelt sine af Akter uddragne Bemærkninger.

Zurzach, en Flekke og det fortrinligste af Katholiker beboede Distriktssted i Kanton Aargau i Schweiz, har omtrent 800 Indb. i 102 Huse og (foruden en

reformert) en den hellige Veronika indviet katholsk Kirke med et Domkapitel. Den hellige Veronika skal i Zurzach have gjort adskillige Underværker og være begravet her, hvilket foranledigede en stor Valfart hertil. Heraf dannede sig to endnu stedfindende Messer, ved Pindse og ved Slutningen af August. Begge besøges stærkt af Schweiz's, Italiens, Tydsklands og Frankerigs Kjøbmænd. Allerede Romerne havde her en Kolonie under Navn af **Forum Tiberii**,

Æ.

† Ægypten. Endnu bestyrer den ægyptiske Vicekonge Mohamed Ali Ægypten som en af Storsultanen afhængig Provinds og har ei villet benytte sig af de gunstige Tidsomstændigheder til at hæve Ægypten til et selvstændigt Rige. Han har endog paa Storsultanens Opfordring gjort store Udrustninger til Grækenlands Undertvingelse og stillet sin Søn Ibrahim i Spidsen for dette Tog, der har udtømt hans Skatkammer, og hvoraf Landet har følt de skadelige Virkninger. I Grunden synes Mohamed Ali dog kun at være en klog Tyran, hvis Forvaltningssystem er grundet paa Despotismus og Monopolismus. Foruden hans forhen anførte Indretninger har han og anlagt en Telegraphlinie og et Trykkerie *) i Bulak ved Kairo og oprettet en Militærskole og en høiere Læreanstalt, fornemmeligt for at danne Dragomanner og andre Embedsmænd. Franske og engelske Officerer ere ansatte som Lærere derved. I Aaret 1826 sendte han og adskillige unge Ægyptere til Frankerig for at modtage europæisk Dannelse. Han har sine bestandige Agenter i Frankerig, hvor flere Krigsskibe ere byggede for hans Regning.

Ænesidemus, en skeptisk Philosoph, født i Knossus, levede kort Tid efter Cicero og lærte Skepticismen i Alexandrien i større Omfang end forhen. Han satte Sandheden i det subjektive Skins (Tilsyneladens)

*) Fra dette Trykkerie ere alerede adskillige Værker udgangne. blandt andre en Dizionario italiano et arabo, Bolacio, della stamp. reale 1822, 2 tome.

Almjndelighed, og fremsatte ti Grunde for en afgjørende Doms Tilbageholdelse, hvilke man dog ogsaa allerede havde tillagt Pyrrho. Han understøttede Skepticismen, hvilken han betragtede som en sammenlignende Drøftelse af Synerne og Forestillingerne, ved hvilken man i samme finder den største Forvirring, meget ved Gjendrivelsen af Kausalitetsbegrebet. I den nyeste Tid har Prof. Schulze under dette Navn udgivet et bekjendt Skrift, som forsvarede Skepticismen mod den kantiske Kritik.

Aequipollens kaldes i Logiken ligegjeldende Dommes Forhold. Men ligegjeldende Domme ere saadanne, som have samme Indhold og ere det i logisk Henseende, naar sammes Forskjellighed ei blot beroer paa Udtrykket (er grammatisk), men paa Tankens Form. Saaledes ere de Sætninger: Aristoteles var Alexanders Lærer, og: Alexander var Aristoteles's Discipel, i logisk Henseende æquipollente Sætninger. Da nu dette Forhold er af den Art, at, naar jeg erklærer den ene af to slige Sætninger for sand, jeg ogsaa maa antage den anden derfor, og, hvis jeg erklærer den ene for falsk, jeg ligeledes maa antage det samme om den andeu, at følgeligt det Ene ufeilbarligt udgaaer af det andet og begge kunne sættes for hinanden: saa beroer paa dette Forhold de umiddelbare Slutningers Klasse, som man kalder Ligegjeldelses Slutninger (ratiocinia immediata ad æquipollentem). Imidlertid fremlyser ei altid denne Ligegjelden uden nøiagtig Undersøgelse; det Sidste er især Tilfældet, naar de Forestillinger, under hvilke Sætningerne tænkes, ere forskjellige.

O.

Oehlenschläger (Adam Gottlob) er født den 14de November 1779, paa Vesterbro, ved Frederiksberg, hvor hans Fader Joachim Conrad boede et Aars Tid, før han flyttede op paa Slottet, da han var bleven Fuldmægtig der, og Organist ved Byens Kirke. Først mange Aar efter blev han Slotsforvalter. Det er sandsynligt, at den berømte Adam Olearius (Oehlenschläger), der gjorde sin Lykke hos Hertugen af Holsteen-Gottorp, har været af samme Slægt. Oehlenschlägers Fader var fra Krusendorf i Slesvig, hvor hans Forfædre i flere Led alle have været Organister og Skolelærere. Hans Bedstemoder hedde Tolstrup og var fra Jylland, hans Moder Martha Maria var Datter af en Holstener Hansen, der havde været kongelig Fuldmægtig, i Kjøbenhavn; hendes Moder hedde Severin og var en kjøbenhavnsk Borgerdatter. Altsaa nedstammer Oehlenschläger fra Angelsaxer, Jyder og Sjællandsfarere. Han gik til sit tolvte Aar overladt til sig selv, uden anden Underviisning, end den, han fik i Degnens Skole, og ved at læse de fleste Morskabsbøger fra et Leiebibliothek. Saaledes fandt Digteren Edvard Storm ham, og lovede at skaffe ham fri Underviisning i Efterslægtens Skole, da Faderens Kaar ikke tillode at betale Skolepenge og tillige for Sønnens Kost og Logie i Hovedstaden. I Efterslægten lærte Oehlenschläger i fire Aar hvad der var at lære, var et Aars Tid den Øverste, fik Flidsbelønning og offentlig Roes; men, skjøndt

Skolen paa den Tid blomstrede, havde den dog, som Realskole, det Skadelige for Elever, der følte Kald til at studere, at de derved tabte de første Aars vigtige Øvelse i de lærde Sprog. For at bøde herpaa toge vel Adskillige, og iblandt dem Oehlenschläger, daglig endnu et Par Timers Underviisning i Latin og Græsk; men det blev hans muntre, til Bevægelse vante Natur utaaleligt, at udholde den evige Stillesidden; og efter et Aarstids Anstrængelse, opgav han at studere, især da Storm ikke kunde lide, at Efterslægtens Elever lærte Latin, da han, efter den Tids philantropiske Ideer, vilde danne, som han kaldte det, nærende og ikke tærende Borgere i Staten. Hvad Oehlenschläger i den Tid lærte godt, var Modersmaalet af Storm og Historie af Dichmann. Hans danske Stile vare ofte Smaafortællinger, som han selv havde opfundet. Allerede i sit niende Aar skrev han Vers, og eier endnu en Morgenpsalme fra den Tid, og et Par satiriske Digte, skrevne et Par Aar senere, over nogle Skolekammeraters Underligheder. Han udgav ogsaa Ugeblade i Skolen, som Subscribenterne betalte med Griffel. Hjemme paa Slottet digtede han Comedier i Ferierne og spillede dem med sin Søster og en Legekammerat, i de kongelige Værelser, for en enkelt Tilskuer, oftest for slet ingen. Lyst til at tegne havde han ogsaa, og gik et Par Vintre paa Kunstakademiet. Da han i sit sextende Aar forlod Skolen, skulde han være Kjøbmand; men var glad ved at den Syge, hvis Plads han vilde tiltræde, kom sig igien, og bad nu sin Fader ivrigt, om at maatte fortsætte Studeringerne. Det blev ham tilladt, da en Student Høisgaard, Lærer hos Hofgartnerens Børn, lovede at dimittere ham om to Aar. Men han kunde kun give ham een Time om Dagen, fra 8 til 9 om Morgenen; i al den øvrige Tid var han overladt til sig selv. Ligesom da nu Studeringerne før ingen Fremgang giorde, formedelst altfor megen daglig Beskjæftigelse, saa tabte de nu ved alfor liden. Imidlertid lærte Oehlenschläger Grammatiken, at tye Justinus, nogle Bøger af Cicero, Sange af Virgil; og til det græske Testament lærte han den latinske Version udenad, da han selv endnu ikke var istand til at oversætte fra

Græsk paa Latin, som Brug var. Overladt til sig selv paa det kjære Frederiksberg, læste han atter løst og fast alt hvad han fik fat paa, af dansk og tydsk, helst Romaner, Skuespil, Reise- og Levnetsbeskrivelser. Den poetiske Natur udviklede sig meer og meer; et stærkt Instinkt drev ham til at vandre Kunstens Gangsti giennem Blomsterlunden; den alfare, lærde Landevei forekom ham, uden grundig Underviisning og Veiledning, altfor knudret, støvet og kjedsommelig, at vandre ene. Men fattig, som han var, maatte dog hans Virksomhed forbindes med Udsigt til et Levebrød. Hvad Under at Theatret stod for ham, som det Sted, der, i hans Tanker, lettest og behageligst forbandt det Ene med det Andet? Neppe indtraadt i Ynglingsalderen betraadte han Skuepladsen; men kun faa Gange viste han umodne Prøver paa, hvad han maaskee med Tiden kunde vorde. Hvad han i den Tid vandt, og som siden blev hans usfatterlige Eiendom, var Rosings, Rahbeks og Ørstedernes Venskab. Hos Rahbek lærte han at kjende sin tilkommende Hustru. Ørstedernes Genie, Flid og Kjærlighed til Videnskaberne rørte ham. Han følte, at han ikke var paa sin rette Hylde. Mange Timers daglige Eensomhed og uafhængige Frihed var bleven ham en Vane, en anden Natur; han kunde ikke godt subordinere sig; og neppe betraadt, forlod han i sit nittende Aar Skuepladsen igien, og gav sig af al Magt til at studere. For at spare Tid og for deshurtigere at komme til Maalet, besluttede han at tage latinsk juridisk Examen, og at gaae som Advokat for Skranken; fordi Veltalenhed, Begeistring for Ret og Beskjæftigelse med Menneskenes personlige Forhold til hinanden, forekom ham meest at forbinde denne Virksomhed med Kunstnerstanden. Han tog latinsk juridisk Forberedelsesexamen, og studerede et Aarstid Jura under sin tilkommende Svogers, Anders Sandøe Ørsteds, Veiledning. Men ganske kunde han aldrig rive sig løs fra de skjønne Videnskaber, og, medens han lærte Nørregaards System og Schlegels Naturret, skrev han tillige en akademisk Priisafhandling over Spørgsmaalet, „om det var til Gavn for vor Poesie, at den nordiske Mythologie blev indført og almindelig antaget, istedet for den

græske". Stoud Platou og Jens Møller havde ogsaa beilet til Præmien. Disse tre Afhandlinger bleve alle meget roste af Jacob Baden i Universitetsjournalen og erkjendte værdige til Medaillen; men, da kun een kunde faae den, fik Stoud Platou den, fordi han, efter Badens Mening, havde forsvaret den retfærdige Sag, nemlig den græske Mythologie. Neppe havde Oehlenschläger igjen sat sig rolig hen at studere Jura, før et stort fædrelandsk Optrin atter forstyrrede ham, og bragte hans poetiske Natur i stærk Bevægelse. Det var Danmarks Hædersdag den 2den April 1801. Fra Altanen paa Søkadetakademiet saae han Slaget. Han traadte ind i Studenterkorpset, blev Underofficeer, Commandeersergeant og Fanejunker. Officerer kunde kun dengang virkelig Militære blive. Paa samme Tid indtraf hans Forlovelse med Christiane Georgine Elisabeth Heger, en Datter af salig Conferenceraad Heger, en Søster til Rahbeks Hustru og til Skuespilleren. Nu tog Oehlenschläger atter fat paa Jurisprudentsen, og var saavidt, at han om et Aars Tid kunde gaae op til Examen, da Henrik Steffens kom til Kjøbenhavn, og holdt Forelæsninger over Poesie og Philosophie. Den Begeistring, hvormed Steffens talede Poesiens Sag og høie Værd, gav Oehlenschläger Mod til at følge sit Hjertes bestandige Drift, ex professo at studere de skjønne Videnskaber og at opgive Lovkyndigheden. Han lagde sig efter de levende Sprog, studerede den gamle nordiske Historie og lærte noget Islandsk, hvormed den originale Carrikatur Arendt gik ham til Haande. Han udgav en Subscriptionsindbydelse paa Oversættelser af islandske Sagaer, hvoraf der dog intet blev, da hans egne Arbeider beskjæftigede ham for meget. Allerede før Steffens kom, havde hans Venskab og Omgang med Rahbek, med Ole Hieronymus og Jakob Mynster havt velgiørende Virkninger paa hans Smag og Følelse for det Skjønne. Nu (1803) udgav han sine første Digte. Den anden April, en dramatisk Situation, havde han alerede i Forveien ladet trykke, samt Adskilligt i Tilskueren, Minerva og Charis; Siofna, en lille Nytaarsgave,

udgivet af ham selv, el at forglemme. Aaret derefter reiste han til Langeland og udgav kort derpaa sine: Poetiske Skrifter. Han dedicerede dem til Hans Majestæt Kongen, dengang Kronprinds, og i Haab om et Reisestipendium, hvorom han indgav Ansøgning og som hans Velynder Grev Schimmelmann lovede paa bedste Maade at anbefale, reiste han 1805 til Halle, hvor Steffens var ansat som Professor. Her blev han et halvt Aar, skrev Hakon Jarl og hørte Steffens's, Wolfs og Schleiermachers Forelæsninger. Imidlertid var Reisestipendiet kommen i de for et ungt Menneske meest opmuntrende Udtryk. Han forlod sin Ven Steffens og den kjære Reichardske Familie, hvor han, som en Søn af Huset, havde tilbragt glade Dage i det yndige Giebichenstein, og reiste til Berlin. Her lærte han at kiende Alexander Humboldt, Historikeren Johannes Müller og Fichte, hvis Forelæsninger han hørte. Allerede i Halle havde han prøvet paa at læse Schleiermacher for af sine Digte, fra dansk paa tydsk. Til Gjengjeld læste denne herlige Mand Oedipus af Kolonos med ham paa græsk, og lærte ham Trimetret og de anapæstiske Chorformer. I Berlin forelæste Oehlenschläger ofte Hakon Jarl og Aladdin for hele Selskaber, af dansk paa tydsk; saaledes forberedede han sig lidt efter lidt, til at digte i dette Sprog. Han blev tre Maaneder i Berlin, hvor Iffland havde givet ham fri Adgang til Comødien, og hvor han især beundrede denne udmærkede Skuespillers komiske Talent. Derfra reiste han til Weimar, hvor Göthe modtog ham, som en Fader sin Søn. Han forelæste ogsaa ham sin Aladdin og Hakon Jarl, nød hans hædrende Bifald, stiftede Venskab med den lærde Riemer, Göthes Ven, og med Professor Voß, en Søn af Digteren. I Dresden traf han sine Landsmænd Brøndsted og Koes, og levede især i det Körnerske Huus, hvor Schiller havde været Huusven og skrevet sin Don Carlos. Ogsaa i denne Kreds forelæste Oehlenschläger sine Digte af dansk paa tydsk, og Theodor Körner, dengang en vakker halvvoxen Knøs, sad barnligt og venligt og hørte ham læse. Den

berømte (siden ynkeligt myrdede) Kulgelgen malede Oehlenschläger i Dresden. Han hørte Adam Müllers Forelæsninger, som ikke behagede ham; Billedgaleriet aabnede ham daglig sine Skatte; i Kirken hørte han førstegang skjønne katholske Sange. Tieck lærte han at kjende her paa en Gjennemreise og de tilbragte et Par Dage sammen, som gamle Venner, skjøndt de aldrig havde seet hinanden før. Han gjorde ogsaa en behagelig Lyst-Reise fra Dresden i det saxiske Schweits. Derpaa drog han med Brøndsted og Koes til Weimar igien, uden at nogen af dem anede, at de her skulde udstaae alle Krigens Rædsler under det store Slag ved Jena. Efterat de et Par Dage i Forveien havde gjennemvandret den preussiske Leir med Göthe, og hørt Kanonerne langt borte, stod Slaget lige uden for den aabne By, og der blev ofte skudt med Kanoner ind i Byen. Den blev opfyldt af Franskmænd, efterat Napoleon havde seiret. Paa Torvet bivouakerede Soldaterne, der ikke kunde faae Rüm i Husene, ved tændte Baal. Om Natten brændte nogle Huse, og man hørte Qvinders og Børns Jammerskrig, fordi Fienden plyndrede. Ved Hielp af de vakkre Gensd'armes, der vare indqvarterede i Værtshuset med de danske Reisende, ved at forskandse Porten med Pæle og store Stene, undgik de Plyndringen, indtil Berthier og Augereau toge ind i Værtshuset; og saa snart som muligt reiste de over Hals og Hoved fra det kjære Weimar, der var forvandlet fra et Musernes Hjem til et grueligt stort Hospital for utallige Saarede. I Paris blev Oehlenschläger næsten to Aar. Han bivaanede Tedeum i Notredamekirken over Jenaseieren, og saae førstegang Napoleon vandrende under en Thronhimmel. Keiseren var klædt i Ridderdragt, omgivet af sine Helte og Embedsmænd, af en Skare bevæbnede Krigere og af Pariserne, der under Trommers og Fløiters Lyd tilklappede og tilraabte ham Bifald. Aftenen derpaa sad han paa Tuilerialtanen, med sin Familie, ved et stort Fyrværkerie, imedens nogle Tusinde i Haugen ligefor Altanen, som i et uhyre Parterre sang: Ou peut on etre miéux qu'an sein de sa famille. — Kjøbenhavns Bombardement (1807) indtraf medens Oehlenschläger var i Pa-

ris, og han var længe uvis om sin Families og sine Venners Skjebne. I Paris skrev han den første Vinter Palnatoke, den anden Axel og Valborg. Baldur hin Gode havde han digtet i Forveien paa sin Reise, deels i Berlin, deels i Dresden og Weimar. Hakon Jarl, Palnatoke og et Bind lyriske Digte skrev han paa tydsk. Uden at eie en Skilling mere, laante han en lille Sum, reiste til Tübingen, solgte sine tydske Manuscripter til Cotta, og vilde nu reise til Italien for det Honorar, han fik derfor. I Paris havde hans meste Omgang været tydsk og dansk, men han besøgte flittig Skuespillet, beundrede Talma, Madem. Mars og Elviou, fornøiede sig over Chenard, Gavaudan og Brunet. Det store Museum, hvor alle Europas Skatte af Billedhuggerkunst og Malerier vare samlede, besøgte han ofte og giorde sig fortrolig dermed. Hos den værdige Olding, Ministeren Dreyer, var han som i sin Faders Huus. Malte Brun saae han undertiden, men deres politiske Meninger adskilte dem, derimod stemmede de temmelig overeens i de æsthetiske. Baggesen var ham dengang yderst hengiven og omgikkes ham meget. Paa Veien til Italien besøgte Oehlenschläger Fru Stael-Holstein i Coppet. Han havde alerede gjort hendes Bekjendtskab i Auberge en Ville, en lille By i Nærheden af Paris; til Paris selv turde hun, under Napoleons Regjering, ikke komme. Da det var temmelig seent paa Efteraaret, foreslog hun ham at blive hos hende til Foraaret. Han modtog Tilbudet og tilbragte fem Maaneder hos denne aandrige Kone, deels i Coppet, deels i Genf. Hos hende lærte han at kjende A. W. Schlegel, som giennemsaae hans tydske Manuscripter. Axel og Valborg, som han overfatte her, læste han for Zacharias Werner, som ogsaa var i Besøg hos Fru Stael paa den Tid. Fremdeles lærte han at kjende her Historikeren Simonde Sismondi, og den siden saa berømte liberale Statsmand Benjamin Constant. — Synet af Alperne, de høieste Fjelde, bedækkede med evig Snee, med de uhyre

Labyrinter, Huler, Granskove og Afgrunde gjorde især et overordenligt Indtryk paa Oehlenschläger. Uheldigviis kom han til Rom i Sommertiden, hvor den trykkende Hede var ham altfor stærk. Med sin Ven Koes, som han atter traf her, tilbragte han sex Maaneder, deels i Rom, deels i Grotta ferrata, hvor der var kjøligere. En skjøn Følelse besjælede ham, da han indtraadte i sin Landsmands Thorvaldsens Værksted og saae ham og hans Arbeider for førstegang. De omfavnede hinanden og sagde strax Du til hinanden. I Rom og Grotta ferrata skrev Oehlenschläger Correggio. Medens han arbeidede paa dette Stykke havde han nær mistet Livet; thi han styrtede ned i Vandfaldet ved Tivoli, og kun en lykkelig Aandsnærværelse, hvortil Selvopholdelsesdriften skyndte ham, reddede ham ud af Dødens Strube. Laurettas Sang i femte Akt bærer Mindesmærket af denne Hændelse. Thorvaldsen, Koes og han spiste daglig hos Riepenhauserne, der havde paataget sig Huusholdningen for en Kreds tydske Kunstnere og Reisende. Oehlenschläger besøgte i Rom ofte Fru Frederike Brun, og sin Landsmand, nuværende Professer Lund; han gjorde ogsaa Bekjendtskab med de to udmærkede Landskabsmalere Koch og Reinhard, og den haabefulde Schwabe, Historiemaleren Schick, som døde kort derefter. Oehlenschläger var i Rom, medens Kirkestaten paa Piazza di Spagna blev erklæret for at være en fransk Provinds, og medens Paven om Natten blev bragt ud af sit Pallads og ført bort af de Franske. Han saae Italienernes blegnende Ansigter og deres stumme Forbittrelse. I September reiste han med Koes til Florents, for at møde Brøndsted. Han tilbragte med Glæde atter et Par Uger i denne gamle skjønne Stad, Middelalderens Athen og de senere skjønne Kunsters og Videnskabers Vugge. Paa Montenero ved Livorno viste den danske Minister Schubart ham megen Gjæstfrihed. Nu forlod han Brøndsted for en Tid og Koes for evig (den ædle Ven døde i Grækenland). Han skulde nu reise alene hjem til Kjøbenhavn; men alt i Mailand traf han en ung Landsmand, som tilbød ham Plads i sin Vogn den hele Vei, og nødte ham til at være sin Gjæst, saa at

Tilbagereisen næsten intet kostede ham. Oehlenschläger besøgte Voß i Heidelberg, forelæste ham sin Correggio, og Lovises Forfatter hædrede ham ved at sige efter Læsningen: „Jeg vilde ønske at Lessing havde været her i Aften". Göthe besøgte han ogsaa endnu engang, der viste ham al Venlighed og Gjæstfrihed. Da Oehlenschläger kom hjem 1810 blev han ansat som Professor i Æsthetiken ved Universitetet. Han giftede sig nu, og nød efter halvfemte Aars Fraværelse megen Velvillie og hans Arbeider meget Bifald. Men — som det gaaer i Verden — nu mødte ham ogsaa Modstand og Daddel. Nogle var han ikke Rettroende nok; andre dadlede ham, fordi han foretrak Nutidens Oplysning for Middelalderens Halvmørke. Andre vare misfornøiede, fordi han ikke var nordisk og tragisk længer; det vil sige, fordi han til Forandring (ligesom før) engang imellem vovede sig ud i andre Enemærker. Imidlertid vandt han mange Tilhængere ved sine Forelæsninger og sine Skrifter. Han holdt i de første Aar, foruden de offenlige, ogsaa private Forelæsninger, for Herrer og Damer. I Vintrene fra 1810 til 1828 (paa 1817 nær) læste han over Evald, Schiller, Göthe, Shakespeare, Calderone, Sophokles, Holberg, Lessing, Herder, Tieck, Wessel, en Deel danske Digtere, Claudius, Pestalozzis Lienhard og Giertrud, over Nordisk Mythologie, de gamle Kæmpeviser, den romantiske Poesie, over Romanen, &c. altid med Hensyn til den lyriske, episke og dramatiske Digtekunsts Theorie, hvis Hovedsætninger han bestandig som Indledning foredrog; men dvælede ikke længe ved blotte Definitioner, fordi han var overbeviist om, at Smagsvidenskaben er en praktisk Videnskab, der kun har lidet med Metaphysiken at gjøre. Han ansaae det, som Digter, der havde lært sin Kunst, og modent lært at tænke over den, Pligt, at danne Ungdommens Aand og Hjerte for det Skjønne, ved at hæve Sjælene til reen, fri og ædel Modtagelighed; men dette skeer kun ved flere Aars Dannelse og ved Fortrolighed med Kunstens bedste Værker; ikke ved at lære et vist Systems Talemaader og Definitioner, hvilket kan skee paa otte Dage, og kun

leder til Pedanterie, til skjeve Meninger, og til at svække Aandens naturlige Følelse med Spidsfindigheder. I de første Aar af denne Periode skjenkede Gud ham sine kjære Børn, Charlotte, Johannes Wolfgang, William Conrad og Maria Luise. Hans Konge hædrede ham, og giorde ham til Ridder af Dannebrogen. Hans Ven Thorvaldsen besøgte Danmark, og det glædede Oehlenschläger at hilse denne værdige Ven ved en Tale i et Selskab, der havde samlet sig, for at modtage, Danmarks Phidias. — Men for at ikke Digterens Roser skulde voxe uden Torne sørgede Flere, især Baggesen, som i de senere Aar bestandig angreb ham og hans Værker med bitter Haan og Spot, blottet for alle Grunde, men ikke desmindre fandt han sit Publikum. Oehlenschläger fandt det uværdigt at svare paa blotte Grovheder og Fordreielser; denne Taushed æggede hans Modstánder mere, og hans Forbittrelse kjendte tilsidst ingen Grændser. Endeel unge Videnskabsmænd, som gjorde Oehlenschläger den Ære at forsikkre, at han ikke havde havt uvæsentlig Deel i deres Dannelse, angrebe nu hans Modstander med Grundighed og Vittighed. For at adsprede sig lidt efter de mange Ubehageligheder, der tilsidst truede at tilintetgiøre hans gode Lune, reiste han atter 1817 med et ungt Menneske, som man ønskede at medgive en veiledende Ældre. Denne Reise har han efter sin Hjemkomst udgivet i Trykken. Han besøgte atter Tydskland og Frankerig, saae for sidstegang Fru Stael Holstein i Paris; i München lærte han at kjende den fortræffelige Schelling, der ikke nær saa meget længer holdt paa de metaphysiske Former, som man skulde troe; hvis Genialitet og kraftige, godhjertige Personlighed i høi Grad indtog Oehlenschläger; og han havde igjen det Held aldeles at vinde Schelling. I Wien viste man Oehlenschläger megen Venlighed, spillede Axel og Valborg, og en Samling af skjønne Aander stiftede en Club, som de til hans Erindring kaldte Ludlams Hule. Han lærte her at kjende den elskværdige Caroline Pichler; ligesom han før i Stuttgard havde gjort Therese Hubers, og i Berlin Amalia Im=

hofs Bekjendtskab. I Berlin levede han nogle behagelige Dage med Tieck, Schleiermacher, Hoffmann, Fouquee, Arent, og Armin. I Dresden spillede man atter Axel og Valborg. Den afdøde herlige Carl Maria Weber og den lærde godlidende Olding Bøttiger vare her hans kjæreste Omgang. Neppe var han kommen hjem, før han misstede sin elskede talentfulde Søster Sophia Wilhelmine Bertha, givt med hans Ven Anders Sandøe Ørsted. Kort derpaa døde ogsaa hans Svigerfader og sande Ven Conferenceraad Heger. Grevinde Schimmelmann, Grevinde Münster, Professor Ole Hieronymus Mynster og Skuespiller Rosing — alle sande aandefulde Venner — mistede han i et kort Tidsløb omtrent paa eengang. 1820 holdt han, som Professor ved Universitetet, en latinsk Tale og udgav et Program i samme Sprog. De Værker, som Oehlenschläger har skrevet siden 1810 til 1828, ere følgende: Endeel lyriske Digte, Aly og Gulhyndy, Faruk, Stærkodder, Noveller, Hugo von Rheinberg, Kanariefuglen, Ærlighed varer længst, Ludlams Hule, Røverborgen, Helge, Hagbarth og Signe, Fiskeren, Hroars Saga, Digtet Frederiksberg, Tordenskjold, Robinson i England, Erik og Abel, Nordens Guder, Øen i Sydhavet, Væringerne i Miklegard. Alle disse Værker har han, paa Fiskeren, Helge, Nordens Guder og endeel lyriske Digte nær, frit omdigtet og udgivet paa Tydsk. Han har endnu holdt en Tale i Efterslægtsskolen, oversat en Samling af Eventyr, Schakespeares Sommernatsdrøm, og adskillige Stykker for Theatret, udgivet sine Digte samlede i tre Bind, forøgede med en heel Deel Utrykt, og er for nærværende Tid (i Febr. 1828) beskjæftiget med Slutningen af Hrolf Krake, et Heltedigt i tolv Sange.

Ørsted (Hans Christian) *) er født

*) Opfordret af nærværende Værks Udgiver, har Ø. selv meddeelt sin Levnetsbeskrivelse, som han kun frygter altfor meget har overskredet den foreskrevne Grændse. Forf. vover blot at anføre til sin Undskyldning, at Levnetsbeskrivelser, især naar de forfattes af Man=

den 14 August 1777 i Rudkjøbing hvor hans Fader Søren Christian Ørsted var Apoteker. Hans Opdragelse og Ungdomsliv staaer i nøieste Forbindelse med Broderens, Andreas Sandøe Ørsteds, som fødtes et Aar senere. Deres Forældre, som havde en temmelig udstrakt Huusholdning, og ikke gjerne vilde lade dem forvildes under Tjenestefolks Opsyn, lod dem dagligen henbringe til et Par fattige men meget brave Borgerfolk; Manden, Christian Oldenburg, en gammel tydsk Haandværksmand (Parykmager) og Konen dansk. Disse begyndte at give de dem betroede Børn en tidligere Underviisning end ellers pleiede at skee; Konen lærte dem at læse, Manden lærte dem at tale Tydsk, saa at de tidligt erholdt Færdighed i dette Sprog. Naar Drengene om Morgen og Aften vare hjemme, søgte Forældrene i Samtaler at udvikle deres Sjæleevner. Man fandt deres Fremgang saa hurtig, at deres yngre Sødskende erholdt samme Underviisning; og nogle Aar senere satte de fleste anseete Famlier i Rudkjøbing deres Børn i samme Skole, saa at Parykmageren, da hans Haandværk mere og mere gik af Mode, forvandledes til Skolemester. Det eneste, der, foruden hans Retskaffenhed, kunde anbefale ham hertil, var hans Bibelkundskab. En vigtig Deel af den Underviisning, han gav, bestod deri, at han oplæste Bibelen paa Tydsk, og lod een af sine Disciple oversætte den mundtlig paa Dansk, hvortil han kun noget alt for partisk, næsten udelukkende, brugte sin ældste Discipel. Konen lod Børnene lære Pontoppidans Forklaring paa det meest ordlydende udenad, og tillod ikke engang at udfylde et St. foran en Apostels Navn. Skrivningen lærtes efter tydske, fra Lybek forskrevne For=

den selv, der vel undertiden kan spare Opregningen af mange Kjendsgjærninger ved at angive sine Hensigter, men sjeldent saaledes som en fremmed Fortæller, i deres Sted kan indskyde et Omdømme, maa indeholde en nogenlunde udførlig Efterretning, endog om mindre vigtige Ting og Forhold. Indskrænker den sig blot til Hovedbegivenhederne, giver den altid en overfladisk, og som oftest en unøiagtig Forestilling om Mandens Liv.

ſkrifter. Regningen lærtes efter Valentin Heins gamle tydſke Regnebog; dog forſtod Læreren ſelv ikke alle fire Species, men kun de to første; men en anden Dreng, ſom tidligere havde gaaet i en Skole, hvor Underviisningen i Regning var bedre, lærte ſine nye Skolekammerater at multiplicere, og en af Byens Præſter, ſom ofte kom i Faderens Huus, lærte dem at dividere. Af Arensdorphs Regnebog, ſom den ældſte Broder fandt blandt ſin Faders Bøger, lærte han til ſin ſtørſte Fornøielſe at regne Regula-de-tri. Han lærte ſin Broder den ligeſaa ſnart, og nu gik Regningen godt for ſig i Skolen. Imedens de to Brødre erholdt denne noget regelſtridige Underviisning i Parykmagerens Skole, erholdt de fra deres 7 eller 8 Aar af nogle Timers daglig Underviisning i Latin, af adſkillige paa hinanden følgende Lærere, der juſt ikke henhørte til de bedſte. De gjorde derfor i adſkillige Aar ikkun liden Fremgang i Latinen, derimod grebe de med Begjerlighed de andre Kundſkabsmidler, ſom faldt dem i Hænder. De læſte og overſatte, tildeels for deres egen Fornøielſe, Hübners Verdenshiſtorie. De forſøgte ſig ogſaa i at forfatte Prædikener, og havde foreſat ſig at blive Theologer. I dette Slags Øvelſer havde A. S. Ø. allerede tidlig en ſtor Styrke. H. C. Ø. forſøgte ſig derimod mere i at gjøre Vers, og i at tegne, i hvilket ſidſte han havde en bereiſt Bagerſvend til Lærer, den eneſte der var at faae paa Stedet. I Aaret 1789, da den ene af Brødrene var 10, den anden 11 Aar gammel, ſatte Faderen dem i ſit Apothek, hvor han dengang ingen anden Medhjelper havde. Imidlertid tilſtodes dem 4 Timers Underviisning i de akademiſke Videnſkaber, af en Student, ſom deels levede heraf, deels af at prædike og at ſtikke Signeter. Den ældſte af Brødrene fandt Smag i Apothekets chemiſke Arbeider, den yngre trak ſig med Faderens ſtiltiende Samtykke mere og mere tilbage herfra, og læſte blandt andet Nørregaards Naturret for ſin Fornøielſe; og blev ſaa vel bekjendt dermed, at han ſtod ſin Prøve ved at examineres af Juriſter, ſom beſøgte Faderens Huus. Den ældſte læſte imidlertid nogle chemiſke Skrifter, og, ifølge ſin Lyſt til Poeſien, ogſaa Digtere. Ligeledes læ-

ſte han Batteux's Theorie af de ſkjønne Kunſter. Han erindrer ſig endnu, at det altid forekom ham derved, ſom om Poeſien maatte være noget langt høiere end det ſyntes efter Batteux. Brødrene meddeelte hinanden beſtandigt deres Læsnings Frugter, iſær udvikledes begges philoſophiſke Anlæg meget, ved den Eftertanke, hvortil den yngres Lyſt til Naturretten gav Anledning. Hvad der var at faae til Laans af gode Bøger erholdt de villigt af de Faa, ſom beſad ſaadanne, paa Stedet. Selv forſkreve de ſig Bøger for deres Sparepenge, og fik derved Leilighed til mere hiſtoriſk Læsning, end ellers vilde ſtaae dem aaben. Det Franſke og Engelſke fik de Leilighed til at lære af Stadens Byfoged, Landsdommer (nu Etatsraad) Jürgenſen, en Mand, der havde dannet ſig baade ved Studeringer og Reiſer. Denne tilbød først den yngſte, hvis Kundſkaber i Naturretten vakte hans Opmærkſomhed, og ſom han ogſaa havde gjort bekjendt med flere Skrifter i Naturretten, at lære ham Engelſk, og kort derpaa tilbød han den ældre at lære ham Franſk. Nu lærte hver af Brødrene et af Sprogene, af denne Mand, men indbyrdes veiledede de atter hinanden, ſaa at hver af dem lærte at læſe en Bog i begge Sprogene. Videre tillod Tiden dem ikke at gaae. I Efteraaret 1793 ſkaffede de ſig Skoleforordningen, og fandt nu, at det maatte være dem muligt at lære det, der endnu manglede dem, for at blive Studenter, til næſte Efteraar; men, da de vel vidſte at deres Lærer i de lærde Sprog ſelv ſtod for meget tilbage for at lægge den ſidſte Haand paa deres Underviisning, bad de deres Fader at ſende dem til Kjøbenhavn i Foraaret 1794, paa det, at de der i et halvt Aar kunde nyde en bedre Underviisning. Han opfyldte deres Begjering. Profeſſor Riisbrigh anbefalede dem en duelig Lærer, ſom iſær maatte øve dem i latinſk Stiil og Græſk. De beſtode da i Efteraaret 1794 den første akademiſke Examen med bedſte Character. De ſtuderte nu til den philoſophiſke Examen. Det var dengang tilladt at tage hvilken man vilde først af dennes to Afdeelinger; men de valgte den ſamme Orden, ſom nu alle maae følge, og ſom de bedſte Raadgivere ogſaa dengang tilraadte. De hørte derfor Philo-

sophie og Mathematik om Vinteren, tilligemed lærde Sprog og Historie. De havde hjemme forsøgt at lære Mathematik af en Landmaaler, men intet begrebet deraf; de bleve ikke lidet overraskede, ved vor brave Wolfs Foredrag at see, hvor klar denne Videnskab er, naar den rigtigt foredrages, og Tilhørerne ikke lade der mangle paa Opmærksomhed. I det at den ene af Brødrene havde en stor Forkjærlighed for Philosophien, og fandt den tillokkende endog under dens alvorlige Skikkelse, den anden derimod fandt en særdeles Glæde i Astronomie og Physik, og raadførte sig tillige med nogle andre elementaire mathematiske Bøger end Karstens Lærebog, hvorover der blev læst, bleve de istand til gjensidigen at hjelpe hinanden. Ved Examens tvende Prøver erholdt begge Udmærkelse under alle Examinatorerne. Endskjøndt deres Veie nu syntes at skilles ad, da den ene lagde sig efter Lovkyndigheden, den anden efter Medicinen, vare deres Studier dog ledsagede af en fortsat gjensidig Meddelelse. A. S. Ørsted lagde sig med en saadan Kraft efter Philosophien, at Broderen derved fandt det meget lettet for sig, ogsaa at gjøre Fremgang deri. Selv de Resultater af Lovkyndigheden, der kunne opfattes uden omstændelige Kundskaber i Faget, modtog denne af hiin. H. C. Ørsteds Studier i Naturlæren bleve ligesaalidet Broderen fremmede, saa at de ligesaameget forbandtes ved et aandeligt Broderbaand som ved Blodets. Da de som Beslægtede med Stifteren af Ehlers's Collegium tidligt havde faaet Plads i dette, i Huset hos en Søster af deres Fader havde frit Bord, og snart begyndte at manuducere til den philosophiske Examen, A. S. Ø. lidt senere ogsaa til juridisk, fandt de Leilighed, at tilfredsstille deres videnskabelige Fornødenheder, uden at bebyrde Faderen, der havde mange Børn at opdrage. Deres Bogsamling voxte derfor Aar for Aar betydeligt. Maaskee vil man finde det mærkeligt nok, at de i al den Tid, de boede sammen, nemlig indtil Aaret 1800, havde fælles Casse, og aldrig havde Stridigheder over dens Brug. Til deres daglige Omgang fra 1797 af, hørte Oehlenschläger, som boede og spiste til Middag i samme Huus, hvor de spiste. Man forestiller sig let

at deres tidligere Kjærlighed for Poesie maatte finde ny Næring i dette Bekjendtskab, der indflettede saa mangen poetisk Nydelse i deres daglige Liv.

Vi komme nu til det Særegne i H. C. Ørsteds Levnet. I Aaret 1796, i det andet Aar efter at han var bleven Student, udarbeidede han et Priisskrift over den af Universitetet udsatte Opgave: at vise hvorledes det prosaiske Sprog fordærves ved alt for meget at nærme sig det poetiske. For dette Skrift tilkjendtes ham Præmien ved Høitideligheden for Kongens Fødselsdag 1797. Dette Ungdomsarbeide indrykkedes i Minerva. Han fortsatte ogsaa sine Øvelser i Digtekunsten, og lod nogle Smaadigte uden Navn indrykke i et Tidsskrift; men han følte dog stedse at Digtekunstens Udøvelse ei var hans sande Kald. I samme Aar underkastede han sig den pharmaceutiske Examen, hvorom Tode i sin medico-chirurgisches Journal gav en Efterretning, under Titel: ein ausgezeichnetes Apothekerexamen. Ved samme Aars Slutning udarbeidede Ø. et Priisskrift over Universitetets medicinske Opgave: Modervandets Oprindelse, Natur og Nytte, hvorfor Præmien tilkjendtes ham 1798. Det er trykt i physisk-oeconomisk og medico-chirurgisk Bibliothek. I dette Aar udarbeidede han tillige en Afhandling for philosophisk Repertorium, der ogsaa trykkes særskilt, under Titel: Grundtrækkene af Naturmetaphysiken. Forf. opstillede der Naturmetaphysiken efter en fra den Kantiske noget forskjellig Plan. I Efteraaret 1799 erholdt han den philosophiske Doctor-Grad, efter at have forsvaret sin Disputats de forma metaphysices elementaris naturæ externæ. Til det Skandinaviske Selskab leverede han blandt Andet en Recension over Gadolins Indledning i Chemien, hvori han fremsatte den, siden overalt antagne Tanke, at de Stoffer, man skjelnede som Ætsk (Alkalier) og Jordarter, udgjøre een Classe. I Aaret 1800 bestyrede han Justitsraad Mantheis Apothek under dennes Udenlandsreise, og holdt, i hans Sted, Forelæsninger over Chemien ved det chirurgiske Akademie. Det bør her ikke forbigaaes, at han skylder denne sin gamle Ven Meget for den Opmuntring og de Raad, han modtog af ham ved Begyndelse af sin Bane.

Samme Aar læste han ogsaa om Sommeren over Naturmetaphysiken, og beskikkedes til pharmaceutisk Adjunct ved det medicinske Facultet. Det var ligeledes dette Aar, hvori Voltas berømte galvaniske Søile bekjendtgjordes, og overalt foranledigede saa mange nye Forsøg. I disse deeltog ogsaa H. C. Ørsted, og udtænkte en egen Indretning, hvorved Syrernes store Virksomhed i Frembringelsen af den galvaniske Elektricitet viistes. Han viiste ogsaa, at naar den Voltaiske Søiles Ledere frembringe samme Forandring i en farvet Vædske, som Syre og Æsk (Alkali), saa kommer Farvens Ligevægt tilbage, saasnart alle Delene fuldkommen sammenblandes, saa at de ved Lederne udviklede modsatte Virkninger just ere i den Proportion, at de hæve hinanden. I Aaret 1801 tiltraadte han en Udenlandsreise. Paa denne Reise, hvorfra han kom tilbage ved Slutningen af 1803, besøgte han en stor Deel af Tydskland, Frankrig og Holland. Hans Reise faldt i en mærkværdig videnskabelig Gjæringstid. Den nyere Philosophie havde givet Aanderne et nyt Sving, og opvakt mange store Anelser om en høiere Indsigt. Volta havde sat sin Støtte som Grændseskjæl mellem det gamle og nye Aarhundredes Naturlære. Winterl havde udgivet sine Prolusiones in chemiam seculi decimi noni, en Bog fuld af store Tanker, men hvis Læsning man havde fundet saa lidet tiltrækkende, at den unge danske Reisende paa en viis Maade kunde siges at være den, der indførte den ungarske Chemiker blandt de Tydske. Opfyldt med Begeistring for en vidtudseende Fremtids Tilstand i Videnskaben, fandt han i en Tid, hvori der var saa stor Bevægelse i Videnskaben, overalt en let Adgang. Det vilde føre langt over en kort Levnetsbeskrivelses Grændser, at give en nogenlunde fuldstændig Forestilling om denne Reise; men det vil allerede give Læsere, der kjende de Tiders berømte Navne, nogen Forestilling om det Lærerige og Nydelsesfulde i en saadan Reise, naar man fremfører for deres Øine Rækken af de da navnkundige, og deels med fuldkommen Ret, deels med Uret berømte Mænd. Disse vare i Kiel: Reinholdt, i Hamburg: Reimarus, i Harlem: Westrumb, i Cas=

fel: Schaub, i Göttingen: Blumenbach, Maier, Bechmann, Gmelin, i Erfurt: Tromsdorff, Buchholz, Bernhardi, i Jena: Schelling, A. W. Schlegel og F. Schlegel, Gøttling, Voigt, Lenz, Loder, Ersh, Batsh, Froriep; i Leipzig: Platner, Hindenburg, Eschenbach; i Halle: Curt Sprengel, Niemeier, Gilbert, Reil, Klügel; i Berlin: Klaproth, Hermbstedt, Rose, Mineralogen Karsten, Erman, Fisher, Simon, Benjamin Richter, A. N. Scherer, Bode, Wildenow, Marcus Hertz, Fichte, Schleiermacher, Bendavid, Feßler, Erhardt; i Dresden: Tieck; i Freiberg Werner, Trebra, Charpentier den ældre, Lampadius; i Bamberg: Marcus og Döllinger; i Erlangen: Schreber, Hildebrandt, Orttof, i Regensburg: Placidus Heinrich; i Landshut Roeshlaub; i Salzburg: Hartenkiel, v. Moll, Vierthaler, Wagner; i München: Rumford, Franz Bader, Imhoff; i Stuttgard: Jäger, i Tübingen: Kielmeier, Autenrieth, Storr, Böhnenberger; i Carlsruhe: Borckmann, den ældre og yngre. Af unge senere berømte Mænd, gjorde han Bekjendtskab med Mineralogen Haußmann og Weiß, af hvilke han især meget da og siden har havt Leilighed til at leve sammen med Weiß. Af alle hans Bekjendtskaber blev især det, han stiftede med J. W. Ritter, som dengang var i sin Berømmelses største Høide, ham vigtigt. Efter faa Dages Bekjendtskab kom Ø. endog til at deeltage i Slutningen af den lange Række af Forsøg over Magnetismen, der Aaret efter bekjendtgjordes i Ritters „Beyträge zur näheren Kenntniß des Galvanismus". Den Deel af Forsøgene, hvori Ø. deeltog, var vel ikke skikket til at give ham fuld Tillid til det deraf uddragne Resultat; men desto mere stolede han paa den hele Række af gjentagne Forsøg, som Ritter tidligere havde foretaget; saa at han først efter flere Aar, ved egne og andres gjentagne Forsøg, overbeviiste sig om deres Unøiagtighed. Jomere han

havde seet Beviser paa Ritters Flid i hans Forsøg og hans fine Iagttagelsesaand, jo nødigere vilde han troe, at han saa ganske havde ladet sig vildlede af sin forud indtagne Indbildningskraft; en Ting, som senere alt for ofte hendte denne i øvrigt saa høitbegavede Mand. Under sit Ophold i Tydskland udarbeidede Ø. et Skrift over Winterls chemiske System, og søgte at vise, at dets vigtigste Læresætninger lade sig bevise af andre Erfaringer end Winterls, der ikke havde den udfordrede Paalidelighed. Han kaldte Skriftet Materialien für die Chemie des neunzehnten Jahrhunderts, 1 Heft; og opfordrede til at underkaste Winterls Arbeide nærmere Prøvelse, hvortil de følgende Hefter skulde bidrage. Ved Skriftets Trykning, som skete i Forfatterens Fraværelse, foregik et synderligt Uheld, at det 3die af Manuskriptets Hefter blev omsat med det andet, hvorved en meget forvirrende Uorden opkom. Desuagtet blev Skriftet ei ganske uden Virkning; og Winterl tilegnede, som en Tak for samme, Ørsted sin 1804 udgivne, ved Schuster af det Latinske oversatte, Darstellung der vier Bestandtheile der anorganischen Natur. Winterl var en Mand af store Tanker, men uden skarp Opfatning af det Enkelte. Hans Forsøg, om man vil kalde dem saa, ere uden Værd; men hans vidtskuende Aand havde i den ham foreliggende Masse af chemiske Kundskaber seet den samme Sammenhæng, som de galvaniske Opdagelser viiste andre Chemikere. Hans System er virkeligt det samme, som det man nu kalder det elektrochemiske, kun at det deels er mere omfattende, deels har mange Udvexter. Nogle Chemikere ville vel ikke tilstaae, at det elektrochemiske System havde været til, før visse afgjørende Forsøg, hvorved det, ligesom paanødtes alle Experimentatorer; men denne Laboratoriumsanskuelse gjelder ikke udenfor Værkstedet. Bekjendtgjørelsen af en ny Tanke er ligesaavel en Begivenhed, som Bekjendtgjørelsen af et nyt Forsøg; ja dette faaer kun sin Betydning, der kan være meget stor eller meget ringe, ved dets Forhold til Tankeverdenen. Det elektrochemiske Systems Grundtanke har været avlet i flere Hoveder, endog før Rit-

ter og Winterl, men diſſe to have, hver paa ſin eiendommelige Maade, fremſat den i et allerede betydeligt Omfang. Viſtnok var deres Syſtem mindre fuldendt end det man nu kalder elektrochemiſk Theorie; men derfor er denne baade i Navn og Indhold ligeſaa eenſidig ſom den antiphlogiſtiſke, hvis ſtore Fortjeneſter iøvrigt ingen Upartiſk vil nægte; ja ſom endog havde mere Nyhedsfortjeneſte end det electrochemiſke. I Aaret 1802 og 1803 opholdt Ø. ſig i Paris, og hørte der Fourcroy, Vauquelin, Charles, Hauy, Cuvier m. fl. Foruden Naturvidenſkaben, gjorde han ogſaa det franſke Sprog, og dets Litteratur til Gjenſtanden for ſine Studier. Vel havde han fra Tydſkland medbragt en ſtærk Fordom mod det franſke Sprog, og anſlog i lang Tid dets Ufuldkommenheder høiere, dets Fordele mindre høit, end billigt; men han fandt dog ſnart, at dets Beſtræbelſer efter den høieſte Grad af Klarhed fortjener Efterligning; ſaa at han holdt for, at han ogſaa ſom danſk Skribent vilde vinde ved at have øvet ſig i det franſke Sprogs ſtrænge Fordringer paa Fattelighed og Nøiagtighed; Dyder i Stilen han altid havde ſat høi Priis paa, da han ſaa ofte havde ſeet ubeſtemte og umodne Tanker, indhyllede i et tilſvarende Sprog, udgivne før Dybſind. Derimod troede han, at man ikke burde efterligne dem i Vidtløftigheden af Foredraget, der gjør det byrdefuldt for tænkende Læſere, uden at man derved, ſom man dog tilſigter, vinder i Klarhed, der bedſt opnaaes, naar det lykkes at ſætte det rette Ord paa det rette Sted.

Ritter gav ham en ſærdeles Anledning til at drive diſſe Øvelſer videre, end han ellers havde foreſat ſig. Nappleon havde ſom førſte Conſul, gjennem det franſke Inſtitut, ladet udſætte en aarlig Priis af 3000 Franc for den vigtigſte elektriſke eller galvaniſke Opdagelſe heri, der kunde antages for ligeſaa vigtig ſom Franklins eller Voltas. Ritter havde dengang opdaget ſin Ladningsſtøtte, der vel ſyntes at fortjene den aarlige Priis. Han ſkrev derover en Afhandling i ſit ſædvanlige dunkle Foredrag, og bad Ø. at overſætte den. Ordlydende var dette umuligt; han omdannede

den ganſke til en Franſk Afhandling, ſom Ritter ſiden erklærede, at han forſtod bedre end ſin egen. Ingen erholdt det Aar Priſen, da det franſke Inſtitut troede, at man kunde betragte Ritters Forſøg, ſom ligebetydende med adſkillige ældre. Ø. bekjendtgjorde derpaa nogle Forſøg for at modbeviſe denne Mening; men dengang uden Virkning. Imidlertid ſynes de ſeneſte Aar fuldkomment at have tilkjendt Ritters Forſøg den dengang dem frakjendte Vigtighed. Ritter havde ogſaa meddeelt Ø. det Forſøg, at en galvaniſk ladet Metaltraad antog en Stilling ſom Magnetnaalen og gjorde derfor Paaſtand paa den ſtore Priis; men dette Forſøg befandtes ikke rigtigt. Fra Paris gik Ø. over Holland, hvor han gjorde Bekjendtſkab med de fornemſte Lærde i ſit Fag: Van Mons, i Brüſſel, Brugmans i Leiden, van Marum i Haarlem, van Shwinden i Amſterdam, tilbage til Danmark, hvor han ankom i Januar 1804. I den Tid eiede Univerſitetet intet phyſiſk Cabinet; thi det, ſom Kratzenſtein havde legeret det, var allerede brændt 1795. Aasheim, ſom ſenere havde havt den phyſiſke Læreſtol, var død 1801; og hans Poſt beſørgedes nu proviſoriſk af den daværende Profeſſor i Aſtronomien. Ø. gjorde ſig derfor Haab om at faae Profeſſorembedet i Phyſiken; men Univerſitetets daværende Chef, der troede om ham, at han mere var Naturphiloſoph end Phyſiker, og derfor i de førſte Aar ikke vilde indſtille ham til dette Embede, anbefalede ham dog til en aarlig Indtægt af 300 Rbd. paa 3 Aar, og ligeſaa meget til Experimenter. Et lykkeligt Tilfælde havde paa ſamme Tid bragt en Inſtrumentſamling i Ørſteds Hænder, nemlig en Samling af ſkjønne elektriſke Inſtrumenter, ſom Kongen havde kjøbt af Licentiatus Buntzen, og havde overdraget Brødrene Henrik og Jacob Steffens, den førſte den berømte Naturphiloſoph, den anden Artilleriſten, der døde ſom Major ved Ingenieurcorpſet. Diſſe overdroge venſkabeligſt Samlingen til Ø., ſom ſtrax benyttede den til at holde Forelæsninger over Elektricitet, Galvanismus og Magnetismus. Han foredrog heri tillige Theorien om Varme,

Lys og Forbrænding, for saa vidt disse lade sig udlede af samme Kræfter som Elektricitet, Galvanismus og Magnetismus, og kaldte den Theorie der udleder alle disse og alle chemiske Virkninger af de samme Grundkræfter, den dynamiske. Han havde mange lærde og udmærkede Mænd blandt sine Tilhørere, ved disse Forelæsninger. Siden holdt han hvert Halvaar Forelæsninger over Naturlærens forskjellige Dele, og udviklede derved mere det chemiske System, han deels havde søgt af Ritter og Winterl, deels selv havde dannet sig. I det Skandinaviske Selskabs Skrifter meddeelte han adskillige didhenhørende Afhandlinger, nemlig: Om Overeenstemmelsen mellem de elektriske Figurer og de organiske Former; 1805 1ste Bind; Nye Undersøgelse over det Spørgsmaal: Hvad er Chemie? 1805 2det Bind; Betragtninger over Chemiens Historie. 1807 2det Bind, en Forelæsning holdt for en talrig Forsamling i Begyndelsen af Vinterhalvaaret 1805-6. Dette, som ogsaa er oversat i Gehlens Journal 6 Bind, betragter han, uagtet mange Ufuldkommenheder, med en vis Forkjærlighed, fordi dens Indhold staaer i den inderligste Sammenhæng med hans videnskabelige Liv. Han havde i en ung Alder allerede gjennemlevet saa mange Omveltninger i sin Videnskab. Medens han som Dreng læste chemiske Bøger, hvoraf ingen vare ganske nye, handledes der kun om det phlogistiske System; som ung Student lærte han det antiphlogistiske System at kjende, og blev aldeles indtaget deraf. Førend han var 24 Aar havde allerede Voltas store Opdagelse, Ritters aandrige Arbeider, og Winterls dristige Lærebygning, indgydet ham den Overbeviisning, at den antiphlogistiske Lære ikke kunde bestaae. Hans fortsatte Undersøgelser havde heri bestyrket ham. I samme Tidsløb havde han seet Kants System halv fortrængt af Fichtes, Fichtes af Schellings. I Poesien var paa samme Tid de største Forandringer foregaaede. Samtidig dermed vedvarede endnu de ved Browns System fremkaldte store Stridigheder i Medicinen. Føie vi nu hertil de overordentlige Omskiftninger i politiske Anskuelser, der havde udmærket samme Tid, saa ind-

ſeer man let, at den, hvis Aand med Begjerlighed havde deeltaget i disse Begivenheder, maatte føle Trang til at besvare ſig det Spørgsmaal: Gives der midt i al denne Omſkiftning ikke dog en ſtadig Sandhed. Ø. var ved ſit Livs Begivenheder paa en fortrinlig Maade bleven opfordret til at tænke herover. Han havde, ſaavel paa ſin Reiſe, ſom hjemme, havt Omgang, og tildeels meget venſkabelig, med Mænd af de meeſt modſatte Partier, havde ſeet og beklaget den Heftighed, hvormed de, i Tale ſom i Skrift, behandlede hinanden, og det tit for Ting, der forekom ham mindre væſentlige; han troede derfor at en alvorlig Overveielſe af de hinanden fortrængende Syſtemers egentlige Væſen, maatte have noget Forſonende, og rette alle Kræfterne mod det Maal, ſamtlige Videnſkabens Dyrkere have at efterſtræbe. Han ſøgte i den omtalte Afhandling at viſe, at enhver Theorie, der har været antaget af tænkende Mænd, indeholder en aandelig Beſkuelſe af Tingenes Sammenhæng, en Kundſkab om Naturens Love, om Fornuften i Naturen. Dette Sande lykkes det dog ſjeldent at udtrykke ſaa reent, og frit for al Tilſætning, at det uden Berigtigelſe i Fremſtillingen kan gaae fra Tidsalder til Tidsaldere; men dette maa ikke lægges Mænd eller Tidsaldere til Laſt, men forklares af de høiere Love, der ere foreſkrevne det Aandeliges Udvikling paa Jorden. Forfatteren ſeer nu, efter 20 Aars Forløb, at han ikke har virket meget med ſin Afhandling, og ſeer tillige vel, at Udarbeidelſen ikke berettigede ham til de Forventninger, hvormed han udſendte den; men at den af Mange er bleven læſt meget ſlet, har han ogſaa havt Erfaring om.

I de ſamme Aaringer viſte han ogſaa, at Elektricitetens Udbredelſe i Lederne, gode og ſlette, ſkeer ved en fremſkridende Forſtyrring og Gjenopretteſe af Ligevægten, ikke ved en eensformig Strøm. Den korte Meddeelelſe findes i Voigts Magazin og overſat i de la Metheries Journal de Physique 1806. Ved en Underſøgelſe over Klangfigurerne fandt han, at, naar man danner dem ved Hjelp af Hexemeel, viſer ſig deri en ſtor Mængde af ſmaa Bevægelſer, der vare undgaaede Chladni. Han anmældte dette i et Brev

til Ritter, ſom indrykkede Beretningen i Voigts Magazin für Naturwiſſenſchaft B. 9, og tilføiede ſine videre Udſigter over fremtidige Underſøgelſer. Senere forfattede Ø. en udførlig Afhandling over Gjenſtanden, der findes i det danſke Videnſk. Selſk. nye Skrifter, og overſat i Gehlens Journal. Disſe Underſøgelſer over Tonerne ledte ham tillige til en philoſophiſk Underſøgelſe over den Fornøielſe, der frembringes ved Tonerne. Han ſkrev derover en Samtale, ſom ſenere i Aaret 1808 indrykkedes i det Skandinaviſke Selſkabs Skrifter. Slutningen deraf ønſker han nu at give en nye Udførelſe. Ved at foretage Forſøg over Winterls ſaakaldte Andronia, opdagede han, at Luftarter og Dampe ikke letteligen ſkille ſig fra Vædſker, uden hvor Delene ere i Berøring med et faſt Legeme, eller naar Vædſkerne bevæges. Afhandlingen findes i Gehlens Journal 1806. I en Afhandling kaldet: die Reiche der Säuren und Baſen, i Gehlens Journal, fremſatte han ſine Meninger over adſkillige vigtige Punkter af den nyere chemiſke Theorie. Disſe Arbeider, ſaavel ſom de Forelæsninger, han fortſat holdt, banede ham Veien til Profeſſorembedet, ſom han erholdt 1806. Den Inſtrumentſamling, han havde til Brug, var imidlertid bleven forøget, med et Laan af Inſtrumenter, tilhørende det Claſſenſke Fideicommis. Dette Laan ſkyldte han iſær Major Steffens's, Venſkab. Denne havde dem til Laans ved Artilleriecadetternes Underviisning, og lod nu disſe opſtille ved Siden af Samlingen i Ø's. Locale.

Ø. var lykkelig nok til, under alle disſe Foretagender, ikke at rives bort fra Philoſophie og Poeſie. Hans egne Beſtræbelſer fandt en kraftig Underſtøttelſe i den Kreds, hvori han levede, og ſom iſær dannedes af Steffens, Oehlenſchläger, og hans egen Broder, tillige med dennes aandrige Kone Sophie Oehlenſchläger. Adſkillige andre talentfulde Mænd blandede ſig ogſaa ofte deri, og undertiden oplivedes den af udmærkede Fremmede, hvoriblandt Fichte, ſom i Aaret 1806 opholdt ſig nogle Uger her. Ogſaa Baggeſen kom et Aars Tid i denne Kreds, og Ø. fandt naturligviis hans aandrige Omgang meget

tillokkende; men afbrød den formedelſt Uoverensſtemmelſe i Grundſætninger.

Ørſteds Midler til at foretage Underſøgelſer voxte nu mærkeligt. Han havde indtil Efteraaret 1807 ſelv leiet en Forelæsningsſal, og Pladſen for Inſtrumenterne, han brugte; nu erholdt han et udvidet Locale, og kort efter laante Juſtitsraad Manthey, der havde taget Bopæl paa Landet, en Deel af ſine koſtbare Inſtrumenter til Samlingen. Nogle andre Formerelſer kom til ved Kongelig Gavnmildhed. Ø. blev nu ogſaa Lærer for Landcadetkorpſet, og holdt et Par Aar Forelæsninger for Adjointerne af Generalſtaben. Ved alt dette blev han i Stand til, rigeligere at ſørge for ſine videnſkabelige Fornødenheder. I Aaret 1809 udgav han den førſte Deel af ſin Lærebog i Phyſiken, indeholdende denne Videnſkabs mechaniſke Deel. Bogen kan med Henſyn paa Naturlærens mechaniſke Deel betragtes ſom et Heelt, uagtet den ſom Lærebog i ſelve Phyſiken er bleven et Brudſtykke. Fortſættelſen, nemlig den chemiſke Deel, blev afbrudt ved en Reiſe, og ſiden videre ſtandſet ved de ſtore Fremſkridt, Videnſkaben hvert Aar gjorde, og ſom beſtandigt henpegede paa ſtore og meget væſentlige Huller i Videnſkaben, hvilke han tildeels ſtræbte at udfylde ved egne Underſøgelſer. Førend den nysnævnte Reiſe, udgav han endnu i Aaret 1811 en ny philoſophiſk Indledning til Naturlæren. I dette lille Skrift ſtræbte han, med al den Klarhed, der ſtod i hans Magt, at fremſtille den Naturlærens Philoſophie, han ſelv havde uddannet ſig, ſom Frugten af den Eftertanke, hvortil Tidsalderens ſtridende philoſophiſke Syſtemer, ſammenholdte med Erfaringsnaturlæren, havde opfordret ham.

Hans anden Reiſe foregik i 1812 og 1813, og gik førſt over Hamburg til Berlin. Det var kun hans Henſigt at opholde ſig der i kort Tid; men et videnſkabeligt Arbeide, ſom han havde tænkt at opſætte længere, opholdt ham uformodentlig. Han blev nemlig her nøie bekjendt med Niebuhr, den berømte Reiſendes berømte Søn. Denne ſjeldne Lærde, der er bekjendt næſten med enhver Videnſkab, havde heller ikke forſømt Chemien. Nogle Samtaler over Videnſkabens Theorie gav Ø.

Anledning til at laane ham nogle af sine Arbeider, hvoriblandt en, det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab forelæst Afhandling over Chemicus Theorie. Niebuhr raadte Ø. med megen Varme til at udgive denne Afhandling paa Tydsk, og skaffede ham en Forlægger dertil. Ø. forlængede nu sit Ophold i Berlin, for at omarbeide og og udvide sit Arbeide. Fri for de Forretninger, der indskrænkede hans Tid hjemme, blev han istand til at tilendebringe sine: Ansichten der chemischen Naturgesetze, en Bog paa omtrent 18 Ark, i 10 Uger. Fra Berlin gjorde han, i Selskab med den berømte Physiker Erman, en Reise gjennem det sydlige Tydskland til Mainz, og derfra ned ad Rhinen til Cølln, hvorfra han siden alene reiste til Paris. Her modtog han det Tilbud af Marcell de Serres, at de i Forening skulde oversætte paa Fransk de i Berlin udkomne: Ansichten der chemishen Naturgesetze. Da de Serres kun forstod det Tydske ufuldkomment, og endnu mindre af Materien, skjønt Naturforsker, og, da han endeligen heller ikke skrev sit eget Sprog med den logiske Strænghed, det bør skrives, gav denne Oversættelse Ø. meget at bestille. Desuden maatte ogsaa Meget deri omarbeides med Hensyn paa den store Uliighed, der finder Sted mellem de Meninger, man kunde forudsætte blandt franske og blandt tydske Læsere. Medens Ø. om Dagen benyttede Parises mange Lærdomsanstalter, anvendte han Aftenerne paa dette Arbeide, og paa at gjøre sig mere fortrolig med den franske Litteratur. Skriftets Titel, som ikke let lod sig oversætte paa Fransk, blev forvandlet til Recherches sur l'identité des forces électriques et chimiques. Kort efter at dette Skrift var udkommet tilegnede van Mons ham, tillige med Berzelius, sin Oversættelse af Davys Chemie. I Sommeren 1813 kom han over Holland tilbage til Kjøbenhavn; og holdt i den sidste Deel af Sommerhalvaaret, foruden sine sædvanlige Forelæsninger, ogsaa offentlige Forelæsninger, over Videnskabernes Aand. I Foraaret 1814 giftede han sig med Jomfru Inger Birgitte Ballum, Datter af afdøde Pastor Ballum i Kjeldby-Magle paa Møen, og er ved hende en lykkelig Mand og Fader.

I Aaret 1814 indlod han ſig i en meget alvorlig Striid mod Grundtvig. Striden angik iſær den Maade, hvorpaa denne Skribent anvendte Bibelen til at bedømme Mænd og Begivenheder, og hvortil det naturligviis ikke er nok at kjende Bibelen, og at have hiſtoriſk Læsning, men hvortil ogſaa en af forudfattede Meninger ubeſtukken, og af en ſund og øvet Dømmekraft ledet Opfatning af Menneſkers Foretagenders og Tidsalderes Character udkræves. Stridens Gang kan her ikke videre udvikles, uden paa en Maade at fælde en Dom i Sagen, hvilken ingen Part bør tillade ſig. Om altſaa Ø. med Rette nægtede ſin Modſtander de Egenſkaber, der udfordres til at fælde Dom over de henrundne og nærværende Tider, maa Andre bedømme. Endſkjønt Striden ikke angik nogen Religionsmening, ſammenknytter Dommen derover ſig dog let med den aandelige Gjæring, ſom da var begyndt, og ſiden mere er voxet end aftaget; ſaa at den Tid, hvor man vil komme til Klarhed og Ro, ſynes endnu ei at være nær. Forfatteren af Stridsſkrifter kan derfor ikke vide om en kommende Tid vil give ham Ret; men, er han ſig bevidſt at være gaaet til Værks med uforbeholden Redelighed, og med Afſky for alle uædle Vaaben, kan han ſee denne Dom med Rolighed i Møde.

I ſamme Aar tilfaldt det Ø. at holde Tale ved Univerſitetet paa Reformationshøitiden. Hertil udarbeidede han et Program, over det chemiſke Kunſtſprog i de gothiſk-germaniſke Sprog. Han ſøgte deri at viſe, hvorledes diſſe Sprog, der havde dannet deres chemiſke Kunſtudtryk ved en ei alt for heldig Overſættelſe af Græſk-Franſke Udtryk kunde danne ſig et eget, uddraget af Rodord, diſſe Sprog have fælles. Det var vel for meget ventet, om man vilde troe at kunne overtale ſaa mange Folkeſlags til at antage et paa fælles Grundlag bygget Kunſtſprog; men dette Arbeide vil maaſkee, naar Videnſkabens hurtige Gang medfører nye Omdannelſer i Kunſtſproget, erindre Chemikerne blandt hvilke man ſjeldent træffer Sproggrandſkere, om adſkillige forhen overſeete Punkter. Talen, ſom han ved denne Leilighed holdt, fremſtillede Viden=

skabernes Dyrkelse, som en Religionsudøvelse, og indeholder i Korthed Forfatterens Tanker om den indvortes Sammenhæng mellem det Sande, det Skjønne og det Gode, og disses fælles guddommelige Kilde. I Begyndelsen af 1815 valgtes Ø. til Secretair i det Kongel. Videnskabernes Selskab, og i samme Aar udnævntes han til Ridder af Dannebrogen. Samme Aar begyndte han ogsaa en Række af Maanedsforelæsninger, som han endnu bestandigt forsætter, og hvori han efterhaanden meddeler de nye Opdagelser, der skee i den experimentale Naturvidenskab. I disse og de nærmest følgende Aar vare hans videnskabelige Undersøgelser meget indskrænkede ved Antallet af hans daglige Forretninger. I nogle Vintre efter hinanden holdt han de fleste Dage 5 Timer Forelæsninger; om Sommeren 2 til 3 Timer; blandt andet holdt han i Vinteren 1815-16, efter Begjæring af adskillige Herrer af corps diplomatique tydske Forelæsninger over Naturlæren. Omtrent paa samme Tid blev han ogsaa Lærer ved det Classenske Agerdyrkningsinstitut, og holdt indtil 1827, da denne Indretning forflyttedes til Falster, hver Vinter engang ugentlig Forelæsninger over Agerdyrkningchemien, i det Classenske Bibliothek. Han udtænkte og i denne Tid sit galvaniske Kobberkasseapparat, som han i Selskab med Etatsraad Esmarch udførte og prøvede ved Forsøg. Han udfandt ogsaa en ny Maade til at sprænge Miner. Ligeledes fremsatte han i Olufsens Annaler Theorien af Viinfabrikation af indenlandske Frugter. Herved udførtes senere 1821-24 Forsøg paa Landhuusholdningsselskabets Bekostning, af Dannebrogsmand Brøndum, hvorved det viste sig, at den efter rigtige Grundsætninger tillavede Æbleviin er bedre end de ringere Vine, som sælges hos Viinhandlerne, og sandsynligviis kunde bringes til større Fuldkommenhed. Det er den nysnævnte duelige Practiker, der af Øvrigheden er beskikket til at undervise dem, der ville nedsætte sig som Brændeviinsbrændere, og som til disses Veiledning har udgivet et Skrift, som Ø. har gjennemseet. Den Ubetydelighed, at gjennemsee et Skrift, skulde her ikke anføres, dersom det ikke var for at gjøre den Bemærkning,

at de fleste Skrifter over Næringsbrug ere saa lidet brugbare, fordi de enten ere skrevne af Videnskabsmænd, der ikke kunde kjende alle de Omstændigheder, hvorpaa der maa tages Hensyn, naar man skal give Næringsbrugeren paalidelige Raad, eller af blotte Praktikere, der hverken kunde give deres Foredrag den fornødne Klarhed, eller forstaae behørigt at see bort fra det, som i deres Fremgangsmaade blot afhænger af Tid og Omstændigheder, og at vise hvad der er det Væsentlige i deres Kunst eller Haandtering. Naar altsaa en saadan Gjennemsigt skal være gavnlig, maa Videnskabsmanden hverken troe sig for lærd til at modtage Underretning af Næringsbrugeren, om hele Fremgangsmaaden i dennes Dont, ei heller Næringsbrugeren forbeholde sig Haandgreb eller Bemærkninger, uden hvilke Forskrifterne ei gavne. Overalt maa Videnskabsmand og Næringsbruger nærme sig fortroligt, for ret at forstaae hinanden. Den Nytte, Videnskabsmandens Deeltagelse i et saadant Arbeide kan stifte, er maaskee endnu allermeest den, at Grunden, hvorpaa Forskrifterne beroe, tydeligt udvikles; thi ingen Forskrift er saa fuldstændig, at der jo ved dens Udførelse møder uforudseete Omstændigheder, hvor kun Indsigt i Sagens Beskaffenhed kan afhjelpe Vanskeligheden. Kun den, som er hjemme i Videnskaben, kan give de faa videnskabelige Lærdomme, som i en bestemt Næringsbrug behøves, med saa lidet Omsvøb som muligt. Folk, som blot kjende Begyndelsesgrundene af Videnskaben, give næsten altid, ved slige Leiligheder for Meget, og dette indviklet i lærde Udtryk. Brøndum har, i sin Anviisning til Brændeviinsbrænderiet, meddeelt sin Erfaring med en i Bøger om Næringsbrug sjelden Troskab og Aabenhjertighed; og P. har stræbt at give Meddelelsen saa megen Klarhed, Orden og videnskabelig Begrundelse, som stod i hans Magt. Maaskee tør man her endnu tilføie en Levnetsløbet uvedkommende, men desuagtet ikke unyttig Bemærkning. Der gives Mange, der have fundet den Omhu, Regjeringen har viist for Brænderierne, at de, som ville nedsætte sig som Brændeviinsbrændere, først skulle undervises og derpaa endog examineres, alt for vidt dreven. Dersom de,

der have denne Tvivl, vilde erkyndige sig om Landets Brænderier, vilde de snart erfare, at denne Indretning allerede sparer Landet mange tusinde Tønder Korn aarligt, og med Tiden vil spare mere.

1817 udnævntes Ø. til Professor ordinarius og Medlem af Consistorium. I Aaret 1818 og atter 1819 gjorde han efter Kongelig Befaling, tilligemed Etatsraad Esmarch, en Undersøgelsesreise til Bornholm, for at undersøge dette Lands miniralske Produkter, især Jernsteenen og Steenkullene. Da den Mand, der skulde være den tredie i Commissionen, og være den egentlige Mineralog deri, ei vār tilstede, medtoge de, ifølge en allerhøieste mundtlig Tilladelse, vor nu saa udmærkede Geognost Dr. Forchhammer, der den Tid, som ungt Menneske, var Ø's. Amanuensis. Vel fulgte han dem uden at udnævnes til Medlen af Comissionen; men Ørsted og Esmarch søgte i deres, ogsaa ved Trykken bekjentgjorde Rapporter, at lægge for Dagen, hvor megen Deel han havde havt i deres Arbeide. Disse Beretninger havde den Lykke at erholde Hs. Maj. Kongens og vedkommende Collegiums Bifald; derimod synes en modsat Mening at have været gjængse i en stor Deel af Publikum. Den samme Bagvaskelse, som en Snees Aar tidligere traf andre Naturforskere, der havde givet ringe Forestillinger om Bornholms Mineralrige, traf nu dem, af en modsat Grund. Man tilskrev dem derhos en større Indflydelse, end den deres offentlige Meddelelser tilkjendegav, paa et uheldigt og aldrig til Virksomhed modnet Foretagende, at oprette en stor Steenkulsdrift paa Bornholm. Herved sigtes ikke til de hermed overeenstemmende senere trykte Angreeb, men blot til den stille vedligeholdte Fordom derimod. I Anledning af denne tør vel een af Forfatterne give sig og sine Medarbeidere det Vidnesbyrd, som den almindelige Stemme paa Bornholm vil bekræfte, at de under deres Ophold, der udgjorde meer end 10 Uger, med ufortrøden Iver og med Tilsidesættelse af alle Beqvemmeligheder, undersøgte enhver Egn paa Øen. De trykte Beretninger ville bevidne, at de ikke have afveget fra deres Forgjængere, uden at give Grunde, og, at de havde ladet hine vedercontent

fares al mulig Agtelse, ved at vise, at det især var de nyere Opdagelser, og den længere Tid man havde anvendt paa Undersøgelsen, der gave Anledning til Berigtigelserne. Tvivlesygen hos Publikum gik dog saa vidt, at man ikke troede at den anbefalede Jernsteen paa Bornholm var kulsurt Jernoxilte, uagtet den chemiske Analyse, som af enhver Chemiker kan eftergjøres, sagde det. Ligesaalidt vilde man troe at denne Jernsteen hører til de fortrinligste, hvoraf England drager sit uhyre Jernforraad, og nogle af de fortrinligste Jernværker i andre Lande vedligeholdes. Man tvivlede om, at man fra smaa Forsøg kunde slutte til Udbyttet i det Store, uagtet hele Proberkunstens Anvendelse i Hyttevæsenet beroer derpaa. Man bragte omkring, at Beretningen skulde sige, at de bornholmske Kul vare lige saa gode som de engelske, endskjøndt der staaer trykt, at de ikke ere saa gode. Mod det tusindtungede Rygte kan man ikke stride; men maa være glad, naar det lyver om trykte Bøger, der ligge til Nutidens og Efterverdens Gjennemsigt. Naturligviis ere disse Undersøgelsers Ophavsmænd langt fra at holde alle deres Bestemmelser for lige sikkre. De yttrede allerede i den anden Beretning, at de ikke fandt deres Jagttagelser at være i væsentlig Strid med Wahlenbergs Mening, at de skaanske Kul, med hvis Forekomst de fandt de bornholmskes saa overeenstemmende, henhørte til Kridtdannelsen; thi Hovedsagen i deres Paastand var især, at de Mineraloger havde Uret, som antoge at de bornholmske Kul laae i et opskyllet Land. De meente iøvrigt at de bornholmske Kul vare ældre end Kridtdannelsen. Dr. Forchhammer har senere viist, at de bonrholmske Kul henhøre til en Kuldannelse, som ei var bekjendt, da Undersøgelserne foretoges, og som er noget ældre end Kridtet, men samtidig med Qvadersandstenens Kul; en Kulddannelse, som ogsaa i Tydskland har været miskjendt, indtil for faa Aar siden.

Under deres Ophold paa Bornholm formaaede de ogsaa Uhrmagerne i Rønne, at indgaae en Forening til at levere Uhre, der prøves og stemples af dertil valgte Formænd, hvorved det dog heller ikke formeentes Nogen, ogsaa at levere ustemplede Uhre. Fordelen ved de stemplede er, at Kjøberen har større Sikkerhed for deres God=

hed, og derfor villigt betaler dem lidt dyrere. Foretagendet understøttedes af Regjeringen, ved at lade de stemplede Uhre strax betale paa Bornholm, og siden at modtage Betalingen her, efter Udsalget, paa et dertil vedtaget Oplag. Selskabet har begyndt at samle sig en lille Capital, der med Tiden vil gjøre Regjeringens Understøttelse overflødig. Ogsaa i Altona og Hamburg ere i de sidste Aar en Deel Uhre solgte paa lige Maade. De bornholmske Uhrmageres Arbeider vinde deels herved, deels ved agtede Kunstneres Raad, meget i Omfang og Fuldkommenhed.

Aaret 1820 var det lykkeligste i Ø's. videnskabelige Liv. Det var i dette han opdagede Elektricitetens magnetiske Virkning. Han havde ifølge Tingenes store Sammenhæng allerede i sine tidligste Skrifter antaget at Magnetisme og Elektricitet frembringes ved de samme Kræfter. Denne Mening var iøvrigt ikke nye; men tvertimod vexelviis antaget og forkastet igjennem mere end to Aarhundreder; men hidindtil var det ikke lykket for Nogen af dem, der antoge Overeensstemmelsen, at finde et afgjørende Beviis derfor. Man havde i alle Forsøgene ventet at finde Magnetismen i Retningen af den elektriske Strøm, saa at Nord- og Sydmagnetisme skulde forholde sig enten ligefrem eller omvendt som positiv og negativ Elektricitet. Alle Forsøg havde viist at der paa denne Vei var intet at finde. Ø. sluttede derfor, at ligesom et Legem, der gjennemtrænges af en meget stærk elektrisk Strøm, udstraaler Lys og Varme til alle Sider, saaledes kunde det ogsaa forholde sig mod den magnetiske Virkning, han deri forudsatte. De Erfaringer, man allerede i et Aarhundrede havde havt, at Lynild havde forandret Polerne i Magnetnaale, den dog ei havde truffeu, bekræftede ham heri. Han bragtes først paa Tanken i Begyndelsen af 1820, da han skulde handle om Gjenstanden i en Række af Forelæsninger over Elektricitet, Galvanismus og Magnatismus. Han havde opstillet Redskaberne til Forsøget førend Forelæsningstimen, men kom ikke til at udføre det. Under Forelæsningen oplivedes hans Overbeviisning saaledes, at han tilbød sine Tilhørere strax at prøve Sagen. Udfaldet

ſvarede til Forventningen; men man erholdt ikkun en meget ſvag Virkning, og ingen beſtemt Lov kunde ſtrax opdages deri; kun ſaae man, at den elektriſke Strøm, ligeſom anden magnetiſk Virkning, gjennemtrængte Glas. Saalænge Forſøgene ikke vare mere talende, lod Erindringen om hvad der var hendt Franklin, Wilke, Ritter o. fl. ham frygte, at han ogſaa kunde være ſkuffet af Tilfældigheder. Bebyrdet, adſkillige Maaneder igjennem, med talrige Forretninger, vovede han ſig imidlertid ikke til videre Forſøg. Hvorvidt en vis Tilbøielighed til at udſætte Foretagender, og benytte ſine frie Øieblikke til at leve i Tankernes Rige, heri medvirkede, vil han ſelv ikke let kunne afgjøre. I Juli Maaned tog han Forſøgene for igjen, med en meget ſtor galvaniſk Kjæde af Kobberkaſſer, Zinkplader og forkyndet Syre, og havde til Vidner og deeltagende Venner Commandeur og Navigations-Directeur Wleugel og Etatsraad Esmarch. Man erholdt nu ſtrax en meget ſtor Virkning, og prøvede denne under forſkjellige Forhold; imidlertid udfordredes mange Dages Forſøg før han kunde finde den Lov, hvorefter Virkningen retter ſig. Saaſnart han havde fundet denne, iilte han at bekjendtgjøre ſit Arbeide. Dette ſkete ved et meget kort latinſk Program, paa to tættrykte Qvartblade, hvori han ſaaledes havde ſammentrængt Beſkrivelſen af ſine Forſøg, at man paa de mellemſte to Sider omtrent vil finde ligeſaa mange Forſøg antydede, ſom der er Linier. Dette Halvark ſendte han nu paa een Poſtdag til de for Videnſkaberne vigtigſte Steder i Europa. Forſøgene bleve ſnart gjentagne i alle Lande, hvor der gives Venner af Naturlæren. Og den ſtørſte Belønning, en Opfinder kan nyde, at ſee ſin Opfindelſe være Gjenſtanden for den flittigſte Grandſkning, ſee den udvidet og frugtbringende, blev ham i fuldeſte Maade til Deel. Tallet paa dem, ſom have ſkrevet over Elektromagnetismen, beløber ſig til meget over hundrede. Ved ſaa Manges forenede Beſtræbelſer har derfor ogſaa denne Lære allerede faaet en Udſtrækning, og en Rigdom paa Indhold, ſom overſtiger hvad man ſkulde vente af det korte Tidsløb af 7 Aar. Opfinderen modtog desuden Æresbelønninger fra forſkjellige fremmede

Steder. Mangfoldige lærde Selſkaber udnævnte ham til Medlem. Det Londoner-Videnſkabernes Selſkab ſendte ham den Copleyſke Medaille; det franſke Inſtitut, ſom nu ikke mere havde nogen galvaniſk Priis at tilkjende, gav ham, ſom overordentlig Belønning, den mathematiſke Claſſes Præmie, af en Medaille til 3000 Franc. Under alle diſſe Bifaldsbevidnelſer kunde Opfinderen ikke andet end dybt føle, at ſelv de Opdagelſer, vi med Flid ſøge, dog ikke ene ere Frugten af vor Beſtræbelſe, men ere betingede af en Række af Begivenheder, og en Tilſtand i den videnſkabelige Verden, der ſtaaer under en høiere Lov, end alle de han ſøger. I de nærmeſte paafølgende Aar fortſatte han vel ſine elektromagnetiſke Forſøg, men diſſe førte mere til yderligere Bekræftelſe af viſſe Foreſtillingsmaader, end gave nye Tillæg til Videnſkaben. Dog fandt han ved Anvendelſen af den ved Schweigger opdagede elektromagnetiſke Multiplikator, at naar to Legemer til ulige Tid inddyppes i en Vædſke, en elektriſk Strøm dannes.

Han vendte nu tilbage til Udarbeidelſen af ſin ny Lærebog i Phyſiken, hvorpaa han under mange Afbrydelſer havde arbeidet. Lærebogens Gjenſtande ſelv gave ham Anledning til nye Afbrydelſer. Ufuldkommenheden af Forſøgene over Vandets Sammentrykning havde allerede længe vakt hans Opmærkſomhed, og han havde gjort nogle Forſøg derover; men nu tog han dem atter frem, og udtænkte et Redſkab, hvori man baade kunde maale Sammentrykningens og de ſammentrykkende Kræfters Størrelſe, og hvori det Redſkab, der tjente til Vandets Sammentrykning ikke udvidedes eller leed nogen Forandring i ſin Figur. Dette Redſkab har han ſenere endnu givet nogle faa Forbedringer, og anvendt paa andre Vædſkers Sammentrykning.

I Aarene 1822 og 1823 gjorde han med Kgl. allernaadigſt Tilladelſe og Underſtøttelſe en ny Udenlandsreiſe, hvor de nyere Tiders Opdagelſer over Lyſet var en af hans vigtigſte Formaal. Hos Seebech i Berlin, Frauenhofer i München, Fresnell i Paris Brewster i Edinburg, blev han ved Dieſynet bekjendt med deres Forſøg. Reiſen gik over Altona og Hamburg, Berlin,

Halle, Jena, Weimar, Gotha, Erlangen, Nürnberg, München, Augsburg, Stuttgard, Strasburg til Paris. Siden gik den til England, hvor han besøgte London, Edinburg, Glasgow, Liverpool, Manchester, Derby, Birmingham, Oxford og Cambridge. I Efteraaret 1823 kom han over Dover, Calais, Loeven, Bremen, Altona og Kiel tilbage. I Paris udførte han i Selskab med Mathematikeren Baron Fourier nye Forsøg, over den af Seebech opdagede Thermoelektricitet. At denne Reise, hvor han havde havt Leilighed deels til at fornye saa mange kjære Bekjendtskaber, deels til at stifte mange nye og deriblandt med Europas meest udmærkede Mænd, behøver ikke at siges. Mange vigtige Instrumenter satte Kongelig Gavmildhed ham ogsaa istand til at bringe tilbage, til Brug for sine Undersøgelser.

Strax efter sin Hjemkomst fra sin Udenlandsreise, indbød han til et Selskab for Naturlærens Udbredelse. Hensigten af dette skulde være, at udbrede blandt hans Medborgere, af alle Stænder, Kundskab i den saa frugtbringende experimentale Naturvidenskab, hvilken han baade anseer som et af de største Dannelsesmidler, og som et af de vigtigste Befordringsmidler for Kunstflid. Han fandt ogsaa baade, saa vidt Tiderne tillod det, al ønskelig Opmuntring hos sine Medborgere, men ogsaa den Lykke, at Hs. Maj. Kongen, alle til Oplysningen sigtende Foretagenders oplyste Velynder, tillod det at kalde ham sin Beskytter, og at Videnskabernes ophøiede Ven, Hs. Kgl. Høihed Prinds Christian Frederik, paatog sig at være Selskabets Patron. Tør man slutte fra den korte Virksomhed af 3 Aar, har man ikke liden Grund til at haabe Meget for Fremtiden, af Medlemmernes Iver og Medborgernes Yndest.

I Vinteren 1823-24 holdt han, blandt flere Forelæsninger, ogsaa franske Forelæsninger over Naturlæren, for et Selskab, bestaaende meest af Fremmede, henhørende til corps diplomatique.

I Aaret 1824 udnævntes han til Dannebrogsmand.

I øvrigt have forskjellige videnskabelige Arbeider, sysselsat ham siden hans Hjemkomst. Man havde meget stærke Grunde til at antage et Metal i Leerjorden,

som i de andre Jordarter; men man havde endnu ingen tilstrækkelige Forsøg herover. Han banede sig hertil Vei, ved at udfinde en Fremgangsmaade, hvorved Leerets Metal optages af Chloret, og dermed danner en egen Forbindelse, ud af hvilken man siden skiller Metallet. Loven for Luftens Sammentrykning, at den forholder sig som de trykkende Kræfter, vidste man vel med Sikkerhed at gjelde for smaa Tryk; men Erfaringerne syntes at vise, at den ikke vilde gjelde for store. Over denne Gjenstand foretog han en Række af Forsøg, i Selskab med Capt. v. Svensson af Ingenieurene, og beviiste at Loven gjelder for alle Sammentrykningsgrader, saalænge indtil en Luftart nærmer sig Draabetilstanden. Over Vandets Sammentrykning ved meget store Kræfter har han udført en Række af Forsøg, der vise at Vandets Sammentrykning ogsaa meget nær forholder sig som de sammentrykkende Kræfter. Det samme viser sig ogsaa med andre Vædsker.

I samme Tidsløb fortsatte han ogsaa sine elektromagnetiske Forsøg, blandt andet udførte han nogle yderlige Forbedringer i den af Schweigger opfundne og af Nobili allerede forbedrede Multiplicator, og viiste, at man kunde dermed prøve Sølv, langt finere end paa Probeerstenen. Han har ogsaa nyligen udarbeidet paa Engelsk en Udsigt over hele Elektromagnetismen, dertil opfordret af Udgiveren af den Edinburger Encyklopædie. Maaskee tør her endnu en Opfindelse nævnes, der i sig selv var overmaade let, men som henhører til dem, hvormed Opfinderen med ringe Anstrængelse tilveiebringer megen Nytte. Man havde allerede i lang Tid indseet at Kirketaarne lide meget ved Klokkernes Ringning, og man havde udtænkt mange Maader til at aftvinge Klokkerne en Lyd, uden at lade dem trækkes: ogsaa her havde man nyligen udtænkt een, der havde visse Fortrin for de ældre; imidlertid var dog ingen af disse ganske tilfredsstillende. Ø. foreslog derfor en, paa Pendulsvingningernes Love grundet Indretning, hvorved Klokken modtager det selv samme Slags Stød, som af Knebelen, kun med den Forskjel, at ellers Klokkens store Masse bevæger sig, for

at ſtøde an mod Knebelen: her Knebelens ſammenligningsviis ringe Maſſe bevæger ſig, for at ramme Klokken. Udfaldet af Forſøg i det Store har viiſt, at Indretningen aldeles ſvarer til ſin Henſigt.

Det tør vel ikke anſees for overflødigt, at diſſe og lignende Træk anføres, da det baade hører til Videnſkabens Fuldkommenhed at virke gavnligt i Borgerſamfundet og det hos os endnu ikke er overflødigt, at Exempler herpaa fremhæves, da Videnſkaben kommer til at ſtifte deſto mere Nytte, jo mere Tillid Menneſkene fæſte til den. De maa gjennemtrænges af den Overbeviisning, at, næſt efter ſand Gudsfrygt, Menneſkelivets Forſkjønnelſe og Forædling er begrundet i Kunſter og Videnſkaber, og, at diſſe endogſaa virke til Bedſte for dem, ſom ſelv ei beſidde dem. I ſamme Grad, ſom dette fuldkomnere erkjendes, vil Fornuftens Rige fuldkomnere udbredes paa Jorden.

Ørſted*) (Anders Sandøe), Broder til den foregaaende, er født den 21de Dec. 1778 i Rudkjøbing paa Langeland, hvor hans Fader dengang var Apotheker. Hans Barndoms- og Ungdomsdannelſe ſtod i nøie Forbindelſe med Broderens, ſom har fremſtillet ſamme i hans ovenfor meddeelte Selvbiographie. Efterat Brødrene havde taget den philoſophiſke Examen betraadte hver ſin videnſkabelige Bane med en Duelighed og Kraft, der ledede dem til videnſkabelig og borgerlig Udmærkelſe. Den yngre Broder valgte Lovkyndigheden til ſit ſærſkilte Fag, men forbandt dermed Philoſophiens ivrigſte Dyrkelſe. Den Forkjærlighed for de philoſophiſke Videnſkaber, ſom alt tidligere havde yttret ſig hos ham, fik nu ny Næring ved hans juridiſke Studier. Conferentsraad Schlegel begyndte juſt den Tid at foredrage Naturens Ret efter den kritiſke Philoſophies Grundſæt-

*) Denne Biographie er tildeels grundet paa ſkriftlige Meddelelſer, ſom Etatsraad Ørſted ſelv, efter Begiering, har givet.

ninger. Disse Forelæsninger, der ogsaa gik ind i den af Kant saakaldte Sædernes Metaphysik, og, i Forbindelse dermed, berørte det speculative Grundlag for Kants hele System, fremkaldte, i Forening med andre den daværende Tids Impulser, hos de mere opvakte Studerende en levende Interesse for den kantiske Philosophie. Det høieste Moralprincip, Retsprincipet, den menneskelige Frihed, Beviserne for Guds Tilværelse og Sjelens Udødelighed, vare idelige Gjenstande for deres indbyrdes Underholdninger, ogsaa tit for varme Stridigheder. Ørsted følte sig snart dreven til et mere omfattende Studium af det kantiske System. Kants Værker bleve gjennemlæste, og, i Forbindelse dermed, ogsaa en Mængde af de talrige Skrifter, som den Tid udkom for eller imod Kant, eller som havde til Formaal at gaae videre frem paa den Vei, denne store Gransker havde banet. Heller ikke bleve de andre philosophiske Systemer ham fremmede. Det varede ikke meget længe inden han, foranlediget ved det til Kongens Fødselsdag for 1798 udsatte akademiske Priisspørgsmaal i Philosophien „Over Sammenhængen mellem Dyds- og Retslærens Princip," forsøgte sine Kræfter paa at bearbeide en philosophisk Materie og han erholdt herfor, ved en meget ærefuld Dom af Censorerne, Universitetets Guldmedaille. Hans Priisskrift udkom trykt samme Aar (2 Dele, 8). Skjønt den unge Forfatter i dette Skrift bevæger sig ganske indenfor den kantiske Philosophies Synskreds, og derfor ikke kan komme til et reent og frit Blik over de øvrige philosophiske Systemer, hvormed han dog havde gjort et ikke ganske løseligt Bekjendtskab, saa vil man desuagtet i det Enkelte finde mangen selvstændig Dom. Især er der en Deel Eiendommeligt i Adskilligt, hvad han fremfører til at gjendrive de mod Kant gjorte Indvendinger, samt i hans omhyggelige Kritik over de mange forskjellige Naturrets Systemer, der, inden Kant leverede sit eget, vare gaaede ud fra den kantiske Skole, hvilke Systemer den Tid sysselsatte den philosophiske Verden langt mere end de fortjente, men nu ere saa godt som aldeles glemte. Ørsteds senere, modnere Arbeider vise, at han forlængst er kom-

men tilbage fra den ubetingede Hylding af Kants System, saavel i dets speculative som i dets praktiske Deel, som den Tid fyldte hans hele Sjel; men, medens han har søgt at vise det Utilfredsstillende i flere kantiske Forestillingsmaader, er han dog stedse bleven ved at erkjende de kantiske Undersøgelsers høie Værd, og, med inderlig Taknemmelighed, tillægger han den alvorlige og ædle Aand, der udtaler sig i den königsbergske Vises dybe Forskninger, en ligesaa velgiørende som indgribende Indflydelse paa hans hele Væsen.

Varm Iver for den kritiske Philosophie og Uvillie over de mange vrange Domme, som den ideligt maatte taale af Forfattere, der intet kjendte til samme, opmuntrede nu Ørsted til flere literære størstedeels polemiske Forsøg, der bleve indførte i Tidsskriftet „Philosophisk Repertorium for Fædrenelandets nyeste Literatur." Blandt disse kan en kritisk Bedømmelse af Ugebladet „Jesus og Fornuften," ogsaa særskilt aftrykt under Titel: „Reilgionsbladet Jesus og Fornuften for Philosophiens Domstoel," her nævnes med Hensyn til dens ikke ganske ubetydelige øieblikelige Virkning, skiønt den forlængst er glemt tilligemed det Skrift, hvorimod den var rettet. Under alle sine philosophiske Studier og Arbeider forsømte dog Ørsted hverken den romerske Ret eller Fædrenelandets Lovkyndighed. I Jan 1799 underkastede han sig den latinsk-juridiske, saavel theoretisk- som praktiske Embedsexamen, hvorved han ei blot erholdt første Karakteer, men og af Censorerne blev anbefalet til Universitetets Patron som en udmærket Candidat. Nogle Maaneder derpaa mældte han sig blandt de Candidater, der ved Prøveforelæsninger ønskede at godtgjøre deres Duelighed til den juridiske Adjunctur. En Nervesygelighed havde imidlertid nær hindret ham i at udføre sit Forsæt. Dog holdt han, med den høieste og for hans Sundhed vist nok ufordeelagtige Anstrengelse, de bestemte Forelæsninger. Disse bare imidlertid alt for tydeligt Præg af den særdeles Giæringstilstand hvori Forfatteren, som netop i dette Øieblik var gaaet over fra den rene Kantianisme til det Fichtiske System, befandt sig, og under den ugun-

ſtge Tilſtand, hvori han udarbeidede dem, maatte han endnu mindre end ellers være iſtand til at retfærdiggjøre de ikke faa Paradoxier, ſom han bragte frem. Cenſorerne tilkjendte nuværende Prof. Borneman Adjunctpladſen, men vor Ørſted, ſom de øvrige Concurrenter, blev dog fordeelagtigt anbefalet. Af hans Prøveforelæsninger bleve to Afhandlinger indrykkede i Maanedsſkriftet Minerva (1799 og 1800), nemlig: „Hvorpaa er Strafferetten grundet?“ og: „Om Geſandters juridiſke Hellighed.“ I ſamme Tidsſkrift havde han (1799) desuden ladet indrykke Afhandlingen: „om Religionens moralſke Grundvold“, der udvikler, paa en tildeels eiendommelig Maade, det af Kant udelukkende anbefalede moralſke Beviis for Religionens Grundſandheder, ledſaget af Kritik over de øvrige Beviſer, ſamt 1800 nogle „Breve over den kritiſke Philoſophie“, hvori den transſcendentale Idealismes Væſen udvikles. Fra 1799 til 1801 var han en flittig Medarbeider i de Kjøbenhavnſke lærde Efterretninger. Til de vigtigere af hans Bidrag hertil fra hiin Tid kan henføres Bedømmelſerne over den første Udgave af Schlegels Naturret (den anden Udgave af dette Værk har han recenſeret i ſamme Blad for 1807) og Aſtræa; ſamt over en lille i Anledning af Trykkefrihedsforordningen af 1799 udgiven Piece. I denne Recenſion har Ørſted gjendrevet de da herſkende vrange Meninger om denne Lov og viiſt, at den, uagtet de Indſkrænkninger, Lovgiveren, paa Grund af de idelige Misbrug af den forhen tilſtaaede større Frihed, fandt ſig beføiet til at gjøre i ſamme, dog levner den retſindige Videnſkabsmand og Statsborger Leilighed til, med anſtændig Frimodighed, at yttre ſig over offentlige Anliggender. I et 1801 ſærſkilt udgivet Skrift: „Forſøg til en rigtig Fortolkning og Bedømmelſe over Forordningen af Trykkefrihedens Grændſer af 27de Sept. 1799“, har han paa en omfattende Maade afhandlet denne vigtige Gjenſtand. Til de Underſøgelſer, dette Skrift indeholder angaaende dets egentlige Æmne, har Forfatteren knyttet adſkillige mere omfattende i hele Lovgivningsvæſenet og Retspleien indgribende Underſøgelſer.

Blandt andet har han udførligt viiſt, hvor overſpændt, hvor ſtridende mod Forholdet imellem det almindelige Begreb og den individuelle Virkelighed, hvor umulig i Udførelſen den Fordring er, ſom en anſeet Skribent over Trykkefrihedsſagen, den ædle og ſkarpſindige Birckner, og med ham mangfoldige Andre, havde gjort til Lovgivningen, i Særdeleshed Straffelovgivningen, at den nemlig ſaa nøiagtigen ſkulde afpæle og ſaa ſkarpt betegne Grændſerne imellem det Tilladelige og det Utilladelige, at der intet andet levnedes Dommeren end at læſe Loven og underrette ſig om Faktum, hvorpaa han, uden videre Reflexion, maatte indbefatte dette under Lovens almindelige Bud, der ligefrem maatte ſige, ſaavel om Faktum kunde anſees beviiſt, ſom og om det var tilladeligt eller ikke, og, i ſidſte Fald, hvad Anſvar det kunde paadrage Gjerningsmanden. Saa meget end Ørſted ved hiin Recenſion og ved dette Skrift ſatte ſig i Oppoſition imod de da i Literaturen herſkende Meninger, blev dog den Sandhedskjærlighed og rolige Prøvelſes Aand, ſom Skriftet røbede, endog erkjendt af dem, der vare meeſt indtagne for disſe Meninger. I Aaret 1800 beſørgede han, paa Vedkommendes Begjering, Udgivelſen af hiin nylig nævnte udmærkede Skribents efterladte Værker, og, da et af den Afdødes Arbeider, en Kritik over Mendelsſohns Beviis for Sjelens Ulegemlighed, ei fandtes fuldſtændigt, gjorde han et Tillæg dertil. Siden blev den manglende Deel af Birckners Arbeide funden og meddeeltes i lærde Efterretninger i Forbindelſe med Recenſionen over hans efterladte Værker. I det af Selſkabet for Sandhed, hvori Ørſted i Aaret 1800 blev optaget, udgivne Tidsſkrift, meddeelte han Afhandlingen: „Er Staten berettiget til at ophæve eller forandre Stiftelſer, ſom Private have oprettet"? Forfatteren forkaſter her de Grunde, hvorpaa de, der tillægge Staten den omſpurgte Ret, hidtil havde bygget; men ſøger at bane ſig Veien til Spørgsmaalets Opløsning ved en nøiagtig Underſøgelſe over de førſte Grunde, hvorpaa al Eiendom hviler, og, i det han godtgjør Utilſtrækkeligheden af de ſædvanlige Syſtemer om Eiendomsrettens oprindelige Erhvervelſe ved eenſidig Tilegnelſe af det, der af Naturen ligeme=

get var Alles, viser han, at udelukkende Eiendomsret og den faktiske Fordeling af Eiendomme, som man forefinder i et ordnet Menneskesamfund, faaer sin Gyldighed og bindende Kraft derfra, at en saadan Tingenes Orden er den eneste, hvori den menneskelige Frihed kan faae et sikkert og ret brugbart Stof for Opnaaelsen af sine fornuftige Øiemeed. Heraf udvikles det, at al Eiendom dog har noget Betinget, af Samfundet, der repræsenteres ved Statsregjeringen, Afhængigt; og, ligesom han retfærdiggjør den af de ældre Retslærere antagne, men af de nyere som en Urimelighed forkastede Nødbrug af det, der er blevet en Andens Eiendom, saaledes viser han og, at de Anordninger, som Nogen gjør over sin Eiendoms Behandling efter hans Død, ikke kunne have en saa uindskrænket Lovskraft for de tilkommende Slægter, at al fornuftig, til Samfundets i Aarhundreders Løb forandrede Tarv passende Anvendelse af det Gods der findes i Statens Skjød, kunde betages de Levende til Ære for de Dødes Forskrifter. Skjøndt saavel hans Udvikling af Eiendomsrettens første Grunde som hans deraf udledte Resultater synes at have vundet almindeligt Bifald blandt de Retskyndige, og skjønt aldeles intet Forsøg er fremkommet paa at gjendrive ham, har han dog flere Gange havt Leilighed til at beklage, at man, paa Grund af denne Afhandling, har tiltroet ham en Tilbøielighed til letsindig Behandling af testamentariske Anordninger, der er ligesaa langt fra hans Tænkemaade, som fra hans System. Denne Miskjendelse er ikke let mulig for dem, der tilgavns have gjennemlæst Afhandlingen, der viser, at kun en aabenbar Strid med det levende Menneskesamfunds Ret til at benytte det Gods, der findes i Statens Skjød, som kan hjemle en Afvigelse fra slige Anordninger. Imidlertid vilde, hvis han nu skulde bearbeide hiin Gjenstand, de Grundbegreber, han havde at opstille, vel ganske være de samme som den Tid, men han vilde dog give det Hele en anden Farve, der vilde bevare ham for slige Mistydninger. I Aaret 1815 er Afhandlingen iøvrigt paa ny aftrykt; men skjønt enkelte Forandringer og Tillæg ere gjorte, som yderligere vidne om, at Grændserne, inden hvilke hiin Rets Anvendelse bør holde sig, ikke laae ham mindre paa Hjertet end Rettigheden selv; har For=

fatteren dog ladet denne i hans yngre Aar udarbeidede Afhandling i det Hele beholde ſin oprindelige Skikkelſe og Retning, ſaa at det for den, der ikke gaaer ret ind i Sagen, maaſkee endnu ſeer ud ſom om det var Forfatteren mere om at gjøre at forſvare hiin Rettighed end at afſtikke dens Grændſer. I Aaret 1801 traadte Ørſted ind paa en intereſſant og vigtig Embedsbane ved den 29de Mai at anſættes ſom ſurnumeraær og endnu i Slutningen af ſamme Aar, ſom virkelig Aſſeſſor i Hof- og Stadsretten. Han har baade i dette og de følgende end vigtigere Embeder, ſom ere blevne ham betroede, ladet de dermed forbundne Pligter være hans førſte Omſorg, og han vilde ſkamme ſig ved enhver Roes for ſine videnſkabelige Beſtræbelſer, derſom han ei var ſig bevidſt at have førſt redeligen og fuldſtændigen opfyldt ſit Embedes Pligter. Imidlertid har han hidtil vedligeholdt en udſtrakt literær Virkſomhed ved Siden af hans talrige og vigtige Embedsforretningers Pleie og uden Tvivl have diſſe Virkſomheder indbyrdes oplivet og ſtyrket hinanden. Han har ofte bemærket, hvad og den eftertænkſomme Læſer vil kunne udlede af hans Skrifter, at, hvad han ved diſſe har bidraget til Videnſkabens Udvidelſe og Berigtigelſe ſkyldes for en ſtor Deel hans Forretningsliv, at dette har ført ham til en klarere og mere levende Indſigt i Retsforholdene end den, ſom den blotte almindelige Betragtning kunde have givet, at en Mængde Retsopgaver derved ere komne ham i Møde, ſom ellers ikke let vilde være faldne ham ind, og, at det er diſſe Erfaringer, frugtbargjorte ved Granſkning, der udgjøre Grundvolden for hans fleſte juridiſke Underſøgelſer. Det vilde blive for vidtløftigt at nævne hans talrige Afhandlinger, ſnart over Retsvidenſkabens Grund- og Hovedbegreber, ſnart over hele omfattende Partier deri, ſnart over enkelte affondrede Dele, ofte over Æmner, ſom forhen aldeles vare undgaaede de Retslærdes Opmærkſomhed. Mere Intereſſe vilde det viſtnok have at udvikle de Grundforeſtillinger og Grundtendentſer, der gaae igjennem hans Arbeider, det Eiendommelige i hans Methode men ogſaa dette vilde gaae udenfor denne korte Biographies Grændſer. Hvad der nærmeſt falder i Øinene er en levende Stræben efter at overſkue enhver Rets-

sandhed i alle dens Forhold, i alle dens Følger; tilligemed Grundene for enhver Sætning ogsaa at udhvikle og prøve Modgrundene, at bringe Videnskabens Grundbegreber og det Mangfoldige i den virkelige Verden, hvorpaa de skulle anvendes, i den rette Vexelvirkning, at hævde og befæste hine, men ogsaa rense dem og anvise dem de rette Grændser. Saa meget han elsker faste Grundsætninger og en sikker Methode, saa varsom er han med at opstille noget som absolut Grundsætning; tvertimod griber han enhver Leilighed for at udvikle den Relativetet, som de moralske og juridiske Begreber ere underkastede i deres Anvendelse paa den virkelige Verden. Han indskrænker sig derfor ikke let til at opstille enkelte almindelige Begreber; overalt gaaer han ind i Anvendelsen og de nærmere Bestemmelser, som den almindelige Regel med Hensyn dertil behøver. „Det er," siger han et Sted, „sjeldent at den Mangfoldighed af Tilfælde, som et Hoved- og Grundbegreb eller en omfattende Læresætning i Retsvidenskaben indeholder, gaaer aldeles op i et enkelt almindeligt Udtryk, og i al Fald bliver et saadant, naar det gives ganske nøgent, let misforstaaet eller urigtigt anvendt. Først ved at sammenholde en Læresætning med de almindeligste Classer af Tilfælde, hvorpaa den kan anvendes, kommer Retsforskeren til fuld Klarhed om dens Betydning og Grændser, til ret Sikkerhed om dens Sandhed." Det er naturligt, at han ofte har maattet angribe Sætninger, som forhen vare herskende i Systemerne, men langt fra derved at ville have gjort en Omveltning i hvad der til den Tid gjaldt for Ret, er det hyppigt Tilfældet, at hans Undersøgelser netop gaae ud paa, at retfærdiggjøre den Mening, som længe havde været erkjendt i den virkelige Verden, mod en urigtig Theorie. Han har endog omhyggelig søgt at hævde de engang ved Domstolene indførte Grundsætninger en større Vægt end den Fleerheden af vore Theoretikere have villet indrømme samme. Det er heller ikke sjeldent, at hvad han angriber kun er en aabenbar falsk Abstraction, en skjev Sætning, hvorved Theoretikerne havde udtrykt noget ganske andet end de egentligt vilde sagt, en kjendelig Selvmisforstaaelse og indvortes Uovereensstemmelse, saa at den egentlig ingen Strid er, men

blot en Berigtigelse, som hiine selv maatte erkjende. Naar man, for at gjøre Ære af hans Bestræbelser, har sagt, at han har gjort en Revolution i sin Videnskab, saa har denne Roes aldrig været efter hans Hjerte. Hvad han har villet er ikkun Udvikling til større Klarhed og Fasthed. Man har og anpriist ham for Philosophiens Anvendelse paa Retsvidenskaben, men denne Roes er ham og noget tvetydig. Intet er længere fra ham, end at ville gjøre en philosophisk Betragtning til Fører i Retsvidenskaben; at forstaae Lovene og de Forhold, som disse gaae ud paa at ordne, i deres sande Væsen og Betydning, er det, hvorpaa han altid gaaer ud. Men naturligviis vil han at disse skulde gjennemgranskes, og ideligen sammenligner han dem med deres Formaal og med de Midler, andre Landes Love have valgt, for at opnaae lignende Diemeed; dette anseer han endog for et vigtigt Bidrag til en fuldstændig Opfatning. Skjønt Ørsteds videnskabelige Virksomhed siden 1802 fornemmeligt har været henvendt paa Fædrelandets Retssystem, saa har den dog ingenlunde aldeles indskrænket sig hertil. I de fleste af hans herhen hørende Afhandlinger findes Gjenstandene tillige undersøgte med Hensyn til almindelige Lovgivnings Grundsætninger; for det meste ere ogsaa Sammenligninger med fremmede Love indvævede deri. Ofte var Materiens Behandling fra den politisk-legislative Side hans Hovedformaal. Dette gjelder til Ex., om de Arbeider, han har leveret over den i 1813 foregaaede Forandring i Landets Pengevæsen. Skjønt han og har søgt at forklare de derom udgivne Love, saa har han dog fornemmeligt ladet sig det være magtpaaliggende, at oplyse hiin Forandrings Nødvendighed efter den Tingenes Tilstand, som gik umiddelbar foran, og at godtgjøre den relative Retfærdighed i de Grundsætninger, hvorefter Borgernes Gjeldsforhold bleve ordnede ved hine Love. Mod Formodning mødte ham heri kun liden Modstand, men senere maatte han taale flere Angreb, fordi han ikke tilfredsstillede deres Forhaabninger, som, efterat det nye Nummerær havde overvundet sin første uheldige Skjebne, vilde have en ny Reduction af dette Nummerær, og de deri stiftede Gjelds-

forpligtelser, eller deres, som paastode, at den ved Pengeforandringen i 1813 Debitorerne givne Henstand med deres Kapitalgjeld burde forlænges. De, som vare indtagne af disse Forslag, syntes at have stolet paa Ørsteds Understyttelse, i det de meente, at de Grundsætninger, hvormed han havde forsvaret hiin Pengeforandring, ogsaa maatte tale for en ny. De fandt sig derfor skuffede, da han tvertimod paa det bestemteste erklærede sig imod slige nye Revolutioner, og tydeligt udviklede de attraaede Forholdsreglers Uretfærdighed og Fordærvelighed, saavelsom den store Forskjel, der var imellem en Pengeforandring, der gik ud paa at give en nogenlunde Opreisning for de, ved Nummerærets Afvigelse fra de normale Forhold, opstaaede Misforhold, og en saadan, der skulde gaae ud paa at tilintetgjøre Følgerne af Nummerærets Nærmelse til sin Bestemmelse. Dette, saavelsom den Tanke, at han i sin Embedsstilling hindrede hiin af saa mange betrængte Debitorer ønskede Lettelse (en Forestilling, der dog var grundfalsk, thi han har, som Embedsmand, aldrig behøvet at tale derimod, saa lidet som han vilde udrettet noget, om han havde talt derfor), fremkaldte en Bitterhed imod ham, hvilken han dog saa meget lettere kunde tilgive, som han heel vel følte den Billighed, der fra en vis Standpunkt kunde tale for hine Lempelser, saa uretfærdige og saa fordærvelige de end maatte vise sig for Enhver, der kunde betragte Sagen med et frit Overblik, og fra en mere omfattende Standpunkt.

Adskillige af hans Arbeider have udelukkende Hensyn til fremmede Love. Saaledes har han udførligen fremstillet og prøvet den saa kaldte Jury, saavel under de Grundsætninger og Former, hvorunder den finder Sted i England, som under den Skikkelse, den har faaet i Frankerig. Over mange andre Dele af fremmede Staters Kriminalret og Rettergangsmaade har han anstillet Undersøgelser, deels særskilt, deels og oftere indvævede i Afhandlinger, som havde Fædrenelandets Retssystem til Hovedformaal. I det tydske Sprog har han leveret tre kriminalistiske Værker, hvoraf det ene behandler de vigtigste til Straffelovgivningen hørende Gjenstande i Almindelighed, men dog tager ideligt Hensyn til nyere frem-

mede Love; de to andre angaae det i 1621 udkomne nye Udkast til en bairsk Straffelov, der skulde afløse den i Aaret 1813 udkomne, om hvis Fortrin og Mangler han i hiint første Værk havde udbredet sig. Disse Skrifter have opvakt ikke liden Opmærksomhed; og, skjønt den Opposition, hvori han satte sig mod en Deel af den nyere tydske Kriminalrets Tendentser og i Særdeleshed imod en meget anseet Forfatter, fra hvem nysnævnte Udkast fornemmeligt hidrørte, har paaført ham en heftig Feide, saa maa han dog i det Hele være særdeles tilfreds med den Optagelse hans Arbeider have fundet i Tydskland. Hine kriminalistiske Værker ere ogsaa udkomne paa Dansk, og, i mange andre Afhandlinger har Forfatteren søgt at opklare Grundsætningerne for Straffelovene. For, med faa Ord, at udtrykke Hovedtendensen af hans Kriminalret og af det Forhold, hvori den staaer til Tidsalderens, hidsættes her et Sted af Fortalen til hans sidste tydske Arbeide: „Neuer Beitrag zu den Verhandlungen über Gegenstände der Strafgesetzgebug etc". (Khavn. 1826). Da dette Sted er karakteristisk for en ikke uvigtig Deel af vor Ørsteds videnskabelige Bestræbelser vilde Læserne neppe fortryde paa at nogle Blade her afskrives. „Var min Deeltagelse i Tydsklands criminalistiske Forhandlinger", siger han „begyndt paa samme Tid, som min literære Virksomhed i mit Fædreneland, saa vilde Jeg og dengang være kommen i Modsigelse med de herskende Synsmaader, men i en ganske anden Retning end nu. Dengang (ved Slutningen af det forrige og Begyndelsen af det nærværende Aarhundred) bare Retssystemerne, fornemmeligt de criminalistiske, Præget af en alvorlig, streng, ja stiv og haard Grundsynsmaade. For de da herskende Systemer var den strenge, ved klare, skarpe Begreber ordnede og begrændsede Rets Overholdelse, et Diemeed, som ei maatte vige for noget andet Hensyn. I Strafelovgivningen var derfor kun Talen om noiagtige, mod Dommervilkaarlighed beskyttende Grændsebestemmelser af det Forbudne og om en kraftig Modvægt mod hvad der var stridende mod Retsideen. Paa Sindelaget blev almindeligt intet andet Hensyn taget end, at man

lod den Forskjel gjelde, om Forbrydelsen havde sin Grund i Gjerningsmandens Villie eller ei. Heri stemmede hiin Tids to meest indflydelsesrige Philosopher, Kant og Fichte, overeens, saa forskiellige forresten deres Retssynsmaader, men fornemmeligt deres Straffeletslære, vare. Begge antoge en selvstændig, Enhver Sit med mathematisk Nøiagtighed tilmaalende, skarpt betegnende og begrændsende Ret, som ubetinget maatte foretrækkes ethvert andet menneskeligt Øiemeed, selv det sædelige („fiat justitia et pereat mundus" var deres Valsprog). Denne Rets Krænkelse maatte, uden Hensyn til den sædelige Forkasteligheds forskjellige Grad, straffes strengt og saaledes som Rettens Overholdelse fordrede. Kants Gjengjeldelsesret — meget forskjellig fra den, som nogle silvigere Forfattere føre i Munden — udelukker det moralske Hensyn ligesaa meget, paa en vis Maade endnu stærkere, end det af Fichte antagne Sikkringssystem; dette tilsteder dog at tage Sindelag og Hensigter i Betragtning, men med den udtrykkelige Advarsel, at dette ei maa henføres til Graden af den egentlige Umoralitet. Criminalretsvidenskabens to Koryphæer, Feuerbach og Grollmann, vare og, uagtet deres øvrige Afvigelser, enige deri, at der gives en selvstændig, af det egentlige Sædelige uafhængig, Ret, som maa ordnes ved klare, skarpt bestemmende, al Dommervilkaarlighed i det Strafværdiges Bedømmelse, om end ei ganske i Straffetildelingen, udelukkende Love, og beskyttes ved kraftige Straffe, hvorved der ei maa tages Hensyn til den indvortes Skyld, men blot til Retsbeskyttelsens Krav, ja Maalestokken for den borgerlige Tilregnelse til Straf i særdeles Meget maa staae i omvendt Forhold til den moralske".

„Fra hine Synsmaader afveeg Jeg mærkeligt paa den Tid de endnu vare herskende; og, naar man fraregner nogle ungdommelige literære Forsøg, er det, i alle mine mangehaande retsvidenskabelige Undersøgelse, deels udtrykkeligt paastaaet og beviist, deels erkjendt ved Bearbeidelsesmaaden, at der ei gives nogen saadan afsondret af Sædelighed og Sæder, uafhængig Ret, at ikke alt, enten i Retsgebetet eller i det sædelige, saaledes kunde be-

grændses og ordnes ved almindelige Begreber og Love, at man, uden fri Dømmekraft, skulde kunde udfinde det Sande ved en blot Subsumtion af det givne Tilfælde under det almindelige Begreb. Ligesom denne Forestillingsmaade overalt lader sig tilsyne i mine tydske criminalistiske Arbeider, saaledes har Jeg især i en, i Neues Archiv des Criminalrechts, 5 B. 3 und 4 St., meddeelt, af meget ældre danske Arbeider øst Afhandling „om Nødretten, som et indflydelsesrigt Princip i Straffeetsspleien" (denne Nødret maa aldeles ikke tages i den sædvanlige indskrænkede Betydning), søgt fra Grunden af at godtgjøre Umuligheden i, ganske at opløse det Mangfoldige i Virkeligheden i Begrebets Eenhed, og endvidere, ved et Overblik over det sædelige og retlige Gebet, søgt at fremstille de nødvendige Huller i de moralske og retlige Love, der maae udfyldes ved den sædelige og retlige Takt. Heri har Jeg taget særdeles Hensyn til Straffelovgivningen, men fornemmeligt til Straffeetsspleien. Hvad Straffeprincipet angaaer, da har Jeg vel erkjendt Betryggelsen af den udvortes Ret og Fred ved de lovstridige Tilbøieligheders Kuelse, som Straffelovgivningens egentlige Øiemeed; og Alt, hvad man i en fornem Tone, men i stor Uklarhed har forebragt mod dette Øiemeed, som stillet alt for lavt, synes mig aldeles intetsigende. Men, da den udvortes Rets hele Opgave, efter min Synsmaade, med Hensyn til dens Begrundelse, dens Gehalt og dens Opløsning, er betinget ved Menneskets sædelige Natur, saa kan Jeg aldeles ikke erkjende den psychologiske Mechanismus, der skal tilveiebringes ved Straffetrusler, som den eneste, eller blot endog som den fortrinligste Kraft, hvorved Staten bør virke for retlig Handlen, altsaa heller ikke lade den ved Straffelovgivningen tilsigtede Afskrækkelse gjelde saa ubetinget, at den ei skulde kunne underkastes Indskrænkelser af sædelige Hensyn; ligesom Jeg heller ikke sætter Straffelovgivningens Virksomhed blot i den umiddelbare afskrækkende Kraft, der skal anvendes paa det Individ, som har Lyst til at begaae en Forbrydelse, men endnu mere regner paa den almindelige Indflydelse, som Straffelovgivningen udøver paa Folket, ved Vækkelsen

og Vedligeholdelsen af en levende Afſkye for de Handlinger, der gjøres til Gjenſtande for Straf. Jeg frygter derved ei Bebreidelſer for en antiphiloſophiſk Syncretismus. Jeg ſeer nemlig aldeles ingen virkelig Inconſeqvents deri, at Jeg, idet Jeg erkjender Straffeøiemedets Eenhed, dog ikke anbefaler en eenſidig, ethvert andet Henſyn udelukkende Virkſomhed for dette Øiemeed, men vil have denne Virkſomhed indſkrænket ved det meget andet, Lovgivningen maa tage Henſyn til foruden Afſkrækkelſe fra Forbrydelſe. Mange Forfattere gjøre ſig og virkeligt et alt for ſnæverhjertet Begreb om den Conſeqvens, der ſkal iagttages i Videnſkaben ſom i Livet. Naar alt i den moralſke og phyſiſke Verden gik frem efter en enkelt Retning, ſaa vilde ſamme Sikkerhed, men og ſamme Indſkrænkelſe finde Sted i den hele menneſkelige Viden, ſom i den mathematiſke, og det vilde da ei have ſaa ſtor Vanſkelighed at indrette de menneſkelige Forhold, de offentlige ſaavelſom de private fornuftigen. Men ſkjønt Fornuften maa erkjende, at det Mangfoldige i Tilværelſen har ſin Rod i Eenheden, og, ſkjønt det er dens Opgaver, ſaavidt muligt at finde denne Eenhed og henføre det Mangfoldige dertil, ſaa kan dog Mennesket, ſom endeligt Væſen, aldrig komme ud af Mangfoldigheden. Den virkelige Verden (den moralſke ſom den phyſiſke) fremſtiller ſig desaarſag for os ſom en Mangfoldighed af Gjenſtande, Øiemeed, Love og Kræfter, hvilke dog, ſom grundede i en oprindelig, paa hiin Side af Bevidſtheden liggende Eenhed, ikke kunne være ſaa reent affondrede fra hverandre, at de jo kunne komme i uendelig gjenſidig Berørelſe. Af denne Aarſag kan, med Undtagelſe af Mathematiken, ingen Green af den menneſkelige Viden være ganſke reen og affondret, eller komme til en mod al Vildfarelſe beſkyttende Sikkerhed, ligeſom den heller ingenſinde kan fuldendes. Derfor er heller ikke det blot logiſke Talent tilſtrekkeligt til at udrette noget Betydeligt i Verdenſkaberne, iſær de moralſke (i Ordets vidtløftigſte Forſtand); hvorimod Sindelagets Reenhed og Aandens Modenhed ere Betingelſer, uden hvilke al Skarpſind og al Conſeqvents kun frembringe Eenſidighed og Forvirring."

„Af det ovenanførte fremlyser, at Jeg, med al min Høiagtelse for den kritiske Philosophies varige Fortjenester, ogsaa af Retssystemet, saavelsom for de to ovennævnte, ved denne Philosophie i dens Blomstrings Tid dannede store Criminalisters Fortjenester af Strafferetsvidenskaben, dog i Grundforestillingerne afviger især deles meget fra dem og i meget stemmer overeens med det, som udgjør Tendentsen for de nyeste Bevægelser i Criminalretten. . Naar Jeg skal opfatte det herskende Princip i disse Bevægelser fra den bedste Side, saa vilde Jeg betegne det som den humane Følelse. Men ligesom Jeg erkjender, at man i hiin Tids Strafferetssystemer, i eensidig Iver for det Heles Vedligeholdelse ved klare, bestemte og kraftige Straffelove, for lidet tog Hensyn til denne Følelse, saaledes finder Jeg, at man nu for eensidigt overlader sig til den, sympathetiske Følelse for den Enkelte og alt for meget forsømmer det Hele. Naar man maa beskylde hiin Tids Systemer for en vis Stivhed og Haardhed, saa finder man derimod i de nyere Bearbeidelser af Criminalretten en alt for stor Bevægelighed og Ubestemthed. Intet synes at være de nyere Criminalister mere magtpaaliggende, end saaledes at formilde Straffelovene og give Dommerens Skjønnende en saa viid Virkekreds, at der, selv under de sjeldneste Forviklinger, ei er nogen Fare for, at Gjerningsmanden skal blive straffet haardere, end i Forhold til hans indvortes Skyld. — Da denne Tilbøielighed i den nyeste tydske Criminalret, efter min Overbeviisning, er forfeilet, og i dens videre Uddannelse og den Indflydelse, den kunde erholde paa Lovgivningen og Lovanvendelsen, vilde føre til en fordærvelig Slaphed (Criminaiisterne have endnu aldeles ikke udført hiin Synsmaade til den yderste Consequens), da man overalt eensidigt og uretfærdigt fordømte den Criminalretsvidenskab, som de umiddelbart foregaaende Perioder opstillede, og Jeg intetsteds forefandt en til Grunden gaaende Undersøgelse, saa foranledigedes Jeg derved til at blande mig i Tydsklands criminalistiske Forhandlinger, hvori min Fremstilling optraadte som mæglende mellem de nyeste og de

nærmest forudgaaende criminalistiske Bestræbelser." Saavidt af hiint Skrifts Fortale.

Ørsted har heller ikke, fra den Periode, hvori han gik over til Forretningslivet, ganske trukket sig bort fra videnskabelige Undersøgelser, der ligge længere borte fra hans egentlige Fag. I det skandinaviske Lit. Selskab, hvori han blev optagen 1801, har han leveret tvende Afhandlinger, den ene om Statens Forhold til Religionen, (1807, 1 H.) den anden om Forholdet imellem Theorie og Praxis i Sædelæren (1812), begge siden aftrykte i Eunomia 1ste B. I den første af disse to Afhandlinger har han udførligen udviklet, at Retsordenen ei kan opbygges paa en fra Sædeligheden uafhængig Grundvold, saalidet som Sædeligheden igjen kan afsondre sig fra Religionen. Denne Afhandling hører til dem, hvoraf Forfatteren har havt største Fornøielse; maa han end erkjende adskilligt, der er sagt til dens Roes, for overdrevet, saa har det dog været ham behageligt, at han i en saa vigtig Sag, hvori der en lang Tid herskede grundfalske Forestillinger blandt de Philosopherende — hvilke han selv i tidligere Arbeider havde deelt — har kunnet tilfredsstille saa mange tænkende Mænd. Den anden af førnævnte Afhandlinger indeholder en eiendommelig Undersøgelse over Grundvolden for Moralphilosophien og dennes Forhold til Livet. Den turde være den vigtigste og indholdsrigeste af Forfatterens egentlige philosophiske Arbeider. En stor Deel af denne Afhandling er optagen i den ovenomtalte Afhandling i N. A. des Criminalrechts, hvis Thema den ovenfor meddeelte Citation i Korthed har fremsat. For faa Aar siden blev han, ved en udvortes Anledning, bragt til gjentagne Gange at udvikle og forsvare Læren om Villiens Frihed og om en sand, fra de individuelle Tilbøieligheders Retning uafhængig, i sig bydende Grundlov for de menneskelige Handlinger. At den Strid, hvori han ved denne Leilighed blev indviklet, tog en uvenlig Vending, var ham ligesaa ubehageligt, som uformodet, saa meget mere, som han bar megen Agtelse for sin Modstanders Talenter og Karacteer og nærede personlig Velvillie mod ham. Det bedrøvede ham inderligt, at denne Mand, der efter al Sandsynlighed vilde

have udrettet meget for de til hans Fag hørende Videnſkaber, kort efter denne Strid blev bortkaldt. Men han kan dog ingenlunde fortryde den Varme, hvormed han traadte frem til Forſvar for de helligſte Sandheder. Blandt de flere literære Kampe, Ørſted har havt, vil man her endnu blot bemærke hans i Literaturtidenden for 1811 meddeelte udførlige Recenſion over Wergelands Priisſkrift om et norſk Univerſitet; et Arbeide, hvortil iſær levende Uvillie over denne Forfatters Uretfærdighed mod det danſke Folk opfordrede Ørſted. Recenſenten havde den ſjeldne Tilfredsſtillelſe af en ſaa godt ſom eenſtemmig Erkjendelſe af den Sag, han fægtede for, og et almindeligt Bifald af Maaden, hvorpaa han havde ført den, og, at det netop var i Norge, at denne udtalte ſig med Styrke.

Ørſted har i det Hele havt mangen varm videnſkabelig Strid, men aldrig har nogen perſonlig Forbittrelſe blandet ſig deri. Han har ikke indladt ſig i nogen Strid, uden at have følt ſig fuldkommen ſikker i ſin Sag; han er derfor gaaet dertil med den fuldkomneſte Rolighed. Under Arbeidet er han vel ofte bleven grebet af Uvillie over det Forkeerte ſtundom det Uredelige, han har fundet hos ſin Modſtander, men, naar Pennen var lagt tilſide, har og al bitter Følelſe været forbi, og han er ſig bevidſt, aldrig at have havt andet for Øie end at hævde den af ham med Overbeviisning erkjendte Sandhed.

Ørſteds literære Arbeider fra 1802 findes i følgende Skrifter: „Juridiſk Maanedsſkrift", ſom han udgav 1802-3 i Forening med nogle af ſine Colleger; „Juridiſk Archiv", begyndt af Prof. Krogh (nu Statsraad i Norge), men fortſat af Ørſted fra No. 3 til 30 (1803-12); „Nyt jur. Archiv" 30 B. (1812-1820); „Nyt juridiſk Tidsſkrift" (hvoraf hidtil 14 B., hvert i 2 Hefter); „Supplement til Nørregaards Forelæsninger over den danſke og norſke private Ret" (3 Dele 1804-12); „Syſtematiſk Udvikling af Begrebet om Tyverie og denne Forbrydelſes juridiſke Følger", (1809); „Eunomia, eller Samling af Afhandlinger, henhørende til Mo-

retsphiloſophien, Statsphiloſophien og den danſk-norſke Lovkyndighed. 1-4 B. (1815-1822);" „Om Kapitaliſtens og Grundeierens Stilling i Forhold til hinanden ved Udløbet af den lovbeſtemte Henſtand med omſkreven Gjeld" (1817); „Haandbog over den danſke og norſke Lovkyndighed" (hidtil 3 B., 1821); „Abhandlungen aus dem Gebiete der Moral- und Geſetzgebungsphiloſophie" 3 B. (1813, 1823 og 1826). Desuden har han (fra Midten af 1815 til 1828) med ſin Collega Conferentsraad P. J. Monrad udgivet Collegialtidenden, ſaa og beſørget to Udgaver af den paa A. Soldins Forlag udkomne Formularbog, hvori han iſær har tilføiet udførlige Anviisninger til Rets- og Forſigtighedsregler, ſom ved Contracters Afſlutning og Dokumenters Udfærdigelſe bør iagttages. Videre har han og leveret en Deel, dog i de ſenere Aar yderſt faa, Recenſioner til de lærde Efterretninger eller ſiden Literaturtidenden, foruden nogle enkelte forhen nævnte Afhandlinger i forſkjellige Tidsſkrifter.

Efter ſin førſte Anſættelſe har Ørſted beklædt adſkillige vigtige juridiſke Embeder i Staten. 1810 blev han Aſſeſſor i Høieſteret, 1813 udnævnt til 4de, 1816 til 3die og 1826 til 2den Deputeret i det kongel. danſke Kancellie. I Aaret 1825 blev Generalprocureur-Embedet ham overdraget. I en Mængde Kommiſſioner har han havt Sæde. Den 28de Jan. 1810 blev han benaadet med Dannebrogsordenen, den 28de Jan. 1813 med Dannebrogsmændenes Sølvkors. Samme Aar erholdt han Etatsraadstitel. Ved Salvingshøitidelighederne hædrede ſaavel det kjøbenhavnſke ſom kjelſke Univerſitet den virkſomme Videnſkabsmand ved at meddele ham den juridiſke Doctorværdighed, uden at han derfor, efter Sædvane, behøvede at forfatte og forſvare en Diſputats. I Aaret 1810 blev han optaget i det kongelige danſke og 1816 i det kongelige norſke Videnſkabers Selſkab.

Ørſted har to Gange været gift, førſt fra 10de Juli 1802 til 9de Febr. 1818 med Sophie Wilhelmine Bertha Oehlenſchläger, og anden Gang fra 27de Marts 1819 til 26de Juni 1824 med Mathilde Eliſabeth Rogert. Den førſtes Død var forberedet ved mange Aars Skrøbelighed, hvorfor omſider den ſtærke Aand maatte bukke under. Den ſidſte blev plud-

seligt bortrykket fra ham midt i deres fælles glade Følelse af et lykkeligt Samliv. Begge Dødsfald vare skrækkelige Stød for Ørsted. Men midt i sin bittre Sorg maatte han, med dyb Taknemmelighed erkjende det for en guddommelig Naade, at det havde været ham givet, at henleve mange af sine Aar i inderlig Forening med disse Ædle. I sin fortsatte Virksomhed for sit Embede og for Videnskaberne, og i elskede Venners Omgang, har han fundet Midler til nogenlunde at udfylde den Tomhed, saa store Savn have efterladt sig.

† Østerrigsk Monarkie. Den indflydelsesrige Stilling, denne Magt, siden Wienerkongressen, med følgeret Virksomhed har vedligeholdt i det europæiske Statssystem, er efter Kongressen i Aachen endnu stedse bleven betydeligere for Tidshistoriens Jagttager. Tillige har den rask fremskridende Udvikling af denne store Folkeforbundsstats indvortes Kræfter lidt efter lidt formindsket de skadelige Følger af den 23aarige næsten uafbrudte Kamp med Frankerig, og med Nationens Velstand tillige befæstet og forhøiet Statskrediten. Blandt Statens udvortes Anliggender, som styres af den 1821 til keiserlig Huus-, Hof- og Statskantslers Værdighed ophøiede Fyrst Metternich, er Østerrigs Forhold til det tydske Forbund, hvortil det hører med 3481 □ Mile og 9,765,500 Mennesker, det vigtigste. Det keiserlige Kabinet har nemlig ved sin Presidialgesandts *) Foredrag ledet Raadførelserne paa Forbundsdagen i Frankfurt saaledes, at alle paa Kongressen i Carlsbad forberedede Beslutninger, med Hensyn til et almindeligt Literatur-, Lære- og Skolepolitie, til antimonarkiske eller revolutionære Meningers, Skrifters og Forbindelsers Undertrykkelse, eenstemmigt bleve antagne, bekjendtgjorde den 20de Sept. 1819 og fornyede den 16de Aug. 1824. En den 25de Nov. 1819 i Wien aabnet Ministerialkongres af alle det tydske Forbunds Medlemmer udkastede

*) Denne Post forestod først Greven af Buol-Schauenstein; som 1823 blev fulgt af Friherre Münch-Billughausen.

de 65 Artikler af det tydske Statsforbunds Slutningsakt, hvilke bleve underskrevne i Wien den 15de Mai 1820 og den 8de Juni i Frankfurt a. M. erkjendte for almindelig Lov i de tydske Forbnudsstater. Det østerrigske Kabinets Ideer om Tydsklands politiske Tilstand lærte man dengang at kjende af det mærkværdige „Lettre confidentielle de S. A. le prince de Metternich a Mons. le Baron de Berstett, premier ministre du grand duché de Baden“ (Juni 1820). Denne Skrivelse er aftrykt i Lesurs „Annuaire“ Paris 1821, S. 252. Samme eenstemmige Tillid, som den østerrigske Præsidialgesandts omtalte Foredrag fandt hos Forbundsdagens Gesandter, yttrede sig og ved alle de øvrige Forhandlinger. Ligesaa lykkeligt bragte Østerrigs og Preussens Overeensstemmelse i Forbundets Militærkommission den tydske Krigsforfatnings Grundlag i Stand, for saavidt samme angik Forbundshærens Størrelse og Inddeling *), saavelsom Rigsfæstningernes Besætning og Bestyrelse. Flere Ministres Sammentræffen paa Johannesbjerg, under Fyrst Metternichs sexugentlige Ophold der i Juni og Juli 1824, synes heller ikke at have fundet Sted uden Hensyn til Forbundets Anliggender. Overeensstemmende med den i Forbundsaktens 18de Art. bestemte Frihed til at flytte sin Formue efter Behag ophævede Østerrig 1820 Afdragsretten mellem sine og de øvrige tydske Forbundsstater, og bidrog med til Afsluttelsen af Elbskibsfartsakten, i Dresden 1821 og i Hamborg 1824. Blandt de enkelte tydske Stater have især Sachsen og Baiern **) ved Familiefor-

*) Østerrigs Forbundskontingent af 94,000 Mand danner Forbundshærens 3 første Armeekorps. Forbundsfæstningen Mainz er besat af Østerrigere og Preussere; Anførselen afvexler.

**) Den anden keiserlige Prinds, Erkehertug Frants Carl Joseph (født 1802) formælede sig den 4de Nov. 1824 med Prindsesse Sophie Frederike Dorothea af Baiern, Halvsøster til Keiserinden af Østerrig. (Keiserhuset Østerrig blomstrer for nærværende Tid i 25 mandlige Grene).

bindelser nøiere forenet sig med Huset Østerrig (1821 og 1824).

Blandt de fem Hovedmagter, som paa Kongresserne i Troppau 1820, i Laibach 1821 og i Verona 1822, toge Beslutninger angaaende Neapels, Piemonts, Spaniens og Grækenlands politiske Stilling, var Østerrig i Rangen den første og førte ogsaa ved Hofraad v. Gentz Mødernes Protokol. Den inderligste Overeensstemmelse forbandt her de tre ophøiede Stiftere af det hellige Forbund til Opretholdelsen af den legitime politiske Tilstand i Europa. Derfor fuldbyrdede Østerrig Kongressens Beslutninger med Hensyn til Neapel og Piemont, og en østerrigsk Hær blev staaende i Neapel og Sicilien for at overholde Roligheden. Saaledes blev Østerrigs Raad og Bistand af stor Indflydelse paa alle italienske Staters Politik. Denne Indflydelse sporedes og paa Schweizerforbundet. Ved Souverænitetsstriden mellem Portugal og Brasilien modsatte Østerrig, der stod i Familieforhold til Keiseren af Brasilien, sig i det mindste ikke det nye Keiserdoms Uafhængighed, der ved Englands Mægling bragtes i Stand. Det syntes ei at være overeensstemmende med Østerrigs Politik at Grækenland erholdt Uafhængighed, især hvis Portens Undergang skulde have Ruslands Forøgelse til Følge *). Denne Magt trykker allerede nok paa Østerrigs Grændser. Blev dette Rige omgivet af hiin Stat i en fuld Halvkreds, vilde dets Handel paa Moldau og Wallakiet tabes. Ligesaalidet ønsker Østerrig en forfatningsmæssig Stat i Sydost, hvilken, saa nær Ungarn og Siebenbürgen, ved Religionen vilde spinde et hemmeligt Baand igjennem Servien og de sydlige ungarske Provindser. Desuden forekommer det helleniske Folks Ophøielse, ved de indbyrdes Uenigheder og Nationens Raahed, det østerrigske Kabinet, af en tvetydig Natur. Østerrig saae sig endog nødt til ved en egen Eskadre af Krigsskibe at beskytte sin Søhandel i det ægæiske Hav mod Sørøvere under græsk Flag. Skjønt Østerrig erkjendte Portens Rettigheder, vedligeholdt det dog den strengeste Neutra-

*) Wienerkongressen erklærede det tyrkiske Rige for et nødvendigt Led i de europæiske Staters Kjede.

litet. Da Hetærias Anfører i Moldau, Fyrst Alex. Ypsilanti, havde taget sin Tilflugt til Østerrig, lod Regjeringen ham bevogte som Statsfange først i Munkatsch og derpaa i Theresienstadt, indtil han i Aaret 1827 erholdt sin Frihed *). Østerrig forbød Hjelpeforeninger og Pengesamlinger til Fordeel for Grækerne, saavelsom Vaabengjennemførsel, Grækeres Reise fra Rusland og Philhelleneres igjennem Østerrig til en Havn ved det adriatiske Hav m. m. Derimod befordrede det som mæglende Magt, ved sin Internuntius i Konstantinopel (siden 1822 Friherre von Ottenfels) den brittiske Gesandt Lord Strangfords Bestræbelser, for at jevne de stridige Forhold mellem Rusland og Porten. Et Beviis paa det personlige Venskab, der fandt Sted imellem Keiserne Alexander og Frants til Fredens Vedligeholdelse, var deres Sammenkomst i Czernowitz i Bukowina fra 6 til 11te Okt. 1823, hvorhen og, paa Portens Befaling, Hospodaren i Moldau, Fyrst Stourdza, sendte tre moldauske Bojarer for at lykønske Monarkerne. Dog maatte Fyrst Metternich, formedelst en ham tilstødt Upasselighed, blive i Lemberg, hvorhen den russiske Statsminister for de udenlandske Anliggender, Grev Nisselrode, begav sig fra Czernowitz, for med ham at fortsætte Raadførelserne, hvori ogsaa den russiske Gesandt ved Wienerhoffet (fra 1825), Grev Tatitschew (forhen Gesandt i Madrid), tog Deel. Østerrig erholdt derpaa af Porten en Nedsættelse i Gjennemførsels- og Indførselstolden; og Skibe under Østerrigs Flag, der seilede igjennem Dardanellerne ind i det sorte Hav, bleve blot underkastede en let Undersøgelse uden videre Tidsspilde eller Omkostninger.

Keiser Alexanders Død forandrede Ruslands Politik med Hensyn til Grækerne, og dette Rige forbandt sig med Frankerig og England for ved virksomme Forholdsregler at gjøre Ende paa den rædsomme Blodsudgydelse i Grækenland. Østerrig tiltraadte vel ei denne Forbindelse, men søgte ved sin Internuntius i Konstantinopel saa meget muligt at stemme Porten til et fredeligt Sindelag. Selv efter det mærkværdige Søslag

*) Han er død i Wien i Jan. 1828.

ved Navarino (20de Okt. 1826) og efter de tre forenede Magters Gesandters Bortgang fra Konstantinopel, staaer den østerrigske Internuntius i venskabeligt Forhold til Porten.

Hvad de indre Anliggenders Forvaltning angaaer i den østerrigske Stat, saa var Regjeringens faste Gang rettet paa Sikkerhed og paa det Bestaaendes Uddanneise. Hof- og Politivæsenets Præsident, Grev Sedlnitzky, arbeidede med utrættet Virksomhed og kraftigt imod fremmed politisk Sværmeries og Rænkesygens Indflydelse og standsede samme med Strenghed, fornemmeligt i Wien 1821; Fremmede, for det meste Schweitzere, der vare ansatte som Lærere eller Privatlærere, maatte forlade Riget; Dødsstraf blev bestemt for Tilhængerne og Deeltagerne i Carbonarismen; og i Aaret 1824 forbød Østerrig adskillige Personer, som Lady Oxford, Mistres Hutchinson, Lady Morgan og Lord Holland, Adgang til de østerrigske Stater, for deres Skrifters og Yttringers Skyld. Endeligt blev den keiserlige Befaling, at alle Skrifter af østerrigske Undersaatter først skulde underkastes Censur i Landet, i Aaret 1824 ogsaa udvidet til Kobberstik, Steentryk og andet Tryk. Keiseren selv opliver ofte, ved sin Alt i Nærheden prøvende Nærværelse, Provindsernes indvortes Forvaltning. Saaledes underrettede han sig i Foraaret 1819 personligt om Venedigs Forfatning, begav sig derpaa til Florents, besøgte i Paaskeugen Pave Pius den 7de og opholdt sig Mai over i Neapel. Ved Tilbagereisen udnævnte Paven den af Kapitlet udnævnte Erkehertug Rudolf, til Erkebiskop af Olmütz (i hvilken Værdighed han bekræftedes af sin Broder, Keiseren), og kort derpaa (2den Aug. 1819) til Kardinal. I Aaret 1820 og 24 gjorde Keiseren længere Reiser til Bøhmen; i Efteraaret 1820 til Presborg og Ofen, hvor han, saavidt Ungarns Forfatning tillod, bestræbte sig for at afhjelpe Protestanternes Klage over de Undertrykkelser, de maatte lide af Katholikerne. Han meddeelte og Magnaterne i Pesther-Gespanskabet den Forsikring, at han vilde overholde Landets Forfatning, som deres Lykkes Palladium, ukrænket, hvorved han tilføiede de Ord: „Totus mundus delirat, et, relictis antiquis suis legibus, constitutiones unaginarias

qværet". I Juli 1822 befalede han Tilbagegivelsen af de siden 1809 med Illyrien forenede ungarske Distrikter (Fiume og Carlstädterkredsen) til Ungarn. I Okt. 1822 begav Keiseren sig over Salzborg til Tegernsee, hvor ogsaa Keiser Alexander blev festligt modtaget af Kongen i Baiern, og derfra igjennem Tyrol til Kongressen i Verona. En Følge af denne Reise igjennem Tyrol var Ophævelsen af det nye Transito=Toldpatent (i Følge hvilket den tredobbelte Værdie af alle de Varer, hvis Brug er forbuden i Østerrig erlagdes ved Indførselen og først efter paafulgt Udførsel erstattedes) for Tyrol og Passet over Splügenbjerg til Chiavenna. Overalt iagttog den landsfaderligsindede Monark, som gav enhver Undersaat Adgang til sig, Tilstanden i Provinsialforvaltningen og paabød Forbedringer, hvor han fandt dem fornødne.

Den offentlige Forvaltnings kraftigste og virksomste Forholdsregler bleve i de sidste 10 Aar tagne med Hensyn til Statskreditens Forhøielse. Efter Beretning af den til Prøvelse af den synkende Fonds Operationer nedsatte Kommission vare indtil i Aaret 1825 næsten 39 Millioner Gylden tilintetgjorte af den gamle (før 1815 alerede stedfindende) rentebærende Statsgjeld (488 Mill. Gylden); og den nye, siden 1815 opkomne Statsgjeld var i Aaret 1820 formindsket fra 208 Mill. Gylden til 180,060,000 Gylden, hvorved den synkende Fond fra dens Oprettelse (i Marts 1817) var betydeligt forøget, saaledes at dens Aktieformue i Aaret 1823 beløb sig til over 150 Mill. Gylden. Siden har Udløsning og Afbetaling gaaet sin Gang fremad. Efter Bestyreren Greven af Dietrichsteins Aarberetning af 10de Jan. 1823 havde den østerrigske Nationalbank i 7 Aar indløst 284,342,600 Gylden af den i Omløb værende Papiirmasse. For at hæve Papiirspengenes lave Kurs oprettedes ei alene 1820 en egen Indløsningskasse for samme, men sammes Masse formindskedes og lidt efter lidt saaledes, at den i Begyndelsen af Aaret 1824 kun beløb sig til 206 Mill. Gylden, og Pengekursen kan ei længer vakle, fra den Tid der i Kassen betales 200 Bankvaluta for 250 Gyldne Papiirspenge. Siden er

der gjort Laan, deels for at bringe rede Penge ind i Staten, deels for at afbetale ældre Gjeld; iblandt disse var det, som gjordes i Slutningen af 1823 i London paa 2½ Mill. Pd. St. bestemt til Afbetaling af den den 17de Nov. 1823 liquiderede brittiske Gjeldsfordring (fra 1794 — 1800). Desuagtet stege de østerrigske Statspapiree saaledes at Statsgjeldsforskrivelserne til 5 Pc. (Metalliquer) i Begyndelsen af 1825 stode næsten paa 96 i Frankfurt og Bankaktierne over 1400, medens hine i Slutningen af 1820 endnu ei gjaldt 73 og disse neppe 552 *). Desuden har Østerrig ved sit kunstige Finanssystem gjort mange Landes rige Speculanter afhængige af sig, hvilke for deres egen Fordeels Skyldmaae bidrage Alt hvad der staaer i deres Kræfter til at befordre Østerrigs Magt og Indflydelse. Denne Stats Indkomster regnes nu til 220 Mill., Gylden Sølv aarligt og Renterne af Statsgjelden til 22 Mill. Gylden. Med Finansforvaltningen staaer Landkulturens Fremskridt i nøie Forbindelse. For at erholde den nøiagtigste Kundskab om det Heles Tilstand, uden hvilken selv den meest oplyste og virksomme Regjering vil famle i Mørke, bestemtes alerede 1819 Oprettelsen af et topographisk statitisk Bureau, tildeels efter det preussiske Mønster, og forenet med Statsraadet. Man foretog derpaa Udtørrelsen af Moradserne ved Laibach, hvis Omfang er saa betydelig, at Salget af det derved erholdte Agerland kan indbringe over 4 Millioner Gylden K. M. I de følgende Aar blev den nye Skatteregulering indført, til hvis Behov, for derved at erholde en forholdsmæssig Fordeling af Grundskatten, alerede Joseph den 2den havde indledet en Udmaaling af hele Monarkiet. Den indenlandske Kunstflid blev befordret ved Nedsættelsen af Udførselstolden paa nogle Artikler og ved Patenter. Efter Udstedelsen af Privilegiepatentet fra 1820 til Dec. 1823 ere 454 slige Privilegier udgivne, efter et for alle Monarkiets Provindser eensformigt System. Særdeles vigtigt i denne Henseende var Fabrik-

*) Det lombardisk-venetianske Kongeriges Gjeldsvæsen forvaltes særskilt. Til sammes Liqvidering og Afbetaling blev en Monte oprettet i Mailand 1820.

produktkabinettet i Wien, og det af Keiseren 1815 i Wien stiftede polytekniske Institut, hvormed Stændernes for 600 Lærlinger i Prag oprettede tekniske Læreanstalt saa priseligt kappes, at den preussiske og sachsiske Næringsflid engang vil see en mægtigere Medarbeider i den böhmiske end i den engelske. For at lette Handelen fra Italien til Sydtydskland anlagdes Veien fra Chiavenna over Splügen fra 1820, i Forening med de schweizerske Regjeringer i de heri deeltagende Kantoner, og en ny Forbindelse mellem Italien og det sydøstlige Tydskland aabnedes i Sept. 1824 ved et fortræffeligt Veieanlæg over Bormio og Tyrol *). Til Alpeveienes Fuldførelse over Splügen og St. Bernardin sluttede Østerrig den 20 Mai 1824 et Fordrag med Sardinien, hvilket og Kantonerne Graubündten og Tessin have tiltraadt. Kanalen fra Wien til den ungarske Grændse blev aabnet og en anden fra Wien til Triest begyndt, for at forene Donau med det adriatiske Hav **). I Aaret 1820 fuldførtes Kanalen fra Mailand til Pavia, som forbinder Mailand med det adriatiske Hav. Bøhmen, som i Begyndelsen af det 19de Aarhundred kun havde 61 Miles Kunstveie, tæller efter noget over 20 Aat derefter Kunstveie af omtrent 240 Mile, blandt hvilke Keiser-Frants-Veien ved Carlsbad er et sandt Romerværk. Forbindelsen mellem Donau og Moldau bliver nu bragt i Stand ved en Træe- og Jernbane, der skal føres over Bjergene fra Mauthausen i Øvreøsterrig til Budweis i Bøhmen, 66000 Favne eller 16½ Miil ***) Derved vil

*) Denne store, siden 1821 anlagde Landevei, den høieste i Europa, gaaer fra Worms i Weltlin over Ryggen af Braglio og Stifferhøiden (8400 Fod over Havfladen ind i Tyrol, hvor den forener sig med Insbruckerveien De hvælvede og ved Støttemure sikkrede Gallerier ere tilsammen 2400 Fod lange, og paa Veiens høieste Steder ere 6 Herberger anlagde.

**) Huset Fries og Komp, forpagtede i Aaret 1822 den alerede seilbare Strækning af den nederøsterrigske Skibsfartskanal og paatog sig sammes Fortsættelse til det adriatiske Hav, ved et Aktieselskabs Oprettelse.

***) Professoren Fr. Ant. Ritter v. Gerstner ved det polytekniske Institut i Wien (hvis Fader, dengang Prof.

Elbskibsfarten først blive ret vigtig ei alene for Bøhmen, men og for de sydlige Arvelande. Skibsfarten paa Donau og Handelen paa Tyrkiet var alerede frigivet de østerrigske Undersaatter ved den 1818 med Porten sluttede nye Handelstraktat; tillige hævede Søhandelen sig i det middellandske Hav. I Frihavnen Triest løbe aarligt 2200 Skibe ud og ind, og i Aaret 1820 besad Staten, som 1815 kun eiede 157 patenterede Skibe, foruden Kystfarerne 528 Kjøbmandsskibe paa 55,250 Læster, 6833 øvede Matroser og 2369 Kanoner. Til Handelens Beskyttelse forøgedes Sømagten, og Keiseren oprettede et Marinekadet-Kollegium i Venedig. Med Nationalvelstandens Forøgelse overhovedet udbreder og en ædel Almeenaand sig over næsten alle det indvortes Folkelivs Gjenstande. Hver Provinds i det store Monarkie har givet Beviser herpaa. Hvor mange Indretninger af Stænderne og almeennyttige Privatforeninger tæller ikke alene Bøhmen! den nyeste Forening af dette Slags er det for Østerrig den 18de Okt. 1824 paa 30 Aar oprettede Brandforsikkringsselskab, som besidder en Grundformue af 2 Mill. Gylden Conv. Mynt. Med Hensyn til den videnskabelige Dannelse er adskilligt foretaget, som deels skal udvide den videnskabeligt-praktiske og den tekniske Underviisning, deels bevare Studiernes Aand for frisindet-vildfarende eller farlige Synsmaader. Saaledes blev Besøg paa fremmede Universiteter forbudet i August 1819, og derpaa en høiere evangelisk-theologisk Læreanstalt anordnet for Indlandet ved Resolution af 25de Sept 1819. Dette „theologiske Seminarium for den augsborgske Bekjendelses Troesforvandte"

i Mathematik og Mekanik i Prag, alerede 1807 havde bragt Sagen i Forslag og 1813 nærmere udviklet samme i et Skrift) har af Keiseren 7de September 1824 erholdt et 50aarigt Privilegium til en saadan Banes Indretning. Een Hest trækker to ved hinanden hængte Vogne, der tilsammen bære et Læs af 100 Centner, frem og tilbage paa Jernbanen; paa Træbanen trækker een Hest 60 Centner i sædvanligt Skridt. See v. Gerstners Skrift: „Ueber die Erbauung einer Eisenbahn zwischen der Moldau und Donau."

i Wien blev aabnet den 2den Apr. 1821 (i det dertil leiede fyrstelig palinske Pallads). Lærestolene for begge Bekjendelser bleve besatte af indenlandske Theologer, og de to evangeliske Konsistorier føre Opsigten over det Hele. Samtidigt optog Regjeringen 50 fra Rusland fordrevne Jesuiter i Gallizien og indrømmede dem det store Dominicanerkloster i Tarnopo; de erholdt ligeledes Tilladelse at oprette Lyceer eller forsyne alerede bestaaende med Lærere. Ved Slutningen af samme Aar toge Redemptoristerne i Wien Kathedralkirken til Marie Stiegen tilligemed Passauergaarden i Besiddelse, og Jesuiterne oprettede et Noviciat i Hovedstaden. Efter offentlige Blade før Aaret 1821 hed det, at Privatpersoner for Fremtiden, hverken i Hovedstaden eller Provindserne skulde have Tilladelse til at lade Lærere til Ungdommens Underviisning komme fra Udlandet, da man fortrinligt kunde betroe Fædrene af Jesu Selskab og de med dem beslægtede Redemptorister Omsorgen for Ungdommens Opdragelse, Underviisning og Dannelse. Regjeringen forbød ogsaa i Nov. 1822 at bortforære eller for lave Priser at sælge Bibelselskabernes Bibler, især de i Berlin trykte bøhmiske Bibler i den østerrigske Stat. Imidlertid miskjendes saalidet den frie Religionsøvelsesgrundsætning, at man tvertimod behandler de to protestantiske Konsistorier i Wien som landsherlige Kollegier. Sammes Medlemmer lønnes af den keiserlige Skat og tage lige Deel i alle de øvrige Statsembedsmænds Fordele; alle Superintendenter og Senioren have nogen Indtægt af Statskassen, og adskillige evangeliske Præster lønnes tildeels af Staten. Den evangeliske Menighed i Prag har oprettet en protestantisk Skole; og i Aaret 1824 traadte nogle 100 Personer i Gallneukirchen i Landet ob des Ens over til den evangeliske Kirke. Alerede 1820 erkjendtes de smaae protestantiske Menigheder i Venedig. Blandt andre Indretninger, Staten traf med Hensyn til Studievæsenet kan man endnu bemærke den nye Underviisningsplan, efter hvilken det medicinsk-kirurgiske Josephs Akademie i Wien blev aabnet i Nov. 1824. Keiserstatens literære Virksomhed findes fuldstændigt angivet i Hormayrs indholdsrige „Archiv für Gesch., Statistik, Lit. und Kunst,“

i Lit. Conv. Blatt. Blandt de nyeste Værker findes de vigtigste Bidrag til Kundskab om Monarkiets Forfatning i: „Darstellung des Fabrik- und Gewerbewesens in seinem gegenwürtigen Zustande etc.“ udgivet af Steph. Edl. v. Kees (første Kommissair ved den k. k. Fabrikinspektion i Wien), 2det fornyede Opl. Wien 1824, 3 Dele; „die Douanen- und Quarantaine-Verfassung des österreichischen Keiserstates in ihrer gegenwärt. Gestalt v. A. A. Kronegger“ (Wien 1824. 3 B), en Embedsmanden og Kjøbmanden uundværlig Hjelpebog; v. Mühlfelds østerrigske Adelslexikon (Wien 1822); v. Schönfeldts geneologisk-heraldiske Værk: „Adels-Schematismus des öster. Kaiserstaats“ (1ste Aug. 1824); „Handbuch für Reisende in dem öster. Kaiserstaate, af N. C. v. Jenny,“ hvortil Hormayers Archiv har meddeelt mange Tillæg og Berigtigelser; og „Gelehrten- und Schriftsteller-Lexicon der öster. Monarkie (den tydske Deel) af Dr. Sartori,“ hvilket staaer i Forbindelse med de Lucas's „gelehrtes Oesterreich“ og begynder med Aaret 1804. Ligeledes forberedes et østerrigsk Kunstnerlexicon.

Med Hensyn til det østerrigske Monarkies Hær- og Krigsvæsen i de sidste Aar anføres her blot, at man siden 1819 sysselsætter sig med den Plan at anlægge Grændsefæstninger i Gallizien, f. E. Przemisl og Stanislewow; at Militairudgifterne i Aaret 1822 beløbe sig til 32½ Mill. Gylden C. M.; at den staaende Hær 1828 formindskedes 25,000 Mand ved ubestemt Farlov; at Keiseren i Aaret 1821 tilstod de italienske Officerer en fra 1814 løbende Rente*), i Stedrt for de Dotationer, Napoleon havde anviist dem i Tyrol; at de ved adskillige Regimenter efter den belllancasterske Methode indførte Soldaterskoler igjen ere ophævede fra 1821 m. m. derimod findes endnu ved hvert ungarsk og tydsk Regiment Opdragelseshuse, hvert for 48 Soldaterdrenge; det mailandske Opdragelseshuus for 250 Drenge er bestemt for de italienske Regimenter. Til Officerernes

*) Til det forrige Kongerige Italiens Statsembedsmænd udbetales ligeledes de Pensioner, de kunde ventet, hvis dette Kongerige ei var blevet opløst.

Dannelse findes et fortræffeligt indrettet Ingeniør=Akademie med 79 Stiftelsespladser og adskillige Pensionærpladser. I Militærakademiet opdrages 327 Kadetter paa Statens Bekostning; desuden findes der 116 Stiftelsespladser og adskillige Pensionærer. Den militære Equitationsskole bestaaer af 2 Kadetkompagnier. I Hernab er et Institut oprettet for Officeerdøttre med 46 Pladser. Over den østerrigske Kaiserstats Militærgrændse har Ridder v. Hießinger udgivet en Statistik (Wien 1822, 2 Dele), der frembyder interessant Stof til Sammenligning med de russiske Militærkolonier. Som bekjendt har Østerrig grundet de første Anlæg af dette Slags, da det forbandt 18 Regimenter af det slaviske Folk med Besiddelsen af Landeiendomme paa den tyrkiske Grændse. Disse Regimenter have følgeligt den samme Oprindelse, samme Sprog og Religion som den største Deel af Russerne. Den østerrigske ved Grundlove fra 1807 først organiserede Militairgrændse talte i Aaret 1820 500,000 mandlige og 490,800 qvindelige Indbyggere. Lovmæssigt befriede fra Tjeneste vare 16,834 Mand. Det hele Land deles i 214 Kompagnier og 8 Eskadronskredse. Tropperne selv bestaae af 17 Infanteriregimenter (nemlig 11 kroatiske og slavoniske, et tydsk=bannatisk, et wallakisk=illyrisk og 4 siebenbürgske), en Tschaikist=Bataillion og eet Regiment Husarer (Szekler), tilsammen 45,579 Mand, foruden Forvaltningspersonalet. I Krigen kan dette Antal, Reserven indbefattet, bringes til 70,000 Mand (foruden Landeværnets Erstatningsmandskab). Den sædvanlige Tjeneste ved Grændselinien fordrer 4200 Mand — naar Uroligheder finde Sted i Tyrkiet, eller Tegn til Pest yttre sig, 6800 Mand, og, naar Faren nærmer sig, 10,000 Mand, som afløses inden 8 eller 14 Dage. I billigste Tilfælde skylder Grændsebevogterne Staten i Gjennemsnit 100 Dages Krigstjeneste. Indkomsterne af Grændselandet beløbe sig i Aaret 1820 til 1,653,990 Gylden C. M. Derimod kostede Grændsen 2,457,900 Gylden C. M., hvoraf Grændsetroppernes Underholdning beløb sig til 1,394,900 Gylden. — Hübler har fremstillet den østerrigske Hærs oekonomiske Indretning, Bergmayer dens

Tjenesteforfatning (Wien 1821). Rigt paa gode Afhandlinger er Kapit. Schels „Oester. milit. Zeitschrift.“ Det bedste Kort over den østerrigske Keiserstat er det i den k. k. Generalqvarteermesterstabs Bureau, under Oberst Fallons Bestyrelse udkastede, i 9 Blade, Wien 1822.

Øxnebjerg (Slag ved). Efterat Adelen i Danmark havde udnævnt Hertug Christian af Holsten til Konge (1534), stræbte han at fortrænge Lybekkerne og Christian den andens Tilhængere, som vare i Besiddelse af Sjælland, Fyen og flere Lande. Paa Lybekkernes Opfordring havde en stor Mængde Bønder og Borgere i Fyen grebet til Vaaben for den fangne Kong Christian og draget voldeligen frem mod Adelens og Geistlighedens Eiendomme. Kongen havde alerede havt adskillige Fordele over sine Fiender, da han sendte Johan Rantzau med Tropper til Fyen for der at adsplitte Christian den 2dens Tilhængere. Rantzau landede mellem Middelfart og Assens og vandt en let Seier over de paa Feuerskovs Banker forsamlede Borgere og Bønder, hvoraf en stor Deel nu hyldede Christian den 3die. De Kongelige droge derpaa til Odense, som dog vovede at modsætte sig, men straffedes ved Udplyndring. Efterat Rantzau havde forstærket Nyborgs Besætning begav han sig tilbage til Holsteen. Grev Christoffer ansaae det imidlertid for at være af største Vigtighed at blive i Besiddelse af Fyen og sendte derfor Kjernen af sine Tropper derover fra Sjælland. Nyborg blev Lybekkerne overgivet ved Forræderie og hele Fyen maatte snart erkjende deres Herredom. Grev Christoffer behandlede nu Landet med megen Vilkaarlighed, paalagde svære Skatter og indsatte Gustav Trolle til Fyens Biskop. Imidlertid sysselsatte han de kongelige Tropper i Jylland, hvor Johan Rantzau overvandt Skipper Clement. Greven havde imidlertid erholdt betydelig Forstærkning fra Lübek og opbød alt til Fyens Forsvar. Desuagtet lykkedes det Johan Rantzau at sætte Tropper i Land der og tilføie Grevens Tilhængere, der trak sig tilbage for ham, et betydeligt Nederlag. Forstærket ved den fyenske Adels Tropper leirede Johan Rantzau sig nu for Assens og opfordrede Fyens Indvaanere til at hylde

Kong Christian. Men hen paa Foraaret ankom en Flaade fra Lübeck og landsatte friske Tropper under Anførsel af Nikolaus af Teklenborg, der blev betydeligt forstærket ved Grev Johan, som bragte Tropper fra Sjælland. Disse droge nu frem med Plyndring og Ødelæggelse og bemægtigede sig paa Veien til Odense Præsten Hans Madsen i Svanninge og behandlede ham med megen Strenghed, fordi han ei vilde opdage dem, hvor han havde skjult Adelsmanden Hardenbergs Kostbarheder, der vare ham betroede. Efterat have behandlet Odense med Haardhed, fordi den ei med Standhaftighed havde holdt Grevens Partie, raadsloge Lybekkernes Feldtherrer om, hvorledes de bedst skulde angribe Johan Rantzau; de besluttede nu at give Besætningen i Assens Efterretning om, naar de vilde overfalde den danske Leier, da Besætningen paa samme Tid skulde gjøre Udfald og saaledes bringe de Kongelige mellem en dobbelt Ild. Alt dette hørte imidlertid Præsten Hans Madsen, som de efter de udsøgteste Pinsler for at tvinge ham til Bekjendelse havde indsluttet i et stort Skab i samme Værelse, hvor de holdt Raad. De droge derpaa af Sted for at iværksætte det Aftalte og slæbte Hans Madsen med sig, men denne fandt Leilighed til at undkomme og ilede barbenet og under store Farer og Besværligheder til Rantzau, hvem han opdagede alt hvad han havde hørt. Der blev nu strax holdt Krigsraad, Rantzau lod stikke Ild paa Leieren og rykkede imod Fienden, for ei at overumples. Besætningen i Assens blev bragt i Uvished ved Ilden og vovede intet Udfald. De fiendtlige Anførere havde imidlertid forskandset sig ved Øxnebjerg, ½ Miil fra Assens, for derfra at udføre deres Plan. Rantzau, hvis Styrke kun var halv saa stor som Fiendens, drog desuagtet modigt frem med tæt sluttede Geledder, saaledes at Fienden ei rigtigt kunde skjelne Troppernes Mængde eller faae Øie paa deres Artillerie. Foragt for den kongelige Hær, som de grevelige Anførere troede endnu ubetydeligere end den var, bevægede dem til at forlade deres faste Stilling og rykke i overmodig Uorden og Skynding ned mod Rantzau i det Haab at vinde en let Seier over en svag Fiende. De affyrede alt for tidligt deres Geværer og forfeilede derved Virkningen.

Rantzau derimod oppebiede den rette Tid, og blottede først sit Artillerie, da Fienden var ham paa et Steenkast nær, hvorved Ødelæggelsen blev saa meget større. Vel samlede de Grevelige sig igjen, og kjæmpede tappert, men bleve paa ny adsplittede, da først et Baghold, som Rantzau havde havt i de tilstødende Dale, og derpaa v. Feldten, som havde forladt Leieren ved Assens, hvor han ansaae sin Nærværelse for unødvendig, faldt dem i Flankerne. Vel standsede de endnu engang for at gjøre Modstand mellem store Ørnebjerg og Ørnebjerghals, men bleve ogsaa her kastede og forfulgte til alle Sider. En deel bleve forfulgte til Ørnebjergs østlige Styrtebakke, hvor de enten maatte overgive sig eller med Livsfare styrte sig ned i Dalen (som siden blev kaldet Nederlagsdalen). Da imidlertid ogsaa Greverne af Hoja og Teklenborg vare faldne, overgave de Tilbageblevne sig paa Naade og Unaade til Johan Rantzau, som nu ved Nattens Frembrud samlede sine forfølgende Tropper og sendte Efterretning til Kongen om den vigtige Seier, der afgjorde Fyens Skjebne og Krigens Udfald (11te Juni 1535). De Kongelige gjorde et overordentligt Bytte og bemægtigede sig alt det fiendtlige Feldtskyts. Fiendens Tab paa Mandskab var stort; næsten hele Rytteriet og en stor Deel af Fodfolket var nedsablet og en stor Mængde Landsknegte, Soldater og Officerer, hvoriblandt mange Adelsmænd, tagne til Fange. I dette Slag fangedes ogsaa Kong Christian den 2dens ivrige Tilhænger, Erkebiskop Gustav Trolle, der havde spilled en betydelig Rolle i Sverrigs indvortes Stridigheder, og døde nogle Dage efter Slaget af sine Saar. Kort efter Slaget indfandt Kongen sig personligt der, belønnede dem, som særdeles havde udmærket sig, og gav Befaling til Grevernes Begravelse i Odense Domkirke. Man har siden ved Pløining og Opgravning ofte fundet Spor af dette mærkværdige Slag, der befæstede Christian den 3die paa Danmarks Throne. Hertug Albrecht af Meklenborg, som dog ei havde deeltaget i Slaget, forlod strax Fyen med den lille Levning, der havde reddet sig af Slaget, og begav sig til Sjælland. Rantzau benyttede sig uden Ophold af sin Seier, satte sig

uden Vanskelighed i Besiddelse af Assens, som var forladt af Lybekkerne, indtog Svendborg, som blev plyndret, efter liden Modstand og bemægtigede sig Nyborg, hvor Fienden havde en stærk Besætning, ved Overrumpling. Kongen havde imidlertid begivet sig til Odense, hvor han vel lod straffe nogle enkelte, der havde gjort sig skyldige i Forræderie og store Forbrydelser, men i det Hele viste Mildhed og Skaansel, hvorfor og Fyens Indbyggere med Velvillie aflagde ham deres Hyldingseed. Christian drog derpaa over til Sjælland, Held fulgte hans Vaaben overalt, Lybekkerne sluttede Fred, og Kongen saae sig endeligt, ved Kjøbenhavns Overgivelse, i Besiddelse af sit Fædrenerige. (Omstændeligere Efterretniger om Slaget ved Øxnebjerg og dermed forbundne Begivenheder findes i Prof. V. Simonsens Skrift: „Fyens Vilkaar i den saakaldte Grevens Feide").

Simonsen*) (Laurids Schebye Vedel) Prof. og Dr. Med., berømt som Historiker, er født den 20de Dec. 1780 paa Elvedgaard i Fyen, som eies af hans Fader. Han gik til Universitetet og underkastede sig 1798 Examen Art., næste Aar den juritiske Præliminær-examen og 1803 Examen medico-chirurgicum, tilsammen med bedste Karakteer. Ved dette Studium interesserede V. Simonsen sig især for de med samme forbundne Videnskabers Historie og vandt 1804 Universitetets Guldmedaille for en Afhandling over Ludiometriens Historie. Efterat være optagen til Medlem af det kongelige medicinske Selskab og samme Aar creeret til Doktor, foretog Simonsen sig en Udenlandsreise og opholdt sig i to Aar ved Universiteterne i Göttingen og Halle, hvor han fornemmeligt, da hans Hensigt ei var at gaae den praktiske Bane, sysselsatte sig med historiske Under-

*) Da Meddeelelserne til denne Biographie fra Hr. Prof. Simonsens egen Haand, formedelst indtrufne Hindringer, ei ankom saa betids, at den kunde anbringes i dens alphabetiske Orden, leveres den nu her.

søgelser, ligesom han og efter sin Tilbagekomst vendte sin Opmærksomhed paa de danske Mænd, der fordum havde udmærket sig i hine Videnskaber og førtes derved efterhaanden ind i den nordiske Historie. — Da de skjønne Videnskabers Selskab i Aaret 1806 udsatte en Priis for en Lovtale over Griffenfeldt, besluttede Simonsen at behandle dette Æmne, saa meget mere som Griffenfeldt ogsaa med Held havde studeret Medicinen. Han forelæste derfor ei alene en Afhandling om Griffenfeldts medicinske Studium m. m. i det medicinske Selskab *), men havde desuden i Aarene 1806-9 samlet alt hvad han, ved Undersøgelse i trykte Bøger, Haandskrifter og Arkivdokumenter samt ved Brevvexling paa Jylland og Norge kunde erfare om hiin Statsmand. Herved fremkom et Værk paa 90 Ark foruden Dokumenter og Bilag, hvilket vist nok for meget overskred en Lovtales Grændser til at de skjønne Videnskabers Selskab kunde tilkjende det Prisen; dog erklærede Selskabet i sin offentligt desangaaende yttrede Dom, at Skriftet indeholdt en ypperlig Samling af Materialier til Griffenfeldts Biographie, og, at Forfatteren besad meer end almindeligt Talent for Historiegrandskning, hvorfor ogsaa Kongen (1810), efter nøiere Undersøgelse kjøbte Værket for det kongelige Ordensarkiv, som Bidrag til de ældre Ridderes Historie. Værket kjøbtes tillige med udtrykkeligt Løfte, at det engang i Tiden, under Forfatterens egen Bestyrelse, paa kongelig Bekostning skulde udgives i Trykken. Dog havde V. Simonsen i disse Aar aldeles ikke udelukkende sysselsat sig med Griffenfeldts Biographie. Flere Omstændigheder, hvoriblandt Nyerups Oversyn over Fædrenelandets Mindesmærker fra Oldtiden, det antiquariske Museums Oprettelse, til hvilket Simonsen leverede en deel Oldsager, han havde samlet paa Excursioner i Fyen, den antiquariske Kommissions gjentagne Opfordringer m. m. vakte almindeligt større Sands for Oldtiden og hendroge især V. Simonsens Sind til den

*) Allerede i Marts 1807 havde han her forelæst en Afhandling „om Manglerne ved den sædvanlige Maade at tildele den Syge Medikamenter."

nordiske Arkæologie. Herved blev han igjen indført i den ældste nordiske Historie og han begyndte alerede 1807 at arbeide paa Besvarelsen af det af Videnskabernes Selskab udsatte Priisspørgsmaal „Om Østgotherne," hvorfor han og 1808 erholdt Selskabets Guldmedaille. Som Indledning til Skriftet om Østgotherne udarbeidede han tillige en Afhandling „Om Nordens tidligste Beboelse og ældste Indvaanere" hvilken Videnskabernes Selskab tilkjendte sin Sølvmedaille. Lysten til Arkæologiens og Historiens Studium gjorde V. Simonsen et stadigt Ophold i Kjøbenhavn ønskeligt, og hans i de historiske Videnskaber aflagde Prøver gave ham grundet Haab om sit Ønskes Tilfredsstillelse. Efter Ansøgning blev han nu og ansat først som Volontør og næste Aar (1808), som Amanuenses ved Universitetsbibliotheket, i hvilken (forresten lidet indbringende) Post han, under Prof. Nyerups lærerige Anviisning, havde den bedste Leilighed til at gjøre sig bekjendt med Literaturens forskjellige Fag. Da han tillige kunde nyde sin gamle Privatpræceptor Etatsraad Abr. Kalls fortrolige Omgang og faderlige Veiledning var hans videnskabelige Stilling ham høist behagelig og frugtbringende. Uvis om hvilke Æmner af Nationalhistorien han i denne heldige Stilling først skulde vælge til Bearbeidelse, besluttede han at vende sin Opmærksomhed paa Priisspørgsmaal, som Videnskabernes Selskab forhen havde udsat, men som hidtil vare blevne ubesvarede. Blandt disse faldt hans Valg paa de alerede dengang for meer end 10 Aar siden udsatte Spørgsmaal. „Om nordiske Valfarter og Korstog," og „Om Jomsborg og Julin," og han samlede hertil under Opholdet ved Bibliotheket en overordentlig Mængde Bidrag. Da imidlertid Omstændighederne ei syntes at ville tillade et langt Ophold i Kjøbenhavn, indskrænkede Simonsen sig nu til at samle Bidrag til Fyens Arkæologie og Historie, fordi samme, hvis Nødvendighed bød at vende tilbage til Fyen, udgjorde det eneste Æmne han i sit Hjem troede at kunne udarbeide til nogen Fuldkommenhed. Imidlertid havde Dr. Simonsen i Aaret 1808 til det kongelige Selskab for Fædrenelandets Historie og Sprog, indleveret adskillige hidtil utrykte Bidrag saavel

til Griffenfeldts som Corfitz Ulfelds Historie og var i Sept. samme Aar optagen til Medlem af dette Selskab, ligesom han i Febr. 1809 blev Medlem af det skandin. Lit. Selskab. I Jan. 1809 havde han i det medic. Selskab oplæst en Afhandling over de forskjellige Pestepidemiers Historie i Danmark indtil Udgangen af det 16de Aarhundred.

Da hans Haab om fast Ansættelse med en nogenlunde tilstrækkelig Løn ei gik i Opfyldelse, maatte Simonsen i Apr. 1809 forlade Kjøbenhavn og opgive sin Post ved Universitetsbibliotheket. De følgende Maaneder anvendte han paa smaa Udflugter i Fyen, hvilke satte ham i Stand til fra 1ste Aug. ei alene at indsende adskillige Beretninger og Oldsager til det antiquariske Museum, men og Samlinger af fyenske Landskabsord, som Bidrag til et Idioticon fionicum, til Videnskabernes Selskab. Endnu i samme Aars Okt. forelæste han og i det medic. Selskab en Afhandling om Analogien mellem Koldfebere og Konvulsioner, samt et Forslag til krampestillende Midlers Anvendelse i førstnævnte Sygdom, som Surrogat for den nu i Prisen stedse stigende Kinabark. — Den 29de Jan. 1810 blev Dr. Simonsen optagen til Medlem af det kongelige Videnskabers Selskab, og erholdt, efterat have indsendt sine omarbeidede Afhandlinger: „Om Valfarter m. m." og „Om Jomsborg," til Kongen, en toaarig Understøttelse af 600 Rdr, for ved sammes Hjelp at fortsætte sine Udarbeidelser i selvvalgte Dele af Fædrenelandets Historie. Da Simonsen havde grundet Haab om en Ansættelse i Arkivfaget, troede han at burde skaffe sig den Duelighed, en slig Bestemmelse udfordrede og tilbragte derfor nu sin meste Tid i Hovedstadens Arkiver, hvor han, saavelsom paa Bibliothekerne, samlede Bidrag til en Afhandling om den uheldige Skjebne, Nationalhistoriens utrykte Kilder igjennem alle Aarhundreder havde været underkastet, hvilken han indsendte tilligemed en Plan, hvorledes man for Fremtiden bedre kunde sikkre samme. Kort derpaa (i Nov.) udnævnte Kongen ham til Medlem af Kommissionen for Oldsagers Opbevaring, i hvis Hverv han foretog adskillige antiquariske Udflugter i Fyen

og indsendte ved Aarets Slutning (30te Dec.) en Afhandling „Om Fyens Vilkaar under det svenske Indhald," hvortil han havde samlet Bidrag, saavel under sit Ophold i Kjøbenhavn som paa sine Reiser i Fyen.

I Jan. 1811 erholdt Simonsen, i Anledning af den forrige Aars Nov. indsendte Afhandling, Befaling at bereise de fyenske Kjøbstæder, for deels at registrere, deels indsamle de Dokumenter og Manuskripter, som kunde findes i Arkiverne eller hos Private; hvorfor det, paa Forestilling, ogsaa blev ham, som Medlem af Antiqvitets-Kommissionen, tilladt at undersøge og indsamle hvad han til sammes Tarv maatte forefinde. Formedelst Aarstidens Ubeqvemmelighed blev imidlertid Reisen udsat til Foraaret og den derved erholdte Mellemtid anvendtes til en Afhandling om Fyens Arkæologie og Historie, hvilken kunde tjene til et Slags Veiledning paa Reisen. Efterat have erholdt Prædikat af Professor, som en mere passende Titel til en saadan Reise end Dr. Medic., og modtaget Anbefalingsskrivelser til vedkommende Embedsmænd, tiltraadte Simonsen denne diplomatisk-antiquariske Reise, der varede fra Begyndelsen af Juni 1811 til Udgangen af Febr. 1812. Resultaterne af denne Reise, der dog formedelst Tidens Korthed, ei kunde foretages til alle Fyens Kjøbstæder, vare, foruden arkæologisk-historiske Notiser og Registere over de forskjellige Byers Arkiver og private Dokumenter og Manuskriptsamlinger, henved 500 indsamlede Antiquiteter og over 1000 Pergamentsbreve, Dokument- og andre historiske Haandskrifter, hvorom han maanedligt indgav Rapporter. Da Reiseomkostninger og Befordring, som Prof. Simonsen selv betalte, paa den Tid fordrede betydelige Pengeudgifter og han tillige for egen Regning indkjøbte en stor Mængde Oldsager, var det ham tilstaaede Stipendium ej tilstrækkeligt til at dække Udgifterne ved Reisen. Kongen havde derfor den Naade at lade ham for Fremtiden beholde de 600 Rdr. aarligt. Da det imidlertid alt var bestemt, at Reisen kun skulde vedvare i Aaret 1811, blev det overladt til Simonsens eget Valg om han vilde fortsætte de i forrige Aar begyndte arkæologiske og diplomatiske Undersøgelser, eller om han troede med

større Lyst og Held at kunne virke paa anden Maade for det nationalhistoriske Videnskabsfag. Da hans Helbred og især hans Syn havde lidt meget ved Dechiffrering af forældede, tit næsten ulæselige Dokumenter i Dunst og Træk, som oftest i det ufordeelagtigste Lokale, og de med Reisen forbundne Omkostninger begyndte at blive ham byrdefulde, udbad han sig for det første Fritagelse for Reisens Fortsættelse, der blev ham tilstaaet under 11te Febr. 1812. Tillige lod Kongen, til Beviis paa sin Tilfredshed, tilbyde ham en Gratifikation af 400 Rdr, hvilken han troede at burde frabede sig, da han ansaae sig tilstrækkeligt lønnet for sit Arbeide ved de ham tillagde 600 Rdr. aarligt. Han anvendte nu de af ham samlede Erfaringer til at indgive et Forslag om nogle nødvendige Forandringer og Udvidelser til Planen ved slige Reiser, hvis de oftere skulde foretages, og gjorde herved tillige opmærksom paa det Rostgaardske Legat, af 4000 Rdr. for et Professorat i Nationalarkæologien eller de nordiske Oldsager, hvoraf han meente Bekostningen muligen kunde bestrides. Ved samme Leilighed forelagde han og Kongen en Udsigt over de hidtil udarbeidede Afhandlinger, som han viste at være Brudstykker af et sammenhængende Heelt, Led af en større Kjede, og udbad sig derfor Tilladelse at anvende den rigeligere Tid, han nu blev Herre over, til at ordne, fuldføre og udgive dem. Under et Ophold i Kjøbenhavn i April og Mai i denne Anledning blev Prof. Simonsen optagen til Medlem af det norske Videnskabers Selskab og erholdt de føromtalte 400 Rbd. til en Reise i Holsteen, hvilken han troede gavnlig til hans Skrifters Fuldendelse. Den slette Pengekurs tillod kun et tre Maaneders Ophold i Tydskland, hvilket vel ei fuldkommen tilfredsstillede Prof. Simonsens Ønsker, men dog ei var uden Nytte, deels med Hensyn til de forhennævnte Afhandlinger, deels til den nordiske Arkæologie, som kan sees af hans Indberetning til Kommissionen for Oldsagerne, og en om Cheruskernes og Romernes Krigsskuepladser, Leire og Gravsteder indsendt Afhandling. Desuden erholdt Prof. S. ved denne Reise en friere Anskuelse af Historien i Almindelighed, ligesom den og gav An-

ledning til adskillige i dette Efteraar indsendte Afhandlinger, nemlig: „Almindelig Udsigt over Menneskehedens Historie;“ „Historiens Philosophie,“ og „Lovtale over Historien.“ I Okt. begav V. Simonsen sig til Kjøbenhavn for at befordre sine ovenanførte Værker i Trykken. Under hans Vinterophold i Kjøbenhavn aabnede to Veie sig for ham til Fremtids Forsørgelse; han blev nemlig bragt i Forslag til det historiske Professur ved det nyoprettede Universitet i Christiania, men fik paa samme Tid Forhaabning om en Ansættelse i Kjøbenhavn, som mere svarede til hans Ønsker, uden at denne imidlertid gik i Opfyldelse. Imidlertid udgav han fra Nov. 1812 til Mai 1813, paa sit eget Forlag, og under Titel af „Udsigt over Nationalhistoriens mærkværdigste Perioder“ følgende Afhandlinger: 1. „Nationalhistoriens, især dens haandskrevne Kilders uheldige Skjebne i Norden;“ 2. „Vort Nordens første Beboelse, ældste Indbyggere og tidligste Skjebne;“ 3. „Undersøgelse om Vikingesædet, Jomsborg i Venden;“ 4. „Nordiske Korstog og Valfarter til det hellige Land;“ og videre under Titelen: „Borgruiner,“ 5. „Nærbyhoveds“ og 6. „Ørkels Historie.“ Under dette sit Ophold i Kjøbenhavn indleverede han desuden 221 Mynter til det antiq. Museum, fortsatte sin Indsamling af Bidrag til en Afhandling om det danske Vaaben, begyndte alerede 1811, samlede Bidrag til flere gamle Slottes Historie, som Søborgs, Gurres, Nyborgs, Hagenskovs, Calløes og Coldings, samt til en forhen begyndt Adels- og Ridderhistorie. Da adskillige kjøbenhavnske Lærde ved denne Tid havde besluttet at forene sig med norske Lærde for at udgive et Magasin for begge Rigers Historie skrev han i denne Anledning en Afhandling om den sorte Død, m. m. og samlede meget om norske Klostere og Borge. I Juni foretog han sig en Reise til Jylland i Selskab med Prof. Molbech, som har beskrevet samme; ordnede derpaa i Fyen endeel fra Kjøbenhavn medbragte Samlinger og begav sig igjen til Hovedstaden, hvor han opholdt sig fra Sept. til Nov. og udgav som Fortsættelse af de ovenanførte Arbeider følgende Skrifter: 7. „Fyens Vilkaar i Grevens Feide,“ samt 8. „Sam-

borgs" og 9. „Hindsgavls Historie." Denne Række af velskrevne Nationalværker fandt det Bifald, deres Interesse og Grundighed fortjente og forkyndte en Forfatter, der med Lyst, Flid og Held vandrede paa Historiens Bane. I oekonomisk Henseende geraadede imidlertid Udgaven af disse Værker Forfatteren til Tab ved de uheldige Tidsomstændigheder og Pengevæsenets store Forvirring, uagtet Kongen naadigst tilstod Forfatteren 1000 Rdr. til Omkostningernes Dækning. Hiin Omstændighed afholdt ham dog ikke fra endnu i Nov. at indlevere et Forslag til et almindeligt Repertoriums Forfærdigelse over Nationalhistoriens vigtigste Kilder, til hvis Udarbeidelse han tilbød sin Tjeneste, men dette blev formedelst Krigsurolighederne lagt tilside. I Begyndelsen af Aaret 1814 udarbeidede Prof. Simonsen det 3die Hefte af Borgruinerne, nemlig Coldingslots Historie, samt en derhen hørende Afhandling om Borgenes Oprindelse og Undergang her i Norden; og efter sammes Fuldendelse sysselsatte han sig med det danske Riddervæsens Historie, som skulde udgjøre 3die Deel af den ovenomtalte Udsigt. Da imidlertid hans Foresatte underrettede ham om, at han, efter med Bifald at have udgivet flere Skrifter, ei længer behøvede at indsende sine Afhandlinlinger til dem, og Erfaring havde lært ham, at det kostede for meget selv at give dem i Trykken, troede han for Tiden at burde ophøre med slige Udarbeidelser og meente ei bedre at kunne anvende sin Tid end ved at foretage en ny antiquarisk Udflugt, hvorfor han søgte om Befordringspost til en Reise i Jylland, hvilket ogsaa blev ham tilstaaet. Paa denne tremaanedlige Reise opdagede han tre nye Runestene, 155 Oldsager, 84 Dokumenter og Manuskripter, samt undersøgte og beskrev to private Samlinger af Oldsager i Aarhuus. Journal over denne Reise blev indsendt i Begyndelsen af Aaret 1815, i hvilket og Prof. Simonsen fuldførte sin Ridderhistories 1ste Deel, som derpaa blev trykt paa Schubothes Forlag i Aaret 1816. I Mai samme Aar begav han sig til Kjøbenhavn, hvor han, i Forventning om at see sit længe nærede Haab om Ansættelse ved Ordenskapitelet opfyldt, udarbeidede endeel danske Adels- og Rid-

dergenealogier efter Arkivkilder og forslagde tillige, efter Forlangende, Ordenskantsleren Grev Moltke en Plan til Oprettelsen af et Adels- og Ridderstandsarkiv, som skulde indeholde Kopier af alle didhen hørende Dokumenter, og altsaa foreløbigen fordrede Forfærdigelsen af et Repertorium over Adels, Ridderstands, Ridderordens og Rigsvaabens saavel trykte som utrykte Kilder, med bestemt Angivelse, hvor enhver af samme var at finde. Med Anstrengelse samlede Simonsen nu Bidrag til et saadant Repertorium, og udarbeidede tillige, paa Grevens Forlangende, tre forskjellige Opsatser om det lauenborgske Vaaben. Endeligt blev han paa en Maade ansat i Ordenens Tjeneste, nemlig som Medhjelper hos Ordenshistoriographen Etatsraad Kall, for at ordne og afskrive alt hvad der angik Ordenens Historie, m. m., dog ei med nogen fast Løn, men med et vilkaarligt Honorar for hans Arbeide; hvorpaa han den 29de Sept. vendte tilbage for at fuldføre det ovenomtalte Repertorium. Men et alt for anstrengende Arbeide i den hedeste Sommer blev Aarsag til en Sygelighed, der vedvarede næsten hele Vinteren og berøvede den saa hæderligt virksomme Mand Kræfter, Mod og Lyst til vedholdende Arbeide. Hertil kom, at han erholdt en Resolution fra Kjøbenhavn, hvori det blev ham tilkjendegivet, at man agtede at indskrænke Ordensbiographiens Arbeider til Biographier af de med Elefant- og Dannebrogsordenen efter sammes Restauration og udfærdigede Statuter benaadede Riddere, og i Ordensarkivet blot indsamle og opbevare hvad dertil kunde henhøre. Denne Indskrænkelse kuldkastede Simonsens hele omfattende Plan, hvorom han og frimodigt vovede at fremsætte sin Mening i sit Svar af 10de Dec. I fuldkommen Uvished om alt var opgivet eller ikke tog han nu, saa vidt hans svagelige Helbred tillod det, fat paa sin Ridderhistories 3die Deel og fuldendte derpaa i Sommeren 1817 sit Omrids af Danmarks ældste Historie, som Recapitulation af de alerede i Udsigten over Nationalhistorien udgivne Afhandlinger og Indledning til de følgende. Men, da han i Aug. paa anden Haand erholdt Opmuntring til fornyet Virksomhed i Ordenens Anliggender, anvendtes de sidste 5

Maaneder af Aaret paa det allerede 1816 begyndte Repertorium til Ridderstandens Historie. Da han imidlertid i Aaret 1818 intet videre hørte, Ordenen angaaende, Ordenskantsleren Grev Moltke døde i Aarets Løb, og Fortsættelsen af Ridderhistorien, uagtet gjentagne Paamindelser af Forfatteren, ei udkom, maatte han lægge sine sidste Aars Arbeider tilside, og henvendte sig derfor med fornyet Iver til det arkæologiske Fag, hvilket han dog, som Medlem af Oldsagernes Kommission, aldrig havde gandske tilsidesat, men i de sidste to Aar af anførte Grunde ei havde kunnet drive med den Opofrelse af Tid og Kræfter som forhen. Han ønskede imidlertid at bryde sig en ny Bane, og, da Ordenskantsleren Grev G. Moltke i Aaret 1817 havde skjenket 4 i Sjælland opgravne Guld-Amuletter til Museet, under den udtrykkelige Betingelse, at forklare deres Brug og de paa samme anbragte Runer og Emblemer, og Prof. Simonsen ei blot erkjendte sammes store Sjeldenhed og Værd, men og indsaae, hvilket Lys deres Fortolkning vilde udbrede over en stor Deel andre nordiske Oldsager, der allerede af Sk. Thorlacius og Kap. Abrahamson vare erklærede for Symboler og Amuletter, saa paatog han sig med Glæde dette Æmnes Undersøgelse, skjønt han forudsaae at samme vilde gjøre et vidtløftigt Forarbeide nødvendigt, da der til sammes Fortolkning ei alene hørte Indsigt i Runernes og Symbolernes Betydning, men tillige Kundskab om den med saadanne Amuletter forbundne Overtro og sammes Oprindelse; og saaledes maatte nødvendigt dette Æmne føre til Studiet af Middelalderens Symbolik og talismanniske Kunster og derfra til alt hvad dermed stod i Forbindelse, Abraxer og kabbalistiske Figurer, de kaldæiske, persiske og ægyptiske Mysterier. Han begyndte derfor med sædvanlig Iver at samle Bidrag til Oplysning om dette for Nordens Historie og Arkæologie saa vigtige Æmne, først i Fyen, saa vidt hans eget og Nabobibliothekernes Hjelpekilder strakte, og derpaa i Kjøbenhavn, hvor han havde den væsentligste Nytte af de forenede Frimurer-Logers Bibliothek. Efter Tilbagekomsten gjorde han Udkast til en Afhandling over Symboliken i Almindelighed, som Na-

turens og derfor ogsaa Menneskehedens almindeligste Skrift, og sammes Indflydelse paa Sprog og Begreber. Efterat han i Aaret 1819 var bleven færdig med denne Afhandling, foretog han i April og Mai, i denne Anledning og paa egen Bekostning, en Reise til Hamborg, hvor han, i Følge Kataloget, vidste, at de forenede Lægers Bibliothek indeholdt mange sjeldne, til dette Emne henhørende, saavel trykte Bøger som Manuskripter. Efter sin Hjemkomst studerede han Folkenes Oprindelse og Vandringer med Hensyn til de symboliske og magiske Ideers Oprindelse og Fortplantelse, nedskrev saavel derom som om lignende Gjenstande smaa Afhandlinger og Opsatser og gjorde endeligt ved Slutningen af Aaret det første Forsøg paa føromtalte Runeamuletters Forklaring, skjønt disse stedse kun bleve ham en Bisag, men den nordiske Mythologie, eller hvad der er det samme, den nordiske Old-Symbolik Hovedsagen, uden hvilken nordiske Oldsager ei til Fuldkommenhed lade sig forklare. I de tre første Maaneder af Aaret 1820 omarbeidede han den føromtalte Afhandling til et mere omfattende Heelt, under Titel af „Magiens Historie." For at samle flere Bidrag og tillige erholde et Reisestipendium for eet Aar til Tydskland, begav Prof. Simonsen sig derpaa til Kjøbenhavn, men var ei saa heldig at see sit Ønske i sidste Henseende opfyldt. Derimod erholdt han af Kommissionen for Oldsagerne, til hvilken han ogsaa denne Gang afleverede endeel indsamlede Oldsager og Manuskripter, Kobberstik af endeel Runeamuletter; og erfarede ved Hjemkomsten til Fyen, at man her havde opgravet en Steen med græske Bogstaver, som han strax erkjendte for en basilidansk Abraxe, og indsendte sin Erklæring om sammes Indskrift den 4de Juli, hvilken ogsaa, skjønt først efter megen Modsigelse, fandt fuldkomment Bifald. Herved bestyrkedes han i sin Mening om, at Kundskaben om Østerlandenes Talismaner og de Kilder, hvoraf samme ere udsprungne, ere af største Vigtighed for den nordiske Oldforsker. Han arbeidede derfor i de følgende Maaneder med fornyet Iver paa det engang begyndte Værk, og, efter sammes Veiledning, saavel paa Runeamuletternes, som paa andre nordiske Symbolers og

Oldsagers Forklaring, og indsendte saaledes i Nov. og Dec. Forklaring over 4 Runeamuletter.

I Jan. 1821 indgav Prof. Simonsen en Forklaring over en engelsk Ring med Runer og det schleswigske Guldhorn, i Marts over 5 antike Gemmer, i Mai en Afhandling om den serapiske Tempeldrøm og i Juni en Forklaring over en hidtil ufortolket Runesteen. Disse Forsøg manglede imidlertid, efter Forfatterens egen Erklæring, den Vished, hvortil han havde haabet at bringe sit arkæologiske Fortolkningssystem, hvis det var lykkets ham at tilendebringe et Arbeide, han længe havde havt under Hænder og som især denne Sommer meget havde sysselsat ham, et Værk nemlig om den nordiske Mythologie og Symbolik i Almindelighed, samt Reglerne for sammes Dechiffrering. I dette Arbeide blev han imidlertid afbrudt derved, at han den 21de Aug., i Anledning af det Regnskab, han i Juli havde aflagt for sin saa frugtbringende literære Virksomhed i det sidste Decennium, erholdt et Stipendium paa 400 Rbd. aarligt i 4 Aar, beregnet fra 1ste Jan. 1821, for, efter den Anviisning, Ordenshistoriographen, Etatsraad Kall, skulde give, at ordne og optage hvad der henhørte til Ordenernes Historie og deres Slægters Biographier. Han begav sig derfor strax til Kjøbenhavn og opofrede sig ganske Ordenens Tjeneste. Da imidlertid Ordenshistoriographen endnu samme Aar den 5te Dec. afgik ved Døden, blev det paalagt Prof. Simonsen, at ordne og indlevere hvad han i disse 4 Maaneder havde samlet, hvorfor han ved Aarets Slutning indsendte: 1.) „En Udsigt over Ordenshistoriographiens forskjellige Grene;“ 2.) „Chronologisk Liste over alle de Danske, som fra 1150 til 1690 kaldes Riddere i Diplomer;“ 3.) „Fortegnelse over 152 Elefantriddere fra 1559 til 1670, som hverken findes anførte i de trykte Ridderfortegnelser eller i de kongelige Ordensprotokoller;“ 4.) „Prøve af hans Repertorium til danske Ridderes Biographier,“ og 5.) og 6.) „Dannebrogsriddernes Marcus Gjøes og Niels Rosenkrandses Biographier,“ I Marts 1822 overrakte han en Liste paa adskillige nye Afhandlinger, der vare forfattede for Ordenen og ved denne Leilighed blev det

afgjort, at han blot ved hvert Aars Slutning skulde indsende sine Arbeider. Allerede i Febr. og Marts havde han udarbeidet en Plan til et Repertorium for Nationalhistoriens utrykte Kilder og indleveret samme til den kongelige Historiograph; i Sommerens Løb fortsatte han sit Arbeide over Ægypternes Mysterier, saavel med Hensyn paa den nordiske Mythologie og Arkæologie som paa den nyere Tids Mysterier og sammes Udspring fra de ældre. I Juli blev han udnævnt til Medlem af Kommissionen for den kongelige Portrætsamling af fortjente Mænd paa Frederiksborg Slot, i Etatsraad Kalls Sted, gjorde i denne Anledning en Reise til Frederiksborg, Samlingens Opbevaringssted, forfattede et Slags foreløbigt Katalog derover og forelagde i Okt. Overhofmarschallen en Plan til en hensigtsmæssigere Orden for samme, hvilken ogsaa blev antagen. I Dec. indsendte han til Ordensarkivet Papirer af følgende Indhold: 1) „Bidrag til Elefantordenens Historie fra 1448 til 1648;" 2) „Liste over de Riddere, som i vore Diplomer bære Navn af Equites nurati;" og 3) „Efterretning om 5 af vore Konger, som have baaret den engelske Hosebaandsorden."

I Aaret 1823 samlede han Bidrag til Ordenens Historie, samt Efterretninger om de fortjente Mænd i det frederiksborgske Portrætgallerie, ligesom han i Mai ordnede Samlingen selv efter den bifaldte Plan, samt indgav i Aug. en Liste over Portrætter, som savnedes i samme. I Efteraaret sysselsatte han sig atter med saavel de ældre som nyere Mysteriers Historie og indleverede i Dec. den aarlige Beretning til Ordensarkivet, nemlig: 1) „Om det ældste Ordensarkiv og Kilderne til Elefantordenens Historie;" 2) „Kronologisk Fortegnelse over Bøger, hvori Elefantordenen omtales;" 3) de nyeste Opdagelser i Elefantordenens Historie;" 4) „Biographiske Efterretninger om Elefantriddere i kronologisk Orden fra 1648.

I Jan. og Febr. 1824 indsendte han endeel Indberetninger angaaende Portrætsamlingen paa Frederiksborg, samt Bidrag til de biographiske Efterretninger, der skulde ledsage sammes Katalog. Indberetningen til Ordensarkivet for dette Aar var af følgende Indhold: 1)

„Udkast til Dannebrogsordenens ældste Historie;" og 2) „Fortsættelse af biographiske Efterretninger om Elefantordenen i det 17de Aarhundred."

Uagtet det anførte Stipendium paa 400 Rbd. var udløbet ved Begyndelsen af 1825 fortsatte han dog sine Arbeider for Ordenen og indsendte i Febr. et Tillæg til sin Rapport for sidste Aar, nemlig det 1ste Kapitel af Elefantordenens Historie, hvis 2det Kap. fulgte i Dec., omarbeidede Dannebrogsordenens Historie og udarbeidede i Nov. en Afhandling om de ægyptiske Mysterier. Arbeidet for Ordenen vedblev endnu 1826, da Simonsen tillige forfattede en Afhandling om Israeliternes, Kabalisternes og Tempelherrernes Mysterier. Han blev i Mai Ridder af Dannebrog, og sysselsatte sig derpaa med Gildesbrødrenes Mysterier i Middelalderen. Den i Dec. til Ordensarkivet indsendte Rapport var af følgende Indhold: 1) „Tredie Kapitel af Elefantordenens Historie;" og 2) „Udsigt over de nye Opdagelser i Elefantordenens Historie, som det siden 1823 var lykkets ham at gjøre." I Aaret 1827 har Prof. Simonsen fornemmeligt sysselsat sig med, ved nye Grunde at bestyrke sin alt forhen yttrede Mening, at Elefantordenen, da det uomstødeligt kan bevises, at den i sin gamle Skikkelse og under sit gamle Navn er ældre end Kong Christian den 1stes Tid, efter al Rimelighed i sin første Spire hidrører fra de konstantinopolitanske Væringer og de lieflandske Korstog, men udgjorde i Begyndelsen af Unionstiden et Hellig-Trefoldighedsgilde, der var bestemt til at beskytte de tre nordiske Rigers østersøiske Handel, af hvilket det kjøbenhavnske Broderskab eller Skyttelaug igjen fik sin Oprindelse, da Ordenen ved Reformationen tabte sin oprindelige gildesmæssige Form og blev til en verdslig Ridderorden.

Opregnelsen af Prof. Simonsens mangfoldige Arbeider er tilstrækkelig til at godtgjøre hans utrættede Iver for Nordens Historie, og de af ham udgivne Værkers Fortrinlighed vækker Ønsket hos enhver Ynder af Nordens Historie, at hans øvrige Arbeider ved Trykken kunde meddele det videnskabelige Publikum de grundige Oplysninger, der ere Resultater af en saa mangeaarig Grandsken.

Tillæg og Berigtigelser

til Supplementet.

21de B. (1ste B. Suppl.).

S. 50. Accum (Fr.) er siden bleven ansat i Berlin, hvor han har levet nogle Aar.

51. Acerbi (Joseph) blev 1826 østerrigsk Generalkonsul i Ægypten. Fumagailli, Carlini o. A. have siden udgivet „Bibliotheca ital.“

51. næstsidste Linie „Ahekous“ l. „Acheleus.“

74. Adelung (Fr.). født i Stettin 1768, er siden 1825 Formand for det asiatiske Akademie i Petersborg. I sit 12te Aar tog hans Farbroder, den berømte Sprogforsker, ham til sig i Leipzig, hvor han først studerede i Nikolaiskolen og derpaa fra 1787-1790 ved Universitetet. 1790 gjorde han en Reise til Italien, hvor han tilbragte tre Aar, for det meste i Rom og Neapel. Efter sin Tilbagekomst gik han til Rusland, hvor han først 1795 tjente i Mitau, i Generalgouvernørens, Grev v. Pahlens, Kancellie, reiste derpaa 1797 til Petersborg, hvor han blev ansat som Censor ved det tydske Theater. I Aaret 1804 blev han udnævnt til Instruktør hos Storfyrsterne Nikolaus og Michael, hvilken vigtige Post han forestod i 15 Aar. 1818 blev han ansat ved de udenlandske Anliggenders Kollegium. Blandt hans Skrifter nævnes her endnu „Efterretning om den dubrowskiske Samling af mærkværdige Haandskrifter,“ som han først bekjendtgjorde og derved sikkrede sammes Opbevarelse i det keiserlige offentlige Bibliothek i Petersborg. (See Storchs „Rusland unter Alexander“ 1ste Hefte XVII u. XVIII, og „Nachträge zum 1sten u. 2ten Theil des Mithridates.“ Siden har Etatsraad Adelung syssélsat sig med Udgaven af russiske Oldsager i Steentryk.

S. 136. Albert, Hertug af Sachsen-Teschen døde i Wien den 10de Jan. 1822. Erkehertug Carl var hans Arving.

156. Alexander 1ste, Keiser i Rusland, døde den 1ste Dec. (19de Nov. gammel Stiil) 1825 j Taganrog. Han blev efterfulgt af sin Broder, Nikolaus den 1ste, efterat den ældre Broder Constantin Cesarewitsch alerede 1822 havde frasagt sig Thronfølgen, og Alex. ved et Manifest af 16de Aug. 1823, som dog først blev aabnet efter hans Død, havde erklæret Nikolaus for Thronfølger. Denne har lykkeligt dæmpet en stor og farlig Sammenrottelse og siden ivrigt virket for Grækenlands Pacification ved Forestillinger og Udrustninger. Han har med Held ført en Krig mod Persien, som nyligt har underskrevet en for Rusland fordeelagtig Fred.

163. Alexander Ypsilanti er død i Wien i Jan. 1828.

170. Ali Paschas Enke, Grækerinden Wassilika og hans Sønnesøn, en Søn af Veli Pascha, erholdt 1824 Tilladelse af Porten at opholde sig i Larissa.

212. Ancillon (Fred.), kongelig preuss. virkelig Geh. Legationsraad, blev 1825 Direktør for den politiske Sektion i de udenlandske Anliggenders Ministerium. 1823 udkom en anden forbedrrt Udgave af hans „Tableau des révolutions du systeme politique de l'Europe depuis le quinziéme siécle (4 Vol.); og 1824 udgav han „Ueber Glauben und Wissen in der Philosophie," og „Nouveaux essais de politique et de philosophie (2 Vol.)

287. Aretin (Chr.) døde i München den 24de Dec. 1824.

322. Artigar døde i Nov. 1825.

374. August (Frederik), Konge i Sachsen, døde den 5te Mai 1827 og havde sin Broder Anton til Efterfølger i Regieringen.

407. Baden (G. L. Ch.) er død 1824.

411. Baggesen (Jens) er død i Hamborg den

2den Okt. 1826. Hans samlede Værker udgives af hans Sønner.

S. 462. Barbier (Anton A.) døde i Aaret 1825.

463. Barbié du Bocage døde den 28de Dec. 1825.

509. Bechstein (Joh. Math.) døde i Dreissigacker 1822.

521. Beer (Michael.) Lommebogen Urania fra 1826 indeholder et meget vel optaget Drama „der Paria,“ af Beer.

521. Begasse opholder sig siden 1826 i Berlin og har faaet Titel af Professor.

562. Bennigsen døde den 3die Okt. 1826.

22de B. (2det B. Suppl.)

1. Bessieres deeltog i et Oprør i Spanien mod Regjeringen, blev fangen og skudt 1825.

77. Bode (Astronom) døde i Aaret 1826.

105. Bonpland (A.) har siden 1820 levet i Paraguay, som Dr. Francias Fange.

106. Bonstetten (C.) udgav 1824 „L'homme du midi et du nord (Genf.)

114. Borghese (M. P.) døde den 9de Juni 1825.

139. Bouilly (J N.) udgav 1824 „Contes offerts aux enfans de France (2 Vol.)

142. Bouterweck (Fr.) har 1824 udgivet „Religion der Vernunft; Ideen zur Beschleunigung der Fortschritte einer haltbaren Religionsphilosophie (Gött.)

148. Breislack (Scipio) døde i Turin den 15de Febr. 1826. Han efterlod Familien Borromeo sit berømte Mineraliekabinet.

183. Brun (Malte) døde i Paris den 19de Dec. 1826.

189. Bubua døde i Mailand 1825.

279. Canning (G.) virkede med Iver for Grækernes Sag og istandbragte til deres Fordeel en Forbindelse mellem England, Rusland og Frankerig. Han arbeidede ogsaa for Irlændernes Emancipation og var een af de meest almeenyndede Ministre, England har havt.

Efterat være stegen til Premierminister døde han den 8de Aug. 1827. Hans „Speeches" (holdte i Liverpool) udkom i London 1825.

S. 293. Capo d'Istrias (Johan, Greve af) opholdt sig fra 1821 i Udlandet, fornemmeligt i Schweiz og begav sig endeligt efter de store Magters Bestemmelse til Grækenland, for at styre sammes Anliggender 1827.

295. Carascosa (Michele) har i England udgivet: „Mem. hist., polit. et milit sur la revolution du roy. de Naples en 1820 (Lond. 1823.)

301. Carignan (C. A. A. Prinds af) vendte 1824 tilbage til Turin.

350. Catalani (A.) har i Vinteren 1827-28 ladet sig høre i Stockholm og Kjøbenhavn, hvor man som andre Steder har beundret hendes sjeldne Stemme. Hun understøttede uegennyttigen adskillige Concerter til velgjørende Øiemeds Fremme. Ved sin Afreise fra Kjøbenhavn i Foraaret 1828 lod hun sig og høre i Odense.

388. Chateaubriand (F. A. Vicomte de) udgav 1826 sine samtlige Værker, der indeholde meget hidtil ubekjendt, og erholdt derfor af Boghandler Ladvocat 550,000 Franker.

414. Clarke (E. Daniel) døde 1822. Hans Ven, W. Otter udgav denne Lærdes Levnet og interessante Papirer (for det meste meget tiltrækkende Breve) Lond. 1824. 4.

423. Cochrane har siden forladt Brasiliens Tjeneste og er, efter lang Nølen, gaaet til Grækenland for at virke mod Tyrkerne, dog synes de tre Magters Intervention her at have giort hans Medvirken næsten overflødig.

Collin (M. C.) *) blev Opdrager for den unge Hertug af Reichstädt og døde den 23de Nov 1824.

Constant de Rebecque (Benjamin) **) een af de meest udmærkede Forfattere og Talere for de Liberales Partie i Frankerig, dannede sig paa Carolinnm i Braunschweig for Retsvidenskaben, traadte siden der i Hoftjeneste, som dog ei bandt dam, thi han levede snart i Paris, snart i Waadt, indtil han fra 1795 aldeles levede for Frankerig. Her modsatte han sig stedse med

*) See 2det B. S. 358.

**) See 2det B. 410.

samme Mod og følgeret Strenghed Anarkiet, ligesom Despotismen. Han bevirkede og fornemmeligt, at Direktoriet 1797 udnævnte Talleyrand til Minister for de udenlandske Anliggender. I Aaret 1819 valgte Sarthe-departementet ham til Deputeret. Han er Chartets klareste og meest veltalende Forsvarer, saavelsom *alle* konstitutionelle Grundsætningers, men hans Organ er utydeligt, hans Tale hurtig; han fattes Vredens rystende Kraft og den Magt, som henriver. I Almindelighed skriver han meget bedre end han taler. Men Ingen forstaaer bedre at opfatte det Punkt, hvor Modstanderen blotter sig. Med al Dialektikens Kunst forbinder han *fiin* Ironie, Fiinhed i Udtrykket og en siirlig Stiil, hvormed han ganske nedslaaer sin Modstander, i det han synes at skaane ham. Ligeledes staaer Begeistring og det rette Øieblikks Opsving ham til Tjeneste. Fornemmeligt har man beundret ham i den parlamentariske Kamp, hvor han talte mod Undtagelsesloven og Forandringerne i Valgloven. Angaaende den sidste erklærede han sig i det med stor Klarhed og Kraft forfattede Flyveskrift: „Des motifs, qui ont dicté le nouveau projet de loi sur les elections“ Par. 1820. Han betragtede den nye Lov som det gammeladelige Parties Seier, ej alene over de Liberale, den venstre Side af de Deputeredes Kammer, men og over Nationens Interesse, Ministeriet, ja Kongen selv. Han skildrede ogsaa deri Decazes og Hertugen af Richelieu med temmelig stærke Farver. I denne Aand, der er rig paa Overblik, har han stedse ført Oppositionen. Foruden de i 2det B. af C. L. anførte Skrifter nævnes her hans Prøveskrift, som alerede da det udkom 1796, ved Stiil og Indhold vakte Opmærksomhed: „De la force du gouvernement actuel de la France, et de la necessité de s'y rallier;“ derpaa fulgte 1797 „Des reactions politiques,“ og Des efforts de la terreur,“ i Aaret 1800 „Suites de la contre-revolution de 1660 en Angleterre;“ 1817 „L'Hitoire de la session de 1816,“ og 1824 et meget vigtigt Værk: „De la religion, considerée dans ses sources, ses formes et ses developpemens“ (2 V.) Efter Septennalitetens

Indførelse i Frankerig 1824 blev han igjen valgt til de Deputeredes Kammer.

23de B. (3die B. Suppl.)

S. 27. Eichhorn (J. G.) er død i Göttingen den 15de Juni 1827.

40. Empecinada blev skudt i Roa 1825.

68. Eroles døde af et Slag i Mancha 1825.

Ersch (J. S.) døde i Halle den 16de Jan. 1828.

72. Erskine (Th.) døde saa fattig at, Kongen anviste to Lorder 500 Pd. St. for at sørge for hans tre Børns Opdragelse. Hans Enke, forhen hans Veninde, fandt saa liden Understøttelse, at hun 1825 maatte henvende sig til Lordmajoren om Hjelp.

115. Ferdinand den 1ste, Konge af begge Sicilierne, døde den 4de Jan. 1825.

120. Ferrand døde den 17de Jan. 1825.

175. Foy (M. S.) døde i Paris den 28de Nov. 1825 af en Hjertepulsaarehævelse. Den Samling, der foranstaltedes til hans efterladte Families Underholdning og til et Minde for ham selv, steeg inden tre Maaneder til næsten 1 Mill. Franker.

131. Frimont (Joh. Baron) blev ved Grev Bubnas Død 1825 ansat som Generalkommandør af Lombardiet i Mailand

231. Girodet døde 1824.

356. Goltz (A. F. F. Friherre af) døde 1825; v. Nagler var alerede 1824 i hans Sted udnævnt til preussisk befuldmægtiget Gesandt ved den tydske Forbundsdag.

364. Gourgaud (G.) udgav 1825 en meget skarp Kritik over Segurs Værk om Feldtoget i Rusland 1812 under Titelen „Napoleon et la grande armée en Rusſie."

391. Grillparzer. Efterat have gjennemlæst Sørgespillet „König Ottokars Glück und Ende," tillod Keiseren af Østerrig sammes Opførelse paa det wienske Hoftheater: det udkom trykt 1825, men blev skarpt kritiseret.

401. Grækere. Gee Fortsættelsen i Art. Tyrkiet.

S. 472 Gurlitt (J. G.) døde i Hamborg den 14de Juni 1827.

480. Hagen (F. H. v. der) blev 1824 forflyttet til Universitetet i Berlin. Han har siden sysselsat sig med en kritisk Udgave af Minnesangeren

24de B. (4de B. Suppl.)

30. Hogendorp (G. Grev) er siden død.

32. Hohenlohe (A. L., Prinds af) blev 1825 Domherre i Groswaradein i Ungarn.

91. Jameson og Jamieson: see Berigtigelsen efter S. 362. 26. B.

128. Johan den 6te, Konge i Portugal og Keiser i Brasilien, døde den 10de Marts 1827.

175. Ittner (J. A. v.), født 1750, døde i Constanz den 9de Marts 1825.

196. Karamsin (Nic.) døde den 3die Juni 1825.

248. Kean (E.) tabte fra Aaret 1824; da han af en Alderman i London var bleven anklaget for Egteskabsbrud, aldeles det engelske Publikums Yndest, saa at han overalt, hvor han fremtraadte, blev modtagen med Tegn paa Mishag. Han begav sig derfor igjen til Nordamerika.

251. Kemper (J. M.), Prof. i Leiden og een af Redaktørerne af Kongeriget Nederlandenes Grundlov og Udkast til den borgerlige Lovbog, døde den 20de Juli 1824.

254. Klengel (J. Christoffer), Landskabsmaler og Professor i Dresden, døde den 19de Dec. 1824.

317. Lanjuinais (J. D.) døde i Paris den 14de Jan. 1827.

353. Lemontey (P. E.), Medlem af det franske Akademie, døde i Paris den 27de Juni 1825.

420. Luden har udgivet „Gesch. des deutschen Volks," 2 B. 1825 og 26.

434. Løvenørn (P. de) døde den 16de Marts 1826.

457. Mahmud den 2dens Søn Mahmud var død førend Broderen Abdul Hamid.

483. Manuel (J. A.) er død i Paris i Aug. 1826.

S. 498. Marezoll (J. G.) Consistorialraad, døde i Jena den 15de Jan. 1828.

25de B. (5te B. Suppl.)

30. Miloradowitsch blev derpaa Gouvernør i Petersborg, men dræbt ved et Pistolskud den 26de Dec. 1825, da han søgte at bevæge Oprørerne ved Keiser Nikolaus's Hylding til at nedlægge Vaaben.

47. Missolunghi, der var bleven til en fuldkommen Gruus- og Askehob, faldt i Tyrkernes Hænder, efterat dens heltemodige Besætning, tvungen af den yderste Mangel paa Levnetsmidler og Krigsfornødenheder, den 22de Apr. 1826 om Aftenen Kl. 9 havde slaaet sig igjennem Beleirerne, men den i den aabne Stad tilbagetrængte Deel havde antændt Minerne og sprængt sig selv tilligemed de indtrængte Ægyptere og Tyrker i Luften. Henved 1800 Krigere undkom under Anførerne Noto Bozzari og Kitzos Tzavellos til Salona, og have ogsaa siden kjæmpet for Fædrenelandets Sag.

77. Moore (Th.) udgav 1825 Sheridans meget interessante Biographie.

92. Moscat l. Moscati.

262. Noehden (G. H.) døde i London den 13de Marts 1826.

375. Orlow (G. Geheimeraad, Greve af) døde i Petersborg den 4de Juli 1826.

377. Eet af de ældste orthopadiske Instituter i Tydskland er det af Hofraad Dr. Leithoff i Lübeck oprettede.

399. Paez nærede en tidlang Planer mod Regjeringen i Colombia, men underkastede sig ved Bolivars Tilbagekomst fra Peru.

470. Parr (S.) døde den 6te Mai 1825. I sit Testamente forærede han Prof. Hermann i Leipzig, som sin Tids største Philolog, en Guldring.

26de B. (6te B. Suppl.)

92. Portugal. Keiser Peter af Brasilien gav Portugal en Forfatning med Cortes og bestemte sin Dat=

ter Maria de Gloria til Dronning i dette Rige, naar hun havde naaet den tilbørlige Alder, da hun skulde ægte sin Farbroder Don Miguel. Den af Petee givne Forfatning vakte store Uroligheder, som tildeels bleve dæmpede ved engelske Troppers Ankomst til Portugal. Nyligt er Don Miguel vendt tilbage for at paatage sig Portugals Regentskab, og alt tyder paa at han vil lade sig udraabe til Rigets absoluto Konge.

134. Pradt (de) har ogsaa skrevet: „Du Congres de Panama," og „Du Jesuitisme ancien et moderne."

356. Rosenfester. Af disse holdes endnu to i Mæhren: i Nikolsborg paa Fyrst Dietrichsteins Gods, og i Frain paa Grev Mnischecks Gods.

399. Ruffo (F) døde i Neapel den 13de Dec. 1827

402. Ruffo (Alvaro) døde som Gesandt i Wien i Juli 1825.

406. Rusland. Den sidste mod Persien førte Krig er nylig (1828) endt ved en Fred, hvori Perserne have afstaaet Erivan m. m. En russisk Hær staaer paa Tyrkiets Grændse for paa givet Vink at gaae over Pruth.

453. Sachsen. Ved Kong Frederik Augusts Død den 5te Mai 1827 besteeg hans Broder Anton Thronen.

482. Salt (H.) døde i Ægypten den 30de Okt. 1827, Han udgav 1825 „An essay on Dr. Youngs and M. Champollions phonetic system of Hieroglyphics with some additional discoveries etc. med 6 Kobbere. London.

28de B. (8de B. Suppl).

99. Tzschirner (H. G.) er død i Leipzig 1828.

148. Usteri (P.) er død i Rappresschweil den 29de Juli 1827.

172. Varnhagen er død i Arolsen den 12te Juli 1827.

485. Ziegler (Fr. Wilh.) er nu død.

De Feil, som i et saa vidtløftigt Værk vanskeligt kunne undgaaes, bedes overbærende undskyldte, ligesom Savnet af endeel Biographier, Publikum rimeligt kunde ventet, men som Omstændighederne have hindret at indrykke.
